

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

2475

และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ

1932 Revolution and the Aftermath

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

Thamrongsak Petchlert-anan

2475

และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ

1932 Revolution and the Aftermath

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
Thamrongsak Petchlert-anan

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สิ่งพิมพ์ลำดับที่ 73

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันเอเชียศึกษา

2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ.--กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543
500 หน้า.

1.ไทย -- การเมืองและการปกครอง. -- กรุงรัตนโกสินทร์, 2475-2499. I. ชื่อเรื่อง.

320.9593

ISBN 974-334-993-6

ผู้เขียน

ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์

ออกแบบปก

วรศักดิ์ มหัทธโนบล, สุธีร์ บุญลา

รูปเล่ม

สานนท์ หอมสุวรรณ

จำนวนพิมพ์

1,000 เล่ม

พิมพ์ครั้งที่

หนึ่ง/พฤษภาคม 2543

ราคา

250 บาท

เจ้าของ

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โทร. 218-7411, 218-7414 โทรสาร.(622)255-1124

E-mail:ias@thaimail.com web site: <http://www.ias.chula.ac.th>

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โทร. 424-5768 โทรสาร. 433-8713

จัดจำหน่ายโดย

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

ศาลาพระเกี้ยว โทร.25-4433, 218-7000 โทรสาร.255-4441

สยามสแควร์ โทร.251-6141, 218-9888 โทรสาร.254-9495

<http://www.cubook.com>

e-mail:cubook@chula.ac.th

พิมพ์โดย

เอ็ดสัน เพรสโปรดักส์ โทร.971-7018-24 โทรสาร.522-2833

คำอุทิศ

แด่
คณะผู้ปฏิการ 2475
และ
ประชาชนผู้หาญกล้า
เดือนพฤษภาคม 2535

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในการกิจการการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิ เมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพเฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้ว บางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่

กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคารย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือ รวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

(ก่อตั้ง พ.ศ. 2509 โดย นายปวย อึ้งภากรณ์ นายเสนห์ จามริก ฯลฯ)

นายเสนห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิวัรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจิตธนาภิรักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นายอุทัย	ดุสยเกษม	กรรมการ
นางสาวศรีประภา	เพชรมีศรี	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

คำนำ

หนังสือนี้ที่ตั้งชื่อว่า “2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ” คือทั้งหมดของวิทยานิพนธ์การศึกษา ระดับปริญญาโท ด้านประวัติศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2534 (ปีการศึกษา 2533) ภายใต้ชื่อเรื่อง “รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476” และได้รับรางวัลชมเชยในการประกวด วิทยานิพนธ์ยอดเยี่ยมทางสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยประจำปีพุทธศักราช 2534

ภายใต้ระบบและระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย ทำให้การตั้งชื่อหัวข้อการศึกษาระดับมหาบัณฑิตจำต้องแสดงถึงเป้าหมายและวัตถุประสงค์ตลอดถึงขอบเขตการศึกษาวิจัย ดังนั้นหัวข้อ การศึกษาจึงพยายามที่จะตอบต่อคำถามที่ว่าเหตุใดในช่วงเพียง 1 ปีหลังการปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 “คณะราษฎร” ผู้ทำการปฏิวัติจึงต้องทำการ “รัฐประหาร” อีกครั้งเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 หรืออีกเพียง 4 วันก็จะถึงรอบ 1 ปีของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวิจัยของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงครอบคลุมเรื่องการปฏิวัติ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ความเปลี่ยนแปลงทางรัฐธรรมนูญการต่อสู้เพื่อควบคุมกำลังกองทัพ ตลอดถึงผลสืบเนื่องหลังเหตุการณ์ รัฐประหาร ดังนั้น เมื่อวิทยานิพนธ์จะตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปหนังสือ ผู้เขียนจึงเสนอให้เปลี่ยนชื่อใหม่ เป็น “2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ” ซึ่งเป็นชื่อที่น่าสนใจกว่า แต่ก็ยังเป็นชื่อที่สามารถตอบต่อเนื้อหาของหนังสืออย่างครอบคลุมได้

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ผู้เขียนขอขอบพระคุณต่อ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในฐานะสถาบันผู้อยู่เบื้องหลังผลงานชิ้นนี้ และขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อ

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ ที่สนับสนุนการจัดพิมพ์ในภาวะที่บ้านเมือง “ข้าวยากหมากแพง”

ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

11 พฤษภาคม 2543

สารบัญ

	หน้า
คำอุทิศ	ก
คำแถลง	ข
รายนามคณะกรรมการบริหาร	
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์	จ
คำนำ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฐ
สารบัญแผนภูมิ	ฒ
กิตติกรรมประกาศ	ณ
บทนำ	1
คำชี้แจง	6
บทที่ 1 การปฏิบัติ พ.ศ. 2475	8
1.1 คณะราษฎร	13
1.2 สาเหตุปัจจัยการปฏิบัติ	34
1.3 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475	66
1.4 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและ	
การประนีประนอมทางการเมือง	79

	หน้า
บทที่ 2 ระบอบรัฐธรรมนูญ	99
2.1 ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว	100
2.2 รัฐธรรมนูญ	111
บทที่ 3 กองทัพสยาม	140
3.1 การเติบโตลัทธิทหารในกองทัพ	140
3.2 การเปลี่ยนแปลงกองทัพหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475	154
3.2.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพ	158
3.2.2 การปลดย้ายบรรจุนายทหาร	177
3.2.3 นายทหารคณะราษฎรกับกองทัพ	185
3.2.4 ปัญหาหลังการเปลี่ยนแปลงภายในกองทัพ	192
บทที่ 4 รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดากับการต่อต้านคณะราษฎร	201
4.1 รัฐบาลชั่วคราว	202
4.1.1 กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่	204
4.1.2 คณะราษฎร	211
4.1.3 พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า	220
4.2 การปรับตัวของกลุ่มอนุรักษนิยม	235
4.3 "รัฐประหาร" โดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน พ.ศ. 2476	288
บทที่ 5 รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476	315
5.1 เหตุการณ์รัฐประหาร	316
5.2 สาเหตุและปัจจัยการรัฐประหาร	328

	หน้า
5.2.1 ปัจจัยปัญหาทางรัฐธรรมนูญ	328
5.2.2 สาเหตุทางกองทัพ	336
5.3 ผลและความสืบเนื่องบางประการ	353
บทสรุป	374
ภาคผนวก	380
ภาคผนวก ก	380
ภาคผนวก ข	391
บรรณานุกรม	403
ประวัติผู้เขียน	432

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบจำนวนนายทหารที่ถูกปลดออกจาก
ประจำการ และจำนวนคงเหลือ ระหว่าง พ.ศ. 2474 และ
พ.ศ. 2475

178

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1	โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม พ.ศ. 2474 159
แผนภูมิที่ 2	โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม พ.ศ. 2475 162
แผนภูมิที่ 3	โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2474 163
แผนภูมิที่ 4	โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2475 166
แผนภูมิที่ 5	โครงสร้างกองทัพอากาศ พ.ศ. 2474 172
แผนภูมิที่ 6	โครงสร้างกองทัพอากาศ พ.ศ. 2475 173
แผนภูมิที่ 7	โครงสร้างกองทัพอากาศ พ.ศ. 2476 174
แผนภูมิที่ 8	โครงสร้างและรายนามคณะกรรมการกลางกลาโหม พ.ศ. 2475 191

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นผลรวมของความฝัน และการช่วยเหลือของผู้คนจำนวนมากมายาวนาน อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ผู้นำพาข้าพเจ้าท่องเที่ยวนานในโลกของการเมืองที่เป็นจริง ด้วยคำบอกเล่าและการสัจจรพบปะผู้คน กระทั่งข้าพเจ้านึกตระหนักถึงชีวิตของผู้คนในโลกทางการเมืองแห่งอดีต อาจารย์ธงชัย วินิจจะกุล ผู้ให้กำลังใจ ช่วยแก้ปัญหาทุกขั้นตอน จวบกระทั่งวันเวลาสุดท้ายของการเดินทาง อาจารย์วิทยา สุจริตธนาภิรักษ์ ผู้ที่ทำให้ข้าพเจ้านึกเห็นอยู่เสมอว่าโลกนี้ยังมีความหวัง อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เป็นผู้ที่ข้าพเจ้านึกเห็นอยู่เสมอเมื่อก้มหน้าเขียนวิทยานิพนธ์ อาจารย์สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์ เป็นผู้ให้ที่นั่งพักยามว่างในใจอาจารย์กาญจนิละอองศรี และอาจารย์ทรงยศ แววหงษ์ ทั้งหมดนี้ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณอย่างสูงยิ่ง ตลอดถึงอาจารย์แห่งสาขาประวัติศาสตร์ที่ยังไม่ได้เอ่ยนามทั้งหมด

ขอขอบคุณเพื่อนฝูงรุ่น 4 แห่งสาขาประวัติศาสตร์สำหรับความเอื้ออาทร คมนาคม ญาณโสภณ, โสภณ ชานะมูล, อารยะหญิง ศรีณพฤติ, ศศิพันธ์ ตรงยางกูร, บัญชา สำเร็จกิจ, ประภาพ เบญจกุล "เตี้ยและไวท์"

ขอขอบคุณเพื่อนฝูงทุกท่านสำหรับน้ำใจไมตรี "พีเกรียง" (เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข) ที่ปรึกษาที่ดีคนแรกผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ ผู้เชื่อว่าไม่มีอะไรที่จะแก้ไขไม่ได้ "เบ๊ยก" (สุพัฒน์ เดชศรีสุธิ) เจ้าของถ้อยวลี "ทำตามใจปรารถนา" (ยกเว้นตอนหน้าลิ้นหน้าหวาน) "สาว" (จรี เพ็ชรรัตน์) ผู้เห็นหน้า

ข้าพเจ้าที่ใคร่ต้องได้ประจักษ์ทุกที นอกนั้นยังมีอีกมากมายที่ยังไม่ได้กล่าวถึง โดยเฉพาะเพื่อนตั้งแต่เยาว์วัย
จากนครปฐม

ท้ายสุด เป็นบรรทัดสำหรับ "อาป้า" กับ "อาแหมะ", "อาเฮีย", น้องชาย และคนที่ข้าพเจ้ารัก

อำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์

พระจันทร์ยามเช้า ต้นวลันตฤดู, 2534

บทนำ

ความสำคัญของปัญหาที่จะศึกษา

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้กระทำการสำเร็จในการเปลี่ยนระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญหรือระบอบรัฐธรรมนูญ ความหมายที่สำคัญยิ่งของการสถาปนารัฐธรรมนูญให้เป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศนั้นคือ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมการเมืองไทย จาก “อำนาจสูงสุดของประเทศ” ที่เป็นของพระมหากษัตริย์นั้นให้เป็น “ของราษฎรทั้งหลาย” โดยมีสภาผู้แทนราษฎรเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่แทนในการตรากฎหมายและควบคุมการบริหารงานแผ่นดินของรัฐบาล และพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ได้รับการจำกัดตามกฎหมาย

สำหรับคณะราษฎรนั้นไม่ได้มีเป้าหมายที่จะล้มเลิกสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันเก่าแก่ของสังคมไทย ก็ได้แสดงการประนีประนอมกับผู้ปกครองระบอบเก่าโดยผ่านการยอมรับให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรแทน “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม” ที่ได้รับการระบุให้เป็นฉบับ “ชั่วคราว” จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งยังได้แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกที่มีจำนวนสมาชิก 37 คนจาก 70 คนไม่ได้มาจากสมาชิกคณะราษฎร แต่เป็นกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และที่สำคัญคือการเสนอให้เลือกตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร และต่อมาคือ นายกรัฐมนตรี ซึ่งพระยามโนปกรณนิติธาดาได้รับการคาดหวังจากคณะราษฎรว่าจะเป็นผู้นำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคณะราษฎรกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาซึ่งดำเนินงานบริหารที่ดูเหมือนเหตุการณ์จะดำเนินไปอย่างสงบเรียบร้อยนั้น ก็ได้ปรากฏปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เริ่มชัดเจนขึ้นหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 และในท้ายสุดก็กลายเป็นความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรง ระหว่างกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาหรือกลุ่มอนุรักษนิยม กับกลุ่มหลวงประดิษฐมนูธรรมหรือคณะราษฎรสายพลเรือนปีกซ้าย กระทั่งได้เกิดเหตุการณ์ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ที่ได้มีการประกาศใช้ “พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งรัฐบาลชุดใหม่” หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “การปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา” งานศึกษาที่ผ่านมาได้เสนอว่า เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นปัญหาความขัดแย้งในประเด็นเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม และเรื่องคำสั่งห้ามไม่ให้ข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง ซึ่งหมายถึงสมาคมคณะราษฎร

ในระยะถัดมาอีกประมาณ 3 เดือน ก่อนหน้าที่จะครบ 1 ปีของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็ได้เกิดการรัฐประหารเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 นำโดย พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ยึดอำนาจคืนจากรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา เหตุการณ์นี้ได้รับการอธิบายว่า คณะราษฎรได้พิจารณาเห็นว่ากลุ่มอนุรักษนิยมกำลังมีอิทธิพลทางการเมืองเพิ่มมากขึ้น และอาจทวนกลับไปปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชอีกครั้งหนึ่ง คณะราษฎรจึงทำการรัฐประหารเพื่อให้เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และดำเนินตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ

ผลงานทางวิชาการที่มีการอธิบายถึงเหตุปัจจัยของทั้ง 2 เหตุการณ์นี้ที่สำคัญได้แก่ เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ การปฏิวัติ 2475 (พ.ศ. 2514) Thawatt Mokarapong. History of The Thai Revolution : A Study in Political Behaviour (1983) นิคม จารุมณี กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476 (พ.ศ. 2518) วิภา มโนทิโมกษ์ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร (พ.ศ. 2519) นัยนา หงษ์ทองคำ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร (พ.ศ. 2520) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาทางวิชาการข้างต้นนี้ ต่างมุ่งเน้นมาที่ปัญหาความขัดแย้งภายในคณะราษฎร ซึ่งเน้นประเด็นความขัดแย้งส่วนตัวและความขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับกลุ่มอนุรักษนิยมในปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจ คำอธิบายของงานกลุ่มนี้ไม่สามารถอธิบายถึงเหตุปัจจัยและความหมาย

ทางการเมืองที่แท้จริงของเหตุการณ์ 1 เมษายน และรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 อย่างมีความเกี่ยวเนื่องกันได้

รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์การเมือง หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เนื่องด้วยการรัฐประหารครั้งนี้เป็นการสิ้นสุดสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา ซึ่งมีจุดเริ่มต้นเพื่อเป็นตัวกลางของการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างคณะราษฎรกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเดียวกันการรัฐประหารครั้งนี้ทำให้มีการสถาปนารัฐบาลคณะราษฎรอย่างจริงจังขึ้นเป็นครั้งแรก ดังนั้นการศึกษาทำความเข้าใจถึงมูลเหตุปัจจัยและความหมายที่แท้จริงของการรัฐประหาร ย่อมจะทำให้เข้าใจลักษณะทางการเมืองในช่วงปีแรกของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองได้เป็นอย่างดี

ประเด็นการศึกษาเรื่อง "รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476" ผู้วิจัยมีความมุ่งหมายที่จะแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวในการจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลกันใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่กลุ่มต่าง ๆ ได้กลายมาเป็นกลุ่มที่ขัดแย้งกันในลำดับเหตุการณ์ช่วงต่อมา ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับกลุ่มอนุรักษนิยม ความขัดแย้งภายในคณะราษฎรด้วยตนเอง และที่สำคัญคือความขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้นำของคณะเจ้านาย ความแตกต่างทางภูมิหลังประวัติ ความรู้สึกนึกคิด ความมุ่งหวังและความหวาดกลัวต่อระบอบใหม่ของบุคคลสำคัญในกลุ่มต่าง ๆ ย่อมแสดงออกมาเป็นบทบาทพฤติกรรมในกิจกรรมทางการเมืองที่แตกต่างกัน

ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะความขัดแย้งและการต่อสู้ทางการเมืองหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 โดยผ่านการศึกษาการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ได้ช่วยแสดงให้เห็นว่าปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นเพียงการกระทำและความแตกแยกภายในคณะราษฎรเท่านั้น แต่มีส่วนมาจากบทบาททางการเมืองของกลุ่มอนุรักษนิยม พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้าด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะต้องส่งผลสืบเนื่องต่อมาในประวัติศาสตร์การเมืองไทย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงผลสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่มีต่อฐานะและบทบาทของคณะราษฎร กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กลุ่มอนุรักษนิยม พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า ในระบอบใหม่
2. เพื่อศึกษาบทบาทของคณะราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงในกองทัพ
3. เพื่อศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยของการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476
4. เพื่อศึกษาถึงความสืบเนื่องหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 บางประการ ที่มีผลกระทบต่อวิถีทางการเมือง

สมมติฐานของการศึกษา

1. การรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 มีสาเหตุจากปัจจัยปัญหาทางรัฐธรรมนูญ ที่ได้เกิดขึ้นนับแต่การรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ของกลุ่มอนุรักษนิยม
2. สาเหตุสำคัญของการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 มาจากการที่กลุ่มอนุรักษนิยม ที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำต้องการกำจัดผู้นำทางทหารของคณะราษฎร ออกจากกองทัพ

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้คณะราษฎรต้องทำการรัฐประหารอีกครั้งหลังจากที่เพิ่งได้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเพียง 1 ปีเท่านั้น เพื่อทำให้งานวิจัยชิ้นนี้มีความสมบูรณ์ต่อความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง จึงครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จนถึงประมาณ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2476

วิธีการดำเนินการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยนำเสนอแบบประวัติศาสตร์วิเคราะห์ (Historical Analysis) ดำเนินการศึกษาโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงจากการศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

1. เอกสารชั้นต้น ได้แก่ เอกสารราชการสมัยรัชกาลที่ 7 ในแฟ้มกระทรวงกลาโหม กระทรวงการต่างประเทศ กรมราชเลขาธิการ และเอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เอกสารส่วนพระองค์ในแฟ้มของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เอกสารส่วนบุคคลในแฟ้มของพระยาศรีวิชัยดิษฐไพศาลย์ และนายเอก วิสกุล ตลอดจน ราชกิจจานุเบกษา รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร และเอกสารกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ

2. เอกสารชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ บทความ หนังสือพิมพ์ หนังสือและบทความภาษาอังกฤษ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คาดว่าจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองในช่วง 1 ปีแรกหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัญหาความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างกลุ่มฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่ คณะราษฎร กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กลุ่มอนุรักษนิยม พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า ตลอดจนช่วยให้เข้าใจถึงปัญหาของระบอบรัฐธรรมนูญ บทบาทของสภาผู้แทนราษฎร และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของทหารต่อการเมืองไทยที่มีความสับสนเนื่องต่อมาในประวัติศาสตร์การเมืองไทยในยุคใหม่

คำชี้แจง

1. ในหนังสือเล่มนี้ ใช้ “สยาม” เป็นชื่อประเทศ และ “ไทย” เป็นชื่อเชื้อชาติ แต่ในบางที่ โดยเฉพาะในการอ้างอิงบางที่มีการใช้คำว่า “ไทย” เป็นชื่อเรียกประเทศและเชื้อชาติไปพร้อม ๆ กัน สำหรับชื่อประเทศนั้นได้เปลี่ยนเป็น “ประเทศไทย” เมื่อ พ.ศ. 2482

2. การใช้คำว่า “รัฐประหาร” (Coup D'état) ทั้งในเหตุการณ์ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 และเหตุการณ์ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ให้ถือว่าเป็นการใช้ในความหมายเฉพาะ เพราะคำว่า “รัฐประหาร” โดยทั่วไปหมายถึง การเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลโดยการใช้กำลัง หรือมุ่งเปลี่ยนคณะผู้ปกครองประเทศ ไม่ได้เปลี่ยนหลักหรือระบอบการปกครองของประเทศ และโดยทั่วไปเมื่อการรัฐประหารเกิดขึ้น คณะรัฐประหารก็จะยุบเลิกรัฐธรรมนูญฉบับเดิม และยุบเลิกสภาผู้แทนราษฎรไปอย่างพร้อมกันด้วย

หากทว่าเหตุการณ์ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลโดยใช้กฎหมายหรือพระราชกฤษฎีกา ซึ่งก็ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลโดยวิถีทางรัฐธรรมนูญ และได้มีการยุบเลิกสภาผู้แทนราษฎร และ “งดใช้” รัฐธรรมนูญเกือบทุกมาตรา

ส่วนเหตุการณ์ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 แม้ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลโดยการใช้กำลัง แต่กลับเป็นการกระทำให้มีการเปิดสภาผู้แทนราษฎร และให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับเดิมอย่างสมบูรณ์ต่อไป

3. เกี่ยวกับยศทางทหาร ในช่วงนั้นเมื่อเขียนยศเต็มจะต้องมี "นาย" กำกับนำหน้าเสมอ เช่น นายพันเอก, นายพันโท, นายพันตรี ส่วนอักษรย่อของยศทางทหารนั้น ยังคงใช้ตามปกติเช่นในปัจจุบัน เช่น พ.อ., พ.ท., พ.ด. สำหรับยศนายทหารเรือ เมื่อใช้อักษรย่อจะต้องมี "ร.น." กำกับตามหลังชื่อนายทหารเสมอ แต่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้งดเว้นการใช้ตัวย่อ "ร.น." กำกับตาม เพราะยศตัวย่อของนายทหารเรือแตกต่างจากนายทหารบกอยู่แล้ว ยกเว้น ยศระดับนายเรือเอก-โท-ตรี ซึ่งในวิทยานิพนธ์ก็จะใช้ยศเต็ม เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน

4. อักษรย่อของเอกสารที่ใช้ในที่นี้ มีความหมายดังนี้ คือ

- กชช. - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
- ร.7 - รัชกาลที่ 7
- ก. - กระทรวงกลาโหม
- ด. - กระทรวงการต่างประเทศ (เอกสารรัชกาลที่ 7)
- รส. - กรมราชเลขาธิการ
- รง.ส. - รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร
- สบ. 1 - เอกสารส่วนพระองค์
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
- สบ. 2 - เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
- สบ. 3 - เอกสารส่วนบุคคล พระยาศรีวิชัยวงศ์ไพศาลย์
- สบ. 9 - เอกสารส่วนบุคคล นายเอก วิสกุล
- สร. - เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี
- F.O. - เอกสารกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ
(ไมโครฟิล์ม, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

บทที่ 1

การปฏิวัติ พ.ศ. 2475

ความสำเร็จของ “คณะราษฎร” ที่ได้ทำการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช¹ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย หรือที่เรียกกันในช่วงเวลานั้นว่า “ระบอบรัฐธรรมนูญ” เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น เป็นความสำเร็จที่วางอยู่บนทิศทางของกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของโลก กล่าวคือ ภายหลังกองทัพโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457-2461) ได้มี “ประเทศใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นหลายประเทศ รวมทั้งประเทศเก่าๆ บางประเทศก็ได้พากันร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใช้ใหม่ หรือไม่ก็แก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับเดิมเสียอย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือ แต่สรุปความได้ว่าลัทธิประชาธิปไตยกำลังได้รับความนิยมเอาใจใส่อย่างดียิ่ง”² จริงอยู่ สยามไม่ได้เป็นประเทศที่เกิดใหม่ และก็ได้เป็นประเทศที่มี “รัฐธรรมนูญ” หรือ “ธรรมเนียมประเพณีประชาธิปไตย” ในการปกครองประเทศ สยามยังคงปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งตามทฤษฎีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประมุขที่อยู่เหนือกฎหมาย และมีพระราชอำนาจล้นฟ้าในการบริหารราชการแผ่นดิน ดังนั้น การที่ประเทศที่ยังปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจะได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญ ก็อาจได้มาโดยการ “พระราชทาน” ของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงชาญฉลาดและเห็นการณ์ไกล หากทว่าภายใต้กระแสที่ “ลัทธิประชาธิปไตยกำลังได้รับความนิยมเอาใจใส่อย่างดียิ่ง” ของโลกนี้ ประเทศ

¹ ในแวดวงวิชาการ มีข้อถกเถียงกันเล็กน้อยเกี่ยวกับคำว่า “สมบูรณาญาสิทธิราช” ที่ถูกต้องนั้น มี “ย” ละกดต่อท้ายหรือไม่ ในที่นี้ได้ใช้คำตามที่ปรากฏใน “พระราชปรารภ” ในรัฐธรรมนูญฉบับถาวร 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ซึ่งผ่านการตรวจสอบของผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและได้รับการรับรองจากสภาผู้แทนราษฎร.

² ไพโรจน์ ชัยนาม. “การแก้ไขเพิ่มเติมหรือการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยใหม่,” การร่างรัฐธรรมนูญใหม่และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ. (พระนคร : โรงพิมพ์พานิชกุลผล, 2488), หน้า 248.

ที่ยังปกครองในลักษณะดังกล่าว ได้รับรัฐธรรมนูญมาโดยการปฏิวัติโค่นล้มพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์³ การปฏิวัติเมื่อ พ.ศ. 2475 ของประเทศไทยก็อยู่ในแนวทางนี้เช่นกัน

แนวพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับกระแสลัทธิประชาธิปไตยที่เฟื่องฟูของโลกนี้น่าจะช่วยสร้างความกระจ่างต่อความเข้าใจในประเด็นปัญหาที่ว่าเหตุใดจึงเกิดปรากฏการณ์ถึงการล้มเลิกการตรึงชนกษัตริย์หรือการส่งเสียงร้องที่จะให้ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครอง ปรากฏการณ์นี้เด่นชัดมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477) ได้เกิดขึ้นทั้งในหมู่คณะเจ้านายซึ่งเป็นผู้ปกครองและในหมู่ปัญญาชนทั้งในและนอกระบบราชการ ตัวอย่างของถ้อยคำที่แสดงออกในเชิงเสียดสีและขมขื่นในสภาวะที่เป็นจริงยุคนั้นว่า “สยามเป็นประเทศเอกราชประเทศเดียวในโลกที่ยังไม่มีรัฐธรรมนูญ” หรือ “เป็นประเทศเดียวในโลกที่ยังคงมีกษัตริย์ปกครองโดยอำนาจเด็ดขาด”⁴ และได้แสดงความหวังที่อยู่ในจิตใจตลอดเวลากว่า “ชาติประเทศที่เราเป็นอยู่นี้จะต้องเป็นไปตามความดำเนินของโลกสักคราวหนึ่งเป็นแน่ โลกกำลังเจริญและดำเนินก้าวหน้าใครจะกล้าทวนโลก... โลกกำลังเฟื่องฟูอยู่ด้วยการปกครองอย่างรัฐธรรมนูญ สยามจะยืนยงคงเป็นราชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ตามลัทธิราชนั้นกระไรได้ ... แม้แต่เจ้านายในประเทศของเราเองที่มีความประสงค์ต่อชาติก็คงไม่คัดค้าน หากจะขัดคอบ้างก็เห็นจะผินพระทัยเต็มที่ยิ่งเสียกว่าที่ผินกล่าวว่าสยามปกครองอย่างพ่อปกครองลูกเป็นแน่”⁵ ตัวอย่างข้างต้นและแนวพิจารณาต่อกระแสลัทธิประชาธิปไตยของโลกนี้ย่อมทำให้เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ทุกๆ ฝ่ายในโลกทางการเมืองสยามต่างรับรู้และตระหนักดีเกี่ยวกับเรื่องรัฐธรรมนูญ หากแต่ความแตกต่างอันสำคัญขึ้นอยู่กับจุดยืนทางตำแหน่งฐานะและชนชั้นทางสังคม อันนำไปสู่สภาวะที่อาจเล็งเลหรือตัดสินใจว่าสยามควรมีรัฐธรรมนูญหรือยัง หากมีสาระหลักการของรัฐธรรมนูญควรเป็นอย่างไร แน่แน่นอนว่า ภายใต้เกม

³ไพโรจน์ ชัยนาม, “ระบอบรัฐสภาในรัฐธรรมนูญภายหลังมหาสงคราม,” ใน เพ็งอ้ง, หน้า 8-9.

⁴พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์, “คำอธิบายหลักกรรมมูลสยามเปรียบเทียบกับกฎหมายธรรมนูญอังกฤษ,” นาวีกาศาสตร์ 15:10 (ตุลาคม 2475), : 2043-2044.

⁵“248” (นามแฝง), “ต้อนรับคณะราษฎร,” นาวีกาศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475), : 1738-1740.

การเมืองที่จะมีรัฐธรรมนูญหรือไม่นี้ ต่างฝ่ายต่างก็ต้องพบและเผชิญหน้ากับปัญหาอุปสรรคเฉพาะที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างฝ่ายที่ต้องรักษาอำนาจและสถาบันการปกครองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือระบอบเก่าเอาไว้ กับฝ่ายที่ต้องการเปลี่ยนย้ายทางอำนาจและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง

การใช้คำว่า ระบอบหรือลัทธิรัฐธรรมนูญ ในหนังสือเล่มนี้ใช้ในความหมายที่เน้นเฉพาะยุคสมัย และในบางที่บางแห่งคำว่า ระบอบหรือลัทธิประชาธิปไตย ได้รับการใช้แทนกล่าวคือคำว่า รัฐธรรมนูญและประชาธิปไตย หมายถึงที่มาหรือมูลรากแห่งอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎร หรือประชาชน เดือน บุญนาค ได้ให้ความหมายแก่ปีแห่งการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 นี้ว่า “ประเทศสยามได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากราชธิปไตยตามความหมายว่า ‘บ้านเมืองเป็นของกษัตริย์’ มาเป็นประชาธิปไตย คือ ‘บ้านเมืองเป็นของราษฎร’”⁶ โดยรัฐธรรมนูญได้ “บัญญัติถึงระเบียบแห่งอำนาจสูงสุดในแผ่นดินทั้งหลาย และวิธีการดำเนินการทั่วไปแห่งอำนาจเหล่านี้”⁷ หรืออาจเรียกปีแห่งการเปลี่ยนแปลงที่ได้มีการประกาศใช้ “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว” และต่อมาประกาศใช้ “รัฐธรรมนูญ” ว่าเป็นการ “เปลี่ยนการปกครองแผ่นดินจากลัทธิราชาธิปไตยมาเป็นแบบรัฐธรรมนูญ”⁸ หลวงประเจ็ดอักษรลักษณ์ ได้อธิบายให้ความหมายของการเปลี่ยนย้ายอำนาจอธิปไตยจากพระมหากษัตริย์สู่ราษฎรไว้ในคำรการบรรยายกฎหมายรัฐธรรมนูญว่า

อำนาจอธิปไตยนี้คือเป็นอำนาจสูงสุดของประเทศในการที่จะปกครองประเทศบ้านเมืองตามธรรมดาในประเทศที่มีการปกครองอย่างระบอบประชาธิปไตยแล้ว อำนาจ

⁶ เดือน บุญนาค, “ประวัติรัฐธรรมนูญประเทศฝรั่งเศส,” นารีกศาสตร์ 15:11 (พฤศจิกายน 2475) : 2339.

⁷ ปรีดี พนมยงค์, คำอธิบายกฎหมายปกครอง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, 2513), หน้า 4.

⁸ เป็นการให้ความหมายโดย ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ อ้างใน “248” นามแฝง, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 5,

อธิปัตย์ย่อมมาจากประชาชนพลเมือง สมัยเมื่อประเทศมีการปกครองอย่างลัทธิ สมบูรณาญาสิทธิราช อำนาจอธิปัตย์นี้ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียว คือว่า พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะใช้อำนาจต่างๆ เช่น อำนาจบริหาร บัญญัติ อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจในการศาล อำนาจเหล่านี้พระองค์ทรงใช้โดย มิต้องหารือผู้หนึ่งผู้ใดเลย เป็นสิทธิอย่างเด็ดขาด ครั้นมาเมื่อสมัยประเทศมีการ ปกครองเปลี่ยนแปลงอย่างประเทศสยาม อำนาจอธิปัตย์ได้หลุดจากประมุขของ ประเทศคือพระมหากษัตริย์ไปอยู่ในอำนาจของพลเมืองทั้งหลาย จะชักตัวอย่างไรให้ ท่านเห็นง่าย ๆ ก็คือ ตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวของเรา เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2475 มาตรา 1 ได้บัญญัติว่า อำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎรทั้งหลาย....⁹

อย่างไรก็ตาม คำว่า “ประชาธิปไตย” ก็อาจถูกใช้ในความหมายเฉพาะลงไปอีกเมื่อกล่าวถึงชนิดของ รัฐบาล “รัฐบาลประชาธิปไตย” คือ “ผู้เป็นหัวหน้าแห่งอำนาจบริหารไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดิน คือเป็น บุคคลสามัญหรือคณะบุคคลซึ่งราษฎรได้เลือกแต่งตั้งไว้มีกำหนดเวลา การอยู่ในตำแหน่งไม่เป็นมรดก ตกทอดให้แก่ผู้อยู่ในสกุลเดียวกันได้”¹⁰ โดยรวมแล้ว ความหมายของระบอบหรือลัทธิรัฐธรรมนูญและ ประชาธิปไตยนั้นคือ การพลิกเปลี่ยนทฤษฎีทางอำนาจขององค์อธิปัตย์ที่เคยเป็นของพระมหากษัตริย์ ให้มาเป็นของราษฎร/ประชาชน เช่น รัฐบาลแบบมีประธานาธิบดีเป็นประมุข หรือ รัฐบาลที่มีคณะ บุคคลเป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร หากแต่ซึ่งเป็นนัยที่สำคัญของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อที่พึงระวังเช่นกันว่า ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือ “รัฐบาลราชาธิปัตย์อำนาจไม่จำกัด” นี้ ประเทศก็สามารถมีรัฐธรรมนูญได้โดยได้รับการ “พระราช ทาน” จากองค์อธิปัตย์หรือพระมหากษัตริย์ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ผู้ศึกษาในด้านประวัติศาสตร์

⁹ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์, กฎหมายรัฐธรรมนูญ (พระนคร : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2477), หน้า 26.

¹⁰ ปรีดี พนมยงค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 7, หน้า 34.

ภูมิปัญญาของสยามได้ประมวลแนวความคิดของนักวิชาการด้านกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งยุคสมัยนั้น ที่เชื่อว่า กำเนิดของรัฐธรรมนูญมีอยู่ 3 แบบด้วยกัน คือ

- (1) กำเนิดขึ้นเพราะผู้ปกครองรัฐเป็นผู้ให้ (charter) เป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นโดยเจตนาของผู้ปกครองแต่ฝ่ายเดียว อย่างเช่น รัฐธรรมนูญญี่ปุ่นปี ค.ศ. 1889 เป็นต้น
- (2) กำเนิดขึ้นเพราะราษฎรเป็นผู้ร่างเองทั้งหมด หรือตั้งสภาราษฎรแล้วร่างรัฐธรรมนูญเอง (convention) อย่างเช่น รัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา ปี ค.ศ. 1787 และรัฐธรรมนูญเยอรมัน ปี ค.ศ. 1919 เป็นต้น
- (3) กำเนิดขึ้นเพราะผู้ปกครองกับราษฎรตกลงกัน (pact) เป็นการแสดงเจตนาร่วมกัน โดยทั่วไปมักเกิดการปฏิวัติขึ้นก่อน แต่ตกลงร่วมกันได้อย่างเช่น รัฐธรรมนูญอังกฤษปี ค.ศ. 1680 รัฐธรรมนูญฝรั่งเศสปี ค.ศ. 1830 รัฐธรรมนูญสยาม 27 มิถุนายน 2475 และ 10 ธันวาคม 2475 เป็นต้น¹¹

กำเนิดรัฐธรรมนูญในแบบที่ 1 ที่ผู้ปกครองรัฐเป็นผู้ให้หรือพระราชทานนั้น มีนัยสำคัญที่ว่า “วิธีนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงสงวนสิทธิไว้เป็นจำนวนมาก สิ่งใดซึ่งทรงเห็นสมควรพระราชทานก็พระราชทาน สิ่งใดซึ่งทรงเห็นว่ายังควรสงวนไว้ในพระราชอำนาจก็ไม่พระราชทาน ประชาชนพลเมืองไม่มีสิทธิที่จะขอร้องมากไปกว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานได้”¹² นั่นคือ อำนาจอสูงสุดของประเทศยังคงเป็นของพระมหากษัตริย์ โครงสร้างและระบบการเมืองใหม่ตามรัฐธรรมนูญพระราชทานนี้ อาจมีรัฐบาล รัฐสภา หรือ สภาผู้แทนราษฎร และการเลือกตั้งตัวแทนบางส่วนจากราษฎร แต่ก็ยังเป็นเพียงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาลจาก “รัฐบาลพระมหากษัตริย์เหนือกฎหมาย” มาเป็น “รัฐบาลพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ” กล่าวคือ เป็นรัฐบาลที่ทำการบริหารประเทศโดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา

¹¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม : พรมแดนแห่งความรู้,” วารสารธรรมศาสตร์ 11:2 (มิถุนายน 2525) : 11.

¹² หลวงประเจ็ดอักษรลักษณ์, อั้งแล้วเชิงอรธที่ 9, หน้า 10-11.

แต่รับผิดชอบต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นองค์พระประมุขที่ยังทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดของประเทศ กำหนดรัฐธรรมนูญแบบพระราชทานนี้เห็นได้ว่าปรากฏเป็นแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังมีได้มีกำเนิดจริงในประวัติศาสตร์สยาม ดังนั้นกำเนิดรัฐธรรมนูญพระราชทานตามแบบที่ 1 จึงแตกต่างจากกำเนิดในแบบที่ 2 และแบบที่ 3 อย่างสิ้นเชิง ตรงที่มาหรือมูลรากของอำนาจสูงสุดว่าเป็นของพระมหากษัตริย์หรือเป็นของราษฎร

การศึกษาในบทนี้จะได้แสดงให้เห็นถึงพลังและการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทั้ง 2 ด้าน ที่นำมาสู่เหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คือด้านของฝ่ายคณะราษฎร และฝ่ายคณะเจ้านายผู้ปกครองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งให้กำเนิด “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว” และการประนีประนอมเพื่อตกลงสร้างกติกาใหม่ทางการเมือง โดยมีกลุ่มพลังของข้าราชการ โดยเฉพาะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือขุนนางชั้นอาวุโสที่ได้ถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองด้วย ดังที่ได้ปรากฏเป็น รัฐธรรมนูญฉบับถาวร เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475

1.1 คณะราษฎร

การปฏิบัติการยึดอำนาจการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 โดยคณะข้าราชการทหารบกทหารเรือและพลเรือน ซึ่งตามประกาศฉบับที่ 1 เรียกคณะตนเองว่า “คณะราษฎร” นั้น มีภูมิหลังของการรวมตัวก่อตั้งเป็นกลุ่มอุดมการณ์ทางการเมืองที่นับย้อนหลังไปได้ถึง 7 ปีก่อนหน้านั้น กล่าวคือ กลุ่มคนหนุ่มกลุ่มหนึ่งที่เป็นนักเรียนไทยในต่างประเทศทั้งที่ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงและทุนส่วนตัว ทั้งในสายพลเรือนและทหาร ได้อาศัยความเป็นคนไทยในต่างแดน มาสู่ความเป็นมิตรลหายและเพื่อนร่วมอุดมการณ์ และในที่สุดการประชุมก่อตั้งคณะราษฎรอย่างเป็นทางการก็เกิดขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469¹³ ที่ปารีส ฝรั่งเศส นั้นหมายถึงการแสดงเจตจำนงที่จะ

¹³ เกี่ยวกับปีประชุมก่อตั้งคณะราษฎรนี้ มีข้อไม่ลงรอยกันอยู่บ้างระหว่างบันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ ว่า มีขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1927 (พ.ศ. 2469) กับบันทึกของนายประยูร ภมรมนตรี ว่า มีขึ้นเมื่อวันที่ 5

เปลี่ยนระบอบการปกครองของประเทศในระยะเพียง 2 เดือนกว่าให้หลังการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การประชุมก่อตั้งคณะราษฎรนี้ประกอบด้วยคนหนุ่ม 7 คน¹⁴ ได้แก่ 1) นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม, 2443-2526) นักศึกษาวิชากฎหมายมหาวิทยาลัยปารีส ฝรั่งเศส 2) นายร้อยโทแปลก ชิตตะสังคะ (หลวงพิบูลสงคราม, 2440-2507) นายทหารศึกษาที่โรงเรียนนายทหารปืนใหญ่ ฝรั่งเศส 3) นายร้อยโทประยูร ภมรมนตรี (2440-2525) ซึ่งลาออกจากราชการทหารเป็นนายทหารกองหนุนเดินทางมาศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในฝรั่งเศสด้วยทุนส่วนตัว 4) นายร้อยตรี ทศนัย มิตรภักดี (หลวงทักษิณนิยมนสิก, 2441-2476) ศึกษาโรงเรียนนายทหารม้าฝรั่งเศส 5) หลวงศิริราชไมตรี (จรูญ สิงหนเสนี) ผู้ช่วยเลขานุการประจำสถานทูตสยามกรุงปารีส ฝรั่งเศส เคยเป็นนักเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม และเป็นนายสิบตรีในกองทหารอาสาครั้งสงครามโลกครั้งที่ 1 6) นายตัว ลพานุกรม (2441-2484) นักศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ในสวิตเซอร์แลนด์ เคยเป็นนายสิบในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ 1 7) นายแนบ พหลโยธิน (2443-2489) เนติบัณฑิตอังกฤษ และกำลังศึกษาวิชากฎหมายแผนกเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economic) ที่มหาวิทยาลัยปารีส นักเรียนไทยในต่างประเทศขณะนั้นได้มีการประมาณว่า ศึกษาอยู่ในฝรั่งเศสและ

กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467 ซึ่งในวงวิชาการมีผู้ใช้อ้างอิงทั้งสองนี้อยู่ตลอดเวลา จากการวิเคราะห์อย่างกว้างๆ เห็นว่า ปี พ.ศ. 2469 น่าจะเชื่อถือได้มากกว่า โดยดูจากประวัติการเดินทางไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศสของสมาชิก 2 คนด้วยกัน คนแรกคือ นายร้อยโทแปลก ชิตตะสังคะ ซึ่งเพิ่งออกเดินทางไปฝรั่งเศสเมื่อเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2467 ดังนั้น การที่จะประชุมในปี พ.ศ. 2467 จึงเป็นไปได้น้อยมากเมื่อพิจารณาถึงการสร้างความเป็นเพื่อนและความไว้วางใจต่อกัน บุคคลที่สองคือ นายแนบ พหลโยธิน ซึ่งเพิ่งข้ามมาศึกษาต่อที่ปารีสหลังจากสำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. 2468.

¹⁴ปรีดี พนมยงค์, “บางเรื่องของการก่อตั้งคณะราษฎร,” และ พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี, “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475,” ใน ลมคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 30-31, 83.

สวิตเซอร์แลนด์ประมาณ 75 คน ในอังกฤษประมาณ 200 คน ในอเมริกาต่ำกว่า 100 คน¹⁵ ซึ่งนับว่า การประชุมก่อตั้งคณะราษฎรได้ใช้ความไว้วางใจและความมั่นใจต่อกันเป็นหลัก เพราะจะเห็นได้ว่ายังมีเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันอีกจำนวนมากที่จะได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมด้วยในภายหลังทั้งตอนที่ยังอยู่ในต่างประเทศ และเมื่อกลับประเทศแล้ว เช่น นายควง อภัยวงศ์ (หลวงโกวิทอภัยวงศ์, 2445-2511) นักศึกษาด้านวิศวกรรมโยธา ฝรั่งเศส นายเดือน บุนนาค (เกิด 2448) ซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาวิชากฎหมายในฝรั่งเศสได้เรียกคนร่วมรุ่นกลุ่มนี้ว่า “เป็นพวกอาวุโส” (Senior) ส่วนตนเป็น “รุ่นจูเนียร์” (Junior)¹⁶ หรือที่เรียกว่า ผู้ใหญ่ผู้น้อย หลักเกณฑ์ของความเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยวางอยู่บนการเปรียบเทียบด้านวัยวุฒิ คุณวุฒิ ระยะเวลาของการอยู่ในตำแหน่งหน้าที่การงานเป็นสำคัญ ความเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยนี้กล่าวได้ว่าเป็นจารีตทางสังคมการเมืองที่ทรงพลังของสยาม ทัศนะเห็นได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระองค์ก็ทรงยอมรับว่าหลักเกณฑ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยมีอิทธิพลต่อการหยุดชะงักของแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ (ดูบทที่ 1.2, 1.4) หรือในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ความเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยก็เป็นปัจจัยหนึ่งของความผันแปรทางการเมือง

ในการประชุมก่อตั้งคณะราษฎร นายร้อยโทแปลก ชิตตะสังคะ ได้รับการยกย่องให้ทำหน้าที่เป็นประธานในที่ประชุมในฐานะมีอาวุโสที่สุด แต่หลังจากการประชุมได้เสร็จสิ้นลงที่ประชุมได้ลงมติให้นายปรีดี พนมยงค์ “เป็นประธานและเป็นหัวหน้าคณะราษฎรจนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสมเป็นหัวหน้าคณะราษฎรในกาลต่อไป”¹⁷

¹⁵“สัมภาษณ์ท่านปรีดี พนมยงค์” โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ใน กองบรรณาธิการมติมหาสาร (รวบรวม), **หลวงประดิษฐมนูธรรม** (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2527), หน้า 50 สำหรับปี พ.ศ. 2473 ประมาณว่า มีนักศึกษาไทยอยู่ในอังกฤษ 200 คน ในสหรัฐอเมริกา 50 คน ในฝรั่งเศส 40 คน และกระจายอยู่ในเยอรมัน เบลเยียม สวิตเซอร์แลนด์และเดนมาร์ก ประเทศละไม่มากนัก ดูใน Thawatt Mokarapong, **History of the Thai Revolution : A Study in Political Behavior** (Bangkok : Chalemnit, 1972), p. 79.

¹⁶เดือน บุนนาค, **ท่านปรีดีรัษฎุรอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก** (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2500), หน้า 7.

¹⁷ปรีดี พนมยงค์, “บางเรื่องของการก่อตั้งคณะราษฎร,” อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 14, หน้า 31.

การประชุมก่อตั้งคณะราษฎรที่ปารีสใช้เวลาประมาณ 5 วัน โดยมีมติเป็นวัตถุประสงค์หลักใหญ่ของคณะคือ “เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นระบอบการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย” หรือจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังได้กำหนดคุณสมบัติเพื่อเลือกเฟ้นหาสมาชิกเพิ่มเติม การหาทุนรอนที่จะใช้จ่ายในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตลอดถึงผลสุดท้ายที่หากถูกปราบปราม ก็ได้กำหนดหน้าที่ในการดูแลช่วยเหลือครอบครัวของเพื่อนที่ถูกติดคุกหรือถึงแก่ความตายให้แก่ นายแนบ พหลโยธิน “ซึ่งเป็นผู้มีทรัพย์สินมากโดยได้รับมรดกจากบิดา”¹⁸

ในเดือนถัดมาหลังการประชุมก่อตั้งคณะราษฎรเสร็จสิ้น หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ก็เป็นบุคคลแรกในกลุ่มที่เดินทางกลับประเทศด้วยจบการศึกษา ตามด้วย พ.ด.หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ชิดตะลิ่งคะ) และนายตัว ลพานุกรม พ.ศ. 2470 ร.อ.หลวงทัตไชนิยมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี) พ.ศ. 2471 นายประยูร ภมรมนตรี พ.ศ. 2473 และท้ายสุดคือ นายแนบ พหลโยธิน พ.ศ. 2474 ส่วนหลวงศิริราชไมตรี (จรูญ สิงห์เสนี) ย้ายไปเป็นเลขานุการประจำสถานทูตสยาม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ และไม่ได้กลับประเทศจนกระทั่งหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ไปแล้วเกือบหนึ่งปี บุคคลเหล่านี้ต่างก็เข้ารับราชการ

เมื่อพิจารณาอย่างกว้างๆ แล้วพบว่า การขยายสมาชิกคณะราษฎรนั้นได้อาศัยปัจจัยความเป็นเพื่อนชาวไทยในต่างแดน เพื่อนนักเรียนหรือเพื่อนร่วมรุ่น เพื่อนร่วมงาน ศาสนา สายสัมพันธ์ทางเครือญาติ และสถานภาพของการเป็นครูบาอาจารย์ หลังจากหลวงประดิษฐมนูธรรมเดินทางกลับประเทศแล้ว สมาชิกคณะราษฎรที่ยังศึกษาอยู่ในฝรั่งเศสก็ได้อาศัยความเป็นเพื่อนชาวไทยในต่างแดนชักชวนบุคคลอื่นๆ เข้าร่วมเป็นสมาชิก ได้แก่ นายทวี บุญยเกษตร (2447-2514) นักศึกษาวิชาเกษตร ฝรั่งเศส แนบแน่นกับนายแนบ พหลโยธิน นายเรือดริลลินธุ์ กมลนาวิน

¹⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 31.

(หลวงสินธุสงครามชัย, 2444-2519) นักศึกษาวิชาทหารเรือจากประเทศเดนมาร์กที่มาเยือนปารีส และได้เป็นหัวหน้าจัดตั้งคณะราษฎรสายทหารเรือต่อไป นายบรรจง ศรีจรูญ ไทยมุสลิมจากอียิปต์ที่มาเยือนปารีส ซึ่งต่อมาได้อาศัยทั้งความสัมพันธ์ทางเครือญาติและศาสนา ในการขยายสมาชิกในส่วนของตน เช่น นายประเสริฐ ศรีจรูญ นายประวัติ ศรีจรูญ นายแช่ม มุสตาฟา นายการิม ซาฟีอี สำหรับการขยายสมาชิกภายในประเทศ ความเป็นเพื่อนนักเรียนหรือเพื่อนร่วมรุ่น และเพื่อนร่วมงานค่อนข้างมีบทบาทสูง กรณีสายพลเรือนของนายด้ว์ ลพานุกรม เห็นได้ชัดว่า นายด้ว์ ลพานุกรม ได้ชักชวนนายประจวบ บุนนาค (2440-2495) ที่ทำงานในกรมแยกธาตุ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การด้วยกัน ขณะเดียวกันก็ชักชวน ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ เพื่อนนักศึกษารุ่นน้องจากประเทศสวีเดนแลนด์ ซึ่งรับราชการที่กรมรถไฟ อันนำไปสู่การเชื่อมโยงกับกลุ่มนักศึกษาจากประเทศอังกฤษในกรมรถไฟ ได้แก่ หลวงเดชาดิวงศ์วรวัฒน์ (ม.ล.กรี เดชาดิวงศ์, 2445-2490) หลวงสุนทรเทพหัสดิน (สพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา) และนายเล้ง ศรีสมวงศ์ กลุ่มเพื่อนร่วมงานในกรมไปรษณีย์โทรเลขดูจะเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด โดยมีนายประยูร ภมรมนตรี (เมื่อเข้ารับราชการสายพลเรือน มียศครั้งสุดท้ายเป็นรองอำมาตย์เอก) และหลวงโกวิทอภัยวงศ์ (ควง อภัยวงศ์, 2445-2511) ทำงานในกรมนี้ ได้แก่ นายสวัสดิ์ โสภิตทัต นายจิตตะเสน ปัญจะ นายเอก สุภโปฏก นายสุรินทร์ ชินไทย นายศิริชาตินันท์ สำหรับหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้นนอกจากการเห็นสายสัมพันธ์กับหลวงอรรถกิติถำจรร (กลิง พนมยงค์) ที่ทำงานอยู่กรมอัยการในฐานะน้องชายแล้ว เราไม่พบการกล่าวอ้างถึงสมาชิกในสายของตนในแง่มุมเหล่านี้เลย นอกเหนือจากแง่มุมของการเป็นอาจารย์

สำหรับสายทหารบกที่มีนายพันตรีหลวงทิบุลสงครามเป็นแกนจัดตั้งนั้น จะเห็นได้ว่าจุดเด่นที่สุดคือ การจัดตั้งในกลุ่มเพื่อนร่วมรุ่น กลุ่มนักเรียนนายร้อยทหารบกที่จบการศึกษาในปี พ.ศ. 2457¹⁹ ได้แก่ พ.ต.หลวงอำนาจสงคราม (ถม เกษะโกมล) ประจำกรมเสนาธิการทหารบก ร.อ.หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (คว้น จินตะคุณ, 2439-2507) ผู้บังคับกองร้อยที่ 2 กองพันที่ 1 กรมทหาร

¹⁹"คำสั่งเรื่องให้นักเรียนนายร้อยออกเป็นนักเรียนทำการนายร้อยตามกรมกองต่าง", ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจเอกออคูล ออคูลเคซจรัส (พระนคร : โรงพิมพ์ตำรวจ, 2513).

ปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ (ผ.บ.ก. ป. 1.รอ.พัน 1 ร้อย 2) ร.อ.หลวงพรหมโยธี (มังกร ผลชีวิน, 2439-2509) ประจำกรมเสนานิการทหารบก ร.อ.หลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พึ่งพระคุณ, 2437-2512) หัวหน้าการตรวจอากาศ กองบังคับการทหารปืนใหญ่ สายจัดตั้งเพื่อนร่วมรุ่นของ พ.ต.หลวงพิบูลสงครามนี้ หากพิจารณาในด้านอายุ พ.ต.หลวงพิบูลสงครามอายุน้อยกว่าเพื่อนระหว่าง 1-3 ปี หากทว่าความเก่งทางด้านการศึกษาเมื่อสมัยอยู่โรงเรียนเสนานิการทหารบกที่สามารถสอบไล่ได้ที่ 1 ในปีสุดท้าย ซึ่งหมายความว่ายอมได้ไปศึกษาด้านการทหารต่อที่ต่างประเทศ และเท่ากับว่าโอกาสนี้ได้กำหนดฐานะความเป็นผู้นำในรุ่นไว้แล้ว นอกจากนี้สายของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ยังมีนายทหารที่ประจำกรมเสนานิการทหารบก ได้แก่ ร.อ.หลวงกาจสงคราม (เทียน เก่งระดมยิง, 2433-2510) ร.อ.หลวงชาญสงคราม (พาน ชาลีจันทร์) และ ร.อ.หลวงเสรีเรงฤทธิ์ (จรูญ รัตนกุล) สายของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม โดยเฉพาะเพื่อนร่วมรุ่นจะมีความแนบแน่นและมั่นคงกับหัวหน้าสายหรือผู้นำกลุ่มหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 อย่างมากยิ่งขึ้น กระทั่งความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวนี้จะขยายไปสู่นายทหารคนอื่นๆ ที่เป็นเพื่อนร่วมรุ่นที่ไม่ใช่สมาชิกคณะราษฎรอีกด้วย

ด้านสายทหารเรือ มีนายนาวาตรี หลวงสินธุสงครามชัย เป็นแกนจัดตั้งสมาชิก ไม่มีลักษณะของการอาศัยเพื่อนร่วมรุ่นเหมือนสายของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม หากแต่มีลักษณะของการชักชวนในเชิงปัจเจกบุคคลมากกว่า โดย น.ต.หลวงสินธุสงครามชัยจะใช้เวลาที่นานมากในการพิจารณาก่อนตัดสินใจชักชวนให้เป็นสมาชิกคณะราษฎร²⁰ กลุ่มนายทหารกลุ่มแรกๆ ที่เข้าเป็นสมาชิกมีอายุที่เท่ากันกับ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัยหรือมากกว่า ได้แก่ นายเรือเอก หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ, 2444-2514) นายเรือเอก หลวงนิเทศกลกิจ (กลาง โรจนเสนา) นายเรือเอก หลวงนาวาวิจิตร (ผัน อำไภวัลย์) ทั้งสามนายนี้มีความเป็นเพื่อนกันสูงมาก และเป็นนักเรียนนายเรือรุ่นน้อง น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย 2 ปี หรือ น.ต.หลวงศุภชลาศัย (บุ่ง ศุภชลาศัย, 2438-2508) ซึ่งเป็นนักเรียนนายเรือรุ่นพี่ 4 ปี อย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะช่วยอธิบายถึงวิธีการชักชวนในลักษณะนี้ คือ

²⁰ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน, “ไว้อาลัย,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ) (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2515), หน้า (17).

ขนาดของกองทัพเรือที่เล็กกว่ากองทัพบกอย่างมาก และโอกาสของการอยู่บนเรือในการฝึกภาคทะเลร่วมกันที่ทำให้ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัยสามารถใช้เวลาในการพิจารณาวิเคราะห์เพื่อชักชวนนายทหารเรือได้อย่างกว้างขวาง แต่ปัจจัยที่เด่นและสำคัญที่สุดของ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย คือ สถานภาพของการเป็น "ครู" สอนนายทหารเรือ นอกจากนี้ในสายทหารเรือยังมีการชักชวนให้เป็นสมาชิกโดยอาศัยความเป็นเพื่อนและเครือญาติ ได้แก่ นายเรือเอก หลวงนิเทศกลกิจ ชักชวนเพื่อนที่เป็นนายทหารบก คือ พ.ต.หลวงวิจิตรกลยุทธ (เศียร สู้ศิลป์) นายวนิช ปานะนนท์ (2446-2487) อดีตนักเรียนโรงเรียนนายเรือที่ลาออกไปประกอบธุรกิจการค้าส่วนตัวก่อนศึกษาจบ ได้เข้าร่วมในฐานะเป็นน้องเขยของ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย นายดาบจำรัส สุวรรณชีพ เป็นน้องชายของนายเรือเอก หลวงสังวรยุทธกิจ²¹

อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ก่อตั้งคณะราษฎร ซึ่งเป็นข้าราชการทหารและพลเรือนก็ตระหนักดีถึงสถานภาพของพวกตนที่ยังไม่ "อาวูโส" พอในระบบราชการ อันจะทำให้การยึดอำนาจหรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศประสบปัญหาจากการต่อต้านของพลั้ง "อาวูโส" และประสบความล้มเหลวในท้ายสุด หัวหน้าสายของคณะราษฎร ไม่ว่าจะเป็น หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หลวงพิบูลสงคราม และหลวงสินธุสงครามชัย จากสายพลเรือน ทหารบก ทหารเรือ ต่างก็มียศและบรรดาศักดิ์อยู่ในระดับกลางเท่าเทียมกันคือยศอำมาตย์ตรี นายพันตรี และนายนาวาตรี และต่างมีบรรดาศักดิ์เป็น "หลวง"²² การตกลงเลือกใช้วิธีการยึดอำนาจแบบฉับพลัน ดังแต่ครั้งประชุมก่อตั้งคณะราษฎรที่

²¹ พล.ร.ต.ปรีดิพัทธ์ พงศ์สุพัฒน์, "พลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน กับบทบาททางการเมือง," ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2520), หน้า 184-185.

²² เปรียบเทียบยศสายพลเรือน และทหาร

พลเรือน	ทหารบก	ทหารเรือ
มหาอำมาตย์เอก	นายพลเอก	นายพลเรือเอก
มหาอำมาตย์โท	นายพลโท	นายพลเรือโท
มหาอำมาตย์ตรี	นายพลตรี	นายพลเรือตรี

ปารีสนั้น น่าจะเป็นผลจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของประเทศ 2 ด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งมาจากการวิเคราะห์สภาพการณ์ภายในประเทศที่จะใช้วิธีการ “ปลุกระดมคนอย่างของปฏิวัติฝรั่งเศสนั้น ไม่มีทางทำได้ เนื่องจากประชาชนคนไทยหัวอ่อน และรักเจ้านาย และไม่มีความเดือดร้อนแบบคนฝรั่งเศสสมัยนั้น”²³ อีกด้านหนึ่งนั้น ต้องการแก้ปัญหาที่จะเกิดสภาวะความวุ่นวายในสังคมอันจะนำไปสู่การแทรกแซงทางการเมืองและการทหารจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งมีอาณานิคมล้อมรอบประเทศสยาม²⁴ ดังนั้น การที่จะยึดอำนาจแบบฉับพลันได้นั้นต้องอาศัยกำลังและการยอมรับจากกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กองทัพบก ซึ่งเป็นหน่วยกำลังอาวุธที่ใหญ่ที่สุดที่มีหน้าที่ปกป้องราชบัลลังก์และป้องกันประเทศ หลวงพิบูลสงคราม หัวหน้าสายทหารบก ซึ่งมียศนายพันตรีตระหนักถึงปัญหานี้ดีว่า “ถ้าท่านทำการปฏิวัติและประกาศตัวเป็นหัวหน้าคงไปไม่รอด”²⁵ ดังนั้น การเคลื่อนไหวที่เราได้เห็นในเวลาต่อมาของคณะราษฎรคือ การแสวงหาความร่วมมือจากนายทหารที่มีอาวุโสในกองทัพบกไม่ว่าจะเป็นการสนทนาทบทวนนายพันเอก พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน, 2435-2487) สมัยที่นายทหารผู้นี้เดินทางไปดูงานการทหารในทวีปยุโรปและอเมริกา และต่อมาคือการเข้าร่วมมืออย่างเข้มแข็งทั้งของนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน, 2430-

อำมาตย์เอก	นายพันเอก	นายนาวาเอก
อำมาตย์โท	นายพันโท	นายนาวาโท
อำมาตย์ตรี	นายพันตรี	นายนาวาตรี
รองอำมาตย์เอก	นายร้อยเอก	นายเรือเอก
รองอำมาตย์โท	นายร้อยโท	นายเรือโท
รองอำมาตย์ตรี	นายร้อยตรี	นายเรือตรี
บรรดาศักดิ์ในระบบราชการ คือ ขุน, หลวง, พระ, พระยา, เจ้าพระยา		

²³ ศักดิ์ ไทยวัฒน์, เกร็ดการเมืองบางเรื่องของจอมพล ป.พิบูลสงคราม กับเจ้าพ่อเจ้า (ซี.พี.การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 42.

²⁴ ปรีดี พนมยงค์, “บางเรื่องของการก่อตั้งคณะราษฎร,” และ พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี, “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 14, หน้า 31, 83-84.

²⁵ ศักดิ์ ไทยวัฒน์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 23, หน้า 43.

2490) และนายพันเอก พระยาทรงสุรเดช นายทหารทั้งสองนี้ถือได้ว่ามีทั้ง วิทยุ ภูมิ ฤทธิ และ บรตาคักต้อยอยู่ในระดับอาวุโสของกองทัพ (ดูบทที่ 3)

การติดต่อสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคณะราษฎรกับนายทหารอาวุโสทั้งสองนี้ค่อนข้างมีลักษณะแบบเครือข่าย ประยูร ภมรมนตรี ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการเชื่อมสายสัมพันธ์นี้มีบิดาเป็นนายทหารที่เป็นครูสอนวิชาทหารแก่บุคคลทั้งสองในโรงเรียนนายร้อยทหารบก มีมารดาเป็นชาวเยอรมันที่เป็นครูสอนวิชาภาษาเยอรมันแก่บุคคลทั้งสอง ก่อนที่ทั้งสองจะไปศึกษาวิชาทหารต่อในประเทศเยอรมัน ซึ่งในช่วงเรียนภาษาเยอรมันนั้น ทั้งสอง “ได้มากินนอนอยู่ในบ้านเป็นเวลาหลายเดือน ข้าพเจ้า (ประยูร) จึงได้มีโอกาสรู้จักใกล้ชิดสนิทสนมกับท่านทั้งสองมาตั้งแต่เยาว์วัย”²⁶ นอกจากนี้ นายประยูรดูค่อนข้างมีความสนิทสนมกับ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชมากยิ่งขึ้น เมื่อ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชเกือบมีสถานภาพเป็นพี่ชายของตน สำหรับการติดต่อกับความร่วมมือจาก พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ยังมีการติดต่อผ่าน พ.ท.จมีนสุรฤทธิพิฤติไกร (ฝั่ง พหลโยธิน) น้องชายของ พ.อ.พระยาพลฯ ที่ได้สร้างความมั่นใจให้ว่า คณะราษฎร “เวลานี้เขาติดต่อกับบรรดาบุคคลที่จะล้มอำนาจของกษัตริย์ไว้ได้เพียงพอแก่ความต้องการแล้ว ยังขาดอยู่ก็แต่นายทหารผู้ใหญ่ ซึ่งเขาต้องการจะได้มาเป็นผู้นำคณะของเขาเท่านั้น” และหาก “ยอมร่วมคิดกับเขาล้วก็จะได้สมัครพรรคพวกเป็นอันมาก”²⁷ ความมั่นใจของ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา น่าจะมีส่วนจากสายสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ไม่ค่อยมีการกล่าวถึง คือ นายแนบ พหลโยธิน ในฐานะหลานซึ่งเป็นบุตรของ นายพลโทพระยาพลโยธินรามินทรภักดี (นพ พหลโยธิน) พี่ชายผู้เลี้ยงดู พ.อ.พระยาพลฯ มาแต่เยาว์วัย²⁸ อย่างไรก็ตาม การเจาะจงชักชวนนายทหารอาวุโสทั้งสองให้ร่วมมือด้วยนั้นวางอยู่บนรากฐานที่ว่า

²⁶ ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า (กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2518), หน้า 134.

²⁷ กุหลาบ สายประดิษฐ์, เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475 (กรุงเทพฯ : นวนิพนธ์การพิมพ์, 2508), หน้า 68-71.

²⁸ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแนบ พหลโยธิน (พระนคร : กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง, 2515), หน้าประวัติ และไทยน้อย (นามแฝง), พระยาพล (พระนคร : แพรวพิทยา, 2497), หน้า 35, 42.

“เป็นคนซื่อตรง และเอาใจใส่ต่อราชการบ้านเมือง ทั้งมีจิตใจเด็ดเดี่ยวไม่ประหวั่นพรั่นภัย เหมาะสมที่จะนำคณะนายทหารก่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินเสียใหม่”²⁹

พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา กับ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นั้น แม้ทั้งสองจะมีวัยต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็ เป็น “เพื่อนเกลอที่สนิทชิดชอบกันมากที่สุด”³⁰ และทั้งสองได้ตกลงชักชวน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ (สละ เอมะศิริ, 2432-2509) ผู้บังคับกรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ ซึ่ง “เป็นผู้ที่ ชอบพอรักใคร่กันอยู่” โดย “หวังจะได้รณยุทธบรรทุกปืนใหญ่ไว้ใช้บรรทุกทหารในวันทำการปฏิวัติ”³¹ ขณะที่ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ก็นับถือนายทหารทั้งสองในฐานะอาจารย์ผู้ทรงความรู้และเคยไปศึกษาต่างประเทศ³² การชักชวนให้ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ร่วมมือนี้เป็นงานของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช อย่างไรก็ตาม นายทหารอาวุโสทั้งสามนี้ นอกจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดชแล้ว ไม่พบว่า พ.อ.พระยาพหลฯ และ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ได้จัดตั้งสายสมาชิกคณะราษฎรของตนเอง มีเฉพาะ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหาร ได้จัดตั้งสายของตนในหมู่อาจารย์-ครู ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก โดยมี พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น, 2437-2491) นายทหารจบจากประเทศเยอรมัน และมีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก เป็นผู้ติดตามสนับสนุน พ.อ.พระยาทรงสุรเดชอย่างใกล้ชิด

การชักชวนหาสมาชิกเพิ่มเพื่อร่วมก่อการฯ นั้น สถานะของความเป็น “ครูบาอาจารย์” ของผู้ก่อการฯ ชั้นหัวหน้าสายในสถานการศึกษาทั้งพลเรือนและทหาร เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ช่วยแพร่กระจายแนวความคิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการแสวงหาสมาชิกที่มั่นใจได้

²⁹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, ย่างแล้วเชิงอรรถที่ 27, หน้า 71.

³⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 62.

³¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 85.

³² เสทือน คุณโสภณ, ชีวิตทางการเมืองของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2524), หน้า 3-4.

นอกเหนือจากการชักชวนในลักษณะที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ด้านพลเรือนนั้นหลวงประดิษฐมนูธรรม นอกจากรับราชการในกองเลขานุการ กรมร่างกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมแล้ว ยังเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายหลายวิชาที่ “นักเรียนส่วนมากพอใจในการสอน” และหลวงประดิษฐมนูธรรมก็เป็นนักกฎหมายหนุ่มที่มีชื่อเสียงอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนเดินทางไปเรียนต่อที่ฝรั่งเศส ในกรณีการชนะ “คดีประทุษร้ายส่วนแพ่ง” (พ.ศ. 2461) ที่ไม่มีใครคาดว่าจะเป็นได้³³ นอกจากนี้สมัยที่นักเรียนไทยในฝรั่งเศสมีข้อขัดแย้งกับพระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์กษัตริย์อิตาลี อัครราชทูตสยามกรุงปารีส ซึ่งได้เป็นข่าวในกรุงเทพฯ ว่า “ได้ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์แล้ว” เป็นเหตุให้ชาวกรุงเทพฯ รู้สึกสงสารหลวงประดิษฐ์มนูธรรม³⁴ ในช่วงปี พ.ศ. 2474 หลวงประดิษฐมนูธรรมได้รับมอบหมายให้สอนวิชากฎหมายปกครอง ซึ่งเป็นวิชาใหม่ที่เพิ่งบรรจุในหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนกฎหมาย การสอนวิชากฎหมายปกครองซึ่งว่าด้วยระเบียบอำนาจแห่งฝ่ายบริหาร ย่อมทำให้ต้องกล่าวพาดพิงไปถึงกฎหมายรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน รัฐ ชนิดของรัฐ และชนิดของรัฐบาล แต่ประเด็นหนึ่งที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดในตำราการบรรยายวิชานี้ของหลวงประดิษฐมนูธรรม คือ ภายใต้ข้อจำกัดของระบอบเก่าจึงเป็นไปได้ว่า หลวงประดิษฐมนูธรรมพยายามหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงกำเนิดหรือวิธีที่จะได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญ³⁵ อย่างไรก็ตาม หลวงประดิษฐมนูธรรมได้กล่าวว่าตน “ได้ถือโอกาสนั้นทำการสอนเพื่อปลุกจิตสำนึกนักศึกษาในสมัยนั้นให้สนใจในแนวทางประชาธิปไตย และในทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานของสังคม ส่วนกฎหมายเป็นแค่โครงร่างเบื้องต้นของสังคมเท่านั้น คำสอนของข้าพเจ้าได้ทราบไปถึงพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ข้าพเจ้าได้ทำการปลุกปั่นนักเรียนกฎหมาย พระองค์จึงได้มีรับสั่งตามท่านเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมให้มาสอบถามข้าพเจ้าและตักเตือนให้ระมัดระวัง...”³⁶ รวมความได้ว่าวิชากฎหมายปกครองนี้ ไม่เพียงแต่ที่หลวงประดิษฐ์

³³ ดูรายละเอียดใน ทิพวรรณ เข็มธรรมาภรณ์, ปฐมบทการปกครองของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ : สถาบันสันติประชาธรรม, 2532), หน้า 15-18.

³⁴ ศรีกรุง 9 กรกฎาคม 2475.

³⁵ ดู ปรีดี พนมยงค์, คำอธิบายกฎหมายปกครอง อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 7, หน้า 2-34.

³⁶ เพิ่งอ้าง, ฉบับพิมพ์ 2514, หน้า 33.

มโนธรรมจะได้แจ่มแจ้งให้เห็นโครงสร้างระบบระเบียบของการบริหารประเทศในระบอบเก่าเท่านั้น หากยังได้ตั้งข้อสังเกต ข้อเสนอแนะ ข้อเปรียบเทียบกับตัวอย่างต่างประเทศ ซึ่งน่าจะช่วยให้นักศึกษาพิจารณาประเทศในแง่มุมที่กว้างขวางขึ้น และจากวิชานี้ทำให้ “มีชาวแพร่สะพัดมาว่า ที่โรงเรียนกฎหมาย ได้วิพากษ์วิจารณ์ลัทธิการปกครองแบบใหม่อย่างกว้างขวาง”³⁷ และนอกจากนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมยังได้ร่วมกับพรรคพวกตั้งโรงพิมพ์นิตยสาร นิตยสาร “นิตยสาร” อันเกี่ยวกับวิชากฎหมายที่ได้รับความนิยมอย่างมากมาย และยังได้รวบรวมกฎหมายไทยพิมพ์ให้ชื่อว่า “ประชุมกฎหมายไทย” ทั้งยังได้เรียบเรียงคำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ จากการเป็นอาจารย์สอนที่โรงเรียนกฎหมายนี้ ทำให้หลวงประดิษฐมนูธรรมได้รับความเคารพนับถือจากนักเรียนกฎหมาย และนักกฎหมายรุ่นหนุ่มโดยทั่วไป และจะกลายเป็นกลุ่มคนหนุ่มปึกฉ่ำในคณะราษฎร เช่น นายสงวน ตุลารักษ์ นายชิม วีระไวทยะ และนายหงวน ทองประเสริฐ เป็นต้น

ด้านทหารบก กลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชทั้งหมดต่างมีสถานภาพเป็น “อาจารย์-ครู” ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งทำให้ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช มั่นใจกับการมีหน่วยทางกำลังรบในกำบังคับขันของของตนเอง และในวันยึดอำนาจ 24 มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ นักเรียนนายร้อยทหารบก เหล่านี้ก็ถูกแปลงเป็นนายทหารที่ถืออาวุธรบได้อย่างสมบูรณ์และเป็นกำลังสำคัญในการยึดอำนาจ ทั้งยังเป็นหน่วยที่ได้รับความไว้วางใจในการป้องกันศูนย์บังคับบัญชาของคณะปฏิวัติ คือ พระที่นั่งอนันตสมาคม นอกจากนี้ที่ตั้งของโรงเรียนนายร้อยทหารบกยังอยู่บนถนนราชดำเนินนอก ซึ่งใกล้กับจุดยุทธศาสตร์ของฝ่ายคณะปฏิวัติมากที่สุด นักเรียนนายร้อยรุ่นหนุ่มเหล่านี้หาใช่จะเพียงได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติการในวันยึดอำนาจอย่างทันทีทันใด หากแต่ในด้านความคิดก็ได้รับการสั่งสอนบรมชกชวนมาก่อนหน้านั้นแล้วจากครู-อาจารย์ของตน ในกลุ่มนั้นนอกจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ซึ่งมีตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารของโรงเรียนนายร้อย ยังมี พ.ต.หลวงสฤษดิ์ยุทธศิลป์ (เพียรพิริยะโยธิน) พ.ต.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ (เชย รมยะนันท์, ๒๔๓๗-๒๔๙๙) สองคนนี้มีตำแหน่งเป็น

³⁷ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, “เหตุการณ์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและการชิงอำนาจระหว่างผู้ก่อการ,” ใน ลมคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๓๒.

อาจารย์วิชาทหาร ร.อ.หลวงรณสิทธิพิชัย (เจือ กาญจนพิณพ, 2442-2516) และ ร.อ.หลวงสวัสดิ์ วรรณรงค์ (สวัสดิ์ ตาระสวัสดิ์) มีตำแหน่งเป็นครูวิชาทหาร บันทึกลงของนักเรียนนายร้อยทหารบกที่ได้เข้า ศึกษาในช่วง พ.ศ. 2472-2474 กล่าวว่า "การศึกษาประวัติศาสตร์สากล และพระราชพงศาวดาร แผ่นดินไทย ทำให้พวกเราหลายคนมีความเข้าใจในระบอบการปกครองแบบต่างๆ แล้วเปรียบเทียบกับ การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช จึงสามารถมองเห็นผลแตกต่าง คุณและโทษของแต่ละระบอบ ก็บังเกิดความรู้สึกลึกภายในจิตใจและสมองแบบอัตโนมัติ" อันนำมาสู่การแอบแสดงออกทางหน้า หนังสือพิมพ์ ทั้งเขียนบทความ "ยกย่องการปกครองแบบมีรัฐสภา มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเข้าไป มีสิทธิมีเสียงในการปกครอง และแปลเรื่องคุกบาตลีย์ การกบฏในฝรั่งเศส ประวัติของบุคคลสำคัญ ในยุคนั้น"³⁸

การเคลื่อนไหวอย่างเร่งเร้าเพื่อหาการสนับสนุนจากนักเรียนนายร้อยทหารบกของ นายทหารกลุ่มนี้เกิดขึ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2474 ในวาระการสอบภาคสนามของนักเรียนนายร้อยที่ จังหวัดราชบุรี พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กล่าวว่าตน "ได้ถือโอกาสในการเป็นประธานกรรมการสอบไล่ นักเรียนนายร้อยในสนามที่ราชบุรี รวบรวมหาพรรคพวกและความคิดกะแผนการปฏิวัติร่วมกับ พระประศาสน์พิทยายุทธ พระสิทธิเรืองเดชพล ซึ่งเป็นกรรมการสำคัญ"³⁹ สำหรับ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธนั้นมีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการแผนกโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ทำให้ ชักชวน ร.อ.หลวงเขวงศักดิ์สงคราม (ช่วง ขวัญเขต, 2442-2505) ครูวิชาทหารโรงเรียนเสนาธิการ ทหารบกเข้าร่วมได้อีกผู้หนึ่ง ส่วน พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพล ขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการ โรงเรียนนายร้อยทหารบก ก่อนที่จะย้ายไปคุมกำลังทหารเป็นผู้บังคับกรมทหารราบที่ 5 นครราชสีมา ในเดือนเมษายนถัดมา เห็นได้ว่ากลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดชยึดกุมโรงเรียนนายร้อยทหารบกได้อย่าง

³⁸ ส้ารวจ กาญจนสิทธิ์, ท.ส.เจ้าคุณทรงสุรเดช (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประมวลสาส์นสยาม, ม.ป.ป.), หน้า 31.

³⁹ บันทึกลงพระยาทรงสุรเดช, "การปฏิวัติ 24 มิ.ย. 75." ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เนื่องแรก ประชาธิปไตย (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 102.

มั่นคงตั้งแต่ผู้อำนวยการโรงเรียนลงมาถึงครูวิชาทหาร ดังนั้นการเผยแพร่ความคิดและการชักชวนให้นายทหารและนักเรียนนายร้อยทหารเข้าร่วมมือในวันยึดอำนาจจึงเป็นไปได้อย่างสะดวก ในการสอบภาคสนามของนักเรียนนายร้อยปีนี้ บุคคลที่ใกล้ชิดและเป็นแขนขาของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ในการ “ถือโอกาสเกลี้ยกล่อมชักชวน” นักเรียนนายร้อย “ให้เห็นคุณค่าการปกครองระบอบประชาธิปไตย” คือ พ.ต.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ และ ร.อ.หลวงรณสิทธิพิชัย ทั้งสองไม่เพียงเป็นอาจารย์-ครู ที่สอนวิชายุทธวิธีการรบที่ได้รับความนิยมนับถือเท่านั้น หากทั้งสองยัง “เป็นนักพูดที่มีเหตุผล เพียงใช้เวลาไม่กี่วันก็มีนักเรียนนายร้อยเห็นด้วยจำนวนมาก” หลังจากที่นักเรียนนายร้อยรุ่นนี้จบการศึกษา และบรรจุเข้ารับราชการในกรมกองทหารต่างๆ ยังได้รับการสั่ง “ครั้งสุดท้ายว่าให้พยายามเลือกเหล่ารับราชการในกรุงเทพฯ อย่าไปหัวเมือง”⁴⁰

นอกจากนี้กลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ยังยึดกุมกระบอกเสียงของฝ่ายทหารบกไว้ได้ คือ “วารสารยุทธโภษ” ซึ่งเป็นวารสารรายเดือนที่ออกสืบทอดมา ตั้งแต่ ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) วารสารฉบับนี้สังกัดกรมยุทธศึกษาทหารบก กระทรวงกลาโหม โดยมี พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เป็นทั้งกรรมการที่ปรึกษาและเป็นผู้ดำเนินการ และมีอาจารย์-ครู ของโรงเรียนนายร้อยทหารบกอยู่ในตำแหน่งต่างๆ บรรณาธิการคือ ร.อ.หลวงรณสิทธิพิชัย แม้ว่าวารสารฉบับนี้จะมีข้อจำกัดในการนำเสนอเนื้อหาสาระ โดยถูกตรวจสอบจาก “เจ้านาย” ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาระดับสูง แต่ในโลกทางการเมืองที่เป็นจริง ก็ไม่มีประเทศหนึ่งใดสามารถหลุดออกจากความสัมพันธ์ทางการเมืองกับประเทศอื่นๆ ได้ และนี่คือช่องทางของนายทหารและผู้ควบคุมวารสารได้ใช้แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดที่วิพากษ์วิจารณ์สยามประเทศ นอกเหนือการนำเสนอความรู้ด้านเทคนิคทางการเมือง ทหาร เช่น คำบรรยายของ พ.ต.หลวงอภัยเทวเดช ณ สโมสรกรมอากาศยานดอนเมือง เรื่อง “ความเจริญของเพื่อนบ้าน” ซึ่งคือประเทศญี่ปุ่น พ.ต.หลวงอภัยเทวเดช ได้ให้คำอธิบายที่ยกเรื่องนี้มาเป็นหัวข้อบรรยายว่า

⁴⁰ สืบจาก กาญจนสิทธิ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 38, หน้า 32-35.

เนื่องด้วยความรู้สึกว่า ประเทศเราในทุกวันนี้ หากวิเคราะห์ไปแล้วจะแลเห็นได้ว่าเป็นสมัยที่เริ่มจะเปิดฉากแสดงละครโรงใหญ่ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ตาโลกได้ทั้งเพื่อนเราชาวไทยทั้งหลายเล่า ก็กำลังเตรียมตัวจะมกเขม้นฝึกซ้อมบทบาทที่จะแสดงให้หรืออยู่ด้วย...ประเทศต่างๆ ในยุโรปเขาได้เกิดมาโตเป็นผู้ใหญ่พอและได้แสดงละครธรรมชาติดังกล่าวมาแล้วนั้น จนลือชื่อนับว่าหุ้ได้แล้ว ส่วนประเทศเรายังด้าด้อยหน้าเขาอยู่มากนัก เหมือนดังหนึ่งเด็กเพิ่งจะสอนคลาน...ก็เมื่อเช่นนี้ใครเล่าจะเป็นผู้นำความเสื่อมและความเจริญมาสู่ประเทศ เราเองทุกๆ คน ต่างก็มีส่วนได้เสียเหมือนกันนี่เองไม่ใช่หรือ...⁴¹

ตัวอย่างคำบรรยายข้างต้นนี้ได้แสดงให้เห็นนายทหารตระหนักว่าตนก็มีส่วนได้เสียกับความเจริญและความเสื่อมของประเทศ ขณะที่กรณีกาบรรยายของ พ.ท.หม่อมเจ้ากาญจนาเสงกาศ เรื่อง “สภาพการเป็นอยู่ในภาคสมุทรแปซิฟิก” ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ปัญหาและความเคลื่อนไหวทางทหารของประเทศญี่ปุ่น จีน รัสเซีย อเมริกา และอังกฤษในภูมิภาคนี้ ได้อธิบายไปไกลถึงที่ว่า ทหารกับการเมืองนั้นมีความสัมพันธ์ต่อกัน

อันการเมืองกับการทหารนั้น แท้จริงเป็นเรื่องฝาแฝดกัน เป็นสิ่งที่แยกกันมิออก และเป็นเรื่องที่เติร์คู่กันไปเสมอ การสงครามจึงไม่ใช่แต่การสงครามเท่านั้น ต้องมีการเมืองอยู่ข้างหลังนั้นอยู่ด้วยเสมอ... การเมืองกับการทหารมีความสัมพันธ์กันกิจการบ้านเมืองที่ดำเนินไปทุกวันนี้ ย่อมประกอบด้วยธรรมและอำนาจ มีแต่ธรรมอย่างเดียวไม่มีอำนาจก็ไม่ได้ผลสมหวัง หรือมีแต่อำนาจอย่างเดียวไม่มีธรรมประกอบ ก็จะมีอยู่ยั่งยืนได้นาน เพราะวิสัยของมนุษย์โดยทั่วไปย่อมเคารพต่อ

⁴¹ พ.ต.หลวงอภัยเทวเดช, “ความเจริญของเพื่อนบ้าน,” ยุทธโษ 50:8 (มิถุนายน 2475), : 1990-1994.

ธรรม ฉะนั้นกิจการบ้านเมืองที่จะให้ดำเนินไปด้วยดี ต้องให้มีธรรมและอำนาจ ประกอบกัน ธรรมนี้แม้จะเทียบก็ได้แก่การเมือง ส่วนอำนาจนั้นได้แก่การทหาร⁴²

นอกจากนี้ ผลสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพและการปลดนายทหารเป็นจำนวนมาก ที่ก่อให้เกิดข่าวลือ การซุบซิบและอารมณ์อันหวาดหวั่นต่อความมั่นคงในอาชีพทางการทหารมาเป็นเวลานาน อารมณ์ความรู้สึกและสภาพการณ์ของนายทหารช่วงนี้พบได้ว่าปรากฏอยู่ในงานบันทึกชีวประวัติของนายทหารจำนวนมาก แต่ด้วยข้อจำกัดทางระเบียบวินัยทหาร จึงเป็นการยากยิ่งที่เรา จะพบเห็นได้ในสิ่งพิมพ์สาธารณะ ตัวอย่างของ “แถลงการณ์” ของบรรณาธิการวารสารยุทธโฆษ ที่แสดงให้เห็นถึงอารมณ์ที่ขมขื่นและเสียดสีในอาชีพทางการทหาร น่าจะเป็นตัวแทนของนายทหาร ทั่วไปขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

คงมีหลายท่านที่จะกล่าวขวัญยุทธโฆษเล่มนี้ว่าไม่มีอะไรเลยที่เป็นสาร เพราะ ล้วนแล้วแต่ข่าวทหารบกทั้งสิ้น ก็จะทำอย่างไรได้เล่า ข่าวลือเรื่องออกเรื่องย้าย ได้ลือกันมานานนักหนาแล้ว ก็เมื่อได้ทราบในเล่มนี้อย่างละเอียดเช่นนี้จะไม่พอ อีกหรือ⁴³

นอกจากกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ที่ได้ใช้สถานภาพการเป็นอาจารย์-ครู เพื่อชักชวนโน้มน้าว นายทหารรุ่นหนุ่มสายเลือดใหม่ของกองทัพแล้ว กลุ่มของนายทหารชั้นผู้น้อยก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม นายทหารประจำกรมจเรทหารบก หลังจากกลับจากฝรั่งเศสช่วงกลางปี พ.ศ. 2470 พ.ต.หลวงพิบูลสงครามก็มีชื่อเสียงด้านการเป็นนายทหารที่เชี่ยวชาญด้านการทหารปืนใหญ่

⁴² พ.ท.ม.จ.กาญจนสังกาศ, “สภาพการเป็นอยู่ในภาคสมุทรแปซิฟิก,” ยุทธโฆษ 50:9 (มิถุนายน 2475) : 2077-2081.

⁴³ “แถลงการณ์”, ยุทธโฆษ 40:6 (มีนาคม 2474) : 1796. เนื้อหาของวารสารฉบับนี้เกือบทั้งหมดเป็นรายชื่อ นายทหารบกที่ถูกปลด-ย้าย.

รุ่นหนุ่มที่เพิ่งกลับจากเมืองนอก ตลอดช่วงนี้จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ไม่ปรากฏว่า พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ได้รับการบรรจุให้เป็นผู้บังคับกำลังทหาร อาชีพนายทหารของเขาคือการเป็น “อาจารย์บรรยายวิชาทหารให้แก่นายทหารในกองทัพบก...เป็นผู้ฝึกสอนแสดงความรู้ในการยิงปืนสมัยใหม่แก่นายทหารชั้นคุณพระชั้นเจ้าคุณเป็นจำนวนมาก” กล่าวว่ครั้งหนึ่งในชั่วโมงการบรรยายวิชาทหารปืนใหญ่ของเขา ได้รับความสนใจพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่เสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังการบรรยายจนจบชั่วโมงและ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้าง “โคกกระเทียม” ซึ่งเป็นที่ตั้งของหน่วยทหารปืนใหญ่ จังหวัดลพบุรี ให้มีโรงฝึกยิงปืนใหญ่สำหรับให้นายทหารปืนใหญ่ได้ฝึกซ้อมยิงก่อนที่จะฝึกการยิงด้วยกระสุนจริง⁴⁴ ชื่อเสียงและสถานภาพการเป็นอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญการทหารปืนใหญ่ของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ได้ทำให้เขามีโอกาสในการชักชวนนายทหารปืนใหญ่รุ่นหนุ่มที่ได้ถูกย้ายจากการสังกัดหน่วยกำลังมาเป็นนายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก ในช่วงต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เพื่อเตรียมตัวสำหรับการเลื่อนเป็นนายทหารระดับสูงต่อไป ได้แก่ ร.ท.ขุนนิรันดร์ชัย (สเทวก นิลัญชัย, ๒๔๔๓-๒๔๙๙) ร.ท.ขุนพิพัฒน์สรการ (เท้ง พัฒนศิริ, ๒๔๔๒-๒๕๐๙) ร.ท.ขุนปลดประักษ์ (ปลด ภาณุสระวะ, ๒๔๔๕-๒๔๙๖) ร.ท.ขุนเรืองวิรุทธิ์ (บุญเรือง วิระหงส์) ร.ท.ขุนวิมลสรกิจ (วิมล เก่งเรียน) หรือเป็นจำนวน ๕ ใน ๙ ของสายนายทหารปืนใหญ่ที่มาเป็นนักเรียนโรงเรียนเสนาธิการทหารรุ่นนี้ที่มีทั้งหมด ๑๑ นาย^{4๕} และเช่นกันในกรณีของ ร.อ.หลวงทักษิณนิยมศึกที่หลังกลับจากการศึกษาในฝรั่งเศสปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ก็ได้รับการบรรจุให้เป็น “ครูแผนกโรงเรียนทหารม้า” มาตลอด^{4๖} ซึ่งได้ชักชวน ร.ท.ไชย ประทีปะเสน (๒๔๔๙-๒๕๐๔) ร.ท.ทวน วิชัยชัทตะ และ ร.ท.น้อม เกตุนิติ นายทหารม้าที่ย้ายมาเข้าโรงเรียนทหารม้า

⁴⁴ อนันต์ พิบูลสงคราม, “ชีวิตของคุณพ่อ,” ใน อนุสรณ์ในพิธีบรรจุอัฐิ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม (พระนคร : โรงพิมพ์กัณฑ์ประดิษฐ์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๗.

⁴⁵ ยุทธโกษ ๔๐:๖ (มีนาคม ๒๔๗๔) : ๑๗๖๙-๑๗๗๑.

⁴⁶ ประวัตินายพันตรีหลวงทักษิณนิยมศึก (ทักษิณ นิตรกัณฑ์) ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๐ (๒๑ พฤษภาคม ๒๔๗๖) : ๔๙๓.

ด้านสายทหารเรือ ศูนย์รวมทั้งหมดอยู่ที่ “ครู” น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย (2444-2519) หลังจากจบจากโรงเรียนนายเรือแล้วก็ได้ทุนไปศึกษาต่อที่โรงเรียนนายเรือแผนกนาวิก และโรงเรียนเสนาธิการทหารเรือที่ประเทศเดนมาร์ก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2462 และกลับประเทศเมื่อปลายปี พ.ศ. 2471 จากนั้นก็เป็นอาจารย์สอนวิชาทหารประจำโรงเรียนนายทหารเรือมาตลอด แต่ทหารเรือไม่นิยมเรียกผู้สอนว่า “อาจารย์” เพราะรู้สึกคำว่า “ครู” นั้นเป็นที่เคารพรักใคร่อย่างใกล้ชิด และสนิทสนมกว่า⁴⁷ สมาชิกคณะราษฎรระดับยศนายเรือเอกแม้จะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันกับ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย นอกจากจะถูกชักชวนให้เข้าร่วมในฐานะเพื่อนแล้ว ผู้ถูกชวนยังให้ความเคารพ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัยในสถานะที่ “เป็นทั้งผู้บังคับบัญชาและเป็นอาจารย์สอนวิชาให้” นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (ถวัลย์ ธารีสวัสดิ์, 2444-2532) กล่าวว่าตนได้รับการชักชวนให้เป็นสมาชิกคณะราษฎรจากนายสงวน ตุลารักษ์ และนายхим วีระไวยะ สมาชิกสายพลเรือนมาก่อนแล้ว เมื่อตนได้นำเรื่องไปปรึกษา น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย ก็ได้รับการห้ามปรามด้วยความเห็นห่วงบุตรและภรรยาที่ตนมีหน้าที่ดูแล อย่างไรก็ตามในที่สุด น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย ก็ได้ตัดสินใจให้เข้าร่วมในคินปฏิบัติการ⁴⁸ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัยนั้นสอนวิชาประวัติศาสตร์ทางเรือตั้งแต่ยุคเรือใบถึงยุคสงครามโลกครั้งที่ 1 และวิชายุทธศาสตร์ยุทธวิธี นายเรือเอกชลิต กุลกำธร บันทึกลงไว้ว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2474 ตนได้เข้าเรียนในโรงเรียนนายทหารเรือ ซึ่ง “ในการสอนประวัติศาสตร์ทางเรือทุกครั้ง (ของครูหลวงสินธุสงครามชัย) จะมีการแทรกวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ของประเทศนั้นๆ ครูหลวงสินธุฯ ได้เล่าเรื่องการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตยแบบกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย การปกครองแบบสาธารณรัฐ ระบอบสังคมนิยมหรือประชาธิปไตย การสอนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประชาธิปไตยในเวลานั้นทำให้พวกเราตื่นตัวว่าเมืองไทยเราควรจะต้องถึงเวลาให้ราษฎรได้มีสิทธิมีเสียงในการปกครองบ้านเมืองบ้าง และให้มีเสรีภาพ เสมอภาค ภายในขอบเขตบ้างหรือยัง”⁴⁹ เพื่อนร่วมรุ่น

⁴⁷ พล.ร.ท.ศรี ดาวราย, “แต่คุณครูที่รักและเคารพ,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน เล่ม 1 อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 21, หน้า 69-70.

⁴⁸ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธารีนาวาสวัสดิ์, “คำไว้อาลัย,” เพิ่งอ้าง, หน้า 7-8.

⁴⁹ พล.ร.ต.ชลิต กุลกำธร, “ระลึกถึงครูหลวงสินธุฯ,” เพิ่งอ้าง, หน้า 13-16.

นายเรือเอกชลิต คือ นายเรือเอกสงบ จรูญพร และนายเรือเอกทิพย์ ประสานสุข ก็ได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมในลักษณะนี้เช่นกัน นอกจากนี้นักเรียนและนายทหารเรือ ยังมีโอกาสเดินทางไป “เปิดหูเปิดตา” ในแดนต่างประเทศทั้งในภาคฝึกซ้อม และการตามเสด็จพระราชดำเนินประพาส เช่นกรณีการเสด็จพระราชดำเนินประพาสอินโดจีนในช่วงต้นปี พ.ศ. 2473 พล.ร.ท.ศรี ดาวราย บันทึกว่า “ระหว่างที่อยู่ในเรือลำเดียวกันเป็นเวลาหนึ่งเดือนเศษนั้น คุณครูท่านได้เล่าถึงระบบการปกครอง และเรื่องต่างๆ ของต่างประเทศให้ฟัง ได้ร่ำฟังถึงเศรษฐกิจของประเทศเราที่ตกต่ำ และส่งสารชาวไร่ชาวนาที่ยากจน ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจะต้องแก้ไข และช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ทำให้ผมเห็นพ้องด้วย” และหลังจากนั้นเมื่อ น.ค.หลวงสินธุสงครามชัยมั่นใจในบุคคลนั้นว่า “จะเก็บความลับไว้ใจได้ และเสียสละทุกอย่างได้จริงๆ เท่านั้น” จึงชักชวนให้เข้าร่วมเป็นผู้ก่อการ⁵⁰

บันทึกของ พล.ด.อ.เผ่า ศรียานนท์ ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นนายร้อยตรี สังกัดกองพันทหารราบที่ 1 กรมมหาดเล็กรักษาพระองค์ ได้แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานการศึกษา ทั้งโรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนนายร้อยทหารบกของกองทัพบกและกองทัพเรือที่ได้ช่วยซ่อนเร้นวัตถุประสงค์อันแท้จริงของคณะราษฎร ในช่วงที่คณะราษฎรได้เร่งเผยแพร่แนวความคิดและการหาสมาชิกร่วมก่อการฯ บันทึกนี้กล่าวไว้ในเชิงเปรียบเทียบว่า

เรื่องของโรงเรียนกฎหมาย อันเป็นแหล่งเพาะวิชาปกครองบ้านเมืองและเป็นสถาบันคั่นคว่ำวิชาการปกครองได้แพร่สะพัดออกมาว่า การที่เขาวិพากษ์วิจารณ์กันได้เช่นนั้น เพราะเป็นสถานที่ที่ให้การศึกษากฎหมายจึงไม่กีดกันความคิดเห็นแต่ประการใด...การวิพากษ์วิจารณ์จนทางการเมืองได้ทราบว่ กองทัพเรือมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก เพราะบางคนก็พูดว่านายทหารเรือเราผ่านต่างประเทศเห็นเหตุการณ์ในต่างประเทศมากกว่าทหารบก ผู้บังคับบัญชาจึงต้องยอมให้พูดกันได้มาก... บางคนพูดว่า ทหารเรื่อนั้นผู้บังคับบัญชาชั้นสูงต้องปล่อยให้วิพากษ์

⁵⁰ พล.ร.ท.ศรี ดาวราย, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 47, หน้า 66.

วิจารณ์ เพราะทหารเรือต้องศึกษากฎหมายระหว่างประเทศและกฎหมายสำหรับประเทศที่ตนจะต้องเดินเรือไปฝึกภาคกับนักเรียนนายเรือ ดังนั้นการวิพากษ์วิจารณ์จึงพูดกันได้กว้างขวางยิ่งกว่านายทหารบก⁵¹

กล่าวโดยสรุป การก่อตัวและการขยายตัวของคณะราษฎรเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองของสยามโดยวิธียึดอำนาจแบบฉับพลันนั้น ในด้านหนึ่งนั้นได้แสดงให้เห็นว่า การแสวงหาสมาชิกคณะราษฎรที่เป็นไปอย่างลับๆ นั้น ได้ดำเนินไปตามกลางกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบเก่าอย่างเปิดเผย และสมาชิกที่ได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมด้วยนั้น ก็ได้รับการแนะนำให้ความรู้ความคิดทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากหัวหน้าสายคณะราษฎรต่างๆ ที่มีฐานะเป็นครู-อาจารย์ อีกด้านหนึ่งนั้น ในกระบวนการแสวงหาสมาชิกใหม่ของแต่ละสายนั้นมีลักษณะที่ได้จัดแบ่งกลุ่มภายในคณะราษฎรค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะสายทหารบกที่มีกลุ่มใหญ่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นายทหารชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้นำ และกลุ่มที่มี พ.ต.หลวงพิบูลสงครามเป็นผู้นำกลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อย นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเล็กของ ร.อ.หลวงทักษิณนิยมศึก ผู้นำกลุ่มนายทหารม้า ส่วนสายทหารเรือค่อนข้างมีเอกภาพ แต่สายพลเรือนค่อนข้างหลากหลาย กลุ่มต่างๆ ในคณะราษฎรเหล่านี้จะเป็นปัจจัยหนึ่งของความผันแปรทางการเมืองภายหลังการปฏิวัติ

สมาชิกคณะราษฎร 102 นายนั้น (ดูภาคผนวก ก) เกือบทั้งหมดรับราชการ ที่ไม่ได้รับราชการ เช่น นายวณิช ปานะนนท์ เจ้าของบริษัท เอส.วี. บราเธอร์ส ซึ่งค้าน้ำมันเชื้อเพลิงกับต่างประเทศ⁵² นายบรรจง ศรีจรรยา และนายประเสริฐ ศรีจรรยา เป็นเจ้าของร้านขายปืน⁵³ สิ่งที่น่าสนใจในการเลือกสรรสมาชิกคณะราษฎร คือ ไม่มีสมาชิกแม้แต่คนเดียวที่เคยมีประวัติว่าถูกคุดออกจากอาชีพข้าราชการ ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ในสมัยรัชการที่ 7 อย่างน้อยสิ่งนี้น่าจะพิจารณาได้ว่า

⁵¹ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 37, หน้า 129-132, 183.

⁵² คิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนายวณิช ปานะนนท์ (ม.ป.ท., 2490), หน้า ก-ข.

⁵³ พล.ร.ต.ชลิต กุลกำธร, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 4, หน้า 23.

เป็นเจตนาของคณะราษฎรที่เตรียมป้องกันการวิพากษ์วิจารณ์หรือการถูกใช้เป็นประเด็นโจมตีจากฝ่ายตรงข้ามที่อาจมีขึ้นได้ว่า คณะราษฎรเปลี่ยนระบอบการปกครองเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง

วัตถุประสงค์หลักใหญ่ของคณะราษฎร คือเปลี่ยนระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ หรือที่ปรากฏอยู่ใน “ประกาศคณะราษฎร”⁵⁴ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่า “คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงได้ขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินจะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้นอกจากด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร”

นอกจากนี้ยังวางแนวทาง “การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จะต้องจัดวางโครงการอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเสมือนคนตาบอดเช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายมาแล้ว” ซึ่งเรียกกันว่าหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ได้แก่

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอพยยาก
4. จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น
6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร

⁵⁴“การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวีกาศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1754-1760.

ประกาศคณะราษฎรฉบับนี้ แม้หลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน ซึ่งกล่าวกันว่าเป็น “มันสมอง” ของคณะจะเป็นผู้ร่างคำประกาศ แต่ก็ดูเป็นการคาดเดาที่ไกลเกินไปหากกล่าวว่าสาระในคำประกาศคณะราษฎรเป็นเพียงความคิดเห็นของหลวงประดิษฐมนูธรรมแต่เพียงผู้เดียว โดยไม่ได้มีสมาชิกของคณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้นำของคณะราษฎรนั้นได้มีส่วนร่วมในเจตนารมณ์อันนี้ ดังที่ได้แสดงให้เห็นข้างต้นในช่วงการแสวงหาสมาชิกคณะราษฎรแล้วว่า ก่อนที่จะชักชวนบุคคลใดเป็นสมาชิกนั้นได้มีการเผยแพร่ปัญหาของบ้านเมืองและเจตนารมณ์ของคณะด้วย อย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า นอกเหนือจากหลักการเรื่องระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว หลัก 6 ประการของคณะราษฎรที่ว่าด้วย หลักเอกราช หลักความปลอดภัย หลักเศรษฐกิจ หลักสิทธิเสมอภาค หลักเสรีภาพและอิสราภาพ และหลักการศึกษานั้นเป็นความเห็นร่วม หากแต่ส่วนแผนการหรือโครงการที่คิดว่าจะดำเนินต่อไปหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองสำเร็จนั้น น่าจะเป็นเพียงเรื่องที่พูดคุยกันแต่ยังไม่เป็นที่ตกลงยอมรับถึงวิธีการอย่างแน่นอนลงไป

1.2 สาเหตุปัจจัยการปฏิวัติ

งานศึกษาเกี่ยวกับการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ได้อธิบายถึงสาเหตุปัจจัยของการปฏิวัติครั้งนี้ว่ามี 2 ประการด้วยกัน คือ สาเหตุทางอุดมการณ์ และปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในการอธิบายสาเหตุทางอุดมการณ์นั้น งานศึกษาต่างยอมรับว่ามีรากฐานมาจากการปฏิรูปการปกครองของสยามให้มีความทันสมัยแบบตะวันตก⁵⁵ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นสิ่งที่เติบโตควบคู่กับการปฏิรูปการปกครอง คือ จำนวนผู้ที่มีการศึกษาแบบใหม่ และสถาบันข้าราชการแบบตะวันตก ผลสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ได้ทำให้เกิดความคิดทางการเมืองใหม่ๆ เข้ามา ไม่ว่าจะเป็นรูปของความต้องการให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญ มีรัฐสภา หรือแม้กระทั่งไปไกลถึงความคิดที่จะให้ประเทศปกครองแบบสาธารณรัฐ ทั้งนี้เป็นไปตามแบบอย่างของประเทศที่

⁵⁵ เช่นงานศึกษาของ Thawatt Mokarapong, op.cit. footnote 15. เกียรติชัย พงษ์พานิชย์, การปฏิวัติ 2475 (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514) และรัชณี กัลยาคุณาณ, “ที่มาของรัฐสภาไทย,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520) เป็นต้น.

“ศิริไลซ์” แล้ว ดังในกรณีคำกราบบังคมทูลให้มีการปรับปรุงการปกครองโดยกลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2427 (ร.ศ. 103) และกรณีคณะกบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)⁵⁶ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปทั้ง 2 กรณีที่ไม่สำเร็จนี้ถูกอธิบายว่าเป็นเพียงพวก “ใจเร็วคว่นได้” และรับเอาแนวคิดทางตะวันตกมาโดยมิได้ไตร่ตรองว่าเหมาะสมกับประเทศเพียงไร ตรงกันข้ามกับ “ผู้นำทางการเมือง (ร. 5 และ ร. 6) ได้ทรงเลือกรับเอาสิ่งที่เป็นความรู้วิทยาการและเทคนิคแผนใหม่มาใช้กับเมืองไทย การเลือกรับอิทธิพลของตะวันตกนี้เป็นไปในทางปฏิบัตินิยม คือรับเอาสิ่งที่สามารถแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าจะเป็นประโยชน์โดยตรงมากกว่าคตินิยมนามธรรมที่เป็นคุณค่าและยังไม่สามารถเห็นผลที่จะเกิดขึ้นได้ในระยะใกล้”⁵⁷ กระนั้นก็ตาม “จาก พ.ศ. 2427-2475 ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายนนั้น ความคิดเห็นทางการเมืองที่มีความโน้มเอียงไปในทางวิจารณ์สมบูรณาญาสิทธิราชและเรียกร้องรัฐธรรมนูญ รัฐสภา มีอยู่ติดต่อกันไม่ขาดสาย ในขณะที่ผู้นำทางการเมืองปรับระบอบอย่างเชื่องช้าและขาดตอนไม่ต่อเนื่องกัน”⁵⁸ ในที่สุดจึงเกิดการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 อย่างไรก็ตามสาเหตุทางอุดมการณ์ของการปฏิวัติก็ถูกลดทอนให้เป็นเพียงผลของ “กลุ่มนักเรียนนอก” จำนวนน้อยที่รับเอาแนวความคิดและประสบการณ์ในโลกตะวันตกกลับสู่ประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นมูลเหตุความไม่พอใจและขัดแย้งกันเป็นการส่วนตัวระหว่างกลุ่มผู้นำคณะราษฎรกับพระราชวงศ์⁵⁹ อันนำมาสู่การผลักดันให้เกิดการปฏิวัติ

สำหรับปัจจัยทางเศรษฐกิจ งานศึกษาต่างๆ จะลงรอยกันว่า การเคลื่อนไหวของคณะราษฎรอยู่ในจังหวะที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชกำลังถูกรุกรานท้าทายด้วยวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และ

⁵⁶ แกมสุข ภูมนนท์, ยั่งเคิร์กรุ่นแรก : กบฏ ร.ศ. 130 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2522).

⁵⁷ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411-2475 (กรุงเทพฯ : ลมคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2523), หน้า 163 เน้นในหนังสือ.

⁵⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 167.

⁵⁹ เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 55, หน้า 78-87, 92. วิธนา โมโนโมกซ์, “ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 10-14.

ความล้มเหลวในนโยบายและมาตรการที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจนี้ของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชก็ได้กลายเป็นปัจจัยเฉพาะหน้าหรือตัวเร่งให้เกิดการยึดอำนาจที่จริงจังแล้วปัญหาทางเศรษฐกิจได้ก่อตัวตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะปัญหาทางการคลังของประเทศ อันเป็นผลสืบเนื่องจากการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยในรัชสมัยของพระองค์⁶⁰ และความล้มเหลวในการผลิตข้าวเมื่อปี พ.ศ. 2462 เนื่องจากฝนแล้งได้มีผลต่อสภาวะเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างยิ่ง เพราะฐานะการคลังของประเทศต้องพึ่งพาอาศัยรายได้จากสินค้าเกษตรกรรม คือ ข้าวเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ความล้มเหลวในการผลิตข้าวปีนี้ ทำให้ปีถัดมาประเทศต้องขาดดุลการค้าอย่างรุนแรงถึง 69.2 ล้านบาท ทั้งที่ก่อนหน้านี้การค้าของประเทศอยู่ในลักษณะเกินดุลเสมอมา⁶¹ ผลโดยรวมก็คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2463 เป็นต้นมา งบประมาณรายรับรายจ่ายประจำปีของรัฐก็อยู่ในสภาวะขาดดุลมาตลอด ปลายปี พ.ศ. 2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงยอมรับปัญหาการขาดแคลนเงินของรัฐบาล จึงทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ให้เป็นกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณรายรับรายจ่ายของรัฐบาล โดยพยายามดำเนินมาตรการที่จะตัดทอนรายจ่ายในด้านการบริหาร โดยเฉพาะฝ่ายพลเรือนอย่างเต็มที่ แต่พระองค์ก็ไม่ทรงคล้อยตามกรรมการองคมนตรีชุดนี้ที่เห็นว่าราชสำนักควรเปลี่ยนแปลงนโยบายการใช้จ่ายเงินหรือจัดตรองงบประมาณราชสำนักลงบ้าง

การเปลี่ยนรัชกาลเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผลให้นโยบายเกี่ยวกับรายจ่ายในราชสำนักได้รับการเปลี่ยนแปลง ตลอดทั้งมาตรการต่างๆ ที่รัฐบาลนำมาใช้เป็นปัจจัยสำคัญช่วยให้คณะกรรมการองคมนตรีประสบความสำเร็จในการจัดดุลงบประมาณเป็นครั้งแรก พ.ศ.

⁶⁰ พรเพ็ญ อันตระกูล, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468)," ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และลมภ มานะรังสรรค์ บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 484-489.

⁶¹ จูริรัตน์ เกียรติมาพันธ์และเพื่อน, "วิกฤตการณ์ข้าวกับปัญหาเศรษฐกิจไทย," ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และลมภ มานะรังสรรค์, เพิ่งอ้าง, หน้า 544-548

2469⁶² อย่างไรก็ตามแม้ปีนี้รัฐบาลจะประสบความสำเร็จในการดูลงประมาณรายรับรายจ่าย แต่ปีเดียวกันนี้รัฐบาลก็ต้องได้รับผลกระทบกระเทือนจากความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจจากภายนอก เมื่อภาวะเศรษฐกิจได้ตกต่ำทั่วโลก และรุนแรงยิ่งขึ้นในปี พ.ศ. 2472 อันทำให้ราคาสินค้าส่งออกของประเทศตกต่ำลงอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 ทำให้รัฐบาลต้องมียบประมาณขาดดุลเพิ่มสูงขึ้น มาตรการตัดทอนรายจ่าย ดุลข้าราชการออก การเพิ่มภาษีและชนิดของภาษี ซึ่งเป็นมาตรการที่เคยใช้แล้วและประสบความสำเร็จนี้ได้ถูกนำมาใช้อีก นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2473 ผลผลิตทางการเกษตรก็ไม่ได้ผลดี ติบฏซึ่งเคยทำรายได้ให้ประเทศที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ราคาตกลง มาตรการที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาทางการคลังของรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นการตัดทอนยุบหน่วยงานราชการ การดูลข้าราชการออก การประกาศใช้พระราชบัญญัติภาษีเงินเดือน ยังผลให้เกิดปัญหาการว่างงานมากยิ่งขึ้น ผู้ที่ถูกดูลออกได้รับความเดือดร้อนและเป็นทิวพากษ์วิจารณ์กันทั่วไปว่าการปลดข้าราชการนั้นไม่ได้ดำเนินไปอย่างยุติธรรม ผู้ที่ถูกปลดนั้นส่วนมากเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย ทั้งยังถูกกระทบกระเทือนด้วยภาษีเงินเดือนอีก นอกจากนี้ยังได้จัดเก็บภาษีโรงเรือนและที่ดิน และเพิ่มอัตราภาษีแสตมป์ ทำให้กลุ่มพ่อค้าได้รับความกระทบกระเทือนมากขึ้นในสภาวะที่การค้าขายซบเซา การผลิตข้าวที่ไม่ค่อยได้ผลอย่างเต็มที่ทำให้ชาวนาเป็นจำนวนมากฎีการ้องทุกข์ ร้องขอให้รัฐบาลลดหย่อนผ่อนผันภาษีอากรและหามาตราการช่วยเหลือชาวนา

ปี พ.ศ. 2474 นั้น ปัญหาด้านการคลังของรัฐบาลยังถูกซ้ำเติมด้วยปัญหาด้านการเงิน เมื่ออังกฤษประกาศออกจากมาตรฐานทองคำ การตัดสินใจของอังกฤษครั้งนี้มีผลกระทบต่อประเทศมาก เพราะเงินบาทผูกไว้กับเงินปอนด์สเตอร์ลิง แต่การที่รัฐบาลยังคงใช้นโยบายให้เงินบาทอยู่กับมาตรฐานทองคำต่อไปและไม่ปรับค่าของเงินบาท ผลก็คือทำให้การค้าตกต่ำ สินค้าโดยเฉพาะข้าวมีราคาสูงไม่ลามาารถจะแข่งขันในตลาดต่างประเทศได้ แต่ในที่สุดอีก 7 เดือนต่อมารัฐบาลก็ได้ตัดสินใจแก้ไขโดยการออกจากมาตรฐานทองคำ หันไปผูกเงินบาทไว้กับเงินปอนด์สเตอร์ลิงอีกครั้ง และประกาศให้ลดค่าเงินบาท โดยรวมแล้วเห็นได้ว่า ช่วงสมัยของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและความวุ่นวาย

⁶² พรเพ็ญ อันตระกูล, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 60, หน้า 490-493.

ทางเศรษฐกิจ รัฐบาลเองก็ได้พยายามหาวิธีแก้ไขอย่างมิได้นิ่งนอนใจ ในสภาวะดังกล่าวนี้เป็นครั้งแรก ที่ได้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในแนวนโยบายการแก้ไขปัญหาในกลุ่มผู้นำของรัฐบาล จนกระทั่งได้มีการลาออกจากตำแหน่งของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศและเสนาบดีกระทรวงการคลัง เมื่อเดือน มีนาคม พ.ศ. 2474 และเมษายน พ.ศ. 2475 ตามลำดับ แต่อีกด้านหนึ่งรัฐบาลก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความล้มเหลวและความไร้ประสิทธิภาพในการเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์เหล่านี้ และถูกมองว่ารัฐบาลมุ่งแต่รักษามลประโยชน์ของคนชั้นสูงและคนรวย⁶³ ในที่สุด ความล้มเหลวและไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลระบอบเก่าก็ถูกอธิบายเป็นเหตุผลของการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองดังใน “ประกาศคณะราษฎร”

อย่างไรก็ตามหากเราถอยออกมามองภาพสาเหตุทางอุดมการณ์ และปัจจัยทางเศรษฐกิจของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ในแง่มุมที่กว้างขึ้นก็จะพบว่า พลังที่ผลักดันการเคลื่อนไหวของคณะราษฎรคือพลังลัทธิชาตินิยม และลัทธิชาตินิยมนี้ก็เป็นอุดมการณ์ของ “คนชั้นกลาง” ของสยามโดยทั่วไป คนชั้นกลางของสยามเป็นชนชั้นที่เพิ่งเกิดใหม่อันเป็นผลมาจาก “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (ที่เป็นการผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออก) การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ทำให้มีการสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่ครอบคลุมถึงการปรับระบบการคลัง การศึกษา การศาสนา ฯลฯ ...ชนชั้นนี้จะอยู่คาบเกี่ยวระหว่างกลางของเจ้า - ข้าราชการชั้นสูงกับราษฎร.... ที่ส่วนหนึ่งจะอยู่ในวงราชการและพลเรือนอันเป็นสถาบันข้าราชการใหม่....อีกส่วนหนึ่งที่อยู่นอกระบบราชการ อาจเป็นนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ ตลอดจนนักธุรกิจและผู้ประกอบการค้า”⁶⁴ ลัทธิชาตินิยมมีรากฐานของความรู้สึกนึกคิดว่า “ตน” และประชาชนทั้งหมดเป็นเจ้าของประเทศร่วมกัน มี

⁶³ มยุรี นกยูงทอง, “ปัญหาเศรษฐกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477),” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 60, หน้า 498-530.

⁶⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทยยุคปัจจุบัน (เอกสารโรเนียว) (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 48.

ส่วนได้เสียกับการบริหารของรัฐบาล "ประกาศคณะราษฎร" เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ได้บรรจุอุดมการณ์ชาตินิยมไว้อย่างตรงไปตรงมาว่า

ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎรไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่
เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกันกู้ให้ประเทศมีอิสระภาพพื้นมือ
จากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่จะซุบมือเปิบและกวาดรวบรวมทรัพย์สินสมบัติเข้าไว้
ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎร เพราะวิธีทำนา
บนหลังคนนั่นเอง⁶⁵

การเติบโตของลัทธิชาตินิยมและคนชั้นกลางซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำใหม่ของสยามนำมาซึ่งการแสวงหาลัทธิ
การเมืองและอุดมการณ์แบบใหม่ที่จะเปลี่ยนระบอบการปกครองประเทศเพื่อความเจริญของ
บ้านเมืองโดยรวม การปกครองโดยพระมหากษัตริย์หรือคณะเจ้านายเพียงกลุ่มเดียวตามระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชไม่อาจตอบสนองความต้องการของคนชั้นกลางได้อีกต่อไป และการแสวงหา
ลัทธิการเมืองใหม่ในสยามนี้ได้พุ่งเป้าไปที่ลัทธิประชาธิปไตยและการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญ
มีรัฐสภาเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นกระแสเดียวกันกับที่ลัทธินี้ได้เฟื่องฟูอย่างมากภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1
ดังกล่าวไว้แล้วตั้งแต่ต้น บทความที่เขียนอย่างค่อนข้างยาวและเป็นกลางเรื่อง "รัฐสภาสยาม ปัญหา
เรื่องการปกครองสอนให้พลเมืองคิดด้วยตนเอง" โดย "อสุยาน" ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง
เมื่อ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 ได้บรรยายว่า

ถ้าเรานึกดูว่าประเทศสยามเป็นแผ่นดินเดียวเท่านั้นในโลกนี้ ซึ่งมีรัฐบาลอย่างชนิด
ของเรา (สมบูรณาญาสิทธิราช : ผู้อ้าง) เราจะแลเห็นว่าปัญหาเรื่องการปกครอง
สำหรับคนไทยสมัยนี้เป็นปัญหาที่สำคัญเพียงไร ประเทศที่เป็นเอกราชทุกประเทศ

⁶⁵ "ประกาศคณะราษฎร" อ้างใน "การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม," นาวิกศาสตร์ 15:8
(กันยายน 2475) : 1756.

ตั้งแต่ชั่วโลกเหนือไปถึงชั่วโลกใต้ ตั้งแต่ทิศตะวันออกไปจดทิศตะวันตก ได้ออกกฎหมายให้ราษฎรเลือกตั้งผู้แทนเข้ามาในที่ประชุมเพื่อให้ทำการหรือร่วมมือทำการปกครองได้ ประเทศอังกฤษนับว่าได้มีการปกครองโดยรัฐสภามาตั้งแต่ครั้ง “แมกนาคาตา” ประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่สมัยคราวกบฏใหม่ และประเทศสเปนก็ได้ออกกฎหมายเลือกตั้งเมื่อได้เริ่มเป็นเอกราชขึ้นเป็นต้นมา ต่อมาภายหลังประเทศอื่นๆ ก็ได้เดินแบบแผนตาม ในระหว่างยี่สิบปีก่อนมหาสงคราม (โลกครั้งที่ 1 : ผู้อ้าง) ประเทศญี่ปุ่น ประเทศรัสเซีย ประเทศจีน ประเทศเปอร์เซีย และเมื่อภายหลังมหาสงครามประเทศไอบีคุปต์ก็ได้พากันตั้งรัฐสภาขึ้น ในจำพวกเมืองขึ้นของ อังกฤษ แคนาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แอฟริกาใต้ ไอร์แลนด์ และแม้แต่ อินเดีย พม่า และสหรัลุมลายู ก็ยังมีสภาผู้แทนของราษฎรบางชนิดสำหรับประชุมได้เพียงกิจการของบ้านเมือง⁶⁶

ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะประเมินค่าความรู้สึกที่ว่า ประเทศสยามเป็นประเทศเดียวของโลกที่ยังไม่มีรัฐสภา หรือยังเป็นประเทศเอกราชประเทศเดียวในโลกที่ยังปกครองโดยสมบูรณาญาสิทธิราช โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นอาณานิคมรายล้อมสยาม แต่อย่างน้อยก็แสดงให้เห็นความรู้สึกขมขื่นของคนชั้นกลางต่อสถานการณ์ที่ยังเป็น “ประเทศเดียวในโลก” ในแบบต่างๆ

การเติบโตของลัทธิชาตินิยมและคนชั้นกลางของสยามที่นำมาสู่การแสวงหาลัทธิการปกครองใหม่ที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น ไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นไปอย่างโดดเดี่ยว แต่เป็นปรากฏการณ์ร่วมที่เห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ประเทศเหล่านี้ได้ “เริ่มมีการพัฒนาการเคลื่อนไหวทางการเมืองสมัยใหม่” ซึ่งมองย้อนไปจากเป้าหมายพื้นฐานของการได้เอกราชคืนจากชาวต่างชาติ

⁶⁶ อ้างใน อัจฉรพพร กุณฑลัมย์, ปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475 : ภาพสะท้อนจากงานเขียนทางหนังสือพิมพ์ (เอกสารวิจัยฉบับที่ 28 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 354.

สู่การสถาปนารัฐแห่งใหม่ซึ่งจะปกครองด้วยทฤษฎีทางการเมืองใหม่ๆ หรือแม้กระทั่งทฤษฎีปฏิวัติ"⁶⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้อธิบายเปรียบเทียบการเติบโตของลัทธิชาตินิยมและคนชั้นกลางของสยามกับประเทศเพื่อนบ้านอาณานิคมนี้ว่า

อาจจะกล่าวในมุมกว้างว่าในช่วงของคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 นั้น ปรากฏการณ์สำคัญอันหนึ่งก็คือ กำเนิดของลัทธิชาตินิยมที่มาพร้อมกับผู้นำใหม่ ปรากฏการณ์นี้จะเห็นได้ชัดในประเทศที่เป็นอาณานิคมของตะวันตกรอบเมืองไทย บรรดาผู้นำใหม่ที่เป็นนักชาตินิยมทั้งหลายเป็นผู้ที่มาจากชนชั้นกลาง (บางคนอาจมีเชื้อสายของชนชั้นสูงแต่เดิมติดมาบ้าง) และได้รับการศึกษาแบบตะวันตก ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการของรัฐบาลอาณานิคม

ในบรรดาประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นได้ว่า ปรากฏการณ์เหล่านี้มีทั่วไปในพม่า เวียดนาม อินโดนีเซีย ฯลฯ จะเห็นจุดกำเนิดของผู้นำที่เป็นนักชาตินิยม เช่น ดร. บามอ, อองซาน, ซูการ์โน, ฟานบอยเจา, โฮจิมินห์ ผู้นำใหม่เหล่านี้ไม่ว่าในที่สุดจะถูกประทับตราว่ามีความคิดทางการเมืองแบบใดก็ตาม (ตั้งแต่อนุรักษนิยม เสรีนิยม ไปจนกระทั่งถึงสังคมนิยม) จะมีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือความเป็นนักชาตินิยม บุคคลเหล่านี้มีพื้นเพมาจากชนชั้นกลาง ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการอาณานิคมก็เพราะเจ้าอาณานิคมต้องสร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นข้าราชการปฏิบัติงานให้ตน วิธีการสร้างก็โดยการให้การศึกษาแบบใหม่แบบตะวันตก ครั้นเมื่อบุคคลเหล่านี้ได้เข้าไปอยู่ในปริบทของศูนย์กลางแห่งอำนาจก็เริ่มมองเห็นผลร้ายของลัทธิอาณานิคม เห็นปัญหาของประเทศชาติบ้านเมืองของตนที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้น

⁶⁷ มิลตัน ออลบอร์น, สังเขปประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แปลโดย ธนาถีย์ สุขพัฒน์ธี และคณะ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคสิดไทย, 2528), หน้า 176.

ดังนั้นความรักชาติ (ในความหมายสมัยใหม่ที่เป็นผลพวงอันไม่ตั้งใจที่มาจากการปรากฏตัวของลัทธิอาณานิคม) และความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้น เป้าของการโจมตีของผู้นำใหม่เหล่านี้จะเล็งไปที่ลัทธิอาณานิคมไม่ว่าจะเป็น อังกฤษ ฮอลันดา หรือฝรั่งเศส (ในขณะเดียวกันก็เริ่มมองญี่ปุ่นด้วยความสนใจ)

สำหรับเมืองไทย แม้จะได้ตกเป็นอาณานิคมโดยตรง แต่ก็ถูกคุกคามโดยลัทธิอาณานิคมและกีดกันอยู่ภายใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจของตะวันตก (นับตั้งแต่สนธิสัญญาบาวริง) การคุกคามทางการเมืองจากฝรั่งเศสและการครอบงำทางเศรษฐกิจของอังกฤษ ตลอดจนปัญหาทางวัฒนธรรมที่เกิดความรู้สึกในแง่ของการถูกเหยียดหยามในทำนองของ “ผิวขาว-ผิวเหลือง” มีส่วนกระตุ้นให้เกิดลัทธิชาตินิยมขึ้นในหมู่ผู้นำของไทย และจะมีชัดเจนยิ่งใน “ผู้นำใหม่” ความเป็น “รัฐชาติ” อันเป็นพื้นฐานรองรับความรู้สึกชาตินิยมได้เกิดขึ้นแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มาพร้อมๆ กับการสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้เกิดหน่ออ่อนๆ ของลัทธิชาตินิยมไทยขึ้น....

ความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช ได้เป็นมรดกตกทอดไปสู่ “ผู้นำใหม่” และในกรณีของไทยนี้เป้าหมายของความไม่พอใจมิไปทั้งกับชาติตะวันตกและกับผู้ปกครองของตนเอง ผู้นำใหม่ที่เป็นชนชั้นกลางของไทยทั้งที่เป็นนักเรียนในและนักเรียนนอก ได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของโลกและนำมาเปรียบเทียบกับความเปลี่ยนแปลงภายในประเทศของตน ไม่ต่างจากผู้นำใหม่ในประเทศที่เป็นอาณานิคมนัก ในเมื่อการปกครองและปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ไม่สามารถจะแก้ไขด้วยระบอบของสมบูรณาญาสิทธิราช ก็ยิ่งทำให้ผู้นำใหม่ขาดความเชื่อมั่นในระบอบเก่า และก็เกิดการเล็งเป้าไปยังระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช....⁶⁸

⁶⁸ ขาววิทย์ เกษตรศิริ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 64, หน้า 49-51.

ระบอบการปกครองที่กลุ่มผู้นำใหม่ที่เป็นนักชาตินิยมมองเห็นว่าเป็นคำตอบของสังคมคือ ระบอบประชาธิปไตย ขณะเดียวกันก็มองเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นเรื่องของความล้าหลังและถ่วงความเจริญของ “ชาติบ้านเมือง”

ในทางกลับกัน คงไม่มีใครอาจปฏิเสธได้ว่าพระมหากษัตริย์และคณะเจ้านาย ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ก็ได้เรียนรู้และตระหนักถึงแนวความคิดลัทธิประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ และรัฐสภา มีตัวอย่างเป็นจำนวนมากมายที่แสดงให้เห็นถึงการตระหนักรู้ในเรื่องราวเหล่านี้⁶⁹ เช่น พระราชดำรัสตอบกลุ่มพระราชวงศ์และข้าราชการที่เสนอให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 หรือ “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี” พ.ศ. 2446 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “จดหมายเหตุร้ายวัน” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6 เรื่องต่างๆ เช่น บทความเรื่อง “เมืองไทยจึงตื่นเกิด”, “ยิวแห่งบูรพาทิศ” นิทานเรื่อง “รายงานการประชุมปาลิเมนต์สยาม” บทละครเรื่อง “ฉวยอำนาจ” หรือสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷⁰ ที่ปรากฏแนวพระราชดำริทางการเมืองเรื่อง “Democracy in Siam” และ “Problems of Siam” ตลอดจนเค้าร่างรัฐธรรมนูญ และบันทึกความเห็นที่มีชื่อเสียงของฟรานซิส บี แชร์ ของเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ ของพระยาศรวิสารวาจา และของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ นอกจากนี้กลุ่มผู้ปกครองสยามยังรับรู้เป็นอย่างดีถึงกระแสที่ผันเปลี่ยนของลัทธิชาตินิยม ลัทธิคอมมิวนิสต์ ในกลุ่มคนที่ต่อสู้เพื่อเอกราชในประเทศอาณานิคมที่อยู่รายรอบสยาม และการไหลบ่าเข้าพักพิงในดินแดนสยามทั้งคนและลัทธิ

⁶⁹ ดูเอกสารเหล่านี้ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต บรรณาธิการ, เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518).

⁷⁰ ดูเอกสารเหล่านี้ใน Benjamin A. Batson (ed.), *Siam's Political Future : Documents from the Absolute Monarchy* (New York : Cornell University, Southeast Asia Program Data Paper No. 26, 1974).

กล่าวโดยสรุปแล้วเห็นได้ว่าทั้งกลุ่มผู้ปกครองและคนชั้นกลางของสยามต่างก็อยู่ภายใต้กระแสการรับรู้การตระหนักถึงลัทธิประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ และรัฐสภา หากต่างกันเพียงว่ากลุ่มผู้ปกครองนั้นเป็นฝ่ายที่ต้องปกป้องอำนาจและระบอบของตนเองไว้ให้ยาวนานอย่างมั่นคงที่สุด โดยมองเห็นว่าระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่นี้เป็นสิ่งที่ดีที่สุดแล้ว ขณะที่คนชั้นกลางเป็นฝ่ายที่ต้องการเปลี่ยนแปลงและเห็นว่าการเป็นสิ่งที่ล้มเหลวและล้าหลัง เราสามารถเห็นข้อโต้แย้งในเรื่องเหล่านี้ได้จากทั้ง 2 ฝ่ายที่คณะในหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นสื่อสาธารณะ⁷¹ หนังสือพิมพ์ในสยามแม้จะมีข้อจำกัดอยู่บ้างในการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความคิดทางการเมืองโดยตรงของสยาม แต่ทางออกที่เราเห็นได้คือ การใช้ตัวอย่างประเทศต่างๆ ในโลกมาเป็นตัวอธิบายแทนที่จะกล่าวถึงสยามโดยตรง จีน ญี่ปุ่น เดอร์เก (ตุรกี) โปรตุเกส เป็นต้นแบบของคณะฝ่ายผู้ปกครอง (และปรากฏในกลุ่มหนังสือพิมพ์ที่ได้รับเงินช่วยเหลือจากฝ่ายรัฐบาลเช่น กรุงเทพเดลิเมล์ และพิมพ์ไทย) ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบสาธารณรัฐ ต้องการมีรัฐธรรมนูญ มีรัฐสภา ที่เร่งร้อนและไม่ไถ่ครองให้รอบคอบ ก็นำมาซึ่งความวุ่นวายและพินาศย่อยยับของบ้านเมือง แต่สำหรับสยามแม้จะปกครองโดยบุคคลเพียงคนเดียว แต่พระมหากษัตริย์ก็ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ฝ่ายสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงก็มีตัวอย่างของประเทศต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการปกครองแบบประชาธิปไตยนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติหรือตัวอย่างประเทศที่ตกเป็นอาณานิคม เช่น พม่า สิงคโปร์ อินเดีย นั้นก็ยังมีสารานุกรม ข้อถกเถียงเหล่านี้แม้ว่าต่างฝ่ายต่างจะมีเหตุผลคำอธิบายมาสนับสนุน แต่อย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่า “เกมประชาธิปไตย” เป็นเกมที่ผู้ปกครองต้องเล่นไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม

สภาพการณ์ของเกมประชาธิปไตยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นั้นแตกต่างออกไปจากครองรัชสมัยก่อนหน้าพระองค์ นั่นคือ การเติบโตของพลังที่ท้าทายระบอบเก่าของคนชั้นกลางที่แปรเป็นเสียงเรียกร้องให้มีการปฏิรูปและหรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ต้องการให้พระราชโอรสหรือเจ้านายทรงเรียน

⁷¹ ดู อัจฉราพร กุมทิสัย, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 66, บทที่ว่าด้วย “ปัญหาวิกฤติความชอบธรรมของระบบการปกครอง,” หน้า 320-413.

การทหารนั้นด้วย “เพราะเหตุว่าที่จะประมาทว่าเมืองไทยในภายหน้าจะไม่มีเวลาเป็นคอนสติตูชันแนลไม่ได้ ถ้าหากว่าจะเลิกเจ้านายรับราชการในหน้าที่พลเรือนเมื่อใด เจ้าฟ้าและหลุดไปก่อนไม่มีอะไรทำ”⁷² แม้พระองค์ทรงคาดหวังว่าในอนาคต สยามอาจจะต้องมีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ แต่สำหรับการปกครองในรัชสมัยของพระองค์แล้ว “ถ้าจะจัดตั้งปาลิเมนต์ หรือให้เกิดโพลิติกัลปาร์ตีขึ้น ในเวลาที่บ้านเมืองยังไม่ต้องการดังนี้ ก็จะมีแต่ข้อทู่หมัดเถียงกันจนการอันใดไม่สำเร็จไปได้เป็นเครื่องถ่วงให้บ้านเมืองมีความเจริญช้านั้นอย่างเดียว....”⁷³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของสยามที่ทรงชาญฉลาดและไตร่ตรองอย่างรอบคอบในการรับรูปแบบสภาซึ่งเป็น “ของนอก” เข้ามารวมไว้ในระบอบการปกครองของพระองค์ นั่นคือการที่ทรงสถาปนา “เคาน์ซิล ออฟ สเตต คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน” และ “ปรีวิ เคาน์ซิล คือ ที่ปรึกษาส่วนพระองค์” เมื่อ พ.ศ. 2417 ชาญชัย รัตนวิบูลย์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงได้ให้คำอธิบายถึงปัจจัยสำคัญที่เป็นมูลเหตุในการจัดตั้งสภาการแผ่นดินทั้ง 2 นี้ว่า มีอยู่ 4 ปัจจัยด้วยกัน คือ 1) ปัจจัยทางด้านความต้องการที่จะลดอำนาจของขุนนางชั้นสูง 2) ปัจจัยทางด้านความต้องการที่ปรึกษา 3) ปัจจัยทางด้านการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และ 4) ปัจจัยทางด้านประสบการณ์จากต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ชาญชัย รัตนวิบูลย์ ก็กล่าววิเคราะห์ไว้ตอนท้ายว่า ปัจจัย “ที่นับว่ามีอิทธิพลมากที่สุด คือความต้องการที่จะลดอำนาจของขุนนางชั้นสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งความต้องการในข้อนี้มีลักษณะที่แฝงอยู่กับพระราชประสงค์ที่แท้จริงในการตั้งสภาการแผ่นดินดังกล่าว โดยจะเห็นได้ว่า

⁷² ธีรภูมิ สุทธิสงคราม, พระเกียรติประวัติของจอมพลเรือ จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2507), หน้า 156.

⁷³ ชัยอนันต์ ลมุทวนิช และ ชัดติยา กรรณสูต บรรณาธิการ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 69, หน้า 166.

เมื่อพระองค์ทรงได้พระราชอำนาจคืนแล้ว บทบาทของสภากรแผ่นดินปี พ.ศ. 2417 ก็ลดน้อยลง และในที่สุดก็ไม่มีบทบาทอะไร⁷⁴

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ แม้ว่าปีแรกของการขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์จะได้ถูกท้าทายด้วยคณะภฏ ร.ศ. 130 หากทว่าผลของการท้าทายไม่ได้ทำให้พระองค์ทรงระแวง ขุนนางและข้าราชการว่าจะไม่จงรักภักดีต่อพระองค์มากเท่ากับความระแวงต่อพระเจ้าน้องยาเธอ ว่าอาจคิดชิงราชสมบัติและบัลลังก์กษัตริย์ไปจากพระองค์⁷⁵ ด้วยเหตุนี้รัชสมัยของพระองค์จึงเป็น รัชสมัยที่อำนาจในการบริหารงานปกครองหลุดออกจากพระหัตถ์ของคณะเจ้านาย และพระองค์หัน มาเน้นสร้างความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ในหมู่ขุนนาง-ข้าราชการ และราษฎรของพระองค์ ดันปี พ.ศ. 2460 สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเธอและเป็นรัชทายาทแห่งราชบัลลังก์ ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลเสนอแนะให้รัชกาลที่ 6 ทรงนำ “รัฐมนตรีสภา” (Legislative Council) ที่พระราชบิดาของพระองค์ทรงตั้งไว้เมื่อปลายปี พ.ศ. 2437 (รัฐมนตรีสภาที่ทรงตั้งครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ให้เป็นสภาพิจารณาพระราชกำหนดกฎหมายโดยเฉพาะ แต่สภานี้ก็มีอัน ต้องเลิกล้มไปโดยปริยาย เมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้โอนงานเกี่ยวกับการพิจารณาพระราชกำหนด กฎหมายต่างๆ ไปเป็นหน้าที่ของเสนาบดีสภาในปี พ.ศ. 2443) กลับมาใช้อีกครั้ง สาระสำคัญที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงเสนอ คือ ให้บทบาทแก่รัฐมนตรีสภาที่พระเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งมีสิทธิได้ตรวจร่างพระราชบัญญัติทุกๆ ฉบับก่อนที่จะทรงประกาศใช้เป็นกฎหมาย และ รัฐมนตรีสภามีสิทธิถามเสนาบดีได้ในเรื่องต่างๆ เป้าหมายที่พระองค์ทรงชี้แจงอย่างตรงไปตรงมา ในคำกราบบังคมทูลเสนอตั้งรัฐมนตรีสภานี้ก็เพื่อที่จะ “ลดความเหินในอำนาจของตนจนไม่เกรงกลัวผู้ใด”

⁷⁴ชาญชัย รัตนวินุลย์, “บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519), หน้า 11-29 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้า 28-29 และดูหน้า 29-69.

⁷⁵ศิริพันธ์ บุญศิริ, “บทบาททางการเมืองและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 146-149.

ของเหล่าเสนาบดีซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกขุนนาง อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธความมุ่งหวังของพระราชวงศ์ด้วยตรรกที่ทรงเชื่อมั่นว่า “ถ้าเมืองไทยยังไม่พร้อมที่จะมีรัฐสภาซึ่งประชาชนเลือกตั้งสมาชิกทุกๆ คน โดยเสรีภาพอย่างจริงๆ แล้ว ไม่มีรัฐสภาปลอมจะดีกว่า”⁷⁶ แต่ในปีถัดมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงแสดงถึงแนวพระราชดำริที่โน้มเอียงไปในทางประชาธิปไตยมากขึ้น โดยทรงสร้าง “ดุสิตธานี” ให้เป็นเมืองจำลอง หรือ “เมืองตุ๊กตา” ใช้เนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ครึ่ง โดยให้ “ทวยหาคร” เข้ามาสร้างบ้านเรือนตามแผนผัง ซึ่งบ้านแต่ละหลังมีขนาดโตกว่าศาลพระภูมิ พระราชประสงค์ในการสร้างดุสิตธานีนี้ก็เพื่อเป็นการฝึกหัดให้ข้าราชการได้คุ้นเคยกับการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย⁷⁷ พร้อมๆ กันนั้น พระองค์ก็ทรงพระราชนิพนธ์บทความบทละครจำนวนมาก ที่แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวความวุ่นวายในประเทศต่างๆ ที่ใจเรื้อวยากได้ประชาธิปไตย

การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้คณะเจ้านายยึดกุมอำนาจของประเทศไว้ในอุ้งพระหัตถ์ได้อีกครั้ง ขุนนางที่เป็นเสนาบดีและใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทในรัชสมัยก่อนต่างต้องกราบถวายบังคมลาออกด้วยโรค “เจ็บป่วยเนืองๆ” และ “รับราชการมานาน” ดังนั้นตำแหน่งเหล่านี้จึงได้รับการสวมแทนโดยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใกล้ชิดกลุ่มใหม่ความสำเร็จสูงสุดของคณะเจ้านาย คือ การที่รัชกาลที่ 7 ทรงมี “พระราชดำรัส” จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาเพียง 2 วันหลังการเสด็จขึ้นครองราชย์ อภิรัฐมนตรีสภาประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ 5 พระองค์เพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับว่า⁷⁸ การจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภา ด้านหนึ่งนั้นเป็นการฟื้นฟูสถานะพระราชวงศ์ที่ต้องเสื่อม

⁷⁶ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 628-630.

⁷⁷ สุวดี เจริญพงศ์, “ปฏิภินิหารของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 50-56.

⁷⁸ ดู พระราชบันทึก “Problems of Siam” ใน Benjamin A. Batson, op.cit. footnote 70., p.17.

พระยศและหมดบทบาทไปในรัชกาลก่อนให้กลับมามีความสมานฉันท์และมีพระภาระในกิจการบ้านเมืองร่วมกัน อีกด้านหนึ่งนั้นพระองค์ทรงเป็น “ม้ามืด” ในการได้เป็นพระมหากษัตริย์ ดังนั้นแม้จะทรงขาดประสบการณ์ในการบริหารประเทศแต่พระองค์ก็ได้รับการปรึกษาช่วยเหลือคำจูนจากสภาแห่งนี้ ซึ่งประกอบไปด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ต่างก็ทรงเคยมีบทบาททางด้านบริหารงานแผ่นดินมาแล้ว และต่างทรงเป็นผู้ที่มีความสามารถและเป็นที่เคารพยกย่อง สำหรับเป้าหมายท้ายสุดนั้น อภิรัฐมนตรีสภาแห่งนี้จะช่วยเรียกร้องความเชื่อถือจากประชาชนต่อระบอบการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ที่สั่นคลอนในรัชกาลก่อนกลับคืนมา ซึ่งเป้าหมายนี้ก็ประสบผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ตลอดรัชสมัยของพระองค์ที่เป็นรัฐบาลพระมหากษัตริย์เหนือกฎหมาย อภิรัฐมนตรีสภาไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงสภาที่ปรึกษา หากแต่มีบทบาทหน้าที่เป็นกลุ่มคณะเจ้านายตัดสินใจในนโยบายและควบคุมการดำเนินงานของรัฐบาล⁷⁹

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการบริหารงานแผ่นดินจะได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นภายใต้การควบคุมดูแลของอภิรัฐมนตรี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ต้องทรงขบคิดปัญหา 2 ประการด้วยกันในฐานที่พระองค์ทรงเป็น “เจ้าเหนือหัว” ของพระราชวงศ์หรือของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ และของประเทศ

ประการแรก ปัญหาราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์ พระองค์ต้องทรงขบคิดว่าเจ้านายพระองค์ใดจะเป็นผู้สืบราชบัลลังก์ของพระองค์ และจะทำอย่างไรที่จะมีวิธีการควบคุมพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือไม่พึงปรารถนาของพระมหากษัตริย์ที่อาจมีขึ้นได้ ซึ่งผลสุดท้ายเราสามารถเห็นตัวอย่างได้ทั่วไปจากประเทศที่เคยปกครองโดยพระมหากษัตริย์ที่ถูกราษฎรของตนเองโค่นล้มพระราชวงศ์และสถาบันพระมหากษัตริย์ ในส่วนของปัญหาผู้สืบราชบัลลังก์ แม้ว่าพระราชบิดาของพระองค์จะได้ทรงวางแนวทางสืบราชสมบัติว่าให้ตกแก่พระราชโอรสเป็นลำดับไป และได้รับการตอกย้ำเป็นบทกฎหมายในปลายรัชกาล

⁷⁹ชาญชัย รัตนวิบูลย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 74, หน้า 282-293 และสวดี เจริญพงศ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 77, หน้า 80-90.

พระเชษฐาธิราชโดยประกาศเป็นกฎหมายเทียบว่าด้วยการสืบทอดสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 แต่กระนั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ยังไม่ทรงมีพระราชโอรสสักพระองค์ที่จะมาช่วย คลี่คลายปัญหานี้ได้ แม้ว่าพระองค์ได้ทรงอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 ก็ตาม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตลอดรัชสมัยรัฐบาลพระมหากษัตริย์เหนือกฎหมายของพระองค์จะไม่ ทรงมีประกาศแต่งตั้งรัชทายาทบัลลังก์พระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการ แต่โดยทางพฤตินัยหรือ ในทางพระราชจารีตประเพณีของการปกครองระบอบนี้ ก็ทำให้เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า การสืบทอดราชสมบัติแห่งจักรวรรค์นี้จะต้องตกอยู่กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และสายราชสกุล “บริพัตร”⁸⁰ ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ดูจะทรงห่วงใยพระทัยในจารีตทางการเมือง ของระบอบนี้เช่นที่พระเชษฐาธิราชของพระองค์ทรงหวาดระแวงมาตลอดรัชสมัยนั่นคือ การแย่งชิง ราชสมบัติในหมู่คณะเจ้านายด้วยกันเอง ตัวอย่างนี้เห็นได้ชัดจากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึง พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลก ประชานาถซึ่งทิวศดไปแล้ว โดยทรงห้ามปรามมิให้คิด “ทำการบ้าอะไรที่จะให้เกิดการวิวาทขึ้น ในประเทศและภายในราชวงศ์....”⁸¹ อย่างไรก็ตาม พระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ก็เป็นผู้ทรงไว้ซึ่ง พระบรมเดชานุภาพ และสิทธิในการที่จะทรงแต่งตั้งให้เจ้านายเชื้อพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใด พระองค์หนึ่งเป็นรัชทายาทได้ตามแต่จะทรงเห็นสมควร

ประการที่สองในฐานะเป็นเจ้าเหนือหัวของประเทศ พระองค์ต้องทรงเป็นผู้มองการณ์ไกล สำหรับความเปลี่ยนแปลงที่อาจมีขึ้นในประเทศเพื่อรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ให้คงอยู่ มิให้เกิด การล้มครืนของสถาบันเหมือนเช่นตัวอย่างในต่างประเทศ การล้มลงของสถาบันพระมหากษัตริย์ของ พระเจ้าอัลฟองโซและเปลี่ยนระบอบการปกครองประเทศเป็นสาธารณรัฐของสเปนเมื่อกลางเดือน เมษายน พ.ศ. 2474 เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นถึงวิจารณ์ญาณที่ทรงมองการณ์ไกลว่าจะเกิด

⁸⁰ ดูบทวิเคราะห์นี้ใน ชาญชัย รัตนวิบูลย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 74, หน้า 95-100.

⁸¹ ดู พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ เล่ม 2 (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), หน้า 37-38.

วิกฤตการณ์อย่างรุนแรงในสเปนก่อนหน้านี้แล้ว 2 ปี⁸² และสำหรับสยามพระองค์ก็ทรงไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะคาดคิดว่า “อาจจะมีเวลาหนึ่งซึ่งคนไทยจะให้อำนาจต้อนรับรัฐสภาด้วยความยินดี (แต่ในขณะนี้ยังไม่มีสัญญาณของเหตุการณ์เช่นนี้ในกรุงเทพฯหรือ?)” แม้พระองค์ทรงคิดว่า “คนส่วนใหญ่ไม่ได้คิดอย่างมีเหตุผล แต่คิดโดยใช้อารมณ์”⁸³ ก็ตาม สัญญาณเตือนที่ทำให้พระองค์ต้องระลึกถึงการปรับปรุงระบอบการปกครองบางอย่างได้มาพร้อมๆ กับการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ นั่นคือเสียงเรียกร้องให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญ มีรัฐสภาเพื่อให้ราษฎรได้มีส่วนร่วมในชีวิตของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรากฏอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด⁸⁴ สำหรับประเด็นที่จะให้ราษฎรเข้ามามีส่วนรวมทางการเมืองในรูปแบบรัฐสภานั้น สำหรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระองค์ก็ทรงเชื่อไม่แตกต่างไปจากพระราชบิดาและพระเชษฐาธิราชของพระองค์ว่า ประชาธิปไตยและรัฐสภาไม่เหมาะสมกับสังคมไทย เพียงแต่ว่าสถานการณ์ในรัชสมัยของพระองค์และโลกทัศน์ของพระองค์อาจทำให้สยามต้อง “ถูกบังคับ” ให้เล่น “เกมประชาธิปไตย” ในแบบใดแบบหนึ่งในอนาคต ความหมายของการ “ถูกบังคับ” ในสายตาผู้ปกครอง เราสามารถตีความได้ว่า ย่อมหมายถึงว่ามีแรงกดดันทางการเมืองจากผู้ได้ปกครองอย่างรุนแรงเกี่ยวกับประเด็นนี้ พระราชบันทึกเรื่อง “Democracy in Siam” พระองค์ทรงแสดงไว้ว่า

บางทีประเทศบางประเทศได้นำประชาธิปไตยมาใช้ด้วยความจำเป็นเท่านั้นเอง โดยที่รู้อยู่เดิมกว่า มันไม่เหมาะสมกับลักษณะนิสัยของประชาชน นั่นคือคำอธิบายว่าเหตุใดจึงมีหลายประเทศที่เล่นกับการมีรัฐสภา ข้าพเจ้ารู้สึกได้ว่านี่เราจะต้องเล่นเกมแบบนี้ในสยามในเวลาใดเวลาหนึ่ง....

⁸² กจข., ร.7 ต.6.8/11, เรื่องทูตและกงสุลสยามกรุงมะดริด (เลปญ).

⁸³ “Democracy in Siam” ใน Benjamin A. Batson, op.cit. Footnote 70, p. 48.

⁸⁴ ดูใน อัจฉราพร กมฺพทิลมัย, อ่างแล้วเชิงอรธที่ 66, บทที่ 4 และพรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 23-36.

ถ้ามีการยอมรับกันว่า วันใดวันหนึ่งเราอาจจะต้องถูกบังคับให้มีประชาธิปไตยแบบใดแบบหนึ่งในสยาม สิ่งนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่ เราจะต้องเตรียมการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เราจะต้องเรียนรู้และเราจะต้องให้การศึกษาแก่ตัวเราเอง เราต้องเรียนรู้และทดลองเพื่อที่จะมีความคิดว่ระบบการปกครองแบบรัฐสภาจะเป็นไปได้อย่างไรในสยาม เราต้องพยายามให้การศึกษาแก่ประชาชนที่จะมีความสำนึกทางการเมือง ที่จะตระหนักถึงผลประโยชน์ที่แท้จริง (ของพวกเขา?) เพื่อพวกเขาจะได้ไม่ถูกชักนำไปโดยพวกนักปลุกระดมหรือพวกที่ผันหวานถึงพระศรีอารีย ถ้าเราจำต้องมีรัฐสภา เราต้องสอนประชาชนว่จะออกเสียงอย่างไร และจะเลือกผู้แทนอย่างไรที่จะมีจิตใจฝักใฝ่กับผลประโยชน์ของพวกเขาอย่างแท้จริง⁸⁵

สภากรรมการปกครองสยามที่อาจ “ถูกบังคับ” ให้ “เล่นเกมประชาธิปไตย” ทำให้พระองค์ทรงตระหนักดีว่จะต้องเตรียมการอะไรบางอย่างที่ได้เรียกขานกันภายหลังว่แผนพัฒนาการทางการเมืองจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง และจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน⁸⁶ แต่สิ่งหนึ่งที่ดูจะแอบแฝงเป็นความหวังไว้ว่ในการจัดเตรียมการทดลองการปกครองแบบเทศบาล (municipality) เพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชนก่อนที่จะก้าวไปสู่การเป็นประชาธิปไตยและมีรัฐสภาของพระองค์ก็คือ “ถ้าการทดลองนี้ล้มเหลวในทุกขั้นตอน เมื่อนั้นจึงจะเป็นไปได้ที่จะชักจูงให้ประชาชนเชื่อว่า ประชาธิปไตยเป็นไปไม่ได้สำหรับสยาม”⁸⁷ ซึ่งนี้หมายความว่า พระองค์ทรงตระหนักดีว่ การที่จะโต้แย้งด้วยภาษาเหตุผลคำอธิบายการอ้างอิงตัวอย่างต่างๆ เช่นในวิธีการของพระเชษฐาธิราชยอมไม่อาจชักจูงให้

⁸⁵ อ้างใน Benjamin A. Batson, op.cit., p. 49. เทียบคำแปลกับ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411-2475, อ้างแล้ว, หน้า 118.

⁸⁶ สนธิ เตชานันท์ ผู้รวบรวม, แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชรม, 2519), หน้าคำนำ

⁸⁷ พระราชบันทึก “Democracy in Siam” อ้างใน Benjamin A. Batson, op.cit., p. 49.

ประชาชนเชื่อตามได้ว่าประชาธิปไตยและรัฐสภาไม่เหมาะสมกับคนไทยเท่ากับที่ให้เห็นโดยผ่านประสบการณ์

จากปัญหาใหญ่ 2 ประการในฐานะ “เจ้าอยู่หัว” ของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์และของประเทศ ทำให้พระองค์มีพระราชบันทึกที่เต็มไปด้วยคำถามมากมายเป็นครั้งแรกใน “Problems of Siam” เมื่อปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2469 พระยากัลยาณไมตรี หรือฟรานซิส บี แซร์ (Francis B Sayre) อดีตที่ปรึกษาการต่างประเทศสยามก็ได้ถวายตอบข้อถามของพระองค์ พร้อมกับถวาย “เค้าโครงเบื้องต้น” (Outline of Preliminary Draft) ในแบบที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน” หรือ “รัฐธรรมนูญ” คงไม่มีใครอาจปฏิเสธได้ว่า “เค้าโครงเบื้องต้น” ที่ร่างถวายโดยฟรานซิส บี แซร์ นี้เป็นไปตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ สิ่งที่ยืนยันในเค้าโครงเบื้องต้นเป็นสิ่งที่เคยมีอยู่แล้วแต่เดิมในประเพณีการปกครองระบอบนี้ กล่าวคือ ยืนยันถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏอยู่เป็นลายลักษณ์อักษร คือ “อำนาจสูงสุดตลอดทั่วพระราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์” ตลอดทั้งทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดทางด้านการศาล การตราพระราชบัญญัติด้วยกฎหมาย และอำนาจทางด้านการบริหาร เค้าโครงฯ นี้ได้บรรจุอภิรัฐมนตรีสภา (The Supreme Council) และองคมนตรีสภา (The Privy Council) ไว้ด้วยสิ่งแปลกใหม่สุดในเค้าโครงฯ นี้คือ ตำแหน่ง “อัครมหาเสนาบดี” (Premier) ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร แต่เป็นตำแหน่งที่แต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ (มาตรา 2, 3) และอัครมหาเสนาบดีเป็นผู้แต่งตั้งคณะเสนาบดีที่รับผิดชอบต่อตนอีกทอดหนึ่ง (มาตรา 4, 5) สิ่งที่ไม่ปรากฏในเค้าโครงเบื้องต้นนี้เลย คือ ไม่มีองค์กรใดที่จะมีความหมายถึง “รัฐสภา” หรือ “สภาราชฎาร” (Parliament) ที่มีตัวแทนที่มาจาก การเลือกตั้งของราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองแต่อย่างใด

ไม่เป็นที่น่าประหลาดใจแต่อย่างใดที่ “เค้าโครงเบื้องต้น” นี้จะได้รับการต่อต้าน และได้รับการปฏิเสธจากเหล่าอภิรัฐมนตรี บันทึกความเห็นของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ซึ่งเป็น

1 ใน 5 พระองค์อภิรัฐมนตรี ย่อมเป็นภาพสะท้อนทัศนะโดยรวมของคณะอภิรัฐมนตรีได้เป็นอย่างดี⁸⁸ ไม่ว่าข้อคัดค้านจะบรรลุได้ด้วยหลักการคำอธิบายอย่างไร แต่สิ่งสำคัญสุดคือ “เค้าโครงเบื้องต้น” ได้บรรลุไว้ซึ่งการลดทอนพระอำนาจของคณะอภิรัฐมนตรีที่โดยพฤตินัยเป็นคณะเจ้านายผู้ทำการตัดสินใจในนโยบายและการบริหารงานแผ่นดินมาตั้งแต่ต้นรัชสมัยนี้ ดังปรากฏในมาตรา 7 ของเค้าโครงฯ ว่า “พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาจำนวนทั้งสิ้น 5 นาย อัครมหาเสนาบดีเป็นสมาชิกโดยตำแหน่ง แต่เสนาบดีเป็นสมาชิกสภานี้มิได้ อภิรัฐมนตรีสภาไม่มีอำนาจทางการบริหาร มีหน้าที่เพียงประการเดียวคือให้คำปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์เมื่อพระองค์ทรงขอคำปรึกษาในปัญหาในนโยบายทั่วไปหรือในปัญหาอื่นๆ ที่นอกเหนือจากงานการบริหารของรัฐบาล ทั้งไม่มีอำนาจที่จะถวายคำปรึกษาในเรื่องการแต่งตั้งข้าราชการและหน้าที่เกี่ยวกับงานราชการ แต่มีอำนาจที่จะตั้งกระทู้ถามต่ออัครมหาเสนาบดีหรือเสนาบดีคนอื่นๆ” องค์กรที่จะเข้ามามีบทบาทตามเค้าโครงฯ นี้เพิ่มมากขึ้นคือองคมนตรีสภาที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้ง (มาตรา 8, และไม่ได้ระบุจำนวน) มีบทบาทในการให้คำแนะนำและยินยอมร่วมกับพระมหากษัตริย์ที่จะแต่งตั้งและถอดถอน “รัชทายาท” และเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสวรรคตโดยยังไม่ได้ทรงเลือกรัชทายาท องคมนตรีสภาจะเป็นผู้เลือกพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ด้วยคะแนน 3 ใน 4 แห่งสมาชิกทั้งหมด (มาตรา 9) และการเปลี่ยนแปลงกฎหมายของประเทศจะทำได้เพียงวิธีเดียวคือโดยพระมหากษัตริย์ด้วยคำแนะนำและยินยอมขององคมนตรีสภาด้วยคะแนน 3 ใน 4 แห่งสมาชิกทั้งหมด (ตามมาตรา 12)

⁸⁸“บันทึกความเห็นของ สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ,” อ้างใน Benjamin A Batson, op.cit footnote 70, pp. 37-41 โดยเฉพาะความเห็นข้อที่ 10, หน้า 40-41.

อภิรัฐมนตรีขณะนั้นประกอบด้วย

1. สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (พ.ศ. 2402-2471)
2. สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ (พ.ศ. 2506-2490)
3. สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (พ.ศ. 2417-2474)
4. สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาธำรงราชานุภาพ (พ.ศ. 2405-2486)
5. สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พ.ศ. 2424-2487).

ในประเด็นเกี่ยวกับอภิรัฐมนตรีสภา เราไม่อาจละเลยที่จะตีความปัญหานี้ได้ว่า ประเด็นนี้เป็นการต่อสู้ทางอำนาจในหมู่คณะเจ้านาย หรือถ้าจะกล่าวให้เฉพาะเจาะจงลงไปก็คือ เป็นการต่อสู้เพื่อพระราชอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงเป็นอภิรัฐมนตรี หากเราย้อนไปดูการแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาด้วย “พระราชดำรัส” ท่ามกลางที่ประชุมองคมนตรี ในวันที่สองของการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เห็นได้ว่าเป็นการสถาปนาอภิรัฐมนตรีสภาท่ามกลางวิกฤตการณ์สืบราชสมบัติที่มี “ข่าวลืออะไรต่างๆ อยู่เรื่อย พวกกันกลัวว่าจะไม่มีอะไรแน่นอนเรียบร้อยได้”⁸⁹ พร้อมกันนั้นคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่ทรงเป็น “ม้ามืด” ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ และเป็น “ผู้เยาว์ที่สุด” ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์โดยทั่วไป เหตุนี้พระองค์จึงต้องยิ่งทรงมีพระราชอัธยาศัย “อ่อนน้อมถ่อมพระองค์ และเคารพนับถือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่”⁹⁰ และแสวงหาการสนับสนุนจากพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เพื่อให้การเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นไปอย่างเรียบร้อย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพยายามเป็นครั้งแรกที่จะเปลี่ยนสภาพการแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาด้วย “พระราชดำรัส” ให้เป็นด้วยกฎหมายด้วย “พระราชบัญญัติ” ความหมายสำคัญของพระราชบัญญัติคือ การบรรจุไว้ด้วยเจตจำนงตลอดจนรายละเอียดในการกำหนดบทบาทหน้าที่ขอบเขตและวิธีการ สยามได้รับเอาประเพณีการปกครองที่ตราเป็นพระราชบัญญัติด้วยบทกฎหมายจากอารยธรรมของโลกตะวันตกอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงตั้ง “เคาน์ซิล ออฟ สเตต คือ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน”, “ปรีวิ เคาน์ซิล คือ ที่ปรึกษาส่วนพระองค์” เมื่อ พ.ศ. 2417 ทรงตั้ง “องคมนตรีสภา” (Privy Council) พ.ศ. 2435 และ “รัฐมนตรีสภา” (Legislative Council) พ.ศ. 2437 ทั้งหมดนี้พระองค์ทรงตั้งโดยออกพระราชบัญญัติ ดังนั้น การที่รัชกาลที่ 7 จะทรงตราพระราชบัญญัติอภิรัฐมนตรีสภา ซึ่งก็คือรูปแบบที่สืบเนื่องของเคาน์ซิล ออฟ สเตต และรัฐมนตรีสภา ให้เป็นไปตามประเพณี

⁸⁹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 76, หน้า 661.

⁹⁰ สุวดี เจริญพงศ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 77, หน้า 79.

การปกครองของระบอบนี้จึงไม่ใช่เรื่องที่แปลก แต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้รับการคัดค้านอย่างยิ่งจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต หนึ่งในอภิรัฐมนตรีสภา ข้อคัดค้านมีตั้งแต่การปฏิเสธที่จะให้มีการถวายสัตย์ปฏิญาณตนของอภิรัฐมนตรีก่อนที่จะเข้าดำรงตำแหน่ง เรื่องการพ้นตำแหน่งของอภิรัฐมนตรี และเรื่องสิทธิของอภิรัฐมนตรีในการที่จะซักถามเจ้ากระทรวงต่างๆ ถึงราชการของกระทรวงนั้นๆ⁹¹ ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้มุ่งหวังที่จะประกาศใช้เดือนเมษายน พ.ศ. 2469 แต่ก็ไม่ได้ประกาศเลยจนกระทั่งถึงวันถูกยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง

หากจะพิจารณาว่าอะไรคือข้อสำคัญที่สุดในร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ กล่าวได้ว่าเป็นอำนาจทั้งหมดอยู่ที่พระมหากษัตริย์ตามมาตรา 3 ที่ว่า “การประชุมอภิรัฐมนตรีสภานั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินต้องเสด็จประทับเป็นประธาน มิฉะนั้นไม่นับว่าเป็นประชุมอภิรัฐมนตรีสภา” ดูอย่างเฉินๆ แล้วเหมือนไม่ใช่สาระสำคัญ แต่หากพิจารณาให้ลึกกลงไปแล้วมาตรานี้สำคัญอย่างมาก เพราะย่อมเท่ากับว่าอภิรัฐมนตรีสภาแม้จะมีตัวตนอยู่ แต่บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาก็อาจจะถูกล้มเลิกไปโดยปริยาย ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงสนับถุนัน สิ่งนี้เราสามารถเทียบเคียงกับสภาการแผ่นดินต่างๆ ได้ทั้งหมดที่ล้มเลิกโดยปริยาย ไม่ว่าจะเป็น “เคาน์ซิล ออฟ สเตต” ตั้ง พ.ศ. 2417 ล้มเลิกโดยปริยาย พ.ศ. 2541 “ปรีวิ เคาน์ซิล” ตั้ง พ.ศ. 2417 ล้มเลิกโดยปริยาย พ.ศ. 2418 “องคมนตรีสภา” ตั้ง พ.ศ. 2435 แม้ว่าจะมีการตั้งสมาชิกเพิ่มตลอดเวลา แต่ก็ไม่มีบทบาทอะไร “รัฐมนตรีสภา” ตั้ง พ.ศ. 2437 ล้มเลิกโดยปริยาย พ.ศ. 2443⁹² ด้วยเหตุนี้การคงอยู่และบทบาทที่เข้มแข็งของอภิรัฐมนตรีสภาตลอดสมัยรัชกาลที่ 7 จึงไม่แปลกใจว่าเหตุใดทัศนคติของคนร่วมสมัยจึงพิจารณาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่าทรงอ่อนแอและทรงไร้พระราชอำนาจ แม้พระองค์จะทรงเป็น “ผู้มองการณ์ไกล” ก็ตาม เพราะ “ที่ว่าเป็นลมนบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ที่จริงก็เป็นแต่การหลอกกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 7 : ผู้อ้าง) ไม่เคยทรงมีอำนาจเด็ดขาดหรือแรงทำอะไรได้ตามพระทัยของพระองค์ การปกครองบ้านเมืองทั้งในสมัยก่อนและสมัยนี้ (หลัง 24 มิถุนายน พ.ศ.

⁹¹ ชาญชัย รัตนวิบูลย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 74, หน้า 49-50, 117-119.

⁹² เพ็งอ้าง, หน้า 55-56, 61-62, 71-72, 84-85.

2475 : ผู้อ้าง) ก็ตกอยู่ในอำนาจของสภา ต่างกันว่าสภาสัณัยก่อนเป็นสภาของเจ้า”⁹³ หรืออภิรัฐมนตรีสภานั้นเอง และถ้าหากเน้นที่ตัวบุคคลลงไปก็ดูจะยอมรับกันว่า “อำนาจในการปกครองบ้านเมืองตกอยู่ในพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต”⁹⁴

ความพยายามที่ไม่ประสบผลสำเร็จใน “เค้าโครงเบื้องต้น” ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2469 ในปีถัดมาเอกสารเรื่อง “ประชาธิปไตยในสยาม” (Democracy in Siam) ตอนราวกลางเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2470⁹⁵ ก็แสดงให้เห็นความพยายามผลักดันทางการเมืองของพระองค์อีกครั้งหนึ่ง แต่พระราชปรารภนาทางการเมืองที่ปรากฏใน “เค้าโครงเบื้องต้น” ได้ถูกตัดทอนออกไปคือเรื่อง อัครมหาเสนาบดี และอภิรัฐมนตรีสภา องค์การที่ยังคงกล่าวถึง คือ องค์มนตรีสภา และที่ใหม่คือ การนำเสนอเรื่องรูปการปกครองแบบเทศบาล (municipality) ทั้งสองสิ่งที่พระองค์ทรงกล่าวถึงยังคงวางรากฐานบนปัญหาใหญ่ 2 ประการที่ต้องขบคิด คือ ทั้งในฐานะ “เจ้าเหนือหัว” ของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ และของประเทศ โดยทรงหวังว่าการปรับปรุงองค์มนตรีสภาจะสนองตอบวัตถุประสงค์ที่เป็นประโยชน์ 2 ประการ คือ เป็นวิธีการทดลองและเรียนรู้วิธีการประชุมปรึกษาของสภา (ซึ่ง “จะเหมือนของอังกฤษแต่เพียงในนาม ไม่มีความประสงค์อันใดที่จะเลียนแบบสภาองคมนตรีของอังกฤษ”) และเป็นพลังที่จะเหนี่ยวรั้งด้านทานการใช้อำนาจที่ผิดของพระมหากษัตริย์ ส่วนการปกครองแบบเทศบาล ก็เป็นส่วนของการทดลองเรียนรู้และสอนประชาชนว่าประชาธิปไตยนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ในสยาม อย่างไรก็ตามก็ดูจะไม่มีประโยชน์มากนักที่จะกล่าวถึงสิ่งทั้งสองนี้อย่างละเอียดในที่นี้ นอกจากจะกล่าวไว้เพียงกว้างๆ เท่านั้นว่า “สภากรรณการองคมนตรี” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับการปรับปรุงตามพระราชบัญญัติองคมนตรี ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 2 กันยายน

⁹³ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองของกรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475), หน้า 91-92.

⁹⁴ ปรีดา วัชรางกูร, พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ : หจก.การพิมพ์พระนคร, 2520), หน้า 14.

⁹⁵ เป็นการวิเคราะห์ของ Benjamin A. Batson, op.cit., footnote 70., p. 47.

พ.ศ. 2470 มีทิศทางของพฤติกรรมทางการเมืองขององค์กรในแบบ “ล้มเลิกโดยปริยาย” เหมือนเช่นตัวอย่างอื่นๆ คือ ปี พ.ศ. 2470 มีการประชุม 10 ครั้ง, พ.ศ. 2471 มี 5 ครั้ง, พ.ศ. 2472 มี 4 ครั้ง, พ.ศ. 2473 มี 4 ครั้ง, พ.ศ. 2474 มี 3 ครั้ง, พ.ศ. 2475 ยังไม่ปรากฏว่ามีการประชุม⁹⁶ สำหรับการคิดที่จะจัดรูปการปกครองแบบเทศบาล ก็เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นจริงเลยตลอดรัชสมัยของพระองค์ (ก่อน 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475) และแม้พระองค์จะทรงแสดงเจตจำนงว่า “ข้าพเจ้าอยากเห็นกรุงเทพมหานคร municipality และเลี้ยงตัวเองได้ก่อนข้าพเจ้าสิ้นชีวิต”⁹⁷ ก็ตาม

อีกเกือบ 5 ปีถัดมานับจากพระราชดำริเรื่อง “ประชาธิปไตยในสยาม” จึงได้ปรากฏการเคลื่อนไหวทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินี้อีกครั้ง แต่ครั้งนี้เกิดขึ้นในท่ามกลางแรงกดดันจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ และสภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอันรุนแรงครั้งนี้จะเป็นที่เข้าใจได้ว่าทำให้พระองค์ทรงสำเหนียกถึงความไม่พอใจของข้าราชการและราษฎรต่อมาตรการและการบริหารของรัฐบาลของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเสียงร้องที่ต้องการให้มีการปฏิรูประบอบทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้มีรัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎร สภาพการณ์ดังกล่าวจึงทำให้พระองค์ทรงสั่งให้นายเรย์มอนด์ บี. สตีเวนส์ (Raymond B. Stevens) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ และพระยาศรีวิสารวาทา ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ ร่วมกันจัดทำ “เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล” (An Outline of Changes in the Form of Government)⁹⁸ ตามแนวพระราชดำริ ดังปรากฏในบันทึกความเห็นของพระยาศรีวิสารวาทา ลงวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2474 ว่า พระองค์ทรงต้องการให้มี “อัครมหาเสนาบดี” (Prime Minister) และ “สภานิติบัญญัติ” (Legislative Council) บรรจุไว้ในแผนเค้าโครงการนี้ด้วย (ดูบันทึกความเห็นข้อที่ 1) บันทึกความเห็นทั้งของพระยาศรีวิสารวาทาและของนายเรย์มอนด์ บี. สตีเวนส์ (ลงวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2474) ต่างจะยอมรับว่า

⁹⁶ ชาญชัย รัตนวนิชย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 74, หน้า 253-254, 259-262.

⁹⁷ สนธิ เตชานันท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 86, หน้า 57.

⁹⁸ ดูใน Benjamin A. Batson, op.cit. footnote 70, pp. 86-89 และบันทึกความเห็นของนายเรย์มอนด์ บี. สตีเวนส์ และพระยาศรีวิสารวาทา หน้า 90-93.

ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงต้องการ “เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล” ตลอดจนการมี “ข่าวลือ” ถึงเรื่องที่จะมีผู้พยายามโค่นล้มรัฐบาลพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามทั้งสองก็มีความเห็นร่วมกันว่า ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำไม่ควรจะแก้ไขด้วยการจัดโครงสร้างทางการเมืองใหม่ แต่ควรหาวิธีแก้ไขด้านเศรษฐกิจโดยตรง และถ้ายอมให้มีการจัดโครงสร้างทางการเมืองใหม่ในเวลานี้ ก็จะนำมาสู่ความอ่อนแอทางอำนาจของรัฐบาลพระมหากษัตริย์ ตลอดจนยังเชื่อว่า ราษฎรยังจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของตนอย่างเต็มเปี่ยม เราไม่อาจพบเอกสารว่ามีพระราชหัตถเลขาบันทึกแนวพระราชดำริทางการเมืองและปัญหาต่างๆ ของประเทศ เช่นเดียวกันกับที่ปรากฏในเรื่อง “ปัญหาของสยาม” (Problems of Siam) พ.ศ. 2469 และ “ประชาธิปไตยในสยาม” (Democracy in Siam) พ.ศ. 2470 ก็ตาม แต่ในช่วงครึ่งปีสุดท้ายของรัฐบาลพระมหากษัตริย์เหนือกฎหมาย ก็ปรากฏเอกสารอื่นๆ ที่ได้แสดงถึง “ความในใจ” ของพระองค์ที่ทรงตระหนักถึงปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำและ “ข่าวลือ” เรื่องร้ายๆ ที่มากพอจะทำให้พระองค์ทรงหวั่นเกรงพระราชดำริการปฏิรูปทางการเมืองขึ้นมาอีกครั้งหลังจากที่ผ่านพ้นมาแล้วเกือบ 5 ปีเต็ม

โดยทั่วไปแล้วเห็นได้ชัดว่า ในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรงในช่วงปี พ.ศ. 2474 จนทำให้รัฐบาลต้องใช้นโยบายการ ตัด-ลด-ยุบ-ดุล หน่วยงานราชการและข้าราชการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงให้ความสำคัญแก่ทหารและกองทัพเป็นสำคัญที่จะทรงเสด็จไปชี้แจงและขอรับรองให้ทหารและกองทัพสนับสนุนรัฐบาลต่อไป ในคราวประชุมใหญ่กระทรวงกลาโหม (ซึ่งเป็นการรวมกระทรวงทหารเรือ และกระทรวงกลาโหม (ทหารบก) เข้าด้วยกันเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 และปฏิเสธไม่ได้ว่าการรวมกระทรวงทั้ง 2 นี้เข้าด้วยกันมีสาเหตุสำคัญมาจากปัญหาเรื่องการขาดแคลนเงินอย่างรุนแรงของรัฐบาล) พระองค์ทรงเสด็จไปเปิดการประชุมเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 โดยมีกระแสพระราชดำรัสชี้แจงว่า การรวมกระทรวงทั้ง 2 ครั้งนี้นั้นก็เพื่อประสิทธิภาพของกองทัพสยาม ไม่ใช่เรื่องการประหยัดเงินเพียงอย่างเดียว ในตอนท้ายของกระแสพระราชดำรัสพระองค์ทรงหวังว่า

ในเวลาสงครามนั้น, ถ้าทหารขวัญเสียแล้ว บ้านเมืองก็ล่ม, ในเวลาสงครามเศรษฐกิจก็เหมือนกัน เราขวัญเสียไม่ได้, ถ้าเราขวัญเสียแล้วก็ล่มเช่นเดียวกัน ในเร็วๆ นี้ ได้เห็นหนังสือพิมพ์ลงข่าวอะไรต่างๆ นานา ข้าพเจ้าอยากจะทำว่าลงเป็นเชิงยุแหย่ให้ทหารขวัญเสียในเวลาเศรษฐกิจมาถึง, หวังใจว่าทหารจะไม่เชื่อคำยุแหย่เหล่านั้น เพราะฉะนั้น, ขอวิงวอนให้ผู้ใหญ่สังเกตเรื่องนี้ แล้วก็ปลุกใจแก่ผู้ได้บังคับบัญชาอย่าให้ขวัญเสีย สำหรับเราเองนั้นก็มั่นใจและไว้วางใจอยู่ว่าทหารจะไม่เชื่อคำยุแหย่เหล่านั้น⁹⁹

อีกเกือบ 3 เดือนถัดมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงแสดงความตั้งพระทัยโดยพระองค์เองที่จะเสด็จไปแสดงพระบรมราชาธิราชพระราชนิพนธ์ในที่ประชุมนายทหารที่กระทรวงกลาโหมเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474 เพื่อชี้แจงเรื่องการเงินผิดเคืองอันมีผลต่อการ ดัด-ลด-ยุบ-ดุล หน่วยงานและข้าราชการกระทรวงกลาโหม พระองค์ทรงพยายามให้นายทหารเข้าใจในเหตุผลการใช้มาตรการนี้ของรัฐบาลและของพระองค์ที่ “ข้าพเจ้ามีความเสียใจมากไม่ว่าจะอย่างไร ตัวข้าพเจ้าเองก็รู้สึกเหมือนว่าเกิดมาสำหรับดัดรอน ตั้งแต่ต้นก็ดัดมาแล้ว คราวนี้ก็ต้องดัดอีกจนไม่ทราบว่าจะเป็นอย่างไรต่อไป....” พระองค์ยอมรับว่าได้เกิดความผิดพลาดในเรื่องทางการเงินในปัญหาการเลิกใช้มาตราทองคำ และการขายเงิน “ที่ใครๆ ว่าโง่งที่สุดนั้น ...เราไม่ใช่เทวดาหรือหมอดู การที่จะรบกับการเงินนั้น ย่อมมีดบาดด้าน แม้แต่ผู้เป็นเอกซ์เปอตก็เถียงกันคอตงมีความเห็นกันต่างๆ นานา ข้าพเจ้าเองก็ไมรู้เรื่องการเงินเลยก็ได้แต่ฟังความเห็นของเขาไป เห็นอย่างไหนดีก็ตัดสินใจอย่างนั้น....” ในท้ายสุดพระองค์ทรงกล่าวว่า

เพราะฉะนั้นถึงแม้จะพลาดพลั้งไปบ้างก็หวังว่าจะได้รับอภัยจากข้าราชการและประชาชนชาวสยาม จึงขอให้เห็นใจกันบ้าง และให้ช่วยกันทำใจไปจนกว่าเราจะรอดพ้นจากอันตรายและอุปสรรคอันนี้ไปได้ ข้าพเจ้ายังหวังใจอยู่ว่า

⁹⁹ กจช., ร.7 ก.1/37 (ปีก 2), “กระแสพระราชดำรัสในการประชุมใหญ่ฯ”

นายทหาร โดยเฉพาะคงจะเห็นใจและรู้สึกมีน้ำใจต่อข้าพเจ้ามากกว่าคนอื่น ถ้าจะลือก็ขอให้นายทหารช่วยลือในทางที่มีประโยชน์ๆ หน่อย... เพราะฉะนั้น ขอให้นายทหารชวนลือให้เกิด ในเรื่องนี้ขอให้ทำน้ำใจให้ดีและช่วยหนุนขวัญของคนไทยทั้งหมด ให้ต่อสู้กับอันตรายของเราเวลานี้¹⁰⁰

อย่างไรก็ตาม “พระบรมราโชวาท” ข้างต้นหาได้มีผลต่อการหยุดยั้งการ “ลือ” ในทางร้ายๆ ในวงกองทัพได้ กระทั่งในงานพระราชทานกระบี่แก่นักเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2474 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องทรงเรียกร้องให้นายทหารและกองทัพสำนักในภาระหน้าที่ของตนเอง “คือให้ความปลอดภัยแก่ประเทศและประชาชน” โดย “ทหารต้องไม่เกี่ยวกับการเมือง”¹⁰¹ ปรากฏการณ์ทั้งหมดในช่วงปีสุดท้ายของระบอบเก่าที่เป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง แม้แต่กระแสพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระองค์ก็ดูจะไม่มีผลต่อการเชื่อฟังอย่างสมบูรณ์ ปรากฏการณ์นี้ทำให้พระองค์ต้องทรงหันกลับมาทบทวนฐานะของพระมหากษัตริย์และระบอบการปกครองของประเทศไทย

ความนิยมและนับถือในพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เคยเป็นมาแต่ก่อน ฉันเห็นว่าจะกลับให้ฟื้นขึ้นอย่างแต่ก่อนไม่ได้อีกแล้ว เพราะคนที่เปนบิดาของเด็กๆ ที่กำลังเรียนอยู่เดี๋ยวนี้เคยชินและชอบการนิเทศาพระเจ้าแผ่นดินเสียจนติดตัวแล้ว เมืองเราใช้วิธีการปกครองอย่างเผด็จการ (dictator) แต่ไม่ใช้วิธีการอื่นๆ ของ (เผด็จการ) dictator กลับใช้ลักษณะของประชาธิปไตย (democracy) หลายอย่าง จึงเป็นการครึ่งๆ กลางๆ และยังไม่ตกลงใจกันจริงๆ ว่าจะเอา

¹⁰⁰ กช., สบ.2. 47/233, “พระบรมราโชวาทพระราชทานในที่ประชุมนายทหาร เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2474 เรื่อง การเงินผดเคือง” เน้นโดยผู้เขียน.

¹⁰¹ “พระบรมราโชวาทในการพระราชทานกระบี่แก่นักเรียนนายร้อย วันที่ 24 มีนาคม พ.ศ.2474.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (10 เมษายน 2475) : 123.

อย่างไรด้วย ถ้าจะไม่ใช่แบบประชาธิปไตย (democracy) เราก็กลัวฝรั่งจะติเตียนว่าไม่เจริญ (uncivilized) อิตาลี (Italy) เขาไม่ต้องกลัว ใครจะด่าก็ช่าง เมืองเราจะต้องตกอยู่ระหว่างกลาง (between two stools) เพราะลังเลใจ ที่จริงถ้าเอาแบบฟาสซิสต์ (Fascist) ที่เดียว และมีคณะฟาสซิสต์ (Fascist Party) ขึ้นบางที่จะดี และจะเป็นทางออก (way out) ที่ดีที่สุด แต่จะได้หรือไม่? ถ้าทำไม่ได้ก็ควรเตรียมการที่จะเปลี่ยนเป็นราชาธิปไตยตามธรรมนูญการปกครอง (Constitutional Monarchy) โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ และต้องให้การศึกษาไปในทางนั้น แล้วกระมัง?¹⁰²

การพิจารณาว่า ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชได้รับแรงกดดันทางการเมืองและแรงกดดันจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรงจากคนเบื้องล่าง โดยเฉพาะจากคนชั้นกลาง ประเด็นนี้เราสามารถดูได้จากการปรากฏขององค์กร "สภานิติบัญญัติ" ซึ่งเป็นองค์กรใหม่ใน "เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล" ตามแนวพระราชดำริ ประการแรก เมื่อเราพิจารณาพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ตามลำดับเวลา พ.ศ. 2469 และ 2470 พบว่า แม้พระองค์เคยทรงพยายามผลักดันรูปแบบฝ่ายบริหารที่มี "อัครมหาเสนาบดีและคณะเสนาบดี" รับผิดชอบงานบริหารรัฐบาลต่อพระองค์ แต่ก็ยังไม่เคยปรากฏถึงความพยายามผลักดันรูปแบบ "สภานิติบัญญัติ" หรือรัฐสภาที่มีตัวแทนจากการเลือกตั้งของราษฎรเข้ามาร่วมด้วยแต่อย่างใด จริงอยู่พระองค์ทรงเป็นผู้มองการณ์ไกลผสมผสานกับการต่อต้านคัดค้านการเปลี่ยนรูปรัฐบาลจากพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ทำให้พระองค์ทรงยอมรับและระลึกว่า "ประชาธิปไตย" ของสยามอาจเป็นไปได้ในอนาคต แต่ก็ขึ้นอยู่กับบททดลองการปกครองแบบเทศบาลหรือแบบท้องถิ่นนั้นสามารถเป็นจริงเพียงใด ประการที่สอง ภายใต้การเตรียมการที่คิดจะจัดตั้งการปกครองแบบเทศบาลที่ยังไม่ปรากฏการจัดตั้งที่เป็นจริงแต่อย่างใดนั้น แต่อย่างทันทีทันใดในช่วงปีสุดท้ายที่วิกฤตนี้ พระองค์ทรง

¹⁰² "พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2475" อ้างใน สนธิ เทวานันท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 86, หน้า 160-161.

เสนอให้มี “สภานิติบัญญัติ” ซึ่งแม้จะเห็นว่าเป็นความก้าวหน้า แต่กล่าวได้ว่าก็ดูจะไกลเกินไป จากกรอบความคิดเดิมของพระองค์และความเป็นจริงที่ต้องพบปัญหาจากพลังต้านทานการเปลี่ยนแปลง ในหมู่พระราชวงศ์

แน่นอนว่าทั้งนายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ และพระยาศรีวิสารวาทา ต้องรับสนอง พระบรมราชโองการบรรจุสิ่งปรารถนาของพระองค์ไว้ใน “เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล” เค้าโครงฯ ฉบับนี้ยังคงไว้ซึ่งทฤษฎีทางอำนาจของระบอบการปกครองที่ว่า “อำนาจสูงสุดทั้งหลาย เป็นของพระมหากษัตริย์” บรรจุไว้ซึ่งองค์กร “อภิรัฐมนตรีสภา” หรือ “สภาสูง” (Supreme Council) ที่มีจำนวนไม่เกิน 6 คน ทำหน้าที่เป็นองค์กรที่ปรึกษาในนโยบายทั่วไปของพระมหากษัตริย์ แต่ไม่มีส่วนปฏิสัมพันธ์ใดๆ กับงานของฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ “อัครมหาเสนาบดีและ คณะเสนาบดี” (Prime Minister and Cabinet) ทำงานฝ่ายบริหาร โดยอัครมหาเสนาบดีนั้น พระมหากษัตริย์ทรงตั้ง ทั้งอัครมหาเสนาบดีและคณะเสนาบดีควรจะเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติโดย ตำแหน่ง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างอัครมหาเสนาบดีกับสภานิติบัญญัติ มีเพียงการผ่านกฎหมายให้สภา รับรอง และสภามีสิทธิลงคะแนนไม่ไว้วางใจ แต่สภาไม่มีทั้งสิทธิและอำนาจที่จะเกี่ยวข้องกับการ แต่งตั้งอัครมหาเสนาบดี อย่างไรก็ตามแม้สภาจะไม่ยอมรับกฎหมายและงบประมาณแผ่นดิน ที่นำเสนอโดยอัครมหาเสนาบดี แต่การไม่รับรองของสภาก็จะไม่มีผลต่อการประกาศใช้แต่อย่างใด เพราะอำนาจที่แท้จริงเป็นของพระมหากษัตริย์ ตลอดทั้งสภาก็ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตกลงและทำ สนธิสัญญาใดๆ กับต่างประเทศ สำหรับ “สภานิติบัญญัติ” (Legislative Council) ผู้ร่างเค้าโครงฯ ได้เสนอให้มีสมาชิกที่มาจากแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ และมาจากการเลือกตั้งของราษฎร เพื่อให้ “สาธารณะ” เห็นว่ามีตัวแทนของพวกเขาในสภานี้ แต่สมาชิกของสภานี้ทั้งหมดควรมีจำนวนระหว่าง 50 ถึง 70 คน เพื่อป้องกันมิให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างล่าช้าและอึดอัด การเลือกตั้งใช้วิธี ทางอ้อม คือแต่ละอำเภอเลือกตัวแทนที่จะไปเลือก “ผู้แทน” ในระดับมณฑล โดยจำนวนของผู้แทน ในแต่ละมณฑลขึ้นอยู่กับจำนวนประชากร ถ้าการเลือกตั้งผู้แทนมณฑล “ล้มเหลว” พระมหากษัตริย์ ก็ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะแต่งตั้งแทน ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งในระดับอำเภอนั้นต้องมีสัญชาติไทย มีทะเบียนบ้านในเขตอำเภอที่จะไปใช้สิทธิ และต้องเป็นผู้เสียภาษีที่แน่นอนในระดับหนึ่ง (ยังไม่ได้ระบุ จำนวนไว้ให้แน่ชัด และไม่ได้อธิบายไว้ และยังไม่ได้ระบุถึงคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็น

ตัวแทนในระดับอำเภอ) คุณสมบัติของผู้มีสิทธิเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ (ซึ่งน่าจะหมายรวมถึงคุณสมบัติของผู้มีสิทธิสมัครเป็นสมาชิกผู้แทนมณฑลด้วย) ต้องมีสัญชาติสยาม (Siamese national) มีอายุ 30 ปีขึ้นไป อ่านออกเขียนได้ และต้องจ่ายภาษีที่แน่นอนในระดับหนึ่ง (ยังไม่ได้ระบุจำนวนไว้ให้แน่ชัด) ข้อสำคัญคือ สมาชิกสภาที่มาจากการเลือกตั้งไม่มีสิทธิที่จะนั่งอยู่ในฝ่ายบริหารในตำแหน่งใดๆ ทั้งสิ้น อายุของสภานิติบัญญัติและของฝ่ายบริหารควรอยู่ระหว่าง 4 ถึง 5 ปี การประชุมของสภานิติบัญญัติควรมีอย่างน้อย 1 ครั้งต่อปี แต่ที่สำคัญคือ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะเรียกประชุมสภาในวาระพิเศษ และทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะ “ยุบเลิก” สภานิติบัญญัติ

อย่างไรก็ตาม “เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล” นี้ ทั้งนายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ และพระยาศรวิสารวาจาได้ร่วมร่างเพื่อสนองพระบรมราชโองการ เมื่อถวายเค้าโครงฯ แก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ สิ่งและผู้ร่วมร่างทั้ง 2 คนนี้ ได้แนบถวายไปพร้อมด้วย คือ “บันทึกความเห็น” ที่แสดง “ข้อคัดค้าน” ไม่เห็นด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่จะให้ราษฎรชาวสยามได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานของรัฐบาลพระมหากษัตริย์ในระดับชาติเช่นที่ปรากฏในเค้าโครงฯ นายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์แสดงข้อสงสัยในความสามารถของคนชาติสยามที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับชาติเมื่อเปรียบเทียบกับคนชาติพม่าและชาติตะวันออกอื่นๆ ที่ขณะนั้นมีสภานิติบัญญัติแล้ว แต่สิ่งสำคัญที่ปรากฏในความคิดเปรียบเทียบของนายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ คือ ประเทศสยามแตกต่างจากประเทศพม่า เพราะพม่าต้องถูกปกครองด้วยคนต่างชาติคือ อังกฤษ ดังนั้นความรู้สึกต่อต้านผู้ปกครองชาวอังกฤษในหมู่คนพม่าจึงเป็นความรู้สึกที่แผ่ขยายอย่างกว้างขวาง แต่สำหรับประเทศสยามแล้วสถานการณ์เป็นสิ่งตรงกันข้าม เพราะสยามปกครองด้วยคนชาติเดียวกัน และราษฎรชาวสยามก็ยังคงจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แต่ที่พึงสังเกตที่สุดคือประเด็นของข้อคัดค้านที่เหมือนกันทั้งของนายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ และของพระยาศรวิสารวาจา ก็คือ การที่จะให้ราษฎรชาวสยามได้มีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับชาตินั้น ควรได้รับการเรียนรู้และฝึกหัดทดลองจากการมีส่วนร่วมในการปกครองระดับท้องถิ่นหรือเทศบาลเสียก่อน ตัวอย่างอาณานิคมของอังกฤษ เช่น อินเดีย และพม่า ถูกยกมาแสดงให้เห็นว่า ไม่มีการก่อตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติก่อนที่จะให้พลเมืองเรียนรู้การปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะกรณีของพม่าได้รับการระบุไว้

อย่างชัดเจนว่า พม่าก่อตั้งการปกครองท้องถิ่นหรือเทศบาลนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2427 (ค.ศ. 1884) แต่กว่าจะมีการจัดตั้งสภานิติบัญญัติในพม่าก็อีกเกือบ 40 ปีต่อมาคือ ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2469 (ค.ศ. 1926) (ดู “บันทึกความเห็น” ข้อ 5 ของพระยาศรวิสารวาจา) เห็นได้ว่าข้อขัดทานที่เหมือนกันของผู้ร่วมร่างเค้าโครงฯ ทั้ง 2 นี้ ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากกรอบความคิดเดิมของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และของหมู่คณะเจ้านาย ความหมายโดยรวมของข้อขัดทานนี้ก็คือ “ยังไม่ถึงเวลา” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำรัส “บอกความจริงใจ” แก่ตัวแทนรัฐบาลใหม่และคณะราษฎรเกี่ยวกับเรื่องนี้ ภายหลังการถูกยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง 6 วันถัดมาว่า

ทรงเห็นว่าควรจะต้องให้ Constitution (พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน) มาตั้งแต่รัชกาลที่ 6 แล้ว และเมื่อทรงรับราชสมบัติ ก็มันพระราชอุทัยว่าเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะให้ Constitution (พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน) แก่สยามประเทศ... (แต่ตั้งแต่การณิของพระยาภิรมย์ภักดี เรื่อยมาถึงกรณี นายเรย์มอนด์ บี สติวเอนส์ และพระยาศรวิสารวาจาที่มีความเห็น)... ขัดข้องเสีย ดังนั้นก็เลยเหลวอีก ต่อมาได้เตรียมว่าจะไม่ประกาศก่อนงานสมโภชพระนคร 150 ปีแล้ว เพราะจะเป็นที่ขลาด รอว่าพองานแล้วจะประกาศ ได้เสนอในที่ประชุมอภิรัฐมนตรี เนื่องจากนายสติวเอนส์ไม่เห็นด้วย ที่ประชุมก็ขัดข้องว่าเป็นเวลาโศกกิจตกต่ำ ถึงกระนั้นก่อนเสด็จไปหัวหินก็ได้ทรงพระราชดำริที่จะให้ Prime Minister (อัครมหาเสนาบดี) ให้มีสภา Interpellate (กระทู้ถามปัญหา) เสนาบดีได้ ให้ถวายฎีกาขอเปลี่ยนเสนาบดีได้ และให้มีผู้แทนจากหัวเมือง แต่ว่าแต่ละอย่างๆ จะเป็นได้ก็ลำบากเหลือเกิน หวังว่าจะเห็นด้วยว่าพระองค์ยากที่จะขัดผู้ใหญ่ที่ทำการมานานตั้ง 20 ปีก่อนพระองค์ แพลนที่ 2 คิดจะให้เสนาบดี มุรธาธร preside เป็นประธานในที่ประชุมเสนาบดี พระองค์จะไม่ประทับในที่ประชุม และขยายจำนวนกรรมการขององคมนตรี ทำหน้าที่อย่างรัฐสภา ได้ทรงเตรียมไว้ 2 แพลนใหญ่นี้เอาติดพระองค์ไปหัวหินด้วย เพื่อจะทำ memo บันทึก

เสนอเสนาบดีสภา ครั้นได้ข่าวเรื่องนี้ (ยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 : ผู้อ้าง) ก็ปรากฏเข้าไปอีก...¹⁰³

จาก “บันทึกลับ” ข้างต้นก็ยิ่งทำให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเห็นการณ์ไกล และทรงตระหนักถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งในระดับโลก ระดับภูมิภาค และระดับประเทศ สิ่งนี้อาจเป็นผลจากภูมิหลังของพระองค์เองที่พระองค์ไม่เคยทรงคาดคิดว่าพระองค์จะได้ครองราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ และทั้งก่อนหน้านั้นพระองค์ก็ไม่เคยทรงอยู่ใน “ศูนย์อำนาจ” ของการปกครองอย่างแท้จริงมาก่อน อันทำให้พระองค์ค่อนข้างจะเปิดรับโลกทัศน์ได้กว้างกว่าและค่อนข้างเป็นเสรีนิยมกว่าเมื่อเทียบกับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ด้วยเหตุนี้เมื่อพระองค์ได้สืบราชสมบัติ พระองค์ต้องทรงมีฐานะ “เจ้าเหนือหัว” ของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์และของประเทศ ทำให้พระองค์ต้องทรงมองหาวิถีทางการปฏิรูปการปกครองบางประการเพื่อปรับตัวให้สถาบันพระมหากษัตริย์และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชอยู่รอดในท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระองค์ก็ทำได้ ทำให้พระองค์มีพระราชอำนาจอันเข้มแข็งของพระมหากษัตริย์ไม่ หากกลับเป็นตรงกันข้าม คือ ทรงมีพระราชอำนาจอันอ่อนแอจนกระทั่งพระราชดำริปฏิรูปทางการเมืองก็ “ยากที่จะขัดผู้ใหญ่” หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นอภิรัฐมนตรีไปได้ หากพิจารณาในแงุ่มที่กว้างกว่าที่จะโจมตีตัวบุคคลหรือเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งโดยเฉพาะลงไปว่าเป็นกลจักรสำคัญของการต่อต้านคัดค้านการปฏิรูปทางการเมืองบางประการของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็จะมีพบว่า พลังต่อต้านคัดค้านหรือพลังเฉื่อยนี้เป็นอุปสรรคขัดขวางในระบอบการปกครองหนึ่งๆ นั้นเอง เราอาจเทียบเคียง

¹⁰³ บุคคลที่โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เวลา 17.15 น. ณ วังสุโขทัย ได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา พระยาศรวิสารวาจา พล.ร.ด.พระยาปริชาลยุทธ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา และหลวงประดิษฐมนูธรรม “บันทึกลับ” ฉบับตอนนี้อ้างจาก สัมภาษณ์พิเศษ ๗๗๗ ปี ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ 48 ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2523, โดยผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน (กรุงเทพฯ : หจก.เกษมการพิมพ์, 2523), หน้า 26-27. ที่ปรากฏในวงเล็บเป็นคำแปลและสรุปย่อของผู้เขียน.

อย่างกว้างๆ ในยุคสมัยเดียวกันนี้กับทัศนะและพฤติกรรมของกลุ่มผู้ปกครองชาวมุสลิมชาวออตโตมานิคมของตนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่โดยส่วนใหญ่ยังเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหรือการต่อสู้เพื่อเอกราชของคนพื้นเมืองนั้นมีความเป็นไปได้แต่ยังอยู่อีกห่างไกลมาก¹⁰⁴ ฟิลิปปินส์เป็นตัวอย่างเด่นชัดที่สุดของการเทียบเคียง รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ประกาศความตั้งใจอย่างแจ่มชัดไว้ตั้งแต่ต้นของการเข้าครองอาณานิคมแห่งนี้ว่าจะมอบเอกราชของประเทศให้คืนแก่คนพื้นเมือง แต่ตลอดเวลาของการปกครองอาณานิคมแห่งนี้กระทั่งถึงการลุกขึ้นบกของกองทัพญี่ปุ่นเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 ฟิลิปปินส์ก็ยังไม่ได้เอกราช ปัญหาที่สำคัญ คือ ผู้ที่มาปกครองอาณานิคมแห่งนี้เกิดปัญหาการลังเล “เรื่องเวลา” ที่จะให้เอกราช เพียงแต่ยอมรับว่าข้อผูกพันเบื้องต้นที่จะมอบเอกราชให้ยังคงมีอยู่ตลอดเวลา¹⁰⁵ กลับมาที่ประเทศสยาม กล่าวโดยสรุปได้ว่า คณะราษฎรก็คือตัวแทนของคนชั้นกลางที่เป็นนักชาตินิยมที่แสวงหาวิธีการปกครองใหม่อันสามารถจะนำความเจริญมาสู่ประเทศชาติ เมื่อรวมกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรงที่สะท้อนให้เห็นความไม่สามารถของกลุ่มผู้ปกครองเดิมและความไม่สามารถปรับตัวทางสถาบันทางการเมืองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชได้ทันความต้องการของคนเบื้องล่าง ผลโดยรวมของสิ่งทั้งหมดเหล่านี้ก็คือ การปฏิวัติ พ.ศ. 2475

1.3 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475

“ข่าวลือ” นับเป็นวิธีการที่สำคัญยิ่งในโลกทางสังคมการเมืองของสยาม กล่าวคือ ข่าวลือเป็นเป็นวิถีทางออกของการแสดงข้อคิดเห็น ข้อวิพากษ์วิจารณ์ และการรับรู้ของคนในสังคม นอกเหนือจากการรับรู้จากหนังสือพิมพ์ ซึ่งภายใต้การปกครองระบอบเก่า การนำเสนอข่าวสารของหนังสือพิมพ์ก็มีข้อจำกัดอย่างมาก “เนื่องจากระบอบการปกครองสมัยนั้นย่อมดำเนินการบริหารเป็นการลับซ่อนเร้นจากอาณาประชาราษฎร์อยู่โดยลักษณะธรรมดาอยู่แล้ว” ดังนั้นการนำเสนอข่าวหรือการล้มล้างอำนาจราชการจึงมักไม่อ้างอิงแหล่งที่มา ด้วยข้าราชการที่ให้ข่าว “จะกลายเป็นผิดฐาน

¹⁰⁴ มิลตัน ออสบอร์น, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 67, หน้า 202-208.

¹⁰⁵ เพ็งอ้าง, หน้า 198-199.

เปิดเผยความลับของราชการแผ่นดินแม้ในเรื่องกระຈ้อยร่อย” และภาพโดยรวมคือ “การที่นักข่าวจะเข้าไปถึงแหล่งข่าวการบ้านการเมืองเบื้องสูงจริงๆ เป็นของยากเพราะระบอบการปกครองปิดประตูอยู่ แม้ภาวะทางเศรษฐกิจเริ่มผันผวนรุนแรงและเสี่ยงจากด้านพระราชราษฎรทางเบื้องล่างจะเริ่มระงมขึ้น เหมือนเสียงกตกริ่งที่ทวารเทวาลัยก็ยังไม่เสียงดอบ”¹⁰⁶ ดังนั้น ข่าวลือจึงได้เข้ามาทำหน้าที่นี้แทน กระทั่งอาจกล่าวได้ว่า ข่าวลือเป็นเครื่องวัดอุณหภูมิความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมด้วยความเชื่อที่มีอยู่ว่า “ข่าวลือนั้นมักเป็นจริงเสมอ”¹⁰⁷

ช่วง 6 เดือนสุดท้ายก่อนการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 แรงกดดันจากปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำปัญหาชาวนาชาวสวนที่ทำการผลิตไม่ได้ผล ได้ก่อให้เกิดข่าวลือมากมาย เช่น การแก้ไขปัญหาของรัฐบาลด้วยการคิดตัดทอนรายจ่าย การดูละราชกรทั้งทหารและพลเรือน ตลอดจนเสียมยพนักงำนลูกจ้างรายวันรายเดือน ข่าวลือเรื่องรัฐบาลดำริจะช่วยเหลือชาวนาโดยจัดตั้งธนาคารให้กู้ยืมเงินตั้งฉางไซโลเพื่อรับซื้อข้าวเปลือกในราคาที่สูง¹⁰⁸ ปัญหาต่างๆ ของชาวนา ราชสำนักเองก็ยอมรับว่า “ได้ทรงรับปฏิการราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายมาแต่ที่ต่างๆ หลายฉบับ กราบบังคมทูลร้องทุกข์ถึงความอดคัศผิดเคื่อง ซึ่งเกิดขึ้นแต่ปีหลังมาจนปนี เปนเหตุให้ขัดสนจนทรัพย์ทำมาหาได้ไม่พอจะเลี้ยงชีพและเสียภาษีอากรได้สะดวกเหมือนแต่ก่อน พวก้นขอให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนด้วยประการต่างๆ เช่น ขอให้งดภาษีอากรเป็นต้น”¹⁰⁹ ข่าวลือเรื่องดำริของรัฐบาลในการจะช่วยชาวนาไม่เพียงถูกทางรัฐบาลปฏิเสธ แต่ข้อเท็จจริงที่ปรากฏกลับยังเป็นตรงกันข้ามคือ “ทางราชการได้ยึดไร่นาสาโทจากพลเมืองไว้มาก โดยพลเมืองไม่มีค่าเสนาชำระเลย” ตลอดทั้งได้ยึด “โคกระบือและอื่นๆ ของชาวนาไว้” แม้ว่าทางราชการจะยังไม่กล้าประกาศขายสิ่งที่ยึดจากชาวนามา

¹⁰⁶ สนิท เจริญรัฐ, โอ้ว่า...อาณาประชาราษฎร์ (พระนคร : แพรพิทยา, 2527), หน้า 63-68.

¹⁰⁷ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 37, หน้า 135 และดู มนตรี เจริญการ, “การเมืองไทย : ภาพสะท้อนในคอลัมน์ขบขันนิทานของหนังสือพิมพ์,” รัฐศาสตร์สาร 8:2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2525) : 2-11.

¹⁰⁸ ศรีกรุง 8,11,16 มิถุนายน 2475.

¹⁰⁹ “ในหลวงทรงประกาศความผิดเคื่อง,” ศรีกรุง 7 มิถุนายน 2475.

ทั้งยังเห็นใจและให้การผ่อนผันด้วย “เมื่อถึงคราวทำนา ชาวนาก็ไปหยิบยืมจากเจ้าหน้าที่ไปทำการอาชีพของตนได้” นอกจากนี้ทางราชการยังได้จัดประชุมชี้แจงให้ราษฎรทราบทั่วว่า “ถ้าใครมีทรัพย์สินพอจะเสียได้ แต่ไม่เสีย ราชการก็จะขายทอดตลาดทรัพย์สินนั้นอย่างจริงจังเหมือนกัน”¹¹⁰ ตามแถลงการณ์เรื่อง “ในหลวงทรงประกาศความผิดเคือง” ได้แสดงความรู้สึกของพระมหากษัตริย์ว่า เมื่อทรงได้รับฎีกาจากราษฎร พระองค์ “ก็ทรงสงสาร ด้วยทรงตระหนักอยู่แล้วว่าความลำบากของประชาชนมีอยู่แพร่หลาย จึงมีพระราชประสงค์จะให้ทราบความจริงทั่วกันว่าบุคคลที่ได้รับการลำบากในเวลานี้ ไม่เฉพาะแต่ราษฎรที่ถวายฎีกาเท่านั้น ถึงที่เป็นคฤหบดีและพ่อค้าตลอดจนข้าราชการและเจ้านายก็ได้รับความลำบากด้วยกันทั้งสิ้น... แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงสละเงินซึ่งเคยได้ใช้สอยส่วนพระองค์ช่วยราชการแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่ และยอมให้เก็บภาษีทรัพย์สินส่วนพระองค์อันต้องพิกัดเหมือนประชาชนทั้งปวง”¹¹¹ แถลงการณ์ฉบับนี้ดูจะออกมาเพื่อให้ราษฎรได้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงเสียสละ และเรียกร้องให้ “ประชาชนทั้งหลายจงเห็นแก่บ้านเมืองที่ตนอยู่ให้มาก” และเป็นแถลงการณ์ฉบับแรกที่ทางรัฐบาลได้แถลงถึงเหตุผลในความจำเป็นในการจัดเก็บภาษีชนิดใหม่ๆ ที่ประกาศใช้ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2474 เช่น ภาษีเงินเดือน ภาษีโรงเรือนและที่ดิน ภาษีแสตมป์ ตลอดถึงเรื่องการตัดเงินรายจ่ายราชการลงด้วยการเลิกทบวงการและลดจำนวนข้าราชการ ดัดรายจ่ายทางเงินเดือนและค่าใช้จ่ายสอยทางราชการให้น้อยลง ข้อสำคัญคือจะต้องการหยุดยั้งกระแสการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลในหนังสือพิมพ์และข่าวลือที่มีเพิ่มขึ้นทุกขณะ โดยวิธีการแถลงความคิดเห็นและความจริงใจของรัฐบาลออกมา เช่น ต่อการวิจารณ์ว่าภาษีรัชูปการเป็นสิ่งที่ไม่เท่าเทียมกันของคนในสังคม¹¹² การเรียกร้องให้เจ้านาย “บางพระองค์ที่ทรงมั่งคั่งอยู่แล้ว ได้ทรงพระกรุณายินดีสละเงินปีเพื่อช่วยชาติในยามการเงินคับขันบ้าง”¹¹³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต และสมเด็จพระกำแพงเพชรอัครโยธินที่

¹¹⁰ ศรีกรุง 8 มิถุนายน 2475.

¹¹¹ ศรีกรุง 7 มิถุนายน 2475.

¹¹² กองบรรณาธิการ, “เงินช่วยราชการควรเลิกเป็นบางชั้น,” ศรีกรุง 3 มิถุนายน 2475

¹¹³ ศรีกรุง 7 มิถุนายน 2475.

ถูกลือว่าร้ายวอยอย่างมหาศาล เฉพาะพระองค์หลังถูกลือว่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยและเกี่ยวพันกับการคอร์รัปชันในการสร้างสะพานพุทธา และการซื้อรถดีเซล 13 คัน¹¹⁴ หรือกระทั่งว่าถ้า “ยังไม่ควรลดเงินเจ้านาย (หนังสือพิมพ์ศรีกรุง) ก็ควรพูดว่า ยังไม่ควรลดเงินเดือนข้าราชการ ดังนี้เห็นจะพอกันบ้างอยู่กระมัง?”¹¹⁵

ข่าวลือนี้มีความสัมพันธ์กับการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 อย่างมาก กล่าวคือ ในช่วงภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ข่าวลือซึ่งเป็นการสื่อสารในภาษาของชาวบ้านราษฎรอย่างน้อยก็ได้ช่วยสั่นคลอนต่อความไว้วางใจในความชอบธรรมของรัฐบาลพระมหากษัตริย์ และสร้างความหวาดระแวงและความตึงเครียดในหมู่เจ้านายผู้ปกครอง ข่าวลือก่อนหน้าการปฏิวัติครั้งนี้ได้ฟุ้งเป่ามาที่วันสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 150 ปี ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2475 ตอนกลางเดือนมกราคม พ.ศ. 2474 ข่าวลือเรื่องงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์หรืองานฉลองพระนคร “ได้แพร่หลายไปในที่ต่างๆ แทบทุกมุมเมือง กล่าวออกความเห็นกันว่า บางทีรัฐบาลน่าจะจัดงานฉลองพระนครไว้เสีย เนื่องจากเศรษฐกิจและการเงินของประเทศกำลังตกอยู่ในยุคฝืดเคือง”¹¹⁶ ข่าวลือเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการลือที่กว้างขวางและรุนแรงขีดสุด กระทั่งราชสำนักต้องออกประกาศ “คำแถลงการณ์เรื่องข่าวลือ

¹¹⁴ ในช่วงนี้ปรากฏข่าวหน้าหนึ่งในหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับ 15 เมษายน 2475 ว่าเครื่องเพชรราคา 3 หมื่นบาทของกรมพระเทววงศ์วโรทัย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศถูกขโมยไปจากห้องบรรทมพิเศษภายในกระทรวง ข่าวนี้ไม่เพียงจะได้รับการอธิบายว่า เนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำจึงทำให้เกิดขโมยโจรผู้ร้ายมากขึ้น แต่มากไปกว่านั้นคือ เจ้านายเป็นกลุ่มที่มั่งคั่ง.

¹¹⁵ “เงินเจ้านาย” โดย “นายเปา” ศรีกรุง 3 มกราคม 2474. ข้อถกเถียงเรื่องเงินเจ้านายนี้นับว่าเป็นประเด็นที่ใหญ่มาก ในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม พ.ศ. 2474 ระหว่างหนังสือพิมพ์ศรีกรุงกับหนังสือพิมพ์ “พิมพ์ไทย” ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มหนังสือพิมพ์ที่ได้รับการเกื้อหนุนทางการเงินจากรัฐบาล ความรุนแรงของประเด็นนี้ขึ้นมาถึงขั้นที่พิมพ์ไทยโจมตีศรีกรุงว่าข้อเสนองของศรีกรุงเป็นลัทธิคอมมิวนิสต์ ส่วนศรีกรุงว่าพิมพ์ไทยนั้น “เป็นทนายชั้น 1 ของเจ้านาย” และอธิบายตัวเองว่า “ผู้รักชาติไม่ต้องการบิอยอดในสิ่งที่ดีๆ ในเมื่อมีอันตรายอยู่ใกล้ จงดูตัวอย่างพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซีย พระเจ้าอัลฟองโซแห่งสเปนเกิด”

¹¹⁶ ศรีกรุง 17 มกราคม 2474.

การสมโภชพระนคร” โดยปฏิเสธว่า “ไม่เป็นจริง ทางราชการมิได้ดำริเช่นที่ลือกันนั้นเลย”¹¹⁷ ขาวลือที่ทรงพลังคือขาวลือเรื่องคำพยากรณ์ว่าราชวงศ์จักรีจะมีอายุเพียง 150 ปี คำพยากรณ์นี้กล่าวกันว่าทำนายไว้ตั้งแต่เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์¹¹⁸ และในวันฉลองพระนคร “เลือดจะนองท่วมท้องช้างจะบรรพมาพันอยู่จนเจ็ดวันเจ็ดคืน ดินปืนจะกลบมิดทั่วท้องฟ้า”¹¹⁹ “จะเกิดขบถ”, “เจ็กจะลุก”¹²⁰ ตลอดทั้งเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่จะถูกปลงพระชนม์ อย่างไรก็ตาม ขาวลือเรื่องการปฏิวัตินั้น หลวงพิบูลสงครามยอมรับว่าคณะราษฎรได้ใช้ยุทธวิธีปล่อยข่าวโดยเล่าว่า “เมื่อมีทางเป็นไปได้ (ที่จะลงมือดำเนินการยึดอำนาจ : ผู้อ้าง) คณะก็เริ่มดำเนินการปล่อยข่าวปฏิวัติ ทำบ่อยๆ และสุดท้ายมีข่าวว่าจะมีการยึดอำนาจการปกครองในวันเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและเปิดอนุสาวรีย์ด้วย แต่แล้วก็ไม่ได้ทำ จึงทำให้ผู้ใหญ่ในราชการตายใจ คิดว่าไม่จริง”¹²¹

ขาวลือเรื่องงานสมโภชพระนครสร้างความหวุ่นวิตกและความตึงเครียดให้กับฝ่ายเจ้านายเป็นอย่างมาก ในด้านกองทัพบก การย้ายนายทหารให้เข้ามาคุมหน่วยกำลังในพระนครและจังหวัดใกล้เคียง ตามโครงการจัดโครงสร้างใหม่ของกองทัพเมื่อปลายปี พ.ศ. 2474 นั้น ฝ่ายเจ้านายได้พิจารณาตัวนายทหารอย่างยิ่งว่าไว้วางใจได้ในสถานการณ์ขาวลือ พ.ต.หลวงจบกกระบวนยุทธ (แซมกระบวนยุทธ, 2434-2515) กล่าวว่าที่ตนได้ย้ายจากตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ 3 กรมทหารราบที่ 8 จังหวัดเชียงใหม่ มาเป็นผู้บังคับกองพันที่ 1 กรมทหารราบที่ 3 จังหวัดฉะเชิงเทรา “เพราะทาง

¹¹⁷ กรมราชเลขาธิการ, “คำแถลงการณ์เรื่องขาวลือการสมโภชพระนคร,” ลงวันที่ 16 มกราคม 2474 ใน **ศักรัง** 17 มกราคม 2474.

¹¹⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, **เจ้าชีวิต** อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 76, หน้า 681, 699 และจารึก (นามแฝง), “วันที่ 24 ที่เชียงใหม่,” **นาวิกศาสตร์** 15:9 (กันยายน 2475) : 1858-1859.

¹¹⁹ พล.ต.ด. เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 37, หน้า 138.

¹²⁰ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, **พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต** (กรุงเทพฯ : บริษัทजनนาณิษย์ จำกัด, 2524), หน้า 56.

¹²¹ ศักดิ์ ไทวัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 44.

รัฐบาลไว้อใจและได้ข่าวปฏิวัติจึงให้มาคุมกำลัง”¹²² หรือกรณี พ.อ.พระยาสุรเดชธนชิต รองผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ นายทหารจบจากเยอรมัน ซึ่งเป็นที่ไว้วางพระทัยของจอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้บังคับการกรมจึงทรงขอตัวไว้เป็นผู้ช่วยในตำแหน่งเดิมแทนการย้ายขึ้นในตำแหน่งที่สูงกว่าโดยทรงให้เหตุผลว่า “ยังหาบุคคลที่เหมาะสมไม่ได้” และ พ.อ.พระยาสุรเดชธนชิตก็ทำหน้าที่ “เป็นผู้สอดส่องการเคลื่อนไหวของนายทหารที่จะคิดปฏิวัติ และเป็นสมาชิกของสมาคมแห่นบด้าที่มีวัตถุประสงค์ในการป้องกันพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์”¹²³ พล.ท.พระยาสีหราชเดโชชัยเสนาธิการทหารบกคนใหม่ได้เรียกประชุมนายทหารในบังคับบัญชาชี้แจงถึงข่าวลือว่า “นายทหารฝ่ายเสนาธิการในกรมเสนาธิการนี้จะคิดการไปในทำนองนายทหาร ร.ศ. 130 ซึ่งเสนาธิการทหารบกได้คาดคั้นว่าท่านจะยอมให้นายทหารฝ่ายเสนาธิการคิดเช่นนี้ไม่ได้เป็นอันขาด และได้กำชับให้ปกปิดในเรื่องการประชุมนี้ไว้เป็นความลับ และให้นายทหารฝ่ายเสนาธิการสอดส่องและสดับตรับฟังในเรื่องนี้โดยใกล้ชิด” แต่เพียงไม่กี่ชั่วโมงหลังการประชุม “ก็เล่าลือแพร่สะพัดออกไปในกรมกองทหารต่างๆ”¹²⁴ ซึ่งตีความได้ว่าผู้บังคับบัญชาไม่ไว้วางใจนายทหารในสังกัดของตน และการลือทำให้ทุกอย่างสับสนจนไม่อาจแยกข้อเท็จจริงในหมู่นายทหาร

ในวันพระราชพิธี 6 เมษายน พ.ศ. 2475 วังบางขุนพรหมของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตถูกสั่งปิดประตูและเตรียมพร้อม¹²⁵ พระองค์เองในตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กไม่น่าเสียดใจในวัฏระบวน แต่ให้รองผู้บังคับการกรมกระทำแทน แนวรักษาการณ์ขบวนเสด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนวิธีใหม่โดย “หันหลังให้ขบวนเสด็จเพื่อตรวจตราความเคลื่อนไหวของมหาชนอันเป็นวิธีปฏิบัติครั้งแรกในประเทศไทย”¹²⁶ วิธีรักษาการณ์ขบวนเสด็จแบบใหม่นี้เมื่อ 2 ปีก่อน

¹²² อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี หลวงจงบกระบวนยุทธ (แถม กระบวนยุทธ) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2520), หน้า 19.

¹²³ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 37, หน้า 129,133.

¹²⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 135.

¹²⁵ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 120, หน้า 53-54.

¹²⁶ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 37, หน้า 163.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงรู้สึกว่ “เคราะห์ดีที่เราไม่ต้องทำดังนี้” เมื่อพระองค์ได้รับรายงานจากอัครราชทูตสยาม ประจำกรุงโตเกียว ญี่ปุ่น ถึงเรื่อง “วิธีระหว่างรักษาพระองค์พระเจ้ากรุงญี่ปุ่นในเวลาเสด็จไปในที่ต่างๆ ...เวลานี้ตำรวจรักษาการมิต้องถวายคำนับพระเจ้าแผ่นดิน แต่กลับยืนหันหลังให้ เพราะจะได้ทำหน้าที่ในการตรวจตรามองดูประชาราษฎร์ถนัดขึ้น” แม้ในรายงานของอัครราชทูตสยามได้แสดงทัศนะด้วยว่า “ราษฎรญี่ปุ่นมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินเป็นอย่างยิ่ง” ก็ตาม¹²⁷ แต่ในช่วงเดียวกับข่าวลือเรื่องการทำร้ายเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ในสยามมีอยู่สูง สมเด็จพระจักรพรรดิญี่ปุ่นก็ถูกลอบประหารเปิดในขบวนเสด็จแต่ทรงรอดพ้นอันตราย¹²⁸ กล่าวได้ว่า วิธีรักษาการณ์แบบใหม่ได้แสดงให้เห็นว่าความกลัวความหวั่นวิตกและความตึงเครียดของเจ้านายสยามได้ขึ้นถึงขีดสุดอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ทุกอย่างผ่านพ้นไปได้ด้วยดี ความผ่อนคลายเริ่มกลับคืนมา ในท้ายที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงทรงเสด็จไปพักอริยาบถ ณ วังไกลกังวล หัวหิน เมื่อ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2475

กระแสการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองตามสถาบันการศึกษาและข่าวลือได้ช่วยพรางการเคลื่อนไหวของคณะราษฎรได้เป็นอย่างดี การประชุมวางแผนยึดอำนาจอย่างเป็นทางการเริ่มตั้งแต่ต้นเดือนเมษายน พ.ศ. 2475 มีการประชุมรวม 7 ครั้ง เปลี่ยนวันกำหนดการลงมือ 3 ครั้ง วิธีการยึดอำนาจได้รับการพิจารณาบนหลักการ บรรเทาความตื่นเต้นหวาดเสียว หลีกเลี่ยงการต่อสู้ อย่างนองเลือด ให้กระโทบกระเทือนพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์แต่น้อยที่สุด และยึดอำนาจแบบฉับพลัน บุคคลชั้นหัวหน้าคณะราษฎรที่เข้าร่วมประชุมมีทั้งหมด 10 คน ได้แก่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ

¹²⁷ กจข., ร.7 ต.6.7/2, “คัดย่อหนังสือ พระยาสุพรรณราชสมบัติ ทูล เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ลงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2472” ในเอกสารแฟ้มเดียวกันนี้เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ราชสำนักสยามยังอยู่ในกระบวนการ “เลียน” รัฐกิจพระราชปฏิบัติของพระมหากษัตริย์และพระราชินีจากราชสำนักอื่นๆ

¹²⁸ กจข., ร. 7 ต.21/31, “เรื่องพระเจ้าแผ่นดินญี่ปุ่นถูกขว้างด้วยระเบิด” เหตุการณ์นี้เกิดเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2474.

พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ร.อ.หลวงทักษิณนิยมศึก น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย หลวงประดิษฐ์มนูธรรม นายตัว ลพานุกรม และนายประยูร ภมรมนตรี ตั้งแต่การประชุมครั้งแรกที่ประชุมได้ยกย่องให้ พ.อ.พระยาพหลา เป็นหัวหน้าคณะราษฎร โดยเป็นผู้มีอาวุโสสูงสุดในคณะ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เป็นผู้วางแผนการยึดอำนาจนำเสนอที่ประชุม และรับทราบบัญชีรายนามสมาชิกผู้ร่วมก่อการ¹²⁹ มีทั้งหมด 102 คน (ดูภาคผนวกที่ 1) สายทหารบก 34 คน มี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นหัวหน้า แต่สมาชิกสังกัดใน 3 กลุ่มด้วยกัน คือกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กลุ่ม ร.อ.หลวงทักษิณนิยมศึก กลุ่มใหญ่ที่สุดคือ กลุ่ม พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม สายทหารเรือมี 18 คน รวมศูนย์อยู่ที่ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย หัวหน้ากลุ่ม โดยมี น.ต.หลวงศุภชลาศัย เป็นรองหัวหน้าในฐานะผู้อาวุโสสูงสุด สายพลเรือน 50 คน มี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นหัวหน้า โดย นายตัว ลพานุกรม เป็นผู้มีบทบาท รองลงมา ทั้งในฐานะอาวุโสและเป็นแกนจัดตั้งสมาชิกมากที่สุด นายประยูร ภมรมนตรี ได้รับการยอมรับในฐานะผู้ประสานงานของทุกๆ สาย

ในช่วงการเคลื่อนไหวเพื่อยึดอำนาจนี้ กลุ่มผู้นำคณะราษฎรชั้นผู้น้อยได้พบปะปรึกษากัน เป็นการเฉพาะบ่อยครั้ง นอกเหนือการประชุมอย่างเป็นทางการกับกลุ่มผู้นำชั้นอาวุโส กลุ่มผู้นำชั้นผู้น้อยนี้ได้แก่ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย และสมาชิกอาวุโสในระดับรองลงมาในแต่ละสายของ 3 ผู้นำนี้ ก็ได้รับการแนะนำให้รู้จักผู้นำของสายอื่นๆ ด้วยเช่นกัน คืนเตรียมพร้อมวันที่ 23 มิถุนายน ทหารบกและทหารเรือกลุ่มของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม และน.ต.หลวงสินธุสงครามชัย ก็ได้ทำความรู้จักและสร้างความสนิทสนมต่อกัน ขณะที่ทหารบกกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช มีหน้าที่แยกต่างหากออกไป คืนนั้น พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม พ.ต.หลวงอำนาจสงคราม ร.อ.หลวงอดุลเดชจรัส ร.อ.หลวงพรหมโยธี ร.ท.ขุนปลัดปรปักษ์ ก็ได้

¹²⁹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 27, หน้า 88-111.

เดินทางตรวจความพร้อมเพรียงและสั่งการตามจุดวางกำลังต่างๆ¹³⁰ เห็นได้ว่าเป็นกลุ่มของ พ.ด.หลวงพิบูลสงคราม และกลุ่มของ น.ด.หลวงสินธุสงครามชัย เข้มแข็งและเหนียวแน่นมาก

เช้าวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 การยึดอำนาจรัฐบาลพระมหากษัตริย์ประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็วในทุกขั้นตอน สายทหารเรือจัดตั้งแนวต้านทานบนถนนราชดำเนินนอกและมีเรือรบคุมแม่น้ำเจ้าพระยา สายทหารบกรวบรวมกำลังพลและอาวุธมาไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งกลายเป็นศูนย์บัญชาการของคณะราษฎร พระที่นั่งอนันตสมาคมนี้กล่าวได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของรัฐบาลระบอบเก่า คือเป็นสถานที่ประชุมของสภากรรมการองคมนตรี อภิรัฐมนตรีสภา และเสนาบดีสภา และตั้งอยู่บนจุดที่แวดล้อมไปด้วยพระราชวังและกองทหารต่างๆ สายพลเรือนควบคุมหน่วยงานการสื่อสารไว้ได้อย่างเรียบร้อย เจ้านายและนายทหารที่สำคัญที่มีอำนาจสั่งการเพื่อต่อต้านการยึดอำนาจถูกควบคุมไว้ได้เกือบทั้งหมด เจ้านายที่สำคัญได้แก่ จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในฐานะผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็ก รักษาพระองค์ และอภิรัฐมนตรี เป็นเจ้านายที่สำคัญหมายเลข 1 รองลงมาคือสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อภิรัฐมนตรี ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานคราณวดีวงศ์ อภิรัฐมนตรีที่ถูกควบคุมตัวมาไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมด้วยนั้น ทรงอยู่ในสภาพติดร่างแหขณะที่ทรงเฝ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ สำหรับพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคม และเป็นอภิรัฐมนตรี สามารถหลบหนีการควบคุมตัวเดินทางไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว ณ วังไกลกังวล หัวหิน ได้เสด็จหลบหนีโดยขบวนรถไฟพร้อมกับพระชายาและข้าราชการบริพาร นายทหาร 2 นายที่คณะราษฎรให้ความสำคัญที่สุด โดยมีหน่วยเฝ้าความเคลื่อนไหวที่บ้านพักตลอดคืน ได้แก่ นายพลโท พระยาสิทธิราชเดโชไชย เสนาธิการทหารบก มีกรมเจรทหารบก กรมยุทธศึกษาทหารบก และกรมแผนที่ขึ้นตรง และนายพลตรี พระยาเสนาสงคราม (ม.ร.ว.อ. นพวงศ์, 2430-2506)

¹³⁰ คู่มือของ พลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาลวัลย์, พลเรือตรีชลิต กุลกำธร, จรุณ สิบแสง ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน อ่างส่วเชิงอรธที่ 21, หน้า 8-9, 17-21, 141-143. และ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ) อ่างส่วเชิงอรธที่ 20, หน้า 55-56.

ผู้บัญชาการกองพลที่ 1 รอ. มีกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็ก รอ. กรมทหารราบที่ 2 รอ. และ กรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รอ. ขึ้นตรงนั้น หมายความว่าทั้งสองนี้เป็นนายทหารที่มีอำนาจบังคับบัญชา กรมและกองพันทหารเกือบทั้งหมดที่ตั้งอยู่ในพระนครและอยู่ในฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดที่อยู่ใน พระนครขณะนั้น เพราะนายพลเรือเอก กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ทรงประทับอยู่หัวหิน ส่วนนายพลโท พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลองกฎ รองเสนาบดีกระทรวง กลาโหม ทรงขอพระบรมราชานุญาต “ไปตรวจราชการทางมณฑลราชบุรี ... (และ) เลย์ไปศึกษาและ ชมภูมิประเทศทางแถบมณฑลพิษณุโลกด้วย”¹³¹ ระยะเวลารวม 1 เดือน ตั้งแต่วันที่ 15 มิถุนายน ถึง 15 กรกฎาคม การเดินทางครั้งนี้ได้นำนายพลตรี พระยาพิไชยสงคราม (แก๊บ สร้อยหิน, 2425-2510) แม่ทัพกองทัพบกที่ 1 ติดตามไปด้วย ซึ่งเป็นผู้บังคับกรมกองทหารทั้งหมดที่ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดพระนคร ราชบุรี อยุธยา และปราจีนบุรี (ดูโครงสร้างกระทรวงกลาโหมและกองทัพบกในบทที่ 3.2) ดังนั้น การที่นายทหารสูงสุดทั้ง 3 พระองค์/นายนี้ ไม่อยู่ในพระนครทำให้ฝ่ายคณะราษฎรมีความคล่องตัว ในการเข้าควบคุมนายทหารระดับสูงมากขึ้น นายทหารที่เป็นเป้าหมายการควบคุมในระดับรองลงมา เป็นนายทหารชั้นผู้บังคับการกรมหน่วยกำลังรบที่ตั้งอยู่ในพระนครทั้งหมดรวม 5 กรมด้วยกัน ได้แก่ พ.อ.พระยาสุรเดชธนชาติ รองผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็ก รอ. พ.อ.พระยามหาณรงค์ เรืองเดช ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 2 รอ. พ.อ.พระประยูทธอริยัน ผู้บังคับการกรมทหารม้าที่ 1 รอ. และ พ.อ.พระยารามณรงค์ ผู้บังคับการกรมทหารช่างที่ 1 รอ. ส่วน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รอ. นั้น เป็นฝ่ายคณะราษฎรเสียแล้ว สำหรับนายทหารระดับ ผู้บังคับกองพันไม่ว่าจะเป็นเหล่าทหารราบ ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารช่างและทหารสื่อสารทั้งหมด 12 กองพันในพระนครไม่มีผู้ใดถูกควบคุมตัวเลย นั่นเป็นเพราะกำลังทหารทุกกองพันได้ถูกนำเข้ามารวม กันในเขตพระที่นั่งอนันตสมาคมได้ความดูแลและบังคับบัญชาของนายทหารคณะราษฎรแล้ว บุคคลที่ ถูกนำมาควบคุมไว้ในลำดับถัดมาได้แก่ พล.ท.พระยาเฉลิมอากาศ เจ้ากรมอากาศยาน พ.อ.หม่อมเจ้านักขัตมงคล กิตติยากร ผู้ช่วยเสนาธิการทหารบก พ.อ.พระยาราชวัลลภานุศิษฐ์ ผู้บังคับการทหารรักษาวัง พ.อ.พระยาพิชัยชาญณรงค์ ปลัดมณฑลทหารบกที่ 1 ด้านตำรวจนั้น

¹³¹ กจช., ร.7 ก.1/28, เรื่องเสนาบดีกระทรวงกลาโหมเสด็จตรวจราชการและรองเสนาบดีด้วย.

นายพลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ อธิบดีกรมตำรวจภูธร และนายพันตำรวจเอก พระยาธรรณนฤเบศร์ ได้ถูกควบคุมตัวมาพร้อมสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จากวังบางขุนพรหม ต่อมาได้ให้นายพลตำรวจตรี หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล เจ้ากรมตำรวจภูบาล และนายพันตำรวจตรี หลวงอัศวินศิริวิลาส นายเวรกรมบัญชาการกรมตำรวจภูธรมาควบคุมไว้ แม้ว่าจะได้มีเจ้านายบางพระองค์ทั้งที่มีตำแหน่งทางทหารและไม่ได้ถูกเชิญมาควบคุมพระองค์ไว้ แต่ก็ไม่ได้มีความสำคัญแต่อย่างใด ได้แก่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งในช่วงแรกได้พาพระชายาและพระธิดาหลบเข้าสถานทูตอังกฤษ แต่เมื่อไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ที่รุนแรงจึงได้ย้ายออกจากเขตสถานทูตไปพำนักที่บ้านของที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศชาวอเมริกัน¹³² เมื่อทรงไปเยี่ยมพระบิดาจึงได้รับการเชิญตัวไว้ ส่วนนายพลตรีหม่อมเจ้านิลประภัศร เกษมศรี เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ซึ่งโดยตำแหน่งนั้นบังคับบัญชาโรงเรียนนายร้อยทหารบก แต่นักเรียนนายร้อย และอาจารย์-ครู ได้เป็นกำลังสำคัญของฝ่ายคณะราษฎรหมดแล้วจึงไม่อาจสั่งการอะไรได้ พระองค์ถูกทูลเชิญขณะที่ทรงประทับรถยนต์มาดูเหตุการณ์แถบพระบรมรูปทรงม้า¹³³ การควบคุมตัวเจ้านายและบุคคลที่สำคัญนั้น มีเพียง พล.ต.พระยาเสนากราม ที่ได้รับบาดเจ็บและถูกส่งไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ข้อควรพิจารณาคือความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการยึดอำนาจของคณะราษฎรอยู่ที่การควบคุมกำลังกองทัพบกเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงไม่ปรากฏว่ามีนายทหารเรือระดับสูงถูกควบคุมตัวเลยแม้แต่คนเดียว

ความสำเร็จของการยึดอำนาจในพระนคร กล่าวได้ว่า ประสบความสำเร็จตั้งแต่ช่วงปลายของวันยึดอำนาจนั่นเอง เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครทรงยอมลงพระนามรับรองคณะราษฎรว่า

¹³² F.O.371/16261, From Mr. J.F. Johns, 24 June 1932.

¹³³ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวีกาศาสตร์ 15:8 สิงหาคม 2475) : 1750-1752.

ด้วยตามที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินไว้ได้ โดยมีความ
ประสงค์ข้อใหญ่ที่จะให้ประเทศสยามได้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดินนั้น
ข้าพเจ้าขอให้ทหารข้าราชการและราษฎรทั้งหลายจงช่วยกันรักษาความสงบ
อย่าให้เสียเลือดเนื้อของคนไทยกันเอง โดยไม่จำเป็นเลย¹³⁴

ประกาศที่ลงพระนามฉบับนี้ แม้ในกาลต่อมาเราก็ไม่พบว่าจะมีผู้ใดอธิบายยกย่องเทอดทูนพระองค์ว่า
ทรงเห็นแก่บ้านเมืองหรือไม่ต้องการเสียเลือดเนื้อคนไทยด้วยกันเองหรือทรงเป็นนักประชาธิปไตย
อยู่ก่อนแล้วแต่อย่างใด แต่ในข้อเท็จจริงในสถานการณ์ขณะนั้น ประกาศฉบับนี้มีผลสะท้อน
อย่างมหาศาล กล่าวคือ ด้านหนึ่งเท่ากับว่า “องค์อธิปัตย์” ของระบอบเก่าในพระนคร ทรงยอมรับว่า
อำนาจของพระองค์ถูกยึดไปโดยคณะราษฎรแล้ว อีกด้านหนึ่งนั้นทำให้คณะราษฎรมีอำนาจ
อันชอบธรรมในการสั่งราชการใดๆ ในนามของ “รัฐบาลชั่วคราว” โดยมี “ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร
เป็นผู้ใช้อำนาจ” (การลงนามในคำสั่งต่างๆ นั้น มีทั้ง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาลงนามผู้เดียว
และมีทั้ง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ลงนามร่วมด้วยในนาม “คณะผู้รักษา
พระนครฝ่ายทหาร”) ตัวอย่างการยอมรับว่าคณะราษฎรมีอำนาจอันชอบธรรมในการสั่งราชการ¹³⁵
เช่น คำสั่ง “คณะราษฎรประกาศแก่บรรดาข้าราชการ” ลงนาม พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาว่า
“บัดนี้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็ได้ลงพระนามรับรองคณะนี้แล้ว
ผู้รักษาพระนครจึงสั่งข้าราชการทั้งหลายทุกกระทรวงทบวงการให้มาปฏิบัติราชการเช่นเคย ผู้ใดละทิ้ง
หน้าที่จะต้องมีความผิด” และต่อมาได้มี “คำสั่งแผนกทหารรักษาวัง” ของเจ้าพระยาวรวงศาธิพัฒน์
เสนาบติกระทรวงวัง มีถึงผู้บังคับการทหารรักษาวังว่า “ด้วยบัดนี้คณะราษฎรได้อำนาจในการ
ปกครองและรักษาพระนครแล้ว ฉะนั้นขอให้จัดการรักษาความสงบเรียบร้อย อย่าได้ทำการขัดขวาง
คณะราษฎรเลย” และต่อมาในเวลา 16.00 น. เสนาบติและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ ยอมเดินทาง
มาร่วมประชุมกับคณะราษฎรที่พระที่นั่งอนันตสมาคม

¹³⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 1765-1766.

¹³⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 1767-1771.

การประชุมเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ นั้น¹³⁶ มีเสนาบดีมา 5 กระทรวง ปลัดทูลฉลองทุกกระทรวงเว้นแต่กระทรวงวัง ส่วนคณะราษฎรนั้นนอกจากสมาชิกคณะโดยตรงแล้วยังได้ยอมรับนายทหารบางคนให้เป็นส่วนหนึ่งของคณะราษฎรด้วย สายทหารบกมี พ.อ.พระยาพลพล พยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม และ พ.ท.พระเทียมใจหาญ ผู้อำนวยการโรงเรียนนายร้อยทหารบก สายทหารเรือมี น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย พล.ร.ต.พระยาปรีชาชลยุทธ ผู้รั้งตำแหน่งแม่ทัพเรือ และ พล.ร.ต.พระยาครุฑธลเสณี เจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารเรือ สายพลเรือน มีเพียงหลวงประดิษฐมนูธรรม โดยมี นายชิม วีระไวทยะ เป็นผู้จัดรายงานการประชุม คณะราษฎรได้ชี้แจงว่าการประชุมครั้งนี้ “ก็เพื่อปรึกษาหารือถึงกิจการซึ่งจะต้องกระทำร่วมกัน” ให้เหตุผลถึงการควบคุมพระบรมวงศานุวงศ์ บางพระองค์ “ก็เพื่อประกันความปลอดภัยของคณะ” วัตถุประสงค์ของการยึดอำนาจครั้งนี้คือ “ต้องการให้ประเทศได้มีธรรมนูญการปกครอง” และได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระนคร “เป็นกษัตริย์อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองสืบไป” และในระหว่างนี้คณะผู้รักษาราชการฝ่ายทหารจะเป็นผู้ใช้อำนาจไปก่อนจนกว่าจะมี “ธรรมนูญการปกครอง” และจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎร ในท้ายสุดเสนาบดีและปลัดทูลฉลองทุกกระทรวงได้ยอมลงพระนาม/นามในข้อตกลงกับคณะราษฎรเรื่อง “วิधिปฏิบัติราชการ” ยกเว้นเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ โดยพระองค์เสนาบดีทรงมีข้อแม้ว่า หากจะให้พระองค์ทรงปฏิบัติราชการโดยขอให้รัฐบาลต่างประเทศรับรองรัฐบาลใหม่อย่างนิติบัญญัติ (De Jure) นั้น “จะต้องได้รับตอบจากพระเจ้าอยู่หัวเสียก่อนหรือมิฉะนั้นข้าพเจ้าก็ลาออก” หากในระหว่างนี้ทรงยอมรับที่จะปฏิบัติราชการในระดับการแจ้งเรื่องการเปลี่ยนแปลงให้คณะทูตประเทศต่างๆ ได้รับทราบเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามใหม่กับรัฐบาลประเทศต่างๆ นั้น แม้ฝ่ายคณะราษฎรได้ยืนยันว่า “รัฐบาลชั่วคราวใหม่นี้ไม่คิดที่จะล้างผลาญชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของคนในบังคับต่างประเทศ สิ่งใดที่เคยกระทำมาตลอดจนสัญญาทางพระราชไมตรีก็จะได้นำไป” และการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้เป็น “กิจการภายใน”

¹³⁶ เพ็งอ้าง, หน้า 1773-1784.

ที่ตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศของสันนิบาตชาติได้รับว่า “ประเทศอื่นย่อมไม่เกี่ยวข้องกับกิจการภายในของอีกประเทศหนึ่ง” แต่ก็ยังมีความกลัวว่าจะมีการแทรกแซงจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากการที่อาจจะมีเจ้านายบางพระองค์ทรงร้องขอให้กองกำลังของต่างประเทศเข้าช่วยเหลือพระองค์ และสยามก็เป็นประเทศที่เล็กที่การแทรกแซงอาจเป็นไปได้ ดังนั้นฝ่ายคณะราษฎรจึงมุ่งหวังที่จะทำให้รัฐบาลต่างประเทศรับรองรัฐบาลใหม่ของสยามอย่างทันทีทันใด อย่างไรก็ตาม เรื่องการเข้าแทรกแซงของต่างประเทศนั้นเป็นที่ควรพิจารณาอย่างยิ่งว่า ตามทัศนะของพระองค์เสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งต่างคลุกคลีอยู่ในวงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศตลอดอาชีพราชการของพระองค์/ท่านที่ผ่านมา นั้น ทำให้พระองค์/ท่านค่อนข้างเชื่อมั่นว่า การที่ต่างประเทศจะเข้าแทรกแซงนั้น “ไม่มี” ดังนั้น ความสำเร็จสมบูรณ์ของการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามโดยคณะราษฎรว่าจะเป็นไปอย่างราบรื่นหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพียงพระองค์เดียวเป็นสำคัญ

1.4 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและการประนีประนอมทางการเมือง

การยึดอำนาจในพระนครเมื่อรุ่งอรุณของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ กำลังทรงกอล์ฟอย่างสำราญพระราชหฤทัย ณ วังไกลกังวล หัวหิน และที่นี่เป็นที่ซึ่งพระองค์ทรงรับทราบข่าวการยึดอำนาจโดยโทรเลขจากพระนคร หลังจากนั้นพระองค์ก็ทรงเสด็จกลับที่ประทับเพื่อทรงไต่ตรองและแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติม แต่ข่าวลือที่ลึบสนวนวาก็แพร่กระจายในหัวหินอย่างรวดเร็วเช่นกัน¹³⁷ เจ้านาย 2 พระองค์ที่ทรงสามารถหลบหนีการควบคุมพระองค์จากนายทหารของคณะราษฎรต่างพากันมุ่งตรงสู่หัวหิน พระองค์แรกคือสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน องค์อภีรัฐมนตรีและเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เสด็จหลบหนีโดยขบวนรถไฟพิเศษพร้อมกับพระชายาและข้าราชการบริพาร ขบวนเสด็จหนีของพระองค์ทำให้ข้าราชการจังหวัดต่างๆ บนเส้นทางรถไฟตั้งแต่จังหวัดนครปฐมลงไป

¹³⁷F.O.371/16261, รายงานของ R.S. Ryan ลง 29 June 1932.

ทราบข่าวเหตุการณ์ “กบฏ” ในพระนคร¹³⁸ อีกพระองค์คือ พ.ต.หม่อมเจ้าวิศิษฐ์ศรี สวัสดิวัตน์ นายทหารสังกัดกรมอากาศยาน ซึ่งทรงทราบแต่เพียงว่านายทหารบกเข้ายึดดอนเมืองที่ตั้งของ กรมอากาศยาน พระองค์จึงทรงขับเครื่องบินบริพัตรมาลงที่หัวหิน¹³⁹

ประมาณเที่ยงคืนของวันนั้น การประชุมของเจ้านายและนายทหารระดับสูงที่ได้ทราบข่าว และเดินทางมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่วังไกลกังวลก็เริ่มขึ้น “เพื่อทรงหาหรือว่าจะยอม ตามคำเรียกร้องของคณะราษฎรหรือจะต่อสู้”¹⁴⁰ ที่ประชุมประกอบด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นประธาน สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี สมเด็จพระเจ้า กรมพระสวัสดิวัตน์พิศิษฐ์ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พล.ร.อ.สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง สิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม พล.ท.พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลองกฎ รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พล.ต.พระยาพิไชยสงคราม แม่ทัพกองทัพบกที่ 1 พล.ต.หม่อมเจ้าฉัตรมงคลโสณฑกุล จเรทหารบก พล.ต.พระยาอานุกาฬไตรภพ ผู้บัญชาการกองพลที่ 3 (นครราชสีมา) และเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) เสนาบดีกระทรวงมรธาธร¹⁴¹

สำหรับนายทหารบกนั้นได้ตกลงใจที่จะสู้กับฝ่ายกบฏในพระนครและเตรียมการไว้แล้วก่อนที่จะเข้าประชุม แม้ว่าข่าวที่ พล.ท.พระองค์เจ้าอลองกฎทรงได้รับทางโทรเลขจาก พล.ต.พระยาประเสริฐ สงคราม ปลัดทูตลงกระทรวงกลาโหม จะค่อนข้างหวาดหวั่นถึงกำลังและการสนับสนุนคณะราษฎร

¹³⁸ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีพระยาอานุกาฬไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) (พระนคร : กรมแผนที่ทหารบก, 2504), หน้า 91 และ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวิกศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1750-1751.

¹³⁹ หลวงโหมรอนราญ, “ชีวิตประวัติของข้าพเจ้า,” อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจโท หลวงโหมรอนราญ (กรุงเทพฯ : บุญส่งการพิมพ์, 2520), หน้า 39.

¹⁴⁰ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (พระนคร : โรงพิมพ์ดิเรกสาร, 2499), หน้า 109.

¹⁴¹ หลวงโหมรอนราญ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 13, หน้า 39 และ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 140, หน้า 109.

ในพระนครว่า "มีกองทหารในพระนครทั้งทหารบกและทหารเรือเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก..."¹⁴² ก็ตาม แต่สำหรับ พล.ต.พระยาพิไชยสงคราม แม่ทัพกองทัพที่ 1 ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาระดับสูงโดยตรงต่อกรมและกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในพระนครและเขตจังหวัดด้านตะวันออกและตะวันตกของพระนคร จะไม่เชื่อมั่นต่อการแจ้งข่าวของโทรเลขฉบับนี้ หากได้พิจารณาลงไปรายละเอียดถึงนายทหารที่เป็นผู้บังคับบัญชาหน่วยทหารในพระนคร "โดยพิจารณาว่าใครจะเข้ากับพวกขบถ และมีใครบ้างที่ยังจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"¹⁴³ ดังนั้นการปรึกษาวางแผนการต่อสู้กับคณะราษฎรจึงได้ร่างขึ้นอย่างละเอียด

1. กราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เสด็จโดยเครื่องบินบริพัตร พร้อมด้วยพลตรี พระยาอานูภาพไตรภพ ผู้บัญชาการกองพลที่ 3 (นครราชสีมา) เพื่อไปรวบรวมทหารจังหวัดนครราชสีมากองหนึ่ง
2. พลโท พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลองภูมิตำเสด็จโดยเครื่องบินตรวจการที่กองบินจังหวัดประจวบคีรีขันธ์เสด็จไปที่จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อรวบรวมกำลังทหารที่จังหวัดนครสวรรค์
3. เจ้าคุณแม่ทัพ (พล.ต.พระยาพิไชยสงคราม : ผู้อ้าง) รวบรวมทหารจังหวัดเพชรบุรีและราชบุรีกองหนึ่ง
4. ขอเครื่องบินตรวจการณ์อีกเครื่องหนึ่งจากกองบินประจวบคีรีขันธ์เพื่อให้ข้าพเจ้า (ร.อ.หลวงโหมรอนราญ นายทหารคนสนิทของแม่ทัพกองทัพที่ 1 : ผู้อ้าง) ถือคำสั่งของเสนาบดีไปสั่งการให้ พล.ต.ม.จ.ทองทิมาญ ทองใหญ่

¹⁴²โทรเลขของ นายพลตรี พระยาประเสริฐสงคราม ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม กราบทูล พล.ท.พระองค์เจ้าอลองภูมิตำ รongเลนาบติกระทรวงกลาโหม (ขณะนั้นประทับอยู่ที่จังหวัดชุมพร) วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อ้างใน ร.อ.หลวงโหมรอนราญ, "เทอดเกียรติประวัติท่านเจ้าคุณแม่ทัพ," อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาพิไชยสงคราม (แก่ปี ลวโยธิน) (พระนคร : โรงพิมพ์กรมรถไฟ, 2510), หน้า 9.

¹⁴³เพ่งอ้าง, หน้า 9.

(ผู้บัญชาการกองพลที่ 2 : ผู้อ้าง) ที่จังหวัดปราจีนบุรี เพื่อรวบรวมกองทหารที่ปราจีนบุรีและฉะเชิงเทราอีกกองหนึ่ง

กองทหารทั้ง 4 กองนี้ จะต้องเดินทางเข้ามาล้อมจังหวัดพระนครตามกำหนดวันเวลาตามคำสั่ง คือ กองทหารกองพลที่ 3 นครราชสีมาและกองพลที่ 4 นครสวรรค์ เดินทางโดยรถไฟยัดกรมอากาศยานดอนเมือง กองทหารส่วนหน้าเข้ายึดสถานีหลักสี่ กองพลที่ 2 ปราจีนบุรี เดินทางรถไฟเข้ายึดสถานีหัวหมาก กองทหารส่วนหน้ายึดสถานีมักกะสัน กองทหารราชบุรีและเพชรบุรีเดินทางรถไฟยัดสถานีตลิ่งชัน ส่วนหน้าเข้ายึดสะพานพระรามหก เมื่อได้เข้ายึดตามแผนการนี้แล้ว จึงใช้เครื่องบินโปรยใบปลิวประกาศแก่กองทหารในพระนครว่า กองทัพของพระมหากษัตริย์ได้ล้อมพระนครไว้แล้วให้ทหารทุกคนในพระนครวางอาวุธ และให้คณะรัฐบาลยอมแพ้¹⁴⁴

แผนการข้างต้นก็เป็นสิ่งที่ พล.ต.พระยาอานูภาพไตรภพได้เลือกตัดสินใจปฏิบัติอยู่ก่อนแล้ว แต่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากองค์เสนาบดีกระทรวงกลาโหม¹⁴⁵ นอกจากนี้ พล.ท.พระองค์เจ้าอลองภูมิจิตรเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ก็ทรงสั่งให้ผู้บังคับกองบินจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เตรียมเครื่องบินไว้ให้พร้อมก่อนเสด็จเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว และทั้งรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหมและแม่ทัพกองทัพบกที่ 1 ต่างมั่นใจว่าปฏิบัติตามแผนนี้ “มีทางที่จะชนะได้”¹⁴⁶

¹⁴⁴ เพ็ญอ้าง, หน้า ร.ท.

¹⁴⁵ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานูภาพไตรภพ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 138, หน้า 90-91.

¹⁴⁶ หลวงโหมรอนราญ, อ้างแล้ว, หน้า 40.

และในที่ประชุม¹⁴⁷ “ฝ่ายข้างมากเห็นว่าควรสู้เพื่อรักษาพระเกียรติ” เพราะเหตุการณ์ในพระนครเป็นการ “กระทำโดยบุคคลเพียงหยิบมือเดียว” และแม้ว่าคณะราษฎรจะยึดอาวุธหนักที่อยู่ในพระนครไว้ได้แต่ “ในการรบนั้นขวัญหรือกำลังใจสำคัญเท่าหรือสำคัญกว่ากำลังใจอาวุธ” ที่สำคัญที่สุดคือเชื่อว่าคนไทยส่วนมากยังคงจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยู่ ดังนั้นถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงประกาศว่าจะปราบปรามพวกก่อการร้าย ก็เชื่อว่าราษฎรทั้งประเทศจะเอาใจช่วยพวกปฏิวัติแม้มีอาวุธดีก็จะเสียขวัญเสียกำลังใจเพราะคนส่วนมากไม่เล่นด้วย ในที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้กำลังใจทลายหมด” สำหรับเสียง “ที่ประชุมฝ่ายข้างน้อย เห็นว่าไม่ควรสู้” เพราะเห็นว่าคณะราษฎรไม่ได้ตั้งใจ “กำจัด” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ออกจากราชบัลลังก์หรือตั้งใจ “จะประทุษร้าย” ต่อพระองค์ท่าน แต่ทางออกของฝ่ายข้างน้อยน้อยมี 2 วิธี คือ 1. เสด็จออกนอกประเทศก่อนแล้วค่อย “ต่อรอง” กับคณะราษฎร¹⁴⁸ 2. ให้ทรง “ยินยอมกลับกรุงเทพฯ และช่วยคณะราษฎรจัดตั้งการปกครองโดยมีกษัตริย์และรัฐธรรมนูญ”¹⁴⁹ ทางออกวิธีที่ 2 ได้รับการสนับสนุนจากสมเด็จพระบรมราชินีและหม่อมเจ้าหญิงอภาพรรณี (พระมารดาพระราชินี) และได้รับการ “แนะนำตลอดเวลา” จาก กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษ (พระบิดาพระราชินี) และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงตัดสินใจยอมรับการเสด็จกลับตามวิถีทางออกของเสียงข้างน้อยข้อที่ 2 พระองค์ทรงตรัสว่า

เมื่อได้ฟังความเห็นของเจ้านายและเสนาบดีทั้งสองฝ่ายแล้ว ทรงเห็นว่า
ถ้าจะสู้ก็คงสู้ได้แต่จะเสียเลือดเนื้อข้าแผ่นดินซึ่งเป็นคนไทยด้วยกัน
โดยพระองค์ก็จะไม่ดีขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว ถ้าพระองค์จะยอมสละพระราช

¹⁴⁷ เรื่องเจ้าพระยามหิธร อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 140, หน้า 110.

¹⁴⁸ “พระราชบันทึกทรงเล่าของ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี,” ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2513), หน้า 3.

¹⁴⁹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, เล่ม 2, อ้างแล้ว, หน้า 45.

อำนาจของพระองค์ตามคำร้องขอของคณะราษฎร ก็จะไม่ทำให้ผู้ใดเสียหาย
จึงตกลงยอมตามข้อเสนอของพวกปฏิวัติ¹⁵⁰

การตัดสินใจพระทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ในคืนวันนั้น กล่าวได้ว่า เป็นการตัดสินใจพระทัยที่มีความหมายต่อประเทศมาก และจะเป็นการตัดสินใจพระทัยในฐานะพระมหากษัตริย์ครั้งแรกที่ไม่มีเสียงขององค์อภิรัฐมนตรีที่ทรงอิทธิพลเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้นการพยายามเข้าใจพลั้งเหตุผลที่ผลักดันเบื้องหลังการที่ทรงยอมเสด็จกลับพระนคร ย่อมมีความหมายอย่างยิ่งที่จะทำให้เราเข้าใจกับความรู้สึกนึกคิด ความมุ่งหวัง การพิจารณาถึงฐานะและบทบาทของพระองค์ที่พระองค์จะทรงปฏิบัติใน “เกมการเมืองอันใหม่” ของช่วงความผันผวนทางการเมืองในอีก 1 ปีต่อมา ข้อเสนอในที่นี้คือ พระองค์ทรงตัดสินใจไปบนความมุ่งหวังที่จะประคองไม่ให้ราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์หรือสถาบันนี้ที่อาจจะล้มลงได้ในช่วงวิกฤตเช่นนี้ ตลอดทั้งไม่ให้เกิดเหตุการณ์นองเลือดในประเทศ

ก่อนอื่น เมื่อพิจารณาสาระที่ปรากฏใน “หนังสือกราบบังคมทูล” และ “ประกาศคณะราษฎร”¹⁵¹ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นทั้ง “คำขาด” และ “คำขู่” สิ่งที่ปรากฏเป็นข้อเท็จจริงคือ คณะราษฎรได้ยึดอำนาจในพระนครไว้ได้แล้ว และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ถูกควบคุมตัวหลายพระองค์ และที่ปรากฏใน “คำขาด” คือ 1) “ถ้าหากคณะราษฎรนี้ถูกทำร้ายด้วยประการใดๆ ก็จะต้องทำร้ายเจ้านายที่จับกุมไว้เป็นการตอบแทน” 2) แสดงความประสงค์ของคณะราษฎร คือ “เพื่อที่จะมีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน” ดังนั้นจึงเชิญพระองค์ “เสด็จกลับคืนสู่พระนคร และทรงเป็นกษัตริย์ต่อไป โดยอยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ซึ่งคณะราษฎรได้สร้างขึ้น” 3) ถ้าพระองค์ทรงตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในเวลาที่กำหนด “คณะราษฎรก็จะได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินโดยเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควรขึ้นเป็นกษัตริย์” สำหรับข้อ 3 นี้สิ่งที่ปรากฏใน “คำขู่” ไปไกลและรุนแรงกว่า กล่าวคือ “ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตน

¹⁵⁰ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 140, หน้า -110-101. เน้นโดยผู้เขียน

¹⁵¹ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม” นานิศาตศร 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1754-1755.

ว่าจะถูกลดอำนาจลงมา ก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา" ซึ่งหมายถึงระบบรัฐบาลแบบประธานาธิบดีหรือระบอบสาธารณรัฐ และสิ่งที่ตามมาที่น่าหวาดหวั่นไม่แพ้กันคือวิธีการที่จะบำรุงประเทศโดยชู้ว่าจะใช้วิธี "ยึดเงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนดังหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศ"

ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นั้นทรงมีฐานะและปัญหาที่ต้องทรงขบคิด 2 ประการคือ ฐานะ "เจ้าเหนือหัว" ของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์และของประเทศ การตัดสินใจที่เลือกที่ผิดพลาดย่อมนำมาซึ่งความหายนะทั้งของราชบัลลังก์และของประเทศ พระองค์ทรงตระหนักดีถึงความเสื่อมทรามในการตัดสินใจที่เพิ่มมากขึ้นในหม่อมราชวงศ์ไทย และในช่วงครึ่งปีกว่าที่เพิ่งผ่านพ้นมานั้นกระแสข่าวลือเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้มีเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ แม้กระทั่งเจ้านายบางพระองค์ก็ทรงเชื่อว่า "การปฏิวัติจะต้องมีแน่ ไม่ทราบอยู่แต่ว่าพวกใดจะเป็นผู้กระทำและจะทำเมื่อใดเท่านั้น"¹⁵² และสำหรับรัชกาลที่ 7 ก็คือการที่ทรงตอบรับแรงกดดันทางการเมืองด้วยพระราชดำริให้มี "สถานิติบัญญัติ" ดังปรากฏใน "เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล" ปลายปี พ.ศ. 2474 ดังนั้นในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเมืองเช่นนี้ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้พระองค์ต้องทรงขบคิดปัญหาต่างๆ อีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการยึดอำนาจในพระนครว่านั่นเป็นการกระทำของข้าราชการทหารและพลเรือนกลุ่มเล็กๆ เท่านั้นเองหรือ? หรือว่า 3 นายพันเอกของคณะราษฎรที่ลงนามในหนังสือกราบบังคมทูลเป็นเพียงผู้แสดงหน้าฉาก และผู้ที่อยู่หลังฉากคือกลุ่มเจ้านายที่หลุดออกจากศูนย์อำนาจ เช่น พล.อ.พระองค์เจ้าบรมเทศ ม.จ.สิทธิพร กฤษดากร และ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ตามที่ปรากฏในข่าวลือ?¹⁵³ แต่ถ้าเช่นนั้นจะอธิบายคำแถลงการณ์หรือประกาศคณะราษฎรทางวิทยุกระจายเสียงที่โจมตีราชวงศ์จักรีอย่างรุนแรงในคำคืนวันนั้นว่าอย่างไร? กรมพระนครสวรรค์วรพินิตที่ถูกกล่าวหาว่าทรงถูกจับเป็นตัวประกันนั้นมีส่วนได้เสียเพียงใดกับเหตุการณ์

¹⁵² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ เล่ม 2 อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 81, หน้า 43.

¹⁵³ F.O. 371/16261, รายงานของ R.S. Ryan ลง 29 June 1932.

ในพระนคร? ปัญหาที่สำคัญ 2 ประการคือ อย่างแรกจะประเมินพลังสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงในหมู่ราษฎรที่ยังไม่ปรากฏตัวว่ามีมากน้อยเพียงใด ขณะที่ข้อเท็จจริงคือข่าวลือเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมีมาแล้วมากกว่าครึ่งปี และขณะเดียวกัน ถ้ารบก็ “อาจจะ” ชนะได้ แต่จะมั่นใจได้เพียงใดทั้งในด้านประสิทธิภาพและความจงรักภักดีจากนายทหารผู้บังคับบัญชาในระดับกรมกองต่างจังหวัดว่าจะไม่ได้มีส่วนรู้เห็นหรือสนับสนุนฝ่ายคณะราษฎร (กรณี พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพล ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 5 นครราชสีมา เป็นตัวอย่างหนึ่งที่น่าจะประเมินถึงในลักษณะดังกล่าว) โดยรวมแล้วคือ ทางเลือกของพระองค์ค่อนข้างถูกปิดตัน ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาในระยะหลังว่า

ความรู้สึกชั้นแรกก็คือจะลาออก (abdicate) ทันที แต่สมเด็จพระสวสดีฯ แนะนำว่าไม่ควรทำ เพราะถ้าทำเช่นนั้นอาจจะมีการบกกันจนนองเลือด ทั้งยุ่งยากต่างๆ จนอาจจะมิฝรังเข้ามายุ่งและชาติเราอาจจะเสียอิสรภาพได้ ...ถ้าเราจะรบโดยใช้ทหารหัวเมืองหรือ... นั้นเป็นของแปที่เรอาจจะทำได้ แต่ฉันไม่ยินยอมเลยแม้ชั่วขณะเดียว เพราะเจ้านายในกรุงเทพฯ อาจจะถูกฆ่าหมด ฉันรู้สึกว่าคุณจะนั่งบนราชบัลลังก์ที่เปื้อนโลหิตไม่ได้ ...สมเด็จพระสวสดีฯ แนะนำตลอดเวลาให้ยินยอมกลับกรุงเทพฯ และช่วยคณะราษฎรจัดตั้งการปกครอง โดยมีกษัตริย์และรัฐธรรมนูญ ซึ่งก็เป็นของที่คุณเคยอยากจะทำมานานแล้ว แต่ว่าฉันเสียขวัญ (...) ในที่สุดมีทางที่จะทำได้ 2 ทางคือ จะหนีหรือจะกลับกรุงเทพฯ...¹⁵⁴

สำหรับทางออกที่จะหนีไปพักพิงดินแดนต่างประเทศ ซึ่งขณะนั้นเป็นไปได้มากที่สุดคือมลายู อาณานิคมของอังกฤษ ย่อมเป็นอันตรายทั้งต่อราชบัลลังก์และต่อประเทศ พระองค์อาจถูกโจมตีว่ากำลังเตรียมที่จะใช้กองทัพของต่างชาติเข้ามาแทรกแซงการเมืองภายในที่ทำให้ประเทศชาติต้องเสียเอกราชอีกครั้งหนึ่ง (ปัญหาเอกราชย่อมเป็นปัญหาที่รุนแรงและทรงพลังและในความรับรู้ สยามได้

¹⁵⁴ อ้างใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ เล่ม 2 อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 81, หน้า 45-46. ที่มีจุดไขปลาเป็นไปตามต้นฉบับ ยกเว้นในวงเล็บ.

สูญเสียเอกราชทางด้านศาลและด้านตุลาการ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2398 สมัยรัชกาลที่ 4) เพียงเพื่อรักษาพระราชอำนาจของพระองค์เอง และผลที่ตามมาคือความรุนแรงของการเกลียดชังสถาบันพระมหากษัตริย์ย่อมมีมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งสำคัญสุดที่ควรพิจารณาจากทัศนะของพระองค์คือ ถ้าจะใช้กำลังสู้กับฝ่ายคณะราษฎรก็อาจสู้ได้ “แต่จะเสียเลือดเนื้อข้าแผ่นดิน” และ “พระองค์ก็จะไม่ดีขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว”¹⁵⁵ ซึ่งน่าจะหมายความว่าถึงทั้งในด้านพระราชอำนาจที่แท้จริงของพระมหากษัตริย์ และผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ ซึ่งยอมไม่ใช่เชื้อสายราชสกุลโดยตรงของพระองค์อีกต่อไป ด้วยพระองค์ไม่มีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา ปัญหาการสืบราชสมบัติเป็นปัญหาสำคัญที่ซ่อนเร้นในหมู่ราชวงศ์ด้วยกัน แม้จะเป็นที่รู้กันว่าทรงมีรัชทายาทโดย “พฤตินัย” แล้ว แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทรงประกาศแต่งตั้งรัชทายาทตาม “นิตินัย” แต่อย่างใด และแม้พระองค์จะทรงตระหนักดีถึงความ “ทุพลภาพ” และการไม่มีพระราชโอรสก็ตาม ดังนั้นสิ่งซึ่งพระองค์ต้องทรงปฏิบัติตลอดรัชสมัยของพระองค์คือการประคองให้ราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์คงอยู่และดำเนินไปตามจารีตราชประเพณี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เป็นตัวอย่างที่ดีของกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงห้ามปรามความคิด “มักใหญ่ใฝ่สูง” ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ตลอดเวลา ทั้งอาจโดยนิสัยหรืออาจถูกยุแหย่ ด้วยมีพระมารดาเป็นต่างด้าว ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรง “รู้สึกว่สายวงศ์ของแกจะนำมาซึ่งความไม่เที่ยงไม่แน่นอน และความยุ่งเหยิงที่จะทำให้พระราชวงศ์ขาดความมั่นคง...”¹⁵⁶ และแม้กระทั่งตอนที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสละราชสมบัติ พ.ศ. 2477 พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ก็อยู่ในรายชื่อที่พระองค์ทรงแนะนำว่าใครมีสิทธิจะสืบราชสมบัติ แต่ข้อแนะนำของพระองค์เป็นข้อแนะนำในเชิงปฏิเสธที่จะยอมให้พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์สืบราชสมบัติ¹⁵⁷ ปัญหาเดียวกันนี้หากกลับมาพิจารณา “คำขาด” และ “คำขู่” ของคณะราษฎร ถ้าพระองค์ตอบปฏิเสธ เจ้านายพระองค์ใดที่คณะราษฎรจะยกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์? และ

¹⁵⁵ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร อย่างแล้วเชิงอรธที่ 140, หน้า 110-111.

¹⁵⁶ อ้างใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ เล่ม 2 อย่างแล้วเชิงอรธที่ 81, หน้า

¹⁵⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 118-121.

จะไม่มีความเป็นไปได้หรือที่จะไม่มีบุคคลใดในคณะราษฎรมีความคิดทางการเมืองแบบสาธารณรัฐ? แม้กระทั่งกรณีพวกกบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) หรือเมื่อ 21 ปีก่อนนี้ก็ยังไม่ปรากฏว่าทางเลือกการปกครองแบบสาธารณรัฐก็ยังมีปรากฏอยู่แล้ว¹⁵⁸ นอกจากนี้ก็ยังมีตัวอย่างอันดีของความขัดแย้งภายใต้การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญระหว่างฝ่ายปฏิวัติกับพระมหากษัตริย์ที่ในท้ายที่สุดก็กลายเป็นการปกครองแบบสาธารณรัฐ เช่นตัวอย่าง ประเทศจีน รัสเซีย เยอรมัน ตุรกี และในช่วงต้นปี พ.ศ. 2474 นั่นคือ ประเทศสเปน¹⁵⁹ ดังปรากฏพระราชหัตถเลขาในระยะเวลาที่ว่า

¹⁵⁸ คณะ ร.ศ. 130 “มีวัตถุประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย แต่ยังไม่ได้มีการกำหนดว่าจะเลือกแบบไหน คือแบบลิมิเต็ด (Limited) คือมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย หรือรีพับลิค (republic) คือมีประธานาธิบดีเป็นประมุข” ทางคณะจึงต้องนัดประชุมนายทหารร่วมคณะเพื่อถกปัญหาทางเลือกระบอบการปกครอง แต่แผนแตกและถูกจับกุมเสียก่อน ดู อัจฉราพร กมฺพิลสมัย, “กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองและการกลุ่ม ‘ทหารใหม่,’” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 204.

¹⁵⁹ กรณีของสเปนเป็นกรณีที่น่าสนใจที่สุด เพราะการล้มลงของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ และการสถาปนาสาธารณรัฐในสเปน เมื่อวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2474 เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าการปฏิวัติในสยามเพียง 1 ปี สเปนได้มีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2355 (ค.ศ. 1812) ซึ่งนักวิชาการด้านรัฐธรรมนูญมองว่า “รัฐธรรมนูญคาดีกซ์” (Cadix) ฉบับนี้ “เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเป็นฉบับแรกของโลกสำหรับศตวรรษที่ 19” แต่อีก 2 ปีถัดมาการเมืองที่ผันผวนก็ทำให้ระบอบลัทธิสาธารณรัฐกลับฟื้นคืนมาอีก ตั้งแต่นั้นมาการเมืองของสเปนก็ผันผวนอยู่ตลอดเวลาระหว่างการมีอำนาจของพระมหากษัตริย์ การมีอำนาจของคณะทหาร การร่วมมือกันมีอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะทหาร และการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่เพื่อลดทอนแรงกดดันทางการเมืองจากกลุ่มอื่นๆ แต่ก็ถูกยกเลิกในที่สุด ความผันผวนทางการเมืองกลับไปกลับมาต่างก็อยู่ในลักษณะเดียวกันนี้ รัฐธรรมนูญฉบับสุดท้ายก่อนราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์สเปนจะล้มลงคือ ฉบับ พ.ศ. 2419 (ค.ศ. 1876) ที่มีชีวิตยืนยาวแต่ไม่ค่อยมีผลทางปฏิบัติมาจนกระทั่งการยึดอำนาจโดยคณะทหารได้การนำของนายฟลอร์โม เดอริเวรา (Primo de Rivera) เมื่อ 31 กันยายน พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923) การยึดอำนาจครั้งนี้พระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 แห่งสเปนได้ทิ้งผู้เห็นเป็นใจและสนับสนุนฝ่ายคณะทหารด้วย แม้ว่าคณะทหารจะอธิบายว่าเป็นการยึดอำนาจชั่วคราว เพื่อขจัดความยุ่งยากทางการเมืองให้เรียบร้อย และไม่ไต่ถามเลิกรัฐธรรมนูญแต่ประการใด แต่นักนิติศาสตร์ชาวสเปนส่วนมากได้ลงความเห็นไว้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับ ค.ศ. 1876 ได้ถึงซึ่งกาลอวสานเสียแล้ว และตั้งแต่นั้นมาราชสำนักสยามก็อธิบายการปกครองของสเปนยุคนี้ว่า “การปกครองโดยคณะเลนาติและพระเจ้าแผ่นดินตลอดกาล” ในช่วงไม่กี่วันสุดท้าย

ของราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์สเปน พระยาอภิบาลราชไมตรี อัครราชทูตสยามประจำกรุงโรม, มะดริด และลิสบอน ได้รายงานประเมินสถานการณ์ในสเปนกลับมามีฐานะของพระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 ยังมั่นคง และสเปนคงจะไม่เปลี่ยนประเพณีการปกครอง โดยรายงานได้กล่าวอย่างละเอียดว่า

ราชบัลลังก์คงจะโค่นลงด้วยพวกนิยมสาธารณรัฐ (Republicans) ในไม่ช้า ความจริงพวกก่อการกำเริบนี้มีอยู่ในหมู่ทหารส่วนน้อย และมีอยู่ในพวกนักเรียนมหาวิทยาลัย มีพวกกรรมกรเข้าผสมอยู่ด้วยบ้าง พวกนี้ยังกระจัดกระจายอยู่ตามจังหวัดต่างๆ มักฮือกันขึ้นทีละคราวโดยหาหัวหน้าแท้จริงมิได้ ... (อย่างไรก็ตาม)... ก็ไม่สำคัญอะไรเลย เพราะพวกเหล่านั้นยังรวมกันไม่ได้ติดยังขาดคนสำคัญอย่าง มุลโลลินี เป็นผู้นำ ความมั่นคงแห่งราชาธิปไตยจึงยังไม่น่าวิตกว่าจะประหลาดจนตรอย แต่ถ้ามลื่นรัชกาลปัจจุบันนี้เมื่อใด แต่หากพระราชโอรสทรงมีพระอาการไม่ปกติ อาจจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความยุ่งเหยิงทางการเมืองร้ายแรงยิ่งกว่านี้ได้ทันที

ปัญหาอันหนึ่งของคณะเจ้านายกลุ่มผู้ปกครองสยามและอัครราชทูตสยามประจำประเทศที่ยังมีพระมหากษัตริย์มักวางพื้นฐานการวิเคราะห์ปัญหาทางการเมืองบนความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์ยังคงเป็นที่รักใคร่และนับถืออย่างจงรักภักดีจากราษฎร ไม่ว่าจะเป็นกรณีของสยาม หรือสเปน ที่รายงานของอัครราชทูตได้กล่าวว่า "สมเด็จพระเจ้าอัลฟองโซทรงพระปรีชาสามารถมาก ยังเป็นที่รักใคร่และนับถือของชาวสเปนส่วนมากอยู่ แต่น่าเสียดายที่พระราชโอรสของพระองค์ทรงมีพระอาการไม่ปกติ ชักให้มีพระสติฟั่นเฟือน" ดังนั้นจึงนำมาสู่การวิเคราะห์ว่าปัญหาทางการเมืองจะเกิดแต่จากปัญหาที่มาจากปัญหาในราชวงศ์ และประเมิณกลุ่มพลังอื่นๆ ในสังคมอย่างไม่มีมีความสำคัญ และยังยังไม่ปรากฏว่ากลุ่มพลังอื่นๆ นั้นได้มี "ผู้นำ" ที่เข้มแข็ง การประเมินความเป็นไปได้ของสถานการณ์ที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศก็ดูจะห่างไกล หันกลับมาดูสถานการณ์ที่เป็นจริงในสเปน หลังจากที่นายพลปริโม เดอริเวรา ครองอำนาจร่วมกับพระมหากษัตริย์โดยการยึดอำนาจแล้ว อีก 7 ปีต่อมา ภายใต้การปกครองอย่างเผด็จการนี้สเปนก็เกิดปัญหาความวุ่นวายในวงการทหารและปัญหาด้านการคลังของประเทศ กระทั่งประชาชนเริ่มเกลียดชังรัฐบาลและลามไปถึงการเกลียดชังพระมหากษัตริย์ ในที่สุดเดือนมกราคม พ.ศ. 2472 (ค.ศ. 1930) พระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 ก็ทรงมีทางออกของพระองค์โดยการบีบและลลิตนายพลคนนี้ให้ลาออกจากตำแหน่งและหานายพลคนใหม่ขึ้นสู่ตำแหน่งแทน แรงกดดันทางการเมืองมีเพิ่มมากขึ้นเมื่อฝ่ายต่อต้านรัฐบาลได้รวมตัวกันพยายามที่จะจัดตั้งคณะรัฐบาลชั่วคราวของสาธารณรัฐขึ้น และจะจัดตั้งให้มีการออกเสียงเลือกตั้งการร่างรัฐธรรมนูญ ความต้องการให้มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ได้กดดันฝ่ายพระมหากษัตริย์และคณะพรรคที่สนับสนุนราชบัลลังก์อยู่ให้ต้องยอมรับข้อเสนอนี้ แต่กำหนดขอบเขตหน้าที่ของสภานี้เพียงว่า มีหน้าที่แก้ไข

รัฐธรรมนูญเท่านั้น และภายในกรอบของรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1876 และไม่ใช่จะมาแสดงว่าประเทศเปนจะมีระบอบการปกครองอย่างไร คือไม่ต้องการให้มีการแต่ต้องเรื่องราชบัลลังก์ รัฐบาลได้ประกาศพระราชกฤษฎีกาให้มีการเลือกตั้งในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2474 แต่ฝ่ายค้านปฏิเสธที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยกับการเลือกตั้งครั้งนี้ด้วยปัญหาข้อกำหนดบทบาทหน้าที่ของสภา นอกจากนี้ยังเรียกร้องให้มีการจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ ให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ และให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงสละอภิสิทธิ์ของพระองค์โดยเอกลารและประกาศให้ทราบอย่างเป็นทางการ ปัญหาทำให้รัฐบาลได้พระมหากษัตริย์ต้องลาออก และพระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 กษัตริย์สเปนใหม่มาจัดตั้งคณะรัฐบาลพร้อมกับกลุ่มผู้สนับสนุนราชบัลลังก์ รัฐบาลใหม่แก้เกมของฝ่ายค้านด้วยการประกาศว่าจะจัดการปกครองแบบเสรีนิยม และจะให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรอย่างเต็มที่ โดยจะจัดให้มีการเลือกตั้งเป็นลำดับขั้น ตั้งแต่การเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาจังหวัด และในท้ายสุดการเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญซึ่งจะมีอำนาจอย่างเต็มที่ในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญ โดยฝ่ายรัฐบาลหวังว่าการเลือกตั้งเป็นลำดับขั้นนี้จะเป็นการลดทอนความเกลียดชังรัฐบาลและพระมหากษัตริย์ให้น้อยลง และด้วยวิธีการต่างๆ เป็นที่เชื่อมั่นว่า ฝ่ายรัฐบาลจะชนะการเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ฝ่ายต่อต้านรัฐบาลแม้จะคัดค้านวิธีการกำหนดการเลือกตั้งลำดับขั้นเช่นนี้ แต่ก็ได้รวมตัวกันลงสมัครเข้าแข่งขันในระดับเทศบาล ซึ่งกำหนดให้เป็นการเลือกตั้งลำดับแรก โดยมีเป้าหมายชัดเจนร่วมกันคือ ล้มระบอบการปกครองอย่างเก่าเสีย ผลของการเลือกตั้งฝ่ายต่อต้านรัฐบาลหรือฝ่ายนิยมระบอบสาธารณรัฐได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดในเมืองใหญ่ๆ เกือบทุกเมือง ในท้ายสุดพระเจ้าอัลฟองโซ สมเด็จพระราชินีพระราชโอรสและธิดาก็ทรงพากันเสด็จหลบออกจากสเปนไปยังฝรั่งเศสในวันเดียวกันกับที่สเปนได้ประกาศสถาปนาและชักธงของระบอบสาธารณรัฐสเปนขึ้นสู่ยอดเสา แม้เหตุการณ์จะผันแปรไปอย่างไร อัครราชทูตสยามก็รายงานการคาดการณ์เหตุการณ์ทางการเมืองของสเปนกลับมายังราชสำนักสยามอย่างค่อนข้างมั่นใจว่า “พระเจ้าแผ่นดินสเปนและผู้สืบสันตติวงศ์อาจจะเสด็จกลับมาครองราชสมบัติได้อีกในเมื่อได้รับเชิญ” ถึงแม้ว่าเราจะไม่อาจประมาณความรู้สึกนึกคิดของคณะเจ้านายต่อกรณีเหตุการณ์ในสเปนได้อย่างแน่นอน แต่ที่ค่อนข้างแน่นอนคือ ราชสำนักสยามยังต้องพยายามเรียนรู้พระราชปฏิบัติของมหากษัตริย์ของราชสำนักและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับราชบัลลังก์ของประเทศที่ยังมีพระมหากษัตริย์ รายงานทั้งหมดเกี่ยวกับประเทศสเปนของอัครราชทูตสยามได้รับการรวบรวมถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ซึ่งแม้รายงานเหล่านี้จะปรากฏความผิดพลาดในการวิเคราะห์สถานการณ์ในสเปน แต่ในทัศนะของกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศก็ทรงเห็นว่า “ก็ยังมีข้อความที่น่ารู้ น่าฟังอยู่บ้าง” หากเราวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุการณ์ในสเปนกับของสยามหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ในแง่มุมที่กว้างเป็นเบื้องต้น การเมืองสยามโดยการกระทำของพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 (ดูบทที่ 4) กล่าวได้ว่ามีลักษณะที่อาจเทียบเคียงได้บางประการกับการยึดอำนาจของนายพลปรีโม เดอริเวรา เมื่อวันที่ 31 กันยายน พ.ศ. 2466 และการสิ้นสุดของราชบัลลังก์พระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 สำหรับหนังสือพิมพ์ในสยามที่มีวิธ

ฉันได้คิดรายการละเอียดของพิธีนี้มาหลายปี เพราะรู้ดีว่าจะต้องเกิดขึ้นในรัชกาลของฉัน ฉันร่างคำประกาศไว้ในใจอันเป็นเวลานานมาแล้ว ฉันอดเสียใจไม่ได้ที่ทุกอย่างมิได้บังเกิดขึ้นตามแนวที่ฉันเคยกะไว้ แต่ที่จริงเป็นไปอย่างนี้ก็ดีแล้ว เพราะว่าถ้าฉันได้มีโอกาสให้รัฐธรรมนูญตามโอกาสและตามใจตนเอง คนที่อยากจะได้อำนาจ แต่บัดนี้ก็ได้อำนาจ แล้วก็คงยังจะไม่ได้อะไร ฉะนั้นอาจจะยังพยายามจัดให้มีรีพับลิก และก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงอาจจะมีการจลาจลเลือนนองเสียก่อน บัดนี้ฉันรู้สึกว่างานของฉันในชีวิตนี้จบลงแล้ว...¹⁶⁰

การวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองของสยามในขณะนั้นด้วยการเปรียบเทียบเปรียบเปรยกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของต่างประเทศ สนิท เจริญรัฐ เล่าว่าขณะนั้นคนเป็นนักหนังสือพิมพ์ประจำ "ไทยใหม่" ได้เขียน "กำสรวลอัลฟองโซ" ลงหนังสือพิมพ์ด้วยภาษาร้อยกรองที่กล่าวได้ว่าทรงพลังอย่างยิ่ง

“โอ้อาณาประชาราษฎร์
ฉลาดนักแล้วหรือไฉน
คิดซบถจากเวียงชัย
น้อยใจเป็นพันพันทวี”

ทั้งหมดในเชิงอรรถนี้จาก ไพโรจน์ ชัยนาม, “ระบอบรัฐธรรมนูญของสเปน” ในผู้เขียนคนเดียวกัน, การร่างรัฐธรรมนูญใหม่และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 2, หน้า 68-127. กจช., ร. 7 ด.6.8/11, เรื่องทูตและกงสุลสยามกรุงมะดริด (สเปน). กจช., ร. 7 ด.33/6, เรื่องประเทศสเปนเกิดการรื้อนายพระเจ้าแผ่นดินทรงลาออกจากราชสมบัติและเปลี่ยนประเพณีการปกครองเป็นรีพับลิก และสนิท เจริญรัฐ, โอ้อาณาประชาราษฎร์ อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 106, หน้า 7.

¹⁶⁰ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 76, หน้า 698. เน้นโดยผู้เขียน

ทั้งหมดนี้คือพลังเหตุผลเบื้องหลังการตัดสินใจที่ทรง “ยอมรับที่จะช่วยเป็นตัวแทนเพื่อให้คุมโครงการตั้งรัฐบาลให้เป็นรูปตามวิธีเปลี่ยนแปลงตั้งพระธรรมนูญโดยสะดวก”¹⁶¹ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอบคณะราษฎร ผ่านนายนาหวาตรี หลวงศุภชลาศัย ผู้บังคับการเรือสุโขทัย ผู้แทนคณะราษฎร ณ พระที่นั่ง “เปี่ยมสุข” วังไกลกังวล หัวหิน เมื่อเช้าวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แต่สำหรับความรู้สึกลึกซึ้งของนายทหารที่เข้าร่วมประชุมและที่ยังจงรักภักดีย่อมต้องมิจะโรยบายอย่างที่ยังคงค้างอยู่ในใจเพราะ “ท่านทรงยอมเขาเสียแล้ว” และ “ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับแผนการของท่านเจ้าคุณแม่ทัพแล้ว (พล.ด.พระยาพิไชยสงคราม : ผู้อ้าง) เหตุการณ์บ้านเมืองอาจเปลี่ยนแปลงไปอีกทางหนึ่งก็ได้”¹⁶² และแม้ว่าแผนใช้กำลังทหารหัวเมืองล้อมพระนครที่น่าเสนอโดยฝ่ายทหารจะไม่ได้ใช้ในครั้งนี้ แต่จะได้ใช้ปฏิบัติอย่างจริงจังในคราวกบฏบวรเดช เดือนตุลาคม พ.ศ. 2476

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงปฏิเสธการเสด็จกลับคืนพระนครโดย ร.ล.สุโขทัย ด้วยเหตุผลว่า “ในเรือมีสถานที่ไม่เป็นที่ทรงพระสำราญพอ”¹⁶³ แต่เหตุผลที่เป็นจริงกว่าคือ “เพราะจะทำให้ดูเหมือนว่าถูกเขาจับไป”¹⁶⁴ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ต้องรักษาไว้ให้ “เป็นการสมพระเกียรติยศ” ในฐานะพระมหากษัตริย์ ขบวนการไฟฟ้าพิเศษได้รับการจัดเตรียมเพื่อการเสด็จสู่พระนครโดยพระองค์ทรงยืนยันให้เป็นไป “โดยล้าลองไม่มีกองทหารตามเสด็จ”¹⁶⁵ ในขบวนเสด็จยังประกอบไปด้วยเจ้านาย

¹⁶¹ “พระราชหัตถเลขาตอบคณะราษฎร” อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นาวีกาศาสตร์ 15:9 (กันยายน 2475) : 1963-1964.

¹⁶² อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาพิไชยสงคราม อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 142, หน้า ๓.

¹⁶³ “สำเนาโทรเลขฉบับที่ 1” น.ต.หลวงศุภชลาศัย ถึง พล.ร.ด.พระยาปรีชาชาญยุทธ ผู้รั้งแม่ทัพเรือ ลงวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2475, อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นาวีกาศาสตร์ 15:9 (กันยายน 2475) : 1959.

¹⁶⁴ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 76, หน้า 693.

¹⁶⁵ “สำเนาวิทยุโทรเลขทหารเรือ” น.ต.หลวงศุภชลาศัย เรียง พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ผู้รักษาพระนคร, อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” 15:9 (กันยายน 2475) : 1965.

นายทหารและข้าราชการที่อยู่ที่หัวหิน เมื่อถึงพระนครในตอนตี 1 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเสด็จกลับไปประทับที่วังสุโขทัย ในขบวนเสด็จทั้งหมดมีนายทหารเพียง 2 นายที่ถูกคณะราษฎรเชิญไปควบคุมไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม คือ พล.ท.พระองค์เจ้าอลองภู รongเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และ พล.ต.พระยาพิไชยสงคราม แม่ทัพกองทัพบกที่ 1 ส่วน พล.ร.อ.กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ได้รับการปล่อยให้เสด็จกลับที่ประทับ ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าพระองค์ทรงมีพระอนามัยไม่แข็งแรงและหรือคณะราษฎรเห็นว่าทรงไม่มีความสำคัญทางด้านการทหารแต่อย่างใด

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพยายามต่อรองกับคณะราษฎรเป็นอันดับแรกคือ ให้อภัยตัวพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่คณะราษฎรควบคุมพระองค์ไว้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ เป็น 2 พระองค์แรกที่ได้รับการปล่อยตัวเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน โดยต้อง “ให้สัตยาบันปฏิญาณไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไม่กระทำการใดๆ อันจะเป็นภัยแก่คณะราษฎรทั้งด้วยกายและวาจาใจ ถ้าปรากฏว่าข้าพเจ้าผิดคำปฏิญาณก็ขอให้คณะราษฎรจัดการแก่ข้าพเจ้าตามที่เห็นสมควร”¹⁶⁶ การให้สัตยาบันปฏิญาณนี้ได้กระทำต่อหน้าพระพักตร์พระมหากษัตริย์ และต่อมาเจ้านายและบุคคลอื่นๆ ก็ได้รับการทยอยปล่อยตัวจนหมดสิ้นตอนกลางเดือนกรกฎาคม เจ้านายที่ถูกควบคุมตัวไว้ที่สร้างความยุ่งยากใจแก่คณะราษฎรที่สุดคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต แต่ทางออกนี้น่าจะถูกเสนอโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ กล่าวคือ วันที่ 30 มิถุนายน พระองค์ทรงให้ผู้แทนของรัฐบาลใหม่และของคณะราษฎรเข้าเฝ้าที่วังสุโขทัย ประกอบด้วย พระยามโนปกรณนิติธาดา พล.ร.ต.พระยาปริชาลยุทธ พระยาศรีวิสารวาท พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา และหลวงประดิษฐมนูธรรม เพื่อทรง “สอบถามความบางข้อและบอกความจริงใจ” หนึ่งในเรื่องที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสคือ “อยากจะแนะนำเรื่องสืบสันตติวงศ์” พระราชอำนาจของพระองค์ที่เคยทรงมีในฐานะพระมหากษัตริย์ในการที่ทรงจะแต่งตั้งเจ้านายผู้หนึ่งผู้ใดให้เป็น “รัชทายาท” ได้ถูกจำกัดลงตาม “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว” ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 มิถุนายนที่ผ่านมา ดังปรากฏในมาตรา 4 ว่า “การสืบมรดกให้เป็นไปตาม

¹⁶⁶ กจช., สร.0201.16/13, คำปฏิญาณต่อคณะราษฎร.

กฎหมายเทียบลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 และด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร” ในกรณีนี้สิ่งหนึ่งที่พึงระลึกถึงคือ ก่อนหน้าวันเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ไม่เคยปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้มีพระราชดำริหรือพระราชดำรัสที่จะแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดให้เป็นรัชทายาทมาก่อนเลย แม้จะเป็นที่รับทราบกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นองค์รัชทายาทโดยพฤตินัยก็ตาม ปัญหาการสืบราชสมบัติเป็นปัญหาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงตระหนักถึงมาตลอด ด้วยเหตุนี้อย่างทันทีทันใดเมื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง พระองค์จึงทรง “อยากจะแนะนำเรื่องสืบสันตติวงศ์” ต่อรัฐบาลใหม่เพื่อปกป้องมิให้เรื่องการสืบราชสมบัติกลายเป็นปัญหาที่วุ่นวายที่อาจจะทำให้ราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ถึงแก่กาลอวสาน และเพื่อดำรงให้เรื่องนี้เป็นไปตามจารีตราชประเพณีของราชวงศ์ ดังปรากฏเป็นพระราชดำรัสแก่ผู้เข้าเฝ้าว่า

ในส่วนพระองค์ พระเนตรก็ไม่ปกติ คงทนงานไปไม่ได้นาน เมื่อการณ
ปกติแล้ว จึงอยากจะลาออกเสีย ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมขุนเพชรบูรณ์ก็ถูกข้ามมาแล้ว ผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์ต่อไปควรจะเป็นพระโอรส
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ ฯลฯ¹⁶⁷

พระราชดำรัสทรงแนะนำในเรื่องนี้เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พระองค์ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ (ซึ่งถูกเปลี่ยนจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหรธรรตาม “ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลอง กระทรวงต่างๆ และรวมกระทรวง” เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน) ส่ง “สำเนาบันทึกกลับ” เป็นเอกสารยืนยันในพระราชดำรัสไปยังพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม ดังนั้นในวันถัดมาคณะราษฎรจึงได้มีแถลงการณ์เรื่องเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเสด็จกลับไปประทับ ณ วังบางขุนพรหม เพื่อพระองค์จะได้เสด็จไป “เปลี่ยนพระอิริยาบถ” ณ ต่างประเทศในวันที่ 4 กรกฎาคม แถลงการณ์คณะราษฎรฉบับนี้ให้เหตุผลว่า

¹⁶⁷ “สำเนาบันทึกกลับ” อ้างใน แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478), หน้า 3-4.

การที่คณะราษฎรได้เชิญท่านไปทั้งนี้ก็เพราะเชื่อมั่นในพระกระแสรับสั่งของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและของพระองค์ท่าน (สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนคร สวรรค์วรพินิต : ผู้อ้าง) ทรงรับรองว่า การที่พระองค์ท่านจะได้เสด็จไปเปลี่ยน พระอิริยาบถ ณ ต่างประเทศย่อมเป็นการปลอดภัยในทางสงบเรียบร้อยภายใน อาณาจักรและในการต่างประเทศยิ่งกว่าในการที่จะเชิญเสด็จประทับอยู่ใน พระที่นั่งอนันตสมาคมต่อไป¹⁶⁸

ขบวนรถไฟพิเศษเสด็จไปต่างประเทศ (บันดุง อินโดนีเซีย อาณานิคมของเนเธอร์แลนด์) ของ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตกับพระชายาและพระโอรสพระธิดาพร้อมด้วยผู้โดยเสด็จ รวมทั้งหมดเป็น 14 พระองค์/คน ภายใต้การคุ้มกันอย่างแข็งขันของฝ่ายตำรวจเมื่อปลายวันที่ 4 กรกฎาคม ย่อมเท่ากับยุติบทบาทขององค์กรชทายาทโดยพฤตินัยและของสายราชสกุล “บริพัตร”

นอกจากปัญหาเกี่ยวกับพระราชวงศ์และการสืบราชสมบัติ บทบาทที่สำคัญของพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าฯ ในระยะถัดมาคือ แม้ระบอบการปกครองรูปแบบใหม่หรือระบอบรัฐธรรมนูญนั้นเป็น สิ่งที่เกิดขึ้นโดยการยึดอำนาจจากฝ่ายคณะราษฎร แต่หากการที่พระองค์ในฐานะประมุขของระบอบเก่า ได้ยอมรับข้อเสนอดัง “คำขาด” ของคณะราษฎร ด้วยเหตุนี้พระองค์ย่อมทรงสามารถอธิบายได้ว่า บทบาทของพระองค์ย่อมเป็นบทบาทที่เห็นแก่ประเทศชาติ และเป็นบทบาทขององค์พระประมุข ที่ช่วยเหลือให้การเปลี่ยนระบอบการปกครองได้เป็นไปอย่างสงบราบรื่น ดังนั้น พระองค์ยังคง สามารถสงวนสิทธิบางประการที่จะทรงดักเตือน ทักท้วง แนะนำ หรือ “มีส่วนร่วม” กับคณะราษฎร ในการกำหนดทิศทางการปฏิรูปการปกครองประเทศให้เป็นไปในแนวทางที่ “นำพึงปรารถนา” ที่สุด เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จกลับถึงพระนครแล้วในช่วงเช้าของวันถัดมาคือ วันที่ 26

¹⁶⁸ “แถลงการณ์คณะราษฎร ฉบับที่ 6/75 ลงวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2475,” อ้างใน “การเปลี่ยนแปลง การปกครองประเทศสยาม,” นววิศาสตร์ 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2394-2395.

มิถุนายน เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ เสนาบดีกระทรวงวัง ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดเตรียมหมายกำหนดการของพระเจ้าอยู่หัว ได้เป็นฝ่ายที่เริ่มติดต่อทำความตกลงนัดหมายเวลาให้ผู้แทนคณะราษฎรเข้าเฝ้าถวายหนังสือที่วังสุโขทัย เวลา 11.00 น. ผู้แทนคณะราษฎรประกอบด้วย¹⁶⁹ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม นายประยูร ภมรมนตรี นายสงวน ตุลารักษ์ พ.ต.หลวงวิโรธอา (ถวิล ศิริศัพท์) ผู้บังคับการกองพันที่ 3 กรมทหารราบที่ 2 รักษาพระองค์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารของคณะราษฎรให้เป็นผู้บังคับทหารทุกเหล่าที่รวมอยู่ในเขตพระที่นั่งอนันตสมาคม นายจรูญ ณ บางช้าง นายทหารคณะกบฏ ร.ศ. 130 สำหรับหัวหน้านำการเข้าเฝ้านั้นคณะราษฎรได้เชิญให้ พล.ร.ด.พระยาศรยุทธเสนี (กระแสด ประวาทะนาวัน, 2431-2526) เจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารเรือ เป็นผู้นำด้วย “เคยเป็นราชองครักษ์เคยเข้าเฝ้าอยู่เสมอ” ขณะเดียวกัน พล.ร.ด.พระยาศรยุทธเสนี ตอบรับคำเชิญโดยได้อ่านธรรมนูญการปกครองแผ่นดินของคณะราษฎรแล้ว “ก็เห็นว่าเป็นหลักการปกครองที่ต่างประเทศส่วนมากเขามีอยู่ เพราะข้าพเจ้าเคยไปต่างประเทศหลายครั้งเคยสนใจซื้อหลักปกครองบางประเทศมาอ่าน”¹⁷⁰

ผู้แทนคณะราษฎรเข้าเฝ้าเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือสำคัญ 2 ฉบับ ให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงลงพระปรมาภิไธย คือ 1) พระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๕ 2) พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕ สำหรับพระราชกำหนดนิรโทษกรรม¹⁷¹ ซึ่งมีสาระสำคัญว่า “บรรดาการกระทำทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านั้นไม่ว่าของบุคคลใดๆ ในคณะราษฎรนี้หากว่าจะเป็นการละเมิดบทกฎหมายใดๆ ก็ดี ห้ามมิให้ถือว่าเป็นการละเมิดกฎหมายเลย” ได้รับการขอร้องจากผู้แทนคณะราษฎรให้ทรงลงพระปรมาภิไธยอย่าง

¹⁶⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 1974-1977.

¹⁷⁰ “บันทึกประวัติส่วนตัวของพระยาศรยุทธเสนี,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรีพระยาศรยุทธเสนี (กระแสด ประวาทะนาวัน) (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์งามกุฎราชวิทยาลัย, 2526), หน้า น.

¹⁷¹ “พระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พุทธศักราช ๒๔๗๕,” อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นววิศาสตร์ 15:99 (กันยายน ๒๔๗๕) : 1977-1980.

ทันทีทันใด ซึ่งพระองค์ทรงยอมตาม ขณะเดียวกันคณะราษฎรก็ได้ยอมรับว่าการเปลี่ยนระบอบการปกครองด้วยการยึดอำนาจของฝ่ายคณะราษฎรนั้นได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะพระมหากษัตริย์ของระบอบเก่าทรงยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ พระราชกำหนดนิรโทษกรรมที่ร่างโดยคณะราษฎรจึงแสดงให้เห็นถึงการประนีประนอมทางการเมือง โดยบรรจุข้อความว่า "อันที่จริงการปกครองด้วยวิธีมีพระธรรมนูญการปกครองนี้ เราก็ได้ดำริอยู่ก่อนแล้ว ที่ราษฎรคณะนี้กระทำการเป็นการถูกต้องตามนิยมของเราอยู่ด้วย" ลงไปในคำปรารภของพระราชกำหนดฉบับนี้ไว้ด้วย และในลักษณะประนีประนอมยอมโอนอ่อนต่อกัน เมื่อหลวงประดิษฐมนูธรรมอ่านพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พ.ศ. 2475 จบและทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสว่า "ข้อความในพระราชบัญญัตินี้ออกจะยาวฟังไม่แจ่มแจ้ง อยากจะขอตรวจดูก่อน"¹⁷² และ "ขอเวลาให้ฉันอ่านสักอาทิตย์สองอาทิตย์ หลวงประดิษฐฯ กราบทูลว่า ทรงอ่านแล้วทรงตอบให้ทราบเร็วที่สุดได้จะเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้าฯ อย่างยิ่ง"¹⁷³ แต่ในช่วงท้ายที่พระองค์เสด็จออกให้ผู้แทนคณะราษฎรเข้าเฝ้ารอบที่สองนั้น พระองค์ทรงเปลี่ยนพระราชหฤทัยโดยมีพระราชดำรัสว่า "ข้อความบางตอนในพระราชบัญญัติยังไม่เข้าใจดี ครั้นจะเขียนลงไปก็ดูจะไม่งาม ขอผัดวันพรุ่งนี้เวลา 17.00 จะทรงตอบให้ทราบเป็นทางการ"¹⁷⁴ ผลโดยสรุปก็คือ พระราชกำหนดนิรโทษกรรมได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายในวันที่ 26 มิถุนายนในวันเดียวกันนั่นเอง ส่วนพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พ.ศ. 2475 เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานกลับคืนยังคณะราษฎรพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็ได้อำนาจพระราชหัตถเลขาว่า "ชั่วคราว" ปรากฏอยู่ด้วย¹⁷⁵ ฝ่ายคณะราษฎรเองก็ยอมรับการประนีประนอมทางการเมืองกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นเมื่อประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามที่คณะราษฎรเป็นฝ่ายจัดสร้าง เมื่อวันที่ 27

¹⁷² เพ็ญอ้าง, หน้า 1976.

¹⁷³ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรีพระยาสุรยุทธเสนี อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 170, หน้า บ.

¹⁷⁴ "การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม," นาวิกศาสตร์ 15:9 (กันยายน 2475) : 1977.

¹⁷⁵ ปรีดี พนมยงค์, "คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประเทศไทย 24 มิถุนายน," ใน ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย, อ้างแล้ว, หน้า 346.

มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงยอมรับให้มีคำว่า “ชั่วคราว” ต่อท้าย เพื่อที่จะได้มีการจัดร่างฉบับ “ถาวร” ต่อไป ทั้งหมดนี้คือจุดเริ่มต้นของระบอบรัฐธรรมนูญและเป็นจุดเริ่มของปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง ด้านรัฐธรรมนูญในระยะถัดมาด้วย

บทที่ 2

ระบอบรัฐธรรมนูญ

ในช่วงปีแรกหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 สยามได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2 ฉบับด้วยกัน ฉบับแรกคือ “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475” ฉบับนี้เกิดขึ้นจากการยึดอำนาจของคณะราษฎร เพื่อล้มเลิกการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือระบอบเก่า ดังนั้น “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน” จึงเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศที่ร่างขึ้นโดยฝ่ายปฏิวัติ หรือคณะราษฎร แต่จากเหตุการณ์ในช่วง 2 วันแรกของการเปลี่ยนระบอบการปกครอง พระมหากษัตริย์ประมุขของระบอบเก่าได้ยินยอมปฏิบัติตาม “คำขาด” ของคณะราษฎร ด้วยเหตุนี้ฝ่ายปฏิวัติจึงยอมรับที่จะประนีประนอมทางการเมืองกับพระมหากษัตริย์ โดยยอมให้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับนี้ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน เป็นฉบับ “ชั่วคราว” ตามที่ประมุขของระบอบเก่าทรงเสนอ เพื่อจัดให้มีการร่างกติกาทางการเมืองใหม่ และได้ประกาศใช้เป็น “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม” เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 หรือฉบับที่สอง โดยหวังกันว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะเป็นฉบับ “ถาวร” คู่ไปกับประเทศสยาม ทั้งมีสาระที่รัดกุมและภาษาที่สละสลวย การร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้นแม้จะได้ดำเนินไปบนหลักการ “แก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม” จากธรรมนูญการปกครองฉบับชั่วคราว แต่ในท้ายสุดแล้วกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับถาวร เป็นชัยชนะร่วมของฝ่ายพระมหากษัตริย์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือขุนนางอาวุโสกับฝ่ายปฏิวัติ ในบทนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความหมายและความสำคัญของรัฐธรรมนูญแต่ละฉบับแล้ว จะยังแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในสาระของรัฐธรรมนูญทั้ง 2 ฉบับ โดยเปรียบเทียบกัน

ตลอดจนถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์และของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และปัญหาสำคัญต่างๆ ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ

2.1 ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว

“พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว” ซึ่งจะเรียกต่อไปว่า “ธรรมนูญฉบับชั่วคราว” นั้นเป็นภาระหน้าที่ของคณะราษฎรสายพลเรือนในการจัดเตรียมร่าง แม้เป็นที่ทราบกันดีว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือนเป็นผู้จัดทำร่างธรรมนูญฉบับนี้ขึ้น แต่ก็ใกล้เคียงความจริงมากเกินไปหากกล่าวว่า ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินเป็นเพียงการบรรจุไว้ซึ่งแนวความคิดและความมุ่งหวังของผู้จัดทำร่างเพียงผู้เดียว หากโดยรวมแล้ว ทั้งหลักการและสาระในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินเป็นจินตภาพร่วมกันของคณะราษฎรตลอดจนการตระหนักถึงปัญหารายละเอียดที่เกี่ยวข้องกัน เช่น การคิดจะยกเลิกบรรดาศักดิ์¹ บันทึกลงในระยะหลังมากของ ประยูร ภมรมนตรี ผู้ร่วมก่อการฯแต่ครั้งปารีส ได้กล่าวว่า นอกจากตนจะติดปัญหาของการใช้คำบางคำแล้ว ที่เหลือออกนั้นทั้งหลักการและสาระในธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน เป็นหลักการที่สมบูรณ์มากและเป็นสิ่งที่เห็นร่วมด้วย²

เมื่อพิจารณาสาระโดยรวมของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินพบว่า เจตจำนงของคณะราษฎรนอกจากจะได้กำหนดรูปแบบโครงสร้างและระบบของระบอบการเมืองสยามใหม่แล้ว ยังอาจมุ่งหวังให้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับนี้เป็นฉบับถาวรของประเทศด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ธรรมนูญนี้ได้วางหลักการต่างๆ ในลักษณะที่เป็นการปกครองแบบถาวร ทั้งไม่มีมาตราใดที่กล่าวถึง

¹ ร.ส. ครั้งที่ 36/2475, 25 พฤศจิกายน 2475.

² พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี, บันทึกรับเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่าด้วยกำเนิด ความมุ่งหมาย การปฏิบัติ ความสำเร็จ และความผิดพลาด (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพ็ญอักษร, 2517), หน้า 99-100.

การสามารถจะแก้ไขเพิ่มเติมธรรมนูญการปกครองแผ่นดินไว้ในธรรมนูญฉบับนี้³ อย่างไรก็ตาม ในสายตาของนักนิติศาสตร์ชาวสยามย่อมมองเห็นว่า การที่ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดไม่มีบทบัญญัติให้สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมสาระในธรรมนูญได้ ย่อมอาจทำให้บทบัญญัติในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินไม่สอดคล้องกับความต้องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่จะมีขึ้นในอนาคต ซึ่งธรรมนูญฉบับนี้ก็อาจต้องถูกยกเลิกในที่สุด และนอกจากนั้นธรรมนูญฉบับนี้ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ลงรายละเอียด ซึ่งอันที่จริงสมควรนำไปตราไว้ในพระราชบัญญัติและพระราชกฤษฎีกาอันเป็นกฎหมายย่อยลงไป เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ง่ายให้สอดคล้องกับความต้องการทางด้านต่างๆ ของประเทศ ดังนั้นจึงไม่เป็นการเหมาะสมที่จะบัญญัติไว้ในกฎหมายสูงสุดของประเทศ ด้วยเหตุนี้เมื่อการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นไปในทางสงบและราบรื่น จึงทำให้คณะราษฎรยอมรับข้อบกพร่องที่มีอยู่ในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินที่ฝ่ายตนร่างขึ้นได้โดยง่าย ขณะเดียวกันก็เป็นการประนีประนอมทางการเมืองกับพระมหากษัตริย์ ผลท้ายสุดก็คือ คณะราษฎรยอมรับให้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับนี้เป็นฉบับ “ชั่วคราว” ตามที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานลงมา หลวงประดิษฐมนูธรรมในฐานะตัวแทนคณะราษฎรได้แถลงต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในการประชุมเป็นครั้งแรกว่า

ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับนี้เป็นธรรมนูญชั่วคราว เพราะว่าได้สร้างขึ้นด้วยเวลาฉุกเฉินทุกกะทันหัน อาจจะมีที่บกพร่องอยู่บ้างก็ได้ จึงควรที่จะได้ผู้มีความรู้ความชำนาญในการนี้เป็นอนุกรรมการตรวจแก้ไขเพิ่มเติมเสียใหม่ให้เรียบร้อยบริบูรณ์⁴

³ทิพวรรณ เจริญธีรสกุล, *ปฐมทวศน์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ : สถาบันสันติประชาธรรม, 2531), หน้า 145-146.

⁴ร.ส. ครั้งที่ 1/2475, 28 มิถุนายน 2475.

ธรรมนูญฉบับชั่วคราว⁵ มีบทบัญญัติทั้งหมด 39 มาตรา แบ่งออกเป็น 5 หมวด ประกอบด้วย หมวดที่ 1 ข้อความทั่วไป หมวดที่ 2 กษัตริย์ หมวดที่ 3 สถาปแทนราษฎร หมวดที่ 4 คณะกรรมการราษฎร และหมวดที่ 5 ศาล กำเนิดของธรรมนูญฉบับชั่วคราวได้ปรากฏอยู่ใน “คำปรารภ” ของธรรมนูญที่สิ้นและกระชับว่า

โดยที่คณะราษฎรได้ขอร้องให้อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม
เพื่อบ้านเมืองจะได้เจริญขึ้น และ
โดยที่ได้ทรงยอมรับตามคำขอร้องของคณะราษฎร
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยมาตร
ต่อไปนี้

นั้นหมายความว่า ตามทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดรัฐธรรมนูญที่แบ่งออกได้เป็น 3 วิธีทางใหญ่ คือ 1) พระมหากษัตริย์ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทาน 2) รัฐธรรมนูญเกิดขึ้นโดยทางสัญญา ระหว่างผู้แทนราษฎรคณะหนึ่งกับพระมหากษัตริย์ และ 3) รัฐธรรมนูญเกิดขึ้นโดยสภาผู้แทนราษฎรประชุมปรึกษาบัญญัติขึ้น⁶ ดังนั้นธรรมนูญฉบับชั่วคราวของสยามจึงมีกำเนิดตามวิธีทางที่ 2 คือ เกิดขึ้นโดยทางสัญญา สิ่งที่ตามมาในกำเนิดแบบวิธีทางที่ 2 (และที่ 3) ก็คือ หลักแห่งอำนาจอ้างอิงที่ปรากฏในมาตราที่ 1 ของธรรมนูญฉบับชั่วคราวว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” อำนาจสูงสุดของประเทศก็คือ “อำนาจอธิปไตย” ซึ่งตามหลักของการแบ่งแยกอำนาจอ้อมประกอบด้วย อำนาจอธิปไตย อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ อำนาจสูงสุดทั้ง 3 นี้ หากเป็นไปตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช อำนาจสูงสุดของประเทศย่อมเป็นของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระองค์

⁵“พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 49 (27 มิถุนายน 2475) : 166-179.

⁶หลวงประเจิดอักษรลักษณ์, กฎหมายรัฐธรรมนูญ (พระนคร : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2477), หน้า 7.

ทรงมีอำนาจลึทธิซาดที่จะบริหารราชการแผ่นดินด้วยอำนาจต่างๆ เหล่านี้ และพระมหากษัตริย์ย่อมทรงไว้ซึ่งอำนาจที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนพลเมืองของพระองค์ได้

ถ้าแม้พระองค์ทรงเห็นว่าประเทศซึ่งปกครองอยู่นั้น ประชาชนพลเมืองมีความรู้มีการศึกษาถึงขีดแล้วอีกเหตุหนึ่งก็คือ เมื่อบ้านเมืองเจริญถึงขีด ประชาชนพลเมืองมีความรู้ที่จะปกป้องรักษาตนเองได้ พระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่าถ้าขึ้นจะปกครองประเทศอย่างสมบูรณ์อำนาจอธิปไตยต่อไปแล้วก็จำเป็นจะต้องเกิดการกบฏขึ้นแน่ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วพระมหากษัตริย์ซึ่งพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนพลเมือง ก่อนที่ประเทศบ้านเมืองที่พระองค์ทรงปกครองอยู่นั้นมีการกบฏขึ้น วิธีนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงสงวนสิทธิไว้เป็นจำนวนมาก สิ่งใดซึ่งทรงเห็นสมควรพระราชทานก็พระราชทาน สิ่งใดซึ่งทรงเห็นว่ายังควรสงวนไว้ในพระราชอำนาจก็ไม่พระราชทาน ประชาชนพลเมืองไม่มีสิทธิที่จะขอร้องมากไปกว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานให้ นอกจากนั้น การที่พระมหากษัตริย์พระราชทานรัฐธรรมนูญชนิดนี้ ยังมีบุญคุณแก่ประชาชนพลเมืองเป็นอนันต์ประการ⁷

โดยสรุปก็คือ ทฤษฎีเกี่ยวกับอำนาจอธิปไตย ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการพระราชทานโดยพระมหากษัตริย์ เช่นที่อาจมีขึ้นตามแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ดังปรากฏใน “เค้าโครงเบื้องต้น” ของ ฟรานซิส บี แฮร์ (พ.ศ. 2469) และ “เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล” ของ เรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ และพระยาศรีวิสารวาท (พ.ศ. 2474) ย่อมแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว กล่าวคือรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวได้พลิกคว่ำทฤษฎีอำนาจอสูงสุดของประเทศเป็นของพระมหากษัตริย์ มาเป็น

⁷ เพ็ญอ้าง, หน้า 7-8.

ทฤษฎีอำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎร และนี่คือความหมายอันสำคัญของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

จากอำนาจสูงสุดของประเทศตามมาตราที่ 1 ของธรรมนูญฉบับชั่วคราวได้กำหนดให้มีบุคคลและคณะบุคคล 4 จำพวก เป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎรในมาตราที่ 2 คือ 1. กษัตริย์ 2. สภาผู้แทนราษฎร 3. คณะกรรมการราษฎร 4. ศาล

“กษัตริย์” (ธรรมนูญฉบับชั่วคราวไม่ได้ใช้คำว่า พระมหากษัตริย์) ในฐานะของพระมหากษัตริย์สยาม ซึ่งเคยทรงเป็น สมบูรณาญาสิทธิ ได้ถูกลดทอนให้เป็น “สัญลักษณ์” ของประเทศ หรือ “เป็นประมุขสูงสุดของประเทศ” เท่านั้น (มาตรา 3) การตรากฎหมาย การวินิจฉัยคดีของศาล ตลอดจนการดำเนินงานของฝ่ายบริหาร “จะต้องกระทำในนามของกษัตริย์” แต่พระมหากษัตริย์หาทรงมีพระราชอำนาจที่จะปฏิบัติใดๆ ด้วยพระองค์เอง หากไม่ได้รับการแนะนำและยินยอมจากสภาผู้แทนราษฎร หรือคณะกรรมการราษฎรซึ่งเป็นฝ่ายบริหาร ย่อมถือว่า “เป็นโมฆะ” (มาตรา 3, 7) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสูญเสียพระราชอำนาจที่จะทรงแต่งตั้งรัชทายาทหรือผู้สืบราชสมบัติ เพราะการสืบทอดราชบัลลังก์นอกจากจะกำหนดให้เป็นไปตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 แต่สิ่งที่สำคัญคือต้อง “ด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร” (มาตรา 4) และในฐานะประมุขของระบอบใหม่ พระมหากษัตริย์ได้รับมอบอำนาจเล็กน้อยในการที่จะยับยั้ง หรือไว้ได้ (Veto) พระราชบัญญัติที่ได้ผ่านการลงมติจากสภาผู้แทนราษฎรแล้ว ภายในกำหนด 7 วัน โดยพระองค์ต้องทรงแสดงเหตุผลที่ไม่ยอมลงพระนามเพื่อประกาศใช้ พระองค์ก็มีอำนาจส่งพระราชบัญญัตินั้นคืนมายังสภาเพื่อให้สภาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง แต่ถ้าสภามติยืนยันตามมติเดิมให้ประกาศใช้เป็นกฎหมาย สภาก็มีอำนาจออกประกาศใช้บังคับเป็นกฎหมายได้ แม้กษัตริย์ไม่ทรงเห็นพ้องด้วยก็ตาม (มาตรา 8)

“สภาผู้แทนราษฎร” เป็นสถาบันที่ได้รับการกำหนดให้มีอำนาจหน้าที่สูงสุดในโครงสร้างและระบบทางการเมืองตามธรรมนูญฉบับชั่วคราว กล่าวคือ เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ดำเนินนิติบัญญัติ

และสามารถที่จะยืนยันให้พระราชบัญญัติใดๆ ออกใช้บังคับเป็นกฎหมายได้โดยง่ายแม้ว่าจะมีความขัดแย้งกับพระมหากษัตริย์ก็ตาม (มาตรา 8) และในความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์นั้น สภาผู้แทนราษฎรยังทำหน้าที่วินิจฉัยคดีอาชญาที่มีการฟ้องร้องกษัตริย์ แทนการทำหน้าที่ของศาล (มาตรา 6) ในด้านความสัมพันธ์กับฝ่ายบริหาร สภาผู้แทนราษฎรได้รับมอบอำนาจอย่างมากตาม มาตราที่ 9 “สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจดูแลควบคุมกิจการของประเทศและมีอำนาจประชุมกันถอดถอนกรรมการราษฎรหรือพนักงานรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้” กล่าวคือ คณะกรรมการราษฎรหรือฝ่ายบริหาร ได้รับเลือกตั้งจากสภา และดำเนินงานบริหารโดยรับผิดชอบต่อสภา แต่ไม่มีบทบัญญัติในมาตราใดที่จะให้อำนาจแก่ฝ่ายบริหารในการที่จะสั่งยุบสภา นอกจากนี้สภายังมีอำนาจเช่นเดียวกับอำนาจของฝ่ายบริหารที่สามารถประชุมกันถอดถอนพนักงานรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้ การที่รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวได้ให้ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจเหนือกว่าและคอยกวดฝ่ายบริหารไว้ ไพโรจน์ ชัยนาม ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายรัฐธรรมนูญได้อธิบายให้เห็นในมุมกว้างว่า เป็นกระแสเดียวกันของรัฐธรรมนูญใหม่ภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่รัฐธรรมนูญใหม่เป็นส่วนมาก

ได้ร่างขึ้นโดยคณะบุคคลที่มีความคิดเห็นรุนแรงจัด ซึ่งจดจำความชั่วร้ายของรัฐบาลหรือฝ่ายบริหารในครั้งก่อน (คือก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 : ผู้อ้าง) ไว้อยู่เสมอ พวกเหล่านี้เกลียดชังและไม่มีความเชื่อถือฝ่ายบริหาร ฉะนั้นในการร่างรัฐธรรมนูญจึงต้องให้ฝ่ายรัฐสภาหรือฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจเหนือกว่าคอยกวดฝ่ายบริหารไว้ ...ผู้ร่างรัฐธรรมนูญใหม่ๆ เหล่านี้ มีความคิดรุนแรง ไม่มีความไว้วางใจต่อฝ่ายบริหารเลย แต่ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามประเพณีของการปฏิวัติทั้งหลายในโลก ที่จะให้อำนาจนิติบัญญัติเหนือกว่าอำนาจบริหาร...⁸

⁸ไพโรจน์ ชัยนาม, “ระบอบรัฐสภาในรัฐธรรมนูญภายหลังมหาสงคราม,” ใน การร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ (พระนคร : โรงพิมพ์พานิชคุปผล, 2488), หน้า 12-13.

และทั้งนี้อาจเนื่องจากความต้องการของคณะราษฎรที่จะควบคุมการบริหารงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของหลัก 6 ประการของคณะราษฎร โดยเฉพาะในช่วงแรกของการเปลี่ยนระบอบการปกครองที่ยังไม่อาจไว้วางใจอะไรแน่นอนลงไปได้ สภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดในระบอบใหม่ก็ได้รับการวางบทกำหนดอย่างละเอียดซึ่งการจะได้มาซึ่งสมาชิกสภา โดยแบ่งออกเป็น 3 สมัยด้วยกัน (มาตรา 10) คือ

สมัยที่ 1 : นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้เป็นต้นไปจนกว่าจะถึงเวลาที่สมาชิกในสมัยที่ 2 จะเข้ารับตำแหน่งให้คณะราษฎรซึ่งมีคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจแทนจัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้นเป็นจำนวน 70 นาย เป็นสมาชิกในสภา

สมัยที่ 2 : ภายในเวลา 6 เดือนหรือจนกว่าการจัดประเทศเป็นปกติเรียบร้อย สมาชิกในสภาจะต้องมีบุคคล 2 ประเภททำกิจการร่วมกันคือ

ประเภทที่ 1 ผู้แทนซึ่งราษฎรจะได้เลือกขึ้นจังหวัดละ 1 นาย...

ประเภทที่ 2 ผู้เป็นสมาชิกอยู่แล้วในสมัยที่ 1 มีจำนวนเท่ากับสมาชิกประเภทที่ 1 ถ้าจำนวนเกินให้เลือกกันเองว่าผู้ใดจะคงเป็นสมาชิกต่อไป ถ้าจำนวนขาดให้ผู้ที่มีตัวอยู่เลือกบุคคลใดๆ เข้าแทนจนครบ

สมัยที่ 3 : เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ 2 เป็นอันไม่มีอีกต่อไป

สำหรับสมาชิกสภาสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 แปลความหมายได้ว่า ในสมัยที่ 1 อำนาจอสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎร แต่คณะราษฎรโดยเฉพาะคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจนี้แทนราษฎรในการจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎร และเมื่อถึงสมัยที่ 2 ด้านหนึ่งราษฎรเป็นผู้ใช้อำนาจอสูงสุดของตนเองโดยการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร อีกด้านหนึ่ง คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารคณะ

ราษฎรยังคงเป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของราษฎรแทนกึ่งหนึ่ง ดังปรากฏเป็นสมาชิกประเภทที่ 2 ซึ่งก็คือสมาชิกที่สืบเนื่องจากสมัยที่ 1 หรือกล่าวอย่างกระชับก็คือ สมาชิกสภาประเภทที่ 2 ตามสมัยที่ 2 อำนาจแต่งตั้งเป็นของคณะราษฎร หลวงประดิษฐมนูธรรมได้อธิบายถึงการมีสมาชิกประเภทที่ 2 ในสมัยที่ 2 ว่า

การที่มีสมาชิกผสมในสมัยที่ 2 นั้น ไม่ใช่ประสงค์ที่จะหวงอำนาจ ความข้อนี้มีผู้เข้าใจไปต่างๆ สุดแต่เขาจะกล่าวหาว่าประสงค์เป็นดิกเตเตอร์ (Dictator) บ้างอะไรบ้าง ความจริงไม่ใช่เช่นนั้นเลย การที่เราจำเป็นต้องมีสมาชิกประเภท 2 ไว้กึ่งหนึ่งก็เพื่อที่จะช่วยเหลือผู้แทนราษฎรในขณะที่เพิ่งเริ่มมีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ เรายอมทราบอยู่แล้วยังมีราษฎรอยู่อีกเป็นจำนวนมากที่ยังไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอที่จะจัดการปกครองป้องกันผลประโยชน์ของตนเองได้บริบูรณ์ ถ้าขึ้นปล่อยมือให้ราษฎรเลือกผู้แทนโดยลำพังเองในเวลานี้แล้ว ผลร้ายก็จะตกอยู่กับราษฎรเอง เพราะผู้ที่จะสมัครไปเป็นผู้แทนราษฎรอาจเป็นผู้ที่มีกำลังในทางทรัพย์สิน ราษฎรเมื่อยังไม่ได้รับการศึกษา ก็อาจจะหลงไปว่าผู้้นั้นประสงค์จะป้องกันประโยชน์ของราษฎร แต่ผลสุดท้าย เขาอาจคิดถึงประโยชน์เฉพาะหมู่เหล่าของเขา หาได้คิดถึงราษฎรตลอดจนคนยากจนด้วยไม่ คณะราษฎรปฏิญาณไว้ว่า ถ้าราษฎรได้มีการศึกษาเพียงพอแล้วก็ยินดีที่จะปล่อยให้ราษฎรได้ปกครองตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องมีสมาชิกประเภทที่ 2 ฉะนั้นจึงได้วางเงื่อนไขไว้ว่า เมื่อใดราษฎรได้มีการศึกษาจนประมาณศึกษามากกว่ากึ่งจำนวนผู้มีสิทธิออกเสียงแล้วบทบัญญัติเฉพาะกาลนี้ก็อันยกเลิกทันที และแม้ว่าจะยังไม่ถึงจำนวนนั้นก็ตาม แต่เมื่อถึงกำหนด 10 ปีแล้ว ซึ่งคณะราษฎรหวังว่าจะจัดบำรุงการศึกษาให้ได้เป็นจำนวนมาก บทบัญญัติเฉพาะกาลนี้ก็อันต้องเลิกเหมือนกัน ขอให้เข้าใจว่าสมาชิกประเภทที่ 2 เป็นเสมือนพี่เลี้ยงที่จะช่วยปกครองการทำงานให้ดำเนินไปสมตามความมุ่งหมายของรัฐธรรมนูญ และเป็น

ผู้ป้องกันผลประโยชน์อันแท้จริง ไม่เลือกกว่าคนมั่งมีหรือคนจน อันเป็นจุดมุ่งหมายของคณะราษฎรซึ่งได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้⁹

ปัญหาที่สามารถพิจารณาได้จากคำอธิบายของหลวงประดิษฐมนูธรรมข้างต้น ก็คือ ปัญหาหลักการกับความเป็นจริง หลักการคือความต้องการสร้างระบอบการเมืองใหม่ให้ดำเนินไปตามลัทธิประชาธิปไตยหรือลัทธิรัฐธรรมนูญ ซึ่งความหมายพื้นฐานก็คือ ราษฎรเป็นใหญ่ แต่ความเป็นจริงก็คือสยามเพิ่งเริ่มต้นของระบอบใหม่ ขณะเดียวกันราษฎรก็ยังไม่ได้รับการศึกษาอย่างเพียงพอ ซึ่งเป็นส่วหนึ่งของจากระบอบเก่า ดังนั้นทางออกของปัญหาที่ขัดแย้งกันระหว่างหลักการกับความเป็นจริง ย่อมเป็นผลของตรรกะจากเหตุข้างต้นคือ เมื่อมีจำนวนราษฎรจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาเกินกึ่งหนึ่ง โดยรัฐบาลจะเร่งรัดจัดการศึกษาให้ทั่วถึงและอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็จะเป็นไปตามสมัยที่ 3 อย่างไรก็ตามบนปัญหาหลักการและความเป็นจริงนี้ย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่า มีผลให้คณะราษฎรเป็นฝ่ายกุมอำนาจในระบอบการเมืองใหม่นี้ภายในช่วง 10 ปีต่อไปข้างหน้า

“คณะกรรมการราษฎร” เป็นสถาบันฝ่ายบริหารมีอำนาจหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 28) คณะกรรมการราษฎรประกอบด้วยประธานคณะกรรมการราษฎร 1 นาย และกรรมการราษฎร 14 นาย รวมเป็น 15 นาย (มาตรา 32) โดย “ให้สภาเลือกตั้งสมาชิกในสภาผู้หนึ่งขึ้นเป็นประธานกรรมการ และให้ผู้เป็นประธานนั้นเลือกสมาชิกในสภาอีก 14 นายเพื่อเป็นกรรมการ การเลือกนี้เมื่อได้รับความเห็นชอบของสภาแล้ว ให้ถือว่าผู้ที่ได้รับเลือกนั้นๆ เป็นกรรมการของสภา ในเมื่อสภาเห็นว่ากรรมการมิได้ดำเนินการกิจการตามรัฐประศาสนโยบายของสภา สภามีอำนาจเชิญกรรมการให้ออกจากหน้าที่ แล้วเลือกตั้งใหม่...” (มาตรา 33) แต่เมื่อพิจารณาโครงสร้างของฝ่ายบริหารโดยรวมแล้ว คณะกรรมการราษฎรนั้นมีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมดำเนินนโยบายเป็นสำคัญ โดยมีเสนาบดีกระทรวงต่างๆ ซึ่งเป็นองค์กรที่มีอยู่แล้วในระบอบเก่าเป็น

⁹ ร.ง.ส. ครั้งที่ 40/2475, 27 พฤศจิกายน 2475.

ฝ่ายที่ดำเนินกิจการทั้งปวง และรับผิดชอบต่อคณะกรรมการราษฎร (มาตรา 31) รูปแบบของฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลตามธรรมนูญฉบับชั่วคราว กล่าวได้ว่า เป็นการผสมผสานระหว่าง “รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัด” กับ “รัฐบาลประชาธิปไตย” ดังปรากฏในหนังสือ “คำอธิบายกฎหมายปกครอง” ของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2474

รัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ แบ่งเป็น 2 ชนิด

2.1 รัฐบาลราชาธิปไตย

2.2 รัฐบาลประชาธิปไตย

การแบ่งเช่นนี้ โดยเพ่งเล็งถึงผู้เป็นประมุขแห่งอำนาจบริหารบัญญัติว่าเป็นบุคคลชนิดใด ถ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็เรียกว่า รัฐบาลราชาธิปไตย ถ้าเป็นบุคคลอื่นมิใช่พระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่ารัฐบาลประชาธิปไตย

....

2.1.2 รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัด (Monarchie limitée) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินไม่มีอำนาจในการแผ่นดิน นอกจากอำนาจในการพิธีและลงพระนาม และยอมให้อำนาจพระนามในกิจการต่างๆ แต่พระองค์มิได้ใช้อำนาจด้วยตนเอง อำนาจทั้งหลายในการบริหารตกอยู่แก่คณะเสนาบดี เช่น ในประเทศอังกฤษ และเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ได้นี้เอง จึงมีสุภาษิตอังกฤษอยู่ว่า “King can do no wrong” พระเจ้าแผ่นดินไม่อาจทำผิด ถ้าจะพูดกลับอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ได้ ก็ทำผิดไม่ได้ด้วยเอง

....

2.2.2 รัฐบาลประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจบริหารได้ตกอยู่แก่คณะบุคคล เช่น สหเรูปLIK โซเชลลิสต์ โซเวียต ซึ่งอำนาจบริหารได้ตกอยู่คณะบริหารกลางเป็นต้น แต่มีประธานคณะบริหารกลาง ไม่ใช่ประธานาธิบดีแห่งเรูปLIK¹⁰

¹⁰ ปรีดี พนมยงค์, คำอธิบายกฎหมายปกครอง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, 2513), หน้า 32-34.

รูปแบบของรัฐบาลที่ผสมกันระหว่างฝ่ายควบคุมการดำเนินงานด้านนโยบาย กับฝ่ายปฏิบัติงานหรือเสนาบดีกระทรวงต่างๆ ซึ่งต้องควบคุมดูแลรักษาการให้เป็นไปตามระเบียบของกระทรวงนั้นๆ หรือดำเนินงานด้านเทคนิค เป็นรูปแบบรัฐบาลที่คณะราษฎรต้องการตั้งแต่เริ่มต้นการเปลี่ยนระบอบการปกครอง ดังปรากฏใน “ข้อตกลงต่างๆ ที่เสนาบดีปฏิบัติ” ซึ่งเป็นข้อตกลงระหว่างผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารของคณะราษฎรกับเสนาบดีและปลัดพลเมืองกระทรวงต่างๆ ในการประชุมตกลงร่วมกันเมื่อเย็นวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่า ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้เป็นผู้ใช้อำนาจการปกครองชั่วคราว ส่วนกิจการในหน้าที่ของกระทรวงทบวงกรมให้คงปฏิบัติราชการไปตามเคย กล่าวคือ

- “1) ถ้าเป็นราชการปกติอันมีระเบียบแบบแผนและเคยปฏิบัติมาแล้วก็ให้ปฏิบัติไปตามเคยได้
- 2) ถ้าเป็นราชการที่เคยนำความขึ้นกราบทูลก็ให้นำเสนอผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารจงทุกเรื่อง
- 3) ถ้ามีเหตุขัดข้องหรือสงสัยก็ให้นำข้อนั้นๆ มาหารือต่อผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้”¹¹

ดังนั้นเมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวและได้จัดตั้งคณะกรรมการราษฎรขึ้น อำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานด้านนโยบายของคณะกรรมการราษฎรจึงเทียบเท่าได้กับการควบคุมดำเนินนโยบายของผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร

“ศาล” ปรากฏในมาตรา 39 มาตราสุดท้ายเพียงมาตราเดียวว่า “การระงับข้อพิพาทให้เป็นไปตามกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลานี้” นั่นเพราะ “ผู้ร่างตั้งใจจะให้อำนาจศาลมีฐานะเสมอเท่ากับอำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหารบัญญัติ”¹² เพื่อความสมบูรณ์ของหลักการแบ่งแยกอำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการออกจากกัน อย่างไรก็ตาม เมื่ออธิบายถึงการปกครองโดยรัฐบาลชนิดต่างๆ นั้น ความแตกต่างอันสำคัญอยู่ที่อำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติ ส่วน “อำนาจศาลก็คล้ายๆ กัน.... (ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่เองเมื่อมีการแบ่งแยกอำนาจแล้วก็ให้ความอิสระภาพในทางศาล

¹¹“รายงานประชุมเสนาบดีและปลัดพลเมืองกระทรวงต่างๆ พร้อมด้วยคณะราษฎร,” อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นววิศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1782-1783.

¹²หลวงประเจิดอักษรลักษณ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 6, หน้า 102.

ด้วย เพราะฉะนั้นโดยปกติจึงมิได้อธิบายถึงอำนาจศาล¹³ หรืออีกด้านหนึ่งอาจเป็นการยอมรับว่า กระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่ในสยามในเวลานั้นอยู่ในสภาพที่ใช้ได้ และการแก้ไขในเรื่องอำนาจศาลนี้อาจจะกระทบกระทั่งถึงสิทธิของชาวต่างประเทศในประเทศสยาม¹⁴ ซึ่งสยามได้เสียเอกราชทางด้านศาลตามสนธิสัญญาพระราชไมตรีที่ทำไว้กับนานาประเทศตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

โดยสรุปแล้ว แม้ว่าธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวฉบับนี้จะมีระยะเวลาที่ใช้ไม่นานนักเพียง 6 เดือนเท่านั้น แต่รัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่ประกาศเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ก็ได้รับหลักการและสาระสำคัญไปจากธรรมนูญฉบับชั่วคราวนี้

2.2 รัฐธรรมนูญ

ดังกล่าวแล้วข้างต้นว่า ผลของการยอมรับให้ “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม” เป็นฉบับ “ชั่วคราว” ดังนั้นภารกิจอันสำคัญยิ่งในสมัยรัฐบาลคณะกรรมการราษฎร หรือรัฐบาลชั่วคราวก็คือ การสร้างกติกากฎทางการเมืองใหม่ โดยการร่าง “รัฐธรรมนูญ” ให้เป็น “ฉบับถาวร” ในวันประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม วาระการประชุมที่สำคัญวาระหนึ่งนอกจากวาระผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารมอบอำนาจให้สภาผู้แทนราษฎร การเลือกประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร การเลือกประธานคณะกรรมการราษฎรและกรรมการราษฎร ก็คือ “วาระที่จะต้องตั้งอนุกรรมการร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินใหม่ให้เรียบร้อยบริบูรณ์” หรือ “อนุกรรมการตรวจแก้ไขเพิ่มเติมเสียใหม่ให้เรียบร้อยบริบูรณ์”¹⁵ ความหมายของวาระนี้ก็คือ การให้มีคณะอนุกรรมการขึ้นชุดหนึ่งมีอำนาจ

¹³ เพ็งอ้าง, หน้า 58.

¹⁴ เพ็งอ้าง, หน้า 102-104 และหลวงจักรปาณิศรศีลวิรุทธ์, คำอธิบายธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่างๆ (พระนคร : โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, 2475), หน้า 73.

¹⁵ ร.ส. ครั้งที่ 1/2475, 28 มิถุนายน 2475.

หน้าที่พิจารณา “แก้ไขเพิ่มเติม” ธรรมนูญฉบับถาวรให้เรียบร้อยยิ่งขึ้น ทำให้ให้ไปกระทำการร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดินขึ้นใหม่ต่างหากออกไปแต่อย่างใด ชื่อของคณะอนุกรรมการที่จะทำการร่าง “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม” ได้เปลี่ยนเป็น “รัฐธรรมนูญ” (“รัฐ” หมายถึง บ้านเมืองหรือแผ่นดิน “ธรรมนูญ” หมายถึง บทกฎหมายว่าด้วยระเบียบการ รวมความแล้ว รัฐธรรมนูญจึงหมายถึงกฎหมายว่าด้วยระเบียบการปกครองแผ่นดินหรือรัฐ) นั่นก็ด้วยมีผู้เสนอในระหว่างทำการร่างและคณะอนุกรรมการก็เห็นควรใช้คำว่า “รัฐธรรมนูญ” ซึ่งเป็นศัพท์ที่ดั่งขึ้นใหม่เพื่อกะทัดรัด¹⁶ บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งจากสภาให้เป็นคณะอนุกรรมการร่างฯ รวม 7 คนด้วยกัน ได้แก่

1. มหาอำมาตย์โท พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์, พ.ศ. 2427-2491) เสนบดีมหาดไทย รับราชการตำแหน่งสูงสุดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2469 คือ อธิบดีผู้พิพากษา ศาลอุทธรณ์ กรรมการสภานิติศึกษา และกรรมการร่างกฎหมาย เป็นอาจารย์สอนที่โรงเรียนกฎหมาย และเป็นกรรมการองคมนตรีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา¹⁷ ได้รับเลือกจากที่ประชุมสภาให้เป็นประธานคณะกรรมการราษฎร และได้รับเลือกจากอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญให้เป็นประธานคณะฯ

2. มหาอำมาตย์โท พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตชาติ (บุญช่วย วณิกกุล, พ.ศ. 2432-2492) เป็นเพื่อนรุ่นน้องกับพระยามโนปกรณนิติธาดา รับราชการในกระทรวงยุติธรรมด้วยกัน ได้ทุนหลวงไปศึกษาวิชากฎหมายประเทศอังกฤษพร้อมกัน เดินทางไปด้วยกัน ศึกษาสำนักเกรสอินน์ (Grays Inn) เดียวกัน พักที่เดียวกัน เป็นเสนบดีมหาดไทยและเดินทางกลับประเทศพร้อมกัน แต่พระยาเทพวิฑูรฯ ดูจะมีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานมากกว่า ได้เป็นทั้งครูสอนกฎหมายและ

¹⁶ปรีดี พนมยงค์, “ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเบื้องต้นกับการร่างรัฐธรรมนูญ”, ใน ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 356, 374.

¹⁷พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2492), หน้า ก-ง.

ผู้จัดการโรงเรียนกฎหมายอย่างยาวนาน ตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 และตลอดสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เป็นอธิบดีกรมอัยการกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2466 และเลื่อนขึ้นเป็นอธิบดีศาลฎีกา กระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดครั้งสุดท้ายในระบอบเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2471 ได้รับความไว้วางใจจากคณะเจ้านายให้เป็นกรรมการร่างพระราชบัญญัติตั้งสภากรรมการองคมนตรี (พ.ศ. 2469-2470) และได้เป็นกรรมการองคมนตรีตั้งแต่สมัยแรก และเป็นอุปนายกรรมการองคมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2471¹⁸ แต่เมื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองก็ได้รับเลือกจากพระยามโนปกรณัม ประธานคณะกรรมการราษฎรให้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

3. มหาอำมาตย์ตรี พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) เกิด พ.ศ. 2433 จบเนติบัณฑิตอังกฤษจากสำนักอินเนอร์เทมเพิล (Inner Temple) มีความใกล้ชิดกับเจ้านายวงในสูง เป็นกรรมการร่างกฎหมาย กรมร่างกฎหมาย ช่วง พ.ศ. 2466-2467 ได้ร่วมงานกับพระยาเทพวิทูรา ในการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งบรรพ 1 และบรรพ 2 ที่ได้ประกาศบังคับใช้เป็นกฎหมายตามแนวทางตะวันตกเป็นฉบับแรก เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนกฎหมายตั้งแต่ พ.ศ. 2465 และเป็นอธิบดีศาลต่างประเทศช่วง พ.ศ. 2469-2470 และตำแหน่งราชการสูงสุดครั้งระบอบเก่าคือ เป็นอธิบดีกรมอัยการตั้งแต่ พ.ศ. 2471¹⁹

4. มหาอำมาตย์ตรี พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน, 2431-2510) สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ จากสำนักเกรสอินน์ ด้วยทุนเล่าเรียนหลวงเมื่อ พ.ศ. 2459 เป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายมาตั้งแต่ พ.ศ. 2462 ได้เป็นอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ เมื่อ

¹⁸ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาเทพวิทูรพหุลศรดาบดี (บุญช่วย วณิกกุล) (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริธรสาร, 2493), หน้า (1)-(13).

¹⁹ บันทึกคำสัมภาษณ์พระยามานวราชเสวี (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม) (ภาควิชานิติศึกษาทางสังคม ปรัญญา และประวัติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), ภาคผนวก.

พ.ศ. 2470 เป็นกรรมการร่างกฎหมาย พ.ศ. 2473 และได้เลื่อนย้ายเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา พ.ศ. 2474 หลังเปลี่ยนระบอบการปกครองได้เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศอีกตำแหน่งหนึ่ง²⁰

5. มหาเสวกตรี พระยาปรีชานฤเบศร์ (ฟัก พันธุ์ฟัก, 2425-2507) บิดามีสัญชาติเยอรมันเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายในสยาม มารดาเป็นไทย ไม่เคยไปศึกษาต่อต่างประเทศ จบการศึกษาชั้นมัธยมจากโรงเรียนอัสสัมชัญแล้วเข้าต่อโรงเรียนกฎหมาย และ สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตเมื่อ พ.ศ. 2448 ถัดนั้นรับราชการเป็นผู้พิพากษา สังกัดกระทรวงยุติธรรมมาตลอดจนย้ายสังกัดมาเป็นผู้ช่วยสมุหพระนิตินิศาสตร์ในกรมพระนิตินิศาสตร์ กระทรวงวัง พ.ศ. 2462 และตำแหน่งสูงสุดคือ ปลัดพระราชมนเฑียร พ.ศ. 2467 ได้ลาออกจากอาชีพราชการปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยเหตุผลว่า อาจถูกย้ายเปลี่ยนสังกัดกระทรวงในอัตราเงินเดือนที่ต่ำกว่าเดิมเมื่อ พ.ศ. 2468 ตั้งแต่นั้นมาก็ได้ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยตั้งสำนักงานทนายความ และรับว่าความจนทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในวงสังคมทั่วไปในขณะนั้นเป็นอันมาก²¹

6. อำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์, 2443-2526) ปริญญาเอกทางวิชากฎหมายจากประเทศฝรั่งเศส เป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายโรงเรียนกฎหมาย เป็นผู้ช่วยเลขานุการกรรมการร่างกฎหมาย เป็นตัวแทนของคณะราษฎรเพียงคนเดียวในคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ทั้งยังอ่อนอาวุโสที่สุดในอนุกรรมการคณะนี้ ทั้งในด้านวัยวุฒิและตำแหน่งหน้าที่การงานในระบอบราชการ

²⁰ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยานิตินิศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน) (พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2510), หน้า (1)-(8).

²¹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาปรีชานฤเบศร์ (ฟัก พันธุ์ฟัก) (พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2508), หน้า [1]-[2].

7. นายพันตรี หลวงสินาดโยธารักษ์ (ชิต มั่นศิลป์) เกิด พ.ศ. 2439 ไม่เคยไปศึกษาต่อต่างประเทศ จบการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เข้าสังกัดเป็นนายทหารปืนใหญ่ ตำแหน่งในช่วงสุดท้ายของระบอบเก่าคือเป็น หัวหน้ากองวิชาการกรมจเรทหารปืนใหญ่ในพระนคร และรักษาการในตำแหน่งปลัดกรมยุทธศึกษาทหารบก²² ได้รับเลือกเป็นอนุกรรมการร่างฯ น่าจะด้วยคำอธิบายของ พ.อ.พระยาพหลฯ ที่กล่าวถึง พ.ต.หลวงสินาดโยธารักษ์ ว่าเป็น “ผู้ที่เป็นกฎหมายและทหารแท้ๆ”²³

จากภูมิหลังประวัติของอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแต่ละคนกล่าวได้ว่า เกือบทั้งหมดเป็น “ผู้อาวุโส” หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แม้ว่าในกรณีของพระยาปรีชานฤเบศร์จะได้ลาออกจากราชการเป็นเวลา 7 ปีก่อนหน้า พ.ศ. 2475 แล้วก็ตาม แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นอดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่ง การที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก และเป็นอนุกรรมการร่างฯ น่าจะเป็นในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิจากนอกระบบราชการ ส่วน พ.ต.หลวงสินาดโยธารักษ์ ได้เป็นอนุกรรมการร่างฯ น่าจะเป็นในฐานะตัวแทนฝ่ายทหาร (บก) โดยรวมทั้งหมดแล้วอนุกรรมการร่างฯ ทุกคนต่างเป็น นักกฎหมายหรือเป็นกฎหมาย และมีความรู้หรือความสนใจเรื่องรัฐธรรมนูญเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว (เป็นข้อที่น่าสังเกตด้วยว่า ข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนชั้นผู้ใหญ่มักจะ “เป็นกฎหมาย” และสนใจศึกษาเรื่องรัฐธรรมนูญเป็นส่วนด้วยอยู่แล้ว ข้อสังเกตนี้ได้จากการพิจารณาประวัติบุคคลที่ไม่ใช่สมาชิกคณะราษฎรเป็นสำคัญ) กลุ่มอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญที่สำคัญสุดเป็นกลุ่มอาจารย์สอนวิชากฎหมายจากโรงเรียนเรียนกฎหมาย แต่ก็กล่าวได้ว่าเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างหลวงประดิษฐมนูธรรมตัวแทนคณะราษฎรที่ต้องพยายามสงวนหลักการและสาระสำคัญของธรรมนูญฉบับชั่วคราวซึ่งเป็นของคณะราษฎรไว้ให้ได้มากที่สุด หากแต่มีฐานะ “อ่อนอาวุโสที่สุด” และเป็นนักกฎหมายจบจากฝรั่งเศสคนเดียวที่ต้องเผชิญกับเหล่า “ผู้อาวุโส” และเป็นนักกฎหมายจบจากอังกฤษ ได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา พระยาเทพวิทูรพหุลศรดาบดี พระยามานวราชเสวี และพระยานิติศาสตร์

²² พส.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์, สินาดร่ำพิง เรื่องระบบการปกครองบ้านเมืองของเรา (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์ จำกัด, 2526), หน้า 77-80.

²³ ร.ง.ส. ครั้งที่ 1/2476 (วิสามัญ), 22 มิถุนายน 2476.

ไพศาลย์ กระนั้นก็ตามการที่พระยามโนปกรณนิติธาดา ในฐานะประธานอนุกรรมการร่างฯ ได้เสนอแต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีก 2 คนต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในอีกราว 3 เดือนถัดมา ด้วยคำอธิบายว่า “การร่าง (รัฐธรรมนูญ) ได้ร่างไปได้มากแล้วและก็ได้พยายามขะมักเขม้นที่จะให้แล้วโดยเร็วที่สุดที่จะทำได้ และในการที่จะร่างต่อไปนี้ขอเสนอตั้งอนุกรรมการเพิ่มขึ้นอีก 2 คน เพื่อที่จะได้ช่วยกันคิดให้งานสำเร็จไปโดยเร็ว”²⁴ การเสนอแต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มนี้ในแง่หนึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่า คณะอนุกรรมการร่างฯ ไม่อาจพิจารณาผ่านประเด็นปัญหาต่างๆ ไปด้วยคะแนนเสียงข้างมากอย่างเด็ดขาดได้ จึงต้องเพิ่มเสียงสนับสนุนให้เด็ดขาดยิ่งขึ้น วิธีการเช่นนี้เราอาจพิจารณาเทียบเคียงได้กับคำบอกเล่าของพระยามานวราชเสวี เมื่อครั้งทำการร่างประมวลกฎหมายแพ่งบรรพ 1 และบรรพ 2 ของสยาม ซึ่งเดิมนั้นกรรมการร่างกฎหมายเป็นชาวฝรั่งเศสที่ดำเนินการร่างเป็นไปอย่างล่าช้า และต้องการ “จะเขียนกฎหมายไทยให้เป็นแบบอริจิ้นแนล คือ สร้างระบบของตัวเองขึ้นมาใหม่” ขณะที่นักกฎหมายชาวสยามจบจากอังกฤษมองว่า กฎหมายที่ร่างโดยชาวฝรั่งเศสอ่านยากมาก อ่านแล้วก็ไม่เข้าใจ และกฎหมายมีความขัดกันเอง ในที่สุดก็ได้มีการตั้งกรรมการร่างกฎหมายขึ้นชุดใหม่ (พ.ศ. 2466) ประกอบด้วย นักกฎหมายชาวไทย 4 คน ชาวฝรั่งเศส 1 คน “ให้มาเป็นการด้วยเพราะเขา (ชาวฝรั่งเศส) เป็นคนร่างฉบับเก่า จะได้ไม่เสียไมตรี เพราะเราทำการตรวจชำระไม่ได้ยกเลิกไม่เอาของเขาเสียเลย แต่เขามีคนเดียว เรามี 4 คน ข้อไหนเราจะเปลี่ยนเราก็มีเสียงข้างมาก เราก็ทำได้อยู่”²⁵ บุคคลที่พระยามโนปกรณฯ เสนอชื่อให้เป็นอนุกรรมการร่างฯ และสภาลงมติเห็นชอบด้วย คือ

8. มหาอำมาตย์ตรี พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ชุนตระกูล, 2439-2511) ไปศึกษาที่อังกฤษตั้งแต่อายุ 15 ปีด้วยทุนส่วนตัว เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด (Oxford) เริ่มรับราชการที่สถานทูตสยามกรุงปารีส ฝรั่งเศส พ.ศ. 2469 ซึ่งเป็นปีแรกที่กลับประเทศสยามก็ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ และเลื่อนขึ้นเป็นปลัดทูลฉลอง

²⁴ ร.ง.ส. ครั้งที่ 27/2475, 23 กันยายน 2475.

²⁵ บันทึกคำสัมภาษณ์ พระยามานวราชเสวี อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 19, หน้า 3-4.

ในปีถัดมา เป็นกรรมการองคมนตรีตั้งแต่สมัยแรก²⁶ ทั้งยังเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลที่โรงเรียนกฎหมายด้วย ประวัติที่สำคัญที่สุดคือ การได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ร่วมร่าง “เค้าโครงการเปลี่ยนรูปแบบรัฐบาล” กับนายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ ปลายปี พ.ศ. 2474 ดังนั้นพระยาศรีวิสารวาจาจึงเป็นพยานตัวบุคคลว่าเป็นผู้รับทราบแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เป็นอย่างดี และการได้รับเสนอชื่อน่าจะในฐานะเป็นผู้แทนฝ่ายพระมหากษัตริย์

9. นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน, 2429-2483) พี่ชายคนโตของ น.ด.หลวงสินธุสงครามชัย หัวหน้าคณะราษฎรสายทหารเรือ เป็นนายทหารเรือไทยคนแรกที่เกิดจากโรงเรียนนายเรือที่ทำการเดินเรือได้อย่างชาวต่างประเทศ ได้เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนนายเรือ ช่วง พ.ศ. 2454-2462 เคยไปศึกษาวิชาทหารเรือเพิ่มเติมที่ญี่ปุ่น และ พ.ศ. 2459 ศึกษาวิชาทหารเรือเพิ่มเติมที่เดนมาร์ก หลังจากนั้นก็ศึกษาภาษาฝรั่งเศสและกฎหมายระหว่างประเทศในประเทศฝรั่งเศส หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ลี้ล้นสุดลงก็เป็นตัวแทนรัฐบาลไทยในการเข้าร่วมประชุมทาร์กกับประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป พ.ศ. 2466 กลับประเทศก็ได้รับแต่งตั้งเป็น เสนาธิการทหารเรือตลอดมา และเป็นผู้สอนวิชากฎหมายระหว่างประเทศในโรงเรียนนายทหารเรือด้วย²⁷ เมื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองได้รับแต่งตั้งจากพระยามโนปกรณัม ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม การได้รับเสนอชื่อเป็นอนุกรรมการร่างฯ น่าจะในฐานะตัวแทนฝ่ายทหารเรือ

โดยสรุปเมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบของคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ก็คือ ต้องการให้มีตัวแทนบุคคลหลายกลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญที่จะใช้เป็นฉบับ

²⁶ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง อนุตระกูล) (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), ภาคประวัติ.

²⁷ พิมพ์แจกในงานบรรจุอัฐิ นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน) (พระนคร : โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์, 2483), หน้า 1-27.

ถาวรของประเทศ อันประกอบด้วย ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการทหารบกทหารเรือ ผู้แทนนอกระบบราชการ ผู้เฒ่ามีอนตัวแทนฝ่ายพระมหากษัตริย์ และผู้แทนคณะราษฎร หากแต่โดยรวมแล้วคณะอนุกรรมการร่างฯ ทั้งหมดตกลงได้ว่าเป็นตัวแทนของพลังข้าราชการ

ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญของคณะอนุกรรมการฯ และการพิจารณาร่างของสภาผู้แทนราษฎร พบว่า มีลักษณะของการประนีประนอมต่อกันระหว่างคณะราษฎร ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพระมหากษัตริย์อยู่ตลอดเวลา พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรได้กล่าวแสดงเจตจำนงในฐานะเป็นผู้นำมาซึ่งระบอบใหม่ว่า “เป็นหน้าที่ที่ข้าพเจ้าจะรักษาความสามัคคีระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย สามัคคีระหว่างเจ้านาย และพวกเราที่ได้มานั่งประชุม (ในสภาผู้แทนราษฎร : ผู้อ้าง)”²⁸

ในความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ : พระยามโนปกรณนิติธาดา ในฐานะประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้แถลงต่อสภาว่า

ในการร่างพระธรรมนูญนี้ อนุกรรมการได้ทำการติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลา จนถึงอาจจะกล่าวได้ว่า ได้ร่วมมือกันทำข้อความตลอด ในร่างที่เสนอมานี้ได้ทูลเกล้าฯ ถวายและทรงเห็นชอบด้วยทุกประการแล้ว และที่กล่าวได้ว่าทรงเห็นชอบนั้น ไม่ใช่แต่เพียงเห็นชอบด้วยอย่างข้อความที่กราบบังคับทูลขึ้นไป ยิ่งกว่านั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก²⁹

อย่างไม่อาจปฏิเสธได้ ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ย่อมต้องทรงตระหนักดีว่า พระองค์หาได้มีพระราชอำนาจสูงสุดของประเทศอีกต่อไปแล้วนับแต่วันที่พระองค์ทรงตอบรับ “คำขาด” ของฝ่ายคณะราษฎร ดังนั้นความพยายามของพระองค์ก็คือความมุ่งหวังที่จะ

²⁸ ร.ส. ครั้งที่ 42/2475, 29 พฤศจิกายน 2475.

²⁹ ร.ส. ครั้งที่ 34/2475, 16 พฤศจิกายน 2475.

สงวนรักษาซึ่งสิทธิ พระราชอำนาจ พระเกียรติยศ ของพระมหากษัตริย์ไว้ให้มากที่สุด วิธีการที่ทรงทำได้ คือการแสดงออกอย่างกระตือรือร้นที่จะได้มีส่วนร่วมในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ ดังจะเห็นได้จากการที่ “ทรงแนะนำว่าการประกาศรัฐธรรมนูญนั้นเป็นของสำคัญยิ่งใหญ่ควรจะมีพิธีรีตอง จึงโปรดเกล้าฯ ให้โทรหลวงหาฤกษ์ยาม” และวันที่ 10 ธันวาคม เป็นฤกษ์ดีเหมาะสม และ “โดยที่ทรงเห็นว่า รัฐธรรมนูญนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์และเป็นของที่ควรจะขลัง เพราะฉะนั้นต้องการจะเขียนใส่สมุดไทย ซึ่งจะกินเวลาหลายวัน” ทั้งหมดนี้นำมาสู่การพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญในสภาผู้แทนราษฎรอย่างรีบเร่ง โดยใช้เวลาเพียง 4 วัน ติดต่อกันทั้งภาคเช้าภาคบ่าย รวมการประชุมทั้งหมด 7 ครั้ง ตั้งแต่วันศุกร์ ที่ 25 พฤศจิกายนถึงวันจันทร์ที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 เพื่อให้ทันฤกษ์ของโทรหลวง อีกกรณีหนึ่งที่กล่าวได้ว่าเป็นชัยชนะในทางสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ “พระราชปรารภ” ที่ปะหน้ารัฐธรรมนูญเมื่อประกาศใช้ พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ได้แถลงต่อที่ประชุมสภาว่า

ในเมื่อเราทำรัฐธรรมนูญเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าได้นำไปทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตร ก็โปรดปรานเป็นที่พอพระราชหฤทัยมากถึงได้ทรงเตรียมการที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญนี้ และโปรดเกล้าฯ ให้พระสารประเสริฐไปร่างประกาศนี้ ซึ่งแต่แรกทรงหวังที่จะให้อำลักษณ์อ่านในเวลาที่จะพระราชทาน เมื่อพระสารประเสริฐได้ร่างแล้วก็นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรแล้วก็พระราชทานมาให้คณะกรรมการราษฎรดู คณะกรรมการราษฎรพิจารณาเห็นว่าถ้อยคำที่เขียนมานั้น ถ้าจะใช้เป็นพระราชปรารภในรัฐธรรมนูญก็จะเหมาะสมและงดงามดี จึงได้นำความกราบบังคมทูล ก็โปรดเกล้าฯ ว่าจะให้เป็นพระราชปรารภในรัฐธรรมนูญได้ เมื่อเช่นนี้พระราชปรารภก็เป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญหาเป็นประกาศไม่³⁰

³⁰ ร.ส. ครั้งที่ 43/2475 (วิสามัญ), 2 ธันวาคม 2475 บันทึกของปรีดี พนมยงค์ กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เป็นผู้ทรงยกย่องพระราชปรารภ เมื่อเสร็จแล้วทรงให้พระสารประเสริฐนำมาให้รัฐบาลดู ปรีดี พนมยงค์,

ถ้อยคำในพระราชปรารภนอกจากจะเต็มไปด้วย “ภาษามครและสันสกฤต” ตามวิธีการประกาศพระบรมราชโองการตราบทกฎหมายแบบในระบอบเก่าแล้ว ยังได้ลดถอนถ้อยคำที่สั้นและตรงไปตรงมาในคำปรารภของธรรมนูญฉบับชั่วคราวที่มีความหมายว่า พระมหากษัตริย์ทรงถูกบังคับให้ “ทรงยอมรับตามคำขอร้องขอของคณะราษฎร” ที่ให้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดินเมื่อ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น ให้มีระดับความหมายเพียง “ข้าราชการทหารพลเรือนและอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เพื่อให้สยามราชอาณาจักรได้มีการปกครองตามวิสัยอารยประเทศในสมัยปัจจุบัน” และ

ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชจักรีวงศ์ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ผ่านสยามพิภพทรงดำเนินพระราชโบายปกครองราชอาณาจักรด้วยวิธีสมบูรณาญาสิทธิราชภายในทศพิธราชธรรมจรรยา ทรงทำนุบำรุงประเทศให้รุ่งเรืองไพบลูย์สืบมาครบ 150 ปีบริบูรณ์ ประชาชนชาวสยามได้รับพระบรมราชบริหารในวิถึความเจริญนานาประการโดยลำดับ จนบัดนี้มีการศึกษาสูงขึ้นแล้ว มีข้าราชการประกอบด้วยวุฒิปรีชาในรัฐาภิบาลโนบายสามารถนำประเทศชาติของตนในอันที่จะก้าวหน้าไปสู่สากลอารยธรรมแห่งโลกโดยสวัสดิ์สมควรแล้วที่จะพระราชทานพระบรมราชวโรกาส ให้ข้าราชการและประชาชนของพระองค์ ได้มีส่วนมีเสียงตามความเห็นดีเห็นชอบในการจรรโลงประเทศสยามให้วัฒนาการในภายภาคหน้า จึงทรงพระมหากกรุณาโปรดเกล้า

“จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน 14 ตุลาคม,” ใน ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 433.

โปรดกระหม่อม พระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามตาม
ความประสงค์...”³¹

ข้อความที่ยกอ้างข้างต้นนั้นอีกด้านหนึ่งเห็นได้ว่าเป็นการอธิบายได้ตอบกับ “ประกาศคณะราษฎร” ที่ได้
โจมตีราชวงศ์จักรีอย่างรุนแรง และสำหรับกำเนิดรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พระราชปราชญ์ก็บรรจไว้
ด้วยถ้อยคำที่ทำให้เข้าใจว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้ “สั่งให้ตรารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม
ประสิทธิประสาทประกาศพระราชทานแก่ประชากรของพระองค์ ให้ดำรงอิสสระอิบโดยโดยบริบูรณ์
ตั้งแต่นั้นนี้เป็นต้นไป”

อีกทางหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงติดต่อผ่านพระยาพหลพลพยุหเสนา และ
หลวงประดิษฐมนูธรรม ผู้มีบทบาทในการร่างรัฐธรรมนูญของฝ่ายคณะราษฎร โดยทรงโปรดเกล้าฯ
ให้เข้าเฝ้าหลายครั้งเพื่อทรงเสนอปัญหาให้แก้ไขในรัฐธรรมนูญ และก็ทรงประสบความสำเร็จ
ประการแรก เรื่องคำ “กษัตริย์” ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พระองค์มี “พระราชกระแสว่า
ที่เขียนว่า ‘กษัตริย์’ นั้นยังไม่ถูกต้อง เพราะคำนั้น หมายถึงนักรบเท่านั้น ที่ถูกต้องต้องเขียนว่า
‘พระมหากษัตริย์’ คือ เป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่ผู้ถืออาวุธปกป้องบ้านเมืองอันเป็นราชประเพณีแต่
โบราณกาล”³² พระราชกระแสนี้ไม่เพียงที่จะได้รับการแก้ไขเป็น “พระมหากษัตริย์” ใน
รัฐธรรมนูญ หากยังได้เพิ่มมาตราใหม่อีกด้วยว่า “พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพ
สยาม” (มาตรา 5) ประการที่สอง ปัญหาว่าควรเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่ว่า พระมหากษัตริย์มี
หน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญ เพราะรัฐธรรมนูญของหลายประเทศที่ประมุขรัฐเป็นประธานาธิบดีได้เขียน
ไว้ว่า ประมุขแห่งรัฐมีหน้าที่พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญและต้องปฏิญาณตนก่อนเข้ารับหน้าที่ว่า

³¹“พระราชปราชญ์” ใน “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม
49 (10 ธันวาคม 2475) : 529-551.

³²ปรีดี พนมยงค์, “จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน 14 ตุลาคม,” อ้างแล้วเชิงอรรถที่
30, หน้า 441-442.

จะพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญไว้ แต่สำหรับสยามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชกระแสอ้างอิงและตีความว่า ตามราชประเพณีพระองค์ “ได้ทรงสละราชฐานในพิธีราชาภิเษก” แล้วยอมเท่ากับว่าพระองค์และ “พระมหากษัตริย์องค์ต่อไปต้องรักษารัฐธรรมนูญ” ตลอดทั้ง “มีความในพระราชปรารภ (รัฐธรรมนูญ) ที่ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์สมีครสมานกับประชาราษฎร์ ในอันที่จะรักษาปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว เจ้านายที่จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป ก็เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ จึงมีหน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญ” สิ่งหนึ่งที่เรากำลังพึงระลึกถึงคือ เรื่องของการให้สละราชฐาน หรือคำสัตย์สาบานในราชประเพณีการปกครองของระบอบเก่าเป็นเรื่องใหญ่และมีความสำคัญมาก จะเห็นได้ว่ากรณีพระราชบัญญัติอภิรัฐมนตรีสภาที่ไม่ได้ออกประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2469 หนึ่งในข้อระบุที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงปฏิเสธที่จะให้มีคือข้อที่ระบุว่า ก่อนที่อภิรัฐมนตรีจะเข้ารับตำแหน่งต้องดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยา นั่นคือการให้สัตย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และในกรณีเช่นเดียวกันนี้ แม้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะทรงอ้างอิงถึง “ราชประเพณี” ที่มีอยู่แล้ว แต่ก็ปรากฏเป็นความกลัวในใจของกลุ่มผู้นำใหม่ว่า พระมหากษัตริย์อาจไม่ซื่อสัตย์และไม่พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ

พระยาพหลา กราบบังคมทูลว่า การทรงพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญนั้น จะทรงทำอย่างไร พระปกเกล้าฯรับสั่งว่า ถ้ารัฐบาลเสนอเรื่องใดที่ขัดรัฐธรรมนูญ พระองค์ก็ส่งกลับคืนไปโดยไม่ทรงลงพระปรมาภิไธยให้ พระยาพหลา กราบทูลต่อไปว่า คณะราษฎรเป็นห่วงว่านายทหารที่ถูกปลดกองหนุนไปจะคิดล้มล้างรัฐบาลขึ้นมาแล้วจะทูลเกล้าถวายรัฐธรรมนูญใหม่ของเขาให้ทรงลงพระปรมาภิไธย จะโปรดเกล้าฯ อย่างไร รับสั่งว่าพระองค์จะถือว่า พวกนั้นเป็นกบฏและในฐานะจอมทัพ พระองค์จะถือว่า พวกนั้นเป็นราชศัตรูที่ขัดพระบรมราชโองการ ถ้าพวกนั้นจะบังคับให้พระองค์ทรงลงพระปรมาภิไธย พระองค์ก็จะทรงสละราชสมบัติให้พวกเขาหาเจ้านายองค์อื่นลงพระปรมาภิไธยให้³³

³³ เพิ่งอ้าง, หน้า 439-441, โดยเฉพาะหน้า 440.

ปัญหาเดียวกันนี้ได้เป็นประเด็นถกเถียงในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร เมื่อพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ มาตราที่ 9 ว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์³⁴ ขณะที่ฝ่ายอนุกรรมการร่างฯ ได้ให้เหตุผลตามพระราชกระแส ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่าเป็นราชประเพณีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่สำหรับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เช่น นายหงวน ทองประเสริฐ นายจรูญ สืบแสง และพระยามโนปราชญ์ เห็นว่า ควรระบุว่า “จะต้องปฏิญาณ” ไว้ในรัฐธรรมนูญด้วย เพราะ “ธรรมเนียมนั้นไม่ใช่บทบังคับ อีกประการหนึ่งสิ่งนี้เป็นคราวแรกไม่เคยใช้มา” หรือ “เพื่อความเข้าใจของราษฎรทั้งหลาย” และ ความกลัวว่า “องค์ต่อๆ ไปอาจไม่ปฏิญาณ” ข้อเสนอของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายแพในการลงมติด้วย เสียงข้างมาก 48 ต่อ 7 คะแนน จึงไม่ต้องมีการเติมความอันใดให้ชัดเจนในรัฐธรรมนูญว่า พระมหากษัตริย์จะต้องทรงปฏิญาณ สิ่งหนึ่งที่เราสามารถเห็นได้จากกรณีนี้คือ พลังข้าราชการ โดยเฉพาะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งในคณะอนุกรรมการร่างฯ และในสภาผู้แทนราษฎรที่ทำให้สามารถ ยอมรับคำอธิบายที่เกี่ยวข้องด้วย “ราชประเพณี” ได้เป็นอย่างดี

ปัญหา 2 ประการที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ปัญหาแรกเป็นปัญหาที่ พระองค์ทรงทักคำบางคำในรัฐธรรมนูญที่ก่อให้เกิดความเห็นขัดแย้งกันอย่างรุนแรงทั้งในหมู่คณะ ราษฎร คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ปัญหาที่สองเกี่ยวข้องกับฐานะ ของเจ้านายในการเมือง ดังปรากฏเป็นมาตรา 11 ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกรณีที่พระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าฯ ทรงรับรอง แต่กลับเป็นปัญหาที่คณะราษฎรต้องถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง จากนอกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะจากหนังสือพิมพ์

ปัญหาที่ 1 : เป็นปัญหาเรื่องคำ 3 คำ คือ 1. “กรรมการราษฎร” 2. “คณะกรรมการ ราษฎร” และ 3. “ประธานคณะกรรมการราษฎร” ตามคำชี้แจงของพระยามโนปราชญ์นิติธาดา ประธานอนุกรรมการร่างฯ ว่าเป็นคำที่ “พระเจ้าอยู่หัวทรงทัก” และ “ทรงติ” ด้วยทรงรับสั่งว่าเป็น

³⁴ ร.ง.ส. ครั้งที่ 36/2475, 25 พฤศจิกายน 2475.

“คำไม่เพราะ และไม่ค่อยจะถูกเรื่องตามแบบราชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ”³⁵ ขณะที่หลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวว่า “มีผู้เข้าใจผิดว่า ข้าพเจ้าจะนำลัทธิบางประเทศมาเผยแพร่”³⁶ เกี่ยวกับคำทั้ง 3 นี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ขอไม่ให้ที่ประชุมอนุกรรมการร่างฯ ทำการวินิจฉัยตัดสิน โดยขอให้นำเสนอเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรแทน เพราะถ้าที่ประชุมอนุกรรมการร่างฯ ทำการวินิจฉัยตัดสิน ย่อมแน่นอนว่า หลวงประดิษฐมนูธรรมต้องแพ้ด้วยคะแนนเสียงข้างมากอย่างแน่นอน ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเสนอคำว่า “รัฐมนตรี” ให้แทนไว้แล้วด้วย เอาเข้าจริงแล้วถ้าเราจะพิจารณาว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมมีบุคลิก “ดื้อดึง” ก็คงจะเป็นการง่ายเกินไปที่จะเข้าใจเช่นนั้น เพราะคำนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับหลักการและสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญ และถ้าหลวงประดิษฐมนูธรรม “ดื้อดึง” จริง ก็คงไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงในหลักการและสาระด้านฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติให้แตกต่างไปจากธรรมนูญฉบับชั่วคราว ความตั้งใจของหลวงประดิษฐมนูธรรมที่ต้องการสงวนคำว่า “กรรมการราษฎร” ไว้ก็คือ “อยากจะใช้ภาษาธรรมดาให้คนอ่านเข้าใจง่าย เช่นคำว่า กรรมการราษฎร หมายความว่า บุคคลกลุ่มหนึ่งที่ราษฎรมอบหมายมาให้ทำหน้าที่บริหารเป็นกรรมการราษฎร”³⁷ ปัญหาเรื่องถ้อยคำนี้เป็นปัญหาที่เผชิญหน้ากันในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรตั้งแต่อดีตที่ว่า ควรจะพิจารณาเกี่ยวกับคำนี้ไปพร้อมกับการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ มาตราที่ 6-7-8 หรือว่าจะนำไปพิจารณาเมื่อถึงหมวดที่ 4 ที่ว่าด้วยคณะกรรมการราษฎร ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นผู้ขอเสนอให้สงวนไว้ ที่ประชุมสภาได้ลงมติสนับสนุนฝ่ายละ 26 คะแนนเท่ากัน (สมาชิกมาประชุม 64 นาย) ดังนั้นกรณีนี้จึงเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวตลอดการประชุมสภาสมัยแรก ที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรคือ เจ้าพระยาพิชัยญาติ ต้องร่วมลงโหวตคะแนนชี้ขาด คะแนนเสียงของประธานสภาได้ทำให้ข้อสงวนของหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นฝ่ายชนะ³⁸

³⁵ ร.ส. ครั้งที่ 34/2475 (วิสามัญ), 16 พฤศจิกายน 2475.

³⁶ ร.ส. ครั้งที่ 38/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย).

³⁷ เพิ่งอ้าง.

³⁸ ร.ส. ครั้งที่ 35/2475, 25 พฤศจิกายน 2475 (ตอนเช้า).

การประชุมสภาเพื่อพิจารณาปัญหาเรื่องคำ 3 คำนี้ในครั้งถัดมา³⁹ เป็นที่น่าสนใจว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา นายประยูร ภมรมนตรี หลวงเดชสทกรณ และนายสงวน ดุลารักษ์ ได้เสนอญัตติ “ขอให้ใช้คำว่า รัฐมนตรี แทน กรรมการราษฎร” แม้ว่าพระยาพหลฯ จะได้ชี้แจงแก่ที่ประชุมสภาว่า “ตามความสมัครแล้ว อยากจะให้ใช้คำเก่า เพราะเป็นคำที่พูดง่ายดี และมีอยู่แล้ว ส่วนคำใหม่ที่พระราชทานลงมานั้น รู้สึกว่าเรียกยากอีกทั้งเป็นคำที่ไม่เคยได้ยินมา คือคำว่า รัฐมนตรีสภา”⁴⁰ ก็ตาม พฤติกรรมทางการเมืองของ พ.อ.พระยาพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎร อยู่ระหว่างทางสองแพร่งคือ ระหว่างการที่จะเลือกเอาการประชุมประนีประนอมเช่นกับพระมหากษัตริย์ หรือเลือกข้างคณะราษฎรอยู่เสมอๆ ดังจะเห็นได้ในเหตุการณ์ต่อไป มีเพียง นายซิม วีระไวทยะ ที่เสนอญัตติให้ใช้คำเดิม แม้ว่าในการประชุมสภาครั้งนี้ ประธานสภา จะได้เสนอทางออกโดยการให้หยุดพักการประชุมเพื่อให้ผู้ที่มีความเห็นขัดแย้งกันเกี่ยวกับถ้อยคำนี้ได้ทำการปรึกษากลางกันเป็นการภายใน เพื่อจะได้ยุติข้อถกเถียงอันยืดเยื้อที่จะมีต่อไป วิธีการนี้ประธานสภา เคยใช้ได้ผลมาตลอด แต่สำหรับกรณีนี้ไม่ได้ผล ข้อถกเถียงอันยืดเยื้อของทั้ง 2 ฝ่ายจึงดำเนินต่อไป หลวงประดิษฐมนูธรรม แม้จะลดระดับโดยไม่แสดงความเห็นสนับสนุนฝ่ายใด แต่ก็ยังให้เหตุผลว่าไม่ควรใช้คำว่า รัฐมนตรี “เพราะมนตรีเป็นแต่เพียงที่ปรึกษาแผ่นดิน ไม่หมายรวมถึงผู้บริหาร” และ “ในสมัยที่รัฐมนตรีสภา มีใหม่ๆ ต่อมารัฐมนตรีสภาไม่ได้ทำอะไรเลย เพราะฉะนั้นรู้สึกว่า เมื่อเอ่ยถึงรัฐมนตรีสภาจะชวนให้ระลึกถึงรัฐมนตรีสภาที่เคยไม่ได้ทำอะไรกัน” (ดูบทที่ 1.2 ประกอบ) “อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเราจะใช้คำนี้ เราต้องแก้พระราชบัญญัติรัฐมนตรี จึงอยากให้สมาชิกคิดดู” พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์สนับสนุนว่า ไม่ควรใช้คำว่า รัฐมนตรี ด้วยเหตุผลคล้ายกัน ส่วนนายมังกร สามเสน เห็นว่า “ถ้าใช้คำรัฐมนตรี ทำให้ราษฎรเข้าใจผิดว่าพากันหนีจากราษฎรไปเสียแล้ว” ขณะที่ฝ่ายสนับสนุนคำว่า รัฐมนตรีนั้น นายประยูร ภมรมนตรี เห็นว่า “ฟังเพราะดี” พระยามานวราชเสวี เห็นว่าเป็นคำเก่าที่ “คุ้นกับปากแล้ว” แต่สำหรับความคิดเห็นของสมาชิกสภาอีกกลุ่มหนึ่งที่น่าจะเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด คือ “คำนี้ (กรรมการราษฎร) พระเจ้าอยู่หัวทรงทักแล้ว อย่างไรก็ดีคำนี้น่าเปลี่ยน” (กล่าวโดยหลวงธำรงนาวา

³⁹ ร.ส. ครั้งที่ 38/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย).

⁴⁰ ร.ส. ครั้งที่ 41/2475, 28 พฤศจิกายน 2475.

สวัสดี) ความร้อนแรงของข้อถกเถียงจากทั้ง 2 ฝ่ายทำให้ผู้เสนอทางออกโดยให้มีการลงมติว่าจะเอาอย่างไรในวันถัดไป ในวันลงมติของที่ประชุมสภานั้น⁴¹ มีผู้เห็นควรใช้คำ “รัฐมนตริ” 28 เสียง ไม่ออกเสียง 24 เสียง ควรใช้คำอื่น 7 เสียง สรุปก็คือให้ใช้คำว่า “รัฐมนตริ” แทนคำว่า “กรรมการราษฎร”

ในประเด็นปัญหาของคำ 3 คำนี้ ควรได้รับการพิจารณาความหมายในทางการเมืองด้วย *ประการแรก* การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงทัก” และ “พระราชทาน” คำใหม่ให้นั้น นับว่าเป็นการรุกรงทางการเมืองของพระองค์ ในด้านหนึ่ง ปัญหานี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของสองฝ่ายที่มีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กับหลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นคู่ขัดแย้ง ระหว่างการดำรงไว้ซึ่งความหมายของระบอบเดิมให้มากที่สุด กับความพยายามเปลี่ยนแปลงไปสู่เนื้อหาใหม่ทางการเมือง อีกด้านหนึ่งกล่าวได้ว่า เป็นการทดสอบหรือการประลองกำลังของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต่อคณะราษฎร โดยมีสภาผู้แทนราษฎรเป็นเวที คะแนนเสียงในคราวลงมติชี้ชัดว่า พระองค์ยังทรงมีอิทธิพลอยู่มาก

ประการที่สอง ได้แสดงให้เห็นถึงกระแสการเริ่มโจมตีหลวงประดิษฐมนูธรรมว่า “จะนำลัทธิบางประเทศมาเผยแพร่” ซึ่งนายประยูร ภมรมนตรี หนึ่งในสมาชิกก่อตั้งคณะราษฎรที่ปารีสได้กล่าวคำว่า “ถ้าใช้คำว่าคณะกรรมการราษฎร ฟังดูเป็นโซเวียต ฟังไม่สนิท” แต่หลวงโกวิทอภัยวงศ์ (ควง อภัยวงศ์) ได้โต้กลับว่า “การเป็นโซเวียตหรือไม่แล้วแต่บทบัญญัติรัฐธรรมนูญต่างหาก ถ้าเห็นว่ามิบทบัญญัติเป็นโซเวียตข้อไหนก็เสนอแก้ไข”⁴² กรณีนายประยูร ภมรมนตรี กับคำกล่าวว่า “เป็นโซเวียต” กล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของความแคลงใจในตัวหลวงประดิษฐมนูธรรมทั้งจากพระมหากษัตริย์และกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่อนุรักษ์นิยมและเป็นการเริ่มต้นของยุคปลูก “โซเวียต” ซึ่งมีความหมายเท่ากับ “คอมมิวนิสต์” ให้ขึ้นเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองของสยาม

⁴¹ เพิ่งอ้าง.

⁴² ร.ง.ส. ครั้งที่ 38/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย).

ปัญหาที่ 2 : กรณีมาตรา 11 แห่งรัฐธรรมนูญซึ่งมีสาระว่า “พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปโดยกำเนิด หรือโดยแต่งตั้งก็ตาม ย่อมดำรงอยู่ในฐานะเหนือการเมือง” ซึ่งถ้าสรุปโดยการตีความอย่างตรงไปตรงมาก็คือ เป็นมาตราที่กีดกันเจ้านายออกจากวงการเมืองของประเทศ กรณีมาตรา 11 นี้ กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาระหว่างหลักการกับความเป็นจริงทางการเมือง และเป็นมาตราที่ทำให้คณะราษฎรได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุด ด้านหนึ่งนั้น ในการทำความเข้าใจต่อปัญหานี้สิ่งหนึ่งที่เราต้องพึงระลึกถึงคือ การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองเพิ่งผ่านมาในระยะเพียง 5 เดือนเท่านั้น แม้ว่าเหตุการณ์ทุกอย่างจะดูสงบและราบรื่น แต่ความกลัวว่าคณะเจ้านายและผู้ที่ยังคงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อาจพยายามทำการฟื้นฟูระบอบเก่าขึ้นมามีอีกครั้ง ย่อมเป็นความกลัวที่มีอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในหมู่คณะราษฎรและผู้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลง ข้อเท็จจริงก็คือ คณะเจ้านายเป็นกลุ่มที่อยู่ในศูนย์อำนาจของระบอบเก่า แต่เมื่อเปลี่ยนเป็นระบอบใหม่แล้ว ปัญหาย่อมเกิดขึ้นว่าจะนำเอาคณะเจ้านายไปจัดวางไว้ตรงไหนในโครงสร้างของสถาบันทางการเมือง ในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวไม่มีมาตราใดระบุถึงฐานะของเจ้าในระบอบใหม่ ดังนั้นการที่คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้หยิบประเด็นฐานะของเจ้าในระบอบใหม่ขึ้นมาพิจารณา ย่อมแสดงให้เห็นว่า คณะอนุกรรมการร่างฯ เองก็มองว่ารัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวยังไม่มีคุณสมบัติสมบูรณ์ ขณะเดียวกันตามคำแถลงของพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานอนุกรรมการร่างฯ กล่าวว่า “เราจะตั้งรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ ไม่มีประเพณีที่จะบังคับเรา”⁴³ ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงต้องเลือกที่จะเอาอย่างใด แต่อีกด้านหนึ่งปัญหานี้ต้องมองจากทัศนะของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งโดยทั่วไปมีแนวคิดที่จะพยายาม สงวนประเพณีทางสังคมที่คิดว่าดีไว้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็เป็นกลุ่มใหญ่ที่คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ตามถ้อยแถลงของพระยามโนปกรณฯ ได้สะท้อนแนวคิดการ สงวนประเพณีไว้แต่ขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งกับหลักความเสมอภาคว่า

⁴³ ร.ส. ครั้งที่ 34/2475, 16 พฤศจิกายน 2475.

ความซื่อสัตย์สุจริตการรู้สึกลำบากใจอยู่มากกล่าวคือ พระบรมวงศานุวงศ์เป็นบุคคลที่ควรจะต้องอยู่เหนือความติเตียนทั้งหลาย ควรอยู่แต่ในฐานะที่เป็นพระคุณทั้งสิ้น ควรอยู่ในฐานะอันประชาชนพึงเคารพนับถือ ถ้าเป็นเช่นนี้แล้วก็ไม่ควรที่จะอยู่ในฐานะทางการเมือง เพราะเหตุว่าในทางการเมืองนั้น ถ้ามีขมก็ย่อมมีดี หรือถ้ามีดีก็ย่อมมีขม มีทั้งในทางพระเดชและทั้งในทางพระคุณ หลักการที่รู้สึกว่าคุณค่าความมีอยู่ในใจดังนี้ แต่จะบัญญัติลงไปก็มีความรู้สึกในความต่ำสูงอยู่เหมือนกัน....⁴⁴

ทางออกของปัญหานี้ได้มารวมจุดเดียวกันระหว่างความกลัวการฟื้นฟูระบอบเก่ากับความพยายามสงวนไว้ซึ่งประเพณีที่ดีในหมู่คณะอนุกรรมการร่างฯ คือ พระยามโนปกรณนิติธาดาได้กราบบังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติต่อพระเจ้าอยู่หัวโดยเสนอว่า “เพื่อความสงบเรียบร้อยสมัคสมานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระวางเจ้านายกับราษฎร ควรถือเสียว่าพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปย่อมดำรงอยู่เหนือการเมืองทั้งหลาย” และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบว่า “ฉันเห็นด้วยตามความคิดของพระยามโนฯ ทุกประการ”⁴⁵ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรจะได้ลงมติมาตรา 11 โดยสมาชิกเห็นชอบทั้งหมดว่าไม่ให้เจ้าเกี่ยวข้องการเมือง โดยมี พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์) เพียงคนเดียวแสดงความเห็นว่า การดัดลัทธิเจ้าย่อมขัดกับหลักมาตรา 12 ที่ว่าบุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย แต่สำหรับในหน้าหนังสือพิมพ์ มาตรา 11 เป็นมาตราเดียวที่มีการโต้ตอบกันอย่างกว้างขวางที่สุด ทั้งสนับสนุนและคัดค้าน “เท่าที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์ กรุงเทพฯวารศัพท์ ศรีกรุงส่วนมากพยายามเน้นพูดถึงแต่ว่าคนไทยยังนิยมยกย่องเจ้านายเป็นประจักษ์รูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งตามลัทธิประเพณี เราจะล่วงละเมิดมิได้”⁴⁶

⁴⁴ เฟื่องอ้าง.

⁴⁵ “สำเนาหลายพระราชหัตถเลขาเรื่องเจ้านายเหนือการเมือง ถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475,” ใน รง.ส. ครั้งที่ 34/2475, 16 พฤศจิกายน 2475.

⁴⁶ “พูดอย่างถือคนเป็นคน,” ประชาชาติ 25 พฤศจิกายน 2475, หน้า 5.

แต่สำหรับทีมหนังสือพิมพ์ประชาชาติซึ่งค่อนข้างสนับสนุนคณะราษฎรกลับคัดค้านมาตรานีอย่างแข็งขันบนหลักการ “สิทธิแห่งความเท่าเทียมของมนุษย์ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย”⁴⁷ และ “การที่แยกพระบรมวงศานุวงศ์ให้พ้นไปจากเขตต์ของการเมืองเช่นนี้ จะเรียกว่าเป็นการถวายนเอกลัทธิหรือตัดทอนสิทธิ ก็ย่อมไม่ชอบด้วยคตินิยมของรัฐธรรมนูญทั้งสองประการ ถ้าเป็นการตัดทอนสิทธิก็ย่อมน่าอนาใจสำหรับเด็กๆ ที่จะเกิดมาในราชสกุลนี้ในภายภาคหน้า.... ไม่มีมนุษย์คนไหนจะเลือกเกิดได้ เราอย่าให้บุญและบาปไปตกแก่ “กำเนิด” ของคนเลย เราจงให้บุญและบาปแก่ “คน” โดยเฉพาะเกิด”⁴⁸ อันเป็นหลักการเดียวกับที่เคยคัดค้านพวกเจ้าที่ถือเอา “กำเนิด” คนมาเป็นเครื่องตัดสินต่างๆ ตลอดจนถึงความเป็น “ผู้ดี” ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศ์ประพันธ์) ทรงแต่ง “คำอภิปรายร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475” พิมพ์เป็นหนังสือออกขายก่อนหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญจะเข้าวาระการประชุมของสภาผู้แทนราษฎรไม่กี่วัน และก็เป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อความคิดความอ่านของคณะอนุกรรมการร่างฯ และเป็นประโยชน์ในการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญเป็นอันมาก ในหนังสือเล่มนี้ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ให้เนื้อที่การวิพากษ์วิจารณ์แก่มาตรา 11 มากที่สุด เพื่อให้เห็นว่ามาตรา 11 “ผิดหลักประชาธิปไตย และหลักลัทธิรัฐธรรมนูญ”⁴⁹ โดยรวมก็คือมาตรา 11 นี้แม้จะผ่านการยอมรับจากสภาผู้แทนราษฎร แต่ก็ยังเป็นมาตราที่ไม่พึงพอใจของฝ่ายนิยมเจ้าที่มาตรานี้ได้กีดกันเจ้าออกไปจากวงการเมือง ขณะเดียวกันก็เป็นมาตราที่ได้รับการคัดค้านอย่างจริงจังจากฝ่ายสนับสนุนให้ยึดมั่นหลักการความเสมอภาคของบุคคล เหตุนี้มาตรา 11 จึงเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองที่ถูกหยิบยกขึ้นมาโจมตีคณะราษฎรทั้งโดยเปิดเผยและไม่เปิดเผยอยู่ตลอดเวลา

⁴⁷“รัฐธรรมนูญสยาม,” ประชาชาติ 21 พฤศจิกายน 2475, หน้า 5.

⁴⁸“ถือ “กำเนิด” หรือ “คน”,” ประชาชาติ 19 พฤศจิกายน 2475, หน้า 5.

⁴⁹ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ, “คำอภิปรายร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475”, อ้างใน สิริ เปรมจิตต์, ประวัติรัฐธรรมนูญไทยฉบับแรก พ.ศ. 2475 ถึงฉบับปัจจุบัน (พระนคร : โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2511), หน้า 53-68 โดยเฉพาะหน้า 67.

ในความสัมพันธ์ผู้ใหญ่-ผู้น้อย : ดังกล่าวแล้วว่าในคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่มีความเป็น “อาวุโส” ทั้งวัยวุฒิและตำแหน่งหน้าที่การงานในระบบราชการ กับหลวงประดิษฐมนูธรรม ตัวแทนคณะราษฎรที่มีความเป็น “ผู้น้อย” ทั้งวัยและตำแหน่งหน้าที่การงาน ลักษณะดังกล่าวนี้ก็เป็นลักษณะใหญ่ อันสำคัญในหมู่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกนี้ด้วย ประเด็นของการปะทะกันทางความคิดระหว่างผู้ใหญ่-ผู้น้อย คือ ระหว่างการชะลอความเปลี่ยนแปลงใดๆ ให้ดำเนินไปโดยมีพัฒนาการและใช้เวลาตลอดถึงสงวนรักษาไว้ซึ่งจารีตประเพณีทางสังคม กับความต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างทันทีทันใด หลวงประดิษฐมนูธรรมเองก็ตระหนักถึงปัญหานี้ตั้งแต่เมื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว โดย “เกรงว่าผู้ใหญ่กับผู้น้อยจะเข้าพวกกันไม่ได้”⁵⁰ ความเกรงอย่างเดียวกันนี้ทำให้พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรได้วางบทบาทของตนเองโดยถือว่า “เป็นหน้าที่ที่ข้าพเจ้าจะรักษาความสามัคคีระหว่างผู้ใหญ่น้อย”⁵¹ สภาพโดยทั่วไปในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ ข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นดำเนินไปบนความขัดแย้งทางความคิดและความมุ่งหวังระหว่างผู้น้อยผู้ใหญ่ 2 ฝ่ายเป็นสำคัญ แต่สำหรับ “ผู้น้อย” ในฐานะฝ่ายรุกเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงจะมีความคิดเห็นที่รุนแรงกว่าบนความคิดที่ว่า “ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่มีความเสมอภาค เมื่อผู้ใดมีความเห็นอย่างไรก็พูดไปตามความเห็น ไม่เกรงใจว่าผู้ใหญ่จะโกรธหรือน้อยใจ” (เป็นคำพูดของนายจรูญ สิบแสง) ขณะเดียวกันก็ถูกฝ่าย “ผู้ใหญ่” โต้กลับว่า “สงสัยก็พูดอย่างที่ดีว่าเป็นเด็กเท่านั้น” (เป็นคำพูดของ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน)⁵² สองกรณีที่เด่นชัดในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่น้อย คือ

กรณีแรก เรื่องอายุของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง ธรรมนูญฉบับชั่วคราวที่ร่างโดยหลวงประดิษฐมนูธรรม กำหนดอายุไว้ 20 ปีบริบูรณ์ ปัญหาเรื่องอายุผู้แทนราษฎรนี้คงจะไม่จบลงอย่างง่ายๆ ทั้งในคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร

⁵⁰ ร.ง.ส. ครั้งที่ 36/2475, 25 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย).

⁵¹ ร.ง.ส. ครั้งที่ 42/2475, 29 พฤศจิกายน 2475.

⁵² ร.ง.ส. ครั้งที่ 37/2475, 27 พฤศจิกายน 2475 (ตอนเช้า).

ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่เป็นฝ่ายขอให้พบกัณฑ์ทางระหว่างผู้สนับสนุนอายุ 20 ปีบริบูรณ์ กับฝ่ายที่คิดว่าอายุของผู้ที่ควรเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรควรกำหนดไว้มากกว่านั้น โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเสนอให้เขียบบายขึ้นมาเป็น 23 ปีบริบูรณ์ ในการนี้พระองค์รับสั่งให้พระยาพลพลพยุหเสนา และหลวงประดิษฐมนูธรรมเข้าเฝ้า และ

ทรงมีพระราชปรารภว่าชายไทยจะต้องรับราชการทหาร ฉะนั้นการกำหนดอายุผู้สมัครรับเลือกตั้งขึ้นต่ำไว้เพียง 20 ปีก็จะไม่สะดวกแก่ชายไทยจำนวนมากที่รับราชการทหาร เพราะถ้าจะอนุญาตให้ลาไปทำการหาเสียงเลือกตั้งก็ต้องใช้เวลาขาดราชการไปหลายวันหลายเดือน จึงสมควรขยายอายุขั้นต่ำของผู้สมัครรับเลือกตั้งไว้เป็น 23 ปีบริบูรณ์ เพื่อให้ผู้ซึ่งต้องรับราชการทหาร เวลาปลดเป็นกองหนุนและ(ได้)อุปสมบทเป็นพระภิกษุครบถ้วน 1 พรรษาเสียก่อน⁵³

การที่พระมหากษัตริย์เป็นฝ่ายเสนอขอให้อายุผู้สมัครเป็นผู้แทนนั้นเป็น 23 ปี ทำให้อนุกรรมการร่างฯ ส่วนใหญ่ค่อนข้างจะยอมรับได้ โดยการให้เหตุผลสมกันระหว่างประเพณีทางสังคมกับหน้าที่ทหารของชายไทย พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ กล่าวว่า

ถ้าเราจะดูในธรรมนูญของต่างประเทศเขาแล้ว มีกำหนดอายุไว้ 18-20-21-23-25 และ 28 ปีก็มีเป็นอย่างมาก และที่เราเอา 23 ปีก็คือว่าธรรมเนียมประเพณีในเมืองไทยถือว่า เมื่ออายุล่วง 20 ปีแล้วเป็นผู้ใหญ่ เช่นนี้จึงยอมให้เข้าบวชศึกษาธรรมซึ่งนับว่ามีสิทธิสัมปัญญา สมควรจะเป็นผู้แทนราษฎรได้ แต่ได้มาคิดว่าบ้านเมืองเราจำเป็นจะต้องมีทหารสำหรับระวัง

⁵³ ปรดิ พนมยงค์, "จกพิทักษ์เจตนาธรรมณ์ประชาธิปไตยของวิรัช 14 ตุลาคม," อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 30, หน้า 428-429.

รักษาความปลอดภัยให้แก่ประเทศอันเป็นกิจสำคัญอย่างยิ่ง ฉะนั้นจึงได้ยืดเวลาออกไปอีก 2 ปี เป็น 23 ปี เพื่อให้ผู้นั้นเข้ารับราชการทหารเสียก่อน ถ้าไม่บัญญัติไว้เช่นนี้แล้ว ใครสักมาได้รับเป็นผู้แทนก็ไม่ต้องเป็นทหารเสียประโยชน์สำคัญของประเทศไปได้⁵⁴

พระยาราชวังสันและพระยามานวราชเสวี ก็กล่าวสนับสนุนการกำหนดอายุ 23 ปีด้วยเหตุผลเดียวกัน แต่สำหรับพระยาปริตานฤเบศร์ ซึ่งเป็นอนุกรรมการร่างฯ คนหนึ่งนั้นยังไม่เห็นด้วยที่จะให้กำหนดอายุผู้สมัครเป็นผู้แทนไว้เพียง 23 ปี ด้วยเหตุผลว่า “วัยที่มีอายุเพียง 23 ปีนั้น ยังนับว่าเป็นผู้ใหญ่ไม่ได้ เพราะยังรู้เหตุการณ์น้อยนัก” และแม้ว่า “อาจจะเป็นผู้ที่มีความรู้สูง แต่ว่าสติปัญญานั้น อาจจะยังไม่เพียงพอจะคิดการให้รอบคอบได้” ข้อเสนอของพระยาปริตานฤเบศร์คือ อายุขั้นต่ำ 25 ปี “จะได้ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญดีกว่า” การให้เขยิบอายุขึ้นไปอีกดูจะเป็นสิ่งที่ “ผู้น้อย” ยอมรับไม่ได้ หลวงประดิษฐมนูธรรมได้โต้กลับว่า “สำหรับอายุนั้นเห็นว่าไม่เป็นการสำคัญเท่าใด บางคนอายุน้อยก็ทำการใหญ่โตได้ เช่น เอ็มเพอเรอผู้หนึ่งที่ติดอินเดียได้ อายุไม่ถึง 20 ปีเสียอีก” แม้ว่าที่ประชุมสภาส่วนมากได้ลงมติยอมรับให้อายุผู้สมัครรับเลือกตั้งมีเพียง 23 ปีว่าเป็นการเพียงพอแล้ว หากแต่กล่าวได้ว่า เป็นเพียงการประนีประนอมกันในเบื้องต้นเท่านั้น ระหว่างพระมหากษัตริย์ ผู้ใหญ่ และผู้น้อย เพราะข้อกำหนดอายุของผู้สมัครรับเลือกตั้งไม่ได้ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญเหมือนเช่นที่ระบุไว้ในธรรมนูญฉบับชั่วคราว แต่ได้แยกมาระบุไว้ในพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง ซึ่งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเป็นฝ่ายจัดร่างขึ้น เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญและจะได้ดำเนินการเลือกตั้งเพื่อให้ประเทศอยู่ในสมัยที่ 2 ที่มีสมาชิกสภาประกอบด้วยผู้แทน 2 ส่วน จากการเลือกตั้งและแต่งตั้ง พระยามโนปกรณนิติธาดาได้แถลงว่า “ข้อความหลายข้อที่ตัดเอามาจากพระธรรมนูญชั่วคราวมาลงไว้ในพระราชบัญญัติ (การเลือกตั้ง) นี้ เพราะคิดว่าข้อความเหล่านั้นอาจจะต้องแก้ไขเสมอ ตามเหตุการณ์จะพึงเป็นพึงมีในเฉพาะกาล เพราะฉะนั้นจึงเอามาใส่ไว้เพื่อจะได้แก้ไขได้ง่ายตามเหตุการณ์”⁵⁵ ปัญหาอายุผู้สมัคร

⁵⁴ จ.ส. ครั้งที่ 44/2475, 3 ธันวาคม 2475 (ตอนเช้า).

⁵⁵ ร.ส. ครั้งที่ 44/2475, 3 ธันวาคม 2475 (ตอนเช้า).

รับเลือกตั้ง ตลอดจนอายุของสมาชิกสภาที่มาจากการแต่งตั้งที่ยังไม่เคยพูดถึงกันเลยนั้น จะกลายเป็นปัญหาหนึ่งในความขัดแย้งของความสัมพันธ์ทางอำนาจทางการเมืองในระยะถัดมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นปัญหาที่ยังคงค้างอยู่ในใจของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่อนุรักษนิยม

กรณีที่สอง เป็นปัญหาเกี่ยวกับ “บรรดาศักดิ์”⁵⁶ คำกล่าวของนายจรูญ สืบแสง สมาชิกคณะราษฎรได้ชี้ว่า “เรื่องบรรดาศักดิ์นั้น ก่อนทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้พวกเราได้เคยพูดกันมาหลายหน ข้อใหญ่ข้อหนึ่งในความประสงค์คือ จะทำลายลัทธิประเพณีต่างๆ ที่แบ่งชั้นบุคคลทำให้เกิดแตกความสามัคคี บรรดาศักดิ์เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการแบ่งชั้นแบ่งพวก แล้วนำมาซึ่งความไม่กลมเกลียว” ผู้แสดงการสนับสนุนแนวคิดนี้เป็น “ผู้น้อย” ในคณะราษฎร เช่น หลวงนฤเบศร์มานิด นายหงวน ทองประเสริฐ นายชิม วีระไวทยะ และในทิศทางเดียวกันนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรม แถลงว่า “ผู้เริ่มก่อการทั้งหมดเห็นว่าการที่ทำให้เกิดต่างชั้นคือ บรรดาศักดิ์ในครั้งรัฐบาลเก่า เคยปรึกษาเพื่อนฝูงในชั้นต้นจะขอเวนคืนบรรดาศักดิ์” และเมื่อหลวงประดิษฐ์มนูธรรมนำเสนอความคิดเวนคืนบรรดาศักดิ์แก่พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ทั้งยังขอให้พระยามโนปกรณฯ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้คนอื่นทำตาม แต่พระยามโนปกรณฯ ได้ห้ามปรามความคิดนี้โดยเห็นว่า “ถ้าเราทำเช่นนั้นเป็นการกักขลัก ไม่ได้เท่าเสีย นอกจากยังเกิดความรู้สึกแล้วท่านจะหาว่าหยิ่งก็ได้ควรถือไปในทางสงบดีกว่าที่จะพะวงถึงความรำวฉาน....” ผู้แสดงการสนับสนุนแนวคิดนี้เป็นพวก “ผู้ใหญ่” เช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิสารวาจา พระยาวิชัยสุนทร ทางออกของพระยามโนปกรณฯ ในฐานะผู้นำของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ตอบสนองการรุกรของพวก “ผู้น้อย” โดยเฉพาะจากสมาชิกคณะราษฎรว่าเพื่อไม่ให้ “กระทบถึงพระมหากษัตริย์ที่พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ ลู้ค่อยทำค่อยไป โดยไม่ตั้งบรรดาศักดิ์ใหม่ดีกว่า” ซึ่งเป็นวิธีการทางอ้อม และเพื่อแสดงให้เห็นว่ารับหลักการความเสมอภาคของบุคคล คณะอนุกรรมการ

⁵⁶ทั้งหมดนี้จาก ร.ง.ส. ครั้งที่ 36/2475, 25 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย) และดู ไพโรจน์ ชัยนาม, คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ (โดยสังเขป) เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495), หน้า 49-50.

ร่างฯ ก็ได้บรรจุข้อความไว้ในมาตราที่ 12 ด้วยว่า “...ฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดก็ดี โดยแต่งตั้งก็ดี หรือโดยประการอื่นใดก็ดี ไม่กระทำให้เกิดเอกสิทธิ์อย่างใดเลย” ทั้งยังรับว่าต่อไปทางราชการจะประกาศชื่อบุคคล โดยเรียงตามลำดับตัวอักษรแทนการเรียงลำดับตามบรรดาศักดิ์ เหมือนเช่นรายนามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเมื่อครั้งประกาศแต่งตั้ง ซึ่งเป็นการเรียงลำดับตามบรรดาศักดิ์ แต่สำหรับความรู้สึกของพระยามโนปกรณัม ได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้าเองก็เป็นพระยามโนฯ มานานแล้ว รู้สึกว่าเป็นเกียรติยศ ที่ประมุขแห่งชาติสมมติให้” พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ได้ยอมรับแนวคิดของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยกล่าวว่า

เรื่องนี้ข้าพเจ้าไม่ได้ถือยศถือศักดิ์อะไร เราอยากเสมอกัน แต่ประเทศเราเป็นราชาธิปไตย เราย่อมเคารพและสักการะผู้มีเกียรติสูง เพราะฉะนั้นที่เราจะขอเวนคืนตำแหน่งไม่ได้ ดูเป็นที่จงหอง พระเจ้าแผ่นดินจะทรงเห็นว่าผู้้นั้นเป็นผู้จงหอง ต่อไปเรื่องบรรดาศักดิ์จะค่อยหายไป ถ้าไม่ตั้งขึ้นใหม่ แต่เมื่อตั้งแล้วบอกว่าจะไม่เอาดูน่าเกลียด ข้อนี้ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยแต่ความเสมอภาคคงมีอยู่ในใจ และจะทําอย่างไรเมื่อพระราชทานบรรดาศักดิ์แล้วต้องรับด้วยความเคารพและสักการะ ที่จะมาโยนทิ้งเสีย หรือส่งคืนดูน่าเกลียด⁵⁷

แม้ว่าปัญหาเรื่องบรรดาศักดิ์จะได้มีการประนีประนอมหาทางออกได้ระหว่างผู้ใหญ่น้อย แต่ปัญหานี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงรากเหง้าของความคิดที่แตกต่างและขัดแย้งกัน ระหว่างฝ่ายซึ่งสงวนรักษาไว้ซึ่งประเพณีกับฝ่ายที่ต้องการเปลี่ยนแปลงไปสู่สาระใหม่ทางสังคมการเมือง และแนวคิดที่ต่างกันของสองฝ่ายนี้จะปะทะกันในเกมการเมืองในระยะถัดมา

⁵⁷ ร.ง.ส. ครั้งที่ 36/2475, 25 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย).

โดยสรุปก็คือ รัฐธรรมนูญฉบับถาวรมี 68 มาตรา⁵⁸ ประกอบด้วย บททั่วไป หมวดพระมหากษัตริย์ หมวดสิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม หมวดสภาผู้แทนราษฎร หมวดคณะรัฐมนตรี หมวดศาล หมวดบทสุดท้ายว่าด้วยการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ และหมวดการใช้รัฐธรรมนูญและบทเฉพาะกาล รัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้รับหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนจากธรรมนูญฉบับชั่วคราว นอกจากนี้ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบสภาเดียว และบทเฉพาะกาลที่จัดแบ่งระยะเวลาทางการเมืองเป็น 3 ชั้น โดยลำดับชั้นที่ 2 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรยังคงประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท คือ เลือกตั้ง และแต่งตั้ง แต่ขณะเดียวกันรัฐธรรมนูญฉบับถาวรก็ได้เปลี่ยนแปลงสาระสำคัญหลายประการต่างจากธรรมนูญฉบับชั่วคราว กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง : เกี่ยวกับแหล่งที่มาของอำนาจ รัฐธรรมนูญฉบับถาวรยังคงไว้ว่า “อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม” (มาตรา 2) ซึ่งมีความหมายเท่ากับ “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” ในมาตราที่ 1 แห่งธรรมนูญฉบับชั่วคราว แต่มีความแตกต่างมากเกี่ยวกับวิธีใช้อำนาจนี้คือ ธรรมนูญฉบับชั่วคราววางหลักว่า บุคคลและคณะบุคคลทั้ง 4 ชนิด ได้แก่ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล ต่างก็เป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎรโดยตรง แต่รัฐธรรมนูญฉบับถาวรวางหลักว่า “ราษฎรมอบอำนาจอธิปไตยของเขาให้แก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งรับเอาไปแบ่งให้คณะบุคคลอื่นๆ ใช้อ่อไปอีก”⁵⁹ แต่ “แม้พระมหากษัตริย์ทรงใช้ก็จริง แต่ว่าท่านมิได้ทรงใช้ตามพระทัย ทรงใช้ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ”⁶⁰ นั่นคือ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติโดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 6) ทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี (มาตรา 7) และทรงใช้อำนาจตุลาการทางศาล (มาตรา 9) โดยนัยนี้คือ สถาบัน

⁵⁸ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 49, (10 ธันวาคม 2475) : 529-551.

⁵⁹ คำอธิบายใน เดือน บุญนาค และไพโรจน์ ชัยนาม, *คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ (รวมทั้งกฎหมายการเลือกตั้งด้วย)* (พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2477), หน้า 31.

⁶⁰ คำแถลงของ พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ใน รง.ส. ครั้งที่ 35/2475, 25 พฤศจิกายน 2475 (ตอนเช้า)

พระมหากษัตริย์ที่ถูกกำหนดให้เป็นเพียงสถาบันหนึ่งที่มีความเท่าเทียมกับสถาบันอื่นอีก 3 สถาบัน ได้ถูกยกขึ้นให้มีฐานะเหนือสถาบันอื่นๆ ซึ่งคือการกลับไปสู่ประเพณีราชาธิปไตยในทางสัญลักษณ์ เพียงแต่ว่าอำนาจไม่ได้เป็นของพระมหากษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ไม่สามารถใช้อำนาจนี้ด้วยพระองค์เองได้

ประการที่สอง : เกี่ยวแก่พระมหากษัตริย์

ก) รัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้เพิ่มพระเกียรติยศให้แก่พระมหากษัตริย์ โดยใช้คำว่า “พระมหากษัตริย์” แทน “กษัตริย์” ดังในธรรมนูญฉบับชั่วคราว ทั้งยังเพิ่มมาตราที่ 5 ระบุให้ “พระมหากษัตริย์ดำรงตำแหน่งจอมทัพสยาม”

ข) ได้ตัดมาตรา 6 ของธรรมนูญฉบับชั่วคราวออกไป ระบุว่า “กษัตริย์จะถูกฟ้องร้องคดีอาชญากรรมในศาลไม่ได้ เป็นหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎรจะวินิจฉัย”

ค) เพิ่มอำนาจและหน้าที่ให้แก่พระมหากษัตริย์ในการยับยั้งพระราชบัญญัติ ก่อนบังคับใช้เป็นกฎหมายได้ ธรรมนูญฉบับชั่วคราวมาตรา 8 วรรค 2 ระบุว่า “ถ้ากษัตริย์มิได้ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัตินั้นภายในกำหนด 7 วัน นับแต่วันที่ได้รับพระราชบัญญัตินั้นจากสภา โดยแสดงผลที่ไม่ยอมทรงลงพระนาม ก็มีอำนาจส่งพระราชบัญญัตินั้นคืนมายังสภาเพื่อพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ถ้าสภาลงมติรับตามมติเดิม กษัตริย์ไม่เห็นพ้องด้วย สภามีอำนาจออกประกาศพระราชบัญญัตินั้นใช้บังคับเป็นกฎหมายได้” ส่วนรัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้เปลี่ยนแปลงไปในมาตรา 39 ระบุว่า ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเห็นชอบด้วย ภายในหนึ่งเดือนพระมหากษัตริย์จะพระราชทานคืนให้หรือไม่ก็ตาม และไม่ต้องแสดงผลด้วย สภาก็ต้องปรึกษากันใหม่ และออกเสียงลงคะแนนลับ หากสภาลงมติตามเดิม ก็ให้นำทูลเกล้าฯ ถวายอีกครั้ง และครั้งนี้ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ได้ลงพระปรมาภิไธยคืนมาภายใน 15 วัน ก็ให้ประกาศใช้บังคับเป็นกฎหมายได้

ประการที่สาม : เกี่ยวกับการเลือกตั้งและคุณสมบัติแห่งผู้เลือกตั้งและผู้สมัครรับเลือกตั้ง ธรรมนูญฉบับชั่วคราวได้มีระบุไว้อย่างละเอียดในส่วนที่ 2 (สภาผู้แทนราษฎร) แต่รัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้กล่าวถึงในมาตราที่ 16 และมาตรา 17 และ “ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วย

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร” ซึ่งก็คือ พระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475⁶¹ ที่ประกาศใช้ในเวลาต่อมา

ก) ลำดับชั้นในการเลือกผู้แทนราษฎรตามสมัยที่ 2 ธรรมนูญฉบับชั่วคราวให้ราษฎรในหมู่บ้านเลือกผู้แทนหมู่บ้าน ผู้แทนหมู่บ้านเลือกผู้แทนตำบล ผู้แทนตำบลเลือกผู้แทนราษฎร รวมเป็น 3 ลำดับชั้น แต่ตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 ได้ลดเหลือ 2 ลำดับชั้น คือ ให้ราษฎรในตำบลเลือกผู้แทนตำบล แล้วให้ผู้แทนตำบลเลือกผู้แทนราษฎร

ข) เรื่องอายุ ผู้มีสิทธิออกเสียงยังคง 20 ปีบริบูรณ์ตามเดิม ส่วนอายุของผู้สมัครรับเลือกตั้งเพิ่มจาก 20 ปีบริบูรณ์ เป็น 23 ปีบริบูรณ์

ค) คุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนตำบลและผู้แทนราษฎร ได้ตัดคุณสมบัติตามมาตรา 11 ววรรค 1 และ ววรรค 6 ของธรรมนูญชั่วคราวออกไป ที่ว่า ต้องสอบไล่วิชาการเมืองได้ตามหลักสูตรที่สภาได้ตั้งขึ้นไว้ และจะต้องได้รับความเห็นชอบของสมาชิกในสมัยที่ 1 เสียก่อนว่า เป็นผู้ที่ไม่ควรสงสัยว่าจะนำมาซึ่งความไม่เรียบร้อย แต่พระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 ก็ได้เพิ่มคุณสมบัติของผู้สมัครว่า “ไม่เป็นบุคคลที่อยู่ในฐานะเหนือการเมืองตามรัฐธรรมนูญมาตรา 11” เข้ามาด้วย

ประการที่สี่ : เกี่ยวกับสภาผู้แทนราษฎร ตามธรรมนูญฉบับชั่วคราว มาตรา 9 ให้อำนาจแก่สภาอย่างมาก กล่าวคือ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจดูแลควบคุมกิจการของประเทศ และมีอำนาจประชุมกันถอดถอนกรรมการราษฎรหรือพนักงานรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้ แต่ฝ่ายบริหารไม่มีอำนาจทำอะไรแก่สภาได้ สำหรับรัฐธรรมนูญฉบับถาวร สภาทำการเลือกประมุขฝ่ายบริหารให้ไปจัดตั้งคณะรัฐมนตรี โดยสภา มีอำนาจควบคุมราชการแผ่นดิน ตั้งกระทู้ถาม และการลงมติ

⁶¹“พระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในระหว่างที่ใช้บทบัญญัติเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม.” (ลงนามประกาศใช้ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2475) ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 49 (21 ธันวาคม 2475) : 554-572.

ความไว้วางใจเป็นรายบุคคลหรือทั้งคณะ ซึ่งถ้าไม่ได้รับความไว้วางใจ คณะรัฐมนตรีทั้งคณะต้องออกจากตำแหน่ง ขณะเดียวกันฝ่ายบริหารก็มีอำนาจในการยุบสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่เช่นกัน

ประการที่ห้า : เกี่ยวกับฝ่ายบริหาร ไม่เพียงแต่จะได้มีการเปลี่ยนชื่อจาก “ประธานคณะกรรมการราษฎร”, “คณะกรรมการราษฎร” และ “กรรมการราษฎร” มาเป็น “นายกรัฐมนตรี” “คณะรัฐมนตรี” และ “รัฐมนตรี” เท่านั้น แต่ความหมายและโครงสร้างหน้าที่ของฝ่ายบริหารตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรก็ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือฝ่ายบริหารชุดใหม่ได้รวมเอา “คณะกรรมการราษฎร” ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ควบคุมด้านนโยบายและ “เสนาบดี” กระทรวงต่างๆ ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติงานไปตามระเบียบโดยรับผิดชอบต่อ “คณะกรรมการราษฎร” ซึ่งมีอำนาจถอดถอนและแต่งตั้งเสนาบดีมารวมกันไว้เป็น “คณะรัฐมนตรี” ซึ่ง “นายกรัฐมนตรี” มีอำนาจโดยตรงที่จะแต่งตั้งและถอดถอน และเป็นผู้กำหนดทิศทางและนโยบายในการบริหารประเทศโดยตรง กล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือ อำนาจที่แท้จริงได้อยู่ที่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

จากการเปรียบเทียบความแตกต่างทั้ง 5 ประการดังกล่าว เห็นได้ชัดว่า สองประการแรก ธรรมนูญฉบับถาวรได้ยกย่องเชิดชูฐานะและให้อำนาจแก่พระมหากษัตริย์มากขึ้นกว่าธรรมนูญฉบับชั่วคราว ประการที่สามมีนัยต่อการกำหนดองค์ประกอบของสภาผู้แทนราษฎร คือ ลักษณะของสมาชิกประเภทที่ 1 ทั้งมีความหมายในการกำหนดขอบเขตและลักษณะกระแสคลื่นของการเปลี่ยนระบอบการปกครองที่จะลงไปสู่ระดับพื้นฐานของสังคม คือ หมู่บ้าน ประการที่สี่และที่ห้า เป็นการเปลี่ยนรูปโครงทางการเมืองใหม่ โดยให้มีการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหาร และแม้ว่าสภาผู้แทนราษฎรจะมีอำนาจลดลงไปจากเดิมอย่างมาก แต่สภาก็ยังคงเป็นสถาบันแห่งความชอบธรรมขั้นพื้นฐานของระบอบใหม่ และ “สภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งสิทธิเด็ดขาดในการตีความแห่งรัฐธรรมนูญนี้” และการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ (มาตรา 62, 63)

โดยสรุป รัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 เป็นผลของการประนีประนอมและร่วมสร้างกติกาทางการเมืองระหว่างคณะราษฎรซึ่งเป็นฝ่ายสร้างระบอบใหม่

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ผู้นำระบอบเก่า และกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นกลุ่มพลังที่ใหญ่ที่สุดของสังคม อย่างไรก็ตาม แม้รัฐธรรมนูญได้ชื่อว่าเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ แต่ก็ยังเป็นเรื่องของหลักการนามธรรม รากฐานของความศักดิ์สิทธิ์และความมั่นคงของระบบกฎหมายทั้งหมดในสังคม รวมทั้งกฎเกณฑ์การแข่งขันทางการเมืองนั้นขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักชนชั้นนำในเกมการเมืองที่เป็นจริง⁶² ยิ่งไปกว่านั้น การอ้างอิงความชอบธรรมทางการเมืองจากรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่ไม่มีฝ่ายใดที่อาจปฏิเสธได้ในกระแสดังกล่าวที่ต้องการมีรัฐธรรมนูญของประเทศในขณะนั้น แต่การเมืองการปกครองตามระบอบใหม่หรือระบอบรัฐธรรมนูญนี้ยังไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “ประเพณี” มาบังคับให้ประพฤติปฏิบัติ หากแต่ยังต้องสร้างประเพณีทางการเมืองของระบอบใหม่ขึ้นเสียอีก ดังนั้นช่องว่างของการมีจารีตประเพณีหรือวัฒนธรรมทางการเมืองของระบอบใหม่ ก็สามารถจะถูกแปรเป็นการแข่งขันหรือการต่อสู้ทางการเมือง เพื่อช่วงชิงเอาเปรียบหรือเอาเป็นประโยชน์ โดยกลุ่มฝ่ายต่างๆ ในสภาพการเมืองที่เป็นจริง

⁶² เสน่ห์ จามริก, การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529) หน้า 131.

บทที่ 3 กองทัพสยาม

3.1 การเติบโตของทหารในกองทัพ

กำเนิดกองทัพสยามสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกได้เริ่มต้นอย่างจริงจังนับแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อดึงอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์และเป็นหน่วยกำลังอาวุธเพื่อป้องกันราชบัลลังก์¹ นั้นเพราะปัญหาใหญ่ในต้นรัชสมัยของพระองค์ คือความสับสนทั้งทางอำนาจ 3 ฝ่าย ระหว่าง วังหลวง วังหน้า และขุนนางตระกูลขุนนาคน ขณะที่การคุกคามของลัทธิอาณานิคมตะวันตกยังไม่กระทบต่อพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์เหนือพระราชอาณาจักรสยามมากนัก² อย่างไรก็ตามหลังจากปัญหาทางการเมืองภายในเริ่มคลี่คลายลง นับแต่การพิราลัยของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เมื่อปลายปี พ.ศ. 2425 ทำให้อำนาจของตระกูลขุนนาคนและขุนนางหัวโบราณหมดไป ตลอดจนการยุติการมีระบบวังหน้าโดยการแต่งตั้งให้พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ขึ้นองค์รัชทายาทแทน ด้วยเหตุนี้เมื่อพระราช

¹ ภารดี มหาขันธ์, “การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518), หน้า 105-107 และดู อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, “กบฏ ร.ศ.130: ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองและการปกครองและกลุ่ม ‘ทหารใหม่,’” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 17-30.

² ธีรพงศ์ ธีรพรเลิศอนันต์, “การเรียกร้องดินแดน พ.ศ.2483: พิจารณาปัจจัยภายในเชิงคำอธิบาย,” สมุดสังคมศาสตร์ 12:3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533) : 108-114.

อำนาจและราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์เริ่มมั่นคง พ.ศ. 2427 จึงได้มีประกาศ "แบบอย่างอธิบายข้อราชการสำหรับกรมทหาร" ที่แสดงให้เห็นแนวโน้มทิศทางการพัฒนากองทัพให้มีความสามารถรักษาความปลอดภัยให้แก่ประเทศชาติ เพิ่มจากหน้าที่หลักของกองทัพสยามสมัยใหม่ที่เป็นเครื่องค้ำจุนและปกป้องราชบัลลังก์³ ดังนั้นกองทัพจึงเริ่มมีบทบาทในการยืนยันสิทธิและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงเทพฯ เหนือหัวเมืองใหญ่น้อยในพระราชอาณาเขตทั้งปวงซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งของการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ตลอดจนเป็นกำลังของรัฐบาลที่ช่วยเหลือการรักษาความสงบภายในพระราชอาณาจักร โดยเฉพาะจากการกบฏและจลาจล⁴ กระนั้นก็ตามในสำนึกของกลุ่มผู้ปกครองสยาม ได้มองบทบาทของกองทัพว่าเป็นเครื่องค้ำจุนและปกป้องราชบัลลังก์สำคัญยิ่ง เห็นได้ว่าแม้กองทัพจะได้พัฒนาไปมากมายในช่วง 3 รัชสมัย (รัชกาลที่ 5-7) แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยัง "ทรงเห็นว่าเจ้านายควรจะต้องเป็นทหาร เพราะเป็นของสำคัญที่จะป้องกันพระราชวงศ์ ทั้งนี้เพราะท่านทรงคิดอยู่แล้วว่า อาจจะมีคณะใดคิดโค่นอำนาจพระราชวงศ์ ฉะนั้นถ้าเจ้านายเป็นทหาร ทหารก็อาจจะป้องกันพระราชวงศ์ได้"⁵ และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ก็ได้รับพระราชทานยศทางทหารเป็น "นายพลเอก" แม้ว่าจะไม่ได้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับทางทหารแต่อย่างใด⁶

ในกระบวนการสร้างกองทัพสยามสมัยใหม่ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือ "ทหารอาชีพ" (Professional Military)⁷ นั้นหมายความว่า "ทหาร" ซึ่งเป็นข้าราชการประเภทหนึ่งได้มีคุณลักษณะที่แตกต่างจากข้าราชการพลเรือนอย่างเด่นชัด นับตั้งแต่กระบวนการฝึกอบรมเพื่อให้สามารถปฏิบัติ

³ ภารดี มหาขันธ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 1, หน้า 108-114.

⁴ แจ่มจันทร์ วงษ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475," (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 219.

⁵ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ เล่ม 2 (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), หน้า 11.

⁶ ุตรยาพระนามลมาชิกรวารสารยุทธโฆษกิตติมศักดิ์ใน ยุทธโฆษ 40:7 (เมษายน 2475).

⁷ David A. Wilson, *Politics in Thailand*, (Ithaca, New York : Cornell University Press, 1962),

หน้าที่ที่ต้องใช้ความสามารถด้านเทคนิคเฉพาะ เป็นกลุ่มผู้ผูกขาดการใช้อาวุธ มีการจัดองค์กรที่รวมศูนย์เด็ดขาด เชื้อเพลิงการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีวินัยที่เข้มงวด มียศมีรูปแบบตลอดจนความรู้สึกว่าเป็นหมู่เหล่าเดียวกัน และมีความรับผิดชอบที่เฉพาะเจาะจงและชัดเจน คือรักษาความสงบภายในและป้องกันภัยจากภายนอก ในด้านการศึกษาฝึกอบรมเพื่อผลิตนายทหารชั้นสัญญาบัตรได้เริ่มขึ้นอย่างเป็นระบบเมื่อเปิดโรงเรียน “คะเตดิสกุล” หรือ “โรงเรียนนายทหารสราญรมย์” ตอนปลายปี พ.ศ. 2430 โดยให้มีตำแหน่งถือศักดินา 400 ไร่ และได้รับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ 12 บาท และผู้ที่เข้าศึกษาได้ต้องมีอายุระหว่าง 14-24 ปี แต่โรงเรียนนายทหารสราญรมย์ได้วางข้อกำหนดต่อนักเรียนที่จะเข้ามาศึกษาในโรงเรียนนี้ได้นั้นที่สำคัญคือ “ต้องเป็นผู้ที่มีชาติตระกูล คือเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ดี เป็นบุตรข้าราชการดี เป็นบุตรออฟฟิศเชอในกรมทหารก็ดี จึงเป็นได้”⁸ ข้อกำหนดนี้กล่าวได้ว่าเป็นทั้งผลของการที่พระมหากษัตริย์ยังไม่มี ความมั่นคงทางอำนาจ และเป็นความสืบเนื่องตั้งแต่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้คัดเลือกให้มหาดเล็กข้าหลวงเดิมราชตระกูลและบุตรขุนนางผู้ใหญ่ ที่เยาว์วัย มาหัด-แต่งเครื่องแบบทหารที่เรียกว่า “ทหารมหาดเล็กไล่กา” ตั้งแต่ปีแรกที่ทรงขึ้นครองราชย์ และในระยะต่อมาคือการขยายความนิยมของการนำบุตรราชตระกูล และบุตรขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย เข้าถวายตัวเป็นทหารมหาดเล็ก ข้อกำหนดในการรับนักศึกษาเข้าโรงเรียนผลิตนายทหารได้ลดทอนลงเมื่อเปลี่ยนเป็น “โรงเรียนทหารบก” เมื่อ พ.ศ. 2441 โดยเปิดโอกาสให้บุคคลสามัญเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่ได้รับอนุญาตจากเสนาธิการทหารบกแล้ว”⁹ สิ่งนี้ก็คือระบบฝากหรือระบบอุปถัมภ์ของสังคมนั่นเอง และนั่นหมายความว่าบุตรของสามัญชนจริงๆ ย่อมยากที่จะเข้าสู่สังคมทหารนี้ได้ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบุตรของราชตระกูลและของเหล่าข้าราชการ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะดูเหมือนเปิดกว้างในการรับบุคคลเข้าศึกษา แต่โรงเรียนทหารบกนี้ก็ยังคงสำคัญหลักไว้ นั่นคือการแบ่งแยกชั้นระหว่างเจ้านายกับสามัญชน คือ ใน

⁸ “บัญญัติโรงเรียนทหารสราญรมย์,” ใน ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (พระนคร : โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2510), หน้า 13-15, 2-3.

⁹ เฟื่องอ้าง, หน้า 35.

พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา “นักเรียนที่เป็นพระราชวงศ์ แต่หม่อมเจ้าขึ้นไป และราชินิกุลให้ไปรับ พระราชทานในพระอุโบสถ ส่วนนักเรียนอื่นๆ รับพระราชทานที่หน้าพระอุโบสถ”¹⁰

นับแต่ พ.ศ. 2446 ด้วยการที่พระมหากษัตริย์ทรงสนับสนุนกิจการด้านทหาร และทหารก็เป็นอาชีพที่มั่นคงและมีเกียรติยศอย่างสูงทำให้เหล่าข้าราชการและสามัญชนสนใจส่งลูกหลานเข้าสู่โรงเรียนนี้มากขึ้น ขณะเดียวกันกิจการทหารก็ได้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดความบกพร่องขึ้นในกองทัพสยาม คือการขาดนายทหารที่จะไปบังคับบัญชานายสิบและพลทหารในกองทัพ ในที่สุดก็ได้มีการขยายและเปิด “โรงเรียนนายร้อยทหารบก” ณ ที่ตั้งแห่งใหม่เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2452 พัฒนาการทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่า โรงเรียนนายร้อยทหารบก เป็นสถาบันที่ผลิตนายทหารที่มีความรู้ความสามารถเทียบเท่าระดับอุดมศึกษาของประเทศเป็นแห่งแรก และแม้ว่าในปี พ.ศ. 2449 การรับนักเรียนนายร้อยจะใช้วิธีให้ผู้สมัครทำการสอบตามหลักสูตร แต่ก็ยังคงข้อจำกัดไว้ว่าผู้ที่จะสมัครได้ต้อง “มีข้าราชการสัญญาบัตรเป็นผู้นำมาและรับรอง”¹¹ นอกจากนั้นในด้านการศึกษาฝึกรอบมาก็ได้มีการพัฒนาประสิทธิภาพของนายทหารในระดับสูงขึ้น ทั้งโดยการคัดเลือกนักเรียนนายร้อยที่เรียนดีหรือเป็นราชตระกูลส่งไปศึกษาต่อด้านทหารยังต่างประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 และการเกิด “โรงเรียนเสนาธิการทหารบก” ซึ่งเป็นโรงเรียนของนายทหารศึกษาต่อระดับสูง ก็ได้เปิดเมื่อ พ.ศ. 2453 และมีวารสารที่บำรุงความรู้ทางวิชาการทั่วไป ทั้งแผนกวิชาสามัญและวิชาทหารเป็นของตนเอง คือ “วารสารยุทธโกษา” (ฉบับแรก พ.ศ. 2435) และ “หนังสือพิมพ์เสนาศึกษา” (ฉบับแรก พ.ศ. 2458) พัฒนาทางการศึกษาฝึกรอบมด้านนายทหารเรือก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน นั่นคือ มี “โรงเรียนนายเรือ” สำหรับผลิตนายทหารชั้นสัญญาบัตร “โรงเรียนนายทหารเรือ” (พ.ศ. 2467) สำหรับนายทหารศึกษาต่อระดับสูง และมีวารสาร “นาวิกศาสตร์” เป็นของฝ่ายทหารเรือ

¹⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 36.

¹¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 78.

การจัดตั้งกรับบังคับบัญชากองทัพสมัยใหม่ได้ดำเนินไปขณะที่ระบบการควบคุมไพร่เป็นพลทหารแบบเก่าที่กระจายอยู่ในอำนาจเสนาบดีกลาโหมคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ เสนาบดีมหาดไทยคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือยังคงอยู่ ในปี พ.ศ. 2430 “กรมยุทธนาธิการ” ได้เกิดขึ้นเพื่อเป็นกรมกลางสำหรับจัดการคุมทหารบกทหารเรืออย่างใหม่ทั้งหมด โดยมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงเป็น “ผู้บังคับบัญชาทั่วไปในกรมทหาร” (Commander-in-Chief) แต่ขณะนั้นทรงพระเยาว์จึงมีพระบรมวงศานุวงศ์เป็นผู้แทนผู้บังคับบัญชา ส่วนตำแหน่งในระดับรองลงมาก็มี “เจ้าพนักงานใหญ่ผู้ช่วยผู้บัญชาการ” ทั้ง 2 แผนกคือ ฝ่ายทหารบกและทหารเรือในปี พ.ศ. 2433 ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้ง “กระทรวงยุทธนาธิการ” (Ministry of War and Marine) ให้ “มีหน้าที่เกี่ยวกับข้าราชการฝ่ายทหาร ตลอดจนงบประมาณการใช้จ่าย เจ้าหน้าที่ของกระทรวงนี้ใช้ข้าราชการทั้งทหารและพลเรือน”¹² ผู้บังคับบัญชาทหารสูงสุดเรียกว่า “จอมทัพ” (Commander-in-Chief) ทรงบังคับบัญชาราชการในกรมทหารบกกรมทหารเรือได้สิทธิ์ขาด โดยพระราชประเพณีมี “เสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการ” ดูแลกรมขึ้นฝ่ายธุรการหรือฝ่ายพลเรือน โครงสร้างภายในกระทรวงยังคงแบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ ทหารบก ทหารเรือ โดยมี “ผู้บัญชาการทหารบก” (Chief Staff of the Army) และ “ผู้บัญชาการทหารเรือ” (Chief Staff of the Navy) เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดแต่ละฝ่าย¹³ ในปี พ.ศ. 2435 ได้มีการปฏิรูปการปกครองจัดแบ่งเป็น 12 กระทรวง ทำให้กระทรวงกลาโหมไม่ต้องเกี่ยวกับการปกครองทางหัวเมืองอย่างแต่ก่อน คงมีหน้าที่เกี่ยวกับราชการทหารอย่างเดียว จึงได้มีการโอนกรมทหารเรือมาขึ้นกับกระทรวงกลาโหม และลดฐานะกระทรวงยุทธนาธิการเป็น “กรม” ยุทธนาธิการ มีหน้าที่ปกครองแต่เฉพาะทหารบกฝ่ายเดียว และให้ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการมีฐานะเสมอด้วยเสนาบดี และนั่งในที่ประชุมเสนาบดี ในปี พ.ศ. 2437 เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม (ฝ่ายทหารเรือ) ได้กราบถวายบังคมลาออกด้วยมีอายุชรามากแล้ว โอกาสนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมยุทธนา

¹² พลเรือตรีชน นังสุวานนท์, “การทหารเรือไทย (สมัยเรือกลไฟ)” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาโท พระวิจิตรชลชัย (จันทร์ วิจิตรชลชัย) (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2511), หน้า 23.

¹³ เพ็งอ้าง, หน้า 23-24 และ ภารติ มหาขันธ์, อ่างแล้วเชิงอรุณที่ 1, หน้า 147-152.

ธิการ (ทหารบก) เข้ากับกระทรวงกลาโหม (ทหารเรือ) เป็น "กระทรวงกลาโหม"¹⁴ มีเสนาบดีเป็นเจ้ากระทรวง และภายใต้กระทรวงแบ่งหน่วยกำลังเป็น 2 ฝ่ายคือ "กรมยุทธนาธิการ" (ทหารบก) และ "กรมทหารเรือ" ความหมายสำคัญที่กองทัพสมัยใหม่สามารถยึดกุมชื่อ "กระทรวงกลาโหม" คือ ประการแรกกองทัพสยามสมัยใหม่ได้มีเอกภาพในการบังคับบัญชากำลังทหาร (Unity of Command) และประการที่สองเท่าที่กล่าวได้ปลดปล่อยระบบการควบคุมไพร่เป็นพลทหารแบบเก่าให้หมดไป และระบบที่เข้าทดแทน คือ การเกณฑ์ทหารตามพระราชบัญญัติ ซึ่งประกาศใช้ฉบับแรก เมื่อ พ.ศ. 2446 (ร.ศ. 122) โดยกำหนดให้บุคคลที่มีอายุ 18-40 ปีต้องรับราชการแบ่งเป็น 4 ประเภท ประเภทที่ 1 ต้องเข้ากองประจำการ 2 ปี ประเภทที่ 2 เป็นกองหนุนชั้นที่ 1 ระยะ 5 ปีๆ ละไม่เกิน 2 เดือน ประเภทที่ 3 กองหนุนชั้นที่ 2 ระยะ 10 ปีๆ ละไม่เกิน 15 วัน ประเภทที่ 4 กองเกิน อัตรา 7 ปีๆ ละไม่เกิน 2 เดือน พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารไม่เพียงจะอธิบายด้วยคำสั้นๆ ได้ว่า ชายฉกรรจ์ทุกคนเป็น "ข้าแผ่นดิน" อย่างแท้จริงแล้ว พระราชบัญญัตินี้ยังเท่ากับเป็นฐานรองรับให้กองทัพสยามแบบใหม่มีความหมายในการเป็นกองทัพอย่างแท้จริง และมีฐานของกำลังพลทหารที่จะถืออาวุธและให้นายทหารฝึกหัดสั่งบังคับบัญชา พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารฉบับแรกประกาศทดลองใช้เฉพาะบางมณฑล และเมื่อประสบผลสำเร็จก็ขยายการประกาศบังคับใช้ในมณฑลอื่นๆ ต่อไป ต่อมาได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารฉบับใหม่ พ.ศ. 2448 (ร.ศ. 124) และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2453 และสามารถบังคับใช้ได้ทั่วพระราชอาณาจักรในปี พ.ศ. 2459¹⁵ สิ่งที่ได้ตามเข้าไปในแต่ละมณฑลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร คือ การจัดตั้งกองพัน-กรม-กองพลทหารขึ้นในมณฑลนั้นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในปี พ.ศ. 2452 ก็สามารถจัดตั้งกองพลทหารได้ถึง 10 กองพล¹⁶

ปี พ.ศ. 2437 กระทรวงกลาโหมได้เริ่มต้นหลักการจัดกำลังเพื่อป้องกันพระราชอาณาเขตที่คณะเสนาบดีขณะนั้นเสนอคือ ให้กำลังทหารบกเป็น 5 ส่วน กำลังทหารเรือเป็น 2 ส่วน ทั้งนี้เพราะ

¹⁴ ภารดี มหาขันธ์, ย่างแล้วเชิงอรรถที่ 1, หน้า 175-178.

¹⁵ เฟิงอ้าง, หน้า 268-294.

¹⁶ เฟิงอ้าง, หน้า 352.

ท้องที่จะต้องป้องกันด้วยกำลังทหารบกมีมาก ส่วนท้องที่จะต้องใช้กำลังทหารเรือมีเพียงด้านเดียว¹⁷ และอัตราเทียบความสำคัญระหว่างทหารบกทหารเรือนี้จะคงอยู่ตลอดมา เมื่อมีการผลัดรัชกาลเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีแรก พ.ศ. 2453 ทรงให้ทหารบกทหารเรือจัดแบ่งออกเป็น 2 กระทรวง ทหารบก (กรมยุทธนาธิการ) อยู่ใต้ชื่อ “กระทรวงกลาโหม” ส่วนทหารเรือแยกเป็น “กระทรวงทหารเรือ” แต่ละกระทรวงมีเสนาบดี ทั้ง 2 กระทรวงนี้มีสภาพป้องกันพระราชอาณาจักรเป็นหน่วยกลางประสานงาน โดยมีพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน และเสนาธิการทหารบกเป็นเลขานุการ การปรับโครงสร้างใหญ่เกิดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งเป็นผลจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้รัฐบาลต้องควบคุมการใช้จ่ายเงิน โดยการ ยุบ-ลดทอนหน่วยทหาร และปลดนายทหาร ตลอดจนข้าราชการพลเรือนฝ่ายอื่นๆ ทหารบกและทหารเรือจึงถูกยุบฐานะความเป็นกระทรวง มาเป็น “กองทัพบก” และ “กองทัพเรือ” ที่คุมกำลังฝ่ายพลรบ ภายใต้กระทรวงกลาโหมเดียวกัน¹⁸

กล่าวสรุปได้ว่า กองทัพล้อมมีลักษณะสมบูรณ์ของการเป็น “ทหารอาชีพ” เมื่อสิ้นสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและรอบด้านในช่วงผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำเร็จของการสร้างรัฐชาติ และการขยายตัวของกองทัพ สิ่งที่เคยเติบโตคู่ตามมาในหมู่ของนายทหารรุ่นใหม่นี้คือพลังลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร “แม้ว่าการศึกษาของนายทหารจะเน้นหนักในเรื่องยุทธวิธีเป็นสำคัญ แต่ก็มิใช่จะมุ่งทางปฏิบัติแต่เพียงประการเดียว ทหารจำเป็นต้องเรียนรู้ยุทธศาสตร์การพัฒนากองทัพ ตลอดจนการจัดระเบียบการปกครองของประเทศเพื่อนบ้านด้วย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของกองทัพในการเตรียมพร้อมสำหรับเผชิญภัยรุกรานจากภายนอก”¹⁹ กรณีกฎ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เป็นสัญญาณของพลังลัทธิ

¹⁷ เพ็งอั้ง, หน้า 194.

¹⁸ จิตราภรณ์ ไชยกันทา, “การจัดการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477),” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 228-241.

¹⁹ อัจฉราพร กุมทิตสมัย, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 1, หน้า 60.

ทั้งสองนี้ในหมู่นายทหารรุ่นใหม่ งานศึกษาของจักรวรรพ กุมพัสสมัยได้ชี้ว่า²⁰ ญี่ปุ่นได้เป็นประเทศตัวแบบของความนึกคิดของนายทหารสยามที่สามารถพัฒนาประเทศได้รวดเร็วและก้าวหน้า ตลอดจนการพัฒนาประสิทธิภาพของกองทัพญี่ปุ่น ขณะที่ประเทศสยามยังคงอยู่ในสภาพล้าหลัง นายทหารไทยส่วนใหญ่ขึ้นชมต่อความรุ่งเรืองของกองทัพชาติมหาอำนาจ เช่นญี่ปุ่น และในท้ายสุดก็ได้ข้อสรุปว่าประเทศจะเป็นมหาอำนาจได้ก็ด้วยแสนยานุภาพของกองทัพ และนายทหารคือผู้นำที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นตามลำดับ ความรู้สึกนึกคิดของนายทหารในลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า เพียงในช่วงระยะเวลาไม่นานนักของการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชนิยมจะสร้าง “เสือป่า” ให้ฝึกและถืออาวุธแบบทหาร ก็กลายเป็นสาเหตุหนึ่งที่จุดไฟเผาผลาญนายทหารให้ลุกขึ้นมาเตรียมการเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองไปสู่ทิศทางที่คิดว่าจะนำประเทศสู่ความก้าวหน้า

แม้ว่ากรณีกฎ ร.ศ. 130 จะพบกับความล้มเหลวและนายทหารก่อการกบฏจับกุม แต่ว่าเป็นที่น่าสนใจยิ่งประการหนึ่งคือ นายทหารร่วมก่อการ 85 นายนั้นส่วนใหญ่เป็นชั้นสามัญชนที่ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกแรกๆ เมื่อโรงเรียนนี้เปิดรับคนระดับล่างด้วย²¹ ถึงแม้ว่าจะยังไม่อาจประเมินความรู้สึกนึกคิดว่ามีแตกต่างกันอย่างไรระหว่างนายทหารที่มีชาติตระกูลกับนายทหารจากชั้นสามัญชน แต่มีหลักฐานชิ้นหนึ่งที่ทำให้เข้าใจได้ว่ากองทัพไม่มีความเท่าเทียมกันในหมู่ทหารที่มีชาติตระกูลกับนายทหารจากชั้นสามัญชน และกลุ่มหลังน่าจะได้รับแรงกดดันอย่างมากในด้านความก้าวหน้าทางอาชีพทหาร ในปี พ.ศ. 2467 พลตรีพระยาอมรวิสัยสราฤกษ์ จเรทหารปืนใหญ่ได้เสนอเรื่อง “เห็นควรเพิ่มและบำรุงฐานะนายทหารกองหนุน” ทูลเสนอแก่จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาธิการทหารบก ให้ทรงพิจารณาเรื่องนี้ว่าสมควรที่จะนำเข้าเสนอต่อที่ประชุมใหญ่กระทรวงกลาโหม (ทหารบก) ที่จะมีขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2467 หรือไม่ ข้อเสนอเรื่องนี้ได้อธิบายว่า

²⁰ เฟิงอ้าง, หน้า 68 และดู หน้า 55-72.

²¹ เฟิงอ้าง, หน้า 233.

ด้วยระเบียบการเรื่องรับบุคคลสมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย ซึ่งตาม การอันต่ำเนินอยู่มากได้บุคคลชั้นต่ำๆ และขัดสนเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยโดย มาก ทั้งนี้ เพราะการเล่าเรียนไม่ต้องเสียเงินและเมื่อเรียนจบหลักสูตรแล้วก็ได้ รับเกียรติยศและเงินเดือนโดยตนเองไม่ต้องขวนขวายซึ่งเป็นช่องทางที่ดีสำหรับ บุคคลทั่วไปสมัคร ว่าที่จริงระเบียบเช่นนี้ดีมากสำหรับสมัยกระนั้น เพราะใน ครั้งกระนั้นราชการทหารยังไม่เจริญจึงต้องทำคามนิยมสำหรับบุคคลทุกชั้น ตระกูลได้สมัคร ซึ่งบัดนี้จำนวนนายทหารในกองประจำการแทบจะเต็มอัตรา อยู่แล้ว หรือบางเหล่าบางกรมบางกองก็เต็มอัตราทีเดียว เข้าใจว่าจะตรงกันข้าม คือในเวลาในกองหนุนสำหรับทหารบกมีนายทหารเป็นจำนวนน้อยที่สุด การซึ่ง คิดจะถ่ายเทนายทหารประจำการเข้าในอัตรากองหนุนให้เป็นจำนวนเพียงพอ นั้น เห็นว่าการทำไม่ใคร่สะดวก ด้วยเหตุว่านายทหารของเราโดยมากแล้วกลัวการ ที่ตนจักต้องออกนอกประจำการยิ่งนัก แม้ผู้ที่อยู่ในกองหนุนอยู่แล้วก็กระเดือก เสือกสนคอยแต่จะหาช่องทางขอกลับเข้าประจำการอีกจึงได้ ซึ่งทั้งนี้เป็นเพราะ นายทหารของเราโดยมากมีฐานะไม่บริบูรณ์มาแต่เดิม....

ถึงเวลาแล้วที่ควรเลิกวิธีเปิดรับผู้สมัครเข้าเรียนนายร้อยโดย ไม่เลือกชั้นบุคคล คือควรคัดเลือกแต่เฉพาะผู้ที่มีฐานะดีและมีตระกูลสูง กับ ต้องจัดการบำรุงฐานะนายทหารให้ดีขึ้นมีปักแผ่นแน่นหนาเสียตั้งแต่เวลา เริ่มแรก....²²

ข้อเสนอนี้ จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต รับรองให้นำเข้าเสนอที่ประชุม ใหญ่กระทรวงกลาโหมได้ และ “เห็นว่าเป็นเรื่องน่าคิด” ข้อวิเคราะห์สถานะของกองทัพของจเรทหาร ปืนใหญ่ข้างต้น (ข้อพิงระลึกคือ ส่วนใหญ่ของนายทหารที่เป็นผู้บังคับบัญชาระดับสูงจะเป็นกลุ่มที่มี เชื้อเจ้าหรือมีชั้นตระกูล) ถึงการที่กองทัพมีนายทหารจากสามัญชนชั้นต่ำเป็นจำนวนมาก กล่าว

²² กจช., สบ.1/23, กรมจเรทหารปืนใหญ่ถวายความเห็น ซึ่งได้รวบรวมเป็นข้อหารือรวม 9 ข้อ. เน้นโดยผู้เขียน.

ได้ว่าเป็นการวิเคราะห์ที่ไม่ผิดนัก ร.อ.หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต ซึ่งเป็นนายทหารจบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก รุ่นเดียวกับ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ได้บันทึกถึงความมั่งหวังในชีวิตเมื่อเข้าศึกษาในโรงเรียนนี้ว่า “เราจะต้องเรียนให้ได้เพื่อหวังอาชีพ” แต่เมื่อเรียนจบและต้องเลือกเหล่านายทหารก็ต้องพบว่า “ถูกบังคับเฉพาะให้อยู่เหล่าทหารปืนใหญ่ซึ่งข้าพเจ้ามิได้ชอบมาแต่เดิมเลย เพราะเห็นว่าวิทยาการก็ยาก และนายทหารปืนใหญ่ก็ลำบาก.... เมื่อถูกบังคับก็ต้องจำนน”²³ การจัดแบ่งเหล่าทหารบกนั้น ได้แก่ ทหารราบ ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารช่างและสื่อสาร เหล่าทหารราบถือว่าเป็น “กระดูกสันหลังของกองทัพ”²⁴ และยังได้ประจำอยู่ในกองพลที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ก็ถือว่า “เป็นเกียรติยศสูงสุด แต่เป็นที่ทราบกันอยู่ว่า “ในกองพลรักษาพระองค์นั้น การบรรจุกำลังล้วนแต่มีเหตุผลพิเศษนานาประการ หากเป็นไปตามความมุ่งหมายของคนหนึ่งคนใดไม่ แต่ละคนล้วนมาโดยการสนับสนุนในเหตุการณ์ต่างๆ เช่น เป็นพระราชวงศ์ มาจากตระกูลขุนนาง สอบไล่ได้ดี และชำนาญงานในการสงครามการรับรองต่างๆ”²⁵ ดังนั้นผลโดยรวมคือกองทัพแบ่งเป็น 2 ส่วนใหญ่ โดยอาศัยเชื้อตระกูลและฐานะเป็นเกณฑ์ ด้วยเหตุนี้ นายทหารจากตระกูลสามัญชนอย่างมากก็ได้ขึ้นมามียศเพียง “นายร้อยเอก”²⁶ และการปลดนายทหารจำนวนมากในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงถูกมองว่ากระทำไปโดยการเล่นพรรคพวกและไม่เป็นธรรม ตลอดทั้งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตครอบครัวของนายทหารกลุ่มนี้มากที่สุด จากสภาพการณดังกล่าว นายทหารจากตระกูลสามัญชน (แต่ถือได้ว่าเป็น “คนชั้นกลาง” ของประเทศ) จึงเป็นกลุ่มที่รับเอาแนวคิดชาตินิยมและลัทธิทหารไว้มากที่สุด

²³ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (คว้น จินตะคุณ) (พระนคร: โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์, 2507).

²⁴ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี หลวงจบกกระบวนยุทธ (แหม่ กระบวนยุทธ), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2520), หน้า 12.

²⁵ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, “เหตุการณ์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและการชิงอำนาจระหว่างผู้ก่อการ,” ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 137.

²⁶ กจช., สป.1/23, เรื่องที่ 2: เรื่องเห็นควรอนุญาตให้นายทหารชั้นนายร้อยเอกแต่งตั้งอย่างพลเรือนได้.

หลังจากการณีกบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงระแวงถึงความไม่มั่นคงของฐานะพระมหากษัตริย์ที่อาจเกิดขึ้นจากกลุ่มทหาร แต่ตลอดรัชสมัยของพระองค์ก็ผ่านไปด้วยดีโดยไม่เกิดเหตุการณ์อะไร²⁷ งบประมาณด้านทหารยังคงเป็นอันดับที่ 1 และเพิ่มขึ้นทุกปี จาก 14.9 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2454 เป็น 23.2 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2468 (งบประมาณรวมมหาดไทยซึ่งมีมากเป็นอันดับที่ 2 จาก 11.3 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2454 เป็น 15.2 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2468 คือ มีอัตราการเพิ่มน้อยกว่าอย่างมาก)²⁸ อย่างไรก็ตาม หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457-2461) กระแสความเปลี่ยนแปลงในโลกคือ กระแสลัทธิชาตินิยมและลัทธิรัฐธรรมนูญได้แพร่กระจายไปในที่ต่างๆ ตลอดทั้งการรับเอากระแสนี้ของ “คนชั้นกลาง” ในสยามด้วย (ดูบทที่ 1.1, 1.2) และแม้ว่ามหาสงครามได้ยุติแล้ว และพลเรือนทั่วไปเชื่อในความสงบและสันติภาพที่จะคงอยู่โดยการควบคุมดูแลความขัดแย้งระหว่างประเทศโดย “สันนิบาตชาติ” แต่มหาสงครามครั้งนี้กลับทำให้กองทัพต้องยิ่งเตรียมพร้อม นายทหารไม่เชื่อว่าสันติภาพจะอยู่อย่างมั่นคง และไม่เชื่อว่าสันนิบาตชาติจะมีความสามารถรักษาสันติภาพของโลกไว้ได้ นั่นหมายความว่าลัทธิทหาร ซึ่งคือการเน้นพัฒนาประสิทธิภาพของกองทัพตลอดจนนายทหารจะต้องดำเนินต่อไปอย่างเข้มข้น เพราะกองทัพเป็นผู้รักษาความปลอดภัยและเอกราชของประเทศจากการรุกรานจากภายนอก แต่ทิศทางการบริหารงานของรัฐบาลกลับเป็นทิศทางที่ตรงข้ามกับกองทัพ ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กองทัพกลับถูก ดัด-ยุบ-ลดทอน-ปลด หน่วยทหารและนายทหารหน้าที่ 2 ประการของกองทัพ คือ รักษาความสงบภายใน ซึ่งก็คือการค้าจุนและปกป้องราชบัลลังก์ และป้องกันภัยจากภายนอก กลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ได้ประเมินสถานะของกองทัพสยามเมื่อปี พ.ศ. 2468 ว่า สำหรับเป้าหมายรักษาความสงบภายใน กำลังรบที่มีอยู่ “เป็นอันเพียงพอแล้ว” แต่การป้องกันภัยจากภายนอก “ยังไม่เพียงพอ” ดังนั้นเมื่อนายทหารเชื่อว่าสงครามจะต้องเกิดขึ้นอีก

²⁷ ศิริพันธ์ บุญศิริ, “บทบาททางการเมืองและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 71-92.

²⁸ อัจฉราพร กมฺพพิลัมย์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 1, “ตารางรายจ่ายแผ่นดินในงบประมาณปกติ พ.ศ. 2440-2468,” และจิตรราภรณ์ ไชยภัณฑา, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 18, หน้า 401.

แต่กองทัพกลับถูกตัดทอนอย่างรุนแรงด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจ ผลก็คือ ความไม่พึงพอใจของนายทหารโดยทั่วไปต่อรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราช

กรรมการฝ่ายทหารพิจารณาตัดเงินรายจ่ายแผนป้องกัน ซึ่งประกอบด้วยจอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เสนาบดี กระทรวงกลาโหม และเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ตามพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2468 รายงานของกรรมการฯ ชุดนี้พยายามยืนยันว่า กองทัพเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นที่ควรจะถูกกระทบกระเทือนจากความพยายามปรับงบประมาณของรัฐบาลให้สมดุลภาพให้น้อยที่สุด โดยรายงานฉบับนี้ให้คำอธิบายอย่างยืดยาวว่า

ว่าโดยโลกสันนิบาตในปัจจุบันนี้ ย่อมเป็นที่ปรากฏอยู่ว่า นักการเมืองแห่งนานาชาติมากด้วยกัน มีความคิดโน้มไปในทางรักษาสันติภาพ มุ่งหาทางที่จะระงับบาปัดเสีย ซึ่งมูลรากอันเป็นปัจจัยแก่การสงคราม มีอาทิเช่น สันนิบาตนานาชาติ.... แม้กระนั้นก็ดียังไม่มีนิมิตที่หมายให้ระงับเป็นที่ยืนยันได้ว่าสงครามในอนาคตจักเป็นอันไม่มีต่อไป กลับปรากฏเด่นชัดอยู่เป็นนัยกันว่า นานาชาติต่างยังกระสับกระส่ายหวั่นไหวในความมั่นคงแห่งอำนาจอจักร์ของตนอยู่ทั่วกัน

ประเทศสยาม กล่าวโดยสาธารณนัยก็อยู่ในฐานะเป็นเช่นเดียวกันกับประเทศอื่นๆ กล่าวโดยเฉพาะเมื่อเพ่งเล็งถึงประวัติการเมืองก็อยู่ในฐานะที่ร้ายกว่าแม้หลักการจะได้มีขึ้น ทางสันนิบาตนานาชาติห้ามความคิดแผ่อำนาเขตรักรัถิ แม้ในสัญญาทางพระราชไมตรี (สยาม: ผู้อ้าง) กับประเทศฝรั่งเศสซึ่งทำใหม่ จะได้มีข้อกำหนดต่างประกันแนวพรมแดนอันร่วมกัน และกำหนดระงับข้อพิพาททั้งปวง โดยอนุญาโตตุลาการหรือศาลระวางประเทศก็ดี ยังมีได้มีพยานหลักฐานให้เห็นปรากฏความศักดิ์สิทธิ์แห่งหลักการและตราสารทำนองนี้ว่าจะพึงไว้ใจได้เพียงไร อาจจะคุ้มกันให้ปลอดภัยจากเหตุการณ์อันจะเกิดเป็นปัญหาถึงเสียเสรีภาพ อิสสรภาพ และชีวิตของชาติบ้านเมืองได้เป็นนิรันดร์หรือไม่ และ

เมื่อถึงยามที่หากต้องเสี่ยงภัยถึงเพียงนั้น จะมีทางป้องกันสิทธิ์ได้ประการอื่น นอกจากด้วยกำลังรบหรือไม่ ปัญหานี้เห็นด้วยเกล้าฯ ว่ายังหาผู้ใดจะสามารถรับผิดชอบคอยยืนยันรับรองแน่นอนได้ไม่

อนึ่ง ในปัจจุบันนี้ย่อมมีเสียงชาวต่างประเทศกล่าวเนื่องๆ ว่า ณ บัดนี้ พันสมัยที่พึงรวางแล้วว่าชาติใดจะมุ่งประสงค์ดินแดนแห่งประเทศสยาม ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปแล้วก็จักเป็นได้ว่า เป็นความคิดส่วนบุคคลอันปราศจากความรับผิดชอบ นอกจากนั้น การรุกรานด้วยมูลปัญหาสิทธิอย่างอื่น มิใช่ปัญหาดินแดนก็ยังคงมีได้ อาจเป็นสิทธิ์อันพึงต้องลงจนถึงชีวิตก็ได้...

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความเห็นพร้อมกันโดยเอกฉันท์ ว่ายังมีความจำเป็นอยู่ที่จะต้องปลูกเพาะกำลังรบไว้สำหรับป้องกันบ้านเมืองต่อภัยภายนอก หากว่าจะลดกำลังรบลง หรือมุ่งจัดแต่เพียงขนาดที่เพียงพอสำหรับรักษาความสงบภายในเท่านั้นแล้ว จักเป็นทางแห่งความประมาทอันเหลือวิสัยจะรับผิดชอบได้²⁹

แนวคิดของนายทหารบกทหารเรือสยามต่อบทบาทของสันนิบาตชาตินั้น ยิ่งในปี พ.ศ. 2474 ความเชื่อถือต่อสันนิบาตชาติยังไม่มี เมื่อสันนิบาตชาติไม่สามารถบังคับการรุกรานและยึดครองดินแดนของกองทัพญี่ปุ่นต่อจีนและแมนจูเรีย และทำให้นายทหารยิ่งเชื่อว่า “โรคสงคราม” เป็นโรคประจำตัวของมนุษย์ การวิวาทกันอาจเริ่มต้นด้วยการแก้ไขปัญหาวัยวิธีการเจรจา แต่ท้ายสุดแล้วต้องตัดสินกันด้วยกำลัง ส่วน “สันนิบาตชาติพยายามจะบำบัดโรคสงครามให้หายไปจากสมาคมมนุษย์ก็ยังไม่ได้”³⁰

²⁹ กจข., ร.7 รล.6/1, หนังสือจอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาธิการทหารบก กราบบังทูล จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช นายกรัฐมนตรี ตรวจจัดงบประมาณ ลงวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.2468.

³⁰ นายเรือเอก หลวงสมบุญฤทธิ์วิชา, “โรคที่มีประจำสมาคมมนุษย์,” นาวีกาศาสตร์ 15:11 (พฤศจิกายน 2475) : 2325-2337.

ดังนั้นจึงเรียกร้องให้มีการเตรียมประเทศและกองทัพให้พร้อมต่อการสงคราม ประเทศญี่ปุ่นและกองทัพญี่ปุ่นยังเป็นตัวแบบของการเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของนายทหารสยาม แต่สภาพการณ์ของประเทศญี่ปุ่นและของมหาสมุทรแปซิฟิกก็ได้รับการวิเคราะห์ว่าจะเป็นมูลเหตุหนึ่งของการสงครามครั้งใหญ่ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต³¹ และสงครามครั้งนี้สยามก็ไม้อาจหลีกเลี่ยงได้เหมือนเช่นคราวมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 และเพียงระยะ 2 ปีหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นายทหารสยามก็เชื่อและยืนยันอย่างเป็นทางการว่า สงครามกำลังจะเกิดขึ้นในเร็ววัน ดังปรากฏในหนังสือของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม เรียนนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477 ว่า

ด้วยทางราชการทหารทุกกรมกอง ได้บังเกิดความรู้สึกขึ้นอย่างมากว่า บัดนี้
คามประมวลเหตุการณ์ของโลกแสดงให้เห็นชัดว่า ในอนาคตใกล้ๆ นี้ จะต้องมีการสงครามโลกเกิดขึ้นเป็นแน่ เนื่องจากเหตุสังเขป 2 ประการ คือ เรื่องปัญหา
ลุ่มแม่น้ำซาร์ กับเรื่องสัญญาจำกัดกองทัพเรือ³²

โดยรวมจะเห็นได้ว่า ความเชื่อในความไร้ประสิทธิภาพของสันนิบาตชาติ ความเชื่อว่าสงครามจะเกิดขึ้นจริง มีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นทิศทางที่จะตอบสนองความเชื่อเหล่านี้ของทหาร คือ การเพิ่มประสิทธิภาพและสมรรถภาพทั้งกำลังพลและอาวุธยุทโธปกรณ์ของกองทัพ แต่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชกลับดัด-ยุบ-ลดทอน-ปลด หน่วยทหารและนายทหาร เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าปัญหาเกี่ยวกับ

³¹ พ.ต.หลวงอิทธิเทพเดช (คำบรรยาย), "ความเจริญของเพื่อนบ้าน," ยุทธโฆ 50:8 (พฤษภาคม 2475) : 198-2005. พ.ท.ม.จ.กาญจลึงภาค (คำบรรยาย), "สภาพในมหาสมุทรแปซิฟิก," ยุทธโฆ 40:9 (มิถุนายน 2475) : 2077-2109 น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย, "จีนกับญี่ปุ่น," นาวิกศาสตร์ 15:6 (มิถุนายน 2475): 1298-1324 ร.อ.หนู แจ่มผล ร.น., "ญี่ปุ่น-อเมริกา-จีน," นาวิกศาสตร์ 15:6 (มิถุนายน 2475 : 1263-1298. และ กช., ลบ.247/56, หนังสือ นายพลเรือตรี พระยาราชวังสัน เลนาธิการทหารเรือ กราบทูล นายพลเรือเอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนลึงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2463.

³² กช., (2) ลร.0201.4/13, หนังสือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม เรียน นายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477.

กองทัพเป็นปัญหาที่คณะเจ้านายและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงตระหนักถึงความสำคัญของกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อราชบัลลังก์ แต่ขณะเดียวกันคณะเจ้านายผู้ปกครองก็มีปัญหาที่จะต้องแก้ไขในภาพรวมของประเทศ นั่นคือ การขาดดุลของงบประมาณแผ่นดินและปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ดังนั้นงบประมาณด้านทหารในช่วง พ.ศ. 2469-2472 ที่ได้รับ 21.5 ล้านบาท ลดลงในปี พ.ศ. 2473 เหลือ 19.3 ล้านบาท และ พ.ศ. 2474 เหลือ 16.1 ล้านบาท และลดจนขีดต่ำสุดในปี พ.ศ. 2475 เหลือเพียง 13.3 ล้านบาท³³ ผลก็คือ นายทหารระดับล่างถูกปลดไปเป็นจำนวนมาก พลทหารถูกปล่อยกลับถิ่นที่อยู่อาศัย (พลทหารเป็นฐานกำลังสำคัญของกองทัพ) อาวุธยุทโธปกรณ์ไม่ได้รับการเพิ่มเติม เรือรบของฝ่ายทหารเรือมีอายุต้องปลดระวางเป็นจำนวนมาก ความรุนแรงของผลกระทบต่อการตัดทอนงบประมาณลงไปถึงระดับผู้บังคับบัญชาระดับสูงของกองพันทหารต้องหาทางอยู่รอดเอาเองโดยนำทหารลงมือทำนาปลูกข้าวและออกทำไร่ผักสวนครัว³⁴ จากสภาพการณ์ดังกล่าวทำให้นายทหารบกทหารเรือกลุ่มหนึ่งที่เป็นนักชาตินิยมและทหารนิยม ร่วมมือกับฝ่ายพลเรือนล้มระบอบการปกครองที่ล้มหลังที่ไม่อาจนำประเทศและกองทัพไปสู่ความก้าวหน้าและเติบโตได้

3.2 การเปลี่ยนแปลงกองทัพหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

การปฏิวัติ พ.ศ.2475 สำหรับด้านนายทหารคณะราษฎรแล้วกล่าวได้ว่า เป็นผลรวมของการเติบโตของพลังลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหารในกองทัพ ความเฉื่อยชาและความไร้ประสิทธิภาพของระบอบเก่าในการที่จะแก้ไขปัญหาของประเทศ ตลอดจนกองทัพที่เป็นรากฐานสำคัญของการคงอยู่ของราชบัลลังก์ ไม่เพียงหยุดการเติบโต แต่อยู่ในสภาพเสื่อมถอยและเสื่อมโทรมลงในความคิดของนายทหารระดับกลางทั้งที่มาจากตระกูลขุนนางเก่าและราษฎรสามัญ ความคิดที่ต้องการจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนากองทัพได้ถูกปิดกั้นโดยระบอบเก่าที่มีพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจอันสูงสุด และครอบงำการบริหารประเทศและกองทัพโดย

³³ จิตรรากรณ์ ไชยกันทา, ย่างแล้วเชิงอรรถที่ 18, หน้า 401.

³⁴ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี หลวงจวบกระบวนยุทธ ย่างแล้วเชิงอรรถที่ 24, หน้า 18-19.

คณะพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีจำนวนไม่กี่พระองค์ หนทางออกของนายทหารที่เป็นนักชาตินิยมและทหารนิยมก็คือการละทิ้งคำสัตย์สาบานในพิธีตักน้ำพิพัฒน์สัตยาและการสาบานตนต่อหน้าธงชัยเฉลิมพล โคนลัทธิอำนาจของพระมหากษัตริย์และของราชวงศ์ ดังนั้น สิ่งที่ตามมาหลังการปฏิวัติสำเร็จสำหรับด้านทหาร ก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและตัวนายทหารบังคับบัญชาของกองทัพ

การยึดอำนาจเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้แต่งตั้งให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน, 2430-2490) หัวหน้าคณะราษฎร พ.อ.พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน, 2435-3487) และ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ (สละ เอมะศิริ, 2432-2509) เป็นคณะ “ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร” โดยมี พ.อ.พระยาพหลฯ เป็นหัวหน้าสูงสุด มีอำนาจบังคับบัญชาราชการทั่วไปฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร เมื่อได้มีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกในวันที่ 28 มิถุนายน นั้น พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารก็ได้โอนอำนาจบังคับบัญชาแผ่นดินสูงสุดของตน ให้แก่สภาผู้แทนราษฎรซึ่งตนเป็นผู้แต่งตั้งสมาชิกเพื่อทำการบริหารแผ่นดินตามธรรมนูญฉบับชั่วคราวต่อไป และถัดมาสภาได้เลือกตั้งให้พระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรหรือหัวหน้าฝ่ายบริหาร ดังนั้นในวันเดียวกันนั่นเอง พระยามโนปกรณนิติธาดาก็ได้ลงนามในคำสั่งแต่งตั้งให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็น “ผู้บังคับทหารรักษาพระนคร” มีอำนาจบังคับบัญชาดูแลด้านการทหารจนกว่าจะมีคำสั่งของประธานคณะกรรมการราษฎรเป็นอย่างอื่น³⁵ และในวันที่ 29 มิถุนายน ถัดมา ได้มี “ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลอง กระทรวงต่างๆ และรวมกระทรวง” ของทางรัฐบาล “ให้เสนาบดีกับรองเสนาบดี กระทรวงกลาโหมเวนคืนตำแหน่ง ให้นายพลตรีพระยาประเสริฐสงคราม ปลัดทูลฉลองทำการแทน

³⁵ กชข., สร.0201.16/21, คำสั่งผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารคราวเปลี่ยนแปลงการปกครอง. และ หนังสือพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร เรียบ พ.ล.ต.พระยาประเสริฐสงคราม ลง 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475. อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นววิศาสตร์ 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2178-2179.

ตำแหน่งเสนาบดีชั่วคราว”³⁶ ประกาศฉบับนี้ทำให้นายพลเรือเอกพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงลึงหวิกรมเกรียงไกรและนายพลโทพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลองกฎ เสนาบดีและรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหมเป็นนายทหารระดับสูงของระบอบเก่าที่ถูกปลดออกจากประจำการเป็น 2 พระองค์แรก ตั้งแต่ต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางโครงสร้างและตัวนายทหารบังคับบัญชาครั้งใหญ่ของกระทรวงกลาโหมอีกครั้ง หลังจาก 3 เดือนก่อนหน้านี้อีกกองทัพในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชก็เพิ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและตัวนายทหารบังคับบัญชาครั้งใหญ่มาแล้ว โดยมีประกาศรวมกระทรวงกลาโหม (กองทัพบก) และกระทรวงทหารเรือเข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน ภายใต้ชื่อ “กระทรวงกลาโหม” เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 และเดือนมีนาคม เดือนสุดท้ายของปี พ.ศ. 2474 ก็ได้มีการประกาศให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายในกระทรวงกลาโหมและปลดย้ายนายทหารเป็นจำนวนมาก โดยเริ่มปฏิบัติตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2475 เป็นต้นไป การเปลี่ยนแปลงกองทัพในระบอบเก่าดำเนินไปเพื่อให้งบประมาณเข้าสู่ดุลยภาพหรือเพื่อเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ขณะที่การเปลี่ยนแปลงกองทัพโดยรัฐบาลระบอบใหม่เป็นไปเพื่อรักษาอำนาจและปกป้องระบอบใหม่ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นได้ไม่กี่วันผ่านมา อย่างไรก็ตาม คำอธิบายต่อการปรับเปลี่ยนกองทัพในระบอบเก่าเมื่อครั้งรวมราชการทหารบกทหารเรือเข้าเป็นกระทรวงเดียวกันนั้น ก็ “เพื่อให้กิจการป้องกันพระราชอาณาจักรประสานกันดีขึ้นตามสมควรแก่กาลสมัย”³⁷ และยุบลดทอนฐานะหน่วยงานบางหน่วย ตลอดจนการปลดย้ายนายทหาร ก็ “เพื่อให้สะดวกแก่การปฏิบัติราชการและอื่นๆ”³⁸ แต่นายทหารคณะราษฎรมองว่า รูปโครงการกระทรวงกลาโหมซึ่งเป็นกระทรวงป้องกันอาณาจักรดังที่เป็นอยู่ “ยังไม่เหมาะ ควรเปลี่ยนแปลงใหม่”³⁹ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เป็นตัวแทนแถลงเหตุผลการ “ประกาศจัด

³⁶ “ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลอง กระทรวงต่างๆ และรวมกระทรวง,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่มที่ 49 (29 มิถุนายน 2475) : 180.

³⁷ “ประกาศรวมกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหม,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 48 (8 พฤศจิกายน 2474) : 394.

³⁸ “ข่าวทหารบก,” ยุทธโฆษ 40:6 (มีนาคม 2474) : 1715.

³⁹ “ประกาศจัดระเบียบป้องกันพระราชอาณาจักร,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 49 (6 กรกฎาคม 2475) : 190.

ระเบียบป้องกันพระราชอาณาจักร" ที่คณะกรรมการราษฎรนำเสนอเป็นญัตติให้สภาผู้แทนราษฎรลงมติเห็นชอบในคราวประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 2/2475 (วันที่ 2 กรกฎาคม 2475) คำแถลงของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชและสมาชิกสภาคนอื่น ๆ ไม่ได้รับการบันทึกไว้ในรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร น่าจะด้วยเหตุผลว่าเป็นเรื่องความลับเกี่ยวกับด้านความมั่นคงของประเทศ มีเพียงผลของการลงมติที่สมาชิกสภาอนุมัติให้ประกาศจัดระเบียบป้องกันพระราชอาณาจักรประกาศใช้ได้ และ "คำปรารภในร่างคำประกาศควรจะเพียงสั้นๆ"⁴⁰ ประกาศฉบับนี้ พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎรลงนามประกาศใช้เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 นอกจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของกองทัพแล้ว สิ่งสำคัญมากในอันดับถัดมา คือ "ประกาศกำหนดหน้าที่เสนาบดีและตั้งคณะกรรมการกลางกลาโหม" ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 โดยเหตุผลว่า "เพื่อให้ราชการในกองทัพบกและกรมทหารเรือซึ่งเป็นทางเทคนิคอยู่ส่วนหนึ่งดำเนินไปโดยสะดวก มิต้องให้เสนาบดีมีภาระครอบงำในทางเทคนิคนั้นๆ"⁴¹ ย่อมหมายความว่า นายทหารคณะราษฎรได้ปฏิเสธอำนาจหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในระบอบเก่าที่ปรับเปลี่ยนกองทัพไปตามความพอพระทัยหรือตามพระราชประสงค์ โดยอาจมิได้ตระหนักถึงเหตุผลและ "เทคนิค" เฉพาะด้านของทหารบกทหารเรือ ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหา "คณะกรรมการกลางกลาโหม" จึงได้รับแต่งตั้งขึ้น ข้อพิงสังเกตรูปการหนึ่งคือรูป "คณะกรรมการกลางกลาโหม" เทียบเคียงได้กับรูป "คณะกรรมการราษฎร" หรือรัฐบาล นั่นคือ การปกครองและการบริหารงานด้านนโยบายดำเนินไปด้วย "คณะบุคคล" แทนที่จะถูกกำหนดโดย "บุคคลเพียงคนเดียว"

เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับรูปโครงสร้างของกองทัพและนายทหารที่กุมอำนาจบังคับบัญชากองทัพหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ในช่วงเวลา 1 ปีกว่า อันมีผลกระทบต่อความผันผวนทางการเมืองในบทต่อไป จึงจะอธิบายถึง 4 ส่วนด้วยกัน คือ 1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพ 2) การปลด

⁴⁰ ร.ง.ส. ครั้งที่ 2/2475, 2 กรกฎาคม 2475.

⁴¹ "ประกาศกำหนดหน้าที่เสนาบดีและตั้งคณะกรรมการกลางกลาโหม," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 49 (20 กรกฎาคม 2475) : 210.

ย้ายบรรจุนายทหาร 3) นายทหารคณะราษฎรกับกองทัพ และ 4) ปัญหาหลังการเปลี่ยนแปลงภายในกองทัพ

3.2.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพ

ในที่นี้จะพิจารณาโดยการเปรียบเทียบโครงสร้างกระทรวงกลาโหมระหว่างโครงสร้างในสมัยระบอบเก่าที่ปรับเปลี่ยนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2474 และโครงสร้างในระบอบใหม่ที่ปรับเปลี่ยนเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 โดยพิจารณาเปรียบเทียบเป็น 3 ตอน คือ ก) โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม ข) โครงสร้างกองทัพบก ค) โครงสร้างกรมทหารเรือ

ก. โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม

โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม พ.ศ.2474 (แผนภูมิที่ 1) กรมใหญ่ทุกกรมต่างขึ้นตรงต่ออำนาจบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม กรมใหญ่ได้แก่ กรมปลัดกลาโหม กรมปลัดบัญชากลาโหม กรมอากาศยาน กรมราชองครักษ์ กรมเสนาธิการทหารบก กรมพลธิการทหารบก กรมเสนาธิการทหารเรือ กรมสรรพาวุธทหารเรือ กรมชุมพลทหารเรือ กองทัพบกและกองทัพอากาศ แต่โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม พ.ศ. 2475 (แผนภูมิที่ 2) ยกเว้น “กองบังคับการ” ซึ่งก็คือ กรมปลัดกลาโหมเดิม ที่ประกอบด้วยกรมย่อย ได้แก่ กรมเสมียนตรา กรมสัสดี กรมพระธรรมนูญทหาร กรมแพทย์สุขาภิบาล และกรมปลัดบัญชากระทรวงกลาโหมที่เป็นกรมใหญ่เดิมแต่ถูกลดทอนให้เป็นกรมย่อยขึ้นอยู่ในกองบังคับการ ซึ่งมีปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหมเป็นผู้บังคับบัญชา นอกนั้นกรมใหญ่เดิมตามโครงสร้าง พ.ศ. 2474 มีทั้งถูกยุบและลดฐานะเป็นกรมย่อยในกองทัพบกและกรมทหารเรือ โดยมี “คณะกรรมการกลางกลาโหม” เป็นผู้ควบคุมดูแลด้านนโยบายกองทัพและการดำเนินงานของกองทัพทั้งฝ่ายทหารบกและทหารเรือ

ดังนั้น เสนาบดีกระทรวงกลาโหมที่เคยมีอำนาจบังคับบัญชาสูงสุดตามโครงสร้าง พ.ศ. 2474 ได้ถูกลดอำนาจหน้าที่ให้เพียงเป็นเจ้ากระทรวงที่ดำเนินงานประจำฝ่ายธุรการและงานประจำอื่นๆ โดยมีเพียง “กองบังคับการ” ขึ้นตรงโดยตรง และมีปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหมเป็นผู้ช่วยเหลือ เสนาบดีกระทรวงกลาโหมมีหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. มีหน้าที่ติดต่อกับกรรมการราษฎรและเจ้ากระทรวงอื่นๆ
2. มีหน้าที่ทางธุรการอันเป็นงานประจำอย่างสามัญ
3. มีหน้าที่จัดการเรื่องเบี้ยหวัดเบี้ยบำนาญ
4. มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร
5. มีหน้าที่ในทางกฎหมายและการศาลทหาร
6. มีหน้าที่ในการสุขาภิบาลและการรักษาพยาบาล
7. มีหน้าที่อำนวยความสะดวกของคณะกรรมการกลางกลาโหม

ตามโครงสร้างใหม่ พ.ศ. 2475 อำนาจที่แท้จริงอยู่ที่ “คณะกรรมการกลางกลาโหม” คือ “การเพิ่ม ลด ปลด ย้าย ตำแหน่งข้าราชการหรือการวางอัตรากำลังเครื่องรบเครื่องอุปกรณ์การรบในกองทัพกับกรมทหารเรือ ตลอดจนการวางงบประมาณเงินเป็นผู้วางขึ้นแล้วนำเสนอเสนาบดีเพื่อรับอนุมัติให้ใช้ระเบียบนั้นต่อไป” คณะกรรมการกลางกลาโหมประกอบด้วยกรรมการ 14 คน โดยผู้บัญชาการทหารบกและผู้บัญชาทหารเรือ เป็นผู้เลือกและแต่งตั้งฝ่ายละครึ่งหนึ่ง และมีเสนาบดีกระทรวงกลาโหมเป็นประธานโดยตำแหน่ง

ข. โครงสร้างกองทัพบก

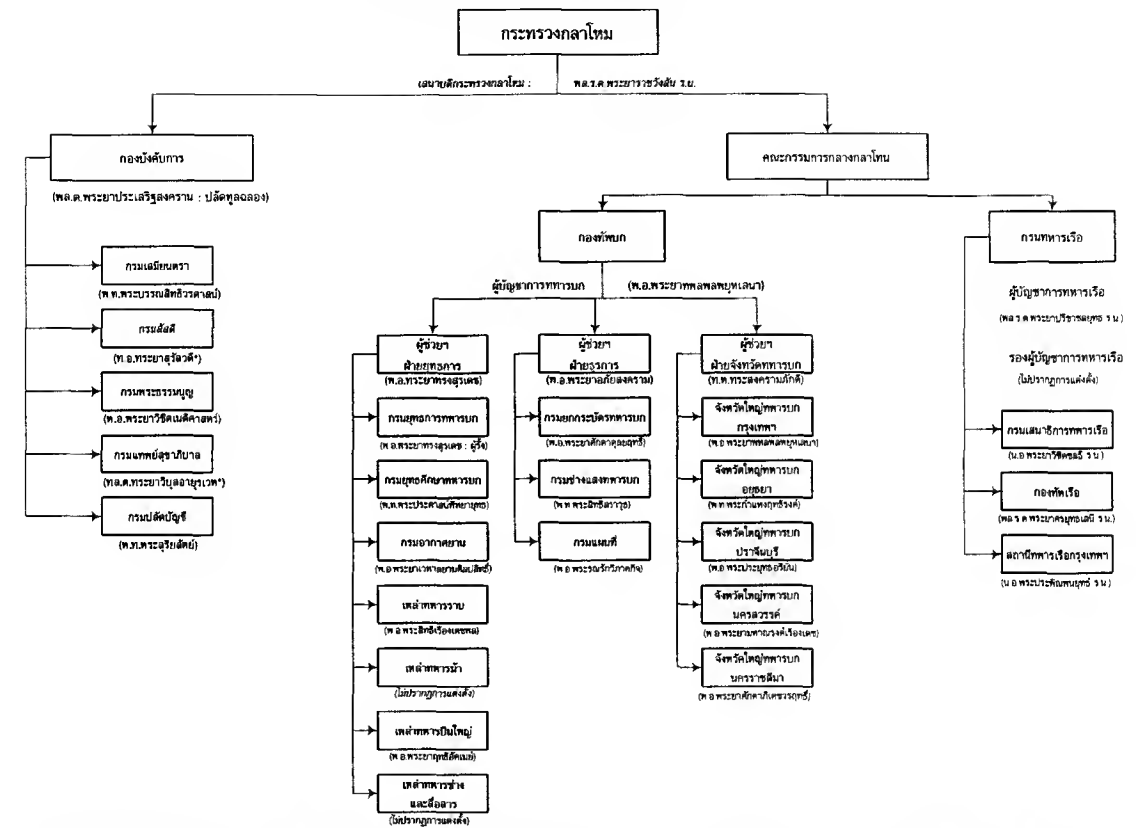
โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ.2474 จัดรูปแบบกึ่งกองทัพผสม (แผนภูมิที่ 3) โดยแบ่งออกเป็น 2 กองทัพ คือ กองทัพที่ 1 และกองทัพที่ 2 แต่ละกองทัพบมี “แม่ทัพ” เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดขึ้นตรงต่อเสนาบดีและรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ทั้ง 2 กองทัพนี้เป็นฝ่ายกุ่มกำลังหรือที่เรียกว่า “ฝ่ายพลรบ” ส่วน “เสนาธิการทหารบก” ซึ่งเป็นหัวใจหนึ่งของกองทัพในด้านการวางแผน

ตระเตรียมด้านกำลังพลและอาวุธยุทโธปกรณ์ ตลอดจนการวางแผนเคลื่อนย้ายกำลังได้เป็นกรมใหญ่อิสระขึ้นต่อเสนาบดีกระทรวงกลาโหมโดยตรง ในแต่ละกองทัพ แม่ทัพมีกรมทหารม้า 1 กรม (กรมละ 2 กองพัน) กรมทหารช่าง 1 กรม (ทหารช่าง 1 กองพัน ทหารสื่อสาร 1 กองพัน) อยู่ใต้การบังคับบัญชาโดยตรง และมี 2 กองพล โดยมีผู้บัญชาการกองพลเป็นผู้บังคับบัญชา แต่ละกองพลมีกรมทหารราบ 2 กรม (กรมทหารราบทั้งหมดมี 8 กรม แต่ละกรมมี 2 กองพัน ยกเว้นกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์และกรมทหารราบที่ 2 รักษาพระองค์ในกองพลที่ 1 ที่มีกรมละ 3 กองพัน) และ กรมทหารปืนใหญ่ 1 กรม (กรมละ 2 กองพัน) โครงสร้าง “ฝ่ายพลรบ” ของกองทัพบกที่เรียกว่าจัดรูปแบบทั้งกองทัพผสมนั้น เพราะทหารม้าและทหารช่างและสื่อสารที่เป็นฝ่ายพลรบอันสำคัญได้ถูกแยกมาขึ้นตรงต่อแม่ทัพ แทนการกระจายให้ผสมอยู่ในแต่ละกองพลที่มีทหารราบและทหารปืนใหญ่ขึ้นตรงอยู่แล้วจากโครงสร้างข้างต้น อำนาจการบังคับบัญชาจะลดหลั่นมาเป็นลำดับชั้นจากสูงสุดถึงต่ำสุด คือ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม-รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม-แม่ทัพ-ผู้บัญชาการกองพล-ผู้บังคับการกรมทหาร-ผู้บังคับกองพันทหาร-ผู้บังคับกองร้อยทหาร-ผู้บังคับหมวดและผู้บังคับหมู่

โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2475 ได้ยุบและรวมกรมใหญ่อิสระ 3 กรมมาไว้ในกองทัพบกได้แก่ กรมเสนาธิการทหารบก กรมพลธิการทหารบก และกรมอากาศยาน โดยยุบกรมใหญ่ คือ กรมเสนาธิการทหารบก และกรมพลธิการทหารบก และกรมย่อยคือ กรมจเร ทหารบก กรมยุทธโยธา และแผนกเสนาธิการ กองทัพบกมี “ผู้บัญชาการทหารบก” เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด โดยมี “ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก” 3 ฝ่ายเป็นผู้ช่วยเหลือและบังคับบัญชาหน่วยที่ขึ้นต่อตน (แผนภูมิที่ 2) คือ⁴²

⁴²“ข้อบังคับทหารว่าด้วยการจัดระเบียบการและกำหนดหน้าที่กระทรวงกลาโหม,” พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน เสนาบดีกระทรวงกลาโหมลงนามประกาศใช้วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 อ้างใน หนังสือพิมพ์ทหารบก 1:8 (16 พฤศจิกายน 2475) : 51-66.

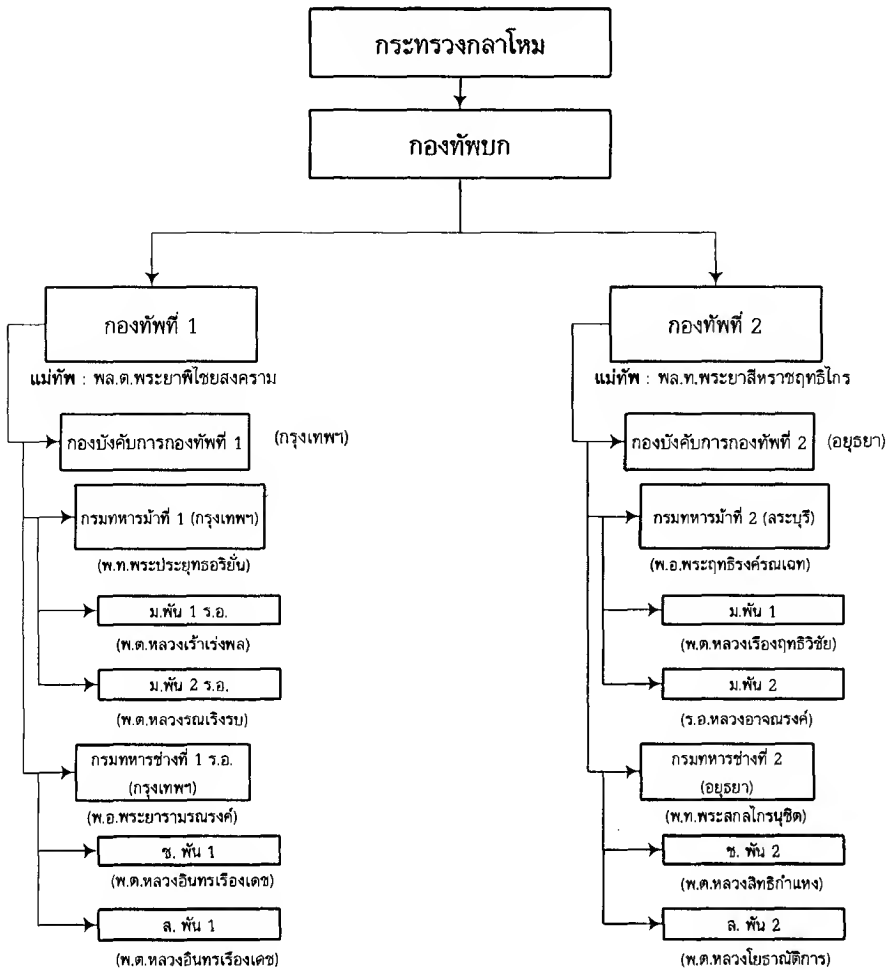
แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม พ.ศ. 2475

ที่มา : 1. "ประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักร," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่มที่ 49 (6 กรกฎาคม 2475), : 190-194.
 2. "ข้อบังคับทหารว่าด้วยการจัดระเบียบการและกำหนดหน้าที่กระทรวงกลาโหม," พ.ร.ท.พระยาวิชาญหิรัญมณีน.ม. เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ลงนามประกาศใช้วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 อ. 1 (16 พฤศจิกายน 2475) : 51-56
 3. รายงานของทหารผู้บังคับบัญชาระดับสูงจาก "นิตยสารประมวลคณะกรรมการราษฎร" ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2475, ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 49, 6 กรกฎาคม 2475, หน้า 1281-1284.
 4. ที่นี้เครื่องหมายดอกจัน (*) หมายความว่าบุคคลนั้นเนื่องจากไม่ปรากฏเปลี่ยนแปลง.

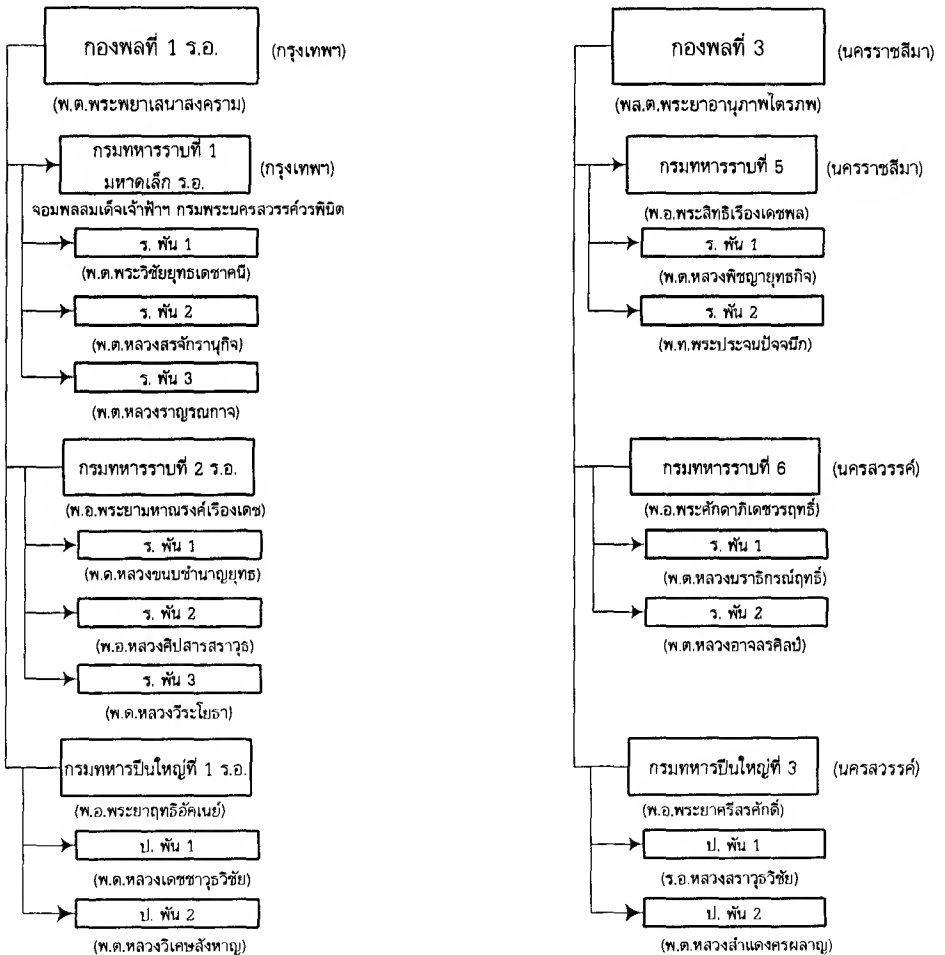
แผนภูมิที่ 3

โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2474

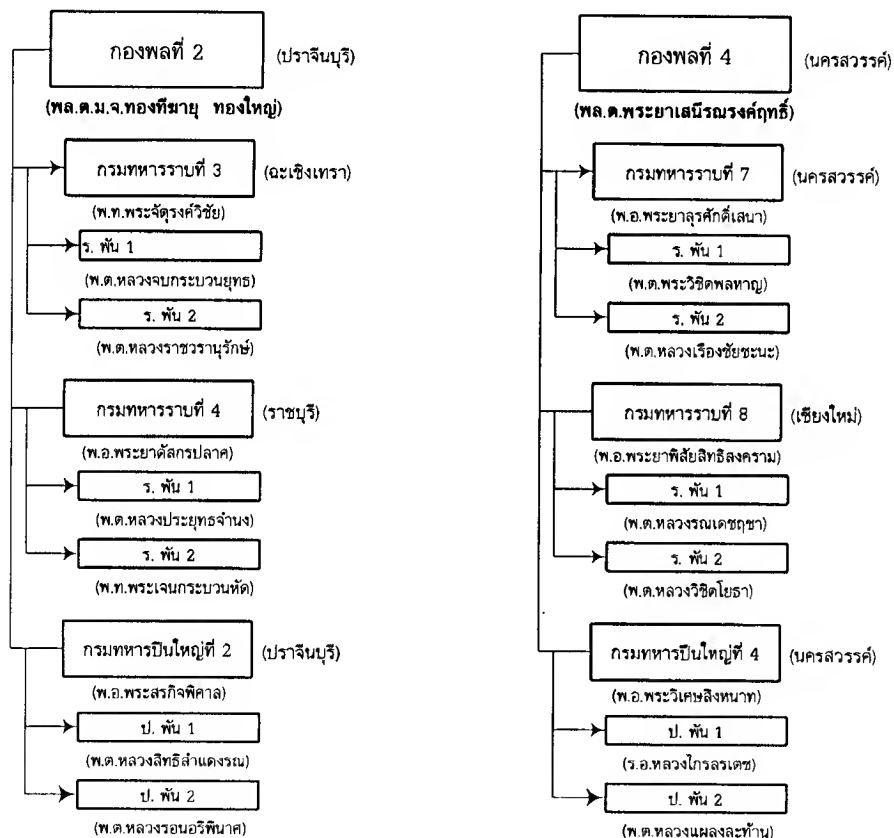
แผนภูมิที่ 3 (ต่อ)

โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. ๒๔๗๔

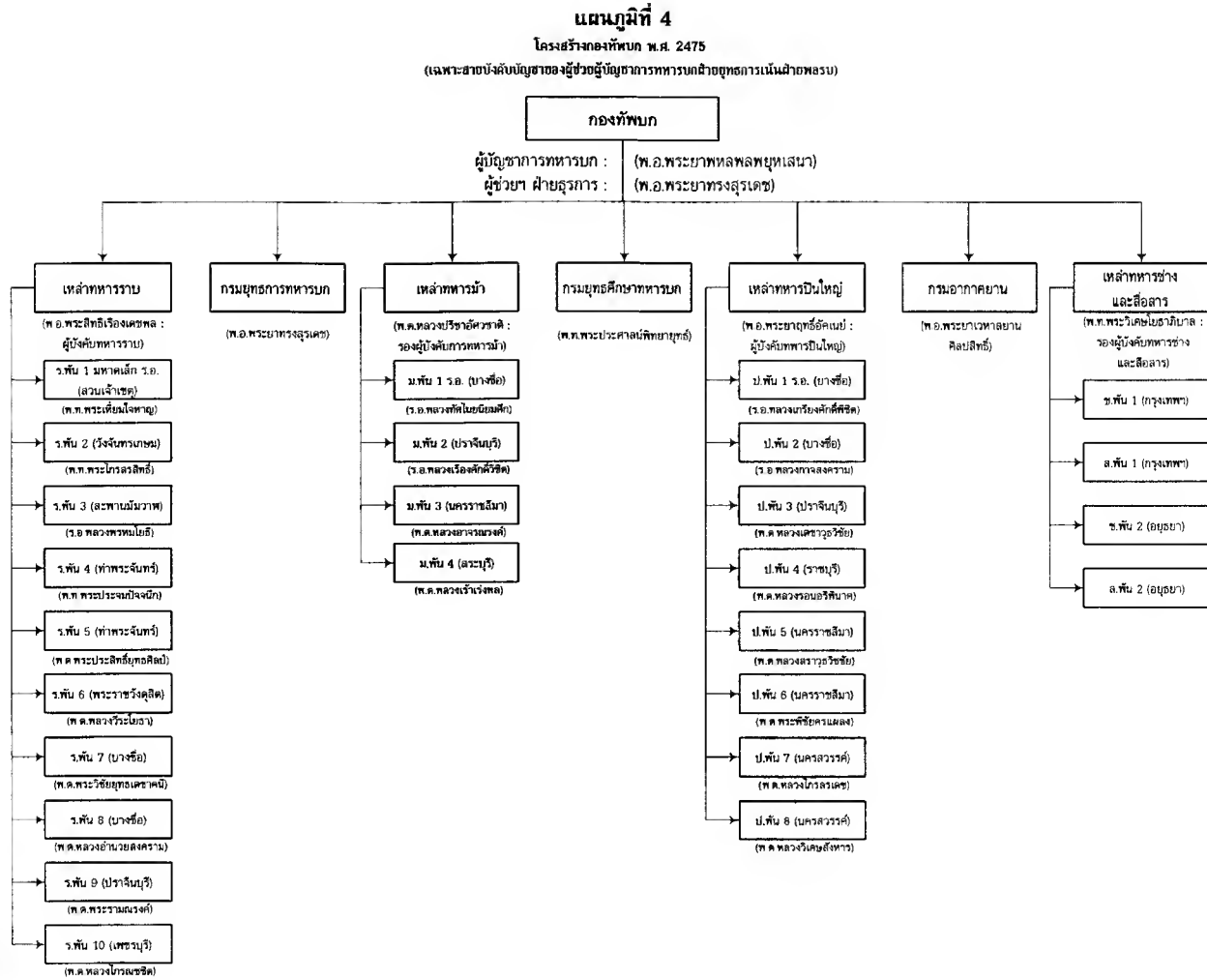
แผนภูมิที่ 3 (ต่อ)

โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2474

ที่มา : กจช., ร.7 ก.1/9, ทำเนียบย่อ พ.ศ. 2475.

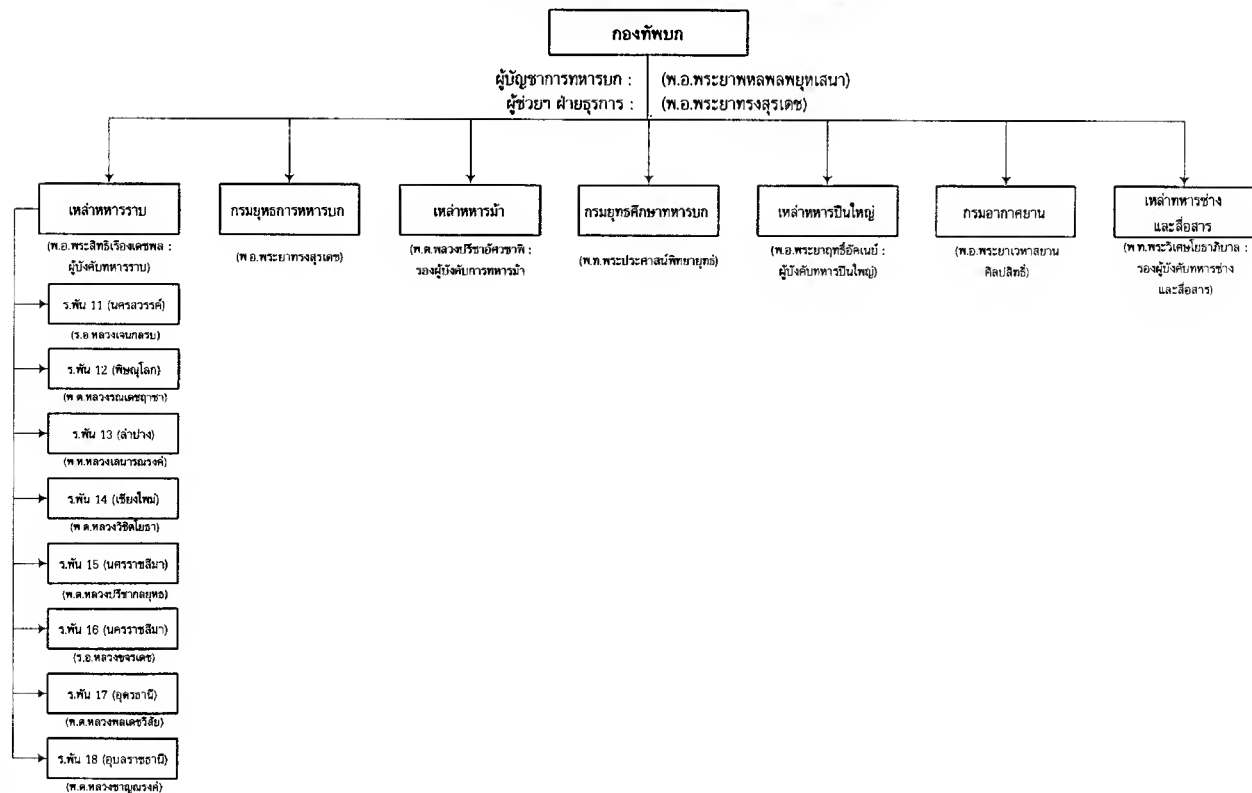
ตัวย่อของหน่วยทหาร คือ ม. = ทหารม้า, ช. = ทหารช้าง, ส. = ทหารเสือสาร, ร. = ทหารราบ
ป. = ทหารปืนใหญ่, ร.อ. = รักษาพระองค์ ตัวอย่าง ร.พัน 1 = กองพันทหารราบที่ 1

แผนภูมิที่ 4 (ต่อ)

โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2475

(เฉพาะสายบังคับบัญชาของผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการเน้นฝ่ายพลรบ)

- ที่มา : 1. "ประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักร," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 49 (6 กรกฎาคม 2475) : 190-194.
2. "แจ้งความประธานคณะกรรมการราษฎร," ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2475, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (6 กรกฎาคม 2475) : 1281-1284.
3. ศรีกรุง 10-28 กรกฎาคม พ.ศ. 2475.

หมายเหตุ : 1. ไม่พบว่ามีคำสั่งแต่งตั้งผู้บังคับทหารม้า และผู้บังคับทหารช่างและสื่อสาร.
2. ยังไม่พบรายชื่อผู้บังคับกองพันทหารช่างและสื่อสารทั้ง 4 กองพัน.

1) ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ ควบคุมบังคับบัญชาฝ่ายพลรบหรือฝ่ายกำลังรบทั้งหมด

2) ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายธุรการ ควบคุมบังคับบัญชา “ฝ่ายผู้ช่วยพลรบ” ได้แก่ กรมยกกระบัตรทหารบก มีหน้าที่ด้านช่างและคลังยุทธภัณฑ์ เช่น เลื่อยผ้า ยานพาหนะ โรงเรียน เลี้ยงคนและสัตว์ ตลอดจนรับซ่อมจัดหาเก็บรักษาและจ่ายศาสตราวุธ งบประมาณ ทหารบก หน้าที่ด้านออกแบบ-ทำ-ซ่อม อาวุธและวัตถุระเบิด และกรมแผนที่ทหาร

3) ผู้ช่วยผู้บังคับบัญชาทหารบกฝ่ายจังหวัดทหารบก แบ่งเป็นจังหวัดใหญ่ทหาร 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดใหญ่ทหารบกกรุงเทพฯ, ออยุธยา, ปราจีนบุรี, นครสวรรค์ และนครราชสีมา โดยแต่ละจังหวัดมีผู้บังคับการจังหวัดเป็นผู้บังคับบัญชา “มีหน้าที่อุปการณให้กองทหารทรงอยู่คือ ปกครองที่ดินและเรือนโรง ตลอดจนการแบ่งให้บุคคลและหน่วยทหาร, กิจที่ต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร, เบิกจ่ายยุทธสัณการทั้งปวง, ทำการที่เกี่ยวกับการเลี้ยงดูของหน่วยทหาร, การแผนที่, การศาลทหาร, การวินัย, การวางแผนปราบจลาจล และการบรรจุกำลังสำหรับเตรียมพร้อม” แต่ละจังหวัดใหญ่ทหารบก มีหน่วยขึ้นคือ (1) จังหวัดน้อยทหารบก มีหน้าที่แบบจังหวัดใหญ่ทหารบก (2) กองสารวัตรมีหน้าที่ตรวจตรารักษาวินัยของทหารภายนอกโรงทหาร (3) กองเสนารักษ์มีหน้าที่รักษาพยาบาลทหาร (4) กองทหารสัมภาระ มีหน้าที่ฝึก, อบรมทหาร ด้านการออกแบบ-ทำ-ซ่อมอาวุธและวัตถุระเบิด (5) กองเรือนจำ (6) กองตรวจ กล่าวโดยสรุปฝ่ายจังหวัดทหารบกก็คือ ฝ่ายธุรการหรือฝ่ายผู้ช่วยพลรบ เพียงแต่ทำหน้าที่กระจายตามต่างจังหวัดที่มีที่ตั้งของหน่วยทหาร

หัวใจสำคัญของกองทัพบกตามโครงสร้าง พ.ศ. ๒๔๗๕ อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของ “ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ” ซึ่งควบคุมบังคับบัญชาฝ่ายพลรบทั้งหมด (แผนภูมิที่ ๔) กล่าวคือ มี ๓ กรมใหญ่ และ ๔ เหล่าทหาร อยู่ในการบังคับบัญชา ได้แก่ (๑) กรมยุทธการทหารบก มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา กรมนี้ก็คือกรมที่ทำหน้าที่ด้านเสนาริการทหารบก แผนที่กรมเสนาริการทหารบกที่ถูกยุบเลิกไป แบ่งกิจการออกเป็น ๔ แผนกคือ

- แผนกที่ 1 มีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดและกำหนดกำลัง, ระดมกำลัง, จัดและกำหนดอาวุธและยุทธสัณการที่ใช้ในกองทัพบก
- แผนกที่ 2 มีหน้าที่สืบตรวจและรวมข่าว, กิจการอันเกี่ยวกับต่างประเทศ, รัฐประศาสน์อันเกี่ยวกับการทหารและประมวลลับ
- แผนกที่ 3 มีหน้าที่อันเกี่ยวกับการฝึกและฝึกฝน, เตรียมการประลองยุทธ, แผนการรบและปราบปราม
- แผนกที่ 4 มีหน้าที่เกี่ยวกับการคมนาคม, การฐานทัพ และกิจการในเขตต์หลังทั้งปวง⁴³

จะเห็นได้ว่า กรมเสนาธิการทหารบกเดิม ซึ่งเป็นหน่วยหัวใจหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็น “มันสมอง” ให้แก่เสนาบดีกระทรวงกลาโหมได้เปลี่ยนเป็น กรมยุทธการทหารบก ทำหน้าที่เป็น “มันสมอง” ให้ผู้ช่วยผู้บัญชาทหารบกฝ่ายยุทธการ (2) กรมยุทธศึกษาทหารบก ควบคุมดูแลด้านการศึกษาของนักเรียนนายร้อยและนายทหาร กรมนี้ก็คือกรมน้อยเดิมที่ขึ้นอยู่กับกรมเสนาธิการทหารบกตามโครงสร้าง พ.ศ. 2474 แต่เมื่อกรมเสนาธิการทหารบกถูกยุบเลิกไปทำให้โรงเรียนเสนาธิการทหารต้องยุบเลิกตามไปด้วยตามโครงสร้างใหม่ (3) กรมอากาศยาน ก่อนหน้า พ.ศ. 2474 ก็เป็นกรมที่ขึ้นในกองทัพบก ยศนายทหารก็เป็นยศของทหารบก แต่โครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2474 ได้แยกออกไปเป็นกรมอิสระขึ้นตรงต่อเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ดังนั้น กรมอากาศยาน ซึ่งเป็นฝ่ายพลรบที่กำลังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในด้านยุทธวิธีทางการทหารของโลกนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จึงถูกรวมเข้ามาอยู่ใต้กองทัพบกอีกครั้ง ในระยะถัดมาตอนต้นปี พ.ศ. 2476 กระทรวงกลาโหมก็ได้ยกฐานะกรมอากาศยานให้เป็นกรมอิสระอีกครั้ง มีฐานะเทียบเท่ากองทัพบกและกองทัพอากาศ และเจ้ากรมอากาศยานก็ได้เป็นกรรมการกลางกลาโหมโดยตำแหน่ง แต่เมื่อเกิดกบฏวรวรเดช กรมอากาศยาน ได้เข้าร่วมกับฝ่ายกบฏและพ่ายแพ้ในการต่อสู้สงครามกลางเมือง ทำให้กรมอากาศยานต้องถูกลดฐานะมาเป็นกรมขึ้นต่อ

⁴³ เพิ่งอ้าง, หน้า 57.

กองทัพบกเช่นเดิม⁴⁴ และในส่วนกำลังทหารฝ่ายพลรบ 4 เหล่าของกองทัพบก ได้แก่ เหล่าทหารราบ ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารช่างและสื่อสารตามโครงสร้างใหม่ ได้ยกเลิกการมีกองทัพกองพลโดยให้นายทหารแต่ละเหล่าขึ้นสังกัดการบังคับบัญชาของผู้บังคับทหารเหล่าของตนโดยตรง (4) เหล่าทหารราบ มีผู้บังคับทหารราบเป็นผู้บังคับบัญชา มีหน้าที่ด้านเทคนิคแห่งอาวุธของทหารราบ⁴⁵ การฝึกฝนและอบรมทหาร มี 18 กองพันทหารราบคงเดิมขึ้นตรง (5) เหล่าทหารม้า มีผู้บังคับทหารม้าเป็นผู้บังคับบัญชา มีหน้าที่ด้านเทคนิคแห่งอาวุธของทหารม้า การฝึกและอบรมทหาร มี 4 กองพันทหารม้าคงเดิมขึ้นตรง (6) เหล่าทหารปืนใหญ่ มีผู้บังคับทหารปืนใหญ่เป็นผู้บังคับบัญชามีหน้าที่ด้านเทคนิคแห่งอาวุธของทหารปืนใหญ่ การฝึกฝนและอบรมทหาร มี 8 กองพันทหารปืนใหญ่คงเดิมขึ้นตรง (7) เหล่าทหารช่างและสื่อสาร มีผู้บังคับทหารช่างและสื่อสารเป็นผู้บังคับบัญชา มีหน้าที่ด้านเทคนิคในการช่างและการสื่อสารทหาร ฝึกฝนและอบรมทหาร มี 4 กองพันทหารช่างและสื่อสารคงเดิมขึ้นตรง (ทหารช่าง 2 กองพัน ทหารสื่อสาร 2 กองพัน)

โดยสรุป กองทัพบกตามโครงสร้างใหม่นี้จะปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้เมื่อผู้บัญชาการทหารบก ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของกองทัพได้รับการประสานงาน พึงคำสั่งและมีระเบียบวินัยจากผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกทั้ง 3 ฝ่าย แต่ถ้าหากผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยฯฝ่ายยุทธการปฏิเสธที่จะฟังคำสั่งหรือไม่รักษาระเบียบวินัย ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกจะกลายเป็นตำแหน่งลอยจากอำนาจบังคับบัญชาทหารที่แท้จริงทันที

⁴⁴“ประกาศพระบรมราชโองการ,” *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฎหมาย เล่ม 50 (21 เมษายน 2476) หน้า 130-131 และ “พระราชบัญญัติจัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร,” *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฎหมาย เล่ม 50 (5 ธันวาคม 2476) : 702-706.

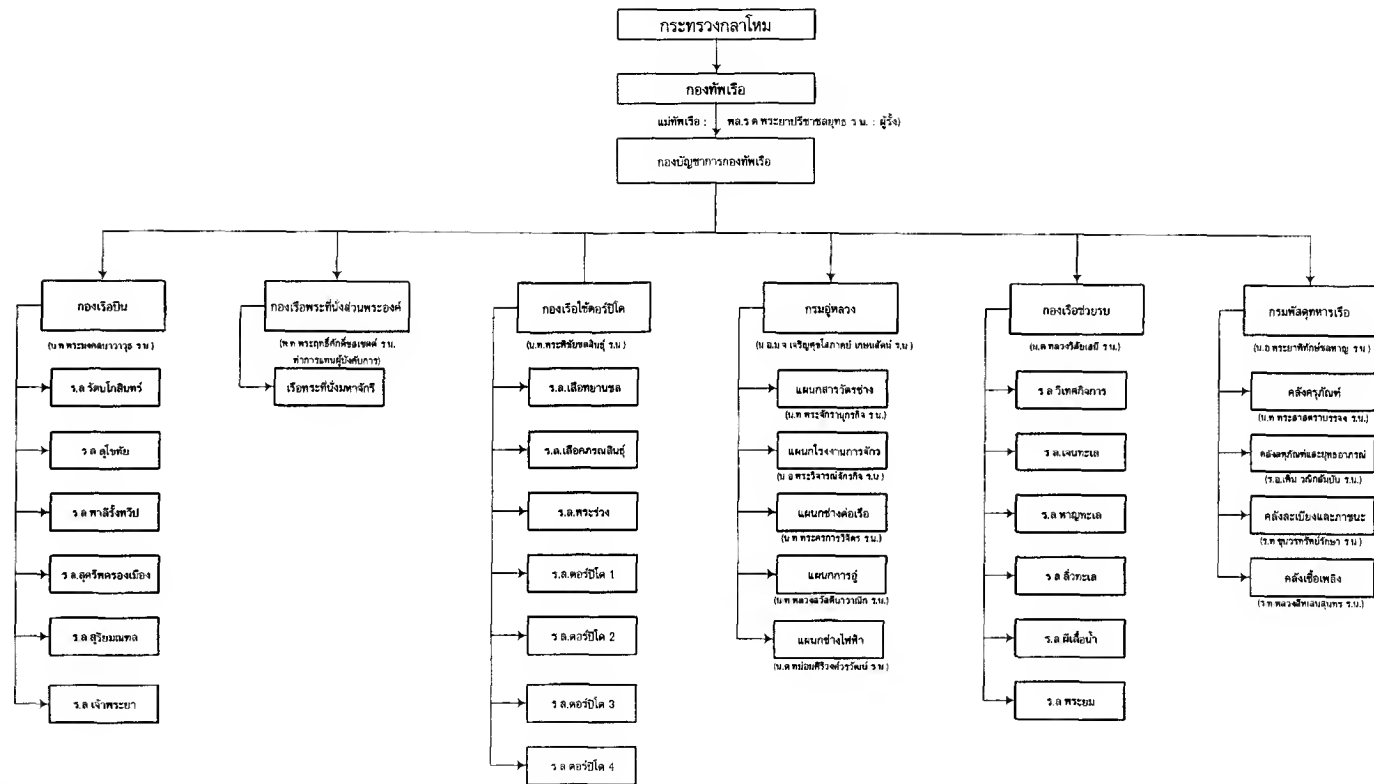
⁴⁵“หน้าที่ด้านเทคนิคแห่งอาวุธของ” ทหารราบ ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารช่างและสื่อสาร เดิมเป็นหน้าที่ของกรมจเรทหารบก แผนกที่ 1, 2, 3, 4 และ 5 ตามลำดับ แต่เมื่อกรมจเรทหารบกถูกยุบเลิก หน้าที่เหล่านี้จึงย้ายมาเป็นหน้าที่ของเหล่าทหารนั้นๆ โดยตรง

ค. โครงสร้างกรมทหารเรือ

"กรมทหารเรือ" (ตามโครงสร้างกองทัพ พ.ศ. 2474 เรียกชื่อหน่วยนี้ว่า "กองทัพอเรือ" แต่เมื่อเปลี่ยนเป็นโครงสร้าง พ.ศ. 2475 ได้เรียกชื่อหน่วยใหญ่นี้ว่า "กรมทหารเรือ" ส่วน "กองทัพอเรือ" เป็นเพียงหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งที่มีอำนาจหน้าที่ควบคุมฝ่ายพลรบหรือ "กองเรือรบ" ของกรมทหารเรือ ซึ่งก็คืออำนาจหน้าที่ของ "กองทัพอเรือ" เดิมตามโครงสร้าง พ.ศ. 2474 อย่างไรก็ตาม ในระยะถัดมาได้มีการเปลี่ยนชื่อใหม่ให้สอดคล้องกับ "กองทัพบก" หน่วยใหญ่ของทหารเรือจึงเปลี่ยนจาก "กรมทหารเรือ" เป็น "กองทัพอเรือ" ส่วนชื่อหน่วยย่อย "กองทัพอเรือ" เปลี่ยนเป็น "กองเรือรบ" ตาม "ประกาศพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนนามหน่วยและตำแหน่งในกรมทหารเรือ ลงวันที่ 12 มกราคม พุทธศักราช 2475" ดังนั้น ในบทนี้ผู้ศึกษาจะยังคงใช้ชื่อ "กรมทหารเรือ" และ "กองทัพอเรือ" ตามความหมายเฉพาะของโครงสร้างกองทัพ พ.ศ. 2475 ส่วนในบทอื่นๆ ผู้ศึกษาจะใช้ชื่อ "กองทัพอเรือ" และ "กองเรือรบ" ตามชื่อที่เปลี่ยนแปลงใหม่) หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 กรมทหารเรือก็ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างใหม่เช่นเดียวกับกองทัพบก โดยการยุบ-ลดฐานะและย้ายกรมใหญ่อิสระ 3 กรมที่ขึ้นตรงต่อเสนาบดีกระทรวงกลาโหมให้เข้ามารวมกับกองทัพอเรือ จัดหน่วยใหม่เป็นกรมกองใน "กรมทหารเรือ" โดยมี "ผู้บัญชาการทหารเรือ" เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด และ "รองผู้บัญชาการทหารเรือ" เป็นผู้ช่วยในด้านผู้บังคับบัญชาสูงสุด จะเห็นได้ว่าแตกต่างจากกองทัพบก นั่นคือ กองทัพบกมีผู้บัญชาการทหารบก เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด โดยมีหน่วยฝ่ายพลรบและฝ่ายผู้ช่วยพลรบขึ้นต่อการบังคับบัญชาของ "ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก" 3 ฝ่ายอีกทีหนึ่ง แต่กรมทหารเรือนั้น หน่วยต่างๆ ขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการทหารเรือโดยตรง นั่นเพราะขนาดของกรมทหารเรือมีขนาดเล็กกว่า (กำลังพล กำลังอาวุธ ขอบเขตการปฏิบัติงานและงบประมาณรายปี) กองทัพบกถึง 5 ต่อ 2 ซึ่งเป็นไปตามการกำหนดยุทธศาสตร์ป้องกันประเทศตั้งแต่สร้างกองทัพสยามยุคใหม่ หน่วยทหารเรือตามโครงสร้าง พ.ศ. 2475 ประกอบด้วย⁴⁶

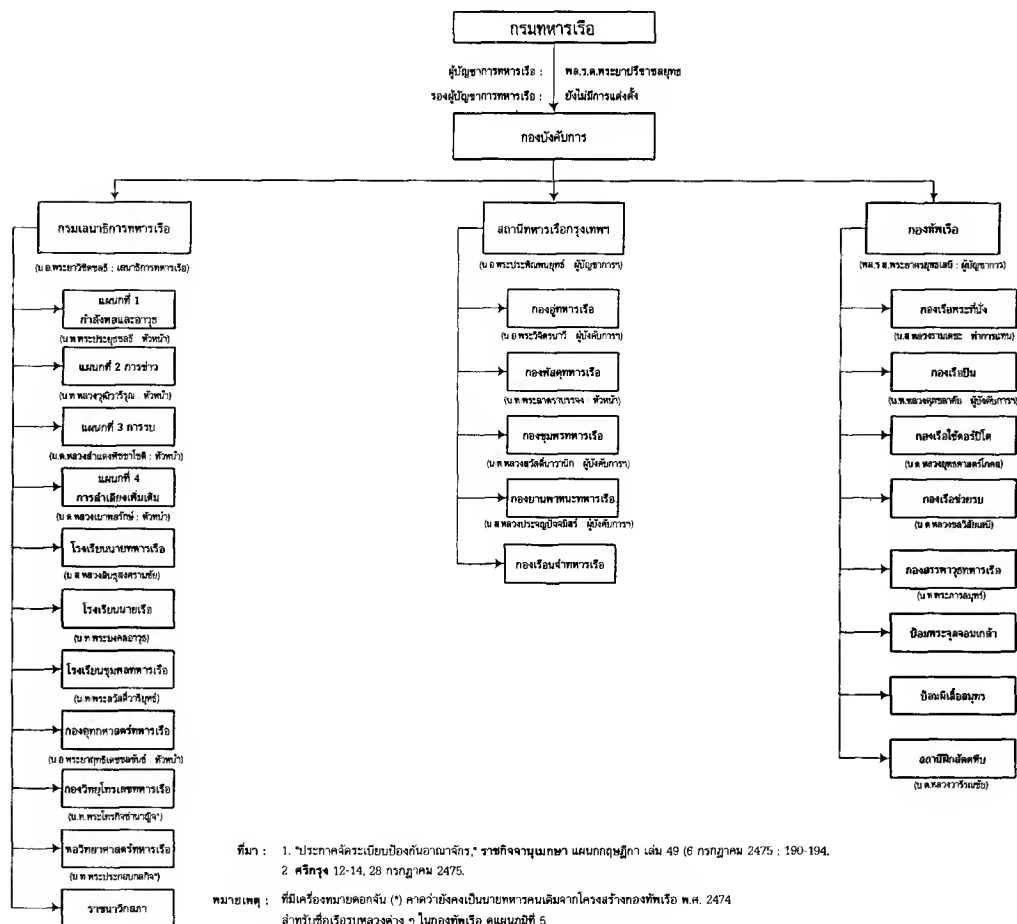
⁴⁶ สำหรับคำอธิบายเกี่ยวกับหน้าที่ของแต่ละหน่วยนั้นดูประกอบจาก พลเรือตรีชนน ปิจจุลานนท์, อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 12, หน้า 1-172.

แผนภูมิที่ 5 โครงสร้างกองทัพลอย พ.ศ. 2474

ที่มา : กษ. ๖7 ก.1/๖, ทำเนียบพล.ศ. 2475
หมายเหตุ : ตัวอักษร ร.๑ = เรือรบหลวง

โครงสร้างกรมทหารเรือ พ.ศ. 2475

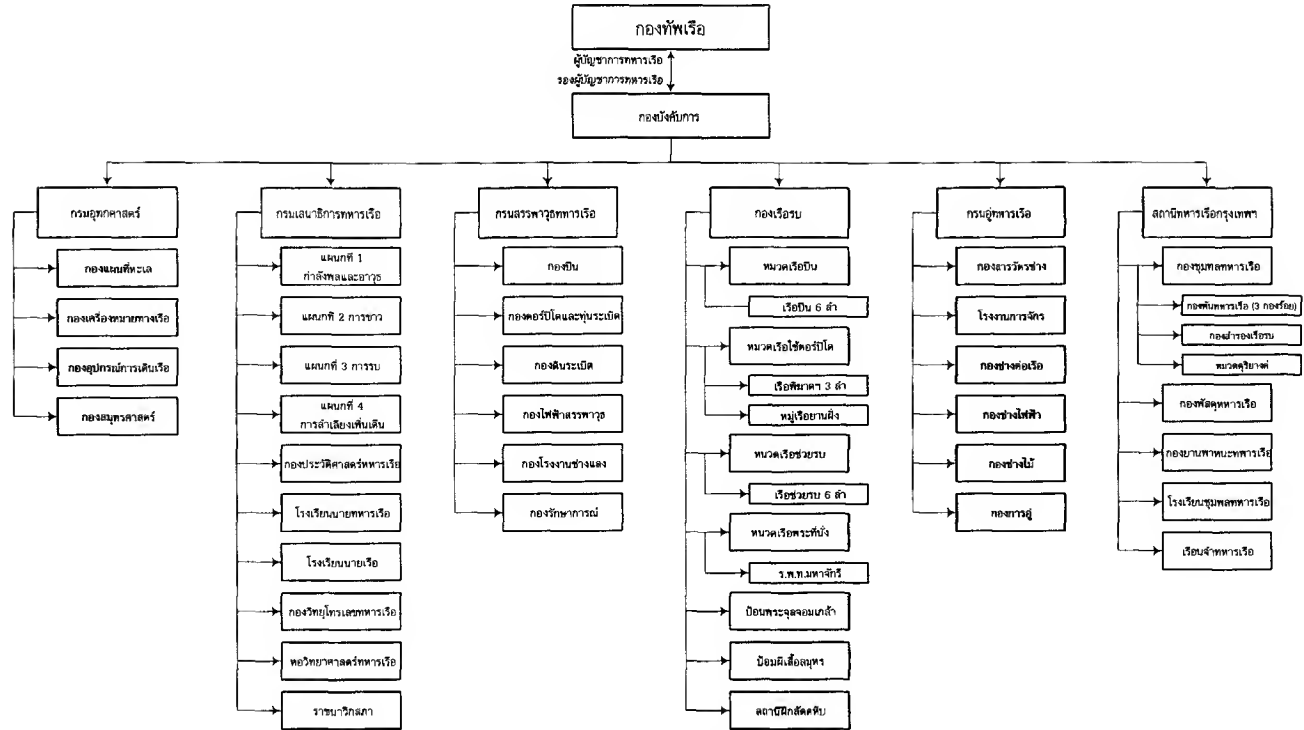

ที่มา : 1. "ประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณานิกร," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 49 (6 กรกฎาคม 2475 : 190-194.
2 ศรีกรุง 12-14, 28 กรกฎาคม 2475.

หมายเหตุ : ที่มีเครื่องหมายดอกจัน (*) คาดว่ายังคงเป็นนายทหารคนเดิมจากโครงสร้างกองทัพบก พ.ศ. 2474
สำหรับชื่อเรือรบหลวงต่าง ๆ ในกองทัพบก ดูแผนภูมิที่ 5

แผนภูมิที่ 7

โครงสร้างกองทัพอากาศ พ.ศ. 2476

ที่มา : 1. พลเรือตรี ชวน บังจตุรณนท์, "การทหารเรือไทย (สมัยเรือกลไฟ)," ใน อู่สมรภูมิในสวนพระราชมารดาแห่งสงครามไทย พระวชิรธรณี (จันทร์ วิจิตรธรรมา) (พระนคร : โรงพิมพ์การพิมพ์ธรรมการเรือ, 2511), หน้า 49.

2. ศรีกรุง 28 กรกฎาคม 2475.

3. "ประกาศพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนนามหน่วยและตำแหน่งในการทหารเรือ," ลงวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2475, ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 49 (12 มกราคม 2475) ชื่อ "กรมทหารเรือ" เปลี่ยนเป็น "กองทัพอากาศ"

4. "ประกาศแก้ไขเพิ่มเติมประกาศจัดระเบียบกองบัญชาการ," ลงวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2475, ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (21 พฤษภาคม 2475) : 195-196, คือแบ่งหน่วยในกองทัพอากาศเป็น 6 หน่วยด้วยแผนก.

หมายเหตุ : ไม่พบวันที่การประกาศเปลี่ยนแปลงรายชื่อหน่วยราชการผู้บังคับบัญชาเรือหลวงแต่อย่างใด, ลำดับรายชื่อเรือรบหลวงต่าง ๆ ในกองเรือรบ ดูแผนภูมิที่ 5

คือเปลี่ยนชื่อ "กองทัพอากาศ" เป็น "กองเรือรบ" และ "กอง" ที่สังกัดอยู่เป็น "หมวด"

1) กรมเสนาธิการทหารเรือ ซึ่งเป็นกรมใหญ่อิสระตามโครงสร้าง พ.ศ. 2474 (ดูแผนภูมิที่ 1) ยังคงเป็นกรมใหญ่แต่ขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการทหารเรือ (ดูแผนภูมิที่ 6) ทุกหน่วยย่อยในกรมนี้ยังคงเดิม เว้นแต่ “กรมยุทธศาสตร์ทหารเรือ” ที่ทำหน้าที่เป็น “มันสมอง” ของกองทัพเรือ หรือหน้าที่ด้านเสนาธิการ ได้ถูกยุบเพื่อให้สอดคล้องกับฝ่ายเสนาธิการกองทัพบก แต่แผนกทั้ง 4 ของกรมยุทธศาสตร์ทหารเรือยังคงอยู่ เพียงแต่ให้หัวหน้าแผนกต่างๆ ขึ้นตรงต่อ “เสนาธิการทหารเรือ” ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด หากเปรียบเทียบกับกองทัพบกตามโครงสร้างใหม่ พ.ศ. 2475 กรมเสนาธิการทหารเรือนี้ ก็คือ การรวมหน่วยที่ทำหน้าที่ของกรมยุทธการทหารบก กรมยุทธศึกษาทหารบก และกรมแผนที่ (ทหารเรือ คือ กองอุทกศาสตร์)

2) กองทัพเรือ มี “ผู้บัญชาการกองทัพเรือ” เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด เป็นหน่วยบังคับบัญชาด้านกำลังพลและอาวุธหรือฝ่ายพลรบ เช่นกับเหล่าทหารราบ-ม้า-ปืนใหญ่-ช่างและสื่อสารของกองทัพบก โดยการรวมหน่วย กองเรือปืน กองเรือใช้ตอร์ปิโด กองเรือช่วยรบ กองเรือพระที่นั่ง ส่วนพระองค์ ป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทร (ดูแผนภูมิที่ 5) สถานีฝึกสัตตหีบที่เคยขึ้นกับกรมชุมพลทหารเรือ และลดฐานะ “กรมสรรพาวุธทหารเรือ” ที่เคยเป็นกรมใหญ่อิสระ (ดูแผนภูมิที่ 1) มาเป็น “กองสรรพาวุธทหารเรือ” (ดูแผนภูมิที่ 6) กองสรรพาวุธทหารเรือ ทำหน้าที่เช่นเดียวกับกรมช่างแสงทหารบก คือ ออกแบบ-ทำ-ซ่อมอาวุธและระเบิด

3) สถานีทหารเรือกรุงเทพฯ มีผู้บัญชาการสถานีทหารเรือกรุงเทพฯ เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด เป็นการรวมหน่วยใน กรมชุมพลทหารเรือ (ดูแผนภูมิที่ 1) ซึ่งเป็นทหารเรือพรคนาวิกโยธิน ที่ได้รับการฝึกอบรมให้ทำหน้าที่คล้ายนายทหารบก (ทหารเรือแบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย ตั้งแต่การศึกษาการฝึกและอบรม คือ “พรคนาวิน” (General Line) ทำหน้าที่ด้านกำลังรบการบังคับบัญชาเรือ “พรคกลิน” (Engineering Line) ทำหน้าที่ซ่อม-สร้าง-ดูแลเรือและเครื่องจักร นายทหารพรคนาวินและพรคกลิน เป็นกำลังสำคัญของกองทัพเรือ ส่วน “พรคนาวิกโยธิน” (Marine Corps) ได้รับการพัฒนาขึ้นมาเพื่อเป็นทหารเรือที่มีหน้าที่เกี่ยวกับพื้นที่ชายทะเลหรือฝ่ายบกเป็นสำคัญ หรือเป็นเหล่าทหารเรือที่ปฏิบัติหน้าที่ในการรบอย่างทหารบก ได้แก่ กองทหารชายทะเลในระยะเริ่มแรก และในระยะหลังคือสังกัดกองป้อมทหารเรือ กองพันพาหนะทหารเรือ กองชุมพลทหารเรือ และโรงเรียนชุมพลทหารเรือ ซึ่งผลิตทหารระดับต่ำกว่าสัญญาบัตร) และลดฐานะ

“กรมอุทลวง” และ “กรมพัสดุทหารเรือ” ซึ่งมีหน้าที่เช่นกับ กรมยกกระบัตรทหารบก คือ ด้านช่างและคลังยุทธภัณฑ์ (ดูแผนภูมิที่ 5) มาเป็นระดับ “กอง” ในสังกัดสถานีทหารเรือกรุงเทพฯ (ดูแผนภูมิที่ 6)

โครงสร้าง “กรมทหารเรือ” พ.ศ. 2475 ที่แบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ข้างต้น ได้มีการปรับเปลี่ยนอีกครั้งตอนต้นปี พ.ศ. 2476⁴⁷ (ดูแผนภูมิที่ 7) โดยจัดแบ่ง “กองทัพอากาศ” ออกเป็น 6 ส่วนใหญ่ คือ แยก “กรมอุทลวง” ออกจากกองในสังกัดสถานีทหารเรือ กรุงเทพฯ แยก “กรมอุทกศาสตร์” จากกองในสังกัดกรมเสนาธิการทหารเรือ และ แยก “กรมสรรพาวุธทหารเรือ” จาก “กองเรือรบ” โดยให้ 3 กรมใหม่นี้เป็นกรมใหญ่และขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการกองทัพอากาศโดยสรุปคือ “กองเรือรบ” คือ กำลังพลและอาวุธหรือฝ่ายพลรบที่สำคัญของกองทัพอากาศ

สรุปโดยรวมคือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพอากาศหรือกระทรวงกลาโหม หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นั้น หลักใหญ่ก็คือ นายทหารที่เติบโตมากับลัทธิทหารปฏิเสธที่จะให้ทิศทางการพัฒนาและปรับเปลี่ยนกองทัพ ซึ่งถือว่าเป็นงาน “เทคนิค” เฉพาะของนายทหารผู้เชี่ยวชาญด้านนั้นๆ ตกอยู่ในมือของผู้บังคับบัญชาระดับสูงเพียงคนๆ เดียว ที่อาจตัดสินใจไปบนพื้นฐานที่ไม่มีความรู้ทางด้านเทคนิคเฉพาะอย่างพอเพียง และปฏิเสธที่จะให้มีการแทรกแซงจากเหล่าเสนาบดีพลเรือน เช่นเดียวกับการเกิด “คณะกรรมการราษฎร” ที่เป็นฝ่ายบริหารตัดสินใจดำเนินนโยบายและสั่งให้เหล่าเสนาบดีกระทรวงต่างๆ เป็นฝ่ายปฏิบัติอีกชั้นหนึ่ง เหตุนี้เสนาบดีกระทรวงกลาโหมจึงเป็นเพียงหัวหน้ากระทรวงที่รับผิดชอบฝ่ายธุรการเท่านั้น และมีอำนาจบังคับบัญชาหน่วยกลางหรือกองบังคับการกระทรวงกลาโหมโดยตรงเท่านั้น และทำหน้าที่เป็นตัวประสานระหว่าง “คณะกรรมการราษฎร” กับ “คณะกรรมการกลางกลาโหม” ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพบกและกรมทหารเรื่อนั้นเน้นไปที่ให้ทั้งทหารบกทหารเรือมีโครงสร้างที่สมบูรณ์ในตัวเอง โดย

⁴⁷ “ประกาศแก้ไขเพิ่มเติม ประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักร,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 50 (21 พฤษภาคม 2475) : 195-196. ลงนามประกาศวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2476.

รวมกรมใหญ่อิสระเดิมเข้ามาไว้ในกองทัพทั้งสอง และจัดสายการบังคับบัญชาให้เป็นไปตามหน่วยของฝ่ายพลรบและฝ่ายผู้ช่วยพลรบหรือฝ่ายธุรการ

3.2.2 การปลดย้ายบรรณนายทหาร

กองทัพสยามเป็นกองทัพขนาดเล็กที่เน้นหน้าที่ "รักษาความสงบภายในพระราชอาณาจักร" และ "ป้องกันภัยภายนอก" มิให้คู่สงครามเอาชนะหรือยึดกรุงเทพฯ ได้โดยง่ายดาย โดยมี "ต้องเสี่ยงภัยหรือเสี่ยงได้เสีย" คณะกรรมการฝ่ายทหารพิจารณาการตัดเงินรายจ่ายแผนกป้องกันพระราชอาณาจักร ซึ่งประกอบด้วย จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เสนาธิการทหารบก สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา พล.ร.อ.กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ และเจ้าพระยาเดินตราเดชาบุชิต เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ได้ทำรายงานทูลเสนอกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณเงินแผ่นดินให้เข้าสู่ดุลยภาพตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเดือนพฤศจิกายน-พ.ศ. 2468 หรือเดือนสุดท้ายแห่งรัชกาลที่ 6 ในรายงานนั้นคณะกรรมการฝ่ายทหารได้ประมาณว่า สำหรับด้านรักษาความสงบภายในพระราชอาณาจักรนั้น "กำลังรบเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นอันเพียงพอแล้วด้วยประการทั้งปวง" แต่สำหรับการป้องกันภัยภายนอกยังไม่เพียงพอ⁴⁸ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะได้ทรงสวรรคตก่อนที่จะมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงใดๆ แต่รัชสมัยต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็เป็นรัชสมัยที่ต้องกำหนดทิศทางของกองทัพด้วยปัจจัยเศรษฐกิจตกต่ำ การดูแลนายทหารสัญญาบัตรออกจากประจำการมิตลอดรัชสมัยของพระองค์ ตั้งแต่วันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2469 ถึงวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 มีนายทหารถูกปลดออกถึง 268 นาย เป็นนายทหารบก 202 นาย

⁴⁸ กขช., ร.7 รล.6/1, หนังสือจอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาธิการทหารบก กราบทูล จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช นายกรรมการองคมนตรี ตรวจจัดงบประมาณ ลงวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2468.

ตารางที่ 1
ตารางเปรียบเทียบจำนวนนายทหารที่ถูกปลดออกจากประจำการและจำนวนคงเหลือ
ระหว่าง พ.ศ. 2474 และ พ.ศ. 2475

	พ.ศ. 2474				พ.ศ. 2475			
	ปลด ¹		คงเหลือ ²		ปลด ³		คงเหลือ	
	ท.บ.	ท.ร.	ท.บ.	ท.ร.	ท.บ.	ท.ร.	ท.บ.	ท.ร.
จอมพล	-	-	1	-	1	-	-	-
รวม	-	-	1	-	1	-	-	-
นายพล								
พล.อ.-พล.ร.อ.	-	-	-	1	-	1	-	-
พล.ท.-พล.ร.ท.	1	1	6	1	5	-	1	1
พล.ต.-พล.ร.ต.	2	2	12	2	11	-	1	2
รวม	3	3	18	4	16	1	2	3
นายพัน								
พ.อ.-น.อ.	4	1	(41) ⁴	(11)	25	5	(16)	(6)
พ.ท.-น.ท.	14	8	(60)	(24)	9	2	(51)	(22)
พ.ต.-น.ต.	13	3	(86)	(36)	8	2	(78)	(34)
รวม	31	12	(187)	(71)	42	9	(145)	(62)
นายร้อย								
ร.อ.-นายเรือเอก	52	16			16	2		
ร.ท.-นายเรือโท	19	8			7	-		
ร.ต.-นายเรือตรี	7	2			-	-		
รวม	78	26			23	2	(955)	(379)
รวมเฉพาะลาย	112	41			82	12	(1,100)	(400)
รวมทั้งหมด	183				104			

- ที่มา :
1. กจช., ร.7 ก.1/9, บัญชี (สถิติ) รายนามปลดปล่อยปี พ.ศ. 2474.
 2. กจช., ร.7 ก.1/9, ทำเนียบย่อ พ.ศ. 2475 (แฉ่งนับโดยผู้เขียน).
 3. “ประกาศกระทรวงกลาโหมเรื่องนายทหารออกจากประจำการ,” ลงวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่ม 49 (17 กรกฎาคม 2475) : 1343-1346. และ **ศรีกรุง** 10-12 กรกฎาคม 2475. แฉ่งนับรวมการปลดแบบย้ายไปสังกัดราชการพลเรือนด้วย
 4. ตัวเลขในวงเล็บเป็นการแฉ่งนับโดยประมาณการของผู้เขียน จากบัญชีรายชื่อการปลดย้ายบรรจุนายทหารระหว่าง พ.ศ. 2474 และ พ.ศ. 2475

- หมายเหตุ :
1. ข้าราชการกระทรวงกลาโหมนั้นได้รวมถึงข้าราชการที่มียศทางพลเรือนด้วยโดยสามารถเทียบเท่ายศกันได้ เช่น ออกมาดย์เอก เทียบเท่า นายพันเอก ข้าราชการกลาโหมยศพลเรือนทั้งหมดสังกัดฝ่ายผู้ช่วยพลรบ เช่น กรมแผนที่ กรมยกกระบัตรทหารบก
 2. คำสั่งปลดเดือนมีนาคม พ.ศ. 2474 เริ่มบังคับใช้ตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2475 เป็นต้นไป ส่วนคำสั่งปลดเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 เริ่มบังคับใช้ตั้งแต่เดือนสิงหาคมเป็นต้นไป นั้นหมายความว่า การปลดนายทหารจำนวนมากทั้ง 2 ครั้งห่างกันเพียง 4 เดือน
 3. ด้วยย่อ ท.บ. = ทหารบก, ท.ร. = ทหารเรือ

นายทหารเรือ 66 นาย⁴⁹ การปลดนายทหารครั้งรุนแรงที่สุดเป็นผลของการปรับเปลี่ยนกองทัพโดยรวมกระทรวงทหารบกทหารเรือเป็นกระทรวงเดียวกัน และโดยคำสั่งของกระทรวงกลาโหม เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2474 ทำให้นายทหารถูกปลดออก 153 นาย เป็นนายทหารบก 112 นาย ยศนายพล 3 นาย นายพัน 31 นาย และนายร้อย 78 นาย เป็นนายทหารเรือ 41 นาย ยศนายพล 3 นาย นายนาวา 12 นาย นายเรือ 26 นาย (ดูตารางที่ 1) รวมนายทหารบก-เรือที่ถูกปลดตลอดรัชกาลที่ 7 (ก่อน 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475) เป็นจำนวนถึง 431 นาย เป็นนายทหารบก 317 นาย นายทหารเรือ 114 นาย

การปลดนายทหารในระบอบเก่าเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ โดยการปลดนั้นกระทบกระเทือนนายทหารบกทหารเรือระดับนายพันและนายร้อยเป็นสำคัญ ส่วนการปลดนายทหารหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เป็นเหตุผลทางอำนาจเพื่อปกป้องระบอบใหม่ พุ่งเป้าการปลดไปที่ระดับนายพลและนายพันที่คุมการบังคับบัญชาในระดับกรม-กองพล-กองพันทหาร⁵⁰ เป็นนายทหารที่ถูกปลดครั้งแรกจำนวน 41 นาย เป็นทหารบก 36 นายทหารเรือ 5 นาย เป็นระดับนายพลโท 4 นาย นายพลตรี 10 นาย นายพันเอก 22 นาย นายนาวาเอก 5 นาย (ดูรายชื่อ นายทหารบังคับบัญชาในระดับสูงในแผนภูมิที่ 1-6 นายทหารที่ซื่อหายไปส่วนใหญ่ถูกปลดออกจากประจำการ) นายทหารยศจอมพลที่ถูกปลด คือ จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ นายพลเรือเอกที่ถูกปลดคือ นายพลเรือเอก กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม นายทหารระดับนายพล 5 นาย ที่ยังคงเหลือในระบอบใหม่ คือ พล.ท.พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร สมุหราชองครักษ์คุมกรมราชองครักษ์ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน เสนาธิการทหารเรือ ซึ่งขณะที่เกิดปฏิวัตินั้นกำลังเป็นตัวแทนของประเทศประชุมเรื่องการลดกำลังอุซที่เจนีวา สวิสเซอร์แลนด์ เมื่อเดินทางกลับประเทศแล้วก็

⁴⁹ จิตราภรณ์ ไชยกันทา, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 18, หน้า 242.

⁵⁰ ดู "ประกาศกระทรวงกลาโหมเรื่องนายทหารออกประจำการ," ลงวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (17 กรกฎาคม 2475) : 1343-1346.

ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมเมื่อเดือนสิงหาคม 2475 พล.ด.พระยาประเสริฐสงคราม ยังคงเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหมต่อไป พล.ร.ด.พระยาปริชาชลยุทธ ผู้รั้งตำแหน่งแม่ทัพเรือได้เป็นผู้บัญชาการการทหารเรือ ซึ่งยังคงเป็นตำแหน่งบังคับบัญชาสูงสุดของฝ่ายทหารเรือ พล.ร.ด.พระยาศรยุทธเสนี ได้ย้ายจากตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารเรือ มาเป็นผู้บัญชาการกองทัพอากาศ ซึ่งเป็นฝ่ายพลรบของทหารเรือ การปลดระดับนายพลนี้เน้นสำคัญที่กองทัพบกจะเห็นได้ว่า 18 นายพลทหารบกในระบอบเก่าถูกปลดไปถึง 16 นายเหลือเพียง 2 นาย และถ้าจะชี้ชัดลงไปก็เหลือเพียง 1 นายคือ พล.ด.พระยาประเสริฐสงคราม ที่ยังมีบทบาทในกองทัพ ส่วน พล.ท.พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ที่ยังคงอยู่ได้นั้นน่าจะด้วยเหตุผลเพื่อพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ สำหรับทหารเรือกล่าวได้ว่านายทหารระดับนายพลไม่ได้ถูกกระทบกระเทือน เพราะยังอยู่เท่าเดิม ถ้าไม่นับนายพลเรือเอกกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม

ผลสำคัญของการปลดนายพลในกองทัพสยามนั้น ทำให้นายทหารระดับนายพลเกือบสูญสิ้นไปจากกองทัพทั้งในกองบังคับการกระทรวงกลาโหม กองทัพบกและกรมทหารเรือ โดยนายทหารระดับนายพันจะเข้ามามีบทบาทในกองทัพแทน กองทัพบกนั้นนายทหารระดับนายพันเอกเป็นส่วนสำคัญในการเข้าคุมระดับกรมใหญ่และเป็นผู้บังคับเหล่าทหาร โดยมีนายทหารระดับนายพันโทเข้าสู่ตำแหน่งในระดับต่ำกว่ากึ่งหนึ่ง คิดเป็นนายทหารยศนายพันเอก 14 นาย ยศนายพันโท 5 นาย (ดูแผนภูมิที่ 2) และถ้าพิจารณาละเอียดลงไปตามลำดับชั้นและอาวุโสพบว่ายศนายพันเอกนั้น⁵¹ นายพันเอกระดับ 1 ซึ่งถ้าได้รับการเลื่อนขั้นต่อไปก็จะเป็นนายพลตรีระดับ 3 นั้นมีเพียง 2 นาย คือ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบก และ พ.อ.พระยาเวหาสยานศิลปสิทธิ์ เจ้ากรมอากาศยาน นายพันเอกระดับ 2 มี 6 นาย เช่น พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ฝ่ายยุทธการและผู้รั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก พ.อ.พระยาอภัยสงคราม ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายธุรการ และผู้ที่อยู่ในตำแหน่งผู้บังคับการจังหวัดใหญ่ทหารบกนครสวรรค์, นครราชสีมา

⁵¹"แจ้งความประธานคณะกรรมการราษฎร," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (6 กรกฎาคม 2475) : 1281-

ส่วนนายพันเอกระดับ 3 มี 6 นาย เช่น พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ผู้บังคับทหารปืนใหญ่ พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพล ผู้บังคับทหารราบ ส่วนนายพันโทระดับ 1 มี 2 นาย ระดับ 2 มี 2 นาย ระดับ 3 มี 2 นาย ดังนั้น ระดับนายทหารที่คุมกองพันจึงเป็นนายทหารในระดับยศต่ำลงมา คือ ระดับนายพันโทและนายพันตรีเป็นสำคัญ (ดูแผนภูมิที่ 4) จากจำนวนทหารระดับยศนายพัน ที่มีจำนวน 145 นายนั้นเป็นนายพันเอก 16 นาย นายพันโท 51 นาย และนายพันตรี 78 นาย (ดูตารางที่ 1) และเมื่อพิจารณาตามลำดับขั้นและอาวุโสพบว่า กระทรวงกลาโหม หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทัพบกยังสามารถควบคุมยศและเงินเดือนของนายทหารโดยไม่ไปกีดขวางความรู้สึกต่อความก้าวหน้าในอาชีพทหารของนายทหารในระดับต่ำลงมา ขณะเดียวกันนายทหารยศนายพันเอกก็ยังไม่มีความจำเป็นที่จะทะลุขึ้นไปเป็นระดับนายพลด้วยมีจำนวนน้อยและยังสามารถควบคุมปริมาณไว้ได้ ดังนั้น ไม่ว่าจะอธิบายด้วยเหตุผลว่าเป็นเจตนารมณ์ของนายทหารคณะราษฎรระดับสูง เช่น พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ที่ไม่ต้องการให้กองทัพบกมีนายทหารระดับยศนายพล⁵² แต่ข้อเท็จจริงก็คือ ยังไม่มีความจำเป็นสำหรับกองทัพบก ประมาณว่านายทหารสัญญาบัตรในกองทัพบก (ไม่รวมนายทหารกองบังคับการกระทรวงกลาโหม) ทั้งฝ่ายพลรบและฝ่ายผู้ช่วยพลรบมีจำนวน 1,100 นาย เมื่อหักนายทหารยศนายพันออก 145 นาย ก็เป็นนายทหารยศนายร้อย 955 นาย หรือแบ่งเป็นนายทหารฝ่ายพลรบ 850 นาย ฝ่ายผู้ช่วยพลรบ 250 นาย⁵³ และจากการเลื่อนยศนายทหารบกเมื่อต้นเดือนเมษายน

⁵² พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี, บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่าด้วยกำเนิด ความมุ่งหมาย การปฏิบัติ ความสำเร็จและความผิดพลาด (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพ็ญอักษร , 2517), หน้า 73.

⁵³ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ได้ตอบคำถามแก่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรว่า กองทัพบกมีนายทหารฝ่ายพลรบและฝ่ายผู้ช่วยพลรบประมาณฝ่ายละ 400 นายเท่ากัน ร.ส. ครั้งที่ 17/2475, 15 สิงหาคม 2475. แต่จากข้อมูลการย้ายบรรจุนายทหารตอนต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 ย้ายนายทหารไปทำหน้าที่ฝ่ายพลรบ 750 นาย ฝ่ายผู้ช่วยพลรบ 250 นาย (ศรีกรุง 10 กรกฎาคม 2475) สำหรับฝ่ายพลรบนั้น อยู่ในกรมยุทธการทหารบก 50 นาย กรมยุทธศึกษาทหารบก 50 นาย กองพันทหารราบ 18 กองพัน 360 นาย (1 กองพัน มีนายทหาร 20 นาย) กองพันทหารม้า 4 กองพัน 70 นาย (1 กองพัน = 17-18 นาย) กองพันทหารปืนใหญ่ 8 กองพัน 80 นาย (1 กองพัน = 10 นาย) และกองพันทหารช่างและสื่อสาร 4 กองพัน 40 นาย (1 กองพัน = 10 นาย) รวม 550 นาย ส่วนใน

พ.ศ. 2476 (ตามวาระการเปลี่ยนปีงบประมาณ) พบว่านายทหารยศนายร้อยไม่เพียงถูกปลดเป็นจำนวนมากในระบอบเก่า (ดูตารางที่ 1) แต่ยังคงอีกความก้าวหน้าทางอาชีพทหารทั้งยศและอัตราเงินเดือน ดังนั้นการเลื่อนยศปี พ.ศ. 2476 ที่เน้นไปยังนายทหารระดับล่างคือระดับนายร้อยจึงเป็นการผ่อนคลายความอัดอั้นดังกล่าว นายทหารที่ได้รับเลื่อนยศทั้งหมด 63 นาย⁵⁴ เป็นนายทหารระดับนายร้อยถึง 58 นาย คือจากยศนายร้อยเอก เป็นนายพันตรี 12 นาย นายร้อยโทเป็นนายร้อยเอก 34 นาย และนายร้อยตรีเป็นนายร้อยโท 12 นาย ส่วนระดับนายพันนั้นมีการเลื่อนยศเพียง 5 นาย คือจากนายพันโทเป็นนายพันเอก 2 นาย นายพันตรีเป็นนายพันโท 3 นาย

สำหรับด้านกรมทหารเรื่อนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับกองทัพบกเกือบทุกประการ เว้นแต่การเปลี่ยนแปลงในด้านการปลดนายทหารระดับบังคับบัญชาไม่รุนแรงเท่ากองทัพบก คือ มีระดับนายนาวิกโยธินถูกปลดไปเพียง 9 นาย (ดูตารางที่ 1) และเหลือนายทหารยศนายนาวิกโยธิน 62 นาย เป็นนายนาวิกโยธินเอก 6 นาย นายนาวิกโยธินโท 22 นาย และนายนาวิกโยธินตรี 34 นาย นายพลเรือตรีและนายนาวิกโยธินมีบทบาทในการคุมการบังคับบัญชาในระดับสูง ส่วนการคุมกำลังและกรมย่อยเป็นบทบาทของนายนาวิกโยธินเอกและนายนาวิกโยธินตรี (ดูแผนภูมิที่ 6) และเช่นเดียวกับกองทัพบก นายทหารยศนายนาวิกโยธินเอกยังไม่มีควมจำเป็นที่จะทะลุขึ้นไปในระดับนายพล ด้วยมีจำนวนน้อยและยังสามารถควบคุมปริมาณไว้ได้ นายนาวิกโยธินเอกแห่งกรมทหารเรือมีเหลือ 6 นาย⁵⁵ โดยมีนายนาวิกโยธินเอกระดับ 1 เพียงนายเดียว คือ น.อ.พระยาวิชิตชลธี เสนาธิการทหารเรือ อีก 5 นายเป็นนายนาวิกโยธินเอกระดับ 3 ได้แก่ น.อ.พระประพิณพินยฤทธิ์ ผู้บัญชาการสถานีทหารเรือกรุงเทพฯ น.อ.พระยาวิจิตรนารถกิจ ผู้ช่วยผู้บัญชาการสถานีทหารเรือกรุงเทพฯ ฝ่ายช่าง น.อ.พระวิจิตรนาวิ ผู้บังคับการกองอู่ทหารเรือ

กรมอากาศยานมีนายทหารสัญญาบัตร 104 นาย (จากอัตรานายทหารที่สามารถมีได้ 341 อัตรา หรือนายทหารอยู่จริงต่ำกว่า 1 ใน 3 ส่วนของอัตราที่จะมีได้) รวมฝ่ายพลรบคือ 850 นาย.

⁵⁴"ประกาศพระราชทานยศทหาร," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 50 (21 เมษายน 2476) : 260-266.

⁵⁵"แจ้งความประธานคณะกรรมการราษฎร," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 49 (6 กรกฎาคม 2475) : 1284 และ *ศรีกรุง* 12-13 กรกฎาคม 2475.

น.อ.พระยาฤทธิเดชชลชั้นห์ หัวหน้ากองอุทกศาสตร์ น.อ.พระริยมวิรัชพากย์ นายเวนสารบรรณ ทหารเรือ จำนวนรวมของนายทหารชั้นสัญญาบัตรมีประมาณ 440 นาย (เทียบกับจำนวนนายทหารบกชั้นสัญญาบัตร อัตรา 5 ต่อ 2) เมื่อหักระดับนายนาว่าออก จะเหลือนายทหารยศนายเรือ 379 นาย และเช่นเดียวกับทหารบก นายทหารระดับล่างหรือยศนายเรือเป็นกลุ่มที่ถูกปลดจำนวนมากและถูกอันความก้าวหน้าทางอาชีพทหารในระบอบเก่า ดังนั้น การเลื่อนยศทั้งหมด 37 นาย⁵⁶ เป็นระดับนายนาว่า 4 นาย คือเลื่อนเป็นนายนาว่าเอก 1 นาย เป็นนายนาว่าโท 3 นาย แต่เลื่อนยศระดับนายเรือรวม 33 นาย คือ เลื่อนเป็นนายนาว่าตรี 16 นาย เลื่อนเป็นนายเรือเอก 14 นาย และเลื่อนเป็นนายเรือโท 3 นาย

กล่าวโดยสรุป การปลดนายทหาร 2 ครั้งในช่วงห่างกันเพียง 4 เดือน คือการปลดในระบอบเก่าที่ทำได้ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ และการปลดหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ทำได้ด้วยเหตุผลทางอำนาจเพื่อปกป้องระบอบใหม่ ทำให้นายทหารระดับนายพลเกือบสูญสิ้นไปจากกองทัพ โดยมีนายทหารระดับกลาง (นายพันและนายนาว่า) เข้ามาเป็นผู้บังคับบัญชาระดับสูงแทนที่ นายทหารระดับล่างที่ได้รับแรงกดดันอย่างหนักจากระบอบเก่าในด้านความก้าวหน้าในอาชีพการทหาร ได้รับการผ่อนคลายเป็นพิเศษได้ กลุ่มนายทหารที่ได้รับผลกระทบในการเปลี่ยนแปลงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 น้อยที่สุดคือ นายทหารฝ่ายพลรบแห่งกรมอากาศยาน พบว่ามีการปลดนายทหารเพียง 2 นาย คือ พล.ท.พระยาเฉลิมอากาศ เจ้ากรมอากาศยาน โดยเลื่อนนายทหารตำแหน่งปลัดกรมขึ้นมาเป็นเจ้ากรมแทน ซึ่งเป็นไปตามความอาวุโส อีกนายคือ พ.ต.ม.จ.วิศิษฐ์ศรี สวัสดิวัฒน์ ผู้บังคับกองโรงเรียนการบินที่ 1 ซึ่งนำเครื่องบินหลบหนีไปหัวหินเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นายทหารกรมอากาศยานนอกนั้นยังคงอยู่ในตำแหน่งตามปกติ

⁵⁶ “ประกาศพระราชทานยศทหาร,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 50 (25 เมษายน 2476) : 322-326.

3.2.3 นายทหารคณะราษฎรกับกองทัพ

การบรรจุนายทหารเจ้าสุตำแหน่งบังคับบัญชาในโครงสร้างใหม่ของกองทัพบกและกรมทหารเรือ นั้น นายทหารคณะราษฎรทั้งสายทหารบกและทหารเรือส่วนใหญ่ได้รับการบรรจุเข้าในฝ่ายพลรบตามสายที่ตนสังกัดอยู่ (นายทหารเมื่อจบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกจะเลือกเหล่าสังกัดเมื่อเริ่มรับราชการเป็นนายร้อยตรี เช่น เลือกเป็นทหารราบ ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารช่างและทหารสื่อสาร หรือนายทหารเรือ ก็จะเป็นพรคนาวิน พรคคลิน และพรนาวิกโยธิน) อย่างไรก็ตาม นายทหารคณะราษฎรส่วนใหญ่เป็นนายทหารระดับล่างหรือนายทหารชั้นผู้น้อย ดังนั้น การบรรจุนายทหารเข้าตำแหน่งบังคับบัญชาในระดับสูงและระดับกลางในกองทัพจึงต้องยอมรับให้ความไว้วางใจนายทหารระดับสูงที่เหลืออยู่ในกองทัพและไม่ใช่คณะราษฎร

ด้านกองทัพบก พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร เข้าเป็นผู้บัญชาการทหารบก ส่วนนายทหารคณะราษฎรอื่นๆ เข้าสังกัดในฝ่ายพลรบหรือในสายบังคับบัญชาของผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ โดยนายทหารคณะราษฎรชั้นผู้ใหญ่เข้ามาคุมในระดับเจ้ากรมเกือบทั้งหมด ได้แก่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการและรั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ เป็นผู้บังคับทหารปืนใหญ่ ส่วน พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพล ซึ่งแม้จะไม่ได้เป็นสมาชิกคณะราษฎร แต่ก็กล่าวได้ว่าเป็นผู้มีส่วนรับรู้กับการวางแผนปฏิวัติของคณะราษฎรและได้ถูกเรียกตัวเข้าช่วยงานคณะราษฎรตั้งแต่วันที่วันยึดอำนาจใหม่ๆ จากการเป็นผู้บังคับกรมทหารราบที่ 5 นครราชสีมา จึงได้รับความไว้วางใจให้คุมทหารราบทั้งหมดโดยเป็นผู้บังคับทหารราบ สำหรับกรมอากาศยาน ตำแหน่งเจ้ากรม ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในไม่ถูกแทรกแซง ส่วนตำแหน่งผู้บังคับทหารม้า และผู้บังคับทหารช่างและสื่อสารไม่พบว่าได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งนี้ มีเพียงการแต่งตั้งรองผู้บังคับเหล่าทหารทั้ง 2 และไม่ได้มาจากสมาชิกคณะราษฎร สำหรับตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ และผู้ช่วยผู้บัญชาทหารบกฝ่ายจังหวัดทหารบก ตลอดจน

ตำแหน่งบังคับบัญชาในระดับสูง ซึ่งทั้ง 2 ลายนี้เป็นฝ่ายผู้ช่วยพลรบนั้นตำแหน่งทั้งหมดเป็นของ นายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกคณะราษฎร (ดูแผนภูมิที่ 2)

ดังได้กล่าวถึงแล้วว่า คณะราษฎรสายทหารบกมีการจัดเป็นกลุ่มค่อนข้างชัดเจนมาแล้วตั้งแต่ ก่อนหน้าการปฏิวัติ (ดูบทที่ 1.1) โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่นำโดย พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และกลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อย ซึ่งกลุ่มใหญ่ที่สุด นำโดย พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม และกลุ่มเล็กเป็นกลุ่มนายทหารม้า นำโดย ร.อ.หลวงทักษิณนิยมศึก ทั้ง 2 กลุ่มใหญ่นี้พบว่ามีความ ชัดเจนมากเมื่อพิจารณาจากการบรรจุเข้าในตำแหน่งฝ่ายพลรบ กลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นอกจากนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เข้ามาในตำแหน่งผู้บังคับกรมที่สำคัญแล้ว นายทหารระดับล่างในกลุ่ม นี้ยังคงเกาะกุมกันอยู่ในกรมยุทธศาสตร์ทหารบก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขึ้นเป็นผู้บังคับกองร้อย นักเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่ง พ.อ.พระยาทรงสุรเดชได้ใช้เป็นกำลังทหารสำคัญของตนในการยึดอำนาจ เมื่อ 24 มิถุนายน ได้แก่ พ.ต.หลวงสุภะภักดิ์ศิลป และ ร.อ.หลวงชำนาญยุทธศิลป ยังคงเป็นอาจารย์ วิชาทหาร ร.อ.หลวงเชวงศักดิ์สงคราม ร.อ.หลวงธนสิทธิ์พิชัย ร.อ.หลวงสวัสดิ์ธรรมรงค์ และ ร.อ.ขุน สุจริตธรรมการ ทั้ง 4 นายนี้ เป็นครูวิชาทหารและเข้าคุมกองร้อยนักเรียนนายร้อย สำหรับกลุ่ม นายทหารชั้นผู้น้อย กลุ่มของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม เข้าคุมกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ 4 กองพัน เป็นกองพันทหารราบ 2 กองพัน ได้แก่ พ.ต.หลวงอำนาจสงคราม เป็นผู้บังคับกองพันทหาร ราบที่ 8 (บางซื่อ) ร.อ.หลวงพรหมโยธี เป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 3 (สะพานม้าพา) มี ร.ต.จำรูญ จิตรลักษณ์ และ ร.ต.สมาน เทพหัสดิน ณ อยุธยา อยู่ในกองพันนี้ด้วย กลุ่มของ พ.ต.หลวงพิบูล สงครามส่วนใหญ่สังกัดเหล่าทหารปืนใหญ่ โดยตัว พ.ต.หลวงพิบูลสงครามเป็นรองผู้บังคับทหาร ปืนใหญ่ หรือเป็นตำแหน่งรองจาก พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ในกองบังคับการทหารปืนใหญ่ มี ร.อ.หลวงอดุลเดชจรัส ร.ท.ขุนศรีศรากร ร.ท.ขุนพิพัฒน์สรการ ประจำอยู่ด้วย ส่วน 2 กองพันทหาร ปืนใหญ่ได้แก่ ร.อ.หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต เป็นผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 1 (บางซื่อ) มี ร.ท.ขุนนิมล สรกิจ เป็นผู้บังคับกองร้อยในสังกัด และ ร.อ.หลวงกาจสงคราม ผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 2 (บางซื่อ) มี ร.ท.ขุนเรืองวิยุทธ และ ร.ท.ขุนปลัดปรปักษ์ เป็นผู้บังคับกองร้อยในสังกัด สำหรับ กลุ่มของ ร.อ.หลวงทักษิณนิยมศึก ซึ่งตัวเขาเองได้เป็นผู้บังคับกองพันทหารม้าที่ 1 (บางซื่อ) นั้น

นายทหารในกลุ่มต่างก็ได้เป็นผู้บังคับกองร้อยในสังกัดกองพันนี้ ได้แก่ ร.ท.น้อม เกตุนิติ ร.ท.ทวน วิชัยชิตะ และ ร.ท.ไชย ประทีปะเสน (ดูแผนภูมิที่ 1) โดยสรุปก็คือ ตำแหน่งบังคับบัญชาสายพลรบระดับสูงนั้น นายทหารคณะราษฎรชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ยึดกุมได้ ส่วนในระดับคุมกำลังกองพันนายทหารคณะราษฎรชั้นผู้น้อยเป็นผู้ยึดกุมไว้ รวมทั้งหมด 5 กองพัน คือ ทหารราบ 2 กองพัน ทหารม้า 1 กองพัน และทหารปืนใหญ่ 2 กองพัน และทั้ง 5 กองพันนี้มีที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ (กองพันทหารราบ-ม้า-ปืนใหญ่-ช่างและสื่อสาร ทั้งหมด 34 กองพัน ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ 13 กองพัน เป็นกองพันทหารราบ 8 กองพันจาก 18 กองพัน, ทหารม้า 1 กองพันจาก 4 กองพัน, ทหารปืนใหญ่ 2 กองพันจาก 8 กองพัน ทหารช่างและสื่อสาร 2 กองพันจาก 4 กองพัน : ดูแผนภูมิที่ 4) เพราะสำหรับกองทัพแล้ว "กรุงเทพฯ เป็นหัวใจของเรา เพราะ 1) เป็นเมืองหลวง เป็นที่ตั้งของรัฐบาล 2) เป็นจุดสำคัญในทางยุทธศาสตร์ เพราะกำลังทหารของประเทศ ตลอดจนเครื่องใช้ไม้สอย และเสบียงอาหารรวมอยู่เกือบทั้งสิ้น ฉะนั้น ข้าศึกคงมุ่งอยู่แต่ที่กรุงเทพฯ แห่งเดียวเท่านั้น...."⁵⁷ และจากประสบการณ์ของการยึดอำนาจล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ก็เพียงแค่ควบคุมนายทหารบกระดับสูง และกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ไว้ให้ได้เท่านั้นก็ประสบความสำเร็จ

การคุมกำลังกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ แน่นหนายิ่งขึ้นเมื่อกลุ่ม พ.อ.พระยา ทรงสุรเดช ได้ผลักดันให้นายทหารที่เป็นอาจารย์-ครูวิชาทหารในกรมยุทธศึกษาทหารบกย้ายมาเป็นผู้บังคับกองพันและกองร้อยทหารราบเป็นจำนวนมาก เมื่อตอนกลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2475 กล่าวคือ พ.ต.หลวงสถูปยุทธศิลป์ ย้ายเป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 5 (ท่าพระจันทร์) และ พ.ต.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ย้ายเป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 7 (บางซื่อ) และครูวิชาทหารอีก 11 นาย ยศนายร้อยเอกและนายร้อยโท ได้ย้ายมาเป็นผู้บังคับกองร้อยในกองพันทหารราบที่ 4, 5, 6, 8 นอกจากนั้นยังมีครูวิชาทหารยศนายร้อยเอกอีก 2 นาย ได้รับแต่งตั้งให้ไปเป็นรองผู้บังคับกองพัน

⁵⁷ หลวงลวสุตมรรณ, ความรู้ทั่วไปในการทหาร (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2478), หน้า 306.

ทหารช่างที่ 1 (กรุงเทพฯ) และรองผู้บังคับกองพันทหารสื่อสารที่ 2 (อยุธยา)⁵⁸ ความเปลี่ยนแปลงการคุมกำลังครั้งนี้ แม้ภาพโดยรวมนั้นหมายถึงความแน่นอนในกองทัพของนายทหารคณะราษฎร แต่ภาพส่วนย่อยก็คือ การขยายตัวในการคุมกำลังกองพันทหารของสาย พ.อ.พระยาทรงสุรเดช

ด้านกรมทหารเรือ นายทหารคณะราษฎรสายทหารเรือจำนวน 18 นายนั้น ทั้งหมดเป็นนายทหารชั้นผู้น้อย ดังนั้นตำแหน่งบังคับบัญชาระดับสูงในระดับกรมและกองจึงยังคงเป็นของเหล่านายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่คณะราษฎร (ดูแผนภูมิที่ 6) น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย หัวหน้าคณะราษฎรสายทหารเรือได้เป็นผู้ช่วยเสนาธิการทหารเรือ และเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนนายทหารเรือ (โรงเรียนนายเรือผลิตนายทหารเรือเข้ารับราชการในกองทัพ ส่วนโรงเรียนนายทหารเรือรับนายทหารระดับกลางเข้ามาศึกษาเพื่อเตรียมตัวเป็นผู้บังคับการเรือหรือผู้บังคับบัญชาระดับสูงต่อไป) น.ต.หลวงศุภชลาศัย นายทหารอาวุโสรองลงมา ได้เป็น ผู้บังคับการกองเรือปืน ซึ่งมีเรือรบขนาดใหญ่อันเป็นกำลังหลักของกองทัพเรือรวม 6 ลำ (ดูรายชื่อเรือรบหลวงของกองเรือปืนในแผนภูมิที่ 5) และยังได้เป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงสุโขทัย ซึ่งเป็นเรือรบขนาดใหญ่ที่สุดและยังมีประสิทธิภาพที่สุดของกองเรือปืน ส่วนนายทหารเรือคณะราษฎรอื่นๆ นั้น นายทหารพรคนาวิน⁵⁹ ได้แก่

⁵⁸“คำสั่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ที่ 230/14014 ลงวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2475,” หนังสือพิมพ์ทหารบก 1:26 (22 มีนาคม 2475) : 42-52.

⁵⁹ชนิดและหน้าที่ของเรือในกองทัพเรือสยาม ประกอบด้วย

1. เรือปืน ใช้สำหรับทำการรักษาฝั่ง หรือใช้อย่างป้อมเคลื่อนที่ เรือชนิดนี้มีขนาดตั้งแต่ 800 ตัน ถึง 3,000 ตัน อาวุธปืนขนาด 4.7 ถึง 8 นิ้ว ในกองเรือปืนสยามมีเรือชนิดนี้อยู่ 6 ลำ มีเพียง 2 ลำที่มีขนาดตามกำหนด คือ เรือรบหลวงสุโขทัย และเรือรบหลวงรัตนโกสินทร์ ทั้ง 2 ลำนี้ขนาด 1,000 ตัน ส่วนอีก 4 ลำอยู่ระหว่าง 225-680 ตัน
2. เรือพิฆาตตอร์ปิโด ใช้แทนเรือลาดตระเวนได้หลายหน้าที่ เช่น ป้องกันกองเรือใหญ่ ต่อสู้เรือได้ น้ำ ทำการควบคุมและระวังรักษาเรือลำเลียงทหาร ขับไล่เรือใช้ตอร์ปิโด ส่วนหน้าที่เฉพาะคือเข้าตอติกองเรือใหญ่ ขำศึก หรือเรือลำเลียงทหารของข้าศึก เป็นต้น มี ขนาด 800 ถึง 3,000 ตัน อาวุธปืนมีขนาด 4.7 ถึง 5.4 นิ้ว กับมีตอร์ปิโดมาก กองทัพสยามมี 3 ลำ มีเพียง 1 ลำที่มีขนาดตามกำหนดคือ เรือรบหลวงพระร่วง 1,039 ตัน ส่วนอีก 2 ลำมีขนาด 375 ตัน

นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวดเรือปืนยามฝั่ง นายเรือเอก หลวงสังวรยุทธกิจ เป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงตอร์ปิโด 3 นายเรือโทจิบ ศิริไพบุลย์ เป็นต้นเรือรบหลวงตอร์ปิโด 4 ส่วนนายเรือเอกสงบ จรูญพร นายเรือเอก ชลิต กุลกำรธร และนายเรือโทหลิ (ชลี) ลินธุโสภณ ยังคงสำรองราชการกรมเสนาธิการทหารเรือเพื่อศึกษาในโรงเรียนนายทหารเรือต่อไป นายทหารพรรคกลิน ได้แก่ นายเรือเอก หลวงนิเทศกลกิจ เป็นต้นกลเรือรบหลวงรัตนโกสินทร์ นายเรือโทวัน รุยาพร เป็นต้นกลเรือรบหลวงพาลีรังทวีป นายเรือเอกทิพย์ ประสานสุข ประจำแผนกสารวัตรช่างกรมอุทการเรือ นายทหารพรรคนาวิกโยธิน ได้แก่ นายเรือโททองหล่อ (ทหาร) ขำศิริยุทธ นายเรือโทประเสริฐ สุขสมัย นายเรือตรีภูทาบ กาญจนสกุล นายเรือตรีชั้น รัศมีทัต นายเรือตรีทองดี ระงับภัย ทั้ง 5 นาย เข้าประจำกองยานพาหนะทหารเรือ กล่าวโดยสรุป แม้ว่านายทหารเรือคณะราษฎรจะเป็นชั้นผู้น้อยทำให้ไม่สามารถขึ้นสู่ตำแหน่งบังคับบัญชาาระดับสูงในกรมทหารเรือได้เหมือนสายทหารบก แต่เนื่องจากผู้บังคับบัญชากรมย่อยต่างๆ มีระดับยศนายนาวาโท นายนาวาตรี ดังนั้นจึงทำให้นายทหารเรือคณะราษฎรระดับล่างยศนายเรือเอกนายเรือโท สามารถเข้าคุมกำลังฝ่ายรบของ

3. เรือตอร์ปิโด เรือเหล่านี้ประเทศไทยฯ มักเล็กกันเสียเกือบหมดแล้ว เพราะเห็นว่ามิควมลบลัดในการรบน้อย แต่สำหรับประเทศเล็กยังคงใช้กันมากเพื่อรักษาลนามทุนระเบิด ควบคุมและป้องกันเรือสินค้าของตน และของประเทศเป็นกลางในน่านน้ำของตน ตรวจปากช่องปากอ่าวที่เรือค้าขายมาชุมนุมกัน และสำหรับตรวจเหตุการณ์มิให้ฝ่ายที่ทาลสงครามกันละเมิดกฎของสงครามในน่านน้ำของตน สำหรับหน้าที่โดยแท้ันั้น เพื่อให้เข้าต่อสู้ข้าศึกในเวลาจำเป็น เรือชนิดนี้มีขนาดตั้งแต่ 600 ตันลงมา อาวุธหนักไปในทางตอร์ปิโด กองทัพเรือสยามมีเรือชนิดนี้ 4 ลำขนาดลาละ 120 ตัน ส่วนเรือยามฝั่งก็จัดอยู่ในชนิดเรือตอร์ปิโดเพียงแต่มีขนาดเล็ก มีตอร์ปิโดเป็นอาวุธความเร็วสูง ใช้คนน้อย กองทัพเรือสยามมี 5 ลำ ขนาดลาละ 11 ตัน

4. เรือช่วยรบ เรือชนิดนี้ประกอบด้วยเรือต่างๆ เช่น เรือรบทุนระเบิด เรือกวาดทุนระเบิด เรือค้าขายติดอาวุธ เรือที่เลี้ยง เรือช่าง เรือลาละเลียงทหาร เรือกู้เรือไต้่น้ำ เป็นต้น กองทัพเรือสยามมี 6 ลำ ได้แก่ ร.ล. วิเทศกิจการ 850 ตัน ร.ล. เจนทะเล, ร.ล. หาญทะเล และ ร.ล. ลีวทะเล ลาละ 450 ตัน ร.ล. พระยม 110 ตัน ร.ล. ผีเสื้อน้ำ 90 ตัน ทุกลำมีอายุกว่า 30 ปีที่จะต้องปลดระวางไปแล้ว

ในด้านการบังคับบัญชาเรือ นอกจากจะมีผู้บังคับเรือแล้วยังต้องมีผู้ช่วยอีก 2 ฝ่าย คือ ผู้ช่วยฝ่ายเรือหรือพรรคนาวินที่เรียกว่า "ต้นเรือ" และผู้ช่วยฝ่ายช่างและเครื่องจักรหรือพรรคกลินที่เรียกว่า "ต้นกล"

ดู หลวงสรวุฒิสมรรถ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 57, หน้า 212-220.

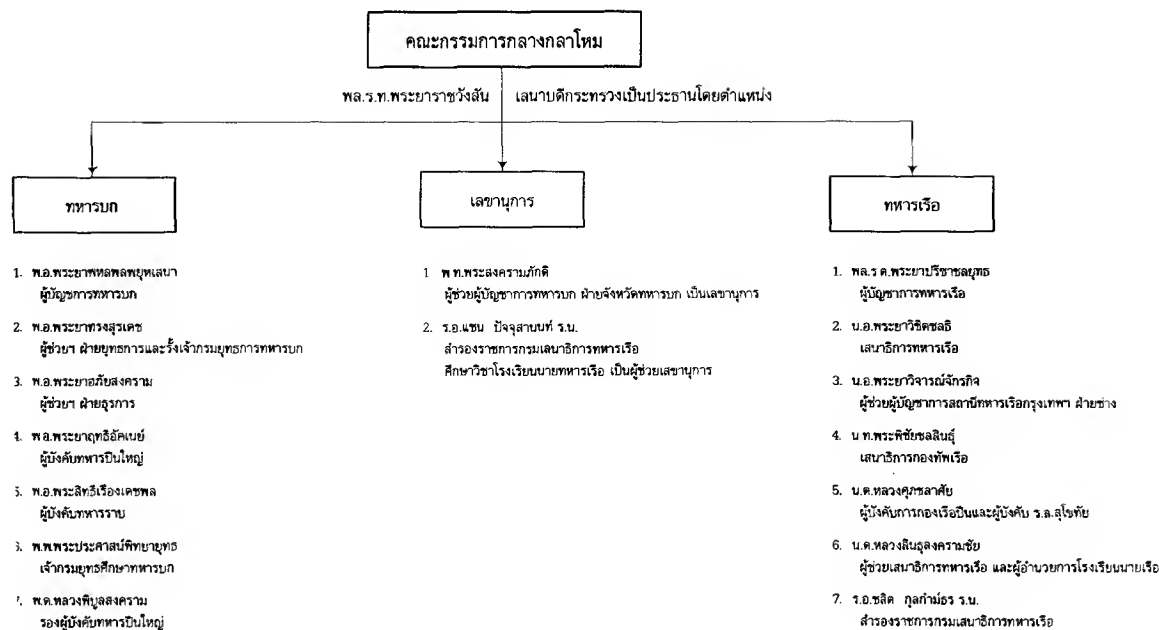
ทหารเรือ เช่น กองเรือปืน เรือรบหลวงสุโขทัย เรือรบหลวงพาสีรังทวีป หมวดเรือปืนยามฝั่งและ หมวดเรือดอร์ปีโด และยึดกุมกองยานพาหนะทหารเรือของเหล่านาวิกโยธิน

คุณลักษณะของนายทหารคณะราษฎรทั้งสายทหารบกและทหารเรือในลักษณะข้างต้นได้ แสดงออกอย่างชัดเจนในการแต่งตั้ง “คณะกรรมการกลางกลาโหม” โดยคณะราษฎรสายทหารบกนั้น นายทหารชั้นผู้ใหญ่ได้ยึดกุมที่นั่งไว้เกือบทั้งหมด ส่วนสายทหารเรือมีที่นั่งในตำแหน่งนี้ต่ำกว่าครึ่งหนึ่ง

จากรายนามคณะกรรมการกลางกลาโหม (ดูแผนภูมิที่ 8) ที่ผู้บัญชาการทหารบกเป็นผู้เสนอชื่อฝ่ายทหารบก ผู้บัญชาการทหารเรือเป็นผู้เสนอชื่อฝ่ายทหารเรือ เป็นที่น่าสังเกตว่า ขณะที่ทหารบกประกอบด้วย นายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกทั้ง 3 ฝ่าย และเจ้ากรม-ผู้บังคับเหล่าในสายยุทธการ และ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม หัวหน้ากลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อย แต่ทหารเรือนั้นผู้บัญชาการกองทัพเรือ และผู้บัญชาการสถานีทหารเรือกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นนายทหารระดับสูงในโครงสร้างใหม่ของกรมทหารเรือ ไม่ได้รับการแต่งตั้ง แต่แต่งตั้งนายทหารระดับรองลงมาแทน คือ เสนาธิการกองทัพเรือ และผู้ช่วยผู้บัญชาการสถานีทหารเรือกรุงเทพฯ ส่วนนายทหารเรือคณะราษฎร นอกจาก 2 นายนาวาตรีผู้อาวุโสสูงสุดของสายทหารเรือแล้ว จะเห็นว่าการแต่งตั้งนายเรือเอกชลิต กุลกำธร และนายเรือเอกแซน บัณฑิตานนท์ ซึ่งไม่ใช่คณะราษฎรนั้นเป็นความไว้วางใจจาก น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย

กล่าวโดยสรุป หลักยุทธศาสตร์ในการป้องกันประเทศนั้น กองทัพบกถือเป็นตัวหลักสำคัญ ขณะที่กรมทหารเรือและกรมอากาศยานถือว่าเป็นกำลังฝ่ายสนับสนุน ดังนั้นเห็นได้ว่านายทหารคณะราษฎรได้เข้าคุมการบังคับบัญชากองทัพบกไว้ได้อย่างมั่นคง แม้ว่าทางทหารเรือ นายทหารคณะราษฎรจะมีข้อจำกัดในด้านอาวุโสแต่ก็ได้เข้าคุมกำลังรบของฝ่ายทหารเรือเป็นจำนวนมากเพียงพอสำหรับการเป็นกำลังสนับสนุนสำหรับการรักษาความมั่นคงของระบอบใหม่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกรุงเทพฯ ถูกถือว่าเป็น “หัวใจ” หรือยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดนั้น นายทหารบกคณะราษฎรก็ยึดกุมกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ไว้ได้เกือบทั้งหมด

แผนภูมิที่ 8 โครงสร้างและรายนามคณะกรรมการกลางกลาโหม พ.ศ. 2475

ที่มา : “คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการกลางกลาโหมที่ 71/5834” ลงวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2475. และคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการกลางกลาโหมที่ 88/6536 ลงวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2475. นววิภาสศร 15:10 (ตุลาคม 2475).

3.2.4 ปัญหาหลังการเปลี่ยนแปลงภายในกองทัพ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพหรือกระทรวงกลาโหมหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 กล่าวได้ว่าเป็นบทบาทของกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นบทบาทของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช (คณะกรรมการกลางกลาโหม ได้รับการแต่งตั้งหลังจากการประกาศจัดโครงสร้างใหม่กองทัพและการประกาศปลดย้ายบรรดานายทหารแล้ว) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวตอบสนองต่อพลังลัทธิทหารอย่างเต็มที่ทั้งในด้านโครงสร้างที่ให้มีคณะกรรมการกลางกลาโหมขึ้นมาเป็นฝ่ายกำหนดทิศทางการพัฒนากองทัพ ตลอดจนการปลดย้ายบรรดานายทหาร แทนการตัดสินใจโดยผู้บังคับบัญชาระดับสูงเพียงคนเดียวที่อาจกระทำไปบนความพอใจส่วนตัว และอาจไม่มีความรู้ด้านเทคนิคทางทหารเพียงพอ ความสำเร็จที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งคือการได้เพิ่มงบประมาณกระทรวงกลาโหม⁶⁰ จากทั้งงบประมาณกระทรวงกลาโหม (หรือที่เรียกว่า กระทรวงฝ่ายป้องกันพระราชอาณาจักรในระบอบเก่า อันรวมระหว่างทหารบก ทหารเรือ กรมอากาศยาน กรมแผนที่ และกรมอุทกศาสตร์ เคยขึ้นสูงสุดถึง 23.2 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2468 แต่ปีถัดนั้นมาได้ลดต่ำลงมา และเหลือเพียง 13.3 ล้านบาทในงบประมาณปี พ.ศ. 2475 แม้ว่ารัฐบาลใหม่ภายใต้การนำของพระยามโนปกรณนิติธาดาจะได้พยายามจัดงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. 2476 ให้เข้าสู่ดุลยภาพ โดยงบรวมของรัฐบาลลดลงจาก 74.4 ล้านบาทเหลือ 72.4 ล้านบาท หรือลดลง 2 ล้านบาท แต่งบประมาณกระทรวงกลาโหมกลับเพิ่มขึ้นจากปีก่อนถึง 1.7 ล้านบาท คือได้ถึง 15,051,279 ล้านบาท (งบกระทรวงมหาดไทยเป็นอันดับ 1 มี 16.5 ล้านบาท หรือเพิ่มจากปีก่อน 1.1 ล้านบาท น้อยกว่าอัตราเพิ่มของกระทรวงกลาโหม) อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงภายในกองทัพ แม้จะเห็นว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างราบรื่น แต่ก็ยังมีปัญหาที่สำคัญ 3 ประการที่คงค้างอยู่ภายในกองทัพและจะมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระยะถัดมา

⁶⁰ ดู จิตราภรณ์ ไชยกันทา, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 18, หน้า 401.

ปัญหาแรก เป็นปัญหาเรื่องทิศทางการพัฒนากองทัพที่สะท้อนให้เห็นความกลัวของนายทหารเรือที่จะถูกลดบทบาทและขนาดของกองทัพเรือโดยนายทหารบก กล่าวคือ การจัดรูปโครงสร้างกระทรวงกลาโหมใหม่ก่อนข้างจะได้รับการยอมรับจากนายทหารคณะราษฎรและจากสายตาของบุคคลภายนอกโดยเปรียบเทียบคือ ในการจัดวางโครงการของกรมตำรวจใหม่นั้นได้อ้างอิงถึงความสำเร็จที่จะทำให้กรมตำรวจมีความ “กระตือรือร้นของกระทรวงกลาโหมที่ได้ทำมาแล้ว” กล่าวคือ (กรมตำรวจ-กระทรวงกลาโหม) “แต่เดิมมาแบ่งเป็นหลายกรมหลายกอง ผู้บังคับการก็มีมาก การบังคับบัญชาไม่กระตือรือร้นอย่างที่สมควรจะเปลี่ยนแปลงให้ทันความปรารถนาแห่งปัจจุบันสมัยนี้” ผลของการได้คิดนี้คือรวมกองให้แนบเนียนและคนใดที่ไม่จำเป็นก็คัดออกเสียบ้างสำหรับชั้นหัวหน้าส่วนชั้นรองๆ ไม่กระทบกระเทือนนอกจากว่ามีราศีมังกร⁶¹ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างกรมทหารเรือที่เปลี่ยนแปลงไปในแบบเดียวกับโครงสร้างของกองทัพบกนั้น (ดูแผนภูมิที่ 6) ไม่น่าที่จะได้รับความพึงพอใจจากเหล่านายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ซึ่งเป็นนายทหารที่มีหน้าที่จัดวางโครงสร้างกองทัพเรือมาตลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2468 ในตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ ความไม่พอใจหรือไม่เห็นด้วยกับโครงสร้าง “กรมทหารเรือ” นี้ ได้แสดงออกอย่างชัดเจนเมื่อมีประกาศให้แก้ไขโครงสร้างของ “กองทัพเรือ” ใหม่ เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 หรือภายหลังที่พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีได้รัฐประหารหรือยึดอำนาจไว้ได้อย่างเด็ดขาดเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ความหมายของการประกาศแก้ไขโครงสร้างกองทัพเรือหรือ “ประกาศแก้ไขเพิ่มเติมประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักร” ฉบับนี้คือ เป็นการช่วงชิงโอกาสของนายทหารเรือชั้นอาวุโสในช่วงที่นายกรัฐมนตรีมีอำนาจประกาศใช้พระราชบัญญัติเป็นกฎหมายบังคับได้โดยไม่ต้องผ่านการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร⁶² โครงสร้างใหม่ของกองทัพเรือจึงถูกแบ่งออกเป็น 6 หน่วยใหญ่ (ดูแผนภูมิที่ 7) และ

⁶¹ เป็นคำแถลงของพระยามานวราชเสวี แทนประธานคณะกรรมการราษฎร เรื่อง ประกาศจัดวางโครงการกรมตำรวจ ร.ง.ส. ครั้งที่ 34/2475 (วิลาวัณย์), 16 พฤศจิกายน 2475.

⁶² ประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักร เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 สามารถบังคับใช้โดยการลงมติเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร และเช่นเดียวกันในกรณีประกาศจัดวางโครงการกรมตำรวจ ก็ต้องผ่านการลงมติเห็นชอบ

โครงสร้างใหม่ของกองทัพเรือนี้จะยังคงอยู่ต่อไป แม้ว่าตอนกลางเดือนธันวาคม พ.ศ. 2476 จะได้มีการปรับปรุงโครงสร้างใหญ่กระทรวงกลาโหม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนกองทัพบก และสิ่งที่สะท้อนออกมาจากการประกาศแก้ไขโครงสร้างกองทัพเรือเมื่อกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2476 คือ ความล้มเหลวในอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการกลางกลาโหม

ประเด็นสำคัญที่สร้างความกลัวให้แก่ฝ่ายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ คือ การกำหนดยุทธศาสตร์ป้องกันประเทศโดยนายทหารบก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทด้านเสนาธิการของกองทัพและของคณะราษฎร มีแนวคิดในการเน้นเสริมกำลังรบของฝ่ายทหารบกและเพิ่มแสนยานุภาพทางอากาศยานแทนกองทัพเรือ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชพิจารณาว่าสงครามครั้งต่อไปเครื่องบินจะเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพมีความเร็วและมีความคล่องตัวมากขึ้นในการสงคราม พ.อ.พระยาทรงสุรเดชให้ความสนใจในเรื่องนี้ถึงกับเขียนเรื่อง “ป้องกันต่อสู้เครื่องบินและเรือไอพิช” ลงพิมพ์ในวารสารยุทธโศภ เล่ม 39 ตอนที่ 7 (เมษายน พ.ศ. 2474) ทั้งฉบับมีเพียงเรื่องเดียว และเรื่องนี้ได้นำกลับมาพิมพ์อีกครั้งหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 โดยลงเป็นตอนๆ ใน “หนังสือพิมพ์ทหารบก” ซึ่งเป็นวารสารรายสัปดาห์ของทหารบกที่ออกมาแทนวารสารยุทธโศภ โดยมีแนวความคิดว่า “การป้องกันประเทศทางทะเล เป็นสิ่งที่ยุ่งยากมาก จะป้องกันแต่ละจุดที่คาดว่าจะรักษาการยกพลขึ้นบกย่อมทำไม่ได้ เพราะทะเลเปิดระยะทางหลายร้อยกิโลเมตร ไม่มีกำลังพลและอาวุธพอ แต่จะป้องกันโดยการลงทุนน้อย ลาดตระเวนด้วยเครื่องบิน และเรือเร็วขนาดเล็ก ติดอาวุธร้ายแรงจำนวนน้อยคล่องตัว”⁶³ ดังนั้นจึงควรกำหนดขอบเขตกำลังความสามารถของกองทัพเรือเพื่อช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยและรักษาชายฝั่งทะเลแล้วหันไปเพิ่มแสนยานุภาพทางอากาศยานแทน เพราะใช้เงินน้อยกว่าโครงการกองทัพเรือมาก และสำหรับกองทัพบกอาวุธที่ควรจะมีใน

จากสภาผู้แทนราษฎร แต่ “ประกาศแก้ไขเพิ่มเติมประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักร” ลงวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2475 ไม่พบว่าได้เคยเข้าเป็นวาระการประชุมของสภาผู้แทนราษฎรแต่อย่างใด.

⁶³ สสำรวจ กาญจนสิทธิ์, ท.ส. เจ้าคุณทรงสุรเดช (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประมวลสาส์น, ม.ป.ป.), หน้า 141-143.

กองทัพคือ ธรบและบินต่อสู้อากาศยาน⁶⁴ แนวคิดที่จะเพิ่มบทบาทอากาศยาน โดยเข้าแทนที่บทบาทของกองทัพเรือได้ถูกปฏิเสธอย่างชัดเจนจาก พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน เสนาธิการกระทรวงกลาโหม นายทหารเรืออาวุโสที่สุดในกองทัพโดยการแสดงปาฐกถาที่ราชนาวิกสภาเรื่อง "ยุทธศาสตร์ทางอากาศ" เมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2475 พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน กล่าวว่า ถึงแม้เครื่องบินจะได้มีบทบาทสำคัญในสงครามโลกครั้งที่ 1 และสร้าง "ความระส่ำระสายในทางความคิดขึ้นในพวกทหารบกทหารเรือทั่วโลก" โดยกล่าวว่า "อากาศยานจะเป็นอาวุธสำคัญที่สุดในหมู่อาวุธของทหารทั้งปวง และอาจขับไล่ทหารบกทหารเรือออกเสียจากโลกได้... แต่สำหรับทหารบกนั้นเครื่องบินเป็นอาวุธประกอบหรือเพิ่มเติม มิได้ทำให้ฐานะหรือรากของการทหารบกเปลี่ยนแปลงไปได้มาก เพราะฉะนั้นการโต้เถียงจึงไม่รุนแรงนัก ส่วนสำหรับทหารเรื่อนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเครื่องบินแทนเรือได้ทหารเรือก็ต้องเลิกไป เพราะเรือเป็นรากของการทหารเรือ ฉะนั้นการโต้เถียงต่อสู้เอาความสำคัญและความจำเป็นกันจึงมีในระหว่างทหารเรือกับอากาศยานมากกว่าในระหว่างทหารบกกับอากาศยาน" และสำหรับความคิดของ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน แล้ว "เครื่องบินจะแทนเรือในสงครามทางทะเลไม่ได้ เรือกับเครื่องบินยังต้องทำการโดยอาศัยกัน และเรือยังคงเป็นพาหนะของเครื่องบินอยู่"⁶⁵

อย่างไรก็ตาม ในระยะปีแรกหลังการปฏิวัติ แม้ว่าจะยังไม่ปรากฏความชัดเจนในการขัดแย้งด้านยุทธศาสตร์การป้องกันประเทศตามแนวทางของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชกับนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ แต่ก็มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ได้เน้นการเพิ่มสมรรถภาพให้กองทัพบกเป็นสำคัญ นักเรียนนายร้อยทหารบกที่เพิ่งจบรุ่น พ.ศ. 2475 และในระยะถัดมาได้เป็นนายทหารคนสนิทของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กล่าวว่า "ทันทีที่ยึดอำนาจสำเร็จ พันเอกพระยาทรงสุรเดชได้ปรับปรุงกองทัพบก และสั่งซื้ออาวุธทันสมัย รถถัง 76 มีปืนใหญ่ 36 ม.ม. และปืนกล รถต่อสู้

⁶⁴ เสือทอง ศุภโสภณ, *ชีวิตทางการเมืองของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์* (พระนคร: วัชรินทร์การพิมพ์, 2514), หน้า 112-114.

⁶⁵ นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ปาฐกถา), "ยุทธศาสตร์ทางอากาศ," *นาวิกศาสตร์* 15:11 (พฤศจิกายน 2475) : 2262-2305 และ 15:12 (ธันวาคม 2475) : 2572-2597.

อากาศยานพร้อมปืนขนาด 75 มม. ปืนกลหนักทันสมัยจำนวนหนึ่ง.... รถถัง 76 ทางราชการมุ่งหมายให้ประจำกองพันทหารราบต่างๆ กองพันละ 2 คัน”⁶⁶ ขณะเดียวกันก็มีหลักฐานรายงานจากสถานทูตอังกฤษว่า กระทรวงกลาโหมได้สั่งรถบรรทุกดอดจ์ (Dodge) 40 คัน พร้อมติดปืนกลคันละ 1-2 กระบอก รถถัง 10 คัน และอาจจะสั่งเพิ่มอีกมากกว่า 20 คัน ถ้ากองทัพพึงพอใจในประสิทธิภาพ ส่วนปืนต่อสู้อากาศยานสั่งไป 60 กระบอกจะถูกส่งจากอังกฤษมาถึงกรุงเทพฯ ในราวเดือนมีนาคม พ.ศ. 2475⁶⁷ ประมาณว่ากองทัพจะใช้งบประมาณเพื่อเพิ่มสมรรถภาพครั้งนี้ถึง 4 ล้านบาท⁶⁸ ขณะที่ด้านกองทัพเรือก็มีรายงานของผู้แทนต่อเรือวิกเกอร์อาร์มสตรอง (Messers Vicher Armstrong) ประเทศอังกฤษแจ้งว่า คณะกรรมการกลางกลาโหมตกลงเห็นชอบกับโครงการปรับปรุงองค์การและแสนยานุภาพของกองทัพเรือ โดยคิดจะสั่งซื้อเรือตอร์ปิโด ขนาด 15 ตัน 10 ลำ สำหรับบรรทุกตอร์ปิโดขนาด 18 นิ้ว 4 ท่อ และปืนต่อสู้อากาศยานขนาด 76 มม. และ 57 มม. พร้อมทั้งเรือรบแบบเดียวกับเรือรบหลวงสุโขทัยอีก 2 ลำ แต่ปัญหาสำคัญที่เป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง คือ การขาดงบประมาณ⁶⁹ กล่าวโดยสรุป แม้ว่าสยามจะเป็นประเทศที่มีงบประมาณน้อยก็จริง ซึ่งทำให้การลงทุนซื้อเรือรบแต่ละลำต้องใช้เงินจำนวนมาก แต่ประเด็นที่น่าจะนำความไม่พอใจหรือความกลัวของฝ่ายทหารเรือก็คือ ภายใต้การนำทางทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กองทัพเรืออาจไม่ได้รับความใส่ใจที่มากพอ ในขณะที่เรือรบเกือบทุกลำในกองทัพเรือมีอายุที่จะต้องถูกปลดระวางแล้ว ความไม่พอใจทางฝ่ายทหารเรือดังกล่าวจึงน่าจะเป็นประเด็นหนึ่งที่มีผลต่อความผันแปรทางการเมืองในระยะถัดมา แต่หลังจากกรณีกบฏบวรเดช กองทัพเรือก็ได้รับการเอาใจใส่มากขึ้นโดยการอนุมัติงบประมาณพัฒนากองทัพเรืออย่างขนานใหญ่ด้วยงบประมาณพิเศษที่มากกว่างบประมาณประจำปีของกระทรวงกลาโหม

⁶⁶ สำนวน กายจนสิทธิ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 63, หน้า 54.

⁶⁷ F.O.371/17174, Colonel Stockley's report on Siam, 31 Dec. 1932.

⁶⁸ จิตราภรณ์ ไชยกันทา, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 18, หน้า 305.

⁶⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 306-307.

ปัญหาที่สอง เป็นปัญหาภายในกองทัพบก โครงสร้างใหม่กองทัพบกที่ผลักดันตามแนวคิดของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นประเด็นของความไม่ลงรอยหรือขัดแย้งกันภายในกลุ่มผู้นำทางทหารของคณะราษฎรอย่างรุนแรง คำอธิบายอย่างสั้นที่สุดในประเด็นนี้คือ หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 พ.อ.พระยาทรงสุรเดชและนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในกลุ่มของเขาได้หมดบทบาทและหมดอำนาจในกองทัพ โดยการเข้ามาับบทบาทแทนของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ไม่พบว่ามี การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกองทัพบกแต่อย่างใด แต่โครงสร้างกองทัพบกของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กลับช่วยให้ นายทหารคณะราษฎรเข้าคุมการบังคับบัญชาฝ่ายพลรบได้ทั้งหมด ตลอดจนในระดับกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ และในทางกลับกัน ทั้งโครงสร้างของกองทัพบกและการปลดย้ายบรรดานายทหารย่อมสร้างความไม่พอใจให้แก่ นายทหารที่ได้เคยบังคับบัญชา กองพันทหาร (ผู้บังคับบัญชาระดับกองพล-กรม ถูกปลดเกือบหมด) นั่นคือ 18 กองพันทหารราบ เหลือผู้บังคับบัญชาจากโครงสร้างเก่า 4 นาย 2 นายยังคงบังคับกองพันในกรุงเทพฯ 1 นาย ย้ายเข้ากรุงเทพฯ อีก 1 นายยังคงอยู่ต่างจังหวัดเช่นเดิม ส่วน 4 กองพันทหารม้าเหลือผู้บังคับกองพัน 2 นาย โดย 1 นายถูกย้ายจากกองพันที่อยู่ในกรุงเทพฯ ไปบังคับกองพันที่สระบุรี สำหรับ 8 กองพันทหารปืนใหญ่ เหลือผู้บังคับกองพัน 5 นาย และผู้บังคับกองพันที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้ง 2 กองพันถูกย้ายไปบังคับหน่วยที่ปราจีนบุรีและราชบุรี (ดูแผนภูมิที่ 3, 4) ส่วนนายทหารสัญญาบัตรที่อยู่ในหน่วยกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ต่างก็ถูกย้ายหรือขอย้ายตัวเองไปอยู่หน่วยในต่างจังหวัด⁷⁰ พ.ต.หลวงจบกะบวนยุทธ อดีตผู้บังคับกองพันที่ 1 กรมทหารราบที่ 2 (ปราจีนบุรี) ซึ่งถูกย้ายเข้าประจำกรมยุทธการทหารบก และให้มีหน้าที่เขียนตำราทางทหาร ได้ทำความเข้าใจต่อการย้ายนายทหารบังคับบัญชากองพันครั้งใหญ่นี้ว่า “เพราะการที่จะปล่อยให้คุมทหารจำนวนมากอยู่โดยคณะรัฐบาลยังไม่แน่ใจในตัวผู้บังคับกองพันนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องที่ถูกต้องนัก กำลังอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเรื่องที่ไม่น่าจะเกิดมักจะเกิดได้เสมอ”⁷¹ อย่างไรก็ตามนายทหารที่ถูกปลดย้าย ย่อมเชื่อว่า

⁷⁰ พ.ล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 25, หน้า 208.

⁷¹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี หลวงจบกะบวนยุทธ อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 24, หน้า 21.

นายทหารคณะราษฎร “เล่นพรรคพวก” และเริ่มมีข่าวลือตั้งแต่เดือนสิงหาคมว่า “จะมีการจลาจลเกิดขึ้นในบ้านเมือง” และเชื่อว่า “จะเกิดในวงของทหารนี้เองเป็นส่วนที่ค่อนข้างจะแน่มาก”⁷²

คำสั่งของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ที่เรียกได้ว่าเป็นการ “เอาไฟเผากองทัพ”⁷³ คือ คำสั่งให้ยุบเลิกโรงเรียนเสนาธิการทหารบกและสั่งทำลายตำราเรียนวิชาทหารของโรงเรียนนี้ โรงเรียนเสนาธิการทหารบกเป็นสถาบันชั้นสูงสุดของกองทัพบก (กองทัพเรือ คือ โรงเรียนนายทหารเรือ) “เพื่ออบรมสั่งสอนนายทหารให้มีความรู้ความสามารถเป็นผู้อำนวยการ, วางแผนทางยุทธการ, ช่วยเหลือผู้บังคับบัญชาให้ตกลงใจถูกต้องทันกับเหตุการณ์ ทั้งให้มีความรู้ ความสามารถอย่างกว้างขวาง”⁷⁴ ก่อตั้งและเปิดสอนอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ. 2452 รวมนายทหารที่จบจากโรงเรียนนี้ 146 นาย หรือ 21 รุ่น เมื่อถึง พ.ศ. 2475 (รุ่นที่ 20 และรุ่นที่ 21 ไม่จบ เพราะโรงเรียนถูกยุบเสียก่อน) และนายทหารคณะราษฎรส่วนใหญ่ก็จบจากโรงเรียนนี้เช่นกัน เช่น พ.ต.หลวงอำนาจสงคราม พ.ต.หลวงกาจสงคราม ร.อ.หลวงชาญสงคราม ร.อ.หลวงธนสิทธิ์พิชัย และสมาชิกที่มีบรรดาศักดิ์เป็น “ขุน” เกือบทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งการจบจากโรงเรียนนี้ทำให้เขาได้มีโอกาสไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส⁷⁵ แผนการของกองทัพบกได้กำหนดให้นายทหารที่จบจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกนั้นไม่เพียงแต่ให้ความก้าวหน้าในอาชีพทหารได้เร็วแล้ว ยังมีโอกาสเป็นผู้บังคับกองร้อยและกองพันทหารด้วย⁷⁶ ดังนั้นความพยายามแย่งชิงกันเข้าศึกษาในโรงเรียนนี้ โดยการวิ่งเส้นสายจึงเกิดขึ้น ตลอดทั้งเกิดการแบ่งพรรคระหว่างนายทหารธรรมดา กับฝ่ายเสนาธิการ⁷⁷ อย่างไรก็ตาม คำสั่งยุบเลิกโรงเรียนและทำลายตำราวิชาทหารของ

⁷² กษ., สร.0201-16/36, จดหมายลงวันที่ 10, 11, 13, 16, 30, 31 สิงหาคม พ.ศ. 2475.

⁷³ พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 52, หน้า 73-74.

⁷⁴ คำอธิบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม *เสนาธิการรำลึก* (จัดทำในโอกาสวันคล้ายวันสถาปนาโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ครบรอบ 60 ปี), (ม.ป.ท., 2513).

⁷⁵ เพิ่งอ้าง.

⁷⁶ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 25, หน้า 182.

⁷⁷ พล.ต. ส. ครานูชิต, “ประวัติสังเขปการเสนาธิการไทย,” อ้างใน *เสนาธิการรำลึก* อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 75.

โรงเรียนนี้น่าจะเป็นผลจากความเชื่อมั่นในวิชาทหารแบบเยอรมันของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เพราะหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เยอรมันได้แพ้สงครามทำให้กองทัพสยามปรับตัวไปเอาแบบฝรั่งเศส ซึ่งเป็นผู้ชนะสงครามทั้งด้านยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการรบและการอำนวยการ⁷⁸ ดังนั้น คำสั่งของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ไม่เพียงจะสร้างความขัดแย้งกับกลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยในคณะราษฎร หากได้สร้างความไม่พอใจให้แก่นายทหารซึ่งมาจากโรงเรียนนี้ หรือประมาณว่าเท่ากับ 1 ใน 7 ของจำนวนนายทหารชั้นสัญญาบัตรทั้งหมด

ปัญหาที่สาม เป็นปัญหาสำคัญที่สุดที่กลุ่มผู้นำกองทัพกลุ่มใหม่จะต้องเผชิญหน้า คือ ความจงรักภักดี การเชื่อฟังคำสั่ง และการรักษาระเบียบวินัยจากนายทหารผู้ได้บังคับบัญชา กองทัพทรงประสิทธิภาพพออยู่ได้เมื่อการเชื่อฟังคำสั่งหรือคำบังคับบัญชาของนายทหารเป็นตามลำดับชั้นจากสูงสูดต่ำนั้นเป็นไปอย่างเคร่งครัด กระทั่งต่ำสุด คือ พลทหาร เพราะ “นายทหารเมื่อขึ้นชื่อว่าเป็นนายแล้วย่อมต้องมีอำนาจเป็นธรรมดา เมื่อสั่งอะไรไปแล้วพลทหารจำจะต้องปฏิบัติตามไป ถึงแม้ว่าคำสั่งนั้นจะผิดออกโทนโทก็ตาม”⁷⁹ ขณะเดียวกัน “วินัย” ก็เป็นรากเหง้าสำคัญของทหาร “หมายความว่า จะต้องประพฤติอยู่ในขอบเขตอันกำหนดไว้ ถ้าหากว่าทหารไม่มีวินัย เป็นต้นว่าจะทำอะไรก็ได้ตามความพอใจ กำลังของชาติซึ่งอยู่รวมเป็นกองทัพหรือรวมเป็นกองทหารต่างๆ นั้นเองจะไม่ดำรงอยู่ได้ วินัยเป็นสิ่งประกอบที่จะให้กำลังของชาติดำรงอยู่ได้ ถ้าไม่มีวินัย ทหารก็ไม่ผิดกับโจร”⁸⁰ การเชื่อฟังคำสั่ง เคารพวินัย ตลอดจนความรู้สึกเป็นหมู่เหล่าเดียวกัน (esprit de corps) ได้รับการฝึกอบรมมาตั้งแต่อยู่ในโรงเรียนนายร้อย แต่ในช่วงปลายของระบอบเก่าได้เกิดความรู้สึกว่า “นายทหารแบ่งเป็นพวก

⁷⁸ “ชีวประวัติของพลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอก หลวงสุทธิสารธนากร,” ใน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอก หลวงสุทธิสารธนากร (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, 2511), หน้า 97-99.

⁷⁹ นายเรือเอกลวิสต์ จันทมนัณ, “นายทหารกับสุภาพบุรุษ,” นววิศาสตร์ 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2039.

⁸⁰ หลวงลวรวิธสมรรถ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 57, หน้า 16-18.

เป็นเหล่า ความสามัคคีเหลวเหลก”⁸¹ในช่วงดังกล่าวนี้นายทหารชั้นผู้ใหญ่ได้พยายามเรียกร้องให้ “บรรดาเพื่อนนายทหารด้วยกัน เราควรถือประหนึ่งว่าเป็นญาติอันสนิท เพราะเหตุว่าคงถึงเวลาคราวหนึ่ง ซึ่งเราย่อมจะไปทำการร่วมทุกข์สุขด้วยกัน ในเมื่อต้องกระทำการตามหน้าที่เพื่อประโยชน์แห่งการรักษาชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์, บ้านเกิดเมืองมารดร เราควรจะต้องมีความนับถือกันตามลำดับชั้น ช่วยเหลือกันในเรื่องที่ควรจักทำได้ในทางกำลังน้ำใจกำลังกาย...”⁸² การพังทลายของความรู้สึกเป็นหมู่เหล่าเดียวกัน วินัยไม่ถูกรักษา เช่น แสดงออกโดย “การวิพากษ์วิจารณ์ผู้บังคับบัญชา, หน่วยทหาร, หลักการในกองทัพ.... และอันใดที่ขัดต่อกฎ, ข้อบังคับ, คำสั่งหรือแบบธรรมเนียม เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นการทำลายกองทัพ”⁸³ เพราะในท้ายสุดแล้วการเชื่อฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อผู้บังคับบัญชาก็จะสูญสลายไป การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 โดยฝ่ายทหารเท่ากับการแตกกระจายของหลักการที่ทรงประสิทธิภาพของกองทัพ และขณะเดียวกัน กลุ่มผู้นำกองทัพกลุ่มใหม่ก็ต้องเผชิญหน้ากับปัญหานี้อย่างรุนแรงเช่นกัน แม้ว่าการกระทำลัทธิปฏิญญาต่อธงไชยเฉลิมพลของทหารบกทหารเรือหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จะได้บรรจุถ้อยคำว่า “ข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชารับชอบด้วยกฎหมาย และแบบธรรมเนียมของทหาร”⁸⁴ อย่างไรก็ตาม ก็ดูจะเป็นถ้อยคำกระทำลัทธิที่เลื่อนลอย กรณีคราวกบฏบวรเดช พ.ศ. 2476 เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของปัญหานี้ในกองทัพ

⁸¹ หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต, “สละชีวิตเพื่อคนข้างหลัง,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (คว้น จินตะคุณ) อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 23.

⁸² นายพลตรี พระยาประเสริฐสงคราม, “หลักที่นายทหารควรปฏิบัติ,” ยุทธโฆษ 40:6 (มีนาคม 2474) : 1706 และผู้เขียนคนเดียวกัน “เดือนเพื่อนนายทหาร,” ยุทธโฆษ 40:3 (พฤศจิกายน 2474) : 1363-1371.

⁸³ เสนาธิการรำลึก, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 75.

⁸⁴ อ้างใน “ข่าวทหารเรือ,” นาวิกศาสตร์ 15:12 (ธันวาคม 2475) : 2679.

บทที่ 4

รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดากับการต่อต้านคณะราษฎร

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 คณะราษฎร เป็นกลุ่มที่มีอำนาจและอิทธิพลในวงการเมืองของประเทศ แต่กระนั้น คณะราษฎรก็ตระหนักดีว่า เหตุการณ์เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 หรือวันเปลี่ยนระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญเป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้น ระบอบใหม่ยังไม่ได้ลงรากที่มั่นคง ความกลัวที่มีอยู่ในจิตใจของหมู่สมาชิกคณะราษฎรอย่างยิ่ง คือ ความกลัวที่จะถูกต่อต้านจากพระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้าทั้งทหารและพลเรือนที่ถูกปลดออกจากราชการเป็นจำนวนมากที่อาจรวมตัวต่อต้านคณะราษฎรและระบอบการปกครองอย่างใหม่ โดยหวนกลับไปสู่การสถาปนาระบอบเก่าหรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชขึ้นอีกครั้ง ขณะเดียวกัน คณะราษฎรก็ยอมรับว่ากลุ่มของตนเป็นเพียงกลุ่มเล็กๆ และส่วนใหญ่ยังอ่อนอาวุโสหรือเป็นผู้เยาว์ในสังคม ดังนั้นจึงยังไม่มีประสบการณ์เพียงพอที่จะขึ้นมาเป็นฝ่ายบริหารเสียเอง ตลอดทั้งอาจไม่ได้รับการยอมรับจากคนในประเทศและจากรัฐบาลต่างประเทศ ซึ่งสยามต้องให้ความสำคัญสูงมากต่อท่าทีของรัฐบาลต่างประเทศโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส ที่ทั้ง 2 ประเทศนี้มีอำณานิคมอยู่รายรอบสยามและมีผลประโยชน์ในสยามอยู่มากยิ่ง ปัจจัยดังกล่าวนี้ทำให้คณะราษฎร ได้เชื่อเชียวเล่ห์ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็น “คนชั้นกลาง” และเป็นกลุ่มพลังหลักของสังคม ให้เข้ามาร่วมมือทั้งในด้านฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ การเข้ามาร่วมมือของเหล่าข้าราชการชั้นใหญ่นี้ไม่เพียงแต่จะช่วยให้คำอธิบายที่ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งยิ่งใหญ่นี้เป็นเรื่องภายในประเทศอย่างลมจริงเท่านั้น แต่ประเด็นที่สำคัญยิ่งก็คือ เป็นการแสดงออกถึงข้อยืนยันในคำอธิบายว่า ความกลัวต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง เช่น การเลิกล้มสถาบัน

พระมหากษัตริย์ การประหารฝ่ายเจ้านายนั้น เป็นสิ่งที่ไม่เกิดขึ้นเหมือนเช่นในประวัติศาสตร์ การปฏิวัติของประเทศอื่นๆ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคณะราษฎรจะได้ประสานความร่วมมือและการสนับสนุนจากกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แต่คณะราษฎรเองก็มีความเชื่อมั่นว่ากลุ่มของตนสามารถที่จะควบคุมและผลักดันทิศทางนโยบายและการดำเนินงานของฝ่ายรัฐบาลทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ให้เปลี่ยนแปลงไปตามความมุ่งหวังที่ได้ร่วมมือกันทำการปฏิวัติ โดยการเข้ามามีที่นั่งในคณะกรรมการราษฎรจำนวนมาก และการเข้าคุมสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งตาม “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว” ให้อำนาจไว้กับสภาผู้สูงยิ่ง แต่ทว่าหลังการประกาศใช้ “รัฐธรรมนูญ” ฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 หรือรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้ลดทอนอำนาจของสภาผู้แทนราษฎร และอำนาจที่แท้จริงของฝ่ายบริหารได้มาอยู่ในมือของ “นายกรัฐมนตรี” เหล่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีแนวคิดอนุรักษนิยม หรือเรียกได้ว่าเป็นกลุ่มอนุรักษนิยมที่ยึดกุมตำแหน่งสำคัญๆ ในฝ่ายบริหารนั้น ก็ได้กลายเป็นกลุ่มอำนาจหลักใหม่อีกกลุ่มหนึ่ง และอาศัยช่องว่างจากความแตกแยกภายในคณะราษฎร ดึงกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่นำโดย พ.อ.พระยาทรงสุรเดชให้เข้ามาสนับสนุนฝ่ายตน ตลอดทั้งแสวงหาความสนับสนุนและอ้างความชอบธรรมทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์ ในท้ายสุดกลุ่มอนุรักษนิยมก็ได้แสดงให้เห็นว่า รัฐธรรมนูญเป็นเพียงตัวบทที่ไม่มีความหมาย สภาผู้แทนราษฎรที่ประกอบด้วยนักพูดนักคัดค้านการดำเนินงานของรัฐบาลที่เต็มเปี่ยมไปด้วยเหตุผลและวาทศิลป์ เป็นเพียงพวกที่ “ไร้อำนาจ” ถ้าไม่ได้รับการ “เล่น” ด้วยจากฝ่ายรัฐบาล เหตุการณ์ครั้งนี้คือ “การรัฐประหาร” ของกลุ่มอนุรักษนิยมเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นการยึดอำนาจเด็ดขาดจากวงในของรัฐบาลพลเรือนโดยใช้อำนาจ “พระราชกฤษฎีกา” เป้าหมายสำคัญคือการขจัดอำนาจและอิทธิพลของคณะราษฎร โดยเฉพาะสายพลเรือนปีกซ้ายที่นำโดยหลวงประดิษฐมนูธรรมออกไปจากศูนย์อำนาจของประเทศ

4.1 รัฐบาลชั่วคราว

สมัยรัฐบาลชั่วคราวที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำนั้น แบ่งเป็น 2 ชุดด้วยกันคือ ชุดแรกเป็นรัฐบาลชั่วคราวหรือ “คณะกรรมการราษฎร” ตาม “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม

ชั่วคราว” อยู่ระหว่างวันที่ 28 มิถุนายน - 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ชุดที่สองเป็นรัฐบาลชั่วคราวที่มี “นายกรัฐมนตรี” เป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารหรือ “คณะรัฐมนตรี” ตาม “รัฐธรรมนูญ” ฉบับถาวร อยู่ระหว่างวันที่ 10 ธันวาคม - 31 มีนาคม พ.ศ. 2475 ความแตกต่างระหว่างรัฐบาลชั่วคราว 2 ชุดนี้ คือ รัฐบาลชั่วคราวชุดแรก อำนาจอิสระของประเทศได้ตกอยู่แก่สภาผู้แทนราษฎรทั้งในการกำหนด ทิศทางนโยบายและการควบคุมการดำเนินงานบริหารของรัฐบาล ตามโครงสร้างของระบบ การเมืองใหม่ที่กำหนดไว้ในธรรมนูญฉบับชั่วคราว ขณะที่ภาระหลักของรัฐบาลชั่วคราวคือการพยายามระงับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นไปอย่างสงบและราบรื่น และการจัดทำ รัฐธรรมนูญฉบับถาวรขึ้นใหม่ตามการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างคณะราษฎรกับ พระมหากษัตริย์ ส่วนรัฐบาลชั่วคราวชุดที่สอง สภาผู้แทนราษฎรได้ถูกลดทอนอำนาจหน้าที่ลงเป็น เพียงฝ่ายนิติบัญญัติ และควบคุมการดำเนินงานนโยบายของรัฐบาลด้วยการกระทำตามและมติ ไว้วางใจในคณะรัฐมนตรีหรือไม่ ส่วนฝ่ายบริหาร อำนาจแท้จริงอยู่ที่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ภาระ หลักของรัฐบาลชั่วคราวชุดนี้ คือ เป็นรัฐบาลที่จะมีอายุประมาณ 4 เดือนนับจากประกาศใช้ รัฐธรรมนูญฉบับถาวรเพื่อเตรียมการจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 หรือ ผู้แทนราษฎร ตามบทเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ซึ่งจะช่วยให้การเปลี่ยนระบอบการปกครอง มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นเมื่อมีผู้แทนที่ราษฎรเลือกตั้งเข้ามาทำหน้าที่ร่วมในสภาผู้แทนราษฎร ดังนั้น โครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจสมัยรัฐบาลชั่วคราวตามรัฐธรรมนูญทั้ง 2 ฉบับจึงประกอบด้วย ฝ่ายบริหารหรือรัฐบาล ฝ่ายนิติบัญญัติหรือสภาผู้แทนราษฎร และพระมหากษัตริย์ ตลอดถึง คณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้า ซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจในระบบเก่าที่รัฐบาลระบอบใหม่ยังต้องตระหนัก และระมัดระวังถึงพลังอำนาจอิทธิพลที่ยังคงมีอยู่ทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ และ เพื่อทำความเข้าใจที่กระจ่างต่อทิศทางและปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นในระยะถัดไป ในที่นี้จะ พิจารณาโดยผ่านกลุ่มที่เป็นองค์ประกอบในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจหรือระบบการเมือง สมัยระบอบรัฐธรรมนูญ 3 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ 1) กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 2) คณะราษฎร และ 3) พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิด ความมุ่งหวัง บทบาทและพฤติกรรมทางการเมือง ที่ต่างได้แสดงออกมาในช่วงสมัยรัฐบาลชั่วคราว

4.1.1 กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่คณะราษฎรได้เชื่อเชิญให้เข้าร่วม มีบทบาทในการสถาปนาระบอบการปกครองใหม่ หลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นตัวแทนคณะราษฎร ซึ่งแจ้งการก่อตั้งสภาผู้แทนราษฎรต่อที่ประชุมเหล่าเสนาบดีและปลัดทูลฉลองของระบอบเก่าเมื่อบ่ายวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่า

สภาผู้แทนราษฎรนั้นตามปกติควรจะได้รับเลือกตั้งตามความเห็นของราษฎร แต่จะกระทำโดยเร็ววันยังมิทัน จึงได้คิดว่าในชั้นต้นจะมีบุคคลที่ร่วมคิดการครั้งนี้เป็นสมาชิกชั่วคราวก่อน ซึ่งจะอยู่ในตำแหน่งในเวลาอันเร็ว แต่รู้สึกอยู่ว่าพวกคิดครั้งนี้ แม้จะได้รับการศึกษามามาก อย่างไรก็ดี คณะก็ยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่เป็นส่วนใหญ่ จึงปรึกษากันที่จะอัญเชิญผู้ใหญ่ในทางราชการ และผู้ที่ประกอบอาชีพในทางอื่น ซึ่งเป็นผู้ที่เห็นแก่ชาติบ้านเมืองมาเป็นสมาชิกร่วมในสภาด้วย....¹

ในการพิจารณาจัดแบ่งระดับของข้าราชการทั้งพลเรือนและทหารตามระบอบเก่า สามารถใช้ลำดับ “ยศ” เป็นเกณฑ์จัดแบ่งที่ดีกว่าการใช้ “บรรดาศักดิ์” ซึ่งมีคุณลักษณะการจัดแบ่งได้กว้างขวาง ได้แก่ เจ้าพระยา พระยา หลวง ขุน แต่ลำดับชั้นยศมีลักษณะที่ละเอียดกว่าโดยสามารถจัดแบ่งได้เป็น 3 ลำดับกล่าวคือ ลำดับแรก เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อยู่ระหว่างยศมหาอำมาตย์ตรี-โท-เอก ของสายพลเรือน ยศนายพลตรี-โท-เอก สายทหารบก และนายพลเรือตรี-โท-เอก สายทหารเรือ ลำดับที่สอง เป็นข้าราชการระดับกลาง อยู่ระหว่างยศอำมาตย์ตรี-โท-เอก นายพันตรี-โท-เอก

¹“รายงานการประชุมเสนาบดี และปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ พร้อมด้วยคณะราษฎร” วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475, ใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นววิศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1777.

และนายนาหวาตรี-โท-เอก ลำดับที่สาม เป็นข้าราชการระดับล่างหรือชั้นผู้น้อย ระหว่างยศ รองอำมาตย์ตรี-โท-เอก นายร้อยตรี-โท-เอก และนายเรือตรี-โท-เอก นอกจากนี้ ลำดับชั้นยศยังมีนัยถึงระยะเวลาในการรับราชการและตำแหน่งแห่งที่ในวงงานราชการด้วย ตัวอย่างของประเพณีจัดวาง ลำดับข้าราชการว่าใครอยู่หน้าใครอยู่หลังแบบระบอบเก่านี้ เราสามารถเห็นได้ชัดจากรายนามสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรชุดแรกที่ประกาศตั้งเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475² โดยการเรียงตามลำดับยศ จากสูงไปหาต่ำ และแม้บรรดาศักดิ์จะมีระดับเท่ากันแต่ลำดับยศจะเป็นตัวตัดสิน เช่น นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช อยู่ลำดับที่ 20 ในรายชื่อ แต่นายพลตรี พระยาอินทรวชิล อยู่ลำดับที่ 11 หรือยศ สูงกว่าย่อมมาก่อน ดังนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกที่ได้รับแต่งตั้งจาก “คณะผู้รักษาพระนคร ฝ่ายทหาร” 70 คน จึงประกอบด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 18 คน ข้าราชการระดับกลาง 19 คน และ ข้าราชการชั้นผู้น้อย 33 คน (เป็นการนับรวมทั้งอดีตข้าราชการและผู้ที่ไม่ได้เป็นข้าราชการด้วย) หรือถ้าจัดแบ่งระดับข้าราชการอย่างกว้างๆ ออกเป็น 2 ระดับ คือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยใช้ยศ อำมาตย์โทหรือเทียบเท่ายศนี้ทางทหารและตำรวจขึ้นไปเป็นเกณฑ์พบว่า ตั้งแต่ลำดับยศนี้ขึ้นไปจะ ครอบคลุมบรรดาศักดิ์ของข้าราชการตั้งแต่ พระ พระยา และเจ้าพระยา ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิก สภาผู้แทนราษฎร 30 คน ส่วนข้าราชการชั้นผู้น้อย ตั้งแต่ลำดับยศ อำมาตย์ตรี หรือเทียบเท่าลงมา ก็จะครอบคลุมกลุ่มที่มีบรรดาศักดิ์เป็น หลวง ตลอดถึงบุคคลที่ไม่มีบรรดาศักดิ์ ซึ่งได้เป็นสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎรถึง 40 คน และส่วนใหญ่ คือ สมาชิกคณะราษฎร (คณะราษฎรมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เพียง 4 คน ได้แก่ พ.อ.พระยาพลพล พยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาถวิลอัคเนย์ และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ จากสมาชิกทั้งหมด 102 คน) ดังนั้น ในหนังสือเล่มนี้ จะใช้เกณฑ์ จัดแบ่งกลุ่มข้าราชการเป็น 2 ลำดับ คือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และข้าราชการชั้นผู้น้อย ในการ อธิบายตอนต่อไป

เกณฑ์การจัดแบ่งข้าราชการข้างต้นทำให้เห็นได้ว่าข้อชี้แจงของหลวงประดิษฐมนูธรรม ที่ว่า สมาชิกคณะราษฎรส่วนใหญ่เป็น “เด็กหนุ่ม” หรือ “ชั้นผู้น้อย” ในวงราชการนั้นเป็นความจริง

²ดูรายชื่อใน รง.ส. ครั้งที่ 1/2475, 28 มิถุนายน 2475.

ดังนั้น การประสานความร่วมมือกับกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ในราชการ จึงเป็นความสำคัญและจำเป็นยิ่งสำหรับการบริหารงานของประเทศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก 70 คนนั้น เป็นสมาชิกคณะราษฎร 33 คน ไม่ใช่สมาชิกคณะราษฎร 37 คน³ และในกลุ่มที่ไม่ใช่คณะราษฎรนั้น เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 25 คน ส่วนใหญ่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา ถึง 17 คน เจ้าพระยา 3 คน ที่เหลือมีบรรดาศักดิ์เป็น พระ เป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย 12 คน ส่วนใหญ่มีบรรดาศักดิ์เป็น หลวง โดยมี 5 คนที่ไม่ได้รับราชการ คือ นายจรูญ ณ บางช้าง และนายเนตร พูนวิวัฒน์ ถือว่าเป็นตัวแทนของคณะ ร.ศ. 130 นายมานิต วสุวัต เป็นตัวแทนนักหนังสือพิมพ์ นายมังกร สามเสน และ นายชุ่มใช้ คูตระกูล เป็นตัวแทนพ่อค้า⁴ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคณะราษฎรจะไม่ได้เป็นกลุ่มเสียงส่วนใหญ่ในสภาผู้แทนราษฎร แต่การแต่งตั้งบุคคลที่ไม่ใช่คณะราษฎรให้เป็นกลุ่มเสียงส่วนใหญ่แทนนั้น กลุ่มผู้นำคณะราษฎรซึ่งเป็นกลุ่มที่เสนอชื่อคัดเลือกและแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรน่าจะได้ ไว้วางใจว่า ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ได้รับแต่งตั้งได้ผ่านการคัดเลือกแล้วว่า “เป็นผู้ที่เห็นแก่ชาติบ้านเมือง” ดังนั้นจึงน่าจะร่วมมือกันสร้างประเพณีการปกครองใหม่ได้ด้วยดี

กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวน 25 คนนี้ ส่วนใหญ่รับราชการพลเรือน ได้รับการศึกษาทางกฎหมายทั้งในและต่างประเทศและมีหน้าที่เกี่ยวพันทางด้านกฎหมาย เช่น เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค, 2418-2489) เป็นเนติบัณฑิตจากโรงเรียนกฎหมายรุ่นแรกพร้อมกับเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) รับราชการในกระทรวงยุติธรรม จนได้เป็นอธิบดีศาลฎีกาเมื่อ พ.ศ. 2462 แม้ได้กราบถวายบังคมลาออกด้วยสาเหตุอาการป่วย แต่ก็ได้รับแต่งตั้งให้กลับมาเป็นเสนาบดีกระทรวง

³ตามรายชื่อที่ประกาศตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก 70 คนนั้น เป็นสมาชิกคณะราษฎร 32 คน ไม่ใช่สมาชิกคณะราษฎร 38 คน แต่ในวันประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก น.อ.พระยาวิชิตชลธี ไม่ได้มาโดยอ้างว่าป่วย ที่ประชุมสภาจึงเลือกตั้ง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรเข้าดำรงตำแหน่งแทน จึงทำให้อัตราเปลี่ยนแปลงเป็น 33 ต่อ 37 คน.

⁴นายสงวน ตุลารักษ์ ได้กล่าวว่า หลักการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกนั้นได้คัดเลือกจากบุคคล 4 จำพวก คือ 1) ผู้ก่อการฯ 2) ผู้ที่ได้ก่อการมาก่อนแล้วเมื่อ ร.ศ. 130 3) พ่อค้าคหบดี ทนายความ 4) ข้าราชการ ดู “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย,” นารีกศาสตร์ 15:9 (กันยายน 2475) : 1983.

เกษตรพาณิชย์การเมื่อปี พ.ศ. 2473-2475 กลุ่มนักเรียนกฎหมายจากอังกฤษเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีบทบาทในวงงานราชการและด้านการเมืองในระยะถัดมา เช่น พระยาเทพวิทูรพหุลศรดาบตี (บุญช่วย วณิกกุล, 2432-2492) อธิบดีศาลฎีกา พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์, 2427-2491) อธิบดีศาลอุทธรณ์ พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา, เกิด พ.ศ. 2433) อธิบดีกรมอัยการ พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ชุนตระกูล, 2439-2511) ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ พระยานิติศาสตรวิศาลย์ (วัน จามรมาน, 2431-2510) อธิบดีศาลอาญา กลุ่มนักเรียนครูจบจากอังกฤษเช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 2419-2486) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่ถึง 10 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อเปลี่ยนรัชสมัยจึงกราบถวายบังคมลาออก พระยาปรีชานุาลัน (เลริญ ปันยารชุน) พระยาประมวญวิชาวูล (วงศ์ บุญ-หลง) สำหรับข้าราชการทหารและตำรวจมีรวม 8 คนด้วยกัน โดยทหารบกมีนายพลตรี 2 นาย ทหารเรือมีนายพลเรือตรี 2 นาย นายนาเวก 2 นาย ส่วนตำรวจมี 2 นาย ทั้งข้าราชการทหารและตำรวจเหล่านี้ นอกจากจะเป็นบุคคลที่มีตำแหน่งการทำงานที่สำคัญแล้ว กล่าวได้ว่ายังเป็นผู้มีภูมิรู้ทางกฎหมายติดตัว ภาพโดยรวมของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กลุ่มนี้ คือ ไม่เพียงแต่จะมีวิสัยทัศน์ คุณวุฒิ ประสิทธิภาพในการรับราชการและมีตำแหน่งสูงในหน่วยบัญชาการของกรมกระทรวงต่างๆ แต่ที่สำคัญคือส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มาจากตระกูลขุนนางเก่าและสามัญชนที่ไต่เต้าขึ้นมาจนได้ดิบได้ดี

สภาผู้แทนราษฎรที่เพิ่งสถาปนาขึ้นใหม่นี้กล่าวได้ว่าเป็น “สภาข้าราชการ” นั่นคือสมาชิกสภาทั้งที่เป็นสมาชิกคณะราษฎรและไม่ได้เป็น ต่างก็เป็นข้าราชการ สิ่งนี้ได้สะท้อนออกมาในการกำหนดวันเวลาการประชุมสภา คือ วันจันทร์-พุธ-ศุกร์ เวลา 16.10 น. หรือหลังเลิกงานราชการแล้ว⁵ ในระยะถัดมาได้มีการเปลี่ยนเวลาประชุมสภาเป็นช่วงเช้า เพื่อให้ “ความคิดความอ่านปลอดโปร่ง ส่วนกลางวันหรือบ่ายนั้นทำงานมาเหนื่อย หัวมึนคิดอะไรไม่ออกสู้ตอนเช้าไม่ได้” แต่ข้อสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงเวลาที่สำคัญสุด คือ “การที่มาประชุมก็เป็นราชการเหมือนกัน”⁶ แต่ในที่สุดก็ต้อง

⁵ ร.ง.ส. ครั้งที่ 2/2475, 2 กรกฎาคม 2475.

⁶ ร.ง.ส. ครั้งที่ 2/2476 (วิสามัญ), 23 มิถุนายน 2476.

เปลี่ยนเวลาประชุมไปเป็นเวลาหลังเลิกงานราชการแล้วเช่นเดิมเพราะ “ถ้าไม่เปลี่ยนเวลาประชุม งานรัฐบาลอาจจะเสีย”⁷ จากคุณลักษณะของการเป็นสภาข้าราชการนี้ บทบาทของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จึงมีสูงยิ่งทั้งในด้านนิติบัญญัติและในด้านการบริหาร ซึ่งนั่นหมายความว่าระบบราชการที่มีแบบแผนการบังคับบัญชาลดหลั่นเป็นลำดับขั้นและยึดติดอยู่กับระบบอาวุโสอันประกอบด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิ และฐานะทางราชการก็ได้ถูกคุกกรุ่นให้เป็นแบบแผนประเพณีในสภาผู้แทนราษฎร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้รับเลือกเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรด้วยข้อสนับสนุนว่า “มีความรู้ความสามารถดี เคยเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการอันเป็นตำแหน่งสำคัญมาแล้ว และเป็นผู้ใหญ่เหมาะสำหรับจะรักษาระเบียบการประชุมให้ดำเนินเรียบร้อยไปด้วยดี”⁸ และเมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นฝ่ายเสนอให้เจ้าพระยาพิชัยญาติ เป็นประธานสภาแทน ขณะที่กลุ่มชั้นผู้น้อยเสนอให้พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์เป็น พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ได้ลุกขึ้นปฏิเสธด้วยเหตุผลว่า “เพราะยังมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เหนืออยู่อีกเป็นอันมาก” และแม้ว่าในท้ายสุดจะได้มีการลงมติลับเพื่อให้เป็นไปตามหลักการเสียงข้างมาก แต่เจ้าพระยาพิชัยญาติ ก็คงได้รับเลือกด้วยเสียงข้างมาก 38 ต่อ 20⁹

จากการสำรวจรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ช่วงปี พ.ศ. 2475 พบว่ากลุ่มที่มีบทบาทในสภาผู้แทนราษฎรมี 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กลุ่มที่สองเป็นพวก “ชั้นผู้น้อย” หรือ กลุ่มคณะราษฎรสายพลเรือนปีกซ้าย ในขณะที่กลุ่มที่สองมีบทบาทค่อนข้างเป็นลักษณะ “รุกเร้า” ให้ฝ่ายบริหารรีบเร่งจัดการกับปัญหาของประเทศโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ แต่กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีบทบาทลักษณะเป็นกลางและค่อนข้างประนีประนอม กล่าวคือพยายามใช้ความรู้และประสบการณ์ที่มีอย่างยาวนานช่วยชี้ให้เห็นจุดอ่อนจุดแข็งระหว่างหลักการและความเป็นจริง และเป็นฝ่ายเตือนให้เห็นถึงสิ่งที่เคยปฏิบัติมา ลักษณะทั่วไปของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ใน

⁷ ร.ง.ส. ครั้งที่ 10/2476 (สามัญ), 3 สิงหาคม 2476.

⁸ ร.ง.ส. ครั้งที่ 1/2475, 28 มิถุนายน 2475.

⁹ ร.ง.ส. ครั้งที่ 22/2475, 2 กันยายน 2475.

ระบอบเก่าคือ บุคคลเหล่านี้เป็นกลุ่มที่ผ่านการศึกษาหรือมีประสบการณ์ในต่างประเทศ ดังนั้นความรู้สึกนึกคิดหรือความมุ่งหวังโดยทั่วไปก็คือ ต้องการให้ประเทศชาติมีความเจริญ หรือ "ศิวิไลซ์" แต่ขณะเดียวกันข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนมากยอมรับว่าในแต่ละยุคสมัยมีข้อจำกัดอยู่ในตัวของมันเอง ดังนั้น การแสดงออกถึงความมุ่งหวังโดย "เล่นตามเกม" ของแต่ละสมัย จึงเป็นสิ่งที่กลุ่มนี้สามารถยอมรับได้อย่างสูงยิ่ง เช่น กรณีความพยายามขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างประเทศ¹⁰ ในระบอบเก่าเจ้านายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการควบคุมทิศทางนโยบายและการปฏิบัติ แต่เจ้านายก็มีคุณลักษณะเฉพาะที่ไม่เพียงจะ "นิยม" ฝรั่งเศส (ชาวตะวันตก) แต่ยัง "กลัว" ฝรั่งเศสด้วย ดังนั้น วิธีการที่เจ้านายนิยมและข้าราชการเหล่านี้ต้องปฏิบัติ คือ การพยายาม "ขอร้อง" ให้ประเทศที่เป็นคู่สัญญากับสยามช่วยเหลืออย่างเห็นอกเห็นใจในการแก้ไขสนธิสัญญา แต่หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ขู่อภัยโทษาตินิยมหรือยก "ความรักชาติ" ขึ้นมานำหน้า ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็ลามารถที่จะปรับตัวเอาความรักชาติไปอ้างกับฝรั่งเศสเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาได้สำเร็จ หรือในกรณีสภากรรมการองคมนตรีในสมัยรัชการที่ 7¹¹ เมื่อฝ่ายเจ้านายเปิดเกมให้เหล่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ร่วมเล่นไม่ว่าจะด้วยคำอธิบายของฝ่ายเจ้าว่า ต้องการให้เป็นที่พักหัดอบรมการปกครองแบบลัทธิหรืออะไรก็ตาม กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ได้รับคัดเลือกเป็นองคมนตรี ต่างก็เล่นเกมนี้อย่างเต็มที่ แต่เมื่อในระยะถัดมาเกมลัทธิการองคมนตรีไม่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายเจ้า ดังเห็นได้จากจำนวนวันประชุมที่ลดลงในทุกๆ ปี เราก็จะไม่พบว่า กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้แสดง "อาการไวยวาย" แต่อย่างใด ดังนั้น บทบาทของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในลัทธิผู้แทนราษฎรของระบอบใหม่ ส่วนใหญ่จึงไม่แสดงออกแบบเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลในสภา แต่หากพยายามให้ความร่วมมือจากความเชี่ยวชาญของตนให้งานด้านกฎหมายสำเร็จอย่างสมบูรณ์ เช่น กรณีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์

¹⁰ดูบันทึกคำสัมภาษณ์พระยามานวราชเสวี (เอกสารโรเนียว) (ภาควิชานิติศึกษาทางสังคม ปรินญา และประวัติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2523), หน้า 14, 18-19, 23,44.

¹¹ชาญชัย รัตนนิบูลย์, "บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2519), หน้า 253-254, 259-262.

มนตรีก็ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่ในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษา¹² กรณีการจะตัดถนนสายใหม่ๆ ผ่านพื้นที่ที่ยังรกร้างว่างเปล่า เจ้าพระยาพิชัยญาติก็ได้ใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิมสนับสนุนโดยรัฐบาลไม่จำเป็นต้องเสียเงิน แต่ให้เก็บจากผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการตัดถนน หรือเจ้าของที่ดินนั่นเอง ซึ่งเป็นวิธีที่กระทรวงมหาดไทยในระบอบเก่าเคยปฏิบัติมาก่อน¹³ หรือกรณีร่างพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา ซึ่งเป็นการผลักดันจากหลวงประดิษฐมนูธรรมที่ต้องการจะช่วยเหลือชาวนาและคนยากจน แต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระยาวิชัยราชสุนทร นายพันตำรวจโท หลวงแสงนิติศาสตร์ และพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ แม้จะไม่ได้คัดค้านหลักการ แต่ก็พยายามเสนอว่าให้ “มองในแง่ข้อเท็จจริง” เพราะเป็นสิ่งที่ได้กระทำกันมานานแล้วในเรื่องดอกเบี้ยที่แพง ข้อสำคัญคือถ้าไม่มีใครให้ราษฎรกู้เงิน “ราษฎรผู้จนจะไปพึ่งหาใคร” ตลอดจนความต้องการให้บังคับใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้อย่างทันทีทันใด ก็จะไปสู่การเกิดคดีในทางอาชญามากขึ้น¹⁴

กล่าวโดยสรุป แนวคิดและบทบาทของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสภาผู้แทนราษฎรไม่ว่าจะเป็นสมัยรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ซึ่งให้อำนาจแก่สภาสูงกว่าฝ่ายบริหาร หรือสมัยรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ซึ่งสภามีอำนาจหน้าที่ด้านนิติบัญญัติและกระทู้อำนาจฝ่ายรัฐบาลนั้น ไม่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ เป็นกลุ่มที่ใช้ประสบการณ์จากหน้าที่การงานและส่วนตัวให้ความช่วยเหลือการดำเนินงานของฝ่ายบริหารเพื่อให้บรรลุผลต่อการเปลี่ยนแปลงในช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่าง 2 ระบอบ คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชกับระบอบรัฐธรรมนูญ โดยสามารถคงสิ่งที่ดีที่มีอยู่เดิมกับการเปลี่ยนสู่สิ่งใหม่อย่างระมัดระวัง อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากบทบาทในสภาผู้แทนราษฎรแล้ว ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งที่มีตำแหน่งสำคัญๆ ในทางฝ่ายบริหารก็จะเป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากยิ่งขึ้นในทางการเมืองดังจะอธิบายในตอนต่อไป

¹² ร.ง.ส. ครั้งที่ 35/2475, 25 พฤศจิกายน 2475.

¹³ ร.ง.ส. ครั้งที่ 21/2475, 29 สิงหาคม 2475.

¹⁴ ร.ง.ส. ครั้งที่ 27/2475, 23 กันยายน 2475.

4.1.2 คณะราษฎร

คณะราษฎรเป็นผู้สถาปนาระบอบใหม่ ดังนั้น คณะราษฎรจึงเป็นกลุ่มอิทธิพลหลักที่อยู่เบื้องหลังรัฐบาลชั่วคราวที่นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดา ทั้งยังมีที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎร และในคณะกรรมการราษฎรจำนวนมาก กล่าวคือ สมาชิกคณะราษฎรได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 33 คน จากทั้งหมด 70 ที่นั่ง โดยมีจากสายทหารบก 5 คน จาก 34 คน ได้แก่ 4 นายทหารชั้นผู้ใหญ่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ และ พ.ด.หลวงพิบูลสงคราม หัวหน้ากลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อย จากสายทหารเรือ 3 คน จาก 18 คน ได้แก่ น.ด.หลวงสินธุสงครามชัย น.ด.หลวงศุภชลาศัย และนายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ จากสายพลเรือน 25 คน จาก 50 คน การที่สมาชิกสายพลเรือนได้เข้าสู่สภาเป็นจำนวนมากนั้น น่าจะเป็นที่เข้าใจได้ว่า คณะราษฎรเองก็ระมัดระวังการโจมตีที่อาจมีขึ้นได้ว่าทหารเข้าแทรกแซงการเมืองมากเกินไป จะเห็นได้ว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ก็ไม่มีรายชื่อเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตั้งแต่เริ่มต้น นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจากบันทึกของนายทหารคณะราษฎรที่ตรงกันว่าหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ ทหารจะทำหน้าที่เป็น "ผู้พิทักษ์" ระบอบใหม่ ส่วนการดำเนินงานด้านสภาผู้แทนราษฎร การบริหารงานของรัฐบาล ตลอดจนการร่างรัฐธรรมนูญนั้นเป็นบทบาทของฝ่ายพลเรือน¹⁵ ดังนั้นในช่วงปีแรกนี้จึงปรากฏบทบาทของหลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน หรือเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็น "มันสมอง" ของคณะราษฎรอย่างสูงส่งยิ่งในงานทางการเมือง

¹⁵บันทึกพระยาทรงสุรเดช, "การปฏิวัติ 24 มิย 75," ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 107 และ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ) (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2513), หน้า 56.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบทบาทของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช จะไม่เปิดเผยต่อโลกภายนอกมากนัก แต่ก็มีหลายกรณีที่ชี้ให้เห็นว่า 2 นายทหารชั้นผู้ใหญ่นี้เป็นผู้มีบทบาทและอิทธิพลอย่างแท้จริงในวงงานรัฐบาลที่ทั้งหลวงประดิษฐมนูธรรม และพระยามโนปกรณนิติธาดา ผู้นำรัฐบาลจะต้องให้ความตระหนักถึง ดังกรณีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และหลวงประดิษฐมนูธรรม เข้าเฝ้า เพื่อทรงเสนอหรือ “ตอรอง” ให้เปลี่ยนแปลงสาระในรัฐธรรมนูญบางประการ (ดูบทที่ 2.2) ส่วนกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้แสวงหาความสนับสนุนจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงสาระในรัฐธรรมนูญบางประการตามแนวทางของฝ่ายตนเป็นไปได้อย่างราบรื่น¹⁶ หรือในกรณีความขัดแย้งในปัญหาเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมต้งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป แต่กระนั้น โดยทั่วไปแล้วก็ยังคงกล่าวได้ว่า หลวงประดิษฐมนูธรรมและสมาชิกสายพลเรือนของเขายังคงสามารถแสดงบทบาทในด้านต่างๆ ได้อย่างเต็มที่

ในช่วง 9 เดือนหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ความพยายามของคณะราษฎรที่เด่นและมีผลสะท้อนต่อความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมี 2 ประการนอกเหนือจากการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร คือ การพยายามสร้างสมการการเมืองหรือพรรคการเมือง และการผลักดันแนวทางแก้ไขและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ในประเด็นสมการการเมืองนั้น อย่างทันที่ทันใดหลังการปฏิวัติ นายสงวน ตุลารักษ์ ได้เป็นผู้แทนคณะราษฎรไปแสดงปาฐกถาที่โรงเรียนกฎหมายและที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ในการแสดงปาฐกถา นี้ นอกจากจะได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของการเปลี่ยนระบอบการปกครองและวิธีที่จะได้ดำเนินการต่อไปแล้ว นายสงวน ตุลารักษ์ ยังได้กล่าวว่า คณะราษฎรจะเปิดสมัครรับสมาชิกและจะจัดตั้งสาขาของคณะตามที่ต่างๆ และคณะราษฎรจะได้เลือกสรรผู้สมัครให้ทำหน้าที่เป็น 3 พวกคือ

¹⁶ บันทึกคำสัมภาษณ์พระยามานวราชเสวี อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 10, หน้า 32 พระยามานวราชเสวีได้กล่าวถึง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ว่าเขาก็เป็นบุคคลที่มีความรู้เรื่องกฎหมายรัฐธรรมนูญ.

1. เป็นกองอาสาสมัคร ทำหน้าที่ในการรบช่วยเหลือทหาร เช่นเดียวกับเสือป่าที่เราได้เคยมีมาคราวหนึ่งแล้ว และกองอาสาสมัครนี้จะขึ้นตรงต่อคณะราษฎรทีเดียว
2. เป็นกองพลเรือน ช่วยเหลือกิจการฝ่ายธุรการของคณะราษฎร
3. เป็นกองนักสืบ คอยสอดส่องเหตุการณ์ต่างๆ ให้กิจการของคณะราษฎรดำเนินไปด้วยดีโดยสะดวก¹⁷

แนวความคิดเรื่องการจัดตั้งสมาชิกคณะราษฎรให้มีหน้าที่แบ่งออกเป็น 3 กองนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่ง เพราะนั่นหมายความว่า คณะราษฎร ไม่เพียงจะเป็นองค์กรใหม่ทางการเมือง หากจะยังมีกำลังพลเรือนติดอาวุธคอยทำการปกป้องคณะราษฎรด้วย แนวความคิดนี้กล่าวได้ว่าน่าจะมาจากพื้นฐานของความไม่มั่นใจว่าจะสามารถยึดกุมกองทัพได้อย่างเด็ดขาด ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีปลุกระดมให้ติดอาวุธไว้ต่อสู้กับศัตรูของระบอบใหม่¹⁸ อย่างไรก็ตาม แนวความคิดจัดตั้งกองอาสาสมัครและกองพลเรือน ไม่มีผลต่อการจัดตั้งจริง มีเพียงกองนักสืบเท่านั้นที่ได้รับการจัดตั้ง โดยมีหลวงนฤเบศร์มานิต เป็นผู้ดูแลควบคุมที่สำคัญ บทบาทของนักสืบก็คือการเฝ้าและติดตามความเคลื่อนไหวของบุคคลสำคัญๆ ของระบอบเก่าซึ่งมีทั้งเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายทหารที่ถูกปลดออกจากราชการ เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร จำนวนข่าวของนักสืบจะลดน้อยลงอย่างมาก และค่อนข้างเชื่อกันว่าเหตุการณ์ "ได้เรียบร้อยเกือบเป็นปกติแล้ว" ¹⁹ ก็ว่าได้ และในกาลต่อไปกองสืบของเราอีกอาจจะต้องเลิกล้ม¹⁹ และเมื่อกรมตำรวจได้มีการปรับปรุง

¹⁷ "การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม," นาวีกาศาสตร์ 15:9 (กันยายน 2475) : 1984.

¹⁸ ปรีดี พนมยงค์, "จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยลบล้างของวีรชน 14 ตุลาคม," ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 421-422.

¹⁹ กจช., ลร.0201.16/35, จดหมาย ร.อ.หลวงบรรเจิดจตุรงค์ นักสืบประจำลภา เรียนหลวงนฤเบศร์มานิต หัวหน้ากองสืบ ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475.

โครงสร้างใหม่ตอนปลายเดือนพฤศจิกายน หน้าที่ในการสืบข่าวการเมืองจึงเป็นหน้าที่ของกองสันติบาล กรมตำรวจเป็นสำคัญ

คณะราษฎรได้จดทะเบียนเป็น “สมาคม” เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2475²⁰ โดยมีพระยานิตศาสตร์ไพศาลย์เป็นนายกสมาคมคณะราษฎร นายประยูร ภมรมนตรี เป็นอุปนายก นายลงวน ตุลารักษ์ เป็นเหรัญญิก นายประหยัด ศรีจุรุษ เป็นนายทะเบียน นายสุรินทร์ ชินอภัย เป็นบรรณารักษ์ นายวิช ปานะนนท์ เป็นเลขาธิการ นายเรือเอก หลวงนิเทศกลกิจ เป็นปฏิคม ส่วนกรรมการสมาคมประกอบด้วย ร.ต.อ.หลวงอภิบาลเขตต์นคร ร.อ.หลวงเซวณศักดิ์สงคราม ร.อ.หลวงอตุลเดชวรส์ ร.อ.หลวงรณสิทธิพิชัย ร.อ.หลวงชาญสงคราม นายเรือเอกหลวงนาวาวิจิตร นายเรือเอกชลิต กุลกำธร นายเรือโทวัน รุยากร จะเห็นได้ว่านอกจากตำแหน่งนายกสมาคมและกรรมการบางคนที่ไม่ใช่สมาชิกคณะราษฎรแล้ว สมาคมคณะราษฎรถูกยึดกุมไว้โดยสมาชิกคณะราษฎรชั้นผู้น้อย ส่วนบุคคลชั้นหัวหน้าของสายต่างๆ ต้องมีภาระหน้าที่ด้านอื่นๆ อีกมากจึงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการกิตติมศักดิ์ รวมทั้งพระยามโนปกรณนิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา พระยาปรีชาชลยุทธ พระยาประมวญวิชาพูล หรือกล่าวโดยรวมคือ “กรรมการราษฎร” ทุกคนเป็นกรรมการกิตติมศักดิ์ของสมาคมคณะราษฎร อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้มีอิทธิพลในสมาคมคณะราษฎร

สมาคมคณะราษฎร คือ พรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยหรือระบอบการเมืองที่มีการเลือกตั้ง แม้ว่าเมื่อครั้งจดทะเบียนเป็นสมาคม พระยานิตศาสตร์ไพศาลย์ นายกสมาคมฯ จะได้แถลงว่า “การที่ตั้งสมาคมนี้ขึ้นก็เพื่อช่วยกันออกความคิดให้รัฐบาลเดินตามจุดประสงค์เท่านั้น หาใช่เป็นผู้จะลงมือกระทำการใดๆ ตามที่มีคนเข้าใจกันนั้นไม่”²¹ จุดประสงค์ในที่นี้คือ หลัก 6 ประการของคณะราษฎรซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของสมาคมด้วย คำแถลงของนายกสมาคมฯ นี้หมายถึงสมัยรัฐบาลชั่วคราว แต่เมื่อเข้าสู่สมัยที่ 2 ซึ่งลภาจะประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท คือ ประเภทที่

²⁰ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวีกาศาสตร์ 16:1 (มกราคม 2475) : 200-201.

²¹ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวีกาศาสตร์ 16:2 (กุมภาพันธ์ 2475) : 307-308.

1 จากการเลือกตั้ง และประเภทที่ 2 จากการแต่งตั้ง สภากรรมการราษฎรก็แสดงเจตจำนงอย่างเต็มที่ที่จะส่งสมาชิกลงสมัครรับเลือกตั้ง ทั้งในฐานะพรรคการเมือง และในฐานะที่เป็นคณะผู้ให้กำเนิดรัฐธรรมนูญ ซึ่งต้องการจะแก้ไขความไม่มั่นใจที่มีอยู่สูงในหมู่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ว่าจะไม่มีใครลงสมัครรับเลือกตั้งในต่างจังหวัดหรือท้องถิ่นที่ห่างไกล โดยหลวงประดิษฐมนูธรรมยืนยันว่า “เมื่อไม่มีใครสมัคร สภากรรมการราษฎรคงจะจัดให้ผู้สมัครจงได้”²² แต่ผลสำคัญที่ตามมาตามหลักวิธีการที่ได้มีการตกลงในแบบแผนทางการเมืองเมื่อคราวร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร คือ ประธานสภาผู้แทนราษฎรจะเสนอชื่อบุคคลที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นบุคคลที่คุมเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้ง²³ สิ่งนี้ย่อมหมายความว่า เมื่อสภากรรมการราษฎรเป็นพรรคการเมืองพรรคเดียวที่ส่งผู้สมัครรับเลือกตั้ง ดังนั้นสภากรรมการราษฎรย่อมมีแนวโน้มที่จะคุมเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร และเป็นฝ่ายจัดตั้งรัฐบาลในท้ายสุด

ความน่ากลัวของสภากรรมการราษฎรต่อกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ มี 2 ประการสำคัญ คือ ประการแรก สภากรรมการราษฎรเป็นฐานสนับสนุนของหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างแข็งขัน กล่าวคือ แม้ในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร หลวงประดิษฐมนูธรรมพ่ายแพ้ต่อกลุ่มอนุรักษนิยมในการเปลี่ยนชื่อฝ่ายบริหารจากคำว่า “กรรมการราษฎร” เป็น “รัฐมนตรี” (ดูบทที่ 2.2) แต่ใน “ธรรมนูญ (สมาคม) คณะราษฎร”²⁴ ที่ประกาศใช้เมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ. 2475 หรือหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร ชื่อฝ่ายบริหารสมาคมยังคงเรียกว่า “คณะกรรมการราษฎร” นอกจากนั้นในส่วนวัตถุประสงค์หลักใหญ่ของสมาคมได้ระบุอย่างชัดเจนว่า “ช่วยรัฐบาลและประชาชนให้ถึงซึ่งความสุขสมบูรณ์ตามแนวแห่งหลัก 6 ประการ” ซึ่งการที่สมาคมจะบรรลุวัตถุประสงค์ได้ก็ด้วยการเป็นรัฐบาลเสียเอง และในระยะถัดมาเมื่อเกิดปัญหาการขัดแย้งในเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม สภากรรมการราษฎรย่อมเป็นสมาคมที่น่ากลัวในสายตาของกลุ่ม

²² ร.ง.ส. ครั้งที่ 45/2475, 3 ธันวาคม 2475 (ตอนย่อ).

²³ ดูการอภิปรายร่างรัฐธรรมนูญ มาตรา 46 ใน ร.ง.ส. ครั้งที่ 38/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนย่อ).

²⁴ กจช., ลป.3.10/1, ธรรมนูญคณะราษฎร.

อนุรักษนิยม เพราะน่าจะเป็นฐานสนับสนุนแนวทางเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ประการที่สอง ในการจัดตั้งสาขาสมาคมคณะราษฎรประจำจังหวัดต่างๆ ที่ลงไปถึงระดับอำเภอและตำบล สมาคมนี้ได้อาศัยกลไกระบบราชการเป็นแกนจัดตั้ง²⁵ กระทั่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “พรรคข้าราชการ” กล่าวคือ ฝ่ายบริหารสาขาจังหวัดต่างๆ นั้น ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการระดับสูงของจังหวัดนั้นนั่นเอง เช่น มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นนายกสมาคม ส่วนฝ่ายอื่นๆ ก็มีข้าราชการฝ่ายปกครอง ทหาร ตำรวจ ผู้พิพากษา ครู เป็นต้น การเทียบสมาคมคณะราษฎรว่า เป็น “พรรคข้าราชการ” นั้น กล่าวได้ว่าไม่เกินจริงไปกว่าบริบททางสังคมทางการเมืองของสยามในขณะนั้น จริงอยู่ในช่วงแรกของการเปิดรับสมัครบุคคลเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมคณะราษฎร ในด้านหนึ่ง การที่คณะราษฎรเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ของประเทศแทนคณะเจ้านายนั้น ย่อมมีแรงดึงดูดให้ข้าราชการจำนวนมากต้องปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอดทางตำแหน่งหน้าที่การงานในระบบราชการโดยเข้ามาสมัครเป็นสมาชิกสมาคมคณะราษฎร อีกด้านหนึ่ง กรรมกรว่างงานหรือตกงาน ตลอดถึงข้าราชการที่ถูกดูลในช่วงปลายของระบอบเก่า ได้พากันมาสมัครเป็นสมาชิกสมาคมเป็นจำนวนมาก โดยหวังว่าจะได้งานทำหรือได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้ง แต่ในส่วนที่สมัครเพื่อหวังงานทำนี้ ทางสมาคมคณะราษฎรก็ได้ปฏิเสธตั้งแต่ต้นแล้วว่าไม่อาจช่วยเหลือได้ และเป็นหน้าที่ของฝ่ายรัฐบาล สมาคมคณะราษฎรต้องการบุคคลที่เสียสละโดยความจริงใจ เพื่อสนับสนุนและปกป้องระบอบใหม่เท่านั้น ดังนั้นข้าราชการจึงเป็นสมาชิกที่สำคัญของสมาคมคณะราษฎร และจากการเติบโตขยายตัวของสาขาสมาคมในระยะถัดมาก็ “เป็นที่ตระหนักกันอยู่ว่าเนื้อแท้ของสมาคมนี้ ก็คือ ข้าราชการทุกประเภท รวมทั้งทหาร ตำรวจ และพลเรือน”²⁶ นับจากวันจดทะเบียนเป็นสมาคมการเมืองซึ่งมีสมาชิกเริ่มต้นประมาณ 10,000 คน จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2475 เฉพาะมณฑลกรุงเทพมหานครเพียงวันนั้นก็มียานชนสมาชิกถึง 60,000 คน ในจำนวนนี้ครึ่งหนึ่งเป็นข้าราชการ อีกครึ่งหนึ่งเป็น “คนสามัญ” หรือประชาชนทั่วไป²⁷ การที่ข้าราชการจำนวนมากสมัครเข้าเป็นสมาชิกสมาคม ไม่ว่าจะเป็นการสมัครโดยการสนับสนุนคณะ

²⁵ กจช., สร.0201.16/36, รายงานของหลวงบรรเจิดจตุรงค์ ลงวันที่ 20 ธันวาคม 2475.

²⁶ ประชาชาติ 9 มีนาคม 2475.

²⁷ เพ็ญอ้าง.

ราษฎรหรือระบอบใหม่อย่างจริงใจหรือเป็นการสมัครที่ปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของตนเองก็ตาม ดูจะไม่ใช่ประเด็นสำคัญของคณะราษฎรในช่วงการเปลี่ยนผ่านระบอบปกครองจากเก่าไปสู่อันใหม่ แต่ประเด็นที่สำคัญก็คือ การกีดกันหรือการไม่เอาคณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้า ดังนั้น การแสวงหาฐานสนับสนุนจากข้าราชการหรือการดึงเอาข้าราชการเข้ามาเป็นฐานสนับสนุนของคณะราษฎร จึงเป็นสิ่งที่สำคัญกว่า ด้วยเหตุนี้ ในทัศนะของกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ และของพระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า ย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การที่จะปล่อยให้ สยามคมคณะราษฎรที่อาศัยกลไกและระบบราชการอันเดียวกันกับของรัฐบาลนั้น เติบโตและเป็น สยามคมการเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมายต่อไปย่อมเป็นสิ่งที่น่ากลัวที่สุด

สำหรับประเด็นทางเศรษฐกิจ ซึ่งคณะราษฎรใช้เป็นประเด็นโจมตีการบริหารงานที่ล้มเหลว ของรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมาย ตลอดทั้งการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจก็ดำเนินไปโดยคำนึง แต่ผลประโยชน์ของคนชั้นสูงและคนร่ำรวย และแม้ว่าหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองจะได้มีการ ปรับปรุงความเข้าใจระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ กับคณะราษฎร ถึงเรื่องที่ คณะราษฎรได้โจมตี ว่าราชวงศ์ของพระองค์ไม่ได้ทำให้ประเทศเจริญ แต่การแสดงผลภาพของตัวแทนคณะราษฎรในที่ ต่างๆ หลังจากนั้น แม้จะไม่กล่าวถึงความไม่สามารถของราชวงศ์ระบอบเก่า แต่การอธิบายถึงความ ล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศของรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายยังคง ดำเนินต่อไป ดังการแสดงภาพลักษณ์ของ นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ต่อนายทหารเรือเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ว่า

ลัทธิการปกครองโดยมิกษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายจะทำการใดๆ ได้ แต่ผู้เดียว...มีการแบ่งชั้นบุคคลเป็นเจ้าเป็นขุนนางเป็นไพร่ ลบหลู่ดูถูกกันเอง ทำให้แตกสามัคคีในระหว่างคนไทยด้วยกัน ให้สิทธิพิเศษแก่เจ้า เงินรายได้ของ ประเทศจากจังหวัดต่างๆ ใช้บำรุงในจังหวัดนั้นๆ แต่น้อย นำเอาเงินรายได้ของ ประเทศซึ่งเก็บมาจากราษฎรไปบำรุงความสุขสมบูรณ์ของบุคคลบางคนบาง จำพวก มิได้จัดการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรให้เพียงพอ

การเก็บภาษีอากรก็มีบังคับราษฎรที่ยากจน ไม่ดำเนินตามหลักของ ประเทศที่เจริญแล้วเขาทำกัน และไม่พยายามบำรุงฐานะของราษฎรในทาง เศรษฐกิจ เช่น การอุตสาหกรรม กสิกรรม และหัตถกรรม มิได้รับความบำรุง อย่างเต็มที่ บ้านเมืองของเราจึงเจริญไม่ทันประเทศอื่นเขา ทั้งนี้แม้พระเจ้าอยู่หัว จะได้สวดสวดก็ไม่ทั่วถึง เพราะเป็นธรรมดาอยู่เองที่บุคคลคนเดียวจะกระทำ กิจการทั้งหลายให้สำเร็จลุล่วงไปโดยดีทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้²⁸

แนวทางแก้ไขปัญหาแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่มีต่อราษฎร โดยเฉพาะด้านภาษีอากรของคณะราษฎร ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลชั่วคราวอย่างทันทีทันใด เช่น ยกเลิกภาษีนาเกลือ ยกเลิกอากรสมพัตสร ซึ่งเป็นอากรไม่ล้นลูก ลดอัตราค่าธรรมเนียมการทำตัวพิมพ์รูปพรรณสัณฐาน ลดภาษีเก็บเงิน ค่านา ยกเลิกพระราชบัญญัติภาษีโรงเรือนและที่ดินฉบับที่เพิ่งประกาศใช้ใหม่เมื่อปลายระบอบเก่า โดยให้ใช้ฉบับเดิมแทน ขณะเดียวกันก็ประกาศใช้พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา ห้ามการยึดทรัพย์สินของกสิกร และจัดตั้งสำนักงานจัดหางานประจำท้องถิ่นเพื่อช่วยเหลือกรรมกร ว่างาน แต่ส่วนการที่จะหันไปจัดเก็บภาษีจากคนชั้นสูงและคนร่ำรวย ยังไม่สามารถผลักดันให้ออก ประกาศใช้ในสมัยรัฐบาลชั่วคราวได้ เช่น ร่างพระราชบัญญัติจัดเก็บภาษีมรดก อย่างไรก็ตาม สิ่งต่างๆ ที่รัฐบาลชั่วคราวยอมรับและแก้ไขนั้นก็เพียงแนวทางที่ลดแรงกดดันทางเศรษฐกิจต่อ ราษฎรเท่านั้น ความมุ่งหวังหลักใหญ่ของคณะราษฎรก็คือการพัฒนาประเทศให้เจริญในด้านต่างๆ จึงจะครอบคลุมความหมายของ “การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร” ต่อเรื่องนี้ หลวงประดิษฐ์ มนูธรรม ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทหลักดันในการแก้ไขปัญหและพัฒนาด้านเศรษฐกิจในวงในของรัฐบาล ชั่วคราวมีแนวความคิดว่า “รัฐบาลจะต้องเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง โดยแบ่งการเศรษฐกิจนั้น ออกเป็นสหกรณ์ต่างๆ” และเขาได้อธิบายความมุ่งหวังนี้ว่า

²⁸“การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวิกศาสตร์ 15:11 (พฤศจิกายน 2475) : 2428-2424.

การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้ เป็นจุดประสงค์อันใหญ่ยิ่งของข้าพเจ้า ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยน พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย แต่เปลี่ยนนอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญคือ “บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร” และถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจที่จะไขประตูเปิดช่องทาง ให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครอง ให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน และเมื่อประตูที่กีดกันอยู่ได้เปิดออกแล้ว รัฐบาลก็ต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้น เข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์ มิใช่ทำให้ราษฎรเดินถอยหลังเข้าคลอง ด้วยเหตุดังนี้จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลซึ่งรับหลัก 6 ประการของคณะราษฎรที่จะต้องจัดการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรนั้น²⁹

ในคำอธิบายของหลวงประดิษฐมนูธรรม สะท้อนให้เห็นหลักทั่วไปในหมู่คณะราษฎรว่า ความสำเร็จในการเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นเพียงการเริ่มต้น แต่ “ขั้นสำคัญ คือ การบริหารแผ่นดินให้เจริญ และราษฎรมีความสุข”³⁰ และหลวงประดิษฐมนูธรรมก็ค่อนข้างเชื่อมั่นว่ารัฐบาลชั่วคราวได้มีสัญญาที่ผูกมัดกับคณะราษฎรที่จะต้องดำเนินงานไปสู่วัตถุประสงค์ 6 ข้อของคณะราษฎร ซึ่งข้อที่ 3 อันว่าด้วยเศรษฐกิจที่รัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติและไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยายนั่น สำหรับหลวงประดิษฐมนูธรรมแล้วเห็นว่าวิธีการที่สำคัญที่สุดคือ “การจัดวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติให้เหมาะสม” ซึ่งจะทำให้เรื่องการทำงานและเรื่องความอดอยากถูกแก้ไขไปด้วยอย่างพร้อมๆ กัน

²⁹ “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ของ หลวงประดิษฐมนูธรรม อ้างใน ปริทัศน์ พนมยงค์ กับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 169-173-174.

³⁰ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรีสรวง รุจโรภาส (พระนคร : โรงพิมพ์อุดม, 2499), หน้า 9-10.

ขณะที่หลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าสายพลเรือนมีบทบาทในการผลักดันนโยบายด้านเศรษฐกิจในฝ่ายรัฐบาล ส่วนกลุ่มพลเรือนปีกซ้ายก็แสดงบทบาท “รุกเร้า” ให้รัฐบาลจัดการกับปัญหาเศรษฐกิจอย่างเร่งด่วนในสภาผู้แทนราษฎร ได้แก่ นายจรรยา สืบแสง นายบรรจง ศรีจรรยา นายหงวน ทองประเสริฐ นายสงวน ตุลารักษ์ และนายชิม วีระไวทยะ คนกลุ่มนี้เห็นได้ว่าเป็น “เด็กหนุ่ม” หรือชั้นผู้น้อยที่แสดงออกอย่างร้อนแรง ดังนั้นจึงเป็นกลุ่มที่ปะทะกับฝ่ายรัฐบาลซึ่งคุมโดยกลุ่มอนุรักษ์นิยมในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นประจำ นอกจากนี้กลุ่มพลเรือนปีกซ้ายยังมีหนังสือพิมพ์ “สัจจัง” โดยนายชิม วีระไวทยะ เป็นบรรณาธิการ และ “24 มิถุนา” นายสงวน ตุลารักษ์ เป็นบรรณาธิการ ทำหน้าที่เป็นปากเสียงของสมาคมนักวิชาการ และเน้นเสนอปัญหาเศรษฐกิจ และการวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติออกสู่สาธารณะชน

โดยสรุปในช่วงแรกหลังการปฏิวัตินี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมและกลุ่มพลเรือนปีกซ้ายของเขาเป็นกลุ่มที่มีบทบาทหลักในการผลักดันแนวทางการพัฒนาทางการเมืองและการเศรษฐกิจของคณะราษฎร โดยมุ่งหวังว่า สมาคมนักวิชาการจะเป็นพรรคการเมืองที่ส่งคนสมัครรับเลือกตั้ง และรัฐบาลจะพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศโดยการวางแผนการระดับชาติและระยะยาว อย่างไรก็ตามความมุ่งหวังทั้ง 2 ประการนี้ก็เป็นที่ขัดแย้งกับกลุ่มอนุรักษ์นิยมโดยตรงอันนำมาสู่ปัญหาทางการเมืองในระยะถัดมา

4.1.3 พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นทั้งองค์พระประมุขและ “ตัวแทน” ของระบอบเก่าในการเจรจา “ดอรอง” กับคณะราษฎรผู้ยึดพระราชอำนาจของพระองค์ไปและเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง การที่พระองค์ทรงยอมรับให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสงบ โดยทรงยอมเสด็จคืนสู่พระนครเมื่อคืนวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น ทำให้ฐานะของพระองค์ทรงมี “พระมหากษัตริย์คุณ” อย่างล้นพ้นทั้งต่อคณะราษฎรและต่อประเทศ สิ่งแรกๆ ที่พระองค์ทรงกระทำคือการช่วยให้เจ้านายชั้นสูงที่ถูกคณะราษฎรควบคุมตัวอยู่เป็นอิสระ และทรงแนะนำผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์

แก่รัฐบาลระบอบใหม่ (ดูบทที่ 1.4) และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ พระองค์ทรงทำให้ “ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม” ที่ร่างขึ้นโดยคณะราษฎร ให้เป็นฉบับ “ชั่วคราว” เพื่อให้มีการร่างรัฐธรรมนูญถาวรฉบับใหม่ ความหมายอันสำคัญของสิ่งนี้คือ พระมหากษัตริย์ทรงมีส่วนร่วมในการ “พระราชทาน” รัฐธรรมนูญ

ในช่วง 2 เดือนแรกหลังการปฏิวัติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงประทับอยู่แต่ที่วังสุโขทัย ไม่เสด็จออกในงานพระราชพิธีต่างๆ เช่น งานพระราชพิธีทางพุทธศาสนา ที่ต้องเสด็จไปเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรสำหรับฤดูฝน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็ทรงให้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรเสด็จแทน สถานการณ์เริ่มดูเป็นปกติขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเสด็จออกในงานต่างๆ ตั้งแต่ปลายเดือนสิงหาคมเป็นต้นมา³¹ และหลังจากเสร็จงานพิธีเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญ พระองค์และสมเด็จพระราชินีก็เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ วังไกลกังวล หัวหิน เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2475

อย่างไรก็ตาม ในช่วงการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบใหม่นี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ได้ทรงแสดงออกอย่างกระตือรือร้นที่จะทรงมีส่วนในการช่วยเหลือรัฐบาลให้เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ไปด้วยดี ดังในกรณีประกาศและพระราชบัญญัติยกเลิกองค์กร 4 องค์กรของระบอบเก่าได้แก่ สภาการป้องกันพระราชอาณาจักร องคมนตรีสภา สภาการคลัง และอภิรัฐมนตรีสภา ตามคำชี้แจงของพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎรกล่าวว่า การยกเลิกองค์กรทั้ง 4 นี้ ได้เริ่มต้นโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรง “โปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาธิการมาพบกับข้าพเจ้า เพื่อมาปรึกษาหารือว่าควรยกเลิกอะไรบ้าง ปรึกษากันตกลงเห็นว่า.... 4 สภาที่กล่าวมาแล้วเห็นพร้อมกันว่าทับกันแน่ ราชเลขา(ธิการ) จึงไปร่างประกาศส่งมา”³² หรือกรณีร่างกฎหมายเทียบล่าวว่าด้วยการ

³¹เป็นการสำรวจจาก “ข่าวในราชสำนัก,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 พ.ศ. 2475 และจากรายงานข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์.

³² ร.ง.ส. ครั้งที่ 5/2475, 8 กรกฎาคม 2475.

สมรลพระราชวงศ์แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๕ ทียอมให้ “เจ้าหญิง” สามารถสมรสกับบุคคลที่มีเชื้อเจ้าในพระราชวงศ์ได้เพียงแต่ต้องกราบถวายบังคมลาออกจากฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์เสียก่อน กรณีนี้ พระยามโนปกรณนิติธาดาก็ชี้แจงว่า “เป็นกระแสพระราชดำริอยู่ก่อนเปลี่ยนการปกครองแล้ว ครั้นมาเปลี่ยนการปกครองขึ้น ก็พระราชทานกระแสพระราชดำริมาให้คณะกรรมการราษฎรปรึกษา...”³³ แต่ในกรณีงานเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ กลับสร้างความหวาดหวั่นว่าจะเกิดความแตกฉานระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาล เมื่อผู้สำเร็จราชการพระราชวัง (เจ้าพระยาวรวงศาพิพัฒน์) ได้แจ้งพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวไปยังรัฐบาลว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้การตกแต่งเพื่อสำแดงความชื่นชมยินดีในส่วนพระองค์นั้น เป็นไปในลักษณะที่ต้องสิ้นเปลืองนั้นเลย แม้ในพระราชฐานก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้งดการตกแต่งประทีปทั่วไป คงประดับแต่ธงทิวเท่านั้น”³⁴ แต่เรื่องนี้พระยามโนปกรณนิติธาดา ผู้นำรัฐบาลไม่ยอมปฏิบัติตามพระราชประสงค์โดยเข้าเฝ้ากราบทูลว่า “รัฐบาลขอแต่งไฟเฉลิมฉลองพระคุณ ตามที่ทำการรัฐบาลคงให้ตกแต่งตามเคย มหาลพที่เคยมีก็ไม่งด” และในท้ายสุดสำนักงานพระราชวังก็ได้ออกแถลงการณ์ว่า “เพื่อมิให้เป็นการแตกต่างระหว่างราชสำนักกับที่ทำการของรัฐบาล จึงทรงให้มีการตกแต่งประทีปในพระราชฐานเช่นที่เคยมีมา”³⁵ ซึ่งในทัศนะหนังสือพิมพ์เห็นว่า “ที่คาดว่าจะหยอายเป็นอย่างมาก ก็เป็นครึกครื้นและสว่างไฟไปด้วยโคมไฟไม้แพ็ก่อนๆ”³⁶ แต่ประเด็นที่สำคัญที่ฝ่ายรัฐบาลไม่ยอมตามพระราชประสงค์ทำให้ “เราทั้งหลายได้ประจักษ์ในความสนิสนมกมลกลืนระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎรโดยแจ่มชัดแล้ว เรายอมปลดเปลื้องความหวุ่นหวาดได้หมดสิ้นแล้ว”³⁷ กรณีงานเฉลิมพระชนมพรรษานี้จะเห็นได้ว่า รัฐบาลระบอบใหม่ก็ตระหนักดีว่าพระมหากษัตริย์ยังทรงมีบารมีและพระบรมเดชานุภาพอยู่สูงมาก ดังนั้นการตกแต่ง

³³ ร.ส. ครั้งที่ 32/๒๔๗๕, ๑ สิงหาคม ๒๔๗๕.

³⁴ ประชาชาติ ๑๘ ตุลาคม ๒๔๗๕.

³⁵ ประชาชาติ ๒๕ ตุลาคม ๒๔๗๕.

³⁶ “รุ่งอรุณแห่งอุดมสันติสุข,” ประชาชาติ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๕.

³⁷ เพ็ญอ้าง.

กับพระมหากษัตริย์ในทางใดๆ ย่อมทำให้เสถียรภาพของรัฐบาลอาจไม่มั่นคงเพียงพอ และการที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำหรือไม่ทรงกระทำอะไรย่อมมีนัยและส่งผลกระทบต่อการเมืองทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากการณงานพระราชพิธีวันฉัตรมงคลที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2475 ปรากฏเป็นข่าวลือว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะไม่ทรงเสด็จกลับคืนพระนครจากที่ประทับวังไกลกังวล หัวหิน จนกระทั่งกลายเป็น “ข่าวลือไปในทางอสุรทุกหนทุกแห่งล้วนแต่นำมาซึ่งความไม่ดีไม่งามแก่ชาติ.....เกิดขึ้นจากปากตลาดจนฟังไม่ได้ศัพท์”³⁸ ข่าวลือนี้นั้นรุนแรงมากจนกระทั่งคณะรัฐมนตรีต้องออก “คำแถลงการณ์” ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ชี้แจงว่า “การที่มีได้เสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร ในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลก็เพราะประจวบ แม้พระอาการไม่หนักหนาอันใดเลย แต่ว่าการเสด็จพระราชดำเนินทางรถไฟเป็นการกระเทือนอาจทำให้พระอาการมากขึ้นได้โดยไม่จำเป็นด้วยเหตุนี้เท่านั้น จึงมิได้เสด็จพระราชดำเนินกลับ”³⁹ ในบ่ายวันถัดมา พระยามโนปกรณนิติธาดานายกรัฐมนตรีและพระยาจำแลนยบดีฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยต้องเรียกประชุมบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ทุกฉบับเพื่อย้ำคำอธิบายในคำแถลงการณ์ข้างต้น และกล่าวว่า “เวลานี้รัฐบาลนี้.... ยังคงร่วมใจร่วมงานด้วยความกลมเกลียวมั่นคง”⁴⁰ อย่างไรก็ตาม กรณีนี้ก็มีความหมาย 2 ประการคือ รัฐบาลกับพระมหากษัตริย์แตกร้างกัน และมีความแตกแยกอย่างรุนแรงภายในรัฐบาล และปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ รัฐบาลห้ามมิให้จัดตั้งสมาคมการเมืองหรือพรรคการเมืองใหม่ และห้ามข้าราชการประจำเข้าเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองหรือสมาคมคณะราษฎรนั่นเอง

ในช่วงการเปลี่ยนผ่านระบอบการเมืองจากระบอบเก่าสู่ระบอบใหม่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องทรงพยายาม “ต่อรอง” กับรัฐบาลระบอบใหม่ใน 3 ประเด็นคือ พระเกียรติยศ

³⁸ ประชาชาติ 23 กุมภาพันธ์ 2475.

³⁹ “คำแถลงการณ์คณะรัฐมนตรี,” ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2475 ประชาชาติ 22 กุมภาพันธ์ 2475.

⁴⁰ ประชาชาติ 23 กุมภาพันธ์ 2475. เป็นที่น่าสนใจยิ่งด้วยว่า พระยามโนปกรณฯ เองยอมรับว่า ข่าวลือครั้งนี้ “ทำให้เกิดจากเสียงหนังสือพิมพ์ไม่” นั้นย่อมหมายความว่า กรุงเทพฯ เป็นเมือง “ปากตลาด” และข่าวลือมีบทบาทมากจริงๆ ในทางการเมือง (ดูเพิ่มบทที่ 1.3)

พระราชทรัพย์ และพระราชอำนาจ ในประเด็นพระเกียรติยศนั้น “ประกาศคณะราษฎร” เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ที่ได้โจมตีพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์อย่างรุนแรง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงต้องการให้คณะราษฎรยอมรับว่าผิดพลาดและต้องมีประกาศแก้ไขใหม่ เพราะ “ในข้อที่ทำให้เข้าใจว่า พระราชวงศ์จักรีไม่ได้ทำความเจริญให้ประเทศสยามอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ข้อนั้นทำให้สมาชิกในพระราชวงศ์จักรีทั่วไปโทมนัสน้อยใจและแค้นเคืองมาก”⁴¹ หลังจากที่ถูกแทนคณะราษฎรและผู้แทนรัฐบาลได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ซึ่งพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าก็เพื่อ “บอกความจริงใจ” ในวันถัดมาฝ่ายรัฐบาลก็ออกประกาศ “แถลงการณ์คณะกรรมการราษฎร” ซึ่งแจ้งต่อสาธารณะว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงตั้งพระราชหฤทัยดีต่อราษฎร และทรงราชดำริจะให้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินแก่ราษฎรอยู่แล้ว และสิ่งอื่นๆ ที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะกระทำก็ล่าช้าไปหาทันกาลสมัยไม่ ส่วนการที่ข้าราชการในรัฐบาลของพระองค์ใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต ก็ทรงสอดส่องอยู่เหมือนกันหาได้สมรู้ร่วมคิดด้วยไม่ ฉะนั้น คณะกรรมการราษฎรจึงเชื่อมั่นว่า พระองค์ยังเป็นกษัตริย์ที่ปรารถนาดีต่อราษฎรอยู่”⁴² ขณะเดียวกัน พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ก็ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานยกโทษในนามคณะราษฎรถึง “สิ่งใดที่ได้เป็นการหมิ่นประมาทในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท”⁴³ แต่สำหรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้มีพระราชหัตถเลขาตอบโดยทรง “หวังว่าในโอกาสหน้าเมื่อถึงเวลาสมควร คณะราษฎรคงจะได้ออกคำแถลงการณ์ปลดเปลื้องมณฑินให้ราษฎรได้ทราบความจริงจุดตั้งเมื่อประกาศหาความผิดไว้นั้น”⁴⁴ คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือคณะราษฎรได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพื่อขอพระราชทานขมาโทษครั้งใหญ่ เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2475 หรือก่อนหน้าวันประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร 3 วัน การขอพระราชทานขมาโทษครั้งนี้ นอกจาก

⁴¹ พระราชดำรัสตอบคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในโอกาสเข้าเฝ้าขอพระราชทานขมาโทษ เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2475 อ้างใน ประชาชาติ 9 ธันวาคม 2475.

⁴² แถลงการณ์คณะกรรมการราษฎร ที่ 2/75 ลงวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นววิศาสตร 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2210-2211

⁴³ กจข., สร.0201.16/33, หนังสือพระยามโนปกรณนิติธาดา กราบบังคมทูล ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2475.

⁴⁴ กจข., สร.0201.16/33, พระราชหัตถเลขาถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา ลงวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2475.

จะมีการถวายดอกไม้ธูปเทียนตามประเพณีแล้ว ยังมีคำแถลงขอพระราชทานอภัยโทษ “คำรบสอง” ที่อ่านถวายต่อหน้าพระพักตร์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “สมเด็จพระมหากษัตริราชในพระบรมวงศ์จักรี ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ ได้ทรงมีส่วนทำความเจริญมาสู่ประเทศสยามตามกาลสมัย” แต่ขณะเดียวกันคณะราษฎรก็ยืนยันถึงเจตนาเดิมที่ “ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ ก็ด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่ชาติ โดยเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ทุกๆ ประเทศที่เป็นเอกราชก็มี ธรรมนูญการปกครองกันทั่วไปแล้ว หากประเทศสยามได้มีกับเขาบ้าง ก็จะได้เป็นโอกาสให้ราษฎรเป็นจำนวนมากได้มีส่วนช่วยเหลือได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในราชการแผ่นดินเดิมกำลังความสามารถจริงๆ”⁴⁵ อย่างไรก็ตาม พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่ทรงให้คณะราษฎรแก้ไข ขอล่าอาชญากรรมและข้อโมฆะคดีพระองค์และราชวงศ์อย่างรุนแรงประสพผลขึ้นสูงสุด เมื่อร่างคำประกาศ พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวรของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้รับการยกฐานะโดยการรับรองของสภาผู้แทนราษฎรให้เป็น “พระราชปรารภ” ประณามรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ที่คาดหวังกันว่า จะ “ยืนยงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมา ดราบเท่ากัลปาวสาน”⁴⁶

นอกจากนี้ การดำรงอยู่ในฐานะพระมหากษัตริย์อย่างสมพระเกียรติก็เป็นเรื่องสำคัญที่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงทักท้วงการกระทำของรัฐบาล ในช่วงแรกเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงกระทรวงและตัวเสนาบดี ชื่อของ “กระทรวงวัง” และ “กระทรวงมรดก” ยังคงอยู่ กระทรวงทั้ง 2 นี้เป็นหน่วยงานสำคัญในระบอบเก่าที่พระมหากษัตริย์จะมีพระบรมราชโองการสั่งงาน ผ่านกระทรวงทั้ง 2 นี้ แต่เมื่อเปลี่ยนระบอบใหม่ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ก็เปลี่ยนเป็น “ผู้สำเร็จราชการวัง” ส่วนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมรดกก็เปลี่ยนเป็น “ราชเลขาธิการ” โดย

⁴⁵“คำกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษ,” อ้างใน นเรศ นโรปกรณ์, 100 ปี พระยาพหลา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2531), หน้า 167.

⁴⁶“รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 49 (10 ธันวาคม 2475) : 533.

ยังคงให้ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งชื่อใหม่ทั้ง 2 นี้ ยัง “คงมีเกียรติอย่างเสนาบดีอยู่ตามเดิม”⁴⁷ อย่างไรก็ตาม ต่อมาทั้งผู้สำเร็จราชการวังและราชเลขาธิการการก็ได้ออกคำสั่งเปลี่ยนชื่อ กระทรวงวัง เป็น “ศาลาว่าการพระราชวัง” และกระทรวงมหรธารเป็น “กรมราชเลขาธิการ” ตลอดถึงเปลี่ยนชื่อและตำแหน่งหน่วยงานภายใน เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 แต่ต่อมา กรมราชเลขาธิการก็ถูกยุบเลิกเมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2475 ด้วย “ไม่มีความจำเป็นในวิธีการที่จะมีกรมราชเลขาธิการต่อไปแล้ว” โดยจัดตั้ง “กรมเลขาธิการคณะกรรมกรราชวร” ขึ้นแทน ผลของการยุบครั้งนี้คือ ข้าราชการสังกัดกรมราชเลขาธิการถูกปลด ส่วนเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการได้ขอลาออกเพื่อรับบำนาญก่อนหน้าที่จะยุบกรมนี้ไม่กี่วัน⁴⁸ ส่วนศาลาว่าการพระราชวังเนื่องจากไม่มีหน้าที่ในด้านการบริหารงานแผ่นดินของพระมหากษัตริย์อย่างในระบอบเก่าอีกต่อไปแล้ว คงเหลือแต่หน้าที่เป็นองค์กรกลางสำหรับพระมหากษัตริย์ติดต่อสื่อสารกับองค์กรอื่นๆ ในระบอบใหม่ จึงถูกรัฐบาลใหม่ตัดงบประมาณเหลือเพียง 3 ล้านบาทต่อปี ผลของ “การตัดทอนรายจ่ายกันอย่างใหญ่โต บรรดาข้า้นคนหลวงต้องถูกปลดออกจากราชการเป็นทิวแถวนับตั้ง 400 คน”⁴⁹ แต่งบประมาณจริงที่ศาลาว่าการพระราชวังได้รับยังขาดอยู่อีก 186,624 บาท จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำรัสถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่า

สำหรับปีนี้ จะโปรดเกล้าฯ ให้หาเงินอื่นมาใช้ส่วนที่ขาดไปเพื่อเป็นการช่วยรัฐบาล แต่สำหรับศกหน้าทรงขอทำความเข้าใจไว้ว่ารัฐบาลจะถวายเงิน 3 ล้านบาท มิฉะนั้นก็ไมพอ จะต้องตัดทอนกันอีกมาก จนเกือบจะทรงรู้สึกที่ไม่ทรงสามารถรักษาพระเกียรติยศอันควรของพระเจ้าแผ่นดินสยามไว้ได้ ถ้าจะต้องตัดลงอีกแล้ว

⁴⁷ “ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลอง กระทรวงต่างๆ และรวมกระทรวง,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 49 (29 มิถุนายน 2475) : 180-182.

⁴⁸ “ประกาศยุบเลิกกรมราชเลขาธิการ” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 49, 18 กันยายน 2475) 390-391.

⁴⁹ ประชาชาติ 6 ตุลาคม 2475.

ก็เป็นริบปบกเสียเลยบางที่จะดีกว่า ดัดเงินได้ทั้ง 3 ล้านบาท ถ้าจะคงมี
พระเจ้าแผ่นดินไว้ ต้องถวายเป็นความสะดวกให้ทรงสามารถรักษาฐานะได้⁵⁰

สำหรับเรื่องพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ตลอดจนพระทรัพย์ของเจ้านายอื่นๆ นั้นเป็นความ
กลัวที่มีอยู่ทั่วไปว่าจะมีการ “ริบทรัพย์” ของหมู่เจ้านายเอามาเป็นของรัฐเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนา
ประเทศตามที่ปรากฏใน “คำขู่” หรือ “ประกาศคณะราษฎร” เมื่อวันยึดอำนาจ และในระยะถัดมาก็มี
หนังสือพิมพ์ได้พยายาม “สืบสวนนำจำนวนทรัพย์สมบัติ” ของเจ้านายมาเปิดเผยตอบสนอง
“เสียงเล่าลือกันขึ้นว่าเจ้าพระองค์นั้นมีเงินเท่านั้นล้าน เท่านั้น สุดแล้วแต่ใครจะตั้งหน้าตั้งตาสะสม
ไว้เป็นเวลานานเพียงไร” เช่น สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า “เท่าที่ตรวจสอบแล้วมีเงินอยู่ในราว
400 ล้านบาทเศษ” สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต “มีเงินอยู่ 300 ล้านบาทเศษ ยอมให้
รัฐบาลใหม่กู้เป็นจำนวนเงิน 30 ล้านบาท” กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน “มีเงิน 167 ล้านบาทเศษ
เงินที่ฝากต่างประเทศเฉพาะประเทศสวิสเซอร์แลนด์เป็นจำนวน 100 ล้านบาทเศษ” บทสรุปของ
การประเมินนี้คือ “ทรัพย์สินของเจ้าเมืองไทยเรานี้มีแต่ละอะละอะมากกว่าเงินทุนของสยาม”⁵¹ ไม่ว่า
การประเมินทรัพย์เจ้านี้จะถูกต้องมากน้อยเพียงไรก็ตาม แต่โดยนัยของความรู้สึกในสังคมก็คือ
เจ้าเป็นกลุ่มที่มั่งคั่ง ดังนั้นสิ่งที่ผู้สนับสนุนตามมาก็คือ “ถ้าจะแบ่งเอาเงินเหล่านั้นมาจุนเจือราชการ
แผ่นดินแล้ว ก็จะไม่เป็นที่เดือดร้อนแก่ไพร่บ้านพลเมืองดังที่กำลังเป็นอยู่ ทั้งจะทำให้ประเทศพ้นความ
หายนะผิเคืองในการเงินอีกด้วย” ตลอดถึงเสนอให้กระจาย “เงินสำหรับบำรุงราชวงศ์จักรี ที่เป็น
เงินปี เงินเดือน เงินการจร และอะไรต่ออะไรร้อยแปด... เอาเงินไปบำรุงแผ่นดินให้บ้านเมืองเจริญ
ดีกว่า”⁵² ความกลัวที่ปรากฏในหมู่พระราชวงศ์คือ กลัวคณะราษฎร “จะกระทำการรุนแรง มีการทำ

⁵⁰(สำเนา) หนังสือ ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิวัตน์ ราชเลขานุการในพระองค์ เรียบ พระยามโนปกรณ
นิติธาดา เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2475, อ้างใน แถลงการณ์เรื่อง
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478), หน้า 163-
164. เน้นในเอกสาร.

⁵¹หลักเมือง 11 กรกฎาคม 2475.

⁵²ศรีรัฐ, “อนาคตของประเทศสยาม,” หลักเมือง 7 กรกฎาคม 2475 และศรีกรุง 3,4 กรกฎาคม 2475.

ร้ายแก่พระราชวงศ์หรือหมู่เชื้อพระวงศ์ต่างๆ นานา”⁵³ ความกลัวนี้เป็นสิ่งที่มีเหตุผลยิ่งขึ้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตก่อนเสด็จไปลี้ภัยในต่างประเทศได้มีลายพระหัตถ์เลขาหมอบวิงบางขุนพรหมให้แก่รัฐบาลเพื่อ “เป็นชาติพลี” ความกลัวการบริพัตรนี้ขยายวงไปสู่ “ข้าราชการบางคนที่เคยได้รับพระราชทานที่ดินและบ้านช่องเป็นบำเหน็จความชอบมาแต่ครั้งปู่ย่าตาทวดก็หวั่นเกรงกันไปว่า จะถูกคณะราษฎรบริพัตรยกกลับคืนไปเป็นของแผ่นดินเสีย”⁵⁴ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในระยะถัดมาจะไม่ปรากฏว่าได้มีการบริพัตรของเจ้านายหรือผู้มั่งคั่งคนใด แต่กลับได้มีการผลักดันให้มีการออกพระราชบัญญัติจัดเก็บภาษีจากมรดกและเก็บภาษีที่ดิน ซึ่งเป้าหมายนี้คือ เจ้านายและคนมั่งมีที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินและที่ดินจำนวนมาก⁵⁵ เฉพาะกรณีภาษีมรดกนั้น ประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพยายามต่อสู้มากที่สุดคือ ให้มีการระบุให้ชัดเจนว่ามรดกของพระมหากษัตริย์ได้รับการยกเว้น

สำหรับด้านพระราชอำนาจ แม้ว่าในทฤษฎีของรัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้ยกฐานะพระมหากษัตริย์ให้อยู่เหนืออีก 3 สถาบัน ได้แก่ คณะรัฐมนตรี สภาผู้แทนราษฎร และศาล โดยให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยที่เป็นของประชาชน “โดยทาง” 3 สถาบันดังกล่าว แต่ในทางปฏิบัติพระองค์ทรงเป็นเพียง “ประมุขแห่งรัฐ” ที่ต้องยอมให้อำนาจการกระทำใดๆ ในนามของพระองค์ ดังนั้น ในช่วงการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญในสภาผู้แทนราษฎรจึงค่อนข้างมี

⁵³ หลวงอนุรักษรัตนากร, “พหุภาพแห่งการกระทำของคณะราษฎร,” ศรีกรุง 28 มิถุนายน 2475.

⁵⁴ จำลอง อิทะระรงค์, *ละครการเมือง* (พระนคร : บริษัทสหอุปกรณการพิมพ์ จำกัด, 2492), สารคดีการเมืองของจำลอง อิทะระรงค์ เล่มนี้ ได้รับการใส่ใจและใช้ในงานศึกษาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ยิ่งกว่างานสารคดีการเมืองเล่มอื่นๆ เพราะจากการใช้วิธีการวิพากษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่อหนังสือ “ละครการเมือง” เล่มนี้ ทำให้ผู้ศึกษาเห็นว่าข้อล้นเทคโนโลยีเล่มนี้มีความน่าเชื่อถืออย่างยิ่ง และให้ข้อมูลในแง่มุมที่แตกต่างจากสารคดีการเมืองเล่มอื่นๆ และอย่างละเอียดกว่า ดังในประเด็นเรื่องการแก้ไขกฎหมายเลือกตั้งของพระยามโนปกรณนิติธาดาในช่วงรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหารชุด 81 วัน ซึ่งเป็นประเด็นและเหตุการณ์ที่สำคัญในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเมืองของปี พ.ศ. 2476 แต่ไม่เคยมีงานสารคดีการเมืองเล่มใดกล่าวถึงเลย.

⁵⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 95.

ความระมัดระวังใน “ถ้อยคำ” หรือภาษาเพื่อจะให้พระเกียรติแก่พระมหากษัตริย์ หากไม่ผิดต่อหลักการ เช่น การตั้งนายกรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 จึงใช้คำว่า “พระมหากษัตริย์ทรงตั้ง” (มาตรา 46, 65 (2) รัฐธรรมนูญฉบับถาวร และดูเพิ่มเติมบทที่ 2.2) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะตระหนักดีว่าตามหลักการพระองค์ไม่ได้เป็นผู้ที่จะ “เลือก” และ “แต่งตั้ง” สมาชิกสภาประเภทที่ 2 แต่พระองค์เป็นเพียงองค์พระประมุขที่ต้องลงพระปรมาภิไธยในรายนามสมาชิกสภาประเภทที่ 2 ที่ฝ่ายรัฐบาลเสนอขึ้นมา ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงทรงหวังว่าการแต่งตั้งสมาชิกสภาประเภทที่ 2 ในสมัยบทเฉพาะกาลหรือเมื่อมีการเลือกตั้งสมาชิกประเภทที่ 1 แล้ว พระองค์ “จะทรงเลือกตัวบุคคลเอง” หรือเป็นผู้เลือกตั้งเอง⁵⁶ เพราะหลังจากนั้น สมาชิกประเภทที่ 2 ชุดนี้จะคงอยู่ตลอดสมัยบทเฉพาะกาลแห่งรัฐธรรมนูญฉบับถาวรหรือไม่เกินกว่า 10 ปี (มาตรา 65) และในระบอบดังกล่าว หากสมาชิกประเภทที่ 2 ต้องมีจำนวนเพิ่มหรือลดอันเป็นไปตามสมาชิกประเภทที่ 1 สมาชิกประเภทที่ 2 เหล่านี้ก็จะ “เลือก” กันเอง⁵⁷ ความหวังในสิ่งนี้ของพระองค์ สามารถทำความเข้าใจได้ว่า พระองค์จะทรงมีผู้สนับสนุนหรือฐานสนับสนุนในสภาผู้แทนราษฎรถึงกึ่งหนึ่ง เป็นเกราะป้องกันการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่จะมีขึ้นและกระทบกระเทือนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ ความเป็นไปได้ของความหวังนี้อยู่ที่ว่า

⁵⁶ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีทรงเล่าว่า

“มีเหตุขัดแย้งกันอยู่เกี่ยวกับการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สอง ในหลวงทรงรับสั่งว่า ขอให้ท่านเป็นคนตั้งให้เถอะ คือ หมายความว่า จะทรงเลือกตัวบุคคลเอง เพื่อจะได้เป็นที่เลื่องไปก่อนจนกว่าจะมีผู้แทนที่ทำงานได้จริงๆ จังๆ แล้วจึงจะปล่อยให้ทำกันไป แต่ทางฝ่ายรัฐบาลเขาก็ไม่ยอมเขาก็ตั้งของเขา มา แต่ถึงอย่างไร เมื่อพระยามโน เป็นนายกแล้วในหลวงก็ยังรับสั่งว่า พอมีหวังที่จะพ่วงกันให้เรียบร้อยไปได้....”

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี, “พระราชบันทึกทรงเล่า,” ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย.

เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์ร่วมสมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 9.

⁵⁷ คำอธิบายในการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 มาตรา 47 ใน ร.ง.ส. ครั้งที่ 45/2475, 3 ธันวาคม 2475 (ตอนย่อ).

ระบอบรัฐธรรมนูญเป็นประเพณีการปกครองใหม่ ดังนั้น จึง “ไม่มีประเพณีบังคับ” ที่จะให้นายกรัฐมนตรีถวายอำนาจแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 ในทางปฏิบัติให้แก่พระมหากษัตริย์ ดังนั้น ความหวังของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงขึ้นอยู่กับพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี นอกจากนี้ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะทรงได้พระราชอำนาจเพิ่มขึ้นในการที่ทรงสามารถยับยั้งพระราชบัญญัติใดๆ ที่ผ่านการเห็นชอบของสภาแล้ว (Veto) (ดูบทที่ 2.2) แต่พระองค์ยังทรงหวังมากกว่านั้นว่า ถ้าสภาจะยืนยันให้บังคับใช้พระราชบัญญัติฉบับที่ถูกพระองค์ยับยั้งแล้วจะต้องใช้คะแนนเสียง 3 ใน 4 แห่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด ไม่ใช่เพียงแต่ผ่านไปด้วยเสียงข้างมากของสภา ความหวังในหลักการข้อนี้จะปรากฏเป็นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลให้ “แก้รัฐธรรมนูญ” เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะทรงสละราชสมบัติ⁵⁸

คณะเจ้านาย ซึ่งหมายถึงพระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป และกลุ่มนิยมเจ้า ซึ่งยังคงรักภักดีต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและพระมหากษัตริย์ ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการทหารและพลเรือนที่ถูกปลดหลังเปลี่ยนระบอบการปกครอง แต่ที่ไม่สามารถประเมิกันได้คือ บุคคลที่ยังรับราชการอยู่ ทั้ง 2 กลุ่มนี้กองนักสืบของคณะราษฎร “จับตา” ความเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิด เพราะยังมีศักยภาพสูงที่จะรวบรวมกำลังจากบุคคลที่ยังนิยมระบอบเก่าเพื่อต่อต้านคณะราษฎรและระบอบใหม่ “ข่าวลือ”⁵⁹ จำนวนมากที่ส่งเข้ามาโดยผู้หวังดีและจากนักสืบว่าจะเกิดการกบฏจลาจล จะมีการลอบฆ่าผู้นำคณะราษฎร กลุ่มกรรมกรชาวจีนจะก่อความวุ่นวาย ทหารที่ประจำอยู่ต่างจังหวัดได้รับการชักชวนให้รวบรวมกองกำลังต่อต้านรัฐบาลระบอบใหม่ จะมีการตั้งคณะหรือสมาคมการเมืองใหม่เพื่อเข้าต่อสู้กับคณะราษฎรในเกมการเมืองโดยมีวัตถุประสงค์หลักคือให้พวกของตน “เป็นผู้คุมบังเหียนการปกครอง” ผู้ที่ถูกระบุว่าจะอยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวต่างๆ เหล่านี้คือ คณะเจ้านายและ

⁵⁸ แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478), หน้า 94-95.

⁵⁹ มีรายงานผู้สืบราชการลับกว่า 10 แห่งในช่วงปีแรกของการปฏิวัติ ดู กษ., ลร.0201.16/22-28, 30, 35 รายงานผู้สืบราชการลับ.

กลุ่มนิยมเจ้า ซึ่งมีรายพระนามและนามบุคคลกว่า 40 พระองค์/คน ที่คณะราษฎร “ดองส่งคน สกตรอยประจำเสมอ”⁶⁰ เช่น กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิสุทธิ ม.จ.ทองทิมาฯ ทองใหญ่ พระองค์เจ้าบวรเดช พระองค์เจ้าอลองภู ม.จ.ฉัตรมงคลโสณกุล ม.จ.วงศ์นิรชร เทวกุล พระยาเสนาสงคราม พระยาลิหาราชเดโชไชย พระยาอธิกรณ์ประกาศ พระยาศราภัยพิพัฒน์ พระยาเทพสงคราม พระยากำแพงรามภักดี พระแสงสิทธิการ นายหลุย ศิริวัตน์ เป็นต้น ส่วนใหญ่บุคคลเหล่านี้เป็นอดีต นายทหารบกบังคับบัญชาาระดับสูง นั้นย่อมหมายความว่า แม้คณะราษฎรได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้าง การบังคับบัญชาและตัวบุคคลที่คุมกำลังในกองทัพแล้ว แต่กล่าวได้ว่าอำนาจบังคับบัญชากองทัพ ของนายทหารคณะราษฎรยังไม่เด็ดขาด อดีตผู้บังคับบัญชาทหารนอกราชการยังมีศักยภาพในการ รวบรวมกำลังกองทัพอยู่เช่นเดิม ความไม่ใส่ใจกับข่าวลืออย่างเพียงพอของกลุ่มผู้ดูแลความมั่นคงใน รัฐบาลระบอบเก่า ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าเป็นความผิดพลาดอย่างรุนแรง ดังนั้นข่าวลือต่างๆ เหล่านี้ จึงได้รับความสำคัญอย่างยิ่งจากคณะราษฎร เพราะ “แม่ (ชาว) ไม่ได้ความ ก็ยังไม่ควรวางใจ” และ “คณะราษฎรเราจจะระวังให้มากและไม่ควรดูแคลนว่า คนอื่นจะไม่ทำให้วุ่นวายต่อไปได้เลย”⁶¹

สำหรับคณะเจ้านายนั้น ปรากฏในระยะแรกว่าถูกปราบจากผู้นำคณะราษฎรให้ลด “ปากเสียงอันเป็นเลืยนหนามแก่ความสงบ.... (อัน) จะเป็นเชื้อฝอยให้ลุกลามต่อไป และครั้นคณะ ราษฎรจะจัดการปราบปรามเสียเองก็เกรงจะเป็นที่ขุนเคืองพระราชนุหัตถ์....”⁶² เจ้านาย 5 พระองค์ที่ ถูกระบุพระนามในกรณีปากเสียงนี้ได้แก่ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน กรมหลวงสิงหวิกรม เกรียงไกร พระองค์เจ้าธานีนิวัต ม.จ.หญิงสืบพันธุ์ฯ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา หนังสือของผู้ นำ คณะราษฎรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฉบับนี้ ทำให้พระองค์ยอมรับที่จะปราบ

⁶⁰ กจช., สร.0201.16/30, รายงานผู้สืบราชการลับ.

⁶¹ เพ็งอ้าง, ร.อ.หลวงชาญสงคราม เล่มความเห็น ลงวันที่ 11 สิงหาคม 2475.

⁶² กจช., สร.0201.16/4, เรื่องพระราชวงศ์กล่าวความเป็นเลืยนหนามแก่ความสงบ.

“พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชบริพารรักภักดี อย่าให้ทำการใดๆ ซึ่งไม่สงบราบคาบ แม้เพียงใช้กิริยาวาจาเลียดลี้ก็มีบังควร เพราะว่าถ้าเกิดปากเสียงขึ้นแล้วก็จะอันตรายแก่ความสงบราบคาบ”⁶³

อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาถัดมาก็มีเจ้านายบางพระองค์ได้ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ทางการเมืองอย่างรวดเร็ว เช่น กรณีพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยามภา ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม หลังจากถูกปรามการมีปากเสียงจากคณะราษฎรและสถานการณ์โดยทั่วไปเริ่มมั่นใจแล้วว่าระบอบใหม่จะต้องสถาปนาขึ้นอย่างแน่นอน พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยามภาก็แสดงพระองค์จนได้รับคำ “ชมเชย” จากคณะราษฎรว่า “เป็นเจ้าที่รักษาดิพระองค์หนึ่ง สมควรเป็นเยี่ยงอย่างแก่เจ้าอื่นๆ ได้”⁶⁴ จากการที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ได้เรียกประชุมข้าราชการในจังหวัดนครปฐมเพื่อชี้แจงความมุ่งหมายของระบอบใหม่ว่าเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ก้าวหน้ากว่าระบอบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราช “ที่คนๆ เดียวมีอำนาจบัญชาการประเทศผู้เดียวนั้นมักจะมีพลาดมีพลั้ง ทำให้ประเทศเสื่อมโทรมลงได้เพราะคนๆ เดียว แม้จะมีสติปัญญาพร่าญเปรื่อง มีสุมณญาณแก่กล้า มีความตั้งใจดีสักเพียงไรก็ต้องพลาดพลั้งบ้าง”⁶⁵ นอกจากนี้พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ยังให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในจังหวัดนครปฐมอีก 27 นาย ลงนามรับรองว่าเป็นถ้อยแถลงของพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ จริง เพื่อส่งเป็นสำเนามายังคณะราษฎร หลังเปลี่ยนระบอบการปกครองเส้นทางชีวิตราชการของพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ผันผวนเล็กน้อยคือ เมื่อพระยามโนปกรณฯ ได้ยึดอำนาจจากคณะราษฎร พระองค์ก็ถูกส่งย้ายไปเป็นว่าราชการจังหวัดภูเก็ตหัวเมืองที่ “ไกลปืนเที่ยง” แต่ต่อมาปลายปี พ.ศ. 2475 ก็ได้กลับเข้ากรุงเทพฯ โดยเป็นเลขานุการผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเลื่อนขึ้นสูงเป็นอันดับจนเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในท้ายสุด หรือกรณี ม.จ.วรรณไวทยากร

⁶³“สำเนาพระราชหัตถเลขาถึง เจ้าพระยาวรวงศาพิพัฒน์ ลงวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475,” อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” *นาวิกศาสตร์* 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2186-2187.

⁶⁴“หนังสือ คณะกรรมการราษฎร ทูลพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยามภา ลงวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2475,” อ้างใน *หลักเมือง* 6 กรกฎาคม 2475.

⁶⁵“พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ แนะนำประชาชน,” *หลักเมือง* 5-6 กรกฎาคม 2475.

วรวรรณ⁶⁶ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) เคยเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศในปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาย้ายไปเป็นอัครราชทูตสยามประจำประเทศยุโรปเหนือ แต่ในคราวคลุกคลีครั้งใหญ่ปลายสมัยรัชกาลที่ 7 ตำแหน่งของพระองค์ถูกยุบจึงต้องเดินทางกลับประเทศ และได้เป็นคนบดคั้นะนิตศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง พระองค์แสดงบทบาทเป็นนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านรัฐธรรมนูญและด้านภาษาศาสตร์ ตลอดจนสนับสนุนกลุ่มนักหนังสือพิมพ์รุ่นหนุ่มที่มีกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นผู้นำก่อตั้งหนังสือพิมพ์ "ประชาชาติ" ที่เอนเอียงสนับสนุนระบอบใหม่ แต่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลบดคั้นการประชาธิปไตย พระองค์ได้มีบทบาทสูงเด่นในวงการเมืองหลังการรัฐประหารโดยคณะราษฎรเมื่อ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 และตลอดสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา โดยเป็นผู้ให้คำปรึกษาที่ใกล้ชิดนายกรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกโดยทั่วไปของคณะเจ้านายได้ให้ความหมายยุคสมัยนี้ว่าเป็นยุคของ "ความมืดมิดแห่งราตรีกาล"⁶⁷ เจ้านายต้องถูกตัดเงินเบี้ยหวัดเลี้ยงชีพที่ได้รับพระราชถึง 4 ใน 5 ของจำนวนที่เคยได้

ขณะที่คณะเจ้านายมีข้อจำกัดอย่างยิ่งในการเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยเฉพาะการถูกปราบจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ประมุขของพระราชวงศ์ ด้วยพระองค์มีแนวพระราชดำริว่า "ขึ้นชื่อว่าเจ้าละก็ไม่ให้ทำอะไรทั้งนั้น ถ้าทำอะไรยิ่งร้ายใหญ่ ถ้าเมื่อคนอื่นเขาจะปฏิวัติข้อนมาชิงอำนาจถวาย นั่นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ว่าเจ้าทำไม่ได้"⁶⁸ ตลอดจนขู่กีดกันคณะเจ้านายให้อยู่เหนือการเมืองตามมาตรา 11 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับถาวร แต่สำหรับกลุ่มนิยมเจ้าแล้วยังคงแสดงบทบาทภายใต้ "เกมประชาธิปไตย" ต่อไปได้ โดยเฉพาะด้านหนังสือพิมพ์ หนังสือพิมพ์ในเครือสยามฟรีเพรส

⁶⁶ ดูพระประวัติใน พระยามานวราชเสวี (บรรณาธิการ), ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่ พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506).

⁶⁷ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อัศตชีวประวัติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไตรภพ, 2517), หน้า 112-136.

⁶⁸ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 56, หน้า 7.

ซึ่งประกอบด้วย “กรุงเทพฯ เดลิเมล์” “บางกอกเดลิเมล์” (ภาษาอังกฤษ) และ “เสรีภาพ” โดยมี นายหลุย ศิริวัต เป็นผู้อำนวยการ หนังสือพิมพ์ในเครือนี้สมัยระบอบเก่าได้แสดงตนเป็นฝ่ายสนับสนุนรัฐบาล และได้รับเงินทุนสนับสนุนจากรัฐบาลด้วย แต่เมื่อเข้าสู่ระบอบใหม่ก็แสดงตัวเป็นฝ่ายค้าน รัฐบาลอย่างชัดเจน หากทว่าในช่วงรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาชุด 81 วัน ตอนต้นปี พ.ศ. 2476 กลับแสดงตนเป็นฝ่ายสนับสนุนรัฐบาล แต่เมื่อรัฐบาลชุดนี้ถูกรัฐประหารโดยคณะราษฎร หนังสือพิมพ์ในเครือนี้ก็กลับเป็นฝ่ายค้านอีกครั้ง ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลชุดหลังกับหนังสือพิมพ์ในเครือนี้รุนแรงถึงขั้นสั่งถอนใบอนุญาต⁶⁹ การสั่งปิดหนังสือพิมพ์เช่น กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ที่มี น.อ.พระยาศราภัยพิพัฒ อดีตนายทหารเรือเจ้ากรมเสมียนตรากระทรวงกลาโหมเป็นบรรณาธิการ ได้เป็นกรณีที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงยกอ้างถึงความไม่มีเสรีภาพในสมัยรัฐบาลคณะราษฎรเมื่อครั้งพระองค์จะทรงสละราชสมบัติ นอกจากนั้นภายใต้เกมการเมืองที่จะมีการเลือกตั้ง กลุ่มนิยมเจ้าก็ได้ก่อตั้ง “คณะชาติ” หรือ “สมาคมนิติ”⁷⁰ เพื่อเป็นคู่แข่งทางการเมืองกับคณะราษฎรโดยตรง โดยมี พระยาโทณวณิชมนตรี (วิสุทธ์ โทณวณิช) รัชมารชการกระทรวงเกษตรพาณิชย์การเป็นนายกสมาคม มีหลวงวิจิตรวาทการ ข้าราชการบำนาญที่เพิ่งถูกปลดออกจากตำแหน่งรองอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศเป็นเลขาธิการ นอกจากนี้ยังประกอบด้วย ข้าราชการนอกประจำการ เช่น พล.ต.พระยาเสนาสงคราม (ม.ร.ว.อ. นพวงศ์) น.อ.พระยาศราภัยพิพัฒ หลวงสุรินทรเสรี (อ้น อมาตยกุล) พระแสงสิทธิการ (แสง นนทิสิต) ข้าราชการที่ยังรับราชการอยู่ เช่น หลวงจรรยาภูลบตี (เม้ง จรรยาภูล) นายชวลิต อภัยวงศ์ พระบริหารทัณฑนิติ อย่างไรก็ตามบุคคลที่คณะราษฎรจัดว่ามีบทบาทเป็นอันดับที่หนึ่งในการผลักดันคณะชาติ คือ พล.ต.พระยาเสนาสงคราม อดีตผู้บัญชาการกองพลที่ 1 ที่ต้องได้รับบาดเจ็บจากการถูกยิงเมื่อคณะราษฎรควบคุมตัวในวันยึดอำนาจ และในระยะหลังก็เป็นบุคคลที่มี “ปากเสียง” กับนายทหารคณะราษฎรมากที่สุด กระทั่งถูกลอบยิงที่หน้าบ้านพักอีกครั้งเมื่อกลางเดือนมกราคม พ.ศ. 2475 คณะชาติ

⁶⁹ รัตนา เมฆนันทไพศิฐ, “การเมืองกับกฎหมายการพิมพ์ (พ.ศ. 2453-2487),” (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 34-36, 138-144, 182-192, 198-203.

⁷⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 161-162 และ กชช., สร.0201.16/27, รายงานผู้สืบราชการลับ.

ได้วางหลัก 7 ประการ เป็นวัตถุประสงค์ ว่าด้วยการบำรุงกำลังทหาร การศาสนา การศึกษา การเศรษฐกิจ แต่ที่ดูเป็นแกนหัวใจของกลุ่มนิยมเจ้าคือหลักที่ว่า “เชิดชูหลักประชาธิปไตยต้องให้มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งชาติตามรัฐธรรมนูญอยู่ชั่ววันรันดร์” และ “รักษาวาไรตที่เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของชาติ” อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะจดทะเบียนเป็นสมาคมการเมืองของคณะชาติก็ถูกใช้เป็นเกมการเมืองของกลุ่มอนุรักษนิยมทำการล้มสมาคมคณะราษฎรในเวลาต่อมา

กล่าวโดยสรุป พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีบทบาทมากสุดในการเป็นตัวแทนระบอบเก่า “ต่อรอง” กับรัฐบาลระบอบใหม่ บนความมุ่งหวังเรื่องพระเกียรติยศ พระราชทรัพย์และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระองค์ก็ต้องดำเนินไปภายใต้ “กรอบ” ของระบอบใหม่ โดยการใช้พระบารมีและพระบรมเดชานุภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่รัฐบาลระบอบใหม่ยังอ้างอิงความชอบธรรม นอกจากนี้พระองค์ยัง “ปราม” พระบรมวงศานุวงศ์หรือคณะเจ้านายมิให้ทำการเคลื่อนไหวใดๆ ที่อาจนำไปสู่สถานการณ์ทางการเมืองที่เลวร้ายยิ่งขึ้น และจะนำมาสู่ผลกระทบต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในท้ายสุด สำหรับกลุ่มนิยมเจ้าซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างผู้นิยมระบอบเก่าหรือต้องการจะรื้อฟื้นการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช กับผู้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ก็ได้อาศัย “เกมประชาธิปไตย” เคลื่อนไหวทางการเมืองโดยมีเป้าหมายต่อต้านคณะราษฎรให้พ้นไปจากศูนย์อำนาจของประเทศ เพราะถูกมองว่าเป็นกลุ่มผู้ “กบฏ” ต่อระบอบเก่าและต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้นโดยรวมทั้งหมด กลุ่มนี้จึงค่อนข้างสนับสนุนบทบาทของกลุ่มอนุรักษนิยมที่นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี

4.2 การปรับตัวของกลุ่มอนุรักษนิยม

กลุ่มอนุรักษนิยม คือกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ได้เข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารงานกระทรวงหรือเป็น “เสนาบดี” กระทรวงต่างๆ ตามธรรมนูญฉบับชั่วคราวหรือ “รัฐธรรมนูญว่าการกระทรวง” ตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวร แนวความคิดในการให้ความสำคัญกับการเป็น “เจ้ากระทรวง” น่าจะมาจากประสบการณ์จริงจากระบบราชการสยามของเหล่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เห็นว่าการยึดกุม

ตำแหน่ง “สั่งการ” นั้นย่อมหมายถึง “อำนาจที่แท้จริง” โครงสร้างของฝ่ายบริหารตามธรรมนูญฉบับชั่วคราวของคณะราษฎร หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นของ “คนหนุ่ม” ที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์ในการเป็นผู้สั่งการ ที่ภายในจิตใจของกลุ่มนักปฏิวัติเหล่านี้มุ่งหวังว่าจะยกเลิกวิธีการปกครองด้วย “คนๆ เดียว” อันนำมาสู่การตัดสินใจด้านนโยบายที่ผิดพลาดและไม่รอบคอบเช่นในการปกครองระบอบเก่า ดังนั้นเพื่อทดแทนสิ่งที่เห็นว่าผิดพลาดดังกล่าว รูปแบบของ “คณะ” ผู้บริหารด้านนโยบายจึงถูกสวมเข้ามาแทนที่ซึ่งก็คือ “คณะกรรมการราษฎร” ในระบอบใหม่ โดยมีเสนาบดีกระทรวงต่างๆ เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงานของกระทรวงนั้นๆ แต่ “รับผิดชอบต่อคณะกรรมการราษฎรในกิจการทั้งปวง” (มาตรา 31) ส่วน “การตั้งการถอดตำแหน่งเสนาบดี ย่อมเป็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ พระราชอำนาจนี้จะทรงใช้แต่โดยตามคำแนะนำของคณะกรรมการราษฎร” (มาตรา 35) เห็นได้ว่าเสนาบดีเป็นอีกหน่วยต่างหากจาก “รัฐบาล” หรือ “คณะกรรมการราษฎร” หากแต่อยู่ใต้และขึ้นตรงต่อรัฐบาล เสมือนหนึ่งที่อยู่ใต้และขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ในความสัมพันธ์ทางอำนาจหน้าที่ระหว่าง “รัฐบาล” “คณะกรรมการราษฎร” กับ “เสนาบดี” มีกำหนดไว้ในธรรมนูญฉบับชั่วคราวเพียงว่า “สิ่งใดซึ่งเป็นการฝ่าฝืนต่อคำสั่งหรือระเบียบการของคณะกรรมการราษฎร หรือกระทำไปโดยธรรมนูญไม่อนุญาตให้ทำได้ให้ถือว่าการนั้นเป็นโมฆะ” (มาตรา 31) หากจะเปรียบเทียบความสัมพันธ์ทางอำนาจหน้าที่นี้ให้ชัดเจนน่าจะเป็นได้จาก “ข้อตกลงต่างๆ ที่เสนาบดีปฏิบัติ” กับผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ที่ระบุถึงวิธีปฏิบัติราชการของเหล่าเสนาบดีว่า

1. ถ้าเป็นราชการปกติอันมีระเบียบแบบแผนและเคยปฏิบัติมาแล้ว ก็ให้ปฏิบัติไปตามเคยได้
2. ถ้าเป็นราชการที่เคยนำความขึ้นกราบบังคมทูลก็ให้นำเสนอผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารจงทุกเรื่อง

3. ถ้ามีเหตุขัดข้องหรือสงสัยก็ให้นำข้อนั้นๆ มาหารือต่อผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้⁷¹

เห็นได้ว่าสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบเก่า ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร คณะกรรมการราษฎรในระบอบใหม่มีบทบาทอำนาจหน้าที่อย่างเดียวกัน คือเป็นผู้ควบคุมดูแลตัดสินดำเนินนโยบาย แต่ที่ต่างออกไปคือ “คณะกรรมการราษฎรมีอำนาจและหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสภา” (มาตรา 28) โดยเป็น “กรรมการของสภา” ที่ได้รับแต่งตั้งถอดถอนจากสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 33) นอกจากนั้น “ถ้าการออกกฎหมายเป็นร่างใหม่ ก็เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการราษฎรที่จะนำเสนอสภา”⁷² เพื่อให้สภาลงมติรับรอง เพราะ “สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจออกพระราชบัญญัติทั้งหลาย” (มาตรา 8) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตลอดสมัยรัฐบาลชั่วคราว (รวมไปถึงรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาชุดก่อนหน้าการเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ. 2476) อำนาจหน้าที่ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจึงเป็นไปในรูปการเสนอญัตติ กระทั่งถาม พิจารณาและรับรองร่างพระราชบัญญัติที่นำเสนอ โดยคณะกรรมการราษฎรหรือคณะรัฐมนตรี

ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นได้ชัดว่า เมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาได้รับเลือกเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร พระยามโนปกรณนิติธาดาไม่ได้ให้ความสำคัญที่จะต่อรองเอาที่นั่งใน “กรรมการราษฎร” ที่มี 14 ที่นั่งให้แก่กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งประธานคณะกรรมการราษฎรเป็นผู้เลือกบุคคลเสนอตั้งให้สภาผู้แทนราษฎรรับรอง และขณะเดียวกันก็เป็นไปได้ว่า คณะราษฎรเองก็ยืนยันที่จะเอาที่นั่งจำนวนมากในกรรมการราษฎร เพราะจากรากฐานของแนวความคิดก็คือ คณะ

⁷¹“รายงานการประชุมเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ พร้อมด้วยคณะราษฎร วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475,” อ้างใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวีกาศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1782-1783.

⁷²เป็นคำอธิบายของ พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ดู รง.ส. ครั้งที่ 27/2475, 23 กันยายน 2475.

กรรมการราษฎรเป็นผู้ควบคุมดูแลและตัดสินใจด้านนโยบายอันมีความสำคัญต่อการที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ตามหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ดังนั้นในจำนวน 14 ที่นั่งของกรรมการราษฎร (ถ้าเป็น “คณะกรรมการราษฎร” ต้องนับรวมตำแหน่งประธานคณะด้วย คือมีทั้งหมด 15 ที่นั่ง) จึงเป็นของกลุ่มผู้นำคณะราษฎร 10 ที่นั่ง ส่วนอีก 4 ที่นั่งเป็นของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 2 ที่นั่งได้แก่ นายพลเรือตรี พระยาปริชาชลยุทธและมหาอำมาตย์ตรี พระยาศรวิสารวาจา เป็นของข้าราชการชั้นกลาง 1 ที่ คือ อำมาตย์เอก พระยาประมวญวิชาพูล และข้าราชการระดับล่าง 1 ที่ คือ รองอำมาตย์เอก หลวงเดชสทกรณ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่พระยามโนปกรณนิติธาดาน่าจะขอที่นั่งให้นั้นมีเพียงบุคคลเดียวคือ พระยาศรวิสารวาจา ส่วน พล.ร.ต.พระยาปริชาชลยุทธ น่าจะได้ที่นั่งนี้ในฐานะเป็นตัวแทนฝ่ายทหารเรือและเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ (ตัวแทนฝ่ายทหารบกก็คือ 4 นายทหารชั้นผู้ใหญ่ของคณะราษฎรนั่นเอง) แต่สิ่งที่พระยามโนปกรณนิติธาดายืนยันการต่อรองก็คือ การเอาที่นั่งหรือตำแหน่งเสนาบดีทั้ง 7 กระทรงให้เป็นของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และตัวท่านเป็นผู้เลือกบุคคลเข้าตำแหน่งนี้เองดังจะกล่าวถึงต่อไป ข้อยืนยันในการที่กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้ความสำคัญแก่ตำแหน่ง “สังการ” หรือ “เจ้ากระทรวง” โดยเฉพาะตัวของพระยามโนปกรณนิติธาดาก็คือ เมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาเสนอให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีประธานสภาผู้แทนราษฎรมาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2475 พระยามโนปกรณนิติธาดาให้เหตุผลแก่สภาผู้แทนราษฎรว่า แม้จะรู้สึกเสียใจที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องไปจากตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎร “แต่ว่าหน้าที่ราชการทางโน้นสำคัญกว่าท่านจึงต้องไป”⁷³ หากเราระลึกถึงว่าในโครงสร้างของระบอบรัฐธรรมนูญตำแหน่งของประธานคณะกรรมการราษฎร ประธานสภาผู้แทนราษฎร และประธานศาลฎีกา ซึ่งเป็นตำแหน่งประมุขของฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายศาล ที่มีเกียรติยศและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันตามหลักการแบ่งแยกอำนาจ แต่การเปลี่ยนย้ายตำแหน่งในกรณีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนี้ ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลว่า เพราะเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้มีประสบการณ์ด้านจัดการศึกษาของชาติ และเคยเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการมาแล้วถึง 10 ปีก็ตาม หากทว่าสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดเบื้องลึกว่า ฐานะที่มีเกียรติยศและศักดิ์ศรีของ

⁷³ ร.ส. ครั้งที่ 22/2475, 2 กันยายน 2475.

ประมุขฝ่ายนิติบัญญัติไม่ได้มีความสำคัญเท่ากับตำแหน่ง “เจ้ากระทรวง” เลย และยังไม่ถูกนับเป็น “คณะรัฐบาล” ด้วยซ้ำ ดังนั้น หากเรากลับไปพิจารณาการตอบปฏิเสธของพระยามโนปกรณนิติธาดา เมื่อครั้งมีผู้เสนอชื่อท่านเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร (แม้จะคาดได้ว่าพระยามโนปกรณนิติธาดา รับทราบและตอบรับการทาบถามที่จะเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรแล้วก็ตาม) เราก็จะเห็น แนวความคิดที่ไม่ให้ความสำคัญแก่ตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรที่ชัดเจนขึ้น พระยามโนปกรณนิติธาดา ให้เหตุผลในการปฏิเสธตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรว่า “ปรารถนาจะได้โอกาสทำงาน เพื่อชาติเพื่อราษฎรให้เต็มกำลังความสามารถ การเป็นผู้แทนราษฎรเพียงเท่านั้นพอจะมีโอกาสทำประโยชน์แก่ราษฎรได้มากกว่าการเป็นประธาน ด้วยว่าการเป็นประธานไม่มีหน้าที่จะได้เลี้ยงแสดง เหตุผลในที่ประชุม”⁷⁴

กล่าวโดยสรุป โครงสร้างฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลตามธรรมนูญฉบับชั่วคราว หลวงประดิษฐ์มนูธรรมและคณะราษฎรให้ความสำคัญแก่การเข้ามามีที่นั่งใน “คณะกรรมการราษฎร” ซึ่งถือว่าเป็นรัฐบาลและทำหน้าที่ควบคุมดูแลด้านนโยบาย มากกว่าที่จะเข้าไปเป็นเสนาบดีกระทรวงต่างๆ เสียเอง ซึ่งด้านหนึ่งถือว่าเป็นงานด้านเทคนิคและหน้าที่ราชการประจำ และขณะเดียวกันกลุ่มผู้นำคณะราษฎรก็ยังไม่มีความอาวุโสพอที่จะเข้าไปควบคุมดูแลกระทรวงต่างๆ โดยตรงได้ ซึ่งหากเข้าไปเป็นผู้ควบคุมดูแลโดยเป็นเจ้ากระทรวงด้วยตนเองแล้ว อาจได้รับการปฏิเสธหรือคัดค้านจากข้าราชการโดยทั่วไป (ในระยะอีก 2 ปีถัดมา กลุ่มผู้นำคณะราษฎรก็เริ่มเข้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง แต่ต้องทำความเข้าใจไว้ด้วยว่า การเป็นรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงในระยะหลังนั้นเป็นตำแหน่ง “ข้าราชการการเมือง” ขณะที่ตำแหน่งเสนาบดีในช่วงแรกนี้เป็นตำแหน่ง “ข้าราชการประจำ”) ดังนั้น การให้ความสำคัญแก่ “คณะกรรมการราษฎร” และจากสภาพการณ์ของคณะราษฎรเอง จึงทำให้เกิดสภาวะที่สอดคล้องกับการให้ความสำคัญกับการเป็นเจ้ากระทรวงของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถต่อรองเอาตำแหน่งเสนาบดีทุกกระทรวงมาอยู่ในมือของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้โดยไม่ต้องเกิดความขัดแย้งหรือการแย่งชิงตำแหน่งกับคณะราษฎรแต่อย่างใด

⁷⁴ ร.ส. ครั้งที่ 1/2475, 28 มิถุนายน 2475.

ตัวบุคคลมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นที่จะทำให้ระบอบการปกครองใหม่เดินหน้าต่อไปหรือล้มลง ดังนั้น การคัดเลือกบุคคลที่มีความคิดเห็นสอดคล้องกับคณะผู้เปลี่ยนระบอบการปกครองหรือคณะราษฎรว่าเห็นพ้องต้องกันที่ประเทศจะต้องมี “รัฐธรรมนูญ” และยกเลิกพระราชอำนาจสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นสิ่งจำเป็น ดังจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้น 40 ในจำนวนทั้งหมด 70 คนเป็น “ชั้นผู้น้อย” หรือ “คนรุ่นหนุ่ม” และเกือบทั้งหมดของส่วนนี้เป็นสมาชิกคณะราษฎร (ดูเพิ่มบทที่ 4.1.1) นั้นหมายความว่าคณะราษฎรหวังว่าจะควบคุมการดำเนินงานของฝ่ายบริหารจากสภาผู้แทนราษฎร ในขณะที่สมาชิกสภาส่วนที่เหลือซึ่งคัดเลือกมาจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กล่าวได้ว่าคณะราษฎรนั้นก็มักจะค่อนข้างไว้วางใจว่าเป็นบุคคลที่มีความรู้และยอมรับได้กับการที่ประเทศปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ แต่สำหรับบุคคลที่จะเป็นหัวหน้ารัฐบาลหรือประธานคณะกรรมการราษฎรจะต้องพิจารณาคัดเลือกบุคคลด้วยเหตุผลอื่นๆ ประกอบโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านความสัมพันธ์หรือการรับรองรัฐบาลระบอบใหม่จากต่างประเทศ และในด้านความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์

ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศนั้น ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านทั้งระบอบการปกครองและเปลี่ยนรัฐบาลที่ไม่ใช่วิธีการปกติเช่นนี้ตั้งแต่การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ความกลัวการแทรกแซงจากกองกำลังของต่างชาติและปัญหาการรับรองรัฐบาลใหม่จากต่างประเทศเป็นสิ่งที่คณะราษฎรตระหนักถึงอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าการประชุมร่วมระหว่างคณะราษฎรกับเสนาบดีและปลัดพลเรือนของระบอบเก่า ปัญหาในความสัมพันธ์กับต่างประเทศเป็นสิ่งที่สะท้อนออกมาอย่างเด่นชัด หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ชี้แจงต่อเรื่องนี้ว่า “สิ่งสำคัญที่จะต้องทำโดยด่วนก็คือ กิจการที่เกี่ยวแก่การต่างประเทศว่า รัฐบาลชั่วคราวใหม่นี้ไม่คิดที่จะล้างผลาญชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของคนในบังคับต่างประเทศ สิ่งใดที่เคยกระทำมาตลอดจนสัญญาทางพระราชไมตรีก็จะได้ดำเนินต่อไป ขอให้ช่วยกันระวังอย่าให้มีการแทรกแซงของการต่างประเทศได้... เพราะเกรงว่าอาจมีการแทรกแซงได้ อาศัยที่

ประเทศเราเป็นประเทศที่เล็ก” และขณะเดียวกันก็ต้องการขอให้รัฐบาลต่างประเทศ “รับรองรัฐบาลใหม่ด้วย”⁷⁵

สำหรับด้านความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ แม้ว่าจะบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจะถูกล้มลง และพระมหากษัตริย์จะถูกปลดทอนพระราชอำนาจ แต่ศักยภาพของกลุ่มที่ยังจงรักภักดีต่อระบอบเก่า และต่อพระมหากษัตริย์ยังมียู่อสงยิ่งที่จะต่อต้านเพื่อล้มระบอบใหม่ ซึ่งเป็นความกลัวที่อยู่ในจิตใจของคณะราษฎร ตลอดทั้งเพื่อเป็นการลดทอนความกลัวที่มีอยู่ในหมู่คณะเจ้านาย และพระมหากษัตริย์ว่าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่รุนแรง เช่น การล้มสถาบันพระมหากษัตริย์ การทำร้ายหรือการริบทรัพย์ของเจ้านาย และในความจริงแล้ว การดำเนินงานภายใต้ระบอบใหม่ไม่ว่าจะเป็นงานฝ่ายบริหารหรืองานฝ่ายนิติบัญญัติจะราบรื่นได้ก็ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์อันดีกับพระมหากษัตริย์ เพราะไม่เพียงแต่พระองค์จะยังคงมีพระราชอำนาจในการยับยั้ง (Veto) พระราชบัญญัติเท่านั้น แต่รัฐบาลระบอบใหม่ยังต้อง “อิงแอบ” พระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ความขัดกันในเรื่องใดๆ ก็ตาม ระหว่างรัฐบาลระบอบใหม่กับพระมหากษัตริย์ย่อมนำมาสู่ความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาล และระบอบใหม่อาจล้มลงได้อย่างง่ายดาย ด้วยเหตุผลจากองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ ดังนั้น ในที่ประชุมกลุ่มผู้นำคณะราษฎรเพื่อเลือกบุคคลมาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร เมื่อ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร เสนอให้ พล.อ.พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม (ทหารบก) เข้าเป็นในตำแหน่งนี้ “แต่ที่ประชุมส่วนมากไม่เห็นชอบด้วย เกรงว่าพระองค์เจ้าบวรเดชจะปกครองไปในทางเผด็จการ” ขณะที่หลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าสายพลเรือนเสนอชื่อพระยามโนปกรณนิติธาดา เพราะ

ทั้งนี้เห็นว่า พระยามโนปกรณนิติธาดาเคยปรารภมาก่อนการเปลี่ยนแปลง
การปกครองว่า ไม่ชอบระบอบการปกครองราชาธิปไตย ประกอบด้วย

⁷⁵ “รายงานการประชุมเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ พร้อมด้วยคณะราษฎร วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475,” อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 71, หน้า 1778-1779.

พระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นผู้กว้างขวางในระหว่างชาวต่างประเทศและสนิทสนมกับพระปกเกล้าฯ จะได้ทำการเพื่อสมัคสมานระหว่างคณะผู้ก่อการกับพระปกเกล้าฯ ได้ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น⁷⁶

ขณะเดียวกัน หลวงประดิษฐมนูธรรมก็มองจากบุคลิกของพระยามโนปกรณนิติธาดาจากอีกด้านหนึ่งว่าเป็นผู้ “แสดงว่าท่านนิยมประชาธิปไตย” และอีก “มิได้เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราช” ดังปรากฏในข้อเขียนที่สำนึกผิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมในระยะหลังว่า

ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าผู้เดียวที่ทำผิดในการเสนอคณะราษฎรให้เชิญพระยามโนปกรณเป็นหัวหน้ารัฐบาล เพราะสมาชิกคณะราษฎรอื่นๆ มิได้คุ้นเคยกับพระยามโนปกรณมาก่อนเท่ากับข้าพเจ้า ที่ได้เคยร่วมงานกับท่านผู้นี้ในกรมร่างกฎหมาย และในการร่วมเป็นกรรมการสอบไล่แก่นักเรียนกฎหมายหลายครั้ง จึงได้มีการสนทนากับท่านผู้นี้ที่แสดงว่าท่านนิยมประชาธิปไตย และการปฏิบัติของท่านในระหว่างเป็นอธิบดีศาลอุทธรณ์นั้นแสดงว่า ท่านกล้าตัดสินใจโดยมิได้เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาฯ ซึ่งนักเรียนกฎหมายหลายคนสมัยนั้นได้นิยมชมชอบท่าน⁷⁷

เห็นได้ว่าการเลือกพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร เป็นอิทธิพลจากการสนับสนุนของหลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสูงเด่นหลังการยึดอำนาจของฝ่ายทหารประสบความสำเร็จ ปัจจัยในการพิจารณาเลือกพระยามโนปกรณ

⁷⁶ คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ (พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2482), หน้า 16. เน้นโดยผู้เขียน.

⁷⁷ ปรีดี พนมยงค์, “จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน 14 ตุลาคม,” อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 18, หน้า 423.

นิติธาดา คือ ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็เชื่อมั่นว่าท่านเป็นผู้นิยมประชาธิปไตย และเห็นด้วยกับการที่ประเทศต้องมีรัฐธรรมนูญ แต่จะไม่เอียงเข้าไปทางพระมหากษัตริย์และจะไม่ “หักหลัง” คณะราษฎรในทางการเมือง อิทธิพลหรือบทบาทของหลวงประดิษฐมนูธรรมเด่นชัดมากในกรณีที่เลือกกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็น นักกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ร่วมงานที่เป็นอาจารย์จากโรงเรียนกฎหมายให้มาเป็นอนุกรรมการ ร่างรัฐธรรมนูญ (ดูบทที่ 2.2) ซึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามที่คณะราษฎรถวายให้ทรงลงพระปรมาภิไธยกลับคืนมาในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น โดยพระองค์ทรงเดิมคำว่า “ชั่วคราว” ไว้ด้วย ในวันเดียวกันนั่นเอง พ.อ.พระยาพล พลพยุหเสนา ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารก็ได้มีหนังสือไปถึงพระยามโนปกรณณิธิธาดาเรียนเชิญให้มายังพระที่นั่งอนันตสมาคม ศูนย์บัญชาการของคณะราษฎร “เพื่อหารือเรื่องกฎหมายพระธรรมนูญการปกครอง”⁷⁸ กล่าวได้ว่า หลวงประดิษฐมนูธรรมค่อนข้างเชื่อมั่นและไว้วางใจในความรู้ความสามารถของพระยามโนปกรณณิธิธาดาอย่างสูงยิ่ง

พระยามโนปกรณณิธิธาดา⁷⁹ (ก่อน หุดะสิงห์, พ.ศ. 2427-2491) เป็นบุตรคนสุดท้องหรือคนที่ 5 ของตระกูลคหบดี บิดาเป็นเชื้อจีน มารดาเป็นไทย พี่ชายของเขาทั้ง 2 คนก็ได้ดีในอาชีพราชการคือ พระยาสาครคณาภิรักษ์ (หล้า หุดะสิงห์) และพระยาสรรพกิจเกษตรการ (เกียรติ หุดะสิงห์) พระยามโนปกรณณิฯ เกิดและเติบโตในบ้านแถบถนนตรีเพชร ตำบลพาหุรัด พระนคร เข้าศึกษาวิชาหนังสือไทยชั้นต้นที่วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) ต่อมาย้ายเข้าศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวัง และจบชั้นมัธยมจากโรงเรียนอัสสัมชัญด้านวิชาภาษาอังกฤษ ใน

⁷⁸ กจช., (2) สร.0201.10/2, หนังสือ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร เรียนพระยามโนปกรณณิธิธาดา ลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475.

⁷⁹ “ประวัติพระยามโนปกรณณิธิธาดา” และพระยาเทพวิฑูรพหุลศุภดาบตี, “ไปนอกกับเจ้าคุณมโนฯ.” ใน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณณิธิธาดา (ก่อน หุดะสิงห์) (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2492), หน้า ก-ข. และ 1-9.

ปี พ.ศ. 2446 สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตจากโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม โดยเข้ารับราชการเป็นนักเรียนล่ามกระทรวงยุติธรรมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2445 เพียง 3 ปีของอาชีพราชการก็ได้รับทุนกระทรวงไปศึกษาวิชากฎหมายในสำนักเกรสลิน (Gray's Inn) ประเทศอังกฤษ พร้อมกับเพื่อนรุ่นน้องในกระทรวงเดียวกันกัน คือ พระยาเทพวิฑูรพหุลศรดาบตี ขณะนั้นเขาอายุ 21 ปี ใช้ชีวิตทางการศึกษาในอังกฤษเกือบ 4 ปี โดยตลอดเวลากิน-นอน-เที่ยวและเรียนร่วมกับพระยาเทพวิฑูรฯ กระทั่งเดินทางกลับประเทศด้วยกันเมื่อกลางปี พ.ศ. 2452 เขากลับเข้ารับราชการอีกครั้งในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ข้าหลวงพิเศษ และศาลแพ่ง ในปี พ.ศ. 2457 ได้ย้ายไปเป็นผู้ช่วยสมุหพระนิติศาสตร์ กระทรวงวัง และขึ้นเป็นสมุหพระนิติศาสตร์เมื่อปี พ.ศ. 2461 ในปีถัดม้าย้ายมาเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรธิการ และเป็นที่ปรึกษากฎหมายสภาเผยแผ่พาณิชย์ ทั้งยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี ในปี พ.ศ. 2465 ได้ย้ายมาเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงพาณิชย์ และเป็นกรรมการศาลฎีกาพร้อมกันด้วยในปี พ.ศ. 2469 ย้ายมาเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ทั้งยังเป็นกรรมการสภานิติศึกษา ซึ่งมีหน้าที่เป็นฝ่ายจัดหลักสูตรและการสอบของนักเรียนโรงเรียนกฎหมาย และยังเป็นอาจารย์ผู้สอนวิชากฎหมายด้วย นอกจากนี้ยังเป็นกรรมการร่างกฎหมาย กรมร่างกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมด้วยอีกตำแหน่ง และยังได้รับโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ให้เป็นสภากรมการองคมนตรีตลอดมาตั้งแต่ พ.ศ. 2470 ตำแหน่งต่างๆ ครั้งสุดท้ายนี้เป็นตำแหน่งที่คงอยู่ตลอดมาจนถึงการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จากภูมิหลังประวัติเห็นได้ว่า พระยามโนปกรณฯ ไม่เพียงแต่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมาย หากยังเป็นผู้มีความรู้ดีในงานด้านกระทรวงเกษตรฯ และกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งมีประสบการณ์รวม 8 ปี ในงาน “สั่งการ” ในสองกระทรวงดังกล่าว ซึ่งน่าจะกล่าวสรุปได้ว่า การเลือกพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร ในอีกด้านหนึ่งนั้นเป็นเพราะเขามีประสบการณ์มีความรู้ “รอบตัว”

นอกจากนี้การที่พระยามโนปกรณฯ เป็นนักเรียนจากอังกฤษ ก็ทำให้รัฐบาลอังกฤษซึ่งเป็นประเทศที่มีอิทธิพลและผลประโยชน์มากในสยามรู้สึกพึงพอใจด้วย โดยเห็นว่าพระยามโนปกรณฯ

จะรักษา “ผลประโยชน์” ของอังกฤษ⁸⁰ ตลอดทั้งยังเห็นว่าพระยามโนปกรณฯ เป็นบุคคลที่ “ซื่อสัตย์ มีความเป็นกลาง และเป็นผู้ที่มีความสามารถ”⁸¹ คำว่าการเป็นนักเรียนอังกฤษจะไม่มีคำอธิบายหรือเหตุผลอื่นใดมารองรับ แต่ก็มีความจริงอยู่สูง ดังจะเห็นได้จากกรณีนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของคณะราษฎรที่จบจากโรงเรียนนายทหารเยอรมัน เป็นผู้นำการปฏิวัติสยามนั้น วิทยุกรุงเบอร์ลินเยอรมัน ออกข่าวอย่างทันทีทันใดว่า ในเยอรมัน “ได้เกิดความรู้สึกลึกลับอย่างมากมายและยังทำให้ทวีความตื่นเต้นใฝ่ใจยิ่งขึ้นอีก เพราะเหตุว่าคนสำคัญๆ ของสยามหลายคนเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาในประเทศเยอรมนี และทั้งเป็นผู้ที่รู้จักชอบพอมิตรสหายมากในกรุงเบอร์ลินด้วย.... (ทั้งยังหวังว่า) สยามจะฝ่าอุปสรรคแห่งยุคฉุกเฉินสำคัญนี้ไปได้ตลอด โดยความยุ่งยากเดือดร้อนในทางโลกกิจน้อยที่สุดที่สามารถจะเป็นไปได้โดยเรียบร้อย”⁸² แต่กลับเป็นตรงกันข้ามในสายตาของชาวอังกฤษที่ระแวงไปไกลถึงว่า เยอรมันอาจคิดกลับมามีอิทธิพลในสยามอีกครั้งหลังจากสูญเสียอิทธิพลนี้ไปเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 1⁸³ (ซึ่งเป็นผลที่สยามได้ประกาศสงครามโดยเข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อปี พ.ศ. 2460 ทำให้สนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมระหว่างสยามกับเยอรมันได้ถูกยกเลิกไปโดยปริยาย)

สำหรับความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ การที่พระยามโนปกรณนิติธาดาได้รับการพิจารณาว่า “สนิทสนมกับพระปกเกล้าฯ” ก็ดูจะไม่เกินความจริง กล่าวคือ ในด้านตัวพระยามโนปกรณฯ เอง การที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการองคมนตรีสภาตั้งแต่ชุดแรก พ.ศ. 2470 ซึ่งเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่ทรงต้องการ “ฝึกหัด” ข้าราชการให้รู้จักรูปแบบสภานั้น การคัดเลือกบุคคลให้เป็นกรรมการองคมนตรี 40 คนนั้น ไม่เพียงแต่จะได้รับการพิจารณาจากลัทธิกรองจากกลุ่มอภิรัฐมนตรีหรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ว่าเป็นบุคคลที่ “ไว้วางใจ” ได้เท่านั้น แต่ต้องเป็นบุคคลที่พระบาท

⁸⁰ F.O. 371/17174, Colonel Stockley's report on Siam, 31 December 1932.

⁸¹ F.O. 371/17174, Cecil Dornier to Sir John Simon, 17 January 1933.

⁸² “กรุงเบอร์ลินยินดีด้วยในการกระทำของคณะราษฎร,” ใน “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นารีกาสตร 15:3 (กันยายน 2475): 1971-1972.

⁸³ F.O.371/16261, M.P. Nunn to C.W. Order, 7 July 1932.

สมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงรู้จัก” ด้วย และเป็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการเลือกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ให้มาเป็นเสนาบดีกระทรวงในรัฐบาลนั้น พระยามโนปกรณฯ เลือกเอาแต่บุคคลที่เป็นกรรมการ องคมนตรีสภาทั้งสิ้น ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่าบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงรู้จัก” ด้วยเช่นกัน อีกด้านหนึ่งเป็นสายสัมพันธ์ทางภรรยา คือ คุณหญิงมโนปกรณนิติธาดา⁸⁴ (นิตยสารเลน, พ.ศ. 2431-2473) บุตรีพระยาวิสูตรโกษา ซึ่งได้ไปศึกษาในประเทศยุโรปตั้งแต่อายุ 12 ปี และอยู่อย่างยาวนานถึง 12 ปีเช่นกัน ในปีที่กลับสู่ประเทศสยามก็ทำการสมรสกันทันที ในปีที่พระยามโนปกรณฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการองคมนตรีสภา คุณหญิงมโนฯ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นนางสนองพระโอษฐ์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี กระทั่งคุณหญิงมโนฯ จบชีวิตด้วยอุบัติเหตุในคราวตามเสด็จประพาสอินโดจีนในปี พ.ศ. 2473 แม้ว่าเราจะไม่ทราบสายสัมพันธ์ในรายละเอียดด้านอื่นๆ แต่จากปัจจัยทั้ง 2 ด้านข้างต้น บุคคลร่วมสมัยก็ได้บันทึกว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงคุ้นเคย” และ “ทรงทราบอุปนิสัยใจคอดีอยู่แล้ว” ทั้งตัวพระยามโนปกรณฯ และคุณหญิง⁸⁵ หลังจากคุณหญิงมโนฯ ล้มชีวิตโดยไม่มีบุตรด้วยกัน พระยามโนปกรณฯ ก็ได้มีภรรยาใหม่และมีบุตรด้วยกัน 1 คน

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าปัจจัยด้านอื่นๆ ที่ทำให้พระยามโนปกรณฯ ได้รับเลือกเป็นประธานคณะกรรมการราษฎร คือ การมีบุคลิกภาพที่ซื่อสัตย์และกล้าหาญ ครั้งที่พระยามโนปกรณนิติธาดาพร้อมทั้งคณะเสนาบดีชุดใหม่ได้รับการแนะนำจาก พ.อ.พระยาพลพล พยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ต่อหน้านายทหารบกทหารเรือหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พระยาพลลา กล่าวแนะนำว่า “ท่านผู้นี้แต่ไหนแต่ไรมาเป็นผู้ได้ทำงานด้วยความเอาใจใส่และซื่อสัตย์ต่อพวกเรามาแล้ว ดังนั้นเราจึงเลือกท่านขึ้นเป็นประธาน”⁸⁶ ความข้อนี้น่าสนใจ

⁸⁴ วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม, “พระยามโนปกรณนิติธาดานายกรัฐมนตรีคนแรกของไทย,” รัฐสภาสาร 32:6 (มิถุนายน 2527) : 77.

⁸⁵ คำสอง อิทธิธรรม, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 54, หน้า 84-85.

⁸⁶ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นาวิกศาสตร์ 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2201.

เมื่อพิจารณาจากบันทึกของพระยาศรีวิสารวาท ซึ่งเป็นผู้อยู่เคียงข้างในสังกัดพระยามโนปกรณฯ ในช่วงความผันแปรทางการเมือง บันทึกนี้กล่าวว่า

ตลอดระยะเวลาที่เจ้าคุณมโนฯ ได้รับราชการมาเป็นเวลา 30 ปีเศษ ก็ไม่เคยมีคำกล่าวหาว่าไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่ ตรงกันข้ามคู่ความในคดีทั้งไทยและต่างประเทศ ก็พอใจที่คดีของตนไปตกอยู่ในมือเจ้าคุณมโนฯ เพราะแน่ใจว่าจะได้รับความยุติธรรม ส่วนความกล่าวก็นั้นที่ทราบกันว่ามีทางที่จะไปใช้อธิพลบังคับให้เจ้าคุณมโนฯ ทำอย่างนั้นอย่างนี้ได้ เว้นไว้แต่จะเป็นไปตามความคิดเห็นของท่าน โดยแท้จริง⁸⁷

กล่าวโดยรวมก็คือ พระยามโนปกรณนิติธาดามีคุณสมบัติที่สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพการณ์ในช่วงการเปลี่ยนผ่านระบอบการเมืองที่จะทำหน้าที่เป็น “ตัวกลาง” และตัวประนีประนอมหรือประสานงานทางการเมืองระหว่างคณะราษฎร พระมหากษัตริย์ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศอังกฤษ กล่าวคือ ตัวพระยามโนปกรณฯ นั้นแม้เป็นบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงรู้จัก แต่ขณะเดียวกันคณะราษฎรหรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมก็ค่อนข้างเชื่อมั่นว่าพระยามโนปกรณฯ นั้นมีความเป็นนักประชาธิปไตยหรือนักรัฐธรรมนูญอยู่ในตัวเอง ไม่อยู่ในจำพวกนิยมเจ้าที่จะหันกลับไปสนับสนุนฟื้นฟูการปกครองระบอบเก่า ในด้านกลับกันก็เป็นบุคคลที่มีความเป็นกลางและมีความเป็นตัวของตัวเองที่สามารถทำให้ฝ่ายพระมหากษัตริย์และคณะเจ้านายค่อนข้างมั่นใจได้ว่า พระยามโนปกรณฯ ซึ่งไม่ได้เป็นสมาชิกคณะราษฎรนั้นจะไม่ใช่ผู้สนับสนุนคณะราษฎรอย่างสุดโต่งที่อาจก่อให้เกิดความกระทบกระทั่งจนถึงผลประโยชน์และสถานะของพระมหากษัตริย์และคณะเจ้านาย ตลอดถึงความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงใดๆ ต่อสถาบันการปกครองของระบอบเก่า และในแนวทางเดียวกันนี้ ภูมิหลังประวัติของ

⁸⁷ พระยาศรีวิสารวาท, “ด้านหนึ่งแห่งชีวิตของพระยามโนปกรณนิติธาดา,” พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณนิติธาดา (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 242), หน้า (1)-(2).

พระยามโนปกรณาก็ค่อนข้างที่จะแสดงให้เห็นชาวต่างประเทศในสยามไว้วางใจได้ว่า ผลประโยชน์ทางการค้าและสิทธิพิเศษของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวอังกฤษจะไม่ถูกระทบกระเทือน และสยามจะยังคงรักษาความผูกพันทางสนธิสัญญาต่างๆ ที่มีต่อกันไว้ นอกจากนั้นพระยามโนปกรณายังเป็นนักกฎหมายที่มีความรู้รอบตัว ผ่านงานมาหลายกระทรวงโดยเฉพาะกระทรวงทางเศรษฐกิจ ซึ่งสยามต้องการบุคคลที่มีความสามารถในด้านนี้เพื่อฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจตกต่ำของประเทศในช่วงที่ผ่านมา ตลอดจนทั้งเป็นบุคคลที่มีความซื่อสัตย์และกล้าหาญ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ผู้จะเป็นผู้นำในสังคมไทยต้องอ้างอิงถึงอยู่เสมอ

ภาพลักษณ์ของพระยามโนปกรณินิธาดาข้างต้นอาจถูกวิจารณ์ว่าเป็นการพิจารณาพระยามโนปกรณาที่ค่อนข้างตื้นเขินไป ซึ่งประเด็นที่น่ายอมรับได้ในแง่ที่ว่าเราสามารถทำการพิจารณาพระยามโนปกรณา โดยผ่านภูมิหลังประวัติที่ค่อนข้างจำกัดนั้นเอง แต่ขณะเดียวกันจากบันทึกของหลวงประดิษฐมนูธรรมข้างต้นนั้นก็ชี้ให้เห็นว่า แม้แต่ในช่วงเวลาขณะนั้นหลวงประดิษฐมนูธรรมก็ยอมรับว่าการที่ตนเสนอชื่อพระยามโนปกรณินิธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรนั้น “สมาชิกคณะราษฎรอื่นๆ (ก็) มิได้คุ้นเคยกับพระยามโนปกรณามาก่อนเท่ากับข้าพเจ้า” สิ่งนี้จะช่วยให้เราประมาณการได้ว่า ความรู้จักหรือความคุ้นเคยนั้นมีไม่กว้างขวางนักต่อตัวพระยามโนปกรณาในด้านกลับกันอาจหมายความว่า คำเล่าลือในด้านลบที่มีต่อพระยามโนปกรณินิธาดาก็อาจไม่ปรากฏหรือมีน้อยมากด้วยเช่นกัน ซึ่งทำให้พระยามโนปกรณินิธาดาได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำรัฐบาลระบอบใหม่คนแรกของสยาม แต่สภาพการณ์บทบาทและพฤติกรรมหลังจากพระยามโนปกรณินิธาดาได้อำนาจแล้วย่อมเป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหากออกไป

จากการพิจารณาตัวบุคคลที่เข้ารับตำแหน่งเสนาบดีเมื่อวันที่ 29 มิถุนายน ซึ่งพระยามโนปกรณินิธาดาได้เลือกเอาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เข้าเป็นเสนาบดีทั้งหมดนั้น เห็นได้ว่า⁸⁸ พระยา

⁸⁸ “ประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ และรวมกระทรวง,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 (29 มิถุนายน 2475) : 180-182.

มโนปกรณาให้ความสำคัญแก่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ โดยเข้าเป็นเสนาบดีกระทรวงนี้เสียเอง กระทรวงการต่างประเทศ มี พระยาศรีวิสารวาท (เทียนเลี้ยง อนุตระกูล, พ.ศ. 2439-2511) ซึ่งเป็น ปลัดทูลฉลองกระทรวงนี้ตลอดสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นเสนาบดี กระทรวงมหาดไทยมีพระยาจำแลนยบดี (ชิต ลุนทรวร, พ.ศ. 2428-2476) ซึ่งเป็นอธิบดีกรมพลม้า กระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ต้นสมัย รัชกาลที่ 7 และเพิ่งได้เลื่อนขึ้นเป็นสมุหพระนครบาล เมื่อต้นปี พ.ศ. 2475 เป็นเสนาบดี สำหรับ กระทรวงยุติธรรมมีพระยาเทพวิฑูรพหลศรดาบตี (บุญช่วย วณิกกุล, พ.ศ. 2432-2492) เพื่อนรุ่นน้อง ที่สนิทสนมกับพระยามโนปกรณา ที่สุดและเป็นอธิบดีศาลฎีกาตั้งแต่ พ.ศ. 2471 มาเป็นเสนาบดี ส่วน กระทรวงกลาโหมซึ่งในการประกาศตั้งเสนาบดีครั้งแรกยังคงให้นายพลตรี พระยาประเสริฐสงคราม ปลัดทูลฉลองกระทรวงทำการแทนเสนาบดีไปก่อน แต่บุคคลที่ถูกเลือกไว้แล้วและแน่นอนว่าย่อมเป็น บุคคลที่นายทหารคณะราษฎรเห็นชอบด้วย คือ นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน, พ.ศ. 2429-2482) เสนาธิการทหารเรือ และเป็นพี่ชายของ น.ด.หลวงสินธุสงครามชัย หัวหน้าคณะราษฎร สายทหารเรือ ซึ่งขณะนั้นกำลังทำหน้าที่เป็นผู้แทนรัฐบาลสยามร่วมประชุมการสตอวูร์ที่เจนีวา เมื่อเดินทางกลับประเทศก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม วันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2475 ส่วนกระทรวงธรรมการซึ่งมีพระยาประมวญวิชาวุฒ ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ ที่ได้รับ แต่งตั้งเป็นกรรมการราษฎร และได้ย้ายมาเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงและให้ทำการแทนเสนาบดี กระทรวงธรรมการ แต่ก็แสดงให้เห็นต่อมาว่าพระยาประมวญวิชาวุฒไม่ใช่บุคคลที่พระยามโนปกรณา สนับสนุน ซึ่งในระยะต่อมาเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา, พ.ศ. 2419-2486) ก็ได้ย้ายจากตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรมาเป็นเสนาบดีกระทรวงนี้แทนเมื่อวันที่ 1 กันยายน ส่วนกระทรวงเกษตรพาณิชย์การซึ่งเป็นการรวมกระทรวงเกษตรธิการกับกระทรวง พาณิชยและคมนาคมเข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน ได้ให้เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์, พ.ศ. 2409-2483) เป็นเสนาบดี แม้ว่าดูจะเป็นบุคคลที่ออกไปในทางเจ้านาย แต่ก็ยังเป็นเจ้าพระยา เป็นหม่อมราชวงศ์ที่คณะราษฎรได้เลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งยังเป็นบิดาของ ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ สมาชิกคณะราษฎร และของหลวงเดชสหกรณ์ (ม.ล.เดช สนิทวงศ์) กรรมการ ราษฎร และยังเป็นผู้มีประสบการณ์ในการเป็นเจ้ากระทรวงทางเศรษฐกิจมาหลายสมัยแล้วด้วย สำหรับกระทรวงวังและกระทรวงมรุธาธร เป็นเพียงกระทรวงเพื่อพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์

ไม่มีความสำคัญในระบอบใหม่และต่อมาก็ได้ลบทอนตัวเองเป็นเพียงกรมและยุบเลิก (ดูบทที่ 4.1.3) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาจะเป็นผู้น้อยที่มีอายุเพียง 48 ปี เมื่อเทียบกับเจ้าพระยาที่เป็นเสนาบดีทั้ง 2 ท่าน ที่มีอายุ 66 และ 56 ปีนั้น กล่าวได้ว่าไม่ใช่ปัญหาที่สำคัญ เพราะเพียงแต่ปล่อยให้ท่านทั้ง 2 ทำงานอย่างปกติในกระทรวงของตน ทุกสิ่งย่อมดำเนินไปได้ด้วยดี นอกจากนั้นก็เป็นที่ยอมรับได้ว่าแม้ว่าท่านเจ้าพระยาทั้งสองอยากจะเห็นประเทศชาติเจริญก้าวหน้า แต่ก็คงไม่อยากจะเห็นการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงใดๆ ทั้งสิ้น

ภายในกลุ่มเสนาบดีหรือเรียกได้ว่าเป็นกลุ่มอนุรักษนิยมที่นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดานั้น เกือบทั้งหมดอายุเกิน 40 ปี และค่อนข้าง 50 ปี มีเพียงพระยาศรีวิสารวาจาเท่านั้นที่อายุเพียง 36 ปี พระยาศรีวิสารวาจาเติบโตในอาชีพราชการอย่างรวดเร็ว โดยได้เป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศตั้งแต่อายุ 30 ปี เมื่อ พ.ศ. 2469 หรือในปีแรกที่กลับสู่ประเทศหลังจากที่ออกไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษด้วยทุนส่วนตัวตั้งแต่อายุ 15 ปี จนจบการศึกษาเป็นเนติบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด และเข้ารับราชการในสถานอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส ครอบครัวของเขาเป็นตระกูลคบคิดชาติจีน ที่บิดาของเขาเคยเป็น “คนในบังคับอังกฤษ” (subject)⁸⁹ แต่นั่นก็ไม่ได้เป็นข้อกีดกันในความก้าวหน้าทางราชการ ในปี พ.ศ. 2470 ก็ได้เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงนี้ การให้พระยาศรีวิสารวาจาเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศย่อมสร้างความมั่นใจให้แก่ชาวต่างประเทศว่า รัฐบาลใหม่ของสยามจะไม่เปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศเป็นอย่างใหม่ ที่อาจกระทบต่อผลประโยชน์ใดๆ ของชาวต่างชาติ นอกจากนี้ภรรยาของพระยาศรีวิสารวาจา คือ คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา (มากาเรต ลิน ซาเวียร์) บุตรีของพระยาพิพัฒน์โกษา (C.M. Xavier) อดีตปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศตลอดสมัยของกรมพระยาเทววงศ์วโรปการเป็นเสนาบดี ทำให้คุณหญิงลินก็เป็นผู้ที่รู้จักมักคุ้นในหมู่เจ้านายอย่างดี ตลอดทั้งยังเป็นแพทย์หญิงคนเดียวในประเทศไทยที่ประกอบกิจการแพทย์ส่วนตัว และช่วยเหลือในสภากาชาดสยามและเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง

⁸⁹ F.O.371/17174, Cecil Dornier to Sir John Simon, 17 January 1933.

ในกลุ่มชาวต่างประเทศที่อยู่ในกรุงเทพฯ⁹⁰ เห็นได้ว่า แม้พระยาศรีวิสารวาจาจะยังอายุน้อยแต่ก็มีบทบาทสำคัญยิ่งในด้านการต่างประเทศในช่วงของการเปลี่ยนระบอบการปกครอง

ในกลุ่มอนุรักษนิยมนี้มีเพียงพระยาจำแลนยบติคนเดียวที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการศึกษาต่างประเทศ เขาเป็นบุตรข้าราชการหัวเมืองอยุธยา ได้เข้าชั้นมาจากตำแหน่งเสมียนโดยรับราชการตั้งแต่อายุเพียง 13 ปี ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิชากฎหมายไปด้วย และได้เป็นเนติบัณฑิตเมื่ออายุ 22 ปี หลังจากนั้นชีวิตทางราชการก็ก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว โดยได้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด และได้เป็นผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2465 และเป็นสมุหพระนครบาลในท้ายสุดขณะที่มีอายุ 47 ปี⁹¹

พระยาเทพวิฑูรพหุสครตบติ⁹² อายุ 43 ปี เป็นเพื่อนรุ่นน้องพระยามโนปกรณัม ที่ร่วมศึกษาในประเทศอังกฤษ มาจากตระกูลคหบดีพระนคร มีพี่ชาย 2 คนได้ตีในทางราชการ ทั้งสายกระทรวงยุติธรรมและมหาดไทย เข้าศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และเรียนภาษาอังกฤษในโรงเรียนราชวิทยาลัย แม้จะสอบได้ทุนสกอลาชิปหรือทุนเล่าเรียนหลวงเป็นที่ 1 ซึ่งตามหลักจะต้องถูกส่งไปศึกษาต่อต่างประเทศ แต่น่าจะด้วยยังมีอายุน้อยไปเพียง 14 ปี จึงต้องเลือกมาเริ่มรับราชการในกองลำม กระทรวงยุติธรรม แต่ในที่สุดก็ได้ทุนของกระทรวงไปศึกษาด้านกฎหมายประเทศอังกฤษ พร้อมกับพระยามโนปกรณัม และเพื่อนที่เรียนกฎหมายสำนักเกรสอินน์ด้วยกันอีกบุคคลหนึ่งคือ เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ ซึ่งได้ตีในทางราชการเร็วที่สุด โดยเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในช่วง พ.ศ. 2471-2475 ขณะที่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็น พระยาจินดาภิรมย์ (จิตร ณ สงขลา) ในการศึกษากฎหมายที่สำนักเกรสอินน์นี้ต้องสอบให้ผ่านวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญสำหรับ

⁹⁰ เพิ่งอ้าง และ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ฤนตระกูล) (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), ภาคประวัติ.

⁹¹ "มหาอำมาตย์ พระยาจำแลนยบติ (ชิต สุนทรวร)," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 50 (30 กรกฎาคม 2476) : 1208-1209.

⁹² อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาเทพวิฑูรพหุสครตบติ (บุญช่วย วณิกกุล) (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริสาร, 2493), หน้า (1)-(27).

ประเทศอังกฤษและหัวเมืองขึ้นและพงศาวดารกฎหมาย หลังจากกลับสู่ประเทศ พระยาเทพวิทูรฯ มีบทบาทในการร่างประมวลกฎหมายต่างๆ ของสยาม และรับราชการในสายกระทรวงยุติธรรมตลอดกระทั่งได้เป็นอธิบดีศาลฎีกา

สำหรับนายพลเรือโท พระยาราชวังสัน⁹³ อายุ 46 ปี เกิดบ้านท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร เป็นนักเรียนโรงเรียนนายเรือรุ่นแรกตามการปรับปรุงการศึกษาแผนใหม่ มีประสบการณ์ทั้งดูงานทางทหารและศึกษาเพิ่มเติมด้านทหารเรือในหลายประเทศทั้งญี่ปุ่นและยุโรป เป็นนายทหารเรือจากสามัญชนที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้างและพัฒนากองทัพเรือให้ทันสมัย และเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนนายเรือตั้งแต่ พ.ศ. 2454 หลังจากเสร็จสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อเดินทางกลับสู่ประเทศก็ได้เป็นเสนาธิการทหารเรือมาตลอดตั้งแต่ พ.ศ. 2466 เป็นผู้สร้างและพัฒนาศึกษาของโรงเรียนนายทหารเรือ กว้างขวางในหมู่นักการทูตทหารระหว่างประเทศ ได้ยศเป็นนายพลเรือตรีตั้งแต่ พ.ศ. 2466 และเมื่อได้เป็น นายพลเรือโท ตอนต้นปี พ.ศ. 2475 ก็กลายเป็นแบบอย่างที่น่าชื่นชมของนายทหารเรือในฐานะ “เป็นคนแรกที่ได้รับยศและตำแหน่งสูงสุดในบรรดานักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเดียวกัน”⁹⁴ แม้ว่า พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน ต้องการจะเห็นกองทัพมีความก้าวหน้า มีศักยภาพพอที่จะป้องกันภัยจากภายนอก และระแวดระวังผลประโยชน์ทางทะเลของประเทศ เช่น ด้านประมงที่กองเรือประมงญี่ปุ่นกำลังแผ่ขยายอาณาเขตทางการประมงและการเดินเรือพาณิชย์⁹⁵ แต่แนวความคิดที่สำคัญและน่าจะเป็นที่ต่อใจของพระยามโนปกรณฯ คือ การเป็นทหารอาชีพและ “ทหารต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง”⁹⁶ อันเป็นแนวความคิดที่ได้รับการบ่มเพาะอย่างฝังรากลึกจาก

⁹³ พิมพ์แจกในงานบรรจุอัฐินายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน) (พระนคร : โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์, 2483), หน้า 1-25.

⁹⁴ “ข่าวทหารเรือ,” นาวีกาศาสตร์ 15:16 (มิถุนายน 2475), : 1350-1353.

⁹⁵ ดูปาฐกถาของ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน เรื่อง “ยุทธศาสตร์ทางเรือ,” “ยุทธศาสตร์ทางอากาศ,” “กฎหมายระหว่างประเทศ,” “ทะเลอาณาเขตกับการประมง,” และ “ปาฐกถาเรื่องการชุดสันดอน,” ดูใน พิมพ์แจกในงานบรรจุอัฐินายพลเรือโท พระยาราชวังสัน อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 92.

ผู้ปกครองระบอบเก่า เช่นเดียวกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ ที่ถูกปลดออกไปเป็นจำนวนมาก นั้นหมายความว่า พระยามโนปกรณฯ หวังว่าฐานะของความเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่จะช่วยปราม บเทาหรือพฤติกรรมของนายทหารหนุ่มคณะราษฎรไว้ได้

โดยสรุปแล้วเห็นได้ว่า กลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณฯเป็นผู้นำนั้น มีชาติ กำเนิดจากตระกูลสามัญชนหากเป็นคหบดี เป็นกลุ่มคนอายุระดับกลางที่เข้ามาบริหารประเทศ แทนคณะเจ้านายที่ส่วนใหญ่มีอายุกว่า 50 ปี แน่นอนว่าโดยทั่วไปย่อมสามารถเห็น “ความใหม่” ในการบริหารประเทศของคนกลุ่มนี้ได้ แต่ขณะเดียวกันกลุ่มอนุรักษนิยมนี้ก็มีแนวความคิดของ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โดยทั่วๆ ไป คือ การเปลี่ยนแปลงใดๆ ต้องค่อยเป็นค่อยไป พยายามผสมผสาน หลักการใหม่ๆ กับจารีตประเพณีของสังคม พิจารณาความเป็นจริงทางสังคมควบคู่กับหลักการ ไม่ใช่ ยืนยันหลักการเพียงอย่างเดียว แนวความคิดดังกล่าวนี้ทำให้กลุ่มอนุรักษนิยมต้องเผชิญหน้าอย่าง ชัดแจ้งกับกลุ่มผู้นำคณะราษฎรชั้นผู้น้อย โดยเฉพาะจากสายพลเรือนโดยตรงที่อยู่ในคณะกรรมการ ราษฎร ซึ่งในท้ายที่สุดประสบการณ์ที่ซ้ำของกว่าของกลุ่มอนุรักษนิยมใน “เกมการเมืองแบบ ราชสำนัก” ที่อาศัยการ “เล่น” กับบุคคลคลสำคัญๆ ไม่ก็คนก็ทำให้มีชัยเหนือผู้นำคณะราษฎร ชั้นผู้น้อยสายพลเรือนที่หวังในการ “เล่นเกมการเมืองแบบมวลชน” ที่พยายามจัดตั้งฐานสนับสนุน ทางการเมืองจากข้าราชการ พ่อค้าคหบดีและราษฎร และใช้ฐานการสนับสนุนจากสภาผู้แทนราษฎร

ปัญหาการรับรองรัฐบาลสยามในระบอบใหม่จากรัฐบาลต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากรัฐบาลอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งทั้งสองประเทศนี้มีอาณาณคมอยู่รายรอบสยามและเป็นประเทศ มหาอำนาจที่สยามมีข้อผูกมัดทางสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค โดยสยามต้องสูญเสียเอกราชทางการ

⁹⁶ วฤทธิ (นามแฝง), “ความรู้สึกเมื่อวันสงกรานต์,” หนังสือพิมพ์ทหารบก 1 : 26 (22 มีนาคม 2475) : 434-35.

ศาลและตุลาการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁹⁷ ด้วยเหตุนี้ ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ปัญหาการรับรองรัฐบาลสยามใหม่จากรัฐบาลต่างประเทศจึงมีความสำคัญและเกี่ยวพันกับความกลัวการแทรกแซงโดยกองกำลังทหารของต่างชาติในหมู่ผู้นำคณะราษฎรเป็นอย่างยิ่ง เพราะกลุ่มผู้นำสยาม (ทั้งผู้นำระบอบเก่าและคณะราษฎร) ตระหนักดีถึงลมรณภาพในการป้องกันตนเองตลอดมาว่า สยามเป็นเพียงประเทศเล็กๆ ที่ไม่อาจป้องกันตัวเองจากการคุกคามโดยกองกำลังทหารของต่างชาติได้ กรณีตัวอย่างหน้าประวัติศาสตร์อันหม่นขื่นในปัญหาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ปี พ.ศ. 2436 (ร.ศ.112) ที่ฝรั่งเศสใช้เรือรบเพียง 2 ลำบุกขึ้นมาถึงพระนคร และทำการปิดล้อมอ่าวไทย กระทั่งรัฐบาลต้องยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศสโดยยอมสละการกล่าวอ้างสิทธิของสยามเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กระนั้นก็ตาม หลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้แม้ว่ากองทัพสยามได้พัฒนาและขยายขนาดกองทัพไปเป็นอย่างมาก แต่ก็เป็นที่ตระหนักดีในหมู่คณะเจ้านายผู้ปกครองสยามว่า กองทัพสยามมีประสิทธิภาพเพียงพอสำหรับการปกป้องราชบัลลังก์และรักษาความสงบภายใน แต่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะป้องกันภัยจากการรุกรานจากภายนอก (ดูบทที่ 3.1) ด้วยเหตุนี้วิถีทางการทูตในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่สยามใช้เพื่อความอยู่รอดของประเทศตลอดมา คือ การถ่วงดุลอำนาจ (Balance of Power) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับอังกฤษเพื่อป้องกันการรุกรานและแสวงหาผลประโยชน์จากฝรั่งเศส ซึ่งผู้ปกครองสยามต้องรู้สึกขมขื่นอย่างรุนแรงตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏการณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลสยามระบอบเก่ากับอังกฤษ ก็คือ ความมีมิตรภาพที่ดีต่อกันและไม่เคยมีปัญหาการกระทบกระทั่งที่ตึงเครียดระหว่างกัน⁹⁸ หรืออีกนัยหนึ่ง อังกฤษมีอิทธิพลอย่างมากยิ่งต่อสยามทั้งในด้านรัฐบาลและด้านเศรษฐกิจและการศึกษา อิทธิพลของอังกฤษ

⁹⁷ สยามได้ทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคฉบับแรกกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2398 หลังจากนั้นสยามก็ได้ทำกับประเทศอื่นๆ ตามแบบฉบับแรกอีก 13 ประเทศได้แก่ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ สเปน โปรตุเกส เดนมาร์ก สวีเดน อิตาลี เบลเยียม เยอรมัน นอร์เวย์ สวิสเซอร์แลนด์และญี่ปุ่น.

⁹⁸ Charivat Santaputa, *The Foreign Policy 1932-1946* (Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1985), pp. 88-90. และ Sir Josiah Crosby, *Siam: The Crossroads* (London: Hallis and Carter Ltd., 1945), p. 57.

ต่อสยามได้โดดเด่นยิ่งขึ้นเหนือประเทศอื่นๆ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำประเทศเข้าร่วมสงครามโดยอยู่ข้างฝ่ายสัมพันธมิตรก่อนหน้านี้ปีแห่งสงครามจะยุติไม่นานนัก การตัดสินใจเข้าร่วมสงครามครั้งนี้ของรัฐบาลสยามได้ให้ประโยชน์แก่สยามมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคระหว่างสยามกับเยอรมันได้รับการยกเลิกโดยปริยาย เยอรมันซึ่งเป็นประเทศที่มีผลประโยชน์ทางการค้าอย่างมากในสยาม และมีอิทธิพลในหมู่เจ้านายที่สำคัญบางพระองค์ และเป็นประเทศที่เป็นคู่แข่งที่สำคัญของอังกฤษ ก็ได้สูญเสียบทบาทอิทธิพลและผลประโยชน์ด้านต่างๆ ในสยามนับแต่นั้นมา กล่าวโดยสรุป อังกฤษเป็นประเทศที่คณะราษฎรต้องให้ความใส่ใจและต้องการขอการรับรองต่อรัฐบาลสยามใหม่มากที่สุด

ปัจจัย 2 ประการที่ทำให้รัฐบาลสยามใหม่ได้ผ่านปัญหาการรับรองจากรัฐบาลต่างประเทศ โดยเฉพาะอังกฤษได้อย่างรวดเร็ว ประการแรก เป็นผลจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับการเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ (ดูบทที่ 1.4) ซึ่งทำให้อังกฤษเห็นว่า รัฐบาลใหม่ของสยามยังคงเป็นรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันน่าจะติดต่อสัมพันธ์กับสยามอย่างเป็นทางการต่อไปได้⁹⁹ และด้วยการให้คำอธิบายในทำนองเดียวกัน พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ก็ได้แถลงถึงความสำเร็จในการผ่านปัญหาการรับรองจากรัฐบาลต่างประเทศในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรว่า

อนึ่ง อยากแถลงให้ทราบว่ ในที่นี้เราไม่ได้เปลี่ยนรัฐบาล เปลี่ยนแต่ภายในรัฐบาลสยามเมื่อ 100 ปีเป็นมาอย่างไรก็เป็นรัฐบาลสยามเสมอ เพราะฉะนั้นตัดเสียซึ่งปัญหาที่ว่านานาประเทศรับเราเป็นรัฐบาลใหม่หรือเปล่า เขารับเราคือเป็นรัฐบาลเท่านั้นเอง ส่วนที่เปลี่ยนแปลงกันนี้ ถือว่าเป็นการภายในและคิดว่าเป็นความดีสำหรับพวกเราที่ได้ตัดเสียซึ่งความยุ่งยาก เป็นการทำให้เรา

⁹⁹ Charivat Santaputa, Ibid., p. 107.

1. เราตัดเสียซึ่งความยุ่งยาก
2. เราไม่ได้เปลี่ยนรัฐบาล
3. การเปลี่ยนแปลงของเราเป็นการภายในเท่านั้นเอง¹⁰⁰

ประการที่สอง เป็นผลจากการเลือกตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดาให้เป็นผู้นำรัฐบาลสยามใหม่ ตลอดถึงการแต่งตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงต่างๆ โดยเฉพาะการตั้งพระยาศรีวิสารวาทาเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ สิ่งหนึ่งที่ต้องยอมรับก็คือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามนั้นอยู่ในจังหวะทางการเมืองระหว่างประเทศที่ชาติมหาอำนาจอังกฤษและฝรั่งเศสได้ผ่านพ้นยุคสมัยการปกป้องผลประโยชน์ของตนโดยกำลังกองทัพ ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวนี้ได้อ่อนแรงลงนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังนั้น แม้ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสยาม แต่เมื่อรัฐบาลสยามใหม่ได้ยืนยันว่า “รัฐบาลชั่วคราวใหม่ นี้ไม่คิดที่จะล้างผลาญชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของคนในบังคับต่างประเทศ สิ่งใดที่เคยกระทำมา ตลอดจนสัญญาทางพระราชไมตรีก็จะได้ดำเนินต่อไป”¹⁰¹ หรือยอมรับ “สถานะเดิม” (status quo) ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ก็ทำให้รัฐบาลต่างประเทศพึงพอใจในกรณีของอังกฤษพบว่า รายงานของอัครราชทูตอังกฤษประจำสยามค่อนข้างเชื่อมั่นว่า สัญญาการรักษาสถานะเดิมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของรัฐบาลสยามใหม่นั้นเชื่อถือได้ เมื่อพิจารณาตัวบุคคลที่เข้ามารับตำแหน่งฝ่ายบริหารที่สำคัญ โดยเฉพาะพระยามโนปกรณนิติธาดาและพระยาศรีวิสารวาทา (ดูการอธิบายภูมิหลังประวัติบุคคลในกลุ่มอนุรักษนิยมข้างต้น)

อย่างไรก็ตาม ความระแวดระวังว่าจะมีการแทรกแซงทางการเมืองจากกองทัพของต่างประเทศก็ยังเป็นสิ่งที่ตระหนักถึงอยู่ ดังกรณีการถามเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของ พล.ร.ต.พระยาสุรยุทธเสนี ผู้บัญชาการกองเรือรบและรองประธานสภาผู้แทนราษฎรในที่ประชุมสภาเมื่อต้นเดือนกันยายนว่า “การที่อังกฤษส่งทหารมาที่สิงคโปร์นั้นมีความมุ่งหมายอย่างไร พระยาศรีวิสารวาทาเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศกล่าวตอบว่า “เรื่องนี้ได้ทราบข่าวเหมือนกันทั้งทาง

¹⁰⁰ ร.ง.ส. ครั้งที่ 38/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนบ่าย) เน้นโดยผู้เขียน.

¹⁰¹ “การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม,” นานิศาสดร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) :1773-1784.

โทรเลขและรายงานของกงสุลเยเนอราลสยามที่สิงคโปร์ว่า ไม่เฉพาะแต่เรือรบอังกฤษเท่านั้นที่มาสิงคโปร์ มีเรือรบของญี่ปุ่นอยู่ด้วย 2-3 ลำ ซึ่งนับว่าเป็นของแปลก เพราะญี่ปุ่นไม่มีใครจะมาและกลาสก็ขึ้นบก ทั้งนี้เข้าใจว่าเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับญี่ปุ่น ส่วนที่ว่าอังกฤษส่งทหารมานั้น ยังไม่ได้ความประการใด”¹⁰² เซอร์ซิล โตร์เมอร์ (Cercil Dormer) ทูตอังกฤษประจำสยามบันทึกทัศนะที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจความรู้สึกของกลุ่มผู้นำสยามใหม่ว่า ผู้ที่ถามคำถามนี้ในสภาผู้แทนราษฎร “ต้องเป็นผู้มีสำนึกเลวอย่างยิ่ง” และเมื่อถูกพระยาศรีวิสารวาจา เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศสยามร้องขอให้ช่วยอธิบายถึงความเคลื่อนไหวทางทหารเรืออังกฤษและญี่ปุ่นในสิงคโปร์ เซอร์ซิล โตร์เมอร์ ตอบในกรณีเรือรบญี่ปุ่นเพียงว่าเป็นการมาเยี่ยมสิงคโปร์อย่างปกติ แต่ในช่วงบ่ายวันเดียวกันนั้น เซอร์ซิล โตร์เมอร์ จึงได้ทราบข่าวลือที่มีอยู่ทั่วไปว่าได้เกิดความไม่สงบในการบอยคอต (boycott) ชาวญี่ปุ่นในสิงคโปร์ และความไม่สงบนี้อาจแพร่กระจายมาสู่กรุงเทพฯ¹⁰³ สิ่งที่น่าชาวสยามกลัวตลอดมาคือ การถูกปิดอ่าวไทยโดยกองเรือรบต่างชาติเช่นที่เคยเกิดขึ้นในกรณีของฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2436 (ร.ศ.112) และในกรณีนี้ก็คือ กองทัพเรือญี่ปุ่นซึ่งเป็นกองทัพที่มีศักยภาพสูงยิ่งในซีกโลกตะวันออก ซึ่ง “แม้หากว่าจะเป็นไปจริง (เหตุภายนอกแทรกแซงบังเกิดขึ้น : ผู้อ้าง) และเขาจะเอาจริงๆ แล้วก็เชื่อว่า ไม่มีทางสู้เลย รู้ว่าการทหารของเรานั้นมีไว้เพื่อการภายใน”¹⁰⁴ ปัญหาการบอยคอตทั้งสินค้าและชาวญี่ปุ่นโดยชาวจีน ได้แพร่กระจายอย่างกว้างขวางรวมทั้งในกรุงเทพฯ หลังจากปัญหาที่ญี่ปุ่นรุกรานและยึดครองแมนจูเรียได้รุนแรงในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งในครั้งนั้น ยาตาเบ ทูตญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ได้ขอให้รัฐบาลสยามพยายามระงับการบอยคอตและ

¹⁰² ร.ง.ส. ครั้งที่ 23/2475, 5 กันยายน 2475.

¹⁰³ F.O. 371/16261, Cecil Dormer to Sir John Simon, 10 October 1932.

¹⁰⁴ เป็นคำกล่าวของพระวุฒิศาสตร์เนติญาณในการเสนอให้ตัดทอนงบประมาณกระทรวงกลาโหม โดยเอาเงินไปบำรุงประเทศด้านอื่นๆ แทน แม้ว่าผู้นำทางทหารจะยอมรับถึงศักยภาพที่ต่ำของกองทัพในการป้องกันภัยจากภายนอก แต่ข้อเสนอดังกล่าวแม้จะตรงไปตรงมาแต่ก็เสียดแทงกองทัพสยามอย่างจริงจังจึงเกินไป ซึ่งยากที่ผู้นำทางทหารจะยอมรับได้ (ดูบทที่ 3.1 เพิ่มเติม) ร.ง.ส. ครั้งที่ 47/2475 (วิสามมัญ), 20 ธันวาคม 2475.

การก่อเหตุวิวาทของชาวจีนต่อญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ ด้วยเหตุการณ์ในแมนจูเรียรุนแรงกว่าครั้งก่อนๆ¹⁰⁵ โดยสรุปกล่าวได้ว่าในความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้านยุโรปนั้น โดยเฉพาะอังกฤษ นโยบายของรัฐบาลสยามชั่วคราวนี้เป็นเพียงแต่ยืนยันในสิทธิและผลประโยชน์ของชาวต่างประเทศว่าจะยังได้รับความคุ้มครองจากรัฐบาลสยามต่อไป ส่วนกับญี่ปุ่นประเทศมหาอำนาจใหม่นั้น ในระยะต่อมา รัฐบาลสยามก็เล่นเกมทางการทูตที่ทำให้ญี่ปุ่นพึงพอใจ โดยการงดออกเสียงในมติให้ประณามการรุกรานและยึดครองแมนจูเรีย โดยญี่ปุ่นในที่ประชุมสันนิบาตชาติเมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2475 แต่ขณะเดียวกันกรณีนี้ก็ได้รับการพิจารณาว่าเป็นความตั้งใจของกลุ่มผู้นำใหม่ที่หวังใช้ญี่ปุ่นมาเป็นเครื่องถ่วงดุลอำนาจและอิทธิพลของอังกฤษที่มีมากยิ่งขึ้นในสยาม¹⁰⁶ อย่างไรก็ตามในกรณีนี้ก็เป็นที่จุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์อันตึงเครียดระหว่างสยามกับญี่ปุ่น และสิ่งที่สยามได้รับจากญี่ปุ่นก็มากมายยิ่งในระบอบถัดมา โดยเฉพาะด้านการพัฒนาประสิทธิภาพของกองทัพเรือสยาม

แม้ว่ารัฐบาลชั่วคราวที่นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาจะได้รับการเรียกชื่อจากหนังสือพิมพ์ในขณะนั้นว่า “รัฐบาลคณะราษฎร” และได้รับการเรียกในระยะหลังมาว่า “รัฐบาลหุ่น” ของคณะราษฎร แต่ชื่อเรียกทั้งสองชื่อนี้ได้ช่วยซ่อนเร้นความเข้าใจในบทบาทและพฤติกรรมทางการเมืองที่แท้จริงของกลุ่มอนุรักษนิยม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งของพระยามโนปกรณนิติธาดา ดังนั้นเพื่อคลี่คลายความซ่อนเร้นนี้ จึงจะพิจารณาพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมของเขาโดยผ่านแนวความคิดและพฤติกรรมที่แสดงออกมาในด้านเศรษฐกิจ และด้านรัฐธรรมนูญ

สำหรับด้านเศรษฐกิจนั้น ปัญหาที่สำคัญของประเทศคือ ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่ส่งผลกระทบต้องงบประมาณรายจ่ายของรัฐบาลอย่างรุนแรง กระทั่งมีการตัดทอนงบประมาณและขึ้น

¹⁰⁵ กช., ร.7 ต.21/27, เรื่องทูตญี่ปุ่นขอให้รัฐบาลสยามช่วยเหลือในการที่จีนจะบอยคอตต์ (29 กันยายน - 13 ตุลาคม พ.ศ. 2474).

¹⁰⁶ Supaporn Jarunpattana, *Siam-Japan Relation 1920-1940* (Tokyo : Institute of Developing Economics, 1989), pp. 16-17.

ภาษีชนิดใหม่ๆ จนมีความเดือดร้อนกันทั่วไป พระยามโนปกรณนิติธาดาให้ความใส่ใจต่อปัญหานี้มาก ถึงกับมาเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังเอง อย่างไรก็ตาม การเข้ามาคุมกระทรวงพระคลังเพื่อแก้ปัญหาด้านการคลังของประเทศแล้ว เป้าหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระยามโนปกรณนิติธาดา คือ ยับยั้งการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงใดๆ ในด้านนโยบายทางเศรษฐกิจของคณะราษฎร ตลอดจน “คำชู้” ใน “ประกาศคณะราษฎร” ที่จะริบทรัพย์เจ้านายเอามาบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ เมื่อพระยามโนปกรณา เข้าเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังแล้ว สิ่งแรกที่กระทำคือออก “แถลงการณ์เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ” โดยพระยามโนปกรณา ได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎรว่า “เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน มีธนาคารพากันวิตกถึงราคาเงินบาทอยู่บ้าง เป็นเหตุกระทำให้กระทบถึงราคาปอนด์ของรัฐบาลสยามตกต่ำไป เห็นสมควรออกแถลงการณ์แสดงความมั่นคงของการคลัง และนโยบายการลดหย่อนภาษี และการเก็บภาษีใหม่บางอย่าง” แม้ว่าแถลงการณ์ฉบับนี้จะป็นของเสนาบดีกระทรวงพระคลัง แต่พระยามโนปกรณา ได้นำเสนอให้สภาลงมติรับรอง ซึ่งโดยนัยก็คือเป็นการกระทำให้เกิดความเชื่อมั่นในแถลงการณ์ยิ่งขึ้น

ความว่า

รัฐบาลของสยามประสงค์จะแถลงนโยบายการเงินให้แจ่มแจ้งเพื่อเป็นที่แน่ใจแก่ประชาชนว่ารัฐบาลจะดำเนินการเท่าที่จะพึงกระทำได้ ในที่จะลดหย่อนภาษีอากรและโดยฉะเพาะภาษีอากรที่เป็นภาระหนักแก่ราษฎรและเพื่อกระทำให้เป็น การแน่ใจแก่ราษฎรพ่อค้าพาณิชย์ว่า รัฐบาลสามารถที่จะชำระหนี้ได้ทุกประการ และจะรักษาค่าแห่งเงินตราให้ยั่งยืนมั่นคง

เมื่อได้พิจารณางบประมาณประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ก็เป็นอันแลเห็นว่า อาจจะสงวนเงินรายจ่ายได้เป็นจำนวนมากโดยไม่กระทบกระเทือนในความเรียบร้อยแก่กิจการของรัฐบาลหรือโดยเกิดความไม่เป็นธรรม

ส่วนรายได้จะได้เพิ่มขึ้นโดยดำริจะเก็บภาษีใหม่ ซึ่งจะไม่ให้เป็นภาระหนัก
ราษฎร¹⁰⁷

ในการยกเลิกและลดทอนภาษีบางชนิดที่เป็นภาระหนักของราษฎรนั้น ในด้านหนึ่งเป็นการตอบสนองนโยบายของคณะราษฎรที่ได้ประกาศต่อสาธารณะแล้ว อีกด้านหนึ่งก็เป็นสิ่งที่พระยามโนปกรณายอมรับได้ เช่น ยกเลิกภาษีนาเกลือเป็นอันดับแรกด้วย “ทำได้ง่ายที่สุด” และมีรายได้เพียงปีละ 1,700 บาทเท่านั้น¹⁰⁸ ยกเลิกภาษีสมพัตร คือ อากรไม้ล้มลุก รายได้ 150,000 บาท ต่อปี “แต่เราจะมีภาษีใหม่และทางอื่นล้นเหลือมากมาย ไม่กระทบกระเทือนถึงดุลยภาพแห่งงบประมาณต่อไปข้างหน้า”¹⁰⁹ ลดค่าธรรมเนียมการทำตัวพิมพ์ รูปพรรณสัณฐานภาพ ทำให้รัฐบาลขาดเงินไป 50,000 บาท แต่ “เห็นว่าการจะเสียเงินแต่เพียงเท่านี้แล้วจะเป็นการช่วยเหลือชาวนาได้เป็นอันมาก จึงเห็นสมควรทำ”¹¹⁰ ลดพิศดเก็บเงินค่านา “คิดว่าเงินคงจะตกในราวหนึ่งล้านห้าแสนบาท ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนมากมายอยู่ แต่เห็นว่าเป็นการช่วยเหลือชาวนา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของเรา จำนวนเงินที่ขาดจากงบประมาณเนื่องจากการลดนี้ แม้จะเป็นจำนวนมากก็จริง แต่หวังว่าจะหาทางอื่นมาชดเชยได้”¹¹¹ และการยกเลิกพระราชบัญญัติภาษีโรงเรือนและที่ดินฉบับใหม่โดยให้กลับไปใช้ฉบับเก่าแทน ก็ทำให้รัฐบาลขาดงบประมาณไปราว 5 แสนบาท¹¹² นอกจากนี้ยังมีการยกเลิกภาษีเงินเดือนสิ่งหนึ่งที่เราสามารถเห็นได้จากถ้อยแถลงในการยอมรับการยกเลิกและลดทอนภาษีชนิดต่างๆ คือ ความรู้สึกหนักใจในปัญหาด้านการคลังของพระยามโนปกรณนิติธาดา เพราะรายได้ที่ขาดไปกว่า 3 ล้านบาทนั้น อาจเทียบได้กับงบประมาณประจำปีของกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ หรือของกระทรวงธรรมการ ซึ่งมีงบประมาณประจำปี พ.ศ. 2475 จำนวน 3,325,488 และ 3,486,406 บาทตามลำดับ

¹⁰⁷ ร.ง.ส. ครั้งที่ 2/2475, 2 กรกฎาคม 2475. เน้นโดยผู้เขียน.

¹⁰⁸ ร.ง.ส. ครั้งที่ 3/2475, 4 กรกฎาคม 2475.

¹⁰⁹ ร.ง.ส. ครั้งที่ 4/2475, 6 กรกฎาคม 2475.

¹¹⁰ ร.ง.ส. ครั้งที่ 5/2475, 5 สิงหาคม 2475.

¹¹¹ ร.ง.ส. ครั้งที่ 6/2475, 8 สิงหาคม 2475.

¹¹² เพิ่งอ้าง.

โดยภาระหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงพระคลังที่ว่า “อย่าว่าข้าพเจ้าเสียดายเงิน แต่โดยหน้าที่ของข้าพเจ้าจะต้องประหยัด”¹¹³ นั้นกล่าวได้ว่าเป็นจริงสำหรับพระยามโนปกรณนิติธาดา ในขณะที่ภาษีด้านราษฎรได้รับการลดทอนและยกเลิกก็มีการเก็บภาษีใหม่ๆ เช่น ภาษีรายได้ ภาษีการธนาคารและการประกันภัย ในส่วนของภาษีอย่างหลังนั้น พระยามโนปกรณฯ แถลงว่า “เวลานี้เราอยากจะได้เงินเร็วที่สุด เพราะว่าเงินในงบประมาณที่ได้ไม่เป็นที่พอใจนัก” ซึ่งคาดว่าภาษีประเภทนี้จะทำให้รัฐบาลได้เงินประมาณ 5-7 แสนบาทต่อปี แต่ด้วยความ “อยากได้” เงินให้เร็วที่สุดจึงให้มีการจัดเก็บแบ่งเป็น 2 งวด หรือครึ่งปีต่องวดเพื่อจะเอาเงินประมาณ 2 แสนบาทเศษ¹¹⁴ นอกจากนั้นยังลดเงินเดือนเสนาบดี ลดเงินเดือนอธิบดี ลดเบี้ยบำนาญของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่¹¹⁵ ยุบทอนตำแหน่งและหน่วยงานที่ซ้ำซ้อนกัน ความเข้มงวดเพื่อให้งบประมาณสุดท้ายนั้นได้ส่งผลกระทบต่องบประมาณของศาลาว่าการพระราชวัง ซึ่งมีผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงรู้สึกเสียดายพระเกียรติยศและมีพระราชดำรัสต่อว่าเสนาบดีกระทรวงพระคลัง (ดูบทที่ 4.1.3) ปัญหาด้านการคลังเหล่านี้ได้แสดงออกมาในคำแถลงของพระยามโนปกรณฯ เสนาบดีกระทรวงพระคลัง ในคราวเสนอร่างพระราชบัญญัติให้เก็บภาษีไม้ซัดไฟเพิ่มขึ้น เมื่อต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2475 ความว่า

....เห็นว่ารายได้ของเราในปีหน้า (พ.ศ. 2476 : ผู้อ้าง) จะตกต่ำลงไปอีกจากปีที่แล้วมา ซึ่งเราคาดว่าจะได้ 74 ล้าน.... จวนสิ้นปีอยู่แล้วก็ยังไม่ได้ถึง 74 ล้าน ฉะนั้นด้วยเหตุนี้ตั้งแต่ได้เปลี่ยนการปกครองก็ได้เริ่มเร่งรัดตัดทอนรายจ่ายลงไป ตามความสามารถที่จะทำได้ และคงตัดลงไปได้ คงเหลือเพียง 71 ล้าน ทั้งรายได้ก็อยู่ในลำดับ 71 ล้านเช่นเดียวกัน ฉะนั้นปีนี้เป็นที่เย็นใจว่างบประมาณของเรา

¹¹³ เป็นถ้อยแถลงของ เจ้าพระยาศรัทธาธรรมาธิบดี เสนาบดีกระทรวงพระคลังคนต่อมาในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งถูกถามาชิกสภาผู้แทนราษฎรโจมตีว่า เป็นผู้เสียดายเงิน ร.ง.ส., ครั้งที่ 18/2476, 14 กันยายน 2476.

¹¹⁴ ร.ง.ส. ครั้งที่ 12/2475, 1 สิงหาคม 2475.

¹¹⁵ ร.ง.ส. ครั้งที่ 55/2475, 3 มีนาคม 2475.

จะไม่ขาด ส่วนในปี พ.ศ. 2476 ต่อก่อนการขายข้าวไม่แสดงว่าจะขายได้มากจริงอยู่เรามีข้าวจะขายได้มาก แต่ราคาไม่เห็นทางที่จะดีขึ้น ทั้งนี้ เป็นภัยนอกอำนาจ เพราะเราจะบังคับราคาการซื้อขายของไม่ได้ เห็นกันว่าปีหน้าเราจะมีรายได้ประมาณ 68 ล้านบาทเป็นอย่างมาก.... และรายจ่ายก็คงมีเท่าที่ตัดมาแล้วคงเหลือ 71 ล้านบาท เพราะถ้าจะตัดลงไปอีกก็เกรงว่าจะทำให้การงานเสียไปตามกระทรวงทบวงการต่างๆ มีหนทางที่จะเจียดได้ และคิดว่าเจียดได้เท่าใดก็จะส่งเสริมการศึกษา แต่ก็คงไม่ได้มากเท่าใดนัก กระนั้นก็จะพยายามส่งเสริมการศึกษา เพราะเป็นความอันหนึ่งในหลักหกประการที่เราได้สัญญาไว้ ในบัดนี้เราก็ได้ตั้งต้นใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในพระนครอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นเพื่อหาเงินมาช่วยใช้จ่ายในการส่งเสริมนี้เราจำต้องหารรายได้ให้ขึ้นถึง 71 ล้านบาท แต่การหารรายได้นี้รัฐบาลก็ได้ระวางแล้วเหมือนกันที่จะไม่ให้เป็นการเดือดร้อนแก่คนจน หรือให้กระทบกระเทือนคนจนแต่น้อยที่สุดที่สามารถทำได้ และเราไม่อยากจะเก็บภาษีให้กระทบในสิ่งที่เป็นอาหาร สิ่งเหล่านี้เราก็ไม่ทำ....¹¹⁶

จากคำแถลงข้างต้นเห็นได้ว่าความพยายามปรับงบประมาณให้เข้าสู่ดุลยภาพนั้น เมื่อครั้งรัฐบาลระบอบเก่าก็ได้พยายามจัดโดยให้ปี พ.ศ. 2475 มีงบประมาณรายได้รายจ่ายเหลือเพียง 74 ล้านบาท นั้น รัฐบาลชั่วคราวของพระยามโนปกรณฯ ต้องประสบปัญหายิ่งขึ้น เมื่อกระแสของการช่วยเหลือราษฎรชาวนามีสูงยิ่ง ทำให้การคาดว่าจะจัดเก็บรายได้จริงเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2475 มีเพียง 71 ล้านบาท แต่ความยุ่งยากมีเพิ่มมากขึ้นในการจัดวางงบประมาณของปีต่อไปที่คาดว่าจะรายได้จริงของรัฐบาลจะลดลงไปอีกอาจเหลือเพียง 68 ล้าน ขณะที่รายจ่ายไม่อาจตัดทอนได้อีกต่อไป ขณะที่พระยามโนปกรณฯ ต้องพยายามควบคุมด้านการคลังควบคู่ไปกับการเอาอกเอาใจราษฎรชาวนาตามนโยบายของคณะราษฎรนั้น พระยามโนปกรณฯ ยังต้องเผชิญหน้ากับการ “รุกเร้า” ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเสียงจากหนังสือพิมพ์ให้หาทางช่วยเหลือชาวนากรรมกรยิ่งขึ้นไปอีก ดังในกรณี

¹¹⁶ ร.ส. ครั้งที่ 54/2475, 3 มีนาคม 2475.

พระยาวิชัยราชสมุนตร์ได้ถามว่า “เวลานี้หนังสือพิมพ์ลงข่าวว่า ราษฎรอัดคัดค้านและกำลังจะลงมือทำนากัน ฉะนั้นจึงอยากทราบว่คณะกรรมการราษฎรได้ดำริคิดที่จะช่วยเหลือชาวนาบ้างแล้วหรือยัง” พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ตอบคำถามนี้อย่างตรงไปตรงมาว่า “เรื่องนี้ได้คิดและในคำแถลงการณ์ก็มีแต่ที่จะบอกว่าจะช่วยได้แค่ไหน เพียงใด ในบัดนี้ยังไม่ได้เพราะต้องคิดถึงงบประมาณด้วย”¹¹⁷ หรือกรณีปัญหากรรมกรว่างงานที่รัฐบาลต้องเผชิญการ “รุกเร้า” จากเสียงและการเคลื่อนไหวภายนอกสภา พระยามโนปกรณา ได้ชี้แจงถึงการร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยสำนักงานจัดหางาน พ.ศ. 2475 ว่า “ก็เพราะในเวลานี้มีข่าวและปัญหาที่พุดกันถึงเรื่องกรรมกรกันมาก เช่น หนังสือพิมพ์ได้ลงประกาศว่ามีสำนักที่จะจัดหางานให้แก่ผู้ที่ประสงค์จะทำงาน คณะกรรมการราษฎรได้พิจารณาเรื่องนี้แล้ว รู้สึกว่าจะเป็นปัญหาที่ใหญ่โต....” และวัตถุประสงค์ของการจัดทำร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้คือ “1. เพื่อรักษาผลประโยชน์ของพวกกรรมกร และ 2. ความปลอดภัยของประเทศ.... คือ ประสงค์จะควบคุมบุคคลหรือคณะที่ตั้งสำนักงานขึ้น เพื่อใช้เป็นประโยชน์ในทางการเมือง เช่น ตั้งสำนักงานเพื่อทำความสไใครค์....”¹¹⁸ ความกลัวในพลังกรรมกรหรือมีผู้ใช้พลังกรรมกรในทางการเมืองนี้มีอยู่จริง เพราะสิ่งที่ตามมาหลังการปฏิวัติคือ เรื่องสิทธิและเสรีภาพในการเคลื่อนไหวเรียกร้องหรือรวมกลุ่มแสดงความคิดเห็น เช่น กรรมกรรถไฟซึ่งเป็นคนงานของกรมรถไฟหลวงรวมตัวกัน 200 คนเศษยื่นข้อเรียกร้อง 21 ข้อ แก่ผู้บัญชาการรถไฟ¹¹⁹ หรือนักเรียนกฎหมาย 125 คนรวมตัวยื่นข้อเรียกร้อง 5 ข้อ แก่สภานิติศึกษาให้เปลี่ยนแปลงนโยบายใหม่ให้ทันสมัย ลดค่าเล่าเรียน ลดค่าปรับ ลดค่าประกันตัว¹²⁰ กรรมกรตรวจของบริษัไฟฟ้าสยามคอร์ปอเรชั่น เป็นกลุ่มกรรมกรที่เคลื่อนไหวต่อสู้กับบริษัทอย่างมีพลังมากที่สุด โดยเรียกร้องให้บริษัทรับคนงาน 4 คนที่ถูกปลดไปโดยไม่มีความผิดกลับเข้าทำงานอีกครั้ง แม้ว่าการเรียกร้องยังไม่บรรลุผลแต่ก็ทำให้กรรมกรตรวจ 800 คน รวมตัวกันจดทะเบียนจัดตั้งเป็น “สมาคม” กรรมกร

¹¹⁷ ร.ง.ส. ครั้งที่ 8/2475, 15 กรกฎาคม 2475. เน้นโดยผู้เขียน

¹¹⁸ ร.ง.ส. ครั้งที่ 19/2475, 22 สิงหาคม 2475.

¹¹⁹ ประชาชาติ 4 ตุลาคม 2475.

¹²⁰ ประชาชาติ 17 ตุลาคม 2475.

แห่งแรกของสยาม โดยมีนายถวัติ ฤทธิเดช เป็นนายกสมาคม และมีที่ตั้งสำนักงานที่ “สำนักงานขุนสมหารทิตะคดีทนายความ”¹²¹ (ทนายความผู้นี้ต่อมาได้เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร และได้เป็นรัฐมนตรี) และนายถวัติ ฤทธิเดช ได้กล่าวถึง วิธีการต่อสู้ของกรรมกรว่า “อาวุธอื่นๆ ของกรรมกรไม่มี นอกจากการร่วมจัดตั้งเป็นเอกฉันท์พร้อมกันหยุดงาน” และจากข่าวลือที่หนาหูว่า กรรมกรรรางเตรียมลโคตร “อย่างสลับพร้อมเป็นเอกฉันท์” ซึ่งย่อมหมายความว่า การคมนาคมในกรุงเทพฯ จะต้องหยุดชะงักลงทันทีก็เป็นเหตุให้กำลังตำรวจต้องเข้าควบคุมโรงเก็บรรางเพื่อป้องกันเหตุร้าย¹²² หรือกรณีรัฐบาลได้ประกาศจัดตั้งสำนักจัดหางานเพื่อที่จะสำรวจจำนวนกรรมกรว่างงานในพระนคร และจะได้หาทางช่วยเหลือต่อไปนั้น ในวันแรกของการเปิดให้ลงชื่อเพื่อการสำรวจนั้นปรากฏว่ามีกรรมกรว่างงานร่วมพันคน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการที่ถูกปลดได้รวมตัวกันเดินบนถนนมุ่งหน้าไปยังกระทรวงมหาดไทยเพื่อสมัครทำงานพร้อม “เสียชัยโยสนันหวั่นไหว.... ทำให้ประชาชนตื่นตระหนกตกใจวิ่งออกมาดูกันอย่างล้นหลาม”¹²³ นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มตั้งสมาคมกรรมกรอีกมากมาย เช่น สมาคมกรรมกรรถลาก สมาคมกรรมกรเรือจ้าง สมาคมกรรมกรโรงพิมพ์ ในท่ามกลางการเคลื่อนไหวของเหล่ากรรมกรนี้ยังปรากฏอาการแทรกซ้อนจากใบปลิวของ “คณะคอมมิวนิสต์หนุ่มสยาม” ที่โจมตีคณะราษฎรและโจมตีรัฐบาลระบอบเก่าทั้งในพระนครและต่างจังหวัดอย่างแพร่หลาย¹²⁴

แม้ว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาจะได้รับแรงกดดันจากหลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรชั้นผู้น้อยในคณะกรรมการราษฎร และจากคณะราษฎรสายพลเรือนปีกซ้ายในสภาผู้แทนราษฎรให้รัฐบาลยอมรับการจัดวางแผนโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติตลอดมา แต่สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการยืนยันแนวความคิดด้านเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณา เองอย่างชัดเจน ปรากฏอยู่ใน

¹²¹ ประชาชาติ 4, 6, 12, 15, 21, 23 ตุลาคม 2475.

¹²² ประชาชาติ 17 พฤศจิกายน 2475.

¹²³ ประชาชาติ 2, 3 ธันวาคม 2475.

¹²⁴ ประชาชาติ 4 ตุลาคม 2475.

"คำแถลงนโยบายของรัฐบาล" ช่วงคราวชุดที่ 2 ที่พระยามโนปกรณฯ ยังเป็นหัวหน้ารัฐบาล หรือ "นายกรัฐมนตรี" ที่มีอำนาจเด็ดขาดเหนือคณะรัฐมนตรี (ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบคณะกรรมการราษฎร) ในคำแถลงนโยบายนี้แม้จะเริ่มด้วยว่า "รัฐบาลนี้รับรองหลัก 6 ประการที่คณะกรรมการราษฎรได้ดำเนินการอยู่แล้วเป็นจุดที่หมายที่จะดำเนินการต่อไปให้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จ" และในหลักข้อ 3 หรือหลักเศรษฐกิจนั้นได้รับเนื้อที่ในการอธิบายมากที่สุด แต่ยอมรับว่ามีความขัดแย้งในแนวทางเศรษฐกิจอยู่ 2 แนวทาง และแสดงความไม่เห็นด้วยกับแนวทางที่รัฐบาลจะเป็นผู้เข้าจัดการเศรษฐกิจเสียเองอย่างตรงไปตรงมา ความว่า

....การวางแผนเศรษฐกิจของชาตินี้ถ้าไม่ทำให้ถั่วถั่ว คือ รับผิดชอบเกินไป แล้วความปั่นป่วนย่อมเกิดขึ้น ไม่ว่าประเทศใดๆ การวางแผนต้องใช้เวลา ทั้งนี้ มิใช่ว่ารัฐบาลจะนอนใจ รัฐบาลก็รีบเร่งทำอยู่ แต่ลักษณะของกิจการนั้นเอง ต้องการเวลา ซึ่งจะนิรมิตรให้ทันทีไม่ได้ รัฐบาลได้กำหนดที่จะแบ่งระยะเวลา ออกเป็นสมัยๆ คือ สมัยสอบสวน เตรียมการทดลอง และสมัยลงมือปฏิบัติ

อย่างไรก็ดีนโยบายอันเป็นหลักสำคัญของรัฐบาล ที่จะดำเนินการต่อไปในทางเศรษฐกิจนั้น มีจุดที่หมายอยู่ว่าจะสมควรสมานผลประโยชน์ของคนทุกจำพวกให้ได้ผลดีด้วยกันทุกๆ ฝ่าย

หลักการในเรื่องนี้มีเพียงกันอยู่เป็น 2 ทาง ทางหนึ่งรัฐบาลเข้าจัดทำเอง เสียทั้งหมด ซึ่งเป็นการตึงเกินไป อาจจะมีเสียยิ่งกว่าได้และอาจเป็นการเดือดร้อนแก่บุคคลบางจำพวก อีกทางหนึ่งก็คือ รัฐบาลไม่ทำอะไรเลยปล่อยให้ราษฎรทำกันเอง ใครดีใครได้ ใครกำลังน้อยก็ย่อยยับไป ใครกำลังมากก็พุ่มเฟิย ดังนั้น ก็เป็นการหย่อนเกินไป มีเสียมากกว่าได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจุดที่หมายของรัฐบาลนี้จึงคิดเข้ามีส่วนในกิจการที่เห็นเป็นสำคัญสำหรับประเทศ สมควรทำเสียเองก็ทำ สมควรเพียงแต่เข้าควบคุมก็เพียงแต่ควบคุม สุดแต่จะเห็นว่า

เป็นประโยชน์ยิ่งสำหรับบุคคล จะเอาประโยชน์ของคนหมู่หนึ่งหนึ่งเป็นที่ตั้ง และไม่คิดถึงประโยชน์ของคนอีกหมู่หนึ่งนั้นหาไม่ได้”¹²⁵

คำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดใหม่นี้ พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรียอมรับว่าประเทศจะต้องมีการวางแผนเศรษฐกิจระยะยาว เหมือนดังคำกล่าวของพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ว่า “การที่จะปฏิบัติราชการนั้นทุกประเทศจะต้องมีสภามั่นแน่นอน มิฉะนั้นจะปฏิบัติการดีไปไม่ได้”¹²⁶ ซึ่งวิธีการวางแผนเศรษฐกิจนี้ย่อมแตกต่างจากรัฐบาลระบอบเก่าที่คิดโครงการกันปีต่อปี แต่ในสาระของแผนเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณนิติธาดานั้นย่อมเท่ากับว่า พระยามโนปกรณนิติธาดาพร้อมที่จะชนกับหลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือนอย่างเต็มที่

สำหรับด้านรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นงานสำคัญอันดับที่หนึ่งในสมัยรัฐบาลชั่วคราวชุดแรก พระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมของเขา ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ มีชัยเหนือหลวงประดิษฐมนูธรรมและธรรมานุญฉบับชั่วคราวของคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องรูปแบบของฝ่ายบริหาร และในความสัมพันธ์ทางอำนาจหน้าที่ระหว่างรัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎร สำหรับเรื่องรูปแบบของฝ่ายบริหารนั้น กลุ่มอนุรักษนิยมสามารถยกเลิกรัฐบาลแบบ “คณะกรรมการราษฎร” ซึ่งประธานคณะกรรมการราษฎรหาได้มีอำนาจเต็มที่ไม่ว่าหากแต่ต้องเผชิญกับความวุ่นวายในการลงมติโดยใช้คะแนนเสียงส่วนใหญ่ และกลุ่มบุคคลที่เป็นคณะกรรมการราษฎรส่วนใหญ่ก็คือ คณะราษฎร โดยมีรัฐบาลแบบ “คณะรัฐมนตรี” เข้ามาแทนที่ ความหมายสำคัญของรัฐบาลแบบนี้คือ อำนาจเด็ดขาดในรัฐบาลอยู่ที่ “นายกรัฐมนตรี” และแนวความคิดของกลุ่มอนุรักษนิยมที่ให้ความสำคัญยิ่งยวดกับตำแหน่งสังการหรือ “เจ้ากระทรวง” ก็ได้ยก “คณะเสนาบดี” ที่ไม่นับเป็นส่วนหนึ่งในความหมายของ “รัฐบาล” ชั่วคราวชุดแรก ให้เข้าเป็นส่วนสำคัญของ “รัฐบาล” ตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรโดยเรียกชื่อว่า “รัฐมนตรีว่าการกระทรวง” แม้ว่าบุคคลที่ประกอบเป็นรัฐบาลชุดใหม่ของพระยามโนปกรณนิติธาดา หรือคณะรัฐมนตรีที่ประกาศตั้ง

¹²⁵ “คำแถลงนโยบายของรัฐบาล,” ร.ง.ส. ครั้งที่ 47/2475 (วิสามัญ), 20 ธันวาคม 2475. เน้นโดยผู้เขียน.

¹²⁶ เพิ่งอ้าง.

เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 (ประธานคณะกรรมการราษฎร กรรมการราษฎร และคณะเสนาบดี กราบถวายบังคมลาออกในวันที่ 10 ธันวาคม และในวันเดียวกันนั้นเอง พระยามโนปกรณนิติธาดาก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี ส่วนคณะรัฐมนตรี พระยามโนปกรณฯ กราบทูลถวายรายชื่อการแต่งตั้งให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยในประกาศอภัยโทษต่างหาก ซึ่งก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลใดๆ เลย คือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และกลุ่มอนุรักษ์นิยมของเขาที่เป็นเสนาบดีก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเดิมทุกกระทรวง รวมทั้งตัวพระยามโนปกรณฯ เองด้วยที่ยังคงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ส่วนกรรมการราษฎรทุกคนก็ยังถูกแต่งตั้งให้เป็น "รัฐมนตรีลอย" แต่ในทางความเป็นจริงย่อมหมายความว่า บทบาทอำนาจหน้าที่ของคณะราษฎรในรัฐบาลชุดใหม่ได้ถูกลดทอนลง

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎร อำนาจหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎรที่เคยมีสูงยิ่งตามธรรมนูญฉบับชั่วคราว ได้ถูกลดทอนให้อยู่ในระดับความสัมพันธ์แบบถ่วงดุลย์ซึ่งกัน คือ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจหน้าที่เสนอญัตติ กระทุถาม และลงมติไว้วางใจในคณะรัฐมนตรี ขณะที่ฝ่ายรัฐบาลก็มีสิทธิยุบสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ (ดูบทที่ 2.2) แนวความคิดหนึ่งของกลุ่มอนุรักษ์นิยมก็คือ ต้องการจะออกไปจาก "ความวุ่นวาย" และการ "รุกเร้า" ของสภาผู้แทนราษฎรต่อฝ่ายรัฐบาล ดังปรากฏในคราวพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญมาตราที่ 29 และ 30¹²⁷ พระยามโนปกรณนิติธาดาได้แถลงถึงมาตรานี้ ซึ่งเป็นเรื่องการกำหนดสมัยประชุมสภาว่า "เรากำหนดตามรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น เขากำหนดไว้ปีละครั้งสำหรับการประชุมสามัญ ถ้าหากจะมีพิเศษเขาก็เรียกประชุมวิสามัญ แต่ในระหว่าง 90 วันนี้ พระมหากษัตริย์จะให้ปิดประชุมเสียก็ได้ เพราะถ้าหากว่าเราไม่มีงานทำจะเรียกประชุมแล้วมานั่งดูตากันนั้นไม่ได้ประโยชน์อะไร จึงมีข้อไขว่ให้ปิดก็ได้ แต่ถ้าหากว่างานยังไม่แล้วเราก็กขอให้พระมหากษัตริย์ขยายเวลาออกไปได้เช่นเดียวกัน หรือหากว่าการเสร็จแล้วเมื่อมีงานพิเศษสักสำคัญก็เรียกประชุมวิสามัญได้ เพราะฉะนั้นเห็นว่าที่กำหนดไว้นี้ไม่เป็นการจำกัดตายตัวประการใดเลย" ส่วน พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน กล่าวสนับสนุนระยะเวลาสมัยประชุม

¹²⁷ ร.ส. ครั้งที่ 37/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนเช้า).

90 วัน โดยอ้างอิงประเพณีแบบไทย เช่น การเข้าพรรษา แม้ว่าในรัฐธรรมนูญจะมีมาตรา 33 ระบุให้สมาชิกสภาจำนวน 1 ใน 3 ของสมาชิกทั้งหมดมีสิทธิทำคำร้องขอเปิดประชุมสภาสมัยวิสามัญ แต่ความมุ่งหวังของสมาชิกสภาในการพิจารณาสมัยการประชุมนั้น ยังต้องการมีบทบาทในการควบคุมฝ่ายรัฐบาล โดยเฉพาะคณะราษฎรสายพลเรือนและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางคน เช่น พล.ร.ต.พระยาศรยุทธเสนี และพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ที่เห็นว่า มีเพียงสมัยประชุมครั้งเดียวต่อปี และระยะเวลา 90 วันนั้นน้อยไปไม่เพียงพอ แต่ควรเป็น 180 วันสูงสุด หรือปีละ 2 สมัยการประชุม เหตุผลของคนกลุ่มนี้คือ ประเทศ “เพิ่งเปลี่ยนประเพณีใหม่” “มีกิจการงานที่จะต้องทำอีกเป็นอันมาก” และ “สมควรจะมีเครื่องผูกมัดคณะกรรมการราษฎร (คณะรัฐมนตรี : ผู้อำ) เพื่อให้สมกับรัฐธรรมนูญจริงๆ” แม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะประนีประนอมกันได้ โดยเพิ่มข้อความในมาตรา 29 ว่า ในปีหนึ่งท่านให้มีสมัยประชุมสามัญสมัยหนึ่ง “หรือหลายสมัยแล้วแต่สภาจะกำหนด” อย่างไรก็ตามความสำเร็จของกลุ่มอนุรักษ์นิยมนี้คือ หลังจากจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรแล้ว พระยามโนปกรณาก็ขอให้ลดทอนการประชุมสภาผู้แทนราษฎร จากสัปดาห์ละ 3 วัน เหลือเพียงสัปดาห์ละ 1 วัน ทุกวันศุกร์เวลาเย็นเช่นเดิม นั่นคือ ในระยะเวลา 3 เดือนถัดมาระหว่างมกราคม-มีนาคม พ.ศ. 2475 มีการประชุมรวมทั้งหมด 12 ครั้งเท่านั้น (จากครั้งที่ 48/2475, 6 มกราคม-ครั้งที่ 59/2475, 31 มีนาคม พ.ศ. 2475)

ในอีกด้านหนึ่ง กลุ่มอนุรักษนิยมก็พยายามยกฐานะและให้พระเกียรติยศแก่พระมหากษัตริย์เพิ่มมากขึ้น ดังกรณียกสถาบันพระมหากษัตริย์ให้อยู่เหนือสถาบันฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติ และศาล ตลอดทั้งให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นผู้แทนในการใช้อำนาจสูงสุดที่เป็นของราษฎร ยกเลิกมาตราที่ให้สภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้มีอำนาจในการวินิจฉัยคดีความของพระมหากษัตริย์ และระบุให้ชัดเจนว่า “พระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้” (มาตรา 3) ตลอดทั้งเพิ่มระยะเวลาในการให้พระราชอำนาจยับยั้ง (Veto) พระราชบัญญัติ ซึ่งในความคิดของพระยามโนปกรณาก็คือ เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการเป็น “เครื่องจักรคอยถ่วงเหนี่ยว” ในอำนาจต่างๆ หาใช่เป็นเพียงการถ่วงเหนี่ยวหรือดุลอำนาจระหว่าง

รัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้นไม่¹²⁸ แนวความคิดในการให้พระราชอำนาจแก่พระมหากษัตริย์ ยับยั้งพระราชบัญญัตินั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัวหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ดังปรากฏในมาตรา 8 ของ ธรรมนูญฉบับชั่วคราว แต่สำหรับความรู้สึกและเหตุผลของฝ่ายปฏิวัติที่ล้มระบอบเก่าและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ย่อมกลัวการโต้ตอบจากพระมหากษัตริย์หากให้อำนาจแก่พระองค์มากขึ้น แต่สำหรับกลุ่มอนุรักษนิยมแล้วย่อมไม่ต้องการมีความรู้สึกและเหตุผลที่จะกลัวในลักษณะดังกล่าว ดังนั้นจึงสามารถเล่ 'บทบาทส่งเสริมพระเกียรติยศและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์' ได้

โดยรวมแล้วกล่าวได้ว่า กลุ่มอนุรักษนิยมเองก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าประเทศจะต้องมีรัฐธรรมนูญ แต่ในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้นกลุ่มอนุรักษนิยมก็ไม่ได้ทั้งหมดในสิ่งที่ตนหวัง เพียงแต่อยู่ในระดับของการประนีประนอมกับคณะราษฎรเท่านั้น การประนีประนอมนี้เห็นได้ชัดเจนระหว่างการจัดตั้งฝ่ายบริหารชุดใหม่กับการคงอยู่ของสภาผู้แทนราษฎรชุดเก่าหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม สำหรับฝ่ายบริหารได้ระบุไว้ในมาตรา 46 ว่า "พระมหากษัตริย์ทรงตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นคณะหนึ่ง" แม้ว่าในถ้อยคำระบุไว้ว่า "ทรงตั้ง" แต่ก็เป็นที่แจ้งชัดในวิธีปฏิบัติในคราวพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญมาตรานี้แล้วว่าประธานสภาผู้แทนราษฎรจะทูลถวายชื่อบุคคลที่คุมเสียงข้างมากในสภาให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ถัดนั้น นายกรัฐมนตรีจะทูลถวายชื่อบุคคลที่จะเป็นรัฐมนตรีให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้งอีกครั้งหนึ่ง ด้วยหลักการดังกล่าวในวันประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร คณะกรรมการราษฎร และคณะเสนาบดี จึงได้กราบทูลถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง พระยามโนปกรณฯ ให้คำอธิบายในการปฏิบัติครั้งนี้ว่า "เพราะเหตุว่าตามรัฐธรรมนูญชั่วคราวสภานี้เป็นผู้ตั้งคณะกรรมการราษฎร แต่ว่าตามรัฐธรรมนูญถาวรฉบับใหม่นี้ พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงตั้งแล้วสภานี้ก็จะได้ลงมติความไว้วางใจให้ปฏิบัติราชการต่อไป"¹²⁹ แต่ในกรณีสมาชิกสภา

¹²⁸ ร.ส. ครั้งที่ 37/2475, 26 พฤศจิกายน 2475 (ตอนเช้า).

¹²⁹ ร.ส. ครั้งที่ 46/2475, 9 ธันวาคม 2475.

ผู้แทนราษฎรกลับเป็นสิ่งที่ตรงข้าม นั่นคือ มาตรา 68 แห่งรัฐธรรมนูญให้ความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า คณะราษฎรยังเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจในการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยระบุว่า

มาตรา 68 ในระหว่างเวลาตั้งแต่ใช้รัฐธรรมนูญนี้จนกว่าสมาชิกตามมาตรา 65 นั้น (ประกอบด้วยสมาชิกประเภทที่ 1 และประเภทที่ 2 : ผู้อ้าง) จะได้เข้ารับหน้าที่แล้ว ท่านว่าสภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกซึ่งมีอยู่แล้ว โดยพระราชบัญญัติ ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475¹³⁰

หากพิจารณาตามเจตนารมณ์ของกฎหมายมาตรานี้ การเลือกและเสนอตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 ในสมัยต่อไปนั้นก็ไม่ใช่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตระหนักทราบดี (ดูบทที่ 4.1.3) ว่าอำนาจในการเลือกและเสนอตั้งเป็นของรัฐบาล หรือหากกล่าวอย่างเฉพาะเจาะจงลงไป คือเป็นอำนาจของคณะราษฎร อย่างไรก็ตามการใช้ถ้อยคำว่า “ทรงตั้ง” สมาชิกประเภทที่ 2 ซึ่งมุ่งหวังจะรักษาน้ำใจ “sentiment” หรือ ถวายพระเกียรตินั้น ก็ทำให้เกิดความเข้าใจผิดจากการตีความตรงตัวโดยไม่พิจารณาสิ่งอื่นๆ ประกอบ หากกระนั้นก็ตีคณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้าที่รวมตัวเป็น “คณะกู้บ้านเมือง” หรือกบฏบวรเดชกลางเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 นั้น ได้ยืนยันความเข้าใจในวิธีการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 เป็นอย่างดีว่า หากให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไม่ ดังปรากฏในหลักความมุ่งหมาย 6 ประการของคณะนี้ว่า “5. การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ต้องถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก”¹³¹ นอกจากนี้ประเด็นที่กลุ่มอนุรักษนิยมไม่สมหวังคือ อายุของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งแม้จะเพิ่มขึ้นจากอายุ 20 ปี เป็น 23 ปี แต่กลุ่มนี้ก็เห็นว่าน้อยไป (ดูบทที่ 2.2 : ความสัมพันธ์ผู้ใหญ่-ผู้น้อย) และเห็นว่าจำนวนสมาชิกสภา

¹³⁰ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม 49 (10 ธันวาคม 2475) : 551.

¹³¹ อังโน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ “กบฏบวรเดช : การเมืองของประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ของการเมือง,” วารสารธรรมศาสตร์ 13:1 (มีนาคม 2527) : 101.

ผู้แทนราษฎรที่จะมีถึงประเภทละ 120 คน หรือรวม 240 คนนั้นมากไปสำหรับการที่จะควบคุม ความไม่สมหวังนี้จะแสดงออกมาโดยการใช้อำนาจเด็ดขาดหลังจาก “รัฐประหาร” สำเร็จในการแก้ไขกฎหมายการเลือกตั้ง (ดูตอนต่อไป)

กล่าวโดยสรุป จากการพิจารณาถึงแนวความคิดและพฤติกรรมในด้านเศรษฐกิจและด้านรัฐธรรมนูญของกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำนั้น เห็นได้ชัดเจนว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มของเขามีบทบาทและแนวทางของกลุ่มตนเองที่แยกออกไปจากคณะราษฎร ทั้งยังได้แสดงบทบาทในการ “ปราม” กลุ่มคนหนุ่มในคณะราษฎรที่คิดจะลาออกจากบรรดาศักดิ์ (ดูรายละเอียดบทที่ 2.2) กระนั้นก็ตามพระยามโนปกรณนิติธาดาก็ตระหนักดีถึงขอบเขตที่จำกัดในการปะทะสังสรรค์กับคณะราษฎร โดยเฉพาะกับหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสูงเด่นในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และรัฐธรรมนูญ จึงทำให้มีการประนีประนอมต่อกันสูง ข้อสังเกตประการหนึ่งในการ “เล่นเกมการเมือง” กับทุกๆ ฝ่ายของพระยามโนปกรณนิติธาดา คือ พระยามโนปกรณนิติธาดาให้ความหวังแก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์จะได้ทรงเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 ด้วยพระองค์เอง และกรณีมาตรานี้ในรัฐธรรมนูญว่าด้วยเสียงของสมาชิกสภาถึง 2 ใน 3 จึงจะประกาศพระราชบัญญัติที่พระองค์ทรงยับยั้งเป็นกฎหมายบังคับใช้ได้จะได้รับการแก้ไข¹³² ขณะที่พระยามโนปกรณนิติธาดา “เล่น” กับหลวงประดิษฐมนูธรรม โดยนำความชื่นชมและ “ทรงพอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง” ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาบอกฝากหลวงประดิษฐมนูธรรม ไม่ว่าจะเป็นกรณีร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรหรือร่างพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง¹³³ แต่ “ไม่ตาย” ของพระยามโนปกรณนิติธาดา คือการใช้สิ่งทีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรงทัก” ดังในกรณีการพิจารณาเปลี่ยนคำว่า

¹³² จำลอง อิศวรรค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 54, หน้า 68, 137.

¹³³ หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ได้ไม่นาน หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ส่งจดหมายมาเปิดเผยในที่ประชุมสภาว่า “ครั้นแล้วพระยามโนฯ ได้มาบอกกับข้าพเจ้าว่า พระมหากษัตริย์ทรงชมเชยข้าพเจ้าว่า ร่างกฎหมายนี้ทรงเห็นว่าเป็นหลักประชาธิปไตย (เดโมแครติก) แท้ๆ และทรงรับสั่งว่า จะไม่ทรงทักท้วงเลย แม้แต่ตัวอักษรเดียว” อ้างใน ร.ง.ส. ครั้งที่ 9/2476, 1 สิงหาคม 2476.

“กรรมการราษฎร” มาเป็น “รัฐมนตรี” (ดูบทที่ 2.2) ซึ่งเอาเข้าจริงแล้วก็น่าจะเป็นคำที่พระยามโนปกรณนิติธาดา และกลุ่มอนุรักษนิยมของเขาไม่เห็นด้วยอยู่แล้ว “ไม่ตาย” นี่ใช้ได้ผลเสมอคงที่จะเห็นในกรณีห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกการเมือง และการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งสุดท้าย

อย่างไรก็ตาม ในช่วง 6 เดือนที่ผ่านมานับแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ได้ประเมินสถานการณ์ทางการเมืองใหม่ว่า “การเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อจะมีรัฐธรรมนูญนี้หาได้รับความนิยมนอกจากคนไทยทั่วไปดังที่เราคาดหมายไว้ว่าจะเป็¹³⁴ การประเมินสถานการณ์ทางการเมืองใหม่นี้ก็น่าจะมีอยู่ในความคิดของพระยามโนปกรณนิติธาดา เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประเมินว่า คณะราษฎรก็ไม่ได้เป็นเอกภาพและหาได้มีความคิดหรือแนวทางทางการเมืองและเศรษฐกิจไปในทางเดียวกันไม่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา แม้จะเป็นหัวหน้าคณะราษฎรแต่ก็แสดงตัวอย่างเป็นกลางๆ ค่อนข้างประนีประนอม ดังในกรณีลาออกจากบรรดาศักดิ์และคำว่า “กรรมการราษฎร” ทั้งไม่ได้แสดงออกถึงการสนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างตื้อดิ่ง นอกจากนี้แม้จะเป็นผู้บัญชาการทหารบกแต่ก็ไม่มีฐานกำลังในกองทัพอย่างแท้จริง อำนาจทางกองทัพที่แท้จริงตกอยู่ในมือของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ส่วนหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งขึ้นมาับบทบาทสูงเด่นทางการเมืองก็มีผู้สนับสนุนที่แท้จริงเพียงไม่กี่คนทั้งในสภาผู้แทนราษฎรและในคณะกรรมการราษฎร ผู้สนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรม ส่วนใหญ่เป็นคณะราษฎรสายพลเรือน ซึ่งเป็นเพียงชั้นผู้น้อย ส่วนผู้นำคณะราษฎรชั้นผู้น้อยสายทหารบกและทหารเรื่อนั้น ไม่ว่าจะเป็น พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม หรือ น.ต.หลวงสินธุสงคราม ไม่ได้แสดงตัวเองในทางการเมืองแต่อย่างใด การประเมินสถานการณ์ของคณะราษฎรนี้จึงจะทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดาซึ่งได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมทั้งกลุ่มอนุรักษนิยมของเขาในโครงสร้างทางการเมืองใหม่ และเริ่มกลับเป็นฝ่าย “รุก” ทางการเมืองต่อคณะราษฎรโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อหลวงประดิษฐมนูธรรมหัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน ในช่วง 3 เดือนสุดท้ายของปี พ.ศ. ๒๔๗๕

¹³⁴ อ้างใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 698.

รัฐบาลชั่วคราวชุดที่ 2 หรือรัฐบาลตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรเป็นที่ตกลงกันว่าจะเป็นรัฐบาลที่มีอายุเพียง 3-4 เดือน หรือถึงต้นเดือนเมษายน พ.ศ. 2476 โดยมีภาระหน้าที่หลักคือ เตรียมการให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ในเดือนดังกล่าว¹³⁵ เพื่อให้เข้าสู่สมัยบทเฉพาะกาลแห่งรัฐธรรมนูญที่สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภทคือ จากการเลือกตั้งและแต่งตั้ง พระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งอันสำคัญของรัฐธรรมนูญได้รับการประกาศใช้ในวันที่ 16 ธันวาคม ตามหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ นอกจากนี้กระทรวงมหาดไทยยังได้ออก “กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475” ซึ่งเท่ากับเป็นการประกาศให้มีการตระเตรียมงานเพื่อรองรับการเลือกตั้งของกลไกกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบ รอเพียงการประกาศ “พระราชกฤษฎีกาให้มีการเลือกตั้ง” เท่านั้น การเลือกตั้งครั้งแรกก็จะเริ่มต้นอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามในช่วง 3 เดือนสุดท้ายของปี พ.ศ. 2475 นี้ ก็ได้เกิดปัญหาทางการเมืองที่สำคัญ 2 ประการ คือ ปัญหาสมาคมการเมืองหรือสมาคมคณะราษฎร และปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ปัญหาทั้ง 2 ประการนี้ได้แสดงถึงความแตกแยกที่รุนแรงในกลุ่มผู้นำคณะราษฎร ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงการรุกรานทางการเมืองที่ได้ชัยชนะของกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ และโดยการแสดงพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสนับสนุนกลุ่มอนุรักษนิยมอย่างชัดเจน

1. ปัญหาสมาคมการเมือง

สมาคมคณะราษฎรเป็นสมาคมการเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมายสมาคมแรกของสยาม มีวัตถุประสงค์ที่จะส่งสมาชิกเข้าสมัครรับเลือกตั้ง แต่ความน่ากลัวของสมาคมนี้คือ เป็นฐานสนับสนุนทางการเมืองของคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมหัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน และที่สำคัญคือ สมาคมคณะราษฎรได้อาศัยกลไกระบบราชการเป็นแกนจัดตั้งสาขาของ

¹³⁵ ร.ส. ครั้งที่ 46/2475, 9 ธันวาคม 2475.

สมาคมในต่างจังหวัด กระทั่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “พรรคข้าราชการ” (ดูบทที่ 4.1.2) ในช่วงเดือน ธันวาคม-มกราคม ขณะที่สมาคมคณะราษฎรกำลังรณรงค์เรื่องเฉลิมฉลองการเปิดสาขาในจังหวัดต่างๆ กลุ่มนิยมเจ้าก็ได้พยายามยื่นขอจดทะเบียน “สมาคมคณะชาติ” ให้เป็นสมาคมที่ถูกต้องตามกฎหมาย อีกสมาคมหนึ่ง (ดูเพิ่มบทที่ 4.1.3) ปัญหาที่ว่าสมควรให้มีการจัดตั้งสมาคมการเมืองใหม่หรือไม่ก็ได้ เป็นประเด็น “โต้เถียงหรืออภิปรายกันขนานใหญ่ในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์”¹³⁶ โดยเฉพาะระหว่าง กลุ่มหนังสือพิมพ์ของและสนับสนุนสมาคมคณะราษฎร เช่น 24 มิถุนา ลัทธิ และกรรมกร กับกลุ่ม หนังสือพิมพ์ของและสนับสนุนกลุ่มนิยมเจ้าหรือคณะชาติ เช่น ไทยใหม่ ช่วยกรรมกร และกรุงเทพฯ เดลิเมล์ หนังสือพิมพ์กลุ่มแรกโจมตีคณะชาติว่าเป็นกลุ่มการเมืองของพวกผู้มั่งคั่งซึ่งถือประโยชน์ ส่วนตนเป็นใหญ่ เป็นผู้ที่เกลียดชังคณะราษฎร ดำเนินนโยบายเป็นปรปักษ์ต่อนโยบายของรัฐบาล คณะราษฎร และมีคณะเจ้านายอยู่เบื้องหลัง ดังนั้นจึงไม่สมควรให้จดทะเบียนเป็นสมาคมการเมือง ส่วนหนังสือพิมพ์กลุ่มหลังเห็นว่า เป็นการจำเป็นสำหรับการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่จะต้องมี สมาคมการเมืองหรือพรรคฝ่ายค้าน¹³⁷

กลุ่มนิยมเจ้าผู้ก่อตั้งคณะชาติได้หาทางออกในการขอจดทะเบียนเป็นสมาคมการเมือง โดยทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพื่อเป็นการขอพระบรมราชานุญาต ลงวันที่ 7 มกราคม โดยให้เหตุผลว่า “ประเทศที่ปกครองโดยถือเสียงราษฎรเป็นใหญ่ซึ่งเรียกว่า ดิโมคราซี หรือประชาธิปไตยนั้น จำเป็นจะต้องมีคณะกรรมการเมืองมากกว่าหนึ่งคณะ จึงจะต้องตาม ประเพณีนิยม เพราะมีความเชื่อมั่นด้วยเกล้าฯ อยู่อย่างหนึ่งว่า ฐานะแห่งประเทศสยาม ถ้าดำเนิน แบบคณาธิปไตย คือ ปกครองโดยคณะกรรมการเมืองคณะเดียวเท่านั้นแล้ว ก็อาจบังเกิดผลร้ายได้ง่าย อาจถึงกับทำให้เมืองไทยเสียอิสรภาพได้ เพราะมหาประเทศเพื่อนบ้านทั้งสอง คือ อังกฤษ และ ฝรั่งเศส ล้วนแต่มีนโยบายที่ไม่ชอบคณาธิปไตย โดยเหตุฉะนั้นการที่มีคณะกรรมการเมืองหลายคณะ จึงเป็น การจำเป็นสำหรับความปลอดภัยสวัสดิภาพของสยามประเทศ และเป็นเครื่องค้ำจุนให้ประชาชน

¹³⁶ “มติเรื่องคณะชาติ,” *ประชาชาติ* 20 มกราคม 2475.

¹³⁷ ดูรายละเอียดใน รัตน นามันทไพศรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 69, หน้า 162-164.

พลเมืองได้รับความเสรีภาพเต็มตามที่โดยบริบูรณ์”¹³⁸ ขณะเดียวกันหลวงวิจิตรวาทการ เลขาธิการคณะชาติก็ได้ไปพบกับหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งแจ้งถึงการจัดตั้งสมาคม ซึ่งหลวงประดิษฐ์ฯ ก็ “ไม่ขัดข้องประการใด” และในที่ประชุมกลุ่มผู้นำคณะราษฎร “ก็ตกลงยินยอมให้คณะชาติตั้งขึ้นได้”¹³⁹

อย่างไรก็ตามเกมการเมืองที่จะให้มีสมาคมคณะชาติเกิดขึ้นได้หรือไม่ ได้เปลี่ยนย้ายไปเป็นเกมล้มเลิกสมาคมคณะราษฎรโดยกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา ลงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2475 โดยทรง “เห็นว่าสมควรที่จะเลิกสมาคมคณะราษฎรและคณะอื่นทีเดียว” พระราชหัตถเลขาที่ยาวถึง 2 หน้ากระดาศิพิมพ์มีความบางตอนว่า

....สำหรับประเทศสยามซึ่งพึงจะมีรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ ยังหาถึงเวลาสมควรที่จะมีคณะกรรมการเมืองเช่นเขาไม่ ด้วยประชาชนส่วนมากยังไม่เข้าใจวิธีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญเสียเลย เมื่อเกิดมีคณะกรรมการเมืองขึ้นแข่งขันกันเช่นนี้ ก็จะเข้าใจผิดไปว่าเป็นการตั้งหมู่ตั้งคณะ สำหรับเป็นปฏิปักษ์หักล้างอำนาจซึ่งกันและกัน ผลที่สุดอาจเป็นเหตุชวนให้เกิดวิวาทบาดหมางกันขึ้นได้อย่างรุนแรง จนถึงเป็นภัยแห่งความสงบสุขของประเทศ หรืออย่างน้อยก็จะทำให้เกิดความหวาดหวั่นในหมู่อาณาประชาราษฎร์ อันเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง

คณะกรรมการเมืองจะทำประโยชน์จริงให้แก่ประชาชนได้ ก็เมื่อประชาชนมีความเข้าใจในวิธีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญแล้ว ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าในเวลานี้อย่าให้มีสมาคมการเมืองเลยจะดีกว่า แต่โดยเหตุที่บัดนี้รัฐบาลได้ยอมอนุญาตให้มีสมาคมคณะราษฎรเสียแล้ว จึงเป็นการยากที่จะกีดกันห้ามหวงมิให้มีคณะกรรมการเมืองขึ้นอีกคณะหนึ่งหรือหลายคณะได้ อย่างดีที่สุดข้าพเจ้าเห็นว่าสมควรที่จะเลิกสมาคมคณะราษฎรและคณะอื่นทีเดียว แล้วรัฐบาลควรจัดการทำการเผยแพร่การศึกษาวิธีการ

¹³⁸ อ้างใน “เรื่องของคนหนึ่ง,” ใน “ศราภย์” ตาย (ม.ป.ท., 2511)

¹³⁹ จำลอง อิศะรงค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 54, หน้า 159.

ปกครองแบบรัฐธรรมนูญ โดยพยายามหาวิธีให้ความเข้าใจเรื่องวิธีการปกครองแบบนั้นให้แพร่หลายแก่ราษฎรทั่วไป นอกจากนั้นสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรทั้งในเวลานี้และต่อไปข้างหน้า จนกว่าจะพ้นเขตต์สมัยใช้บทเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญ ก็ควรจะไว้ตัวเป็นกลาง Independent ไม่มีความผูกพันกับคณะการเมืองใดๆ....¹⁴⁰

พระราชหัตถเลขาฉบับนี้น่าจะเป็นสิ่งที่พระยามโนปกรณนิติธาดาใช้ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้ลงมติในข้อเสนอด้านนี้ สั่งห้ามข้าราชการเข้าสมัครเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง และผู้ที่เป็นอย่างนี้ให้ลาออก ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายฐานสาขาของสมาคมคณะราษฎรเกือบทั้งหมด มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 16 กุมภาพันธ์นี้ ได้แสดงให้เห็นว่า กลุ่มผู้นำคณะราษฎรบางส่วนไม่ได้สนับสนุนสมาคมคณะราษฎร แต่หันมาสนับสนุนกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา เช่น กลุ่มนายทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นายประยูร ภมรมนตรี ในขณะที่บางส่วนอาจคงเสี่ยงเช่น พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม แต่ที่ชัดเจนคือ หลวงประดิษฐมนูธรรมและกลุ่มพลเรือนของเขาถูกโคตทีเดียวในคณะรัฐมนตรี

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ในกลุ่มหนังสือที่มีไปถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆ เรื่องมติคณะรัฐมนตรีสั่งห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองที่ลงนามโดยนายประยูร ภมรมนตรี ผู้รั้งเลขาธิการคณะรัฐมนตรีนั้น ไม่ปรากฏว่าได้มีหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมแต่อย่างใด¹⁴¹ ซึ่งน่าจะหมายความว่าเรื่องนี้พระยามโนปกรณนิติธาดาหวังให้ทหารจัดการกันเอง ในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ได้มีคำสั่งกลาโหมที่ผ่านมติของคณะกรรมการกลางกลาโหม ให้ทหารต้องออกจากสมาคมการเมือง โดยเห็นว่าทหารไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างใดๆ ทั้งสิ้น คำสั่งกลาโหมฉบับนี้ ได้ยกเลิก “คำชี้แจงกลาโหม” ลงวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ที่ระบุให้ “ข้าราชการกลาโหม

¹⁴⁰ อ้างใน แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 58, หน้า 155-156.

¹⁴¹ กชช., สร.0201.16/36, สมาชิกของสมาคมหรือสโมสรคณะราษฎร.

ผู้ใดจะสมัครเข้าเป็นสมาชิกสมาคมคณะราษฎรก็อนุญาตให้สมัครได้ทีเดียว ไม่ต้องขออนุญาตต่อผู้บังคับบัญชาแต่อย่างใด” คำสั่งกลาโหมได้ให้ข้าราชการกลาโหมกลับไปใช้ประมวลข้อบังคับข้าราชการกลาโหมที่มีอยู่เดิมซึ่งบังคับว่า

ห้ามเป็นอันขาด มิให้บรรดาผู้ที่รับราชการประจำอยู่ในกระทรวงกลาโหมและกองทัพบกไม่ว่าพลรบหรือผู้ช่วยพลรบทุกชั้น ตั้งแต่ผู้ใหญ่ที่สุดจนถึงผู้น้อยที่สุด หรือจะเป็นข้าราชการพลเรือนหรือผู้สมัครรับจ้างก็ดี เข้าในสมาคมสโมสรหรือพรรคพวกใดๆ ซึ่งมีความประสงค์จะคิดจัดการบ้านเมืองหรือเป็นอั้งยี่ตามกฎหมาย และห้ามมิให้นั่งฟังการในที่ประชุมหรือรับช่วยเหลือกล่อมโฆษณาตามความประสงค์ของสมาคมสโมสรและพรรคพวกนั้นๆ¹⁴²

แนวความคิดในการห้ามทหารเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับพวกที่ “จะคิดจัดการบ้านเมือง” ได้ชี้ให้เห็นถึงความตระหนักดีของผู้ปกครองระบอบเก่าว่ากองทัพสยามสมัยใหม่นั้นได้เติบโตและพัฒนาขึ้นมาเพื่อปกป้องราชบัลลังก์กษัตริย์เป็นอันดับแรก (ดูบทที่ 3.1) ดังนั้นเมื่อใดที่ทหารแปรเปลี่ยนความคิด โดยต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการบ้านเมือง ความมั่นคงของราชบัลลังก์ย่อมไร้เสถียรภาพ และเช่นกันในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ หลักการที่ว่าทหารต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองนั้นเป็นหลักการที่ฝ่ายนิยมประชาธิปไตยรับรอง และเป็นหลักการที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตามในสภาพการณ์เป็นจริงของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ซึ่งสำเร็จลงได้ด้วยกำลังทหารนั้น คำสั่งกลาโหมฉบับใหม่นี้แม้ว่าวางอยู่บนหลักการที่ถูกต้อง แต่ในสภาวะทางการเมืองย่อมกดดันบทบาทของนายทหารคณะราษฎร ขณะที่ให้ประโยชน์แก่ฝ่ายรัฐบาลหรือกลุ่มอนุรักษนิยมนั่นเอง ถัดมานั้นวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ร.ท.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม กับ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ผู้บังคับทหารปืนใหญ่ ก็ได้ร่วมเดินทางไปตรวจราชการทหารในมณฑลพายัพ¹⁴³ คำสุนทรพจน์ของ พ.ร.ท.พระยาราชวังสัน ต่อนายทหารหัวเมืองได้เน้นไปที่ว่า “ทหารจะไม่ข้องเกี่ยวกับการเมือง” ความว่า

¹⁴² ประชาชาติ 20 กุมภาพันธ์ 2475.

¹⁴³ ประชาชาติ 22 กุมภาพันธ์ 2475.

....ขอเตือนนายทหารให้เป็นผู้ซื้อสัตย์ค้าชูประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ....ทุกๆ คนหรือโลกทั้งโลกกำลังเพ่งตามองดูความสงบเรียบร้อย อันเป็นผลความสำเร็จที่คณะนายทหารไทยได้ปฏิบัติในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ๆ ก็เป็นความจำเป็นที่ทหารจะไม่ข้องเกี่ยวกับการเมือง โดยทหารจะต้องตั้งตัวเป็นกลาง ตั้งตัวเป็นผู้ปกป้องรักษาชาติตามหน้าที่ เพราะฉะนั้น การที่ทหารรู้จักเป็นผู้เชื่อฟังบังคับบัญชาและคำสั่งของผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดกล่าวคือ ทหารจะต้องมีมติซบลิ้น ไม่เคลิบเคลิ้มหลงใหลไปตามเหตุการณ์ภายนอก ซึ่งจะเพิ่มขึ้นจากกรณีของคนทุจริต อันคนทุจริตนั้นแบ่งได้เป็น 3 จำพวกคือ จำพวกที่หนึ่ง เป็นบุคคลที่ทุจริตมาแต่ในสันดานกำเนิด จำพวกที่สอง เพิ่มขึ้นโดยหวังประโยชน์ส่วนตัว ในขณะที่บ้านเมืองดำเนินไปถึงตรงหัวเลี้ยวหัวต่อ จำพวกที่สามคือ เพิ่มขึ้นโดยทางการเมือง อันจำพวกที่สามหรือโดยทางการเมืองนี้สำคัญนัก ที่จะหาเหตุหรือพัฒนาให้เกิดสิ่งอันเป็นความไม่สงบเรียบร้อยได้ต่างๆ นานา ฉะนั้นทหารจึงต้องระมัดระวังเหตุการณ์ที่จะมาจากจำพวกที่สามอันเพิ่มขึ้นโดยทางการเมืองให้จงมาก¹⁴⁴

การเผยแพร่แนวความคิดให้ทหารไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมน่าจะได้รับการสนับสนุนจากนายทหารต่างจังหวัดอย่างสูง เพราะเป็นกลุ่มนายทหารที่ไม่ได้ผลประโยชน์อะไรจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในกรุงเทพฯ นอกจากนี้ส่วนใหญ่มักเป็นนายทหารที่ถูกส่งย้ายจากกรุงเทพฯ ให้ไปประจำการต่างจังหวัด (ดูบทที่ 3.2.4) ขณะเดียวกัน แนวความคิดดังกล่าวย่อมกดดันนายทหารคณะราษฎร ซึ่งเป็นกลุ่มที่ขึ้นมามีบทบาทในกองทัพโดยการเมือง นอกจากนี้ นายทหารคณะราษฎรยังเป็นการกกลางสมาคมคณะราษฎรโดยตำแหน่ง และกลุ่มนายทหารคณะราษฎรชั้นผู้น้อยก็เป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่บริหารสมาคมนี้ ดังนั้น คำสั่งของคณะกรรมการกลางกลาโหม

¹⁴⁴ วุฑฒิ (นามแฝง), อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 96, หน้า 34-35.

น่าจะยังไม่ได้รับการปฏิบัติจากนายทหารคณะราษฎรที่ให้ออกจากสมาคมการเมือง ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่า ไม่เชื่อฟังคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ในช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ ข้าราชการที่ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะไม่ทรงเสด็จกลับพระนครในวันงานพิธีฉัตรมงคล ในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ก็ทำให้ลือกันว่าคณะรัฐบาลแตกแยกกันอย่างรุนแรง (ดูบทที่ 4.1.3) ขาวลือนี่เป็นความจริง เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ หาได้เสด็จกลับพระนครไม่ ซึ่งน่าจะตีความได้ว่า พระองค์ทรงแสดงท่าทีสนับสนุนกลุ่มอนุรักษนิยมในกรณีคำสั่งห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองแรงกดดันต่างๆ เหล่านี้จึงน่าจะทำให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ต้องออก “คำชี้แจงของผู้บัญชาการทหารบก” เมื่อวันที่ 5 มีนาคม ยอมรับให้ “ทหารเราปลีกตัวออกเสียจากคณะ (ราษฎร) เพื่อเป็นกลาง” ใจความทั้งหมดของคำชี้แจงนี้มีว่า

เนื่องจากเมื่อเร็วๆ นี้ มีข่าวลือต่างๆ นาๆ ประจวบกับทหารเรายืนใบลาออกจากสมาคมคณะราษฎร เลยเป็นเหตุให้บางคนเข้าใจผิด จึงขอชี้แจงว่า การที่ทหารเราเข้าอยู่ในสมาคมคณะราษฎรในขั้นต้น ก็ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้คณะนี้เป็นปีกแผ่นแข็งแรง เพื่อความปลอดภัยของประเทศในขณะหัวต่อการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ครั้นมาบัดนี้ก็การบ้านเมืองเป็นที่เรียบร้อย รัฐบาลใหม่สามารถดำเนินการไปได้โดยสะดวกแล้ว การที่ทหารยังคงเป็นสมาชิกของสมาคมคณะราษฎรอยู่นั้น ไม่มีความจำเป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม จึงสั่งให้ทหารเราปลีกตัวออกเสียจากคณะฯ เพื่อเป็นกลาง

ต่อไปนี้ ขอให้เข้าใจว่า ทหารพร้อมด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้เป็นจอมทัพของเรา จักปฏิบัติตนเป็นคนกลางและพร้อมที่จะสละชีพสำหรับความปลอดภัยแห่งชาติ ไม่ใช่เป็นกำลังสำหรับคณะใดคณะหนึ่ง โดยเฉพาะทหารเราไม่มีหน้าที่โอนเอียง ส่งเสริมคณะหนึ่งคณะใด เมื่อความไม่สงบบังเกิดขึ้น จะเป็นคณะใดก็ขึ้นกิตติ ความไม่สงบนั้นจะเป็นผลร้ายสำหรับชาติกิตติ ศาสนากิตติ หรือต่อพระมหากษัตริย์ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ ของเราพระองค์นี้กิตติ เมื่อนั้นทหารมีหน้าที่ปราบ และไม่ละจนกว่าความสงบจะบังเกิดขึ้น เราต้องเป็นกำลัง

อันเป็นที่ไว้วางใจของประชาชนพลเมืองจริงๆ ความจริงมีอยู่เท่านี้ หาใช้แดกหมู แดกคณະไม่ จงเลิกเชื่อ และคอยช่วยกันระงับข่าวลืออันเหลวไหลซึ่งอาจจะพ้อขึ้นอีกได้ในภายหน้า"¹⁴⁵

จากระยะที่ทิ้งห่างกันถึง 20 วัน ระหว่าง "คำสั่งกลาโหมตามมติคณะกรรมการกลางกลาโหม" กับ "คำชี้แจงของผู้บัญชาการทหารบก" น่าจะสามารถอธิบายได้อย่างเด่นชัดว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบกและหัวหน้าคณะราษฎรได้ถูกโคตเตี่ยวในคณะกรรมการกลางกลาโหม (ดูรายชื่อคณะกรรมการฯ ในบทที่ 3.2.3) และมีความแตกร้าหรือไม่ลงรอยกันกับกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช

อย่างไรก็ตาม คณะราษฎรก็ได้ "แก้มเกม" คำสั่งห้ามข้าราชการเข้าสมาคมการเมืองหรือการล้มสมาคมคณะราษฎรของกลุ่มอนุรักษนิยม โดยการอาศัยสภาผู้แทนราษฎร พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ นายกสมาคมคณะราษฎร ได้เป็นตัวแทนในการตั้งเป็นกระทู้ถามรัฐบาลในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 17 มีนาคม โดยกล่าวว่า "ไม่คัดค้านที่ประกาศจะห้ามข้าราชการเข้าสมาคม แต่มีความเห็นว่าคำสั่งของรัฐมนตรีเป็นที่ใช้ได้แล้วหรือว่าต้องออกเป็นกฎหมาย"¹⁴⁶ ในการประชุมสภาครั้งถัดมา (30 มีนาคม) ที่ประชุมได้ลงคะแนนลับให้คำสั่งห้ามนี้จะใช้ได้ก็โดยการเป็นกฎหมายด้วยคะแนน 38 ต่อ 11 โดยมีสมาชิกเข้าประชุม 51 คน กล่าวโดยสรุป ที่ประชุมไม่เห็นขัดแย้งในเรื่องที่จะให้มีการห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง แต่ก็ให้เป็นไปตามกฎระเบียบของบทรัฐธรรมนูญ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์เจ้าของกระทู้จึงได้เสนอให้รัฐบาลถอนคำสั่งไปก่อน เพราะจะมีการยื่นใบลาออกจากสมาคมอยู่เรื่อยๆ โดยขอให้คณะรัฐมนตรีออกแถลงการณ์ หรือไม่ก็ควรประกาศ

¹⁴⁵ "คำชี้แจงของผู้บัญชาการทหารบก," *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 49 (5 มีนาคม 2475) : 4183-4184.

¹⁴⁶ ร.ส. ครั้งที่ 57/2475, 17 มีนาคม 2475.

ถอนคำสั่งโดยทางวิทยุ พระยาศรวิสารวาจาตัวแทนนายกรัฐมนตรีก็ได้เพียงแต่ตอบรับว่า "ขอไปปรึกษากันดูก่อน"¹⁴⁷

กล่าวโดยสรุป ปัญหาสมาคมการเมืองนั้น กลุ่มอนุรักษนิยมของพระยามโนปกรณนิติธาดาประสบความสำเร็จในการกดดันกลุ่มของหลวงประดิษฐมนูธรรมในคณะรัฐมนตรี กดดัน พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรในคณะกรรมการกลางกลาโหม ถึงความสนับสนุนได้จากกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และนายประยูร ภมรมนตรี ภาพโดยรวมก็คือ กลุ่มผู้นำคณะราษฎรได้แตกแยกกันเอง ที่สำคัญยิ่งคือ กลุ่มอนุรักษนิยมได้รับความสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามความพ่ายแพ้ของกลุ่มอนุรักษนิยมในสภาผู้แทนราษฎร ไม่ผิดนักที่พระยามโนปกรณนิติธาดา หัวหน้ากลุ่มอนุรักษนิยมจะมองว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนมากยัง "เป็นพรรคพวก" ของหลวงประดิษฐมนูธรรม

2. ปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม

หลวงประดิษฐมนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน เป็นผู้ที่ได้แสดงออกมตั้งแต่ต้นถึงความมุ่งมั่นที่จะให้รัฐบาลได้วางแผนเศรษฐกิจเพื่อบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรโดยให้รัฐบาลเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง (ดูบทที่ 4.1.2) แน่นนอนว่าแนวทางดังกล่าวของหลวงประดิษฐมนูธรรมย่อมขัดแย้งกับแนวความคิดและพฤติกรรมด้านเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณนิติธาดา ซึ่งได้แสดงให้เห็นตั้งแต่สมัยรัฐบาลชั่วคราวชุดแรก และดังที่ปรากฏเป็นนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลชั่วคราวชุดที่สอง (ดูการอธิบายข้างต้น) ดังนั้นเมื่อเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมปรากฏออกมาย่อมเท่ากับว่าเป็นการเปิดทางให้แนวความคิดด้านเศรษฐกิจของทั้งสองฝ่ายปรากฏเป็นความขัดแย้งกันที่ชัดเจนขึ้น ดังที่พระยามโนปกรณนิติธาดาได้สรุปความแตกต่างให้ที่ประชุมคณะ

¹⁴⁷ ร.ส. ครั้งที่ 58/2475, 30 มีนาคม 2475.

รัฐมนตรีฟังว่า¹⁴⁸ โครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐา นั้น ให้รัฐบาลเป็นเจ้าของที่ดิน ราษฎรเป็นผู้ออกแรงงานและได้ค่าจ้างให้มีอยู่มากิน หลักสำคัญก็คือ ที่ดินเป็นของรัฐบาล ขณะที่แนวทางของพระยามโนปกรณฯ นั้น รัฐบาลเป็นเพียงผู้ชักชวนชี้แจงแนะนำสั่งสอนราษฎร ช่วยเหลือในเงินทุนบ้าง ให้ราษฎรทำเองบ้าง พืชผลเป็นของราษฎร รัฐบาลช่วยอุปการะและช่วยจำหน่ายให้ ความขัดแย้งแนวทางเศรษฐกิจนี้กล่าวได้ว่า เป็นความขัดแย้งระหว่างแนวทางเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมกับแนวอนุรักษนิยมอย่างรัฐบาลระบอบเก่า

อย่างไรก็ตาม เราก็ควรพิจารณาปัญหาความขัดแย้งนี้ในบริบททางการเมืองด้วย หลังจากภารกิจทางด้านการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรเสร็จสิ้นแล้ว รวากกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2475 ก็ได้มีการประชุมคณะรัฐมนตรีพิจารณาวางแผนการเศรษฐกิจ เพื่อให้เป็นนโยบายของรัฐบาล และเป็นการแสดงเจตจำนงที่จะบำรุงความสุขความสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจตามหลักข้อ 3 ของหลัก 6 ประการของคณะราษฎร หลวงประดิษฐมนูธรรมได้รับมอบหมายให้ร่าง "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" ขึ้น สำหรับด้านสภาผู้แทนราษฎร ก่อนหน้านั้นก็มีเพียงกระทู้ถามของนายบรรจง ศรีจรูญ ที่เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินงานทางเศรษฐกิจมากกว่าที่จะดำเนินงานทางการเมืองอย่างที่ เป็นอยู่ "เพราะราษฎรกระหายอย่างยิ่งที่จะคอยรับความช่วยเหลือจากเรา"¹⁴⁹ แต่ก็ได้รับการขอรับรองจากประธานคณะกรรมการราษฎรว่า ให้ออกคอยเวลาและอย่าใจร้อน เพราะเวลาที่ผ่านมายังน้อยอยู่

หลวงประดิษฐา ได้นำเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของตนต่อคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 9 มีนาคม และที่ประชุมคณะรัฐมนตรีตกลงให้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้น 14 นาย เพื่อพิจารณา ร่างเค้าโครงฯ ฉบับนี้ ขณะเดียวกันในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร นายจรูญ สืบแสง ก็ได้ตั้งกระทู้

¹⁴⁸ "รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี." อังคาร 28 มีนาคม 2475 อ้างใน วิธนา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร," (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 254 และดูการเปรียบเทียบหลักนโยบายทางเศรษฐกิจของทั้ง 2 นี้ หน้า 66-67.

¹⁴⁹ ร.ส. ครั้งที่ 20/2475, 25 สิงหาคม 2475.

ถามถึงนโยบายเศรษฐกิจว่ารัฐบาลได้จัดทำไปถึงไหนแล้ว และเรียกร้องให้รัฐบาลยอมรับว่าจะจัดทำนโยบายในทางเศรษฐกิจให้ได้ในปีที่จะถึง ซึ่งพระยามโนปกรณฯ ก็ได้ตอบว่า เวลาที่โครงการเศรษฐกิจกำลังอยู่ระหว่างการพิจารณา ข้อที่น่าสังเกตคือ นายจรูญ สืบแสง ได้กล่าวว่า “นโยบายของหลวงประดิษฐฯ มีบางคนเข้าใจไปว่า เป็นนโยบายทาง Communist หรือ Socialist”¹⁵⁰ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กระแสการโจมตีหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้ปรากฏขึ้นเป็นการภายในแล้ว

คณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมได้ประชุมกันเมื่อวันที่ 12 มีนาคม หลังจากการซักถามในหลักการ ที่ประชุมก็ได้ลงมติเห็นชอบด้วยกับเค้าโครงฯ ฉบับนี้ 8 นาย ได้แก่ หลวงประดิษฐฯ หลวงเดชสทกรณ นายแนบ พทโยธิน ม.จ.สกลวรรณกร วรวรรณ หลวงคหกรรมบดี หลวงเดชาตังค์วรวิวัฒน์ นายทวี บุญยเกตุ และนายวิลาศ ไสอานนท์ ที่คัดค้านคือกลุ่มพระยามโนปกรณฯ มี พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิสารวาจา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช รวม 4 เสียง ที่หายไป 2 เสียงคือ นายประยูร ภมรมนตรี และหลวงอรรถสสารประสิทธิ์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเลขานุการ นอกจากนี้กลุ่มคัดค้านยังได้เตรียมร่างแผนพัฒนาการเศรษฐกิจอย่างคร่าวๆ เสนอต่อที่ประชุมด้วยเช่นกัน¹⁵¹ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดประเด็นเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีแนวทางเศรษฐกิจที่ขัดแย้งกันอย่างชัดเจน

การประชุมสภาผู้แทนราษฎรวันศุกร์ที่ 17 มีนาคม (ครั้งที่ 57/2475) พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ได้ถามว่า คณะรัฐมนตรีได้เคยกล่าวว่าจะอธิบายเรื่องโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งก็ได้รับคำตอบจากพระยาราชวังสัน ในฐานะตัวแทนรัฐบาลว่าคณะกรรมการกำลังพิจารณา หลังการประชุมสภาวันนี้แล้ว ก็ไม่มีการประชุมสภาอีกเลยจนกระทั่งวันพฤหัสบดีที่ 30 มีนาคม (ครั้งที่ 58/2475) และ

¹⁵⁰ ร.ส. ครั้งที่ 55/2475, 10 มีนาคม 2475.

¹⁵¹ ดู “รายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ณ วังปารุสกวัน วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2475 ในเดือน บุนนาค, ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2500), หน้า 156-194. และวิภา มโนพิโมกษ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 143, หน้า 65.

วันศุกร์ที่ 31 มีนาคม (ครั้งที่ 59/2475) การประชุมทั้งสองครั้งนี้ก็ไม่มีสมาชิกคนใดได้กล่าวพาดพิงไปถึงโครงการเศรษฐกิจอีกเลย

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมพิจารณาปัญหานโยบายทางเศรษฐกิจครั้งแรกเมื่อวันที่ 25 มีนาคม¹⁵² เป็นเพียงการแสดงความเห็นโดยไม่มีการลงมติ เนื่องจากนายแนบ พทลโยธิน ได้เสนอให้ที่ประชุมรอคอยพระยาพหลพลพยุหเสนาจากต่างจังหวัด ด้วยหวังว่า “อาจจะมีการประนีประนอมกันได้” และที่ประชุมยอมรับ การพิจารณาครั้งนี้กล่าวได้ว่าเป็นการถกเถียงระหว่างหลวงประดิษฐมนูธรรม กับกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา ซึ่งต่างก็ยืนยันแนวทางของตนเอง และถ้าหากรัฐบาลยอมรับเอานโยบายของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดประกาศใช้เป็นนโยบายของรัฐบาล อีกฝ่ายก็จะลาออก หลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวว่า คนได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ แล้ว และ “ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วว่า ถ้าจะประกาศเค้าโครงการณ์ของข้าพเจ้าก็ให้ลาออกจากรัฐมนตรีและราชการ เพราะจะทำให้คนเข้าใจผิด อย่าให้เป็นปอลิซีของรัฐบาล จะได้ปล่อยให้มหาชนดิ้นกันได้ตามความพอใจ” ดังนั้นข้อเสนอทางเลือกของหลวงประดิษฐมนูธรรมในท้ายสุด คือขอให้ตนลาออกจากรัฐมนตรี ซึ่งพระยามโนปกรณนิติธาดาเห็นว่า ให้ลาออกไม่ได้เพราะ “ชื่อของหลวงประดิษฐ์ฯ มีพหุชนชาติตัวอย่างสำคัญในรัฐบาล จะให้ออกไม่ได้” ขณะที่ข้อเสนอทางเลือกข้อที่ 2 ของหลวงประดิษฐ์ฯ คือ อยู่ร่วมรัฐบาล แต่ขอให้ความเห็นทางเศรษฐกิจของตนปรากฏโดยทางหนึ่งทางใด แต่พระยามโนปกรณฯ เห็นว่า “ถ้าจะให้ทำอย่างนั้น ก็จะต้องความเชื่อถือในรัฐบาลไป” เนื่องจากรัฐมนตรีร่วมคณะมีนโยบายแตกต่างกัน การประชุมครั้งนี้บุคคลซึ่งวางตัวเป็นกลางและทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่ไกล่เกลี่ยที่สำคัญคือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี โดยเสนอไม่ให้ประกาศของใคร ให้ส่งคนไปดูงานต่างประเทศ อันไหนดีทำได้ให้ทำอย่างนั้น

¹⁵²“รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี.” เสาร์ 25 มีนาคม 2475 อ้างใน วิธาม มโนพิโมกษ์, อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 143, หน้า 253-257.

การประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาเรื่องนี้ในอีก 3 วันต่อมาคือเมื่อวันที่ 28 มีนาคม จะเป็นการประชุมที่สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็วโดยไม่มีการถกเถียงเช่นครั้งก่อน¹⁵³ เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนาได้เริ่มต้นถามว่า นโยบายทางเศรษฐกิจได้จัดการอย่างใดบ้าง หลวงประดิษฐมนูธรรมได้เล่าถึงการเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ถัดมา พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ส่งบันทึกพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 7 ในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมให้หลวงประดิษฐ์ฯ อ่าน วิธีการนี้ทำให้ทุกอย่างจบสิ้น หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าวว่า "เมื่อในหลวงไม่เห็นด้วยแล้วก็มีทางเดียวเท่านั้นคือ ข้าพเจ้าต้องลาออกจากรัฐมนตรี" ในเรื่องลาออกนี้ พระยาพหลพลพยุหเสนาขอให้ระงับไว้ก่อน ซึ่งหลวงประดิษฐ์ฯ ก็บอกว่าขอคิดดูก่อน นอกจากนั้น พระยาพหลพลพยุหเสนายังได้เสนอทางออกจากความขัดแย้งนี้ 3 ประการคือ "ไม่ประกาศโครงการของผู้อื่นใดทั้งสิ้นในระหว่างนี้ สิ่งใดที่ควรทำก็ทำไปก่อน 2. ส่งคนไปดูการในที่ต่างๆ ที่เขาทำกันหลายๆ คน แล้วออกมาความเห็นกันมา 3. เมื่อถึงสมัยที่สองแล้ว ตั้งบุคคลสามจำพวกคือ คนมีทรัพย์ พ่อค้า และกรรมกร ขึ้นเป็นกรรมการพิจารณา" จะเห็นว่าทางออกของพระยาพหลฯ นั้นให้เป็นภาระของรัฐบาลชุดใหม่ที่จะพิจารณา

แต่ในท้ายสุดที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้ลงมติรับเอานโยบายเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นแนวทางของรัฐบาล โดยมีผู้ลงมติถึง 11 เสียง ได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิลาวัจฯ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ นายประยูร ภมรมนตรี เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ พระยาจำแลนยบดี พระยาเทพวิฑูรฯ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย และหลวงเดชสหกรณ์ซึ่งได้ลงคะแนนสนับสนุนเค้าโครงฯ ของหลวงประดิษฐ์ฯ ในคราวประชุมคณะกรรมการฯ ผู้สนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรมคือ พระยาประมวญวิชาพูล และนายแนบ พหลโยธิน รวม 3 เสียง งดออกเสียงได้แก่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ พ.ด.หลวงพิบูลสงคราม และนายตัว ลพานุกรม ข้อสำคัญคือแม้ว่านโยบายของพระยามโนปกรณนิติธาดาจะได้รับชัยชนะ แต่ที่ประชุมก็ได้ลงมติเป็นเสียงข้าง

¹⁵³ "รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี," อังคาร 28 มีนาคม 2475 อ้างใน เพ็งอ้าง, หน้า 253-257.

มากกว่า ไม่ให้ประกาศเป็นนโยบายของรัฐบาลออกไป ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้ว่า ที่ประชุมได้ปรารถนาที่จะให้ความขัดแย้งนี้ไม่ทำให้หลวงประดิษฐมนูธรรมต้องลาออกจากรัฐมนตรี

จากลำดับเหตุการณ์จะเห็นได้ว่า จากการเริ่มต้นพิจารณาเพียงเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม กลายเป็นการขัดแย้งโดยการเสนอแนวนโยบายเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณนิติธาดา และโผใบสำคัญหรือ “ไม้ตาย” ที่พระยามโนปกรณา ใช้คือ พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ซึ่งกล่าวได้ว่ามีอิทธิพลต่อการลงคะแนนเสียงในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ดังกรณีการหันเหการสนับสนุนของหลวงเดชสทกรณ์ หรือการงดออกเสียงของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งโดยบุคคลิกและบทบาทแล้วเป็นผู้ที่ไม่ค่อยแสดงออกทางการเมือง หากพยายามวางตัวเป็นกลางและประนีประนอม แต่หลังจากพระยามโนปกรณนิติธาดาประกาศลำทับด้วยพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ หลังการรัฐประหารเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ที่ทำให้เข้าใจกันทั่วไปว่าตัวหลวงประดิษฐมนูธรรมและเค้าโครงการเศรษฐกิจของเขาเป็นคอมมิวนิสต์ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ก็ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์อย่างยาวที่สุดเป็นครั้งแรก โดยกล่าวถึงกรณีนี้ว่า “ถ้ามีการพูดถึงเรื่องปั่นที่ดินและทรัพย์สินสมบัติแล้ว ก็นับว่าไปไกลกว่าความคิดของหลวงประดิษฐฯ และเมื่อไม่ใช่ความจริง ผมก็พลอยเสียใจด้วย”¹⁵⁴ หรือกรณีของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ซึ่งค่อนข้างอนุรักษนิยม แต่ในกรณีนี้ก็กลับไม่ลงคะแนนสนับสนุนแนวนโยบายของพระยามโนปกรณา หากกลับงดออกเสียง ย่อมทำให้เห็นว่าสิ่งที่แฝงอยู่ในความขัดแย้งทางนโยบายเศรษฐกิจคือ เกมการเมือง บุคคลที่กล่าวได้ว่ามีบทบาทที่สุดและอาจพลิกเปลี่ยนความขัดแย้งในนโยบายทางเศรษฐกิจนี้ได้คือ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ผู้นำคนหนึ่งของคณะราษฎร และหลวงประดิษฐมนูธรรม ก็ดูจะให้ความสำคัญแก่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชมากขึ้น กล่าวคือมีหลักฐานว่าก่อนหน้าที่จะมีการประชุมคณะรัฐมนตรีพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจครั้งแรกในวันที่ 25 มีนาคมนั้น หลวงประดิษฐฯ ก็ได้มีหนังสือไปยัง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ลงวันที่ 24 มีนาคม ยอมรับให้มีการผ่อนผันในโครงการเศรษฐกิจของตนตาม “ข้อคำหั้น” 3 ข้อ ของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ความว่า

¹⁵⁴ “สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” ประชาชาติ 8 เมษายน 2476.

....หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้มาหา แจ้งว่าได้เท้า (พ.อ.พระยาทรงสุรเดช : ผู้อ้าง)
มีข้อตำหนิในโครงการเศรษฐกิจของผมอยู่ 3 ประการคือ

1. ไม่ประสงค์ให้มีการบังคับซื้อที่ดิน คือประสงค์ให้ซื้อโดยสมัคร หรือ
โดยขึ้นภาษีทางอ้อม
2. ไม่ประสงค์บังคับให้คนมาเป็นลูกจ้างของสหกรณ์ทั้งหมด คือ ประสงค์ให้
เป็นโดยสมัคร
3. ประสงค์ให้ทำเป็นส่วนๆ ตามกำลังของเราที่มีซึ่งจะทำได้

ข้อความเหล่านี้เป็นข้อความที่ผมได้ยอมผ่อนและได้ชี้แจงไว้แล้วฉะนั้นเมื่อ
ประสงค์จะใช้โครงการเศรษฐกิจที่ผมได้เสนอไว้ และแก้ข้อความ 3 ประการนี้ผมก็
ยอมรับและขอให้ได้ประกาศตามที่แก้ให้อยู่ในคํานี้ เมื่อแก้แล้วเราจะได้ให้หลักการ
แก่สภาเศรษฐกิจแห่งชาติถูกเพื่อสภาจะได้จัดยกร่างโครงการพิสดารขึ้น และ
ตั้งหน้าทำงานไปในหลักอันเดียวกัน มิฉะนั้นจะต้องได้เถียงหลักการกันเรื่อยไป
ทำให้การงานเดินไปไม่เรียบร้อย¹⁵⁵

สิ่งที่น่าสนใจยิ่งขึ้นคือ บันทึกความเห็นต่อท้ายสำเนาหนังสือฉบับนี้ของพระยาโกมารกุลมนตรี อดีต
เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในปลายสมัยระบอบเก่า ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสภา
เศรษฐกิจแห่งชาติหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ความว่า “....เมื่อหลวงประดิษฐา
ยอมผ่อนดังนี้ ก็เรียกว่าหลวงประดิษฐา เป็นคอมมิวนิสต์ไม่ได้ ชื่นแรกเมื่อเห็นแต่เค้าโครงก็นึกสงสัย
อยู่บ้าง แต่พอเห็นจดหมายนี้แล้วก็สิ้นสงสัย”¹⁵⁶ อย่างไรก็ตาม หนังสือยอมผ่อนผันตามข้อตำหนิของ
หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ก็ไม่ได้มีผลต่อการหันเหให้ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชกลับเข้ามาสนับสนุนตนได้

¹⁵⁵ กจช., สร.0201.73/1 (สำเนา) หนังสือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เรียนเจ้าคุณทรงสุรเดช ลงวันที่
24 มีนาคม พ.ศ. 2475.

¹⁵⁶ เพ็ญอ้าง.

แต่อย่างใด หากแต่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และผู้ติดตามเขาอย่างใกล้ชิดคือ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ยังคงให้ความสนับสนุนฝ่ายพระยามโนปกรณฯ ต่อไป

โดยสรุป กลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำนั้นไม่ได้เป็น “ตัวแทน” หรือ “รัฐบาลหุ่น” ของคณะราษฎร หากแต่มีแนวความคิดและบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ และการร่างรัฐธรรมนูญของกลุ่มคนมาตั้งแต่ต้น เพียงแต่ว่าค่อนข้างประนีประนอมกับคณะราษฎรในสมัยรัฐบาลชั่วคราวชุดแรก แต่ในสมัยรัฐบาลชั่วคราวชุดที่สอง กลุ่มอนุรักษนิยม กลับเป็นฝ่ายรุกทางการเมืองต่อคณะราษฎร ในปัญหาสมาคมการเมืองและปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจ สำหรับคณะราษฎรเองก็ได้แสดงให้เห็นว่าไม่มีความเป็นเอกภาพในกลุ่มผู้นำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแตกตัวออกมาของกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่นำโดย พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ที่พระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถดึงความสนับสนุนมาได้ ตลอดทั้งกลุ่มอนุรักษนิยมยังได้รับความสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จากสถานการณ์ดังกล่าวเห็นได้ว่ากลุ่มอนุรักษนิยมมีความเข้มแข็งทางอำนาจมากขึ้นในรัฐบาล และแม้ว่ากลุ่มอนุรักษนิยมจะได้ชัยชนะเหนือหลวงประดิษฐมนูธรรมในกรณีเค้าโครงการเศรษฐกิจ แต่กลุ่มอนุรักษนิยมก็ยังอาจต้องเผชิญกับการคัดค้านและพ่ายแพ้ในสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมและคณะราษฎรสายพลเรือนเป็นฝ่ายกุมเสียงไว้มากมาย ดังเช่นในกรณีความพ่ายแพ้ในปัญหาสมาคมการเมือง ด้วยเหตุนี้เมื่อกลุ่มอนุรักษนิยมได้ประเมินว่าฝ่ายตนมีกำลังสนับสนุนทางกองทัพที่เพียงพอ วิธีการล้มสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลจึงเป็นสิ่งที่ตามมา

4.3 “รัฐประหาร” โดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน พ.ศ. 2476

การรัฐประหาร” ครั้งนี้กล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่พิเศษสุดครั้งแรกและครั้งเดียวในประวัติศาสตร์การเมืองสยาม เพราะเป็นการยึดอำนาจของรัฐบาลตนเองโดยผู้นำรัฐบาลที่เป็นพลเรือน และเป็นการที่ผู้นำรัฐบาลพลเรือนชุดชั่วคราวยึดอำนาจเพื่อขจัดและลดทอนอำนาจและอิทธิพลของคณะปฏิวัติหรือคณะราษฎรที่มีอยู่ในคณะรัฐบาลออกไปจากศูนย์อำนาจการปกครองของประเทศ ทั้งให้ “งดใช้” รัฐธรรมนูญเกือบทุกมาตรา ให้ “ยุบ” สภาผู้แทนราษฎร ให้บุคคลที่เป็น

“นายกรัฐมนตรี” และ “รัฐมนตรีว่าการกระทรวง” ต่างๆ ทั้ง 7 กระทรวงในรัฐบาลชุดเก่ายังคงอยู่ในตำแหน่งเดิมในรัฐบาลชุดใหม่ แต่ให้ “รัฐมนตรี” ลอยอื่นๆ จำนวน 13 นายพ้นสภาพการเป็นรัฐมนตรี โดยนายกรัฐมนตรีจะเป็นผู้แต่งตั้งรัฐมนตรีลอยชุดใหม่ ให้คณะรัฐมนตรีเป็นผู้ใช้อำนาจ “บริหาร” และอำนาจ “นิติบัญญัติ” คือสามารถตราพระราชบัญญัติบังคับใช้ได้เองหรือเป็นผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติแทนสภาผู้แทนราษฎร ดังนั้นอำนาจสูงสุดของประเทศจึงอยู่ในมือของพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี แต่การใช้อำนาจใดๆ ยังคงอ้างอิงพระบรมเดชานุภาพและพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ ทั้งหมดนี้เป็นการทำรัฐประหารโดยใช้อำนาจของ “พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่” ที่ลงพระปรมาภิไธยโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 หรือวันขึ้นปีใหม่ของสยาม หนังสือพิมพ์สมัยนั้นได้เรียกชื่อคณะรัฐบาลชั่วคราวทั้ง 2 ชุดที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรและนายกรัฐมนตรีว่า “รัฐบาล” หรือ “รัฐบาลคณะราษฎร” แต่เมื่อถึงยุครัฐบาลใหม่ที่มาโดยการรัฐประหารที่มีอายุอยู่ 81 วัน (ระหว่างวันที่ 1 เมษายน - 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476) หนังสือพิมพ์สมัยนั้นได้เรียกชื่อว่า “รัฐบาลพระยามโนฯ” หรือ “รัฐบาลเจ้าคุณมโนฯ”¹⁵⁷ ขณะเดียวกันก็มีผู้ให้ความหมายยุคสมัยรัฐบาลพระยามโนฯ ชุด 81 วันนี้ว่ายุค “มโนเศรษฐกิจ” หรือเป็น “นักเผด็จการคนแรกแห่งประเทศไทย”¹⁵⁸

การเตรียมทำรัฐประหารโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมของเขานั้น ได้เตรียมการไว้พร้อมแล้วตั้งแต่ตอนปลายของวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2475 โดยพระยามโนปกรณนิติธาดาและ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่วังไกลกังวล หัวหิน เพื่อให้ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชกฤษฎีกา

¹⁵⁷ เป็นชื่อที่เรียกโดยหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ อ้างใน ประชาชาติ 26 เมษายน 2476.

¹⁵⁸ วิเทศกรณีย์ (นามแฝง), ความเป็นมาแห่งระบอบประชาธิปไตยไทย (พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, 2511), หน้า 48.

ยุบสภาผู้แทนราษฎร¹⁵⁹ นั่นคือ ความพ่ายแพ้ของหลวงประดิษฐมนูธรรมในมติคณะรัฐมนตรีเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจเมื่อวันที่ 28 มีนาคม กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจขั้นเด็ดขาดของพระยามโนปกรณนิติธาดา นอกจากนี้พระบรมราชวินิจฉัยเค้าโครงการเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ยังได้สรุปความด้วยถ้อยคำที่ให้ความหมายอย่างรุนแรงว่า ทั้งตัวหลวงประดิษฐมนูธรรมและเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็น “คอมมิวนิสต์”

....มีข้อสำคัญอันหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนอย่างไม่ต้องสงสัยเลยว่า โครงการนี้นั้นเป็นโครงการอันเดียวอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้อยู่ ส่วนใครจะเอาอย่างใครนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ สตาลินจะเอาอย่างหลวงประดิษฐฯ หรือหลวงประดิษฐฯ จะเอาอย่างสตาลิน ก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการ ทั้ง 2 นี้เหมือนกันหมดเหมือนกันจนรายละเอียดเช่นที่ใช้และรูปของวิธีการกระทำ จะผิดกันก็แต่รัสเซียนั้นแก้ไขเป็นไทยหรือไทยนั้นแก้ไขเป็นรัสเซีย....¹⁶⁰

พระบรมราชวินิจฉัยเค้าโครงการเศรษฐกิจย่อมเป็นเครื่องมือที่ดีสำหรับพระยามโนปกรณฯ ในการใช้ให้ผู้ท้อถอยคัดค้านหรือไม่เห็นด้วยวางตัวเป็นกลาง หรือใช้บังคับทางอ้อมให้มาสนับสนุนฝ่ายตน ดังจะเห็นได้ว่า “พระราชกฤษฎีกา” ซึ่งที่จริงแล้ว หากมีเพียงพระยามโนปกรณนิติธาดาลงนามในการประกาศใช้ก็ย่อมเพียงพอ แต่ “พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่” พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ให้รัฐมนตรีร่วมรัฐบาล โดยเฉพาะกลุ่มอนุรักษนิยมที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงและกลุ่มนายทหารคณะราษฎรที่เป็นรัฐมนตรีลอย ร่วมลงนามทั้งหมด 14 คน มีรัฐมนตรีลอย 6 คนที่ไม่ได้ร่วมลงนาม ได้แก่ พล.ร.ต.พระยาปริชาลยุทธ หลวงประดิษฐมนูธรรม พระยาประมวญวิชาพูล นายแนบ พหลโยธิน นายด้วง ลาพานุกรม และหลวงเดชสหกรณ์ เห็นได้ชัดว่า

¹⁵⁹ F.O. 371/17174, Cecil Dormer to Sir John Simon, 29 March 1933.

¹⁶⁰ “พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน ปรีดี พนมยงค์, ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526) : 255.

ผู้ที่ไม่ได้ร่วมลงนามนี้เกือบทั้งหมดคือรัฐมนตรีพลเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่มที่สนับสนุนเค้าโครงการเศรษฐกิจ และที่วางตัวเป็นกลางในการลงมติในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 28 มีนาคม ยกเว้นหลวงเดชสทกรณ ส่วน พล.ร.ต.พระยาปริชาชลยุทธ ผู้บัญชาการทหารเรือ น่าจะได้หลีกเลี่ยงความขัดแย้งโดยไม่เข้าประชุมในคณะรัฐมนตรี สิ่งนี้สามารถกล่าวได้ว่า พระยามโนปกรณนิติธาดามุ่งแสวงการสนับสนุนหรือสร้างภาพว่าได้รับการสนับสนุนจากนายทหารคณะราษฎรทุกคน แต่ต้องการขจัดหรือไม่ใส่ใจต่อกลุ่มพลเรือน พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาให้เหตุผลส่วนตัวถึงการร่วมลงนามรับสนองพระบรมราชโองการครั้งนี้หลังการรัฐประหารไม่กี่วันว่า

ก่อนที่ผมจะออกไปบ้านนอก หลวงประดิษฐา ได้เสนอโครงการเศรษฐกิจให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาแล้ว ในตอนนั้นได้เกิดมีข้อโต้เถียงกันด้วยเรื่องโครงการเศรษฐกิจบ้าง แต่ผมรู้สึกในเวลานั้นว่า เป็นเรื่องหมุมหมิม ก็คาดว่าจะดกส่งกันได้ที่สุดในที่สุด ไม่ได้คิดเลยว่าจะกลายเป็นเรื่องใหญ่โต และนำมาซึ่งความแตกร้างดังที่ผมได้ประจักษ์เมื่อกลับเข้ามาในกรุงเทพฯ แล้ว...ในเวลาฉุกเฉินเช่นนี้ ผมจำต้องรับฟังความเห็นของฝ่ายข้างมาก เมื่อเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐาได้ลือไปเข้าหูคนภายนอก ฐานะการเงินของเราอยู่ข้างจะระส่ำระสายมีผู้ถอนเงินออกจากแบงค์เป็นจำนวนมากจนเป็นที่น่าวิตก ความหวาดหวั่นได้แผ่สำราญไปโดยเกินกว่าเหตุและความเป็นจริง ข้อความเหล่านี้ท่านผู้ใหญ่ได้บอกกล่าวแก่ผม ผมไม่ได้สืบทราบมาเอง และทั้งไม่มีโอกาสจะสอบสวนด้วย แต่ในเวลาฉุกเฉินเช่นนี้ ผมจำเอนต้องรำลึกถึงความปลอดภัยและความมั่นคงของประเทศเป็นสำคัญ ผมจำต้องตัดความรักใคร่ในหลวงประดิษฐา และหน้าที่ซึ่งผมพึงมีต่อประเทศออกไปเป็นคนละส่วน และเข้าร่วมชื่อรับสนองพระบรมราชโองการด้วย¹⁶¹

¹⁶¹ “สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” ประชาชาติ 7 เมษายน 2476. เน้นโดยผู้เขียน

จากเหตุผลของคำสัมภาษณ์ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร น่าจะเข้าใจได้ว่า พ.อ.พระยาพหลฯ ได้ถูกบีบจาก “ความเห็นของฝ่ายข้างมาก” ซึ่งก็คือเสียงของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา และกลุ่มนายทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ขณะเดียวกันก็ถูกบีบจากข่าว “ลือ” ซึ่งนั่นก็คือเค้าโครงการเศรษฐกิจและตัวหลวงประดิษฐา เป็นคอมมิวนิสต์ เหตุผลที่ปรากฏในคำพิพากษาศาลพิเศษคดีกบฏ พ.ศ. 2482 ก็อยู่ในลักษณะเดียวกันคือ “เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนา กลับมาถึงพระนครแล้ว พระยามโนปกรณฯ จึงเอาประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรมาให้ลงนาม แต่พระยาพหลพลพยุหเสนาไม่ยอม พระยามโนปกรณฯ ว่าต้องลงนาม จึงจำใจต้องลงนามไป เพราะเห็นว่าจะขัดชินไปก็ไม่มีประโยชน์”¹⁶² สำหรับ พ.ด.หลวงพิบูลสงคราม ให้เหตุผลในการร่วมลงนามครั้งนี้ว่า “การปิดสภานี้ นั้น พระยามโนปกรณฯ เรียกผมไป ซึ่งเวลานั้นผมเป็นเด็กอยู่มากในการเมือง กลี้ยกล่อมให้เซ็นเป็นคนสุดท้าย ครั้นเห็นทุกคนเขาลงชื่อกัน ผมจะไม่ลงชื่อกับเขาก็เกรงจะเป็นภัยร้ายแรงจึงได้ลงชื่อตามพระยาพหลฯ ไป”¹⁶³ เห็นได้ว่า พระยามโนปกรณนิติธาดาได้บีบบังคับจากนายทหารคณะราษฎรชั้นผู้ใหญ่สู่ชั้นผู้น้อยที่ “ได้คัดค้านไม่เห็นด้วยในการที่ปิดสภาผู้แทนราษฎร”¹⁶⁴ ได้แก่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ด.หลวงพิบูลสงคราม และ น.ด.หลวงสินธุสงครามชัย จำลอง อิทธิรงค์ ซึ่งอ้างว่าตนเองได้อยู่ “วงใน” ใกล้ชิดไปทางหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้อธิบายถึงพลังของวิธีการที่พระยามโนปกรณนิติธาดาใช้ “เสียงส่วนใหญ่” ของคณะรัฐมนตรี และพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า

ถ้าจะขึ้นทัดทานอย่างใดลงไปขณะนั้น อาจทำให้เป็นที่ขุนเคืองพระราชหฤทัยได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็อย่าหวังเลยว่าคุณสมบัติในแผ่นดินไทยจะมีอยู่ได้.... คณะ

¹⁶² คำพิพากษาศาลพิเศษพหุศักราช 2482 เรื่องกบฏ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 76, หน้า 23.

¹⁶³ จดหมายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงนายปรีดี พนมยงค์ ไม่ระบุวันเดือนปี อ้างใน ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 78.

¹⁶⁴ คำพิพากษาศาลพิเศษพหุศักราช 2482 เรื่องกบฏ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 76, หน้า 23.

ราษฎรทั้งคณะ ก็จะต้องถูกตราหน้าว่าเป็นคณะคอมมิวนิสต์ที่ได้พยายามเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเพื่อจะนำเอาลัทธิคอมมิวนิสต์มาฝังลงไว้ในผืนแผ่นดินไทยนั่นเอง¹⁶⁵

ปัญหาประการหนึ่งที่เรากำลังพิจารณาคือ “พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่” ที่มีรัฐมนตรีจำนวนมากร่วมลงนามกับ “คำแถลงการณ์ของรัฐบาล” นั้นเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่ แม้ว่า “พระราชกฤษฎีกา”, “ประกาศตั้งคณะรัฐมนตรี” และ “คำแถลงการณ์ของรัฐบาล” ทั้ง 3 ฉบับนี้ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแผนกฤษฎีกาในฉบับวันเสาร์ที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 โดยเรียงตามลำดับข้างต้น (ข้อสังเกตคือ “วันเสาร์” เป็นวันหยุดราชการ) หากเราพิจารณาโดยวิธีตรรกะก็จะเห็นว่า พระราชกฤษฎีกากับคำแถลงการณ์ของรัฐบาลเป็นคนละส่วนกันที่ผู้ร่วมลงนามในพระราชกฤษฎีกา ไม่ได้ “รับรู้” กับคำแถลงการณ์ของรัฐบาลเพราะเป็นอำนาจของนายกรัฐมนตรีเสียแล้ว กล่าวคือ พระราชกฤษฎีกาให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีในการตั้ง “รัฐมนตรีลอย” กลุ่มใหม่ สิ่งที่มาตามคือ เป็นอำนาจของนายกรัฐมนตรีที่จะออกคำแถลงการณ์ของรัฐบาล ความแตกต่างหรือเป็นคนละส่วนกันนี้เราสามารถพบได้อย่างชัดเจนถึงมูลเหตุที่กล่าวอ้างในพระราชกฤษฎีกากับในคำแถลงการณ์ของรัฐบาล มูลเหตุที่กล่าวอ้างในพระราชกฤษฎีกามีความว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า สภาผู้แทนราษฎรในขณะนี้คงประกอบด้วยสมาชิกซึ่งตั้งขึ้นเป็นการชั่วคราวจนกว่าจะถึงเวลาอันสมควรที่จะโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรตั้งผู้แทนขึ้นมา เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการสมควรที่สภาจะพึงดำเนินการเปลี่ยนแปลงนโยบายสำคัญทางเศรษฐกิจอันเป็นรากเง้าแห่งความเป็นความอยู่ของประเทศมาแล้วแต่โบราณกาล ณ บัดนี้ ปรากฏว่ามีสมาชิกเป็นจำนวนมากแสดงความ

¹⁶⁵ จ่าลอง อิศะรงค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 54, หน้า 128-129. แม้ว่าจ่าลอง อิศะรงค์ ได้อ้างว่าใกล้ชิดไปทางหลวงประดิษฐมนูธรรม แต่ในงานเขียนชิ้นนี้ก็ไม่ได้ยกย่องหลวงประดิษฐฯ แต่อย่างใด หากกลับวิจารณ์เจตนาและพฤติกรรมของทุกๆ ฝ่ายอย่างรุนแรง

ปรารถนาแรงกล้าเพียรที่จะทำการเปลี่ยนแปลงไปในทางนั้น โดยวิธีการอันเป็นอุบายในทางอ้อมที่จะบังคับข่มขู่ให้สภาต้องดำเนินการไปตามความปรารถนาของตนเป็นการไม่สมควร เป็นที่เห็นได้ชัดแล้วว่า จะประชุมกันบัญชาการของประเทศ โดยความสวัสดิภาพไม่ได้แล้ว สามารถจะนำมาซึ่งความไม่มั่นคงต่อประเทศ และทำลายความสุขสมบูรณ์ของอาณาประชาราษฎร ทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นเวลาฉุกเฉินแล้ว สมควรต้องจัดการป้องกันความหายนะอันจะมาสู่ประเทศและอาณาประชาราษฎรทั่วไป¹⁶⁶

มูลเหตุที่กล่าวอ้างในพระราชกฤษฎีกาฉบับนี้ได้ชี้ไปที่สมาชิกสภาผู้แทนฯ “จำนวนมากปรารถนาแรงกล้า” ซึ่งเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นจริงในสภาผู้แทนราษฎร เพราะในการประชุมสภา 2 ครั้งสุดท้ายคือ ครั้งที่ 58/2475 วันพฤหัสบดีที่ 30 มีนาคม และ ครั้งที่ 59/2475 วันศุกร์ที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2475 (ครั้งที่ 57/2475 คือวันศุกร์ที่ 17 มีนาคม) ปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม หรือปัญหานโยบายเศรษฐกิจ ไม่ได้เป็นญัตติหรือกระทู้ถามโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่อย่างใด ทั้งในพระราชกฤษฎีกาก็ไม่ได้พูดถึงปัญหาความแตกแยกในคณะรัฐมนตรีในปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงแล้วแต่อย่างใด ทั้งไม่มีการใช้คำว่า “คอมมิวนิสต์” ในพระราชกฤษฎีกาฉบับนี้ แต่มูลเหตุที่กล่าวอ้างในคำแถลงการณ์ของรัฐบาลกลับแตกต่างออกไป คือกล่าวถึงความแตกแยกของคณะรัฐมนตรีในปัญหาการวางนโยบายเศรษฐกิจ และ “เป็นที่เห็นได้โดยชัดเจนแจ่มแจ้งว่ามีสมาชิกเป็นจำนวนมากคนมีความปรารถนาที่จะทำเช่นนั้น และมีความเลื่อมใสศรัทธาต่อรัฐมนตรีอันมีจำนวนข้างน้อยในคณะรัฐมนตรี” โดยกล่าวถึงความแตกแยกในคณะรัฐมนตรีว่า

ในคณะรัฐมนตรี ณ บัดนี้เกิดแตกแยกกันเป็น 2 พวก มีความเห็นแตกต่างกัน และไม่สามารถที่จะคล้อยตามกันได้ ความเห็นข้างน้อยนั้นปรารถนาที่จะวาง

¹⁶⁶ “พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่,” ราชกิจจานุเบกษา แผนกฤษฎีกา เล่ม 50 (1 เมษายน 2476) : 1-4. เน้นโดยผู้เขียน.

นโยบายเศรษฐกิจไปในทางอันมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์ ความเห็นข้างมากนั้น เห็นว่านโยบายเช่นนั้นเป็นการตรงกันข้ามแก่ชนบทรรมนิยมประเพณีของชาวสยาม และเป็นที่เห็นได้โดยแน่นอนทีเดียวว่านโยบายเช่นนั้นจักนำมาซึ่งความหายนะแก่ประชากรราษฎรและเป็นมหันตภัยแก่ความมั่นคงของประเทศ¹⁶⁷

ทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่า ในกรณี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ไม่เพียงถูก “บีบบังคับ” ให้ลงนามร่วมในพระราชกฤษฎีกาแล้ว หากยัง “ถูกหลอก” อีกด้วย เพราะในพระราชกฤษฎีกาให้คำอธิบายถึงมูลเหตุที่ค่อนข้างไม่สมจริง แต่ในคำแถลงการณ์ของรัฐบาลนั้นเป็นการโจมตีหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างรุนแรงว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ทั้งพระยามโนปกรณนิติธาดายังได้ใช้อำนาจเผด็จการตามพระราชกฤษฎีกาเป็นครั้งแรกโดยการออก “พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476” เมื่อวันอาทิตย์ที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2476 โดยพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของคณะรัฐมนตรี”¹⁶⁸ ซึ่งนัยของพระราชบัญญัติฉบับนี้ “เป็นการล้าต๋อยให้เห็นชัดเจนไปว่า หลวงประดิษฐฯ นั้นเป็นผู้นิยมคอมมิวนิสต์จริงๆ”¹⁶⁹ และนี่น่าจะเป็นเหตุผลที่ทำให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์ประชาชนอย่างยาวที่สุดเป็นครั้งแรกหลังการรัฐประหารไม่กี่วัน โดยแสดงตนปกป้องหลวงประดิษฐมนูธรรมว่า “ไม่ใช่ความจริง”¹⁷⁰ อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ที่พระยามโนปกรณฯ มีอำนาจเด็ดขาดแล้วเช่นนี้ ทางออกที่ถูกบังคับของหลวงประดิษฐมนูธรรม คือการลี้ภัยไปต่างประเทศ โดยได้ออกจากประเทศเพื่อไปลี้ภัยในฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 12 เมษายน ด้วยความรับรองจากรัฐบาลว่าจะให้เงิน 1,000 ปอนด์ต่อปี การลี้ภัยครั้งนี้ได้มีเอกสารรับรองจากรัฐบาล ซึ่งลงนามโดยพระยาศรวิสารวาจา รัฐมนตรีว่าการกระทรวง

¹⁶⁷“คำแถลงการณ์ของรัฐบาล,” *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (1 เมษายน 2476) : 7-9. เน้นโดยผู้เขียน

¹⁶⁸“พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476,” *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (2 เมษายน 2476) : 10-12.

¹⁶⁹จำลอง อิศระรงค์, *อ้างแล้ว*เชิงอรรถที่ 54, หน้า 10-12.

¹⁷⁰“สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” *ประชาชาติ* 8 เมษายน 2476.

ต่างประเทศหนึ่งฉบับ แปลได้ความว่า “ผู้ถือเอกสารฉบับนี้ คือ หลวงประดิษฐ์ สัญชาติไทย นอกราชการ บัดนี้กำลังเดินทางไปตามต่างประเทศ ในฐานะพลเมืองธรรมดาเพื่อศึกษาสภาพการณ์ของโรคภัยในนานาประเทศ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจะแสดงอหยาภัยไมตรี หรือช่วยเหลือให้ความสะดวกแก่ท่านผู้นี้แล้ว ก็จะได้เป็นคุณค่าอันสูง”¹⁷¹

ในทัศนะของหนังสือพิมพ์ต่างประเทศได้มองการรัฐประหารครั้งนี้ว่า “พระมหากษัตริย์สยามทรงปฏิบัติการต่อต้านคอมมิวนิสต์”¹⁷² ก็จะไม่ผิดความจริง เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงแสดงพระองค์อย่างเปิดเผย ในการที่ทรงสนับสนุนข้อโจมตีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินทุนส่วนพระองค์ให้รัฐบาลพิมพ์พระราชวินิจฉัยโครงการแผนเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมขึ้น 3,000 ฉบับ เพื่อแจกจ่ายให้แก่บุคคลและคณะบุคคล ทราบข้อความนั้นๆ โดยทั่วกัน....¹⁷³

และหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ก็เริ่มลงพิมพ์พระบรมราชวินิจฉัย ดอนแรกเมื่อวันที่ 20 เมษายน แต่ได้ถูกล้างห้ามการพิมพ์ในวันถัดมา¹⁷⁴ นอกจากนี้พระองค์ยังได้แสดงการสนับสนุนรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาในโครงการกู้เงินเอกชนในประเทศของรัฐบาล โดยพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้บอกความแก่หนังสือพิมพ์และได้เป็นข่าวพาดหัวว่า “ในหลวงทรงให้รัฐบาลกู้เงินเป็นล้านๆ”¹⁷⁵

¹⁷¹ ประชาชาติ 14 เมษายน 2476.

¹⁷² อ้างใน ประชาชาติ 13 มิถุนายน 2476 เช่นหนังสือพิมพ์ที่ออกในลอนดอนลงข่าวพาดหัวว่า “Anti-Communism Step by the King of Siam,” “Troops on Guard in Siam : King Take Action Against the Communism” ส่วนวิทยุทรานส์โอเชียนกรุงเบอร์ลิน มองว่าเป็น “กรณีทีพระเจ้าแผ่นดินและสภาผู้แทนราษฎรเกิดขัดกันขึ้นโดยทางรัฐธรรมนูญ” ประชาชาติ 24 มิถุนายน 2476.

¹⁷³ ประชาชาติ 20 เมษายน 2476.

¹⁷⁴ ประชาชาติ 21 เมษายน 2476.

¹⁷⁵ ประชาชาติ 26 เมษายน 2476.

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ความกลัวในหมู่เจ้านายและคนมั่งคั่งว่าจะถูกริบทรัพย์เพื่อนำไปฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศเป็นความกลัวที่มีอยู่ทั่วไป ดังนั้นเมื่อ "ชาวลิอ" ว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นแนวคิดคอมมิวนิสต์ ทั้งยังได้ถูกสํ้าทับโดยพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมได้รับการเชื่อถือว่าเป็นจริงยิ่งขึ้น ในสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ย่อมเป็นทั้งโอกาสและเงื่อนไขที่คู่คั่นข้างชอบธรรมที่ให้พระยามโนปกรณนิติธาดายึดอำนาจเพื่อขจัดอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ออกไปจากคณะรัฐบาลและพรรคพวกของคอมมิวนิสต์ที่มีอยู่จำนวนมากในสภาผู้แทนราษฎร และสิ่งที่ตามมาหลังจากการ "ปราบ" คอมมิวนิสต์ ก็คือ การป้องกันควบคุมมิให้ลัทธินี้แพร่กระจายต่อไป ทั้งเป็นลัทธิที่ผิดตามกฎหมาย โดยการออกพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ด้วยการให้ความหมายว่า

- (1) คอมมิวนิสต์ หมายความว่า วิธีการหรือหลักการทางเศรษฐกิจซึ่งประกอบด้วยการเลิกจ้างเสียทั้งหมดหรือแต่บางส่วนซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชนโดยให้ประเทศหรือประชาชนร่วมกันเข้าเป็นเจ้าของเสียเอง
- (2) ลัทธิคอมมิวนิสต์ หมายความว่า ลัทธิใดๆ ซึ่งสนับสนุนส่งเสริมการรวมกรรมสิทธิ์ที่ดินหรือรวมการอุตสาหกรรม หรือรวมทุนหรือรวมแรงงานเข้าเป็นของรัฐบาล (Nationalization of land or industry or capital or labour)¹⁷⁶

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ หรือ "ท่านวรรณฯ" ได้แสดงพระองค์ในฐานะนักวิชาการวิจารณ์พระราชบัญญัติฉบับนี้โดยตรงไปตรงมาว่า "ถ้าจะพูดตามหลักวิชาการแล้ว เรากำหนดความหมายในลัทธิคอมมิวนิสต์กว้างกว่าที่ฝรั่งเขาเข้าใจกัน คือ เรารวมลัทธิคอลเล็คติวิสต์ (Collectivism) หรือ

¹⁷⁶ "พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (2 เมษายน 2476) : 12.

ลัทธิสเตตโซเชลลิสต์ (State Socialism) เข้าไปด้วย”¹⁷⁷ และหลวงประดิษฐมนูธรรมก็ได้ชี้แจงถึงเค้าโครงการเศรษฐกิจของตนว่า “โครงการนี้ไม่ใช่หลักคอมมิวนิสต์ เรามีทั้งแคปิตลลิสม์และโซเชี่ยลลิสม์รวมกัน ถ้าหากพวกคอมมิวนิสต์มาอ่านจะคิดเถียงมากกว่ายังรับรองพวกมันให้มีอยู่”¹⁷⁸ อย่างไรก็ตาม นอกเหนือปัญหาทางทฤษฎีแล้วสิ่งสำคัญที่ควรได้รับการพิจารณาในบริบททางสังคมการเมืองสยามก็คือ มีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์เพียงใดในขณะนั้น สมัยรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชนั้นพิจารณาความหมายคอมมิวนิสต์ว่าเป็น “ลัทธิเศรษฐกิจอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับการถือกรรมสิทธิ์แห่งทรัพย์ ลัทธินี้เป็นลัทธิโบราณ ไม่เคยเป็นเหตุร้ายแก่ความสงบเรียบร้อยของประชาชน” ดังนั้นจึงไม่ใช่สิ่งที่เป็นภัย แต่ประเด็นที่รัฐบาลสมัยนั้นต้องคิดปราบปรามเพราะวิธีการที่ “มีทั้งการสั่งสอนและฝึกฝนให้ใช้กำลังบังคับและกระทำร้าย เพื่อเป็นทางให้เกิดการกำเริบ พวกคอมมิวนิสต์มักจะพยายามก่อให้เกิดความเกลียดชังและความเป็นปรปักษ์ต่อรัฐบาลอย่างหนึ่ง ถ้ายั่วให้คนทั้งหลายขาดความจงรักภักดีและให้เกิดความกระด้างกระเดื่องขึ้น”¹⁷⁹ และการเคลื่อนไหวของพวกคอมมิวนิสต์ในสยามส่วนใหญ่เป็นชาวต่างด้าว ชาวจีนและญวน เพื่อแสวงหาการสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในประเทศของตน พล.ต.อ.พระยาอริกรณ์ประกาศ อธิบดีกรมตำรวจในรัฐบาลระบอบเก่า ได้เขียนเรื่อง “คอมมิวนิสต์คืออะไร” ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ตอนกลางเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่า สำหรับสยาม “การปราบปรามเพิ่งเริ่มกระทำกัน ใน พ.ศ. 2472 ทั้งนี้เนื่องด้วยพวกที่เข้ามาทำการเผยแพร่เป็นจีนและโดยมากประกอบอาชีพชั้นต่ำ เช่น รับหน้าที่เป็นลูกจ้างและบ๋อย เป็นต้น ไม่มีใครเชื่อว่า พวกนี้จะทำการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์แก่คนไทยได้ เลยพากันไม่สนใจในการกระทำ

¹⁷⁷ “โซชาวการเมือง,” ของท่านวรรณ, *ประชาชาติ* 29 เมษายน 2476.

¹⁷⁸ “รายงานการประชุมกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ,” วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2475 อ้างใน เดือน บุนนาค, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 151, หน้า 158.

¹⁷⁹ “รายงานของกรรมการพิจารณาเรื่องการป้องกันลัทธิคอมมิวนิสต์และบอลเชวิค และการประกาศชักชวนอย่างอื่นๆ อันเป็นภัย” อ้างใน ลูตติ เจริญพงศ์, “ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยม ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 333-345, 230 และรายละเอียดในบทที่ 4.

ใดๆ ทั้งสิ้น”¹⁸⁰ โดยรวมแล้วเห็นได้ว่าความกลัวในปัญหาคอมมิวนิสต์นั้นเบาบางในบริบทของสังคมการเมืองไทย และแม้ว่าหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จะมีใบปลิวโจมตีรัฐบาลคณะราษฎรและระบอบเก่ามากขึ้น แต่ภาพการเคลื่อนไหวทางการเมืองของคอมมิวนิสต์นี้ เช่น คณะคอมมิวนิสต์หนุ่มแห่งสยาม ก็ยังเป็นภาพคนต่างด้าวชาวจีน ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงวิจารณ์ถึงการกระทำของพระยามโนปกรณนิติธาดาในการปลุก “ผีคอมมิวนิสต์” ในห้วงขณะนั้นอย่างชัดเจนว่า

พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้ยื่นเด่นอยู่ในรัศมีอันหุดผ่องปราศจากความมัวหมองทั้งผอง....แต่บังเอิญผีคอมมิวนิสต์ได้ผลุดโผล่เข้ามาหลอนพระยามโนฯ คงจะขวัญหนีดีฝ่อด้วยความจริงใจแต่ในขณะนั้น ภัยคอมมิวนิสต์มีอยู่โดยแท้จริงและอย่างร้ายแรงหรือ? ข้าพเจ้าขอกล่าวอ้างถ้อยคำของหนังสือพิมพ์ “บางกอกไทมส์” ในขณะนั้น เพราะเป็นหนังสือพิมพ์ซึ่งเจ้าคุณมโนฯ ก็นับถือหนังสือพิมพ์ “บางกอกไทมส์” กล่าวว่า ในพระนครนี้มีภัยคอมมิวนิสต์นิดหน่อย แต่ตามชนบทไม่มีเลย แต่ตั้งแต่นั้นมา รัฐบาลพระยามโนฯ ก็พรา่บนและร่ำร้องถึงภัยคอมมิวนิสต์หนักยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา จนมหาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ลั่นสะท้านไปหมด ด้วยความตระหนกตกใจในภัยคอมมิวนิสต์นี้¹⁸¹

อย่างไรก็ตาม ปัญหาคอมมิวนิสต์นี้ก็จะเป็นปัญหาหนักทางการเมืองที่รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา จำต้องเผชิญหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้าใช้เป็นประเด็นในการรวบรวมสมัครพรรคพวกเพื่อล้มรัฐบาลในคราวกบฏบวรเดช

¹⁸⁰ พล.ต.อ.พระยาอธิกรณ์ประกาศ, “คอมมิวนิสต์คืออะไร,” **ศรีกรุง** 15 มิถุนายน 2475. บทความนี้ลงพิมพ์ระหว่างวันที่ 14-18 มิถุนายน.

¹⁸¹ “คดีการเมือง: ตามโอวาทท่านวรวรรณ,” **ประชาชาติ** 25 มิถุนายน 2476.

แม้เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมจะได้ถูกล้มไปแล้ว แต่กระแสของทุกประเทศที่จำเป็นต้องมีการวางแผนทางเศรษฐกิจหรือเป็นยุค “สมัยแปลนนิสม์”¹⁸² (Planism) เพื่อฟื้นฟูสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ตลอดทั้งกระแสในสยามที่ต้องการให้รัฐบาลมุ่งช่วยเหลือชาวนาและกรรมกร ก็เป็นสิ่งที่พระยามโนปกรณนิติธาดาไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ที่ต้องตอบสนองต่อกระแสดังกล่าว หากทว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาได้พยายามทำไม่ให้ความชัดเจนที่จะให้มีหน่วยงานหนึ่งใดเป็นผู้วางแผนทางเศรษฐกิจของประเทศ และสิ่งที่รัฐบาลพระยามโนฯ เลื่อนว่าจะทำนั้น ก็ “จักต้องทดลอง เมื่อบังเกิดผลสมประสงค์จึงขยายไปตามกำลัง” หรือต้องค่อยเป็นค่อยไปไม่มีการบังคับตนเอง ทั้ง 2 ประการนี้กล่าวได้ว่าเป็นผลจากการปฏิเสธแนวทางเศรษฐกิจแบบหลวงประดิษฐมนูธรรม พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ประกาศตั้ง “สภาเศรษฐกิจ” เมื่อวันที่ 8 เมษายน โดยมีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธาน ประกอบด้วยกรรมการอีก 15 คน เช่น กลุ่มอนุรักษนิยมในรัฐบาล คือ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน ดึงกลุ่มเจ้านายที่ยังอยู่ในราชการเข้ามาร่วม เช่น ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ม.จ.วิวัฒน์ไชย ไซยนต์ ม.จ.วิมาตย์ รัพีพัฒน์ นอกจากนั้นก็เป็นกลุ่มที่ปรึกษาชาวต่างประเทศและกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แต่สภาเศรษฐกิจชุดนี้ถูกกำหนดให้มีบทบาทเพียง “เป็นสภาที่ปรึกษาในเรื่องเศรษฐกิจ”¹⁸³ ของรัฐบาลเท่านั้น พระยามโนปกรณนิติธาดาได้นำเสนอแก่สาธารณะว่า¹⁸⁴ การวางหลักโครงการเศรษฐกิจของรัฐบาลของตน “จักต้องอยู่ในวงจำกัดบางข้อ ได้แก่ 1) จักต้องเคารพต่อกรรมสิทธิ์ในสมบัติและเสรีภาพในการประกอบอาชีพของบุคคลภายใต้หลักแห่งรัฐธรรมนูญ และในอันที่การนั้นๆ ไม่เป็นภัย หรือเป็นการเบียดเบียนแก่ประชาชน 2) จักต้องเคารพข้อสัญญาและการติดต่อระหว่างประเทศ มนุษย์เราปลื้มด้วยโดยลำพังไม่ได้ฉันใด ประเทศจะปิดประตูไม่คบค้ำกับนานาประเทศไม่ได้ฉันนั้น จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับประเทศเล็กตั้งเช่นประเทศสยามในภาวะปัจจุบัน 3) จักต้องคำนึงถึงความเข้าใจ ความเห็นชอบ ความนิยมของประชาชน และให้เหมาะแก่ความจำเป็นตามภาวะที่เป็นจริง 4) ในสิ่งการที่ใหม่ที่

¹⁸² เดือน บุนนาค, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 151, หน้า 431.

¹⁸³ “ประกาศตั้งสภาเศรษฐกิจ,” *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (9 เมษายน 2476) : 49-50.

¹⁸⁴ *ประชาชาติ* 17 เมษายน 2476.

แปลกจกต้องทดลอง เมื่อบังเกิดผลสมประสงค์ จึงขยายไปตามกำลัง” สำหรับ “สิ่งที่พอจะเริ่มทำในการช่วยบำรุงฐานะของกลีกรและกรรมกรในปี พ.ศ. 2476” นั้น พระยามโนปกรณนิติธาดาเสนอว่า มีอยู่ 4 ประเภท ได้แก่ 1. ขยายสหกรณ์ประเภทเครดิต 2. เริ่มจัดให้มีร้านสหกรณ์ในท้องที่ต่างๆ 3. ตั้งฉางรับข้าวและพืชผลอย่างอื่นของกลีกร 4. จัดหาที่ดินให้กลีกรที่ไม่มีนาของตัวเอง และว่าจะหาทางช่วยปลดเปลื้องภาระหนี้สินของชาวนาด้วย แต่สำหรับโครงการทั้ง 4 ประเภทนี้ พระยามโนปกรณนิติธาดาได้เน้นย้ำในท้ายสุดว่า “แนวทางที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่รัฐบาลมีทางและมีกำลังที่จะลงมือได้ในไม่ช้า แต่ขออย่าให้ด่วนคิดไปว่า รัฐบาลจะทำได้โดยฉับพลันทั่วพระราชอาณาจักร การที่กล่าวนี้เป็นภาระใหญ่และเป็นการสำคัญ ต้องคิดแล้วคิดอีก ต้องทดลองและตั้งต้นเห็นผลแล้วจึงขยายต่อไป”

ในอีกด้านหนึ่งนั้น การรัฐประหารโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมครั้งนี้ แม้ว่าภาพที่ออกมานั้นเป็นการทำรัฐประหารโดยใช้กฎหมายหรือ “พระราชกฤษฎีกา” โดยไม่มีหน่วยกำลังทหารออกสู่ท้องถนนเข้ายึดกุมสถานที่ราชการและจุดยุทธศาสตร์ในกรุงเทพฯ แต่การกล้าตัดสินใจทำรัฐประหารนั้นเป็นเพราะพระยามโนปกรณนิติธาดามั่นใจในกำลังสนับสนุนทางทหารทั้งทหารบกทหารเรือ ตลอดจนการควบคุมหน่วยทหารที่อาจเป็นกำลังต่อต้านการรัฐประหาร จากบันทึกของ นายเอช. คริสเตียนเซน กล่าวว่า

กลุ่มขุนนางรู้สึกว่าการของตนมีกำลังเข้มแข็งพอ ก็ตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่า ถ้าหากจำเป็นแล้วก็จะทำลายล้างความพยายามที่จะก่อให้เกิดความยุ่งยากทั้งหลาย โดยขอความร่วมมือจากกองทหารในต่างจังหวัดด้วยความร่วมมือของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะรัฐบาลได้เปิดเผยความคิดของตนต่อพระยาทรงฯ ว่ามีอำนาจอยู่ในมือพอเพียงและอธิบายโดยละเอียดว่าจะเกิดอะไรแก่ประเทศไทยถ้าหากให้ใช้ทฤษฎีกึ่งคอมมิวนิสต์ของพวกหัวก้าวหน้า ซึ่งเป็นผลให้พระยาทรงฯ ซึ่ง

ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกให้คำมั่นว่าจะให้การสนับสนุนแก่กลุ่ม
ขุนนาง¹⁸⁵

ขณะเดียวกันในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2475 นั้น พระยาศรวิสารวาจา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศก็ได้แจ้งแก่ทูตอังกฤษถึงความมั่นใจว่ากำลัง “ทหารบกร้อยละ 90 และทหารเรือทั้งหมดจะให้การสนับสนุน” แก่กลุ่มของตน¹⁸⁶ และจากบันทึกของ ร.ท.จกกล ไกรฤกษ์ ซึ่งขณะนั้นประจำหน่วยทหารที่จังหวัดพิษณุโลก แต่หลังการรัฐประหารของพระยามโนปกรณนิติธาดา ได้เข้ามาช่วยงานด้านทหารของรัฐบาลในกรุงเทพฯ ได้บันทึกไว้ในลักษณะเดียวกันว่า การทำรัฐประหารของพระยามโนปกรณนิติธาดานั้น “มีทหารบกทหารเรือเข้มแข็งอยู่แล้ว” โดยทหารบกมี พ.อ.พระยาทรงสุรเดชเป็นชุมกำลั้ง ทหารเรือมี พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย และมั่นใจว่าฝ่ายอื่น “จะคิดปฏิวัติซ้อนเป็นไม่มีทาง”¹⁸⁷

บุคคลที่สามารถเป็น “ผู้นำ” ในการปฏิวัติหรือรัฐประหารซ้อนได้สำหรับคณะราษฎรนั้นก็คือ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบก และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการและรั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก แต่ในสถานการณ์ที่ผ่านมา พระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถดึงความสนับสนุนทางกำลังทหารและทางการเมืองจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดชและกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของเขาได้ ส่วน พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ก็พ่ายแพ้ในเกมและแรงกดดันจากกลุ่มอนุรักษนิยมมาตลอด ตั้งแต่ปัญหาสมาคมการเมือง ที่ทำให้ พ.อ.พระยาพหลฯ ถูก “โดดเดี่ยว” ในคณะกรรมการกลางกลาโหม กระทั่งถึงปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจ หรือปัญหาคอมมิวนิสต์ สำหรับ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม รองผู้บังคับทหารปืนใหญ่ แม้จะเป็นผู้นำคณะราษฎรสายทหารบกชั้นผู้น้อย ที่มีพรรคพวกในกลุ่มของเขาคุมกำลังกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ก็ยังเป็นนายทหาร “ชั้นผู้น้อย” ที่ยากจะขึ้นมาเป็น

¹⁸⁵ อ้างใน วิธนา มโนพิโมกษ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 143, หน้า 81.

¹⁸⁶ F.O.371/17174, Cecil Dornier to Sir John Simon, 29 March 1933.

¹⁸⁷ เสาวรักษ์ (นามแฝง), ตัวตายแต่ชื่อยัง (พระนคร : เกื้อกูลการพิมพ์, 2508), หน้า 220.

“ผู้นำ” ในการรัฐประหารซ้อนโดยตัวเองได้ ส่วนกลุ่มนายทหารม้าที่มี ร.อ.หลวงทักษ์ไชนิยมศึก เป็นผู้นำนั้น ไม่เพียงไม่มีอาวุธแล้ว ยังมีเพียง 1 กองพันทหารม้าเท่านั้น และน่าจะเป็นเช่นเดียวกัน ในกรณีของ น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย หัวหน้าคณะราษฎรสายทหารเรือ ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นนายทหาร ชั้นผู้น้อยเท่านั้น หากยังไม่ได้อยู่ในตำแหน่งคุมกำลังในกองทัพเรือด้วย คือมีตำแหน่งเป็นเพียง รองเสนาธิการทหารเรือและผู้ช่วยการโรงเรียนนายทหารเรือ นอกจากนี้ยังเป็น “น้องชาย” ที่อาจ “ถูกปราม” จากพี่ชาย คือ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมอีกด้วย และที่สำคัญที่สุดคือ ในการทำปฏิวัติหรือรัฐประหารนั้นกำลังทางทหารเรือเป็นเพียงกำลังสนับสนุน ส่วนกำลังที่แท้จริงอยู่ที่กองทัพบก (ดูบทที่ 1.3, 3.2)

นอกจากนี้ ความมั่นใจในการสนับสนุนของหน่วยทหารต่างจังหวัดภายใต้การควบคุมดูแล ของ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมนั้น น่าจะเป็นความจริงอย่างสูง เพราะการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ไม่เพียงจะไม่มีความก้าวหน้าของนายทหารที่อยู่ต่างจังหวัดเดิม แต่ความก้าวหน้าทางทหารกลับตกอยู่ในกลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยของคณะราษฎร นอกจากนี้ นายทหารที่กำลังก้าวหน้าในกรุงเทพฯ กลับต้องถูกย้ายไปประจำหน่วยในต่างจังหวัด ความรู้สึกนึกคิด ของ ร.อ.หลวงโหมรอนราญ อดีตนายทหารคนสนิทของแม่ทัพที่ 1 ที่รู้สึกว่าการ “ถูกลดตำแหน่ง” ในการย้ายไปเป็นผู้บังคับกองร้อยในกองพันทหารม้าที่ 4 ละครบุรี ในขณะที่ “คนที่เงินเดือนน้อยกว่า อ่อนอาวุโสกว่า ได้ตำแหน่งรองผู้บังคับและถูกปรับเงินเดือนให้สูงกว่าข้าพเจ้า” ผลของความรู้สึก นึกคิดโดยรวมก็คือ “จึงเกลียดชังผู้ก่อการเปลี่ยนแปลง (การ) ปกครองแผ่นดินยิ่งนัก เพราะข้าพเจ้า ถือว่าพวกนี้เป็นกบฏหมิ่นหมายและอกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์จึงตั้งใจไว้ว่าถ้ามีโอกาสจะลุกขึ้นต่อสู้ และปราบปรามพวกกบฏเหล่านั้นให้จงได้”¹⁸⁸ ความรู้สึกนึกคิดในแบบของ ร.อ.หลวงโหมรอนราญ น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของความรู้สึกนึกคิดของนายทหารต่างจังหวัดได้เป็นจำนวนมาก และ

¹⁸⁸ หลวงโหมรอนราญ, “ชีวประวัติของข้าพเจ้า,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจโท หลวงโหมรอนราญ (ดี ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา) (กรุงเทพฯ : บุญส่งการพิมพ์, 2520), หน้า 45-46.

ทั้งหมดนี้คือพลังของนายทหารบกต่างจังหวัดที่ให้การสนับสนุนการรัฐประหารของพระยามโนปกรณนิติธาดา ผู้ซึ่งชัดเจนแล้วว่าไม่ใช่ “ตัวแทน” หรือ “หุ่น” ของคณะราษฎร

ความลงตัวของระหว่างปัจจัยปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจหรือปัญหาคอมมิวนิสต์กับสถานการณ์ในกองทัพนั้น คือผลที่ทำให้การเตรียมการรัฐประหารของพระยามโนปกรณนิติธาดาตลอดทั้ง “พระราชกฤษฎีกา” ที่ได้ลงพระปรมาภิไธยโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่เรียบร้อยแล้วตั้งแต่วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2475 และพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี พระยาศรีวิสารวาจา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และนายประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีและเลขาธิการคณะรัฐมนตรีและเป็น “ผู้รับใช้” ใกล้ชิดพระยามโนปกรณา ก็ “ได้อพยพเข้าไปอยู่ในวังปารุสก์วัน”¹⁸⁹ ซึ่งแม้เป็นที่ทำการของรัฐบาลหรือ “ทำเนียบรัฐบาล” แต่ก็เป็นที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชและกลุ่มนายทหารของเขา “คุม” อยู่ด้วย ดังนั้น แผนรัฐประหารวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 จึงเป็นสิ่งที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาถึงการวางจังหวะในการสร้างสถานการณ์ความวุ่นวายที่สภาผู้แทนราษฎรของพระยามโนปกรณนิติธาดา กล่าวคือ การประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 58/2475 วันพฤหัสบดีที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2475 นั้น ความจริงแล้วต้องประชุมกันวันศุกร์ที่ 24 มีนาคม (สภาผู้แทนราษฎรในสมัยรัฐบาลชั่วคราวชุดที่ 2 นี้ จะมีการประชุมทุกวันศุกร์) แต่การประชุมครั้งนั้น พระยามโนปกรณนิติธาดา “ขอเลื่อน” มาเป็นวันพฤหัสบดีที่ 30 มีนาคม วาระการประชุมที่สำคัญ คือ กระทุ้งถามของพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์เรื่องคำสั่งห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง ซึ่งพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมได้ชี้ชวนในกรณีนี้ทั้งในคณะรัฐมนตรีและคณะกรรมการกลางกลาโหม สิ่งนี้น่าจะได้รับการประเมินอย่างแน่นอนจากกลุ่มพระยามโนปกรณา แล้วว่า ปัญหาเรื่องคำสั่งห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง จะต้องได้รับการคัดค้านอย่างรุนแรงจากสมาชิกคณะราษฎรสายพลเรือนที่มีหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้นำ

¹⁸⁹ เป็นคำกล่าวเสียดสีของนายจรูญ สิบแสง ที่ว่า กลุ่มพระยามโนปกรณา คง “กลัวจะถูกยิง” จึงอพยพกันเข้าไปอยู่ที่วังปารุสก์วัน ดู ร.ง.ส. ครั้งที่ 59/2475, 31 มีนาคม 2475.

และก็เป็นจริงเมื่อฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดาหรือฝ่ายรัฐบาลฝ่ายแพ้ในการลงมติลับของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้รัฐบาลถอนคำสั่งห้ามนี้ออกไป

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรวันถัดมาครั้งที่ 59/2475 ศุกร์ที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2475 พระยามโนปกรณนิติธาดานายกรัฐมนตรีได้ขอให้เป็นการประชุมในตอนเช้า (เวลาในการประชุมครั้งนี้คือ 9.35-11.50 น. ปกติเวลาในการประชุมเป็นช่วงเวลายื่นระหว่าง 16.00-18.00 น.) แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในตอนเช้าวันนี้ก็คือ ได้มีกำลังทหารโดยคำสั่งของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ให้ทำการตรวจค้นอาวุธปืนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่นั่งอยู่นัดสมาคมหรือที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร พล.ต.พระยาประเสริฐสงคราม ปลัดพลเรือนกระทรวงกลาโหม กล่าวว่า “ไม่ทราบเรื่องนี้” พล.ร.ด.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมไม่มาประชุม มีเพียงพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีรับหน้าที่ชี้แจงว่า “....ทหารนั้นถือว่าเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องความสงบ เมื่อวานนี้ความปรากฏแก่เขาว่ามีบางคนพกอาวุธเข้ามาเป็นที่น่าหวาดเสียวแก่สมาชิก เมื่อเขาถือว่าเป็นหน้าที่จะระงับความสงบจึงขออย่าให้พกอาวุธเข้ามาในที่ประชุมเลย” นายจรูญ สืบแสง ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้พกอาวุธปืนได้ตั้งข้อสังเกตว่า “แรกเริ่มแรกก็พกอาวุธปืนได้ แต่การพกนั้นมีไซ้เพื่อหาเรื่องยิงกัน เป็นการพกเพื่อป้องกันตัว และแต่ก่อนมิได้มีการตรวจค้น ทำไมเพิ่งจะมารู้สึกเกรงกลัวกันในเวลาตัวเอง” หลวงประดิษฐมนูธรรม กล่าวว่า “ในเรื่องอาวุธปืน ขอแถลงความจริง คือในเรื่องนี้ก็รู้สึกเหมือนกันว่าการที่พกอาวุธปืนเข้ามานั้นมีผลอย่างไร เมื่อคืนนี้หลวงศุภชลาศัยได้มาพูดกันในเรื่องนี้ และเราก็ได้ตกลงว่าจะมาพูดกันและรับปากไว้ว่าจะมาเรียนกับเจ้าคุณศุภยุทธา (พล.ร.ด.พระยาศุภยุทธเสนี รองประธานทำการแทนประธานสภาผู้แทนราษฎร : ผู้อ้าง) แต่ก็ยังไม่ทัน มาวันนี้ก็ได้เป็นเช่นนี้เสียก่อนแล้ว” แม้ว่าจะในท้ายสุดที่ประชุมสภาได้มอบให้เป็นอำนาจของประธานสภาที่ให้ “สั่งว่าระเบียบการที่ทางทหารได้สั่งไปในเรื่องพกอาวุธปืนนั้น ขอให้ถอนคำสั่งนั้นลงไป แล้วข้าพเจ้าจะได้สั่งทัณฑ์ด้วยลายลักษณ์อักษรว่าควรจะทำอย่างไรต่อไป” นอกจากนั้นแล้วไม่เพียงแต่มีทหารตรวจค้นอาวุธ ยังมีทหารอีกกลุ่มหนึ่งถืออาวุธนั่งอยู่ที่ประชุมสภาและกันที่ประตูไม่ให้สมาชิกสภาออกไปไหนจากเหตุการณ์ที่สภาผู้แทนราษฎร เห็นได้ว่าเป็นการสร้างสถานการณ์ที่สภาเพื่อให้ดุลมจริงถึงความวุ่นวายที่เกิดขึ้น โดยสรุปกล่าวได้ว่า การรัฐประหารของพระยามโนปกรณนิติธาดานี้ ได้สำเร็จลง

ตั้งแต่ช่วงเย็นของวันที่ 31 มีนาคม เพราะในคืนวันเดียวกันนั้น นายประยูร ภมรมนตรีเลขาธิการคณะรัฐมนตรี พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ราชกิจจานุเบกษาได้เข้าควบคุมการพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาอยู่ตลอดเวลา¹⁹⁰ ซึ่งย่อมหมายความว่า พระยามโนปกรณนิติธาดาสสามารถทำให้รัฐมนตรีคนอื่นๆ ร่วมลงนามโดยเรียบร้อยแล้ว

ผลของรัฐประหารครั้งนี้ได้ขจัดบทบาทและอิทธิพลของคณะราษฎรสายพลเรือนที่มีสูงเด่นในช่วงเกือบ 1 ปีแรกนี้ออกไปจากรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎร เห็นได้ว่ารัฐบาลใหม่ของพระยามโนปกรณนิติธาดา รัฐมนตรีลอยที่เป็นพลเรือนไม่มีใครได้รับแต่งตั้งกลับเข้ามาอีก หลวงประดิษฐมนูธรรมต้องลี้ภัยไปฝรั่งเศส นายแนบ พหลโยธิน และนายตัว ลพานุกรม ซึ่งเป็นผู้ก่อการฯ ที่ปารีสหมดบทบาททางการเมืองนับแต่วันนั้น กลับไปเป็นเพียงข้าราชการประจำ ผู้ก่อการฯ ที่ปารีสฝ่ายพลเรือนมีเพียง นายประยูร ภมรมนตรี ที่เข้าไปสังกัดในกลุ่มพระยามโนปกรณฯ ที่ยังคงได้เป็นรัฐมนตรีลอยต่อไป พระยาประมวญวิชาพูล ซึ่งแสดงตนสนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรม ถูกย้ายลดตำแหน่งจากปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการไปเป็นหัวหน้าแผนกสถิติและรายงาน โดยให้พระยาปริชาณลาสน์ (เลริญ ปันยารชุน) ขึ้นมาเป็นปลัดทูลฉลองแทน¹⁹¹ (หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 พระยาประมวญวิชาพูลจะได้กลับมาเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการอีกครั้ง) ส่วนหลวงเดชสหกรณ์ก็หมดบทบาททางการเมืองเช่นกัน นอกจากนี้ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ซึ่งทำตัวเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลในสภาและเป็นนายกสมาคมคณะราษฎร ก็ถูกย้ายลดตำแหน่งอย่างรุนแรงจากการเป็นอธิบดีศาลอาญาและอธิบดีศาลต่างประเทศไปเป็นเพียงผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์¹⁹² ในด้านกลับกัน พระยามโนปกรณนิติธาดา ยังคงกลุ่มอนุรักษนิยมของเขาไว้ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการทุกกระทรวง ยังคงนายทหารคณะราษฎรไว้ในตำแหน่งรัฐมนตรีลอยทุกคน รวมทั้ง พล.ร.ต.พระยาปริชาลยุทธ ผู้บัญชาการทหารเรือ รัฐมนตรีลอยที่ได้รับแต่งตั้งเข้ามาใหม่ 3 คนนั้น 2

¹⁹⁰ ประชาชาติ 3 เมษายน 2476.

¹⁹¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 (7 พฤษภาคม 2476) : 147.

¹⁹² ประชาชาติ 13 เมษายน 2476.

คนเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ได้แก่ พระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์) และ พระยามานวราชเสวี (ปลอด-วิเชียร ณ สงขลา) อีก 1 คนนั้น คือ น.ต.หลวงศุภชลาศัย ซึ่งมีฐานะเป็นผู้นำคณะราษฎรสายทหารเรือรองจาก น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย และเป็นผู้คุมกำลังเรือรบในฐานะผู้บังคับกองเรือปืนและผู้บัญชาการเรือรบหลวงสุโขทัย ทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่าพระยามโนปกรณนิติธาดายายามแสดงให้เห็นว่า กลุ่มผู้นำฝ่ายทหารคณะราษฎรยังคงสนับสนุนรัฐบาลชุดใหม่ของตนทุกคน

เป้าหมายของพระยามโนปกรณนิติธาดาในการทำรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกานั้น นอกเหนือจากจะครอบครองอำนาจเด็ดขาดในคณะรัฐบาลไว้ในกลุ่มอนุรักษนิยมของตน ยังเป็นการขจัดบทบาทของกลุ่มพลเรือนคณะราษฎรที่มีหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้นำออกไปจากวงการเมืองและลดทอนอิทธิพลของนายทหารคณะราษฎรในวงงานของรัฐบาล อีกสิ่งหนึ่งที่ปรากฏชัดเจนหลังการรัฐประหารคือ การ "ล้ม" สมาคมคณะราษฎร ซึ่งเป็นความพยายามของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดามาตลอด โดยการออกเป็นพระราชบัญญัติห้ามจัดตั้งสมาคมการเมือง¹⁹³ ในวันที่ 2 เมษายนหรือวันเดียวกันกับที่ออกพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ การบังคับใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ทำให้สมาคมคณะราษฎรซึ่งมุ่งหวังส่งสมาชิกเข้าสมัครรับการเลือกตั้ง ต้องเปลี่ยนเป็น "สโมสรคณะราษฎร" โดยมีวัตถุประสงค์ไม่เกี่ยวกับการเมืองและหมกมุ่นไปตั้งแต่นั้นมา

สำหรับเป้าหมายที่แอบแฝงหรือเป้าหมายที่แท้จริงของการรัฐประหารครั้งนี้คือ 1) ต้องการแก้ไของค์ประกอบของสภาผู้แทนราษฎรตามแนวความคิดของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา 2) ต้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญบางมาตราเพื่อเพิ่มพระราชอำนาจให้แก่พระมหากษัตริย์ สิ่งหนึ่งที่เรากำลังยอมรับในเบื้องต้นก็คือ พระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมของเขาไม่สามารถที่จะยกเลิกรัฐธรรมนูญได้ ในท่ามกลางกระแสที่ประเทศสยามต้องมีรัฐธรรมนูญ (ดูบทที่ 1.2) และประเทศก็เพิ่งมีรัฐธรรมนูญมาเพียง 9 เดือนเท่านั้น นับจากการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 และเพียง 3 เดือน นับจากการ

¹⁹³ "พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช 2476," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (2 เมษายน 2476) : 13-15.

ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร เพราะหากพระยามโนปกรณนิติธาดายกเลิกรัฐธรรมนูญในการรัฐประหารครั้งนี้ ก็อาจทำให้สูญเสียความชอบธรรมทางการเมืองในระยะบอบใหม่ทันที ซึ่งอาจทำให้กลุ่มผู้นำนายทหารคณะราษฎร โดยเฉพาะ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ที่ถูก “จำกัด” บทบาททางการเมืองไว้แล้ว สามารถใช้เป็นเหตุในการทำรัฐประหารซ้อนได้อย่างทันทีเช่นกัน ดังนั้นพระยามโนปกรณนิติธาดาจึงใส่ข้อความสั้นๆ เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญในตอนท้ายของคำแถลงการณ์ของรัฐบาลว่า “รัฐบาลขออย่าความข้อหนึ่งว่า พระราชกฤษฎีกานี้ให้รื้อการใช้รัฐธรรมนูญแต่เฉพาะบางมาตราและเป็นการชั่วคราวเท่านั้น”¹⁹⁴ สิ่งที่เราต้องวิเคราะห์ถึงความซับซ้อนในการใช้พระราชกฤษฎีกาทำรัฐประหาร โดยกลุ่มนักกฎหมายสำเร็จจากอังกฤษและคือนักกฎหมาย “มือหนึ่ง” ของประเทศ คือ

1) กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาเกือบทั้งหมดคือผู้เป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ย่อมทราบดีว่า รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด หากกฎหมายอื่นใดขัดต่อรัฐธรรมนูญ ย่อมถือว่าเป็นโมฆะ แต่พระยามโนปกรณนิติธาดาใช้ “พระราชกฤษฎีกา”¹⁹⁵ อันเป็นกฎหมายที่ฝ่ายบริหารออกได้โดยไม่ขัดกับกฎหมายทั่วไป “ให้รื้อการใช้บทบัญญัติต่างๆ ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งขัดกับพระราชกฤษฎีกานี้เสีย” เห็นได้ว่าเป็นการใช้กฎหมายที่กลับตาลปัตรกันหรือกลับหน้ามือเป็นหลังมือ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ได้วิเคราะห์ถึงมาตรการรัฐธรรมนูญที่เหลือใช้จากข้อกำหนดของพระราชกฤษฎีกาที่ให้ “งดใช้” รัฐธรรมนูญเกือบทุกมาตราว่า เหลือแต่มาตรา “ที่ไม่เป็นสาระอันสำคัญยิ่ง”¹⁹⁶ จากทั้งหมด 68 มาตรา เหลือใช้เพียง 18 มาตรา ได้แก่ มาตราที่ 1, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 12-15, 53-60 กล่าวคือ เมื่อพระราชกฤษฎีกาให้ “ยุบ” สภาผู้แทนราษฎรและให้คณะรัฐมนตรีชุดใหม่เป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนด้วย ดังนั้น จึงทำให้หลักสำคัญสำคัญของรัฐธรรมนูญมาตราที่ 2 ที่ว่า “อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชน

¹⁹⁴ “คำแถลงการณ์ของรัฐบาล,” *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฎหมาย, เล่ม 50 (1 เมษายน 2476) : 9.

¹⁹⁵ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงอธิบายถึงหลักการใช้กฎหมายในระบบรัฐธรรมนูญว่า “พระราชบัญญัติ คือ กฎหมายที่ผ่านสภา พระราชกำหนด คือ กฎหมายที่ฝ่ายบริหารออกได้ในกรณีฉุกเฉินเมื่อลยามิได้ประชุมอยู่ แต่ต้องให้สภานุมัติในคราวประชุมต่อมา ส่วนพระราชกฤษฎีกานั้นเป็นกฎหมายซึ่งฝ่ายบริหารออกได้โดยไม่ขัดกับกฎหมายทั่วไป ส่วนประกาศนั้น เป็นทางฝ่ายบริหารแจ้งความให้ทราบ” รง.ส. ครั้งที่ 17/2476, 7 กันยายน 2476.

¹⁹⁶ “ไขข่าวการเมือง,” *ประชาชาติ* 8 เมษายน 2476.

ชาวสยาม....” หายไป จึงยอมทำให้มาตราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาผู้แทนราษฎรและคณะรัฐมนตรี หายไปด้วย คงเหลือมาตราที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ หน้าที่ของชนชาวสยาม และในหมวดศาล ซึ่งโดยนัยของการรัฐประหารครั้งนี้ก็คือ รัฐธรรมนูญได้ถูกยกเลิกไปแล้ว

2) พระราชกฤษฎีกาฉบับนี้ “ให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรนี้เสีย และห้ามไม่ให้เรียกประชุม จนกว่าจะได้มีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นใหม่เมื่อได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร....” การใช้ พระราชกฤษฎีกา ในแง่นี้ไม่ผิดหลักการอย่างแน่นอน เพราะการ “ปิด” หรือ “ยุบ” สภาผู้แทนราษฎรนั้นกระทำ โดยใช้พระราชกฤษฎีกา การ “ปิด” สภาผู้แทนราษฎร คือ การที่สภาหมดสมัยวาระการประชุมหรือครบกำหนดอายุตามวาระของสมาชิกสภาซึ่งจะต้องมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกันใหม่ ส่วนการ “ยุบ” สภาผู้แทนราษฎร คือ การที่รัฐบาลได้ขัดกันกับสภาอย่างรุนแรง ฝ่ายรัฐบาลจึงใช้อำนาจยุบสภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้มีการเลือกตั้งกันใหม่ แต่ความซับซ้อนก็เกิดขึ้นเพราะถ้า “ปิด” สภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ คณะรัฐมนตรีชุดชั่วคราวนี้จะเป็น “รัฐบาลรักษาการ” ด้วย แต่พระราชกฤษฎีกานี้ให้ตั้ง “คณะรัฐมนตรีชุดใหม่” นั้นหมายความว่าสภาผู้แทนราษฎรถูก “ยุบ” นอกจากนั้นหลังการรัฐประหารครั้งนี้ พระยามโนปกรณนิติธาดาก็ได้ประกาศกฎหมายให้มีการเลือกตั้งสมาชิกประเภทที่ 1 อย่างทันทีทันใดไม่ จนกระทั่งเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ “4 ทหารเสือ ล่าออก” จึงประกาศให้มีการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2476 หรืออีก 75 วันหลังการรัฐประหาร

3) พระราชกฤษฎีกาฉบับนี้ได้ตั้งให้นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆ ของคณะรัฐบาลซึ่งถูก “ยุบ” โดยพระราชกฤษฎีกา เป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงของรัฐบาลชุดใหม่ ส่วนรัฐมนตรีลอยอื่นๆ พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ “ประกาศตั้งรัฐมนตรี” ลอยชุดใหม่แยกต่างหากออกไป สิ่งสำคัญคือ พระราชกฤษฎีกาฉบับนี้ให้อำนาจคณะรัฐมนตรี “ชุดใหม่” เป็นทั้งฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ กล่าวได้ว่า คณะรัฐมนตรีชุดใหม่นี้เป็นเผด็จการเต็มรูปแบบ

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า พระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมยังแสดงเจตนาให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญและมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ดังปรากฏความในพระราชกฤษฎีกา แต่เป้าหมายหรือผลในท้ายสุดของการที่รัฐธรรมนูญจะ “สมบูรณ์” อีกครั้งคือ พระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมก็จะเป็น “กลุ่มอำนาจใหม่” ของประเทศ ขณะที่คณะราษฎรจะถูกขจัดออกไปจากศูนย์อำนาจนี้ ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์หรือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ซึ่งทรงให้ความร่วมมือและสนับสนุนในการทำรัฐประหารของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา ก็จะต้องได้รับพระราชอำนาจเพิ่มขึ้นในรัฐธรรมนูญตามที่พระองค์ทรงหวังไว้ กล่าวคือ ตามบทบัญญัติในพระราชกฤษฎีกา รัฐธรรมนูญจะมีความสมบูรณ์ได้เพราะ 3 ประการคือ

ประการที่ 1 จนกว่าจะมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเห็นได้ว่ามีความเกี่ยวพันอย่างสำคัญกับการล้มสละคณะราษฎรที่มุ่งหวังส่งสมาชิกเข้ารับสมัครการเลือกตั้ง เมื่อล้มสละคณนี้แล้ว คณะราษฎรย่อมไม่มีเสียงสนับสนุนหรือไม่ได้กุมเสียงข้างมากในหมู่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ส่งจดหมายมายังสภาผู้แทนราษฎรหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 โดยโจมตีพระยามโนปกรณนิติธาดาว่า พระยามโนปกรณฯ “ได้จัดการวางแผนในการหาเสียงข้างมากไว้” โดยวิธีให้พระยาจำแนกสนบัตติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย “กระซิบ” เจ้าเมืองและนายอำเภอให้จัดการให้บุคคลที่สนับสนุนฝ่ายพระยามโนปกรณฯ ได้รับเลือกตั้ง¹⁹⁷ นอกจากนี้พระยามโนปกรณนิติธาดายังได้ใช้อำนาจตามพระราชกฤษฎีกาแก้ไขพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 กล่าวคือ เมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ประกาศให้มีการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2476 นั้น โดยประกาศกฎหมายพร้อมกัน 3 ฉบับได้แก่ “พระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2476” “พระราชกฤษฎีกาให้มีการเลือกตั้งผู้แทนตำบลและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 พ.ศ. 2476” และ “พระราชกฤษฎีกากำหนดจังหวัดเพื่อการเลือกตั้งตามความในพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2476” การแก้ไขกฎหมายเลือกตั้งทั้ง 3 ฉบับนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวว่า เป็นการแก้ “ในข้อความ

¹⁹⁷ ร.ส. ครั้งที่ 9/2476, 1 สิงหาคม 2476.

สำคัญ โดยที่พระยามโนฯ กับพวกได้นำเอาข้อความที่ตนเกลียดแพ้ในขณะที่ยังร่างพระราชบัญญัติ กับที่ตนจำนนในทางปฏิบัติมาไว้เกือบทั้งสิ้น”¹⁹⁸ สารสำคัญที่เปลี่ยนแปลงไปในกฎหมายเลือกตั้งคือ

1. จังหวัดการปกครอง 70 จังหวัดที่มีผู้แทนราษฎรได้น้อยจังหวัดละ 1 คนนั้น จะเหลือจังหวัดเพื่อการเลือกตั้งเพียง 41 จังหวัด โดยบางเขตจังหวัดเพื่อการเลือกตั้งให้มีการรวมกันถึง 4 จังหวัดการปกครอง เช่น ให้รวมจังหวัดภูเก็ต พังงา กระบี่ และระนอง เป็นเขตจังหวัดการเลือกตั้งภูเก็ต ให้รวมจังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด เป็นเขตจังหวัดการเลือกตั้งจันทบุรี นอกจากนั้นยังได้เปลี่ยนแปลงการคิดจำนวนผู้แทนราษฎรที่จะพึงมีได้จากฐานประชากร 1 แสนคนต่อการมีผู้แทนฯ 1 คนเป็นฐานประชากร 2 แสนคนจึงมีผู้แทนราษฎรได้ 1 คน ผลโดยรวมจากข้อนี้คือ จำนวนผู้แทนราษฎรที่จะมีถึง 120 คน ได้ลดลงเหลือเพียง 54 คน

2. ได้เปลี่ยนแปลงอายุของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจาก 20 ปีบริบูรณ์เป็น 25 ปีบริบูรณ์

3. ได้เปลี่ยนแปลงอายุของผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งจาก 23 ปีบริบูรณ์เป็น 30 ปีบริบูรณ์ ทั้งยังได้กำหนดคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งไว้เพียงมีความรู้ “อ่านออกและเขียนหนังสือไทยได้”

4. ได้เปลี่ยนแปลงข้อระบุนิติให้ข้าราชการสมัครรับเลือกตั้งได้แต่ต้องไปสมัครในจังหวัดที่ไม่ได้รับราชการอยู่ในขณะนั้น เป็นข้าราชการสมัครรับเลือกตั้งไม่ได้

การแก้ไขกฎหมายเลือกตั้งของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดานั้น ประเด็นที่แอบแฝงไว้ก็คือ ในกระบวนการเลือกตั้งจะได้จำกัดผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้งไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในส่วนของผู้สมัครรับเลือกตั้ง ซึ่งจะได้แต่ผู้ที่มีอายุมากแล้วเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎร และมีแนวโน้มที่จะสนับสนุนหรือเป็นกลุ่มที่มีแนวความคิดอนุรักษนิยม การห้ามข้าราชการลงสมัครรับเลือกตั้งย่อมเป็นการตัดปัญหาชนกลุ่มใหญ่ของประเทศออกไป เพราะขณะนั้นผู้ที่มีการศึกษาและรับรู้ความเคลื่อนไหว

¹⁹⁸ เพิ่งอ้าง.

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากที่สุดอยู่ในวงราชการ นอกจากนั้นหลังจากที่ราษฎรในตำบลได้เลือกผู้แทนตำบลแล้ว ผู้แทนตำบลก็ต้องเดินทางไปที่จังหวัดเพื่อการเลือกตั้ง ซึ่งมีแนวโน้มว่าผู้แทนตำบลจะไม่รู้จักผู้สมัครรับเลือกตั้งมากขึ้นไปอีก เพราะย่อมมีผู้สมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมาจากหลายจังหวัดด้วยกัน โดยสรุปก็คือ จากกฎหมายเลือกตั้งที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ก็จะทำให้จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 มีขนาดเล็กลง และโดยวิธีการเลือกตั้งของฝ่ายรัฐบาล ก็จะทำให้รัฐบาลสามารถควบคุมเสียงข้างมากในหมู่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ไว้ได้อย่างง่ายดาย¹⁹⁹

ประการที่ 2 จนกว่าจะเรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งหมายความว่า ต้องมีการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 เสียก่อน และสิ่งนี้ก็เป็นความมุ่งหวังของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ตลอดมาว่าพระองค์จะได้ทรงเป็นผู้เลือกตั้งเอง

ประการที่ 3 จนกว่าจะได้ตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ซึ่งผลก็คือ พระยามโนปกรณนิติธาดาย่อมต้องได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง

เห็นได้ว่าเมื่อรัฐธรรมนูญมีความสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้ง กลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำก็ได้กลายเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ที่เป็นไปตามความชอบธรรมทางการเมืองของระบอบรัฐธรรมนูญ จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้ง 2 ประเภทรวมกันประมาณ 108 นาย ซึ่งรัฐบาลพระยามโนปกรณฯ ก็จะสามารถควบคุมสมาชิกทั้ง 2 ประเภทที่มีแนวโน้มเป็นฝ่ายอนุรักษนิยมไว้ได้ตลอดทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ซึ่งร่วมมือและสนับสนุนในการรัฐประหารของพระยามโนปกรณฯ ก็จะได้รับพระราชอำนาจในการเลือกตั้งสมาชิกสภาประเภทที่ 2 ส่วนการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตราที่

¹⁹⁹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ในงานของผู้ศึกษาที่ได้รับการตีพิมพ์แล้ว เรื่อง “การเมืองไทยในระบบสภาผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ. 2476,” ศิลปวัฒนธรรม 9:8 (มิถุนายน 2531), ตอนที่ 2 “กฎหมายเลือกตั้งและเรื่องเกี่ยวกับการเลือกตั้ง” : 73-83.

39 ว่าด้วยพระราชอำนาจยับยั้ง (Veto) พระราชบัญญัติใดๆ ของพระมหากษัตริย์ หากสภาจะยืนยันให้ประกาศบังคับใช้เป็นกฎหมายต้องลงคะแนนด้วยเสียงข้างมากถึง 2 ใน 3 ของสมาชิกทั้งหมด วิธีการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรานี้สามารถทำได้ 2 วิธีคือ 1) ในช่วงที่พระยามโนปกรณนิติธาดายังคงมีอำนาจนิติบัญญัติตามพระราชกฤษฎีกา ใช้อำนาจนี้แก้ไขมาตราในรัฐธรรมนูญด้วยตัวเอง จำลอง อิศะรงค์ ได้บันทึกเหตุการณ์หลังการรัฐประหารว่า “ฝ่ายพระยามโนฯ มีการวิ่งเต้นติดต่อกับบุคคลสำคัญในวงการเมืองอยู่เลมอยู่ ทั้งมีการร่วมประชุมหารือกันอย่างลับๆ เนื่องจากในการประชุมกันนั้น ก็มีเรื่องที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญบางมาตราที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่พอพระทัย และเพื่อที่จะแก้ไขให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ซึ่งเป็นการขัดแย้งกันอยู่กับความมุ่งหมายของคณะราษฎร”²⁰⁰ อย่างไรก็ตามวิธีนี้ก็ไม่ปรากฏการกระทำในช่วงรัฐบาลพระยามโนปกรณฯ ชุด 81 วันนี้ วิธีที่เป็นไปได้ในทางที่ 2) คือ การแก้ไขมาตรารัฐธรรมนูญ โดยวิธีการทางรัฐธรรมนูญ ซึ่งดูจะมีขอบธรรมกว่า นั่นคือจากผลของการเลือกตั้งและแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้ง 2 ประเภท ก็สามารถแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยทางสภาผู้แทนราษฎรได้ เพราะสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญด้วยคะแนน 3 ใน 4 แห่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด ตามวิถีทางรัฐธรรมนูญมาตรา 61, 62 และ 63

โดยสรุป การรัฐประหารโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมประสบผลสำเร็จในการรวมอำนาจไว้ในกลุ่มของตน ขจัดบทบาทของคณะราษฎรสายพลเรือนที่มีหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นแกนนำ สัมมาคมคณะราษฎร ตลอดจนทั้งลดทอนบทบาทและอิทธิพลของกลุ่มผู้นำคณะราษฎรฝ่ายทหาร โดยเฉพาะบทบาทของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา อย่างไรก็ตามเป้าหมายเบื้องหลังหรือเป้าหมายที่แท้จริงของการรัฐประหารครั้งนี้ กล่าวได้ว่า ยังไม่ประสบความสำเร็จ ด้วยเพราะ “คณะราษฎร” ยังมี “ตัวตน” อยู่ โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำฝ่ายทหารคณะราษฎรที่ยังอยู่ร่วมในคณะรัฐบาล และยังเป็นกลุ่มที่คุมกำลังกองทัพที่แท้จริง ดังนั้น เกมการเมืองของพระยามโนปกรณนิติธาดาในรัฐบาลชุด 81 วันนี้ที่ได้พยายามขจัดกลุ่มผู้นำทางทหารของคณะราษฎรออกไปจากการ

²⁰⁰ จำลอง อิศะรงค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 54, หน้า 137, และ 138-145.

คุมกำลังกองทัพ ก็ได้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้นายทหารของคณะราษฎรทำการรัฐประหารล้มรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476

บทที่ 5

รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476

การรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เป็นการกระทำโดยคณะราษฎรฝ่ายทหารที่มี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้นำ มี พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้คุมกำลังทางทหารบก และมี น.ท.หลวงศุภชลาศัยเป็นผู้คุมกำลังทางทหารเรือ โดยไม่มีคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนเข้าร่วมด้วย เพื่อล้มรัฐบาลเผด็จการพลเรือนของกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี แม้ว่าการรัฐประหารครั้งนี้เป็นการใช้กำลังทหารล้มรัฐบาลที่มาจาก การรัฐประหาร โดยทางกฎหมายหรือโดยพระราชกฤษฎีกา แต่การรัฐประหารโดยคณะราษฎรก็ได้ทำให้มีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรอย่างสมบูรณ์ต่อไปหลังจากหยุดชะงักลงเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ความหมายอันสำคัญของการรัฐประหารโดยคณะราษฎรครั้งนี้ คือ คณะราษฎรได้ปฏิเสธการบิดเบือนทิศทางของระบอบรัฐธรรมนูญโดยกลุ่มอนุรักษนิยมที่หันไปหาความร่วมมือและสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ หรือกล่าวได้ว่าเพื่อ “พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญไว้” ซึ่งคณะราษฎรเป็นผู้นำมาเมื่อครั้งการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นอกจากนั้น ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการยกเลิกการประนีประนอมกับพระมหากษัตริย์โดยผ่านกลุ่มอนุรักษนิยมหรือกลุ่มข้าราชการอื่นใด โดยผู้นำคณะราษฎรได้เข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีเสียเอง ผลที่เกี่ยวข้องตามมาก็คือ ปฏิกริยาโต้ตอบของคณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้าที่ได้รวบรวมกำลังทหารหัวเมืองเพื่อล้มคณะราษฎรในคราวกบฏบวรเดชกลางเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 และการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2477 สำหรับคณะราษฎรเองแล้ว ความสำเร็จของการรัฐประหารครั้งนี้ได้เพิ่มบทบาททางการเมือง

ของฝ่ายทหารอย่างสูงเด่น แทนบทบาททางการเมืองของฝ่ายพลเรือนที่สูงเด่นในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 แต่ถูกขจัดบทบาทไปตั้งแต่การรัฐประหารโดยกลุ่มอนุรักษนิยม

5.1 เหตุการณ์รัฐประหาร

หลังการรัฐประหารโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมในช่วงเดือนเมษายนนั้น ได้เกิดข่าวลือต่างๆ นานา ว่า “บ้างก็เกรงว่าองค์กษัตริย์จะออกในฉากใหม่ บ้างก็เกรงว่าองค์ภริยาจะออกอีก บ้างก็เกรงว่าจะปิดฉากเลย”¹ กระแสหลักของข่าวในหนังสือพิมพ์ยังอยู่ที่ปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจ ตัวหลวงประดิษฐมนูธรรม และความต้องการใครจะรู้ว่ารัฐบาลพระยามโนปกรณฯ จะให้มีการเลือกตั้งเมื่อไหร่ ซึ่งกว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาจะทำการชี้แจงกับหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับเรื่องการเลือกตั้งนี้เป็นครั้งแรกก็อยู่ในช่วงปลายเดือนเมษายน โดยกล่าวว่า “การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรนั้น ทางคณะรัฐมนตรีมิได้นิ่งนอนใจ เวลานี้กำลังเร่งรัดจัดการกันอยู่ การเลือกของเราเพิ่งจะได้เริ่มทำกันเป็นครั้งแรก การเตรียมการตามหัวเมืองต่างๆ อยู่ข้างเป็นการใหญ่โต แต่ถึงกระนั้นก็จะได้ลงมือเลือกในเดือนตุลาคมนี้เป็นอย่างช้า เพราะจะทำการเลือกก่อนหน้านั้น ก็จะไม่สะดวกแก่สถานการณ์ของชาวชนบทด้วย ยังมีลัทธิฤๅณ การไปมาย่อมลำบาก”² และตลอดช่วงเดือนพฤษภาคมผ่านไปโดยไม่มีข่าวความคืบหน้าของการเลือกตั้งซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญตามพระราชกฤษฎีกาที่จะทำให้รัฐธรรมนูญกลับสมบูรณ์และไม่มีข่าวความเคลื่อนไหวทางการเมืองใดๆ ตอนกลางเดือนพฤษภาคมนี้หนังสือพิมพ์ “ประชาชาติ” ได้ลงบทความเรื่อง “รัฐธรรมนูญของเรา” ของ “ไม้ไหว”³ ซึ่งกล่าวว่าอยากให้มีการปฏิบัติต่อรัฐธรรมนูญอย่างเคร่งครัด และหวังว่าคงจะได้เห็นการเลือกตั้งโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ และจาก

¹“ไขข่าวการเมือง,” ของท่านบรรณา, ประชาชาติ 15 เมษายน 2476.

²ประชาชาติ 27 เมษายน 2476.

³ประชาชาติ 12 พฤษภาคม 2476.

บทความชิ้นนี้ทำให้หนังสือพิมพ์ประชาชนติดถูกสั่งปิด "เพราะพูดเรื่องรัฐธรรมนูญ"⁴ อัน "เป็นข้อความแสดงในยามหัวเลี้ยว"⁵

กระแสความตึงเครียดทางการเมืองเริ่มขึ้นตอนกลางเดือนมิถุนายน เมื่อหนังสือพิมพ์ศรีกรุงฉบับวันที่ 13 มิถุนายน ได้เป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกที่ลงข่าวเรื่อง "4 ทหารเสือ" ของคณะราษฎร คือ พ.อ.พระยาพลพล พยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ได้ยื่นหนังสือลาออกจากตำแหน่งทางการเมืองและตำแหน่งทางทหาร นายทหารทั้ง 4 นี้ได้ยื่นใบลาออกตั้งแต่วันที่ 10 มิถุนายน แต่ในใบลาระบุอย่างชัดเจนว่าจะสิ้นสภาพของการเป็นรัฐมนตรีลอยและเป็นนายทหารนอกประจำการ "ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เป็นต้นไป"⁶ การยื่นใบลาออกของนายทหารทั้ง 4 ครั้งนี้ทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีและพระยาศรีวิสารวาจา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ณ วังไกลกังวล หัวหิน ส่วนนายประยูร ภมรมนตรี เลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้เดินทางไปหัวหินในเช้าวันที่ 13 มิถุนายน โดย "ได้นำใบลาของท่านทั้ง 4 เดินทางไปหัวหิน เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...และจะได้นำพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลับเข้ามากรุงเทพฯ โดยขบวนรถเย็นวันเดียวกัน"⁷ ขณะที่ พล.ร.ท. พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ซึ่งเฝ้าสถานการณ์อยู่กรุงเทพฯ ค่อนข้างมั่นใจว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ "น่าจะไม่มี การขัดข้องในการลาออกครั้งนี้"⁸

⁴"คู่มือการเมืองกับท่านบรรณาธิการ," ประชาชาติ 17 มิถุนายน 2476.

⁵"ไขข่าวการเมือง," ของท่านบรรณาธิการ, ประชาชาติ 20 พฤษภาคม 2476.

⁶"ประกาศรัฐมนตรีลาออก," และ "ประกาศเรื่องนายทหารลาออก," ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฤษฎีกา, เล่ม 50 (18 มิถุนายน 2476) : 378-379, 381-382.

⁷ประชาชาติ 17 มิถุนายน 2476 เน้นโดยผู้เขียน.

⁸เพ็ญอ้าง.

แทนที่พระยามโนปกรณนิติธาดาจะออกแถลงเกี่ยวกับเหตุแห่งการลาออกครั้งนี้ ตรงกันข้าม กลับปรับปลัดันราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ออกมา ซึ่งประกอบด้วยกฎหมายการเลือกตั้ง 3 ฉบับที่มีสาระสำคัญแตกต่างไปจากเดิม (ดูบทที่ 4.3) รวมทั้งประกาศกำหนดวันเพื่อให้มีการเลือกตั้ง ซึ่งมหาชนมุ่งหวังจะให้มีการประกาศเช่นนี้มาตลอด หากแต่การกระทำคราวนี้กล่าวได้ว่า เป็นเพียงความพยายามของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาที่จะหันเหความสนใจใคร่รู้ของมหาชนจากเรื่องการลาออกของ 4 ทหารเสือ ให้มาสนใจในสิ่งที่มหาชนสนใจและปรารถนามาก่อน เพราะตลอดช่วงเดือนเมษายนและพฤษภาคมที่ผ่านมา ไม่เคยปรากฏกระแสข่าวจากรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาเลยว่าจะให้ในสิ่งที่มหาชนปรารถนา ดังนั้นความหวังของพระยามโนปกรณนิติธาดาที่จะหันเหความสนใจของมหาชนจึงประสบกับความล้มเหลว คำอธิบายที่ดีที่สุดของสถานการณ์ตอนนี้คือ

ชาวนี้น่ากับเมล็ดพันธ์ที่ได้ตกไปทั่วพื้นพสุธาของพระมหานคร แต่หากเป็นเมล็ดพันธ์ที่ตกลงมาโดยมิใช่ฤดูกาล ปราศจากเสียงฟ้าคำรnr้อง และหมู่เมฆสำแดงเครื่องหมายบอกกาลล่วงหน้า ชาวนี้น่ามีชีวิตก็เท่ากับว่าได้วิ่งไปทั่วทุกซอกทุกมุมเมือง และได้ปลุกแม่ (กระทั่ง) บุคคลที่หลับอย่างสนิทก็ให้ผวาตื่นขึ้นทันที

พระมหานครได้ผวาตื่นด้วยข่าวลาออกของท่านวิบุรุษแห่งวันที่ 24 มิถุนายนทั้ง 4 ท่านตั้งแต่เช้าวันอังคารและยังได้ตื่นอยู่เป็นนิจแม้จนกระทั่งบัดนี้ อาการตื่นนั้นได้เป็นไปด้วยความฉงนสนเท่ห์อันใหญ่หลวงในสาเหตุที่ท่านทั้ง 4 ได้ลาออก⁹

⁹ **ประชากรชาติ**, 15 มิถุนายน 2476, แม้แต่ในสถานการณ์ขณะนั้น ข่าวที่ให้มีการเลือกตั้งยังถูกมองข้ามไปอย่างมาก จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า เหตุใดเรื่องการเลือกตั้งที่ประกาศโดยรัฐบาลพระยามโนฯ ชุดนี้ จึงไม่ถูกบันทึกไว้ในกลุ่มหนังสือบันทึกความทรงจำ เช่น กุหลาบ ลายประติษฐ์, **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475** วนิต เจริญรัฐ, โอว่า...อาณา **ประชากรราษฎร์** เลาวรักษ์ (จกกล ไกรฤกษ์), **ตัวตายแต่ชื่อยัง** เลื่อน ครวักยวนิช, **ฝันร้ายของข้าพเจ้า** หรือแม้แต่ของ ประยูร ภมรมนตรี, **ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า** ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้จัดการเรื่องนี้เองก็ตาม.

การลาออกของ 4 ทหารเสือที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงยอมรับให้ลาออก “โดยพลัน” โดยไม่ทรงเรียกนายทหารทั้ง 4 ไปสอบสวนนั้น ทำให้มีเสียงเรียกร้องทั้งทางหนังสือพิมพ์ให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเรียกนายทหารทั้ง 4 ไปสอบสวนอีกครั้ง และกรรมกรรณราชแห่งสยามซึ่งเป็นกลุ่มกรรมกรที่มีพลังมากที่สุด ได้ส่งโทรเลขกราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ความว่า “ขอเชิญเสด็จฯ นิวัตต์พระมหานคร เพื่อให้เป็นที่อุ้มใจของอาณาประชาราษฎร์ หรือทรงเรียกท่านรัฐมนตรีทั้ง 4 ไปทรงสอบสวนอีกครั้งหนึ่งเพื่อว่าท่านอาจจะได้กลับเข้ารับราชการอีก”¹⁰ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงวิจารณ์ถึงวิธีการทางการเมืองที่ยอมให้นายทหารทั้ง 4 ลาออกโดยพลันว่า

เธอ (หนังสือพิมพ์ประชาชาติ : ผู้อ้าง) ได้อ่านข่าวท่านดาภาอาชิ เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ของญี่ปุ่นว่าจะลาออกเพราะป่วยไม่ใช่หรือ? แต่เมื่อท่านอัศรมหาเสนาบดีได้ไปหาคนนั้นไปหาคนนี้ เฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิบ้าง หาเจ้าชายไซออนจิรัฐบุรุษผู้เฒ่าบ้าง และเมื่อท่านดาภาอาชิได้ไปหาคนนั้นบ้างคนนี้บ้าง อาการป่วยก็พอทุเลาลงไปจนกระทั่งเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ต่อไปได้

ในกรณีของเราดูไม่ปรากฏการไปมาหาสู่กันอย่างที่ญี่ปุ่นเขาทำกันนั้น อาการป่วยจึงกำเริบจนถึงต้องลาออก และลาออกไม่จำเพาะผู้ที่เจ็บ แต่โรคนั้นระบาดถึงเพื่อนร่วมชีวิตด้วย

ตามประเพณีในต่างประเทศเมื่อมีการลาออกแม้ด้วยเหตุป่วยเช่นนี้ ประมุขของชาติจะเป็นกษัตริย์หรือประธานาธิบดีก็ดี มักสนทนากับทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่ลาออก และฝ่ายที่จะเป็นคณะเสนาบดีต่อไป เว้นไว้แต่จะถือว่า เป็นการภายในคณะพรรค (Party) เดียวกัน

¹⁰ ประชาชาติ 10 มิถุนายน 2476.

ในกรณีนี้ถ้าถือว่า เป็นการภายในคณะราษฎรแล้ว พระมหากษัตริย์ก็ไม่จำเป็นต้องพระราชทานโอกาสให้ฝ่ายที่ลาออกเข้าเฝ้า แต่ถ้าถือว่า ฝ่ายคณะราษฎรลาออกจากคณะรัฐมนตรี และฝ่ายที่ยังคงอยู่ในคณะราษฎรแล้ว ทางต่างประเทศประมุขก็คงจะเรียกฝ่ายที่ลาออกไปได้ตาม ในที่นี้ตามรูปความก็ดูประหนึ่งว่าฝ่ายคณะราษฎรลาออก แต่ฝ่ายที่คงอยู่จะเรียกตนเองว่าคณะราษฎรหรือคณะอะไร ยังไม่ปรากฏ ฝรั่งเศสนอกเคยเรียกว่าคณะเสรีภาพ (Liberal) แต่ทางราชการจะรับรองหรือไม่ฉันไม่ทราบ และยังไม่มีความหลักฐานที่จะทราบได้

ถึงอย่างไรก็ดี ในการที่คนสำคัญทั้ง 4 ได้ลาออกเช่นนี้ จะหวังให้ฝรั่งหรือไทยเชื่อง่ายๆ ว่า เพราะลาออกด้วยเหตุป่วย ก็ให้ลาออกตามสมควร เช่นนี้ เห็นจะเป็นการหวังเกินวิสัยของมนุษย์ที่เป็นวิญญูชน ทั้งนี้ไม่ขัดกับแถลงการณ์ของรัฐบาล เพราะรัฐบาลไม่ได้บ่งว่า เป็นเหตุอันเดียว เราต้องถือว่าเป็นเหตุอันหนึ่ง เหตุผิวเผิน รัฐบาลจะต้องแถลงเหตุผลซึ่งต่อไป และควรจะทำให้เสียโดยเร็ว เพราะเหตุผลซึ่งนั้นมีข่าวลือกันต่างๆ นานา ซึ่งไม่น่าจะชอบกลนัก¹¹

สิ่งหนึ่งที่เราสามารถเห็นได้จากถ้อยแถลงของ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ในช่วงขณะนั้น คือ กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาถูกมองว่าเป็นอีกกลุ่มหนึ่งต่างหากจากคณะราษฎร สนธิ เจริญรัฐ ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ประจำประชาชาติขณะนั้นได้เรียกรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาชุด 81 วัน ในบันทึกกระยะหลังว่า “รัฐบาลเถื่อน”, “รัฐบาลเก๊”, และ “หัวหน้ารัฐบาลเก๊”¹² อย่างไรก็ตาม ผลของคอลัมน์ “คุยกับท่านวรรณฯ” ข้างต้นซึ่งลงพิมพ์วันที่ 18-19 มิถุนายน รวมกับบทความเรื่อง “ผู้ก่อ

¹¹“คุยกับท่านวรรณฯ” ประชาชาติ 19 มิถุนายน 2475. เน้นโดยผู้เขียน ตามปกติ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงเขียน “ไขข่าวการเมือง” ในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ แต่จากคำสั่งห้ามมิให้ข้าราชการเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลพระยามโนปกรณฯ จึงทำให้ทีมประชาชาติหาทางออกโดยเป็น “การคุย”.

¹²สนธิ เจริญรัฐ, โอ้ว...อาณาประชาราษฎร์ (พระนคร : แพร์พิทยา, 2507), หน้า 104-129.

กำเนิดประชาธิปไตย” ที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ประชาชาติเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ก็ทำให้หนังสือพิมพ์ประชาชาติถูกสั่งปิดโดยไม่มีกำหนดตั้งแต่วันที่ 19 มิถุนายน บทความเรื่อง “ผู้ก่อกำเนิดประชาธิปไตย” ได้พูดถึง 4 ทหารเสือว่า

...ในวันหนึ่งประชาธิปไตยจะเรียกร้องต้องการตัวท่าน จะอดอดอวน
ให้ท่านกลับมาอีก ประชาธิปไตยแห่งสยาม ประชาธิปไตยที่ยังเยาว์วัย เยาว์สติ
เยาว์ความเข้มแข็ง ประชาธิปไตยที่เนื้อตัวยังลั่นเทาอยู่ นี่แหละคือภาวะประชาธิปไตย
แห่งสยาม¹³

ส่วนหนังสือพิมพ์ไทยใหม่นั้นถูกสั่งปิดตั้งแต่วันที่ 14 มิถุนายนโดยไม่มีกำหนด จากข้อเขียนเรื่อง “ทหารเสือทั้งสี่ลาออกจากตำแหน่ง” โดยกล่าวถึงนายทหารทั้ง 4 ว่ามีความสำคัญในจิตใจมากจนไม่อาจจะลืมได้ และ “ที่เรียบร้อยไม่เกิดเหตุลุกลามเป็นกบฏ (หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง) หรือเดินไกลเกินไปกว่าที่ควรจะเดินนั้น ก็เพราะกำปั้นอันแข็งแรงของนายทหารทั้ง 4 มาวางอยู่รวมบนโต๊ะอันเดียวกัน”¹⁴

สภาพการณ์หนังสือพิมพ์หลังการรัฐประหารโดยพระวาทกฤษฎีกาของพระยามโนปกรณนิติธาดา คือ หนังสือพิมพ์ในเครือสยามฟรีเพรสของกลุ่มนิยมเจ้า โดยเฉพาะ กรุงเทพฯ เดลิเมล์ และ Bangkok Daily Mail ได้โจมตีและประณามหลวงประดิษฐมนูธรรมและพรรคพวกว่าเป็นคอมมิวนิสต์และสนับสนุนการกระทำของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาว่า เป็นผู้ที่ได้รักษาความสงบของประเทศจากเหตุความวุ่นวายของกลุ่มคอมมิวนิสต์¹⁵ ขณะที่พระยามโนปกรณนิติธาดาดำเนินหนังสือพิมพ์ 4 ฉบับในที่ประชุมบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ ซึ่งพระยามโนปกรณฯ เรียกเข้าพบเมื่อวันที่ 13 เมษายน

¹³ “ผู้ก่อกำเนิดประชาธิปไตย,” ประชาชาติ 16 มิถุนายน ๒๔๗๕.

¹⁴ อ้างจาก ประชาชาติ 19 มิถุนายน ๒๔๗๕.

¹⁵ M. Sivaram, *The New Siam in the Making : A Survey of the Political Transition in Siam 1932-1936* (Bangkok : Stationers Printiny Press, 1936), p. 60.

และเป็นครั้งแรกที่พระยามโนปกรณัม ยอมพบกับหนังสือพิมพ์หลังจากประกาศใช้พระราชกฤษฎีกา และหลวงประดิษฐมนูธรรมได้เดินทางออกจากประเทศแล้ว โดย “คำหนี (หนังสือพิมพ์) ไทยหนุ่ม” ว่าได้พูดจาวาไรย่นท่านเป็นการส่วนตัว คำหนี (หนังสือพิมพ์) หลักเมือง ว่าสนับสนุนเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ โดยลงพิมพ์ข้อความว่า “โครงการนี้เศรษฐกิจเก่าที่ข้าพเจ้าได้อ่าน ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นข้อชั่วร้ายเสียหาย” และหลักเมืองก็ได้ถูกรัฐบาลสั่งปิดโรงพิมพ์ไปแล้ว...คำหนี (หนังสือพิมพ์) ประชาชาติและ (หนังสือพิมพ์) ไทยใหม่ในข้อเดียวกันว่า พูดเลียดสิรัฐบาล และว่ามีเสียงโอบไปช่วยหลวงประดิษฐ์ฯ...”¹⁶ เห็นได้ว่า กลุ่มหนังสือพิมพ์ที่ถูกพระยามโนปกรณัม คำหนีนี้เป็นกลุ่มที่มีทั้งเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลคณะราษฎรมาตลอด เช่น หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ และกลุ่มหนังสือพิมพ์ที่โน้มไปทางสนับสนุนคณะราษฎร แต่ก็วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลคณะราษฎรบนหลักการมาตลอดเช่นกัน กลุ่มหนังสือพิมพ์กลุ่มนี้ได้เป็นกลุ่มที่ถูกสั่งปิดโรงพิมพ์ในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณัม ชุด 81 วัน หรือ “รัฐบาลชุดฉุกเฉิน”

หลังจากที่พระยามโนปกรณัมนิติธาดาพยายามเบี่ยงเบนกระแสข่าว 4 ทหารเลิลาออก โดยประกาศกฎหมายให้มีการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 14 มิถุนายนนั้น ประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง ในวันที่ 16 มิถุนายน พระยามโนปกรณัมนิติธาดา ได้ย้ายที่ทำการรัฐบาลออกจากวังปารุสกวัน ซึ่งเป็นที่ทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชคุมอยู่ เข้าไปตั้งที่ทำการรัฐบาลใหม่ที่ศาลาลูกขุนใน ในพระบรมมหาราชวัง¹⁷ และกลุ่มพระยามโนปกรณัมนิติธาดา นายกรัฐมนตรีก็ “พ่นัก” เป็นที่อาลัยด้วยมีพระยาศรีวิสารวาจา พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน และนายประยูร ภมรมนตรี และงาน “ราชการงานเมืองทั้งหลาย” ก็อยู่ในมือของรัฐมนตรี 4 ท่านนี้ “ส่วนรัฐมนตรีคนอื่นๆ นั้น ได้เข้าประชุมบ้าง ไม่ได้เข้าประชุมบ้าง และรัฐมนตรีพลเรือนบางท่านถึงแก่คำริว่าจะลาออกก็มี ทั้งนี้โดยมีความเพนท่วงเพน

¹⁶ ประชาชาติ 17 เมษายน 2476, สำหรับหนังสือพิมพ์ “24 มิถุนา” และ “สัจจัง” ซึ่งเป็นของสมาคมคณะราษฎรได้ล้มเลิกไปก่อนการรัฐประหาร 1 เมษายน พ.ศ. 2476.

¹⁷ ประชาชาติ 19 มิถุนายน 2476.

โยว่า ราชการงานเมืองจะได้ดำเนินไปโดยชอบด้วยทำนองคลองเหตุผลทุกประการ"¹⁸ นอกจากนั้น พระยามโนปกรณนิติธาดา ก็ได้สั่งให้รถเป็นกลของทหารออกมาคุมสถานการณ์ในกรุงเทพฯ¹⁹

ด้านนายทหารทั้ง 4 ของคณะราษฎร พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ได้พาภรรยาหลบออกจากกรุงเทพฯ ไปพักบ้านของ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ แถววัดเตย อำเภอปากเกร็ด นนทบุรี ตั้งแต่วันที่ 17 มิถุนายน²⁰ หนังสือพิมพ์ประชาชาติ ก็ได้ลงคำสัมภาษณ์ พ.อ.พระยาพหลา อย่างยาวอีกครั้งหนึ่งต่อข้อถามถึงสาเหตุการลาออก พ.อ.พระยาพหลาตอบว่า

แพทย์เขตรวจแล้วบอกว่า "โรคมันเดินมาจากสมองปวดร้าวไปหมดตามหน้า" และท่านเอามือลูบที่หน้าอกเบื้องซ้ายพลางพูดว่า "ที่นี่เป็นเจ็บปวดมากที่สุด รู้สึกเหมือนมีอะไรมาคอยทิ่มแทงอยู่" ที่หน้าอกเบื้องซ้ายซึ่งท่านเอามือลูบอยู่นั้น คือที่บริเวณที่หัวใจ ท่านเจ็บปวดที่หัวใจ เมื่อบอกอาการเจ็บแก่เรานั้น สีหน้าของท่านหม่นหมอง²¹

ในวันที่ 16 มิถุนายน กรรมการร่างที่มีนายถวัติ ฤทธิเดชเป็นผู้นำ ได้ชุมนุมกรรมการหน้าวังวังปารุสกวันราว 200 คน เพื่อแสดง "ความอาลัย" ที่ 4 ทหารเลื้อยลาออก โดยมีตำรวจคอยระวังห้ามปราม ไม่ให้กรรมการรวมกันเป็นชุมนุมใหญ่ชุมนุมเดียว หลังจากนั้นกรรมการก็พากันเดินทางไป "เยี่ยมคำนับ" ยังบ้านของนายทหารทั้ง 4 แต่ได้พบกับ พ.อ.พระยาพหลา เพียงคนเดียว²² ในวันที่ 17 มิถุนายน

¹⁸ "สัมภาษณ์พระยามโนฯ," *ประชาชาติ* 20 มิถุนายน 2476.

¹⁹ *ประชาชาติ* 21 มิถุนายน 2476.

²⁰ เสถียร คุณโสภณ, "ชีวิตการต่อสู้ของพระยาทรงสุรเดช," *สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์* 20:33 (3 กุมภาพันธ์ 2517) : 15.

²¹ "สัมภาษณ์พระยาพหลา," *ประชาชาติ* 15 มิถุนายน 2475.

²² *ประชาชาติ* 17 มิถุนายน 2476.

กรรมการโรงงานมักกะสันของกรรมกรรถไฟหลวงซึ่งมีจำนวนกรรมกรนับพันคน ได้ส่งตัวแทน 40 คน ไปเยี่ยมคำนับนายทหารทั้ง 4 พบเพียง พ.อ.พระยาพหลา และ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ สำหรับ พ.อ.พระยาพหลพยุหเสนา ได้สนทนากับตัวแทนกรรมกรมักกะสันโดย

เล่าให้กรรมกรฟังถึงความคิดเห็นในส่วนตัวท่านก่อนหน้าที่จะกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เล่าถึงจินตนาภาพร้ายๆ ที่ท่านได้คิดเห็น ถ้าหากว่ากระทำการมีสำเร็จ เป็นต้นภาพที่ถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน ภาพที่ถูกประหาร ภาพศีรษะขาดจากบ่า แต่ในที่สุดก็ปลงได้หมด ดัดขาดได้หมด และก่อนจะกระทำการก็ได้สั่งเสียลูกเมียเสร็จสรรพแล้ว ท่านย้ำว่าถึงอย่างไรท่านก็จะไม่ทอดทิ้งคนทั้งหลายไป ท่านคงจะกลับมาอีกเป็นแน่นอน และจะกลับมาทันทีเมื่อบ้านเมืองอยู่ในที่คับขัน²³

ส่วน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ นั้น ก็กล่าวว่า “เมื่อถึงคราวจำเป็น ชาตต้องการ ท่านยินดีที่จะกลับมารับทำงานอีก”²⁴ หนังสือพิมพ์ประชาชาติได้สรุปความเห็นจากหนังสือพิมพ์อื่นๆ ว่า “หนังสือพิมพ์หลายฉบับเห็นพ้องกันว่า คนสำคัญทั้ง 4 ไม่ควรปล่อยมือไปเสีย จริงอยู่ทหารไม่ควรจะเกี่ยวข้องกับการเมือง เพราะไม่ชอบด้วยวิถีทางของรัฐธรรมนูญ แต่เดี๋ยวนี้เรายังไม่ได้ไปพันหัวเลี้ยว และรัฐมนตรีที่เป็นทหารก็ยังอยู่ จึงควรจะให้ทหารซึ่งเป็นผู้ก่อการได้เกี่ยวข้องกับการเมืองไปพลางก่อน”²⁵ แต่สำหรับหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ วารศัพท์ เสนอให้ “นายทหารจำพวกผู้ก่อการที่ยังเป็นกำลังสำคัญอยู่ในเวลานี้ ก็ควรจะลาออกเสียด้วย” ระบุชื่อว่า พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม พ.ต.หลวงกาจสงคราม พ.ต.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย โดยอ้างว่า “เพื่อให้ปรากฏมือบริสุทธิ์จริงๆ ใน

²³ ประชาชาติ 19 มิถุนายน ๒๔๗๕.

²⁴ เพ็ญอ้าง.

²⁵ “เปลี่ยนแล้วต้องจัดอีก,” ประชาชาติ 19 มิถุนายน ๒๔๗๕.

การทำงานเพื่อชาติที่แล้วมา เพื่อปลดเปลื้องความเกรงใจของผู้ไม่ได้ก่อการที่ปกครองผู้ก่อการอยู่ตามหน้าที่นั้นให้หายขาด และจะได้เป็นกำลังสำคัญในการบังคับบัญชาคนต่อไป”²⁶

แต่เกมนายทหารทั้ง 4 ลาออกนี้ กล่าวได้ว่าฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา นั้น “เล่นเกมเร็วว่า” โดยการออกราชกิจจานุเบกษา แผนกฤษฎีกา ฉบับวันอาทิตย์ที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ลงใบล่าออกจากตำแหน่งทางการเมืองและทางทหารของนายทหารทั้ง 4 อย่างเป็นทางการ ที่ใบล่าออกลงระบุว่าจะมีผลตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายนเป็นต้นไป พร้อมทั้งลง “ประกาศเรื่องตั้งนายทหารรักษาราชการแทน” และ “ประกาศตั้งรัฐมนตรี” รวม 2 ฉบับ ในส่วนประกาศตั้งนายทหารรักษาราชการแทนนั้น ได้ระบุให้นายทหารทั้ง 4 ซึ่งจะเป็นนายทหารนอกราชการหรือออกจากประจำการตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายนนั้น ให้ “ในระหว่างนี้ลาพักราชการ” หรือความหมายที่ตรงตัว คือ ปลดนายทหารทั้ง 4 ออกจากตำแหน่งทางทหารทุกคน โดยตั้งให้ นายพลตรี พระยาพิไชยสงคราม อดีตแม่ทัพกองทัพที่ 1 ที่ถูกปลดเป็นนายทหารนอกราชการ เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกอันเป็นตำแหน่งของ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ตั้งให้นายพันเอกพระยาศรีสิทธิสงคราม อดีตเสนาธิการทหารของแม่ทัพกองทัพที่ 1 ที่ถูกปลดย้ายไปรับราชการกระทรวงธรรมการ เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก แทน พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และตั้งให้ นายพันโท หลวงพิบูลสงคราม รองผู้บังคับทหารปืนใหญ่ เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการแทน พ.อ.พระยาทรงสุรเดช คำประกาศให้เหตุผลว่าที่ตั้งนายทหารรักษาราชการเพียง 3 ตำแหน่งนี้ เพราะ “เป็นตำแหน่งสำคัญ ไม่สมควรจะให้ว่างอยู่” ส่วนตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกของ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ และตำแหน่งผู้บังคับทหารปืนใหญ่ของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ แม้ว่าจะไม่ได้แต่งตั้งใครมาแทน แต่โดยหลักระเบียบของการบังคับบัญชาทางทหารก็คือ ผู้บัญชาการทหารบก หรือผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ตามโครงสร้างกองทัพ พ.ศ. 2475 เป็นผู้มีอำนาจบังคับบัญชาสั่งการโดยตรงได้ ในส่วนประกาศตั้งรัฐมนตรีนั้น ได้ตั้งให้นายพลตรี พระยาพิไชยสงคราม และนายพันเอก พระยาศรีสิทธิสงคราม เป็นรัฐมนตรี แม้ว่าใน

²⁶ เพิ่งอ้าง.

“ประกาศ” นี้จะไม่ได้ปลดนายทหารทั้ง 4 ของคณะราษฎรออกจากการเป็นรัฐมนตรีด้วย แต่ก็เห็นได้ว่าถึงจะเป็นรัฐมนตรี แต่ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งบังคับบัญชาทางทหาร ก็เท่ากับว่าถูก “ถอดเชื้อมือ” ไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม ในเกมที่ต้องเสี่ยงเช่นนี้ พระยามโนปกรณนิติธาดา ได้ประมาณการผิดในการให้ความไว้วางใจแต่งตั้ง พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เข้าสู่ตำแหน่งบังคับบัญชาทางทหารบกที่เกือบสูงสุดซึ่งเปิดโอกาสให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นฝ่ายรุกทางทหาร โดยเป็นผู้นำนายทหารบกคณะราษฎร ร่วมมือกับ น.ท.หลวงศุภชลาศัย ซึ่งได้กลายเป็นผู้นำนายทหารเรือคณะราษฎร โดยปริยายแทน น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย เคลื่อนกำลังล้มรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา โดยมี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร เป็นผู้นำในนาม “คณะทหารบก ทหารเรือ และ พลเรือน” นำกำลังทหารเข้าควบคุมสถานการณ์และจุดยุทธศาสตร์ในพระนคร เช่น วังปารุสกวัน พระที่นั่งอนันตสมาคม กระทรวงกลาโหม สำนักงานไปรษณีย์กลาง โดยมีหลวงโกวิทอภัยวงศ์เป็นผู้ควบคุมจัดการติดต่อสื่อสารทางโทรศัพท์ และส่งกำลังทหารและรถเกราะเข้าคุมประตูเศษชัยศรี พระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นทำเนียบรัฐบาลและที่พำนักของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา ส่วนกำลังทหารเรือเข้าคุมท่าราชวรดิษฐ์ น.ต.หลวงสังวรยุทธกิจ ผู้บังคับการเรือรบหลวงพาลีรังทวีป รักษาสถานการณ์ในแม่น้ำเจ้าพระยาและพร้อมที่จะส่งกำลังหนุน เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ นายทหารคณะราษฎรที่ทำการรัฐประหารควบคุมสถานการณ์ได้หมดในเวลา 05.00 น. หรือเช้าของวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 โดยไม่มีเหตุการณ์รุนแรงใดๆ เกิดขึ้น²⁷ และในประกาศฉบับแรกที่ออกมานั้นให้เหตุผลของการยึดอำนาจรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาว่า “ด้วยคณะรัฐมนตรีที่บริหารราชการแผ่นดิน บัดนี้ไม่ถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ โดยเริ่มต้นปิดสภาผู้แทนราษฎร แล้วดื้อรั้นรัฐธรรมนูญ คณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนจึงได้ดำเนินการเพื่อให้มีการเปิดสภาผู้แทนราษฎรดำเนินการตาม

²⁷ ดูรายละเอียดเหตุการณ์ใน รัศมี ชาคะสิงห์, “บทบาทของพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 72-76.

รัฐธรรมนูญ...”²⁸ ขณะเดียวกันก็มีหนังสือกราบบังคมทูลไปยังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า “คณะทหารบกกับทหารเรือ ยังคงซื่อตรงจงรักภักดีต่อได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอ”²⁹ ส่วนพระยามโนปกรณนิติธาดานั้น พ.ด.หลวงกลางสงคราม ผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 2 กรุงเทพฯ ก็ได้นำหนังสือที่ลงนามโดยหัวหน้าคณะรัฐประหารไปมอบให้ ซึ่งในสาระของหนังสือกล่าวถึงการบริหารงานของรัฐบาลพระยามโนปกรณฯ ว่า มีทั้งสิ่งที่เป็นไปตามทำนองคลองธรรมและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศ “แต่ก็มีกิจการอีกมากมายซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ดำเนินไปอันก่อให้เกิดความไม่พึงประสงค์ของบุคคลทั่วไปและของคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน ถ้าได้พิจารณากันโดยถ่องแท้แล้วเห็นว่าการบริหารราชการแผ่นดินเท่าที่รัฐมนตรีได้ปฏิบัติมานั้น ก็มีแต่จะนำประเทศและชาติอันเป็นที่รักยิ่งของพวกเราดำเนินไปสู่ความหายนะในที่สุดเป็นที่ยิ่งแท้” ดังนั้นจึงขอให้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี “แต่ถ้าการนี้ขัดข้อง...ก็จะได้เชิญกระผม นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้รักษาพระนครบริหารราชการแผ่นดินสืบไป”³⁰ อย่างไรก็ตาม พระยามโนปกรณนิติธาดา ยอมส่งโทรเลขกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการประชุมปลดปล่อยลงกระทรวงต่างๆ ณ วังปารุสกวัน เวลา 16.00 นั้น เมื่อ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ชี้แจงเหตุผลของการรัฐประหารแล้วก็ได้ให้ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ เป็นผู้ชี้แจงถึงระเบียบการปฏิบัติราชการต่อไป³¹ ซึ่งหน้าที่นี้เคยเป็นของหลวงประดิษฐมนูธรรม เมื่อครั้งการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นอกจากนั้นเพื่อให้การเปลี่ยนรัฐบาลและเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร ดูเป็นไปตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎร ก็ได้เดินทางโดยขบวนรถไฟพิเศษไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีหนังสือ 2 ฉบับลงวันที่ 21 มิถุนายน เพื่อกราบบังคมทูลลงพระปรมาภิไธย ฉบับแรกคือการให้เปิดสภาผู้แทนราษฎร

²⁸ กขช., สร. 0201.12/45, เรื่อง การยึดอำนาจการปกครองเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476.

²⁹ เพิ่งอ้าง.

³⁰ เพิ่งอ้าง.

³¹ ประชาชาติ 22 มิถุนายน 2476.

ด้วย “ลมาชิกแห่งสภาผู้แทนราษฎร รวม 26 นาย ได้ยื่นคำร้องต่อข้าพระพุทธเจ้าให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อขอให้ทรงเรียกประชุมวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญมาตรา 32 โดยพลัน³² และอีกฉบับหนึ่งนำเสนอชื่อ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีหนังสือทั้ง 2 ฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงยอมลงพระปรมาภิไธย และการประชุมสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญก็เริ่มขึ้นอีกครั้งในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

5.2 สาเหตุและปัจจัยการรัฐประหาร

5.2.1 ปัจจัยปัญหาทางรัฐธรรมนูญ

ประเด็นหนึ่งที่พึงระลึกถึงว่ามีความสำคัญยิ่งในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองด้วยระยะเวลาที่ไม่ถึง 1 ปีก็คือ “ความกลัว” คณะราษฎรกลัวว่า พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้าจะรื้อฟื้นการปกครองระบอบเก่าหรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และรื้อฟื้นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งนั่นย่อมหมายถึงจุดจบของคณะราษฎรทุกคน ขณะเดียวกันฝ่ายพระมหากษัตริย์ก็กลัวว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจะรุนแรงถึงขั้นโค่นล้มราชวงศ์ ล้มสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำร้ายเจ้านาย ตลอดจนการบริบทพิธีล้นเพื่อนำไปฟื้นฟูประเทศ (ดูบทที่ 1.4 และ 4.1) ปัจจัยความกลัวนี้ได้เป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดา ได้ขึ้นมาเป็นหัวหน้ารัฐบาลเพื่อเป็น “ตัวกลาง” ของทั้ง 2 ฝ่าย แต่ในท้ายสุด พระยามโนปกรณนิติธาดา ก็ได้กลายเป็นผู้นำของกลุ่มอนุรักษนิยมหรือกลุ่มอำนาจใหม่อีกกลุ่มหนึ่งในคณะรัฐบาล ภาพของการประนีประนอมทางการเมืองของทุกฝ่ายแตกสลายลงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร 10

³² ร.ส. ครั้งที่ 1/2476 (วิสามัญ), 22 มิถุนายน 2476.

ธันวาคม พ.ศ. 2475 เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ประเมินสถานการณ์ภายในคณะราษฎรใหม่ ซึ่งภายในระยะเพียง 6 เดือนเท่านั้น กลุ่มผู้นำคณะราษฎรที่มีบทบาททางการเมืองก็ได้แสดงให้เห็นถึงความไม่มีเอกภาพ มีความมุ่งหวังและวิถีทางของตนเอง พระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมได้ปรับวิถีของเกมทางการเมืองของตนใหม่โดยหันไปอิงแอบพระบรมเชษานุภาพและพระปรมาริไธยของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับทางออกของพระมหากษัตริย์ในความหวังที่จะทรงได้รับพระราชอำนาจเพิ่มขึ้นและจัดคณะราษฎรออกไปจากศูนย์กลางทางการเมือง ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงแสดงพระองค์ว่าสนับสนุนกลุ่มอนุรักษนิยมอย่างเด่นชัดขึ้น

รัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 โดยพระยามโนปกรณนิติธาดา และกลุ่มอนุรักษนิยมที่ได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ประสบความสำเร็จในเป้าหมายเบื้องต้นนั่นคือ ขจัดบทบาทของหลวงประดิษฐมนูธรรมและคณะสายพลเรือนล้มสมัคคณะราษฎร กดดันบทบาททางการเมืองของคณะราษฎรฝ่ายทหารโดยเฉพาะ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หากวิเคราะห์ถึงความรู้สึกนึกคิดของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ต่อการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาของพระยามโนปกรณนิติธาดา ไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า เป็นความรู้สึกที่ “เจ็บใจ” และ “แค้นใจ” ในการถูก “บีบบังคับ” และ “ถูกหลอก” ให้ร่วมลงนามในพระราชกฤษฎีกา³³ (ดูบทที่ 4.3) แต่จากเหตุการณ์ครั้งนี้สิ่งหนึ่งที่น่าจะกล่าวได้ว่าได้กลับมาเป็นความรู้สึกที่รุนแรงอีกครั้งหนึ่งในหมู่คณะราษฎรส่วนมาก ก็คือ ความกลัวว่าจะมีการฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและฟื้นฟูพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ หลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งเป็น

³³ในงานของประยูร ภมรมนตรี ซึ่งขณะนั้นอยู่เคียงข้างพระยามโนปกรณนิติธาดา ได้พยายามกันและปกป้องพระยามโนปกรณนิติธาดาออกจากความรับผิดชอบครั้งนี้ โดยโยนความผิดบาปทั้งหมดไปอยู่ที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และอธิบายว่า พ.อ.พระยาพหลฯ รู้สึก “เจ็บใจนักกว่าถูกพระยาทรงสุรเดชหลอกให้เซ็นปิดสภา” ดู ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพ็ญอักษร, 2518), หน้า 239.

เป้าหมายบุคคลแรกของฝ่ายพระยามโนปกรณฯ ที่ได้ขจัดออกจากศูนย์อำนาจทางการเมืองด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ ได้ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์ประชาชาติก่อนวันลี้ภัยไปฝรั่งเศสว่า

ผมบอกคุณได้ว่า ผมได้เตรียมตัวที่จะออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี ก่อนหน้าวันที่ 1 เมษายน หลายวัน เพื่อประกาศเค้าโครงการเศรษฐกิจของผมให้มหาชนพิจารณา ผมได้ทำความเข้าใจกับท่านผู้ใหญ่บางคนแล้ว แต่ในที่สุด ผมก็ได้เผชิญหน้ากับพระราชกฤษฎีกาโดยมิได้คาดหมาย และโดยรวดเร็วฉับพลันราวกับสายฟ้าแลบ ผมทั้งงงงันและสะท้อนใจ นั่นคงไม่ใช่เค้าโครงการเศรษฐกิจของผมอย่างเดียวที่ทำให้ผมต้องกลับกลายมาเป็นอย่างที่ผมได้เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ มันน่าจะมีอะไรอีกผมคิดว่าผมรู้ แต่คุณจะเขียนลงไปได้หรือ?³⁴

ความรู้สึกนึกคิดของคณะราษฎรว่าการรัฐประหารโดยพระยามโนปกรณฯ นั้นเป้าหมายไม่ได้อยู่ที่เค้าโครงการเศรษฐกิจและตัวหลวงประดิษฐมนูธรรมเพียงประการเดียวนั้นไม่ใช่สิ่งที่เกินจริง เพราะแม้ว่าพระราชกฤษฎีกาจะกำหนดให้คงใช้รัฐธรรมนูญเกือบทุกมาตรา แต่เงื่อนไขของการฟื้นฟูรัฐธรรมนูญอย่างสมบูรณ์อีกครั้งก็เมื่อมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ในช่วงรัฐบาลพระยามโนปกรณฯ ชุด 81 วัน พระยามโนปกรณฯ นิธิธาดาใช้อำนาจจากพระราชกฤษฎีกาในการตรากฎหมายหรือพระราชบัญญัติบังคับใช้เป็นจำนวนมาก (ใน 81 วันรวมทั้งหมด 38 ฉบับ) ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายห้ามจัดตั้งสมาคมการเมืองหรือเพื่อล้มสมาคมคณะราษฎร กฎหมายคอมมิวนิสต์ แต่กฎหมายให้มีการเลือกตั้งพระยามโนปกรณฯ กลับไม่ประกาศใช้อย่างทันทีทันใด แต่กว่าจะประกาศใช้ก็อีก 75 วันถัดมาหรือประกาศใช้ในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่ 4 ทหารเลิกลาออก ดังนั้น ข้อวิเคราะห์ถึงความนึกคิดของคณะราษฎรของจำลอง อิศระรงค์ จึงน่าจะใกล้เคียงความจริง ที่ว่า

³⁴ “สัมภาษณ์หลวงประดิษฐมนูธรรม,” ประชาชาติ 12 เมษายน 2476. เน้นโดยผู้เขียน.

คณะผู้ก่อการทั้งหลายย่อมจะเล็งเห็นกันไปว่า เจตนาของพระยามโนฯ มีใช้เพียง
แต่จะจัดหลวงประดิษฐฯ หรือนายแนบ พหลโยธิน, นายตัว ลพานุกรม ... รัฐมนตรี
ผู้มีแนวความคิดเห็นขัดแย้งกับตนเท่านั้น หากเป็นการจัดอำนาจของคณะ
ราษฎรทั้งคณะหรือพยายามจะเลิกล้มระบอบรัฐธรรมนูญเสียทีเดียว³⁵

ยิ่งกว่านั้น ในปัญหาการเลือกตั้ง สำหรับ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา กล่าวได้ว่า ถูก
พระยามโนปกรณ์นิติธาดา “หักหลัง” เอาทีเดียว หลังการรัฐประหาร 1 เมษายน พ.อ.พระยาพหล
พลพยุหเสนา ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ประชาชาติเกี่ยวกับวันกำหนดการเลือกตั้งว่า

ผมได้ถามนายกรัฐมนตรีว่า การเลือกผู้แทนจะทำกันในเดือนมิถุนายนได้หรือไม่
ท่านนายกรัฐมนตรีตอบว่า บางทีจะไม่ทัน ผมว่าถ้าอย่างไรรก็ขออย่าให้เกิน
เดือนสิงหาคม ท่านนายกฯ ตอบผมว่า ถ้าในวงการเมืองของเราปลอดจาก
ความกระทบกระทั่งและตั้งอยู่ในความสงบราบรื่นแล้ว เราก็จะเลือกผู้แทนได้
ภายในกำหนดนั้น³⁶

และในการสัมภาษณ์คราวเดียวกันนั้น เมื่อทางหนังสือพิมพ์ได้ถามว่า รัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯ อาจ
เปลี่ยนแปลงแก้ไขหลักการบางอย่างในกฎหมายเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ซึ่งบางทีจะมีการเปลี่ยนแปลง
อายุของผู้สมัครรับเลือกตั้งจาก 23 ปี เป็น 35 ปี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ตอบอย่างหนักแน่น
ต่อข้อถามนี้ว่า

...กระผมเห็นว่า ผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะแก่การเข้ารับเลือกเป็นผู้แทนนั้น ประเทศ
สยามมีอยู่ไม่มากนัก ถ้าเขียบอายุผู้แทนเข้าถึงขีด 35 ปีเป็นอย่างต่ำแล้ว

³⁵ จาลอง อีทเธอร์จ, *ละครการเมือง* (พระนคร : บริษัท สหอุประณ์การพิมพ์ จำกัด, 2492), หน้า 125.

³⁶ “สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” *ประชาชาติ* 7 เมษายน 2476.

กระผมเกรงว่าวงการรับเลือกจะคับเข้ามามาก...ขออย่าได้มีความวิตกเลย
รัฐบาลจะเปลี่ยนแปลงก็แต่ส่วนประกอบเล็กน้อย ในส่วนหลักการทั้งหลายเหล่านั้น
จะคงรูปเดิมทุกประการ ขอให้มั่นใจเถิดว่า ชีวิตของผมเป็นของความเที่ยงธรรม
เป็นของรัฐธรรมนูญที่เราเคารพและถือว่าเป็นมิ่งขวัญของประเทศสยาม³⁷

ขณะที่พระยามโนปกรณ์นิติธาดานายกรัฐมนตรีให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์เป็นครั้งแรกเกี่ยวกับปัญหา
การเลือกตั้งเมื่อปลายเดือนเมษายนว่า “จะได้ลงมือเลือกในเดือนตุลาคมปีนี้เป็นอย่างช้า” และ
ปฏิเสธข่าวการแก้ไขกฎหมายเลือกตั้งในหลักการสำคัญ แต่ “คงจะมีการแก้ไขอีกเล็กน้อยเพื่อกลม
เกลียวให้เหมาะสมแก่ความเป็นอยู่ของชาวเรา”³⁸ หากทว่าเมื่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดาออกกฎหมาย
ให้มีการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน ข้อเท็จจริงก็คือ ถ้อยแถลงข้างต้นของพระยามโนปกรณ์
นิติธาดา นายกรัฐมนตรีก็เป็นสิ่งที่ไม่เป็นความจริง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ให้สัมภาษณ์
หนังสือพิมพ์แสดงความนึกคิดต่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดาก่อนหน้าวันทำรัฐประหารโดยคณะราษฎร
1 วันว่า

เมื่อท่านเป็นรัฐมนตรีในอายุรัฐบาลพระยามโนฯ (ชุด 81 วัน : ผู้อ้าง) ท่านมองดู
กิจการทางการเมืองของนายกรัฐมนตรีด้วยความฉงนสนเท่ห์ นับตั้งแต่ได้มีการ
ปิดสภาผู้แทนราษฎรเป็นต้นมา และท่านแปลกใจอาการอันมากมายของ
นายกรัฐมนตรีไม่ออก ท่านได้ตั้งคำถามตัวท่านเองว่า นายกรัฐมนตรีได้เดินตาม
วิถีทางของรัฐธรรมนูญ ซึ่งท่านได้ก่อร่างสร้างขึ้นด้วยการเอาชีวิตเข้าแลก

³⁷“สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” ประชาชาติ 8 เมษายน 2476.

³⁸“สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” ประชาชาติ 27 เมษายน 2476.

ถูกต้องครบถ้วนแล้วหรือ และคำตอบที่ว่าถูกต้องครบถ้วนก็ไม่เคยได้เกิดขึ้นใน
จินตนาการของท่านเลย"³⁹

โดยรวมแล้วกล่าวได้ว่า ความกลัวอย่างรุนแรงในหมู่คณะราษฎรส่วนมากว่าจะมีการฟื้นฟูระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มีอยู่สูงยิ่ง และจากบันทึกคำบอกเล่า
ของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ต่อการที่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ชวนให้ร่วมมือในการทำ
รัฐประหารนั้น พ.อ.พระยาพหลฯ ได้ให้คำอธิบายว่า “เราเสียรู้ฝ่ายพลเรือนเสียแล้วเราคงคิดจะถวาย
อำนาจคืนในหลวงกัน”⁴⁰ ส่วน พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม “เล่าว่าสภาพการณ์น่าจะจะต้องกลับไปเป็น
สมบูรณาญาสิทธิราชอีก” และ “จะมีการปกครองโดยพระบรมราชโองการสืบไป”⁴¹ และอนันต์
พิบูลสงคราม ได้ให้ความหมายของการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาของพระยามโนปกรณ
นิติธาดาโดยรวมว่า “เป็นกลวิธีของฝ่ายสมบูรณาญาสิทธิราชที่ต้องการจะวิตรอนอำนาจของคณะ
ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อประโยชน์ทางการเมืองของระบอบเก่า”⁴²

อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่งแล้ว ความพยายามที่จะเข้าไปสู่เป้าหมายแอบแฝงของการ
รัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา ทั้งในเรื่องการแก้ไของค์ประกอบของสภาผู้แทนราษฎรและ

³⁹“สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” ประชาชาติ 23 มิถุนายน 2476 การสัมภาษณ์ได้ทำขึ้นในวันที่ 19 มิถุนายน
แต่เมื่อการรัฐประหารโดยคณะราษฎรได้เกิดขึ้นแล้ว ทางหนังสือพิมพ์ประชาชาติก็คิดว่า “เราจะผ่านเรื่องนี้ไปเสีย
(ไม่ลงพิมพ์ต่อ)...ซึ่งเป็นน้ำใจนักกีฬาไม่กล่าวซ้ำเติมคนซึ่งได้สูญเสียอำนาจจาสนาไปแล้ว” แต่จากการสัมภาษณ์
พ.อ.พระยาพหลฯ ในวันที่ ก็ทำให้เกิดหนังสือเล่มหนึ่งในระยะถัดมาเรื่อง “เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475” ของ กุหลาบ
ลายประติษฐ์ ซึ่งเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติในขณะนั้น.

⁴⁰เสถียร คุภโลภณ, ชีวิตทางการเมืองของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์,
2514), หน้า 191.

⁴¹ศักดิ์ ไทยวัฒน์, เกร็ดการเมืองบางเรื่องของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับข้าพเจ้า (ซี.พี. การพิมพ์,
ม.ป.ป.), หน้า 42.

⁴²อ. พิบูลสงคราม, จอมพล ป. พิบูลสงคราม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มนตรี, 2518), หน้า 168.

การแก้ไขรัฐธรรมนูญบางมาตรา ทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดาต้องขจัดกลุ่มผู้นำทางทหารของคณะราษฎรออกไปจากการคุมกองทัพเสียก่อน (ดูบทที่ 4.3) ไม่ผิดนักที่ได้มีการกล่าวว่า ความสำเร็จในการขจัดหลวงประดิษฐมนูธรรมและคณะราษฎรสายพลเรือนนั้น เป็นเพียง “การดึงท่อนหาง”⁴³ ดังนั้น การประกาศให้มีการเลือกตั้งซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่การฟื้นของรัฐธรรมนูญอย่างสมบูรณ์ จึงได้รับการยืดเวลาตลอดโดยพระยามโนปกรณนิติธาดา แต่เกมการยืดเวลาการเลือกตั้งก็กลับทำให้ฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดาเริ่มสูญเสียความชอบธรรมทางการเมือง นั่นคือ เมื่อครั้งการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา พระยามโนปกรณนิติธาดา ใช้ปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจและตัวหลวงประดิษฐมนูธรรม หรือโดยรวมก็คือปัญหาคอมมิวนิสต์ มาเป็นข้ออ้างในการสร้างความชอบธรรมต่อการกระทำรัฐประหาร หากทว่าเมื่อหลวงประดิษฐมนูธรรมได้ลี้ภัยออกนอกประเทศไปแล้ว ปัญหาคอมมิวนิสต์ก็ได้ผ่อนคลายเป็นอย่างมาก แต่ปัญหารัฐธรรมนูญสมบูรณ์ก็ได้กลายมาเป็นประเด็นปัญหาที่ฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดาต้องแก้ไข และน่าจะกล่าวได้ว่าบรรดาข้าราชการและปัญญาชนได้เริ่มหันกลับมาองการรัฐประหารของพระยามโนปกรณนิติธาดาด้วยทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไป ด้วย “ทุกคนเห็นว่าการกระทำของพระยามโนปกรณนิติธาดานั้นเป็นการกระทำที่ผิดต่อรัฐธรรมนูญและบรรดาข้าราชการและชนชั้นปัญญาชนทั้งหลายก็รู้สึกว่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่น่าจะทรงเห็นพ้องด้วยกับพระยามโนปกรณนิติธาดาในการที่ถวายคำแนะนำให้มีการปิดสภา”⁴⁴ ความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางต่อรัฐธรรมนูญในแบบเดิมหรือในแบบก่อนหน้าการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ก็เริ่มกลับคืนมา คือเห็นว่า “รัฐธรรมนูญจะเป็นวิถีทางที่จะนำประเทศสยามไปสู่ความรุ่งเรือง ฉะนั้น จึงไม่มีปัญหาอันใดที่จะกล่าวว่าทรงดื้อรั้นใช้รัฐธรรมนูญ คือ การนำความหายนะ

⁴³ คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ. (พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2482), หน้า 24. ในคำพิพากษาศาลพิเศษกล่าวว่า “พระปกเกล้าฯ ยังได้มีหนังสือมาถึงพระยามโนปกรณนิติธาดาติดต่อว่า พระยามโนปกรณนิติธาดาทำอะไรไม่เด็ดขาด เป็นการดึงท่อนหาง”

⁴⁴ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, “เหตุการณ์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและการชิงอำนาจระหว่างผู้ก่อการ.” ใน ลมคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย: บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 237.

มาสู่บ้านเมือง”⁴⁵ หรือในกรณีวารสารไทยเชชมรายเดือน ซึ่งเป็นวารสารด้านบันเทิงคดีโดยเฉพาะในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2476 ก็แสดงออกทางหน้ากระดาษที่ประเทศต้องสูญเสียรัฐธรรมนูญโดยลงบทความเรื่อง “หลักรัฐธรรมนูญของประเทศๆ” ซึ่งแม้ว่าในสาระนั้นจะกล่าวถึงรัฐธรรมนูญประเทศต่างๆ โดยทั่วไป แต่การลงเรื่องนี้ในภาวะที่ประเทศสยามไม่มีรัฐธรรมนูญย่อมแสดงออกโดยนัยที่เรียกร้องให้รัฐธรรมนูญได้กลับคืนมา โดยกล่าวถึงการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ว่าทำให้ “ราษฎรชาวสยามได้รับแล้วซึ่งสิทธิและเสรีภาพในลักษณะอันเดียวกันกับราษฎรในอารยประเทศทั้งหลายทั้งปวง การปกครองประเทศโดยรัฐธรรมนูญนั้น เป็นประเพณีที่โลกนิยมกันอยู่”⁴⁶ และความรู้สึกนึกคิดในลักษณะดังกล่าวนี้รุนแรงยิ่งหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 โดยการเรียกร้องให้มีการ “พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญไว้” และ “ขอความศักดิ์สิทธิ์ในคุณค่าของรัฐธรรมนูญ”

เราได้รัฐธรรมนูญแล้ว แต่เรายังมิได้รับความศักดิ์สิทธิ์ในคุณค่าของรัฐธรรมนูญ เราได้พบบ่อน้ำรัฐธรรมนูญแล้ว แต่เรากียังมิได้ลงอาบแช่ เราได้พบดอกรัฐธรรมนูญแล้ว แต่หากเรายังมิได้เด็ดดม รัฐธรรมนูญของเราต้องชอกช้ำไปนับตั้งแต่ได้มีพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และตั้งแต่นั้นมาประชาชนก็กระหายคอยความศักดิ์สิทธิ์ในคุณค่ารัฐธรรมนูญ ชาวฝรั่งเศสในสมัยหนึ่งได้อุทานความต้องการของเขาว่า “ขอชนมบึงกับรัฐธรรมนูญ” เหตุการณ์ที่ปรากฏเมื่อวันวานนี้ (รัฐประหาร 20 มิถุนายน : ผู้อ้าง) ก็ประหนึ่งประชาชนชาวสยามจะอุทานคำร้องของเขาว่า “ขอความศักดิ์สิทธิ์ในคุณค่าของรัฐธรรมนูญ”⁴⁷

⁴⁵ กชช., สร. 0201.16/45, ราษฎรตรีบุรณ 21 มิถุนายน 2476.

⁴⁶ ส. สิงหรา (นามแฝง), “หลักรัฐธรรมนูญของประเทศๆ” ใน ไทยเชชม (รายเดือน) 10:2 (มิถุนายน 2476) : 145-158.

⁴⁷ “คณะรัฐธรรมนูญ,” ประชาชาติ 21 มิถุนายน 2476.

กระนั้นก็ตาม ความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางต่อรัฐธรรมนูญนั้น แม้จะทำให้ฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา ซึ่งคุมอำนาจในรัฐบาลจะสูญเสียความชอบธรรมทางการเมืองไปจากสายตาของคนเหล่านี้ แต่คนชั้นกลางที่เป็นพลเรือน แม้จะมี “ปากพูด” แต่คนเหล่านี้ก็หาได้มีพลังที่จะกดดันหรือสั่นคลอนเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาลอย่างแท้จริงไม่ รัฐบาลยังคงมีอำนาจในการ “ปราม” และ “ปราบ” เช่นการปิดหนังสือพิมพ์ที่แสดงตัวคัดค้านการกระทำของรัฐบาล แต่พลังกดดันที่สั่นคลอนเสถียรภาพหรือล้มรัฐบาลได้อย่างแท้จริงนั้นอยู่ที่กองทัพ ดังนั้น เกมการแย่งชิงการคุมกำลังกองทัพของพระยามโนปกรณนิติธาดาเพื่อขจัดนายทหารคณะราษฎรออกไป จึงเป็นสาเหตุสำคัญของการรัฐประหารโดยนายทหารคณะราษฎร

โดยสรุป ปัจจัยปัญหาทางรัฐธรรมนูญ ในด้านหนึ่ง ได้สร้างความกลัวขึ้นมาในจิตใจของคณะราษฎรส่วนมาก โดยกลัวว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาจะฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและฟื้นฟูพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาหรือกลุ่มอนุรักษนิยม ซึ่งคุมอำนาจในรัฐบาลได้สูญเสียความชอบธรรมทางการเมืองจากทัศนคติของคนชั้นกลาง

5.2.2 สาเหตุทางกองทัพ

การยื่นใบลาออกจากตำแหน่งทางการเมือง และจากตำแหน่งทางทหารโดยการออกจากประจำการเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ของ 4 นายทหารชั้นผู้ใหญ่ของคณะราษฎรหรือ “4 ทหารเสือ” ซึ่งได้แก่ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบกและรัฐมนตรี พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ และรังเจ้ากรมยุทธการทหารบกและรัฐมนตรี พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ผู้บังคับทหารปืนใหญ่และรัฐมนตรี พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกและรัฐมนตรี ในด้านหนึ่งแล้วกล่าวได้ว่าเป็นเกมการชิงความเป็นผู้นำทางทหารในกองทัพของนายทหารชั้นผู้ใหญ่คณะราษฎรด้วยตนเอง โดยเฉพาะระหว่าง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช

กับ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ในอีกด้านหนึ่งนั่นก็เป็นการชิงการเข้าควบคุมกองทัพจาก นายทหารคณะราษฎร โดยกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ

ในส่วนนายทหารชั้นผู้ใหญ่ทั้ง 4 ของคณะราษฎร บุคคลที่มีบทบาทเด่นหรือเป็น “ผู้นำ” ในทางการเมืองและทางทหารของคณะราษฎรมีเพียง 2 คนคือ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช สำหรับ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน, พ.ศ. 2430-2490)⁴⁸ เขาเป็นบุตรของครอบครัวทหาร พี่ชายและน้องชายต่างก็เป็นทหาร คือ นายพลโท พระยาพหลโยธิน รามินทร์ภักดี (นพ พหลโยธิน) และนายพันโท จมื่นสุฤทธิพิฤติไกร (ผิง พหลโยธิน) และแม้กระทั่ง ตัว พ.อ.พระยาพหลฯ เอง ก็ได้เข้าแทนหรือเทียบเท่าบิดาในทางทหารโดยได้ทั้งยศ บรรดาศักดิ์ และราชทินนาม ของบิดา (กิม พหลโยธิน) พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เป็นนักเรียนนายร้อย ทหารบกของสยามรุ่นแรกๆ ที่ได้ไปศึกษาต่อในโรงเรียนนายร้อยทหารบกเยอรมัน (นักเรียนนายร้อย ทหารบก รุ่นแรกที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศคือ ปี พ.ศ. 2442) ในขณะที่มีอายุเพียง 16 ปี และอยู่ใน เยอรมันรวม 6 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2447-2453 และกลับสู่ประเทศโดยรับราชการทหารในสายทหาร บินใหญ่ จนกระทั่งได้ยศเป็นนายพันเอก ในปี พ.ศ. 2471 ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2470-2473 เมื่อ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช (ขณะนั้นยศ พ.ท.) อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารกรมยุทธศึกษาทหารบก ได้เดินทางไปดูงานทางทหารต่างประเทศ พ.อ.พระยาพหลฯ ก็ย้ายจากตำแหน่งผู้อำนวยการแผนก โรงเรียนทหารบินใหญ่ที่โคกกระเทียม สระบุรี มาดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารแทน และ เมื่อ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กลับถึงประเทศและเข้ารับตำแหน่งเดิม พ.อ.พระยาพหลฯ ก็ได้ย้าย ไปเป็นจเรทหารบินใหญ่ และได้เป็นรองจเรทหารบกในคราวปรับเปลี่ยนโครงสร้างกระทรวงกลาโหม ครั้งใหญ่เมื่อปลายปี พ.ศ. 2474

⁴⁸ ดูประวัติใน นเรศ นโรปกรณ์, 100 ปี พระยาพหลฯ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2531), หน้า

จากภูมิหลังทางประวัติน่าจะกล่าวได้ว่า บุคลิกและความรู้สึกนึกคิดของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา มีลักษณะของนายทหารที่แท้จริง โดยเฉพาะการกล่อมเกลามากจากครอบครัวที่เป็นทหาร และรวมถึงบุคลิกส่วนตัว ทำให้มีลักษณะเป็นนายทหารที่พูดน้อย และเชื่อฟังคำสั่งผู้บังคับบัญชา แต่สิ่งหนึ่งที่ต่างออกไปคือ มีความคิดทางการเมืองที่ต้องการพัฒนาประเทศและกองทัพโดยแนวทางระบอบรัฐธรรมนูญ การที่นายทหารคณะราษฎรชั้นผู้น้อยให้การยอมรับในการเชื่อเชิญ พ.อ.พระยาพหลมาเป็นหัวหน้าคณะราษฎรนั้น นอกจากความมีอาวุโส มีชื่อเสียงและตำแหน่งสูงในกองทัพ เป็นคนซื่อตรง เอาใจใส่ต่อราชการงานเมืองและมีใจเด็ดเดี่ยว ก็คือ บุคลิกที่เป็นกลางและประนีประนอม ที่น่าจะรวมไปถึงการทำให้นายทหารบกอื่นๆ ยอมรับได้ในช่วงการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 (ดูบทที่ 1.1) อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการปฏิวัติแม้ว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา จะได้เป็นผู้บัญชาการทหารบก ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของกองทัพบก แต่เขาก็น่าจะตระหนักว่าเขาไม่ได้มีฐานกำลังที่แท้จริงในหน่วยกำลังฝ่ายรบ ซึ่งควบคุมไว้โดยกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และกลุ่มของ พ.ท.ทสวงพิบูลสงคราม ผู้นำฝ่ายทหารบกคณะราษฎรที่สำคัญอีก 2 คน (ดูบทที่ 3.2.3) แต่กระนั้นก็ตาม หากพิจารณาจากทัศนะภายนอกคณะราษฎร พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ยังอยู่ในฐานะผู้นำหมายเลข 1 ที่ยังมีบทบาทอำนาจและอิทธิพลทั้งทางการเมืองและการทหาร ในฐานะหัวหน้าคณะราษฎรและผู้บัญชาการทหารบก และจากสถานภาพทั้ง 2 ด้านของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา (จากภายในและภายนอกคณะราษฎร) จึงเป็นปัจจัยที่ชัดเจนที่ทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยมสามารถกดดันหรือจำกัดบทบาททางการเมืองและการทหารของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ นับแต่ปัญหาสมาคมการเมืองเป็นต้นมา (ดูบทที่ 4.2 และ 4.3) เมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถดึงความสนับสนุนมาจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดชได้ และการที่พระยามโนปกรณนิติธาดา เลือกเอา พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นเป้าหมายแรกในการขจัดบทบาททางการเมืองและทางทหาร แทนการแสวงหาความร่วมมือสนับสนุนนั้น น่าจะอยู่ในลักษณะใกล้เคียงกับการเลือกหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นเป้าหมาย กล่าวคือ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา แม้จะได้แสดงบทบาทเป็นกลางและประนีประนอมมาตลอด แต่ พ.อ.พระยาพหลฯ ก็น่าจะไม่สามารถยอมรับได้กับการเปลี่ยนแปลงหลักการใดๆ ของระบอบรัฐธรรมนูญโดยพลการจากที่ได้ตกลงร่วมในหลักการต่อกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว (ดูบทที่ 5.2.1)

ส่วน พ.อ.พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน, พ.ศ. 2435-2487) เป็นผู้นำคณะราษฎรที่ขาดแคลนด้านภูมิหลังประวัติ ทราบเพียงว่ามีบิดาเป็นนายทหารยศนายร้อยโท⁴⁹ แต่จากรายงานของทูตอังกฤษได้ระบุว่า มารดาเป็นชาวญวน ส่วนบิดาเป็นลูกครึ่งจีน⁵⁰ หลังจากจบการศึกษาโรงเรียนนายร้อยทหารบกได้ไปศึกษาต่อวิชาทหารที่เยอรมัน และได้ดำรงตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารโรงเรียนนายร้อยทหารบกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2467 ยกเว้นในช่วงที่ไปดูงานทางทหารต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2470-2473 เป็นบุคคลที่มีบุคลิกไม่ชอบการสมาคม⁵¹ และ “เป็นผู้ที่ “ซีเรียส” เคร่งขรึมอยู่กับตำรับตำรา เป็นคนจริงจังทางวิชาการเลศกว่าเพื่อน แต่ไม่กว้างขวางหนักแน่น เพราะการสมาคมกับคนทั่วไปน้อย มีความเชื่อตัวเองมาก ดังนั้น เมื่อก้าวขึ้นไปเป็นผู้ใหญ่มีงานรับผิดชอบมาก จึงมีบางคนว่าพระยาทรงฯ เป็นคนหุบเขา”⁵² หากเราวิเคราะห์บุคลิกและความรู้สึกนึกคิดของตนเองตอบบทบาทในการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ระหว่าง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา กับ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช โดย พ.อ.พระยาพหลฯ วิเคราะห์ผ่านงานเขียนของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เรื่อง “เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475” และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช วิเคราะห์ผ่านงานบันทึกของตัวเอง เรื่อง “การปฏิวัติ 24 มิ.ย. 2475” จะเห็นได้ว่าทั้งสองคนนี้มีความต่างกันอย่างมาก กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้บันทึกไว้ว่า พ.อ.พระยาพหลฯ “เป็นผู้ที่มีความสงบเสงี่ยมไม่ตีราคาความฉลาดปราดเปรื่องของตนเอง และพอใจสรรเสริญความฉลาดปราดเปรื่องของคนอื่น เช่น ได้เคยสรรเสริญความปรีชาสามารถของหลวงพิบูลสงคราม ในการดำเนินการบ้านเมืองและในการรักษาความเป็นปึกแผ่นของหมู่คณะไว้ได้ ได้สรรเสริญความฉลาดปราดเปรื่องของพระยาทรงสุรเดชในวิชายุทธวิธี ได้สรรเสริญปรีชาสามารถของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมในการดำเนินงานฝ่ายการเมือง”⁵³ แต่เป็นตรงกันข้าม

⁴⁹ วัฒนา มโนพิโมกษ์, “ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร,” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 21.

⁵⁰ F.O. 371/17174, Cecil Dornier to Sir John Simon, 17 January 1933.

⁵¹ เพิ่งอ้าง.

⁵² เสถียร ศกุนตาธิ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 40, หน้า 3.

⁵³ กุหลาบ สายประดิษฐ์, *เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475* (กรุงเทพฯ : นวนิพนธ์การพิมพ์, 2518), หน้า 91-92.

ในงานบันทึกของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ที่มองบทบาทตนเองว่า การปฏิวัติสำเร็จลงได้ก็ด้วยการวางแผนที่รัดกุมของตน พ.อ.พระยาพหลา เป็นเพียงผู้ที่ “ถูกยก” ให้ขึ้นมาเป็นหัวหน้าคณะราษฎร และในวันปฏิวัติก็เห็นแต่บุคคลในกลุ่มของตนเท่านั้นที่มีตัวตนและมั่นใจได้ในการปฏิบัติงาน ส่วนกลุ่มอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม หรือของ น.ท.หลวงสินธุสงครามชัยสายทหารเรือ หรือของหลวงประดิษฐมนูธรรมสายพลเรือนนั้นแทบไม่มีตัวตน⁵⁴

ซึ่งจากการที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชตระหนักว่า การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 สำเร็จลงได้ก็ด้วยการบทบาทของตนและกลุ่มของตน โดยเฉพาะประเด็นที่เป็นความรู้สึกว่ามีบทบาทเหนือกว่า พ.อ.พระยาพหลา นั้นเป็นความจริง (ส่วนการอธิบายว่ากลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยทั้งทหารบกและทหารเรือ ค่อนข้างไม่มีตัวตนนั้น กล่าวได้ว่าเกินจริง ดูบทที่ 1.1) และจากทัศนะของนายทหารนอกคณะราษฎรก็มองฐานะและบทบาทของ พ.อ.พระยาพหลา และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ในลักษณะเดียวกัน คือ การที่ พ.อ.พระยาพหลา ได้เป็นหัวหน้าคณะราษฎรก็เพราะถูก “อุปลอกแต่งตั้งขึ้น” โดยเฉพาะจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช⁵⁵ ดังนั้น ในช่วงหลังของการปฏิวัติ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช จึงเป็นผู้มีบทบาทสูงเด่นทางการทหารไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างกองทัพ การจัดวางนายทหารคณะราษฎรเข้าคุมกำลัง ซึ่งในช่วงแรกๆ นั้นภาพโดยรวมก็คือ สิ่งที่ทำไปทุกอย่างนั้นเพื่อความมั่นคงของคณะราษฎรและระบอบใหม่ หรือ “เพื่อให้คณะปฏิวัติได้กุมอำนาจในด้านกำลังทหารไว้แล้ว ยังเพื่อความเหมาะสมกับภาวะการณ์ของบ้านเมือง”⁵⁶ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการบรรจุนายทหารเข้าสู่ตำแหน่งบังคับบัญชากองพันทหาร นายทหารของกลุ่ม พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม จึงได้เป็นผู้บังคับกองพันทหารราบ 2 กองพัน เป็นผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ 2 กองพัน แม้ว่าในส่วนตัวของ

⁵⁴บันทึกพระยาทรงสุรเดช, “การปฏิวัติ 24 มิ.ย. 75,” ใน สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, **เบื้องแรกประชาธิปไตย** : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 102-110.

⁵⁵เสาวรักษ์ (นามแฝง), **ตัวตายแต่ชื่อยัง** (พระนคร : เกื้อกูลการพิมพ์, 2508), หน้า 223.

⁵⁶เล็ทอน ศุภโลภณ, **อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 40**, หน้า 102-103.

พ.อ.พระยาทรงสุรเดช จะมีความขัดแย้งกับ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และไม่ยากให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามคุมการบังคับบัญชาทหารฝ่ายพลรบก็ตาม⁵⁷ ส่วน ร.อ.หลวงทัตไธยนิยมนิกนั้นก็ได้เป็นผู้บังคับกองพันทหารม้า ทั้ง 5 กองพันทหารนี้ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ส่วนนายทหารคณะราษฎรระดับล่างก็ได้เข้าเป็นผู้บังคับกองร้อยในกองพันทหารเหล่านี้ ส่วนนายทหารในสังกัดของกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ทั้งหมดยังคงสังกัดอยู่ในกรมยุทธศึกษาทหารบกหรือเป็นครู-อาจารย์ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกตามเดิม ซึ่ง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช น่าจะถือว่าเป็นกำลังสำคัญทางทหารหน่วยหนึ่งเช่นเดียวกัน (ดูบทที่ 3.2.3)

หากทว่า ความรู้สึกนึกคิดของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในนามคณะราษฎร น่าจะแตกต่างจากตัวของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชในระยะหลัง กล่าวคือ ความรู้สึกนึกคิดที่ว่าคนน่าจะเป็นผู้นำทางทหารมากกว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา นั้นน่าจะมีระดับความรุนแรงขึ้น เมื่อเราพิจารณาจากที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชได้หันไปสนับสนุนพระยามโนปกรณนิติธาดาให้กดดันบทบาททางการเมืองและทางทหารของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และตอนกลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2475 ก่อนหน้าการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาของพระยามโนปกรณนิติธาดา กลุ่มนายทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชจำนวนมากก็ได้ย้ายออกจากกรมยุทธศึกษาทหารบกเข้าสู่การคุมกองพันทหารราบที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ กล่าวคือ พ.ต.หลวงลฤกษ์ยุทธศิลป์ไปเป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 5 (ท่าพระจันทร์) พ.ต.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ไปเป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 7 (บางซื่อ) ส่วนครูวิชาทหารอีก 11 นาย เข้าเป็นผู้บังคับกองร้อยในกองพันทหารราบที่ 4, 5, 6, 8 (ดูบทที่ 3.2.3) โดยไม่ได้มีการปลดนายทหารคุมกำลังของกลุ่ม พ.ท.หลวงพิบูลสงครามแต่อย่างใด ภาพสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชนี้น่าจะเห็นได้จากถ้อยคำบอกเล่าของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ว่า

⁵⁷ เฟื่องอ้าง, หน้า 112 ว่าต้องการให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามไปเป็น “เจ้ากรมช่างแสงและสรรพาวุธ” ซึ่งเป็นหน่วยทหารฝ่ายผู้ช่วยพลรบ.

เรื่องความแตกร้างระหว่างสองเสือ คือ พระยาพหลฯ กับพระยาทรงฯ นี้ ส่วนมากมาจากการปฏิบัติหน้าที่การงานนั่นเอง พระยาพหลฯ ไม่ชอบพระยาทรงฯ ที่ว่าทำอะไรตามใจชอบ บางเรื่องก็ไม่นำมาปรึกษาพระยาพหลฯ เสียก่อน เข้าทำนองที่ว่า พระยาทรงฯ จะเผด็จการเสียคนเดียว⁵⁸

และนายประยูร ภมรมนตรี ก็กล่าวถึงความขัดแย้งด้านการปฏิบัติหน้าที่การงานในลักษณะเดียวกันว่า เมื่อ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบก ได้ “สั่งการไปหลายประการ” แต่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ “ได้ออกคำสั่งยกเลิกคำสั่ง” ของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา⁵⁹ การปฏิบัติของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชในลักษณะดังกล่าวย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่าได้สร้างความ “เคืองแค้นยิ่งนัก” ให้แก่ พ.อ.พระยาพหลฯ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรง โดยเฉพาะในกรณี “ทำอะไรตามใจชอบ” ด้วยคำสั่งของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชที่เรียกได้ว่าเป็นการ “เอาไฟเผากองทัพบก” คือการสั่งให้ยุบเลิกโรงเรียนเสนาธิการทหารบกและสั่งทำลายตำราเรียนวิชาทหารของโรงเรียนนี้ ย่อมได้สร้างความเคืองแค้นให้แก่นายทหารคณะราษฎรซึ่งส่วนมากก็ผ่านโรงเรียนเสนาธิการทหารบกมาแล้ว หรือโดยรวมก็คือนายทหาร 1 ใน 7 ของกองทัพบกได้ผ่านโรงเรียนนี้มาแล้ว (ดูบทที่ 3.2.4) ซึ่งเท่ากับว่าเป็นคำสั่งที่สร้างศัตรูทางทหารให้แก่คณะราษฎร ในทางกลับกัน เราไม่อาจวิเคราะห์การแสดงบทบาทในทำนองนี้ไปในแนวทางอื่นใดได้เลย นอกจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช รู้สึกว่าตนเองคือ ผู้นำทางทหารหรือผู้บัญชาการทหารบกตัวจริง

และจากหลักฐานข้อมูลที่มีน้อยมากนี้เมื่อวิเคราะห์เข้ากับโครงสร้างกองทัพบกหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 (ดูบทที่ 3.2.1) ก็ทำให้การอธิบายบทบาทของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ดูเป็นจริงจิ่งขึ้น กล่าวคือ ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา จะมีอำนาจสูงสุดเมื่อตัวผู้บัญชาการทหารบกสามารถควบคุม และได้รับการยอมรับที่จะฟังคำสั่งบังคับบัญชาจากผู้ช่วย

⁵⁸ เสถียร คุปโสภณ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 40, หน้า 116 และดูบทวิเคราะห์ความขัดแย้งของ 2 ผู้นำทางทหารนี้ใน วิชา มโนพิโมกข์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 49, หน้า 108-115.

⁵⁹ ประยูร ภมรมนตรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 33, หน้า 240.

ผู้บัญชาการทหารบก 3 ฝ่าย ได้แก่ ผู้ช่วยฯ ฝ่ายยุทธการ ผู้ช่วยฯ ฝ่ายธุรการ และผู้ช่วยฯ ฝ่ายจังหวัดทหารบก แต่ตำแหน่งที่เป็นหัวใจและควบคุมกำลังกองทัพบกคือ ผู้ช่วยฯ ฝ่ายยุทธการ ซึ่ง พ.อ.พระยาทรงสุรเดชนั่งอยู่ในตำแหน่งนี้ นอกจากนั้น พ.อ.พระยาทรงสุรเดชยังเป็นเจ้ากรมยุทธการทหารบกซึ่งทำหน้าที่เสนาธิการทหารให้แก่ผู้บัญชาการทหารบก หรือเป็น "มันสมอง" ในการจัดวางโครงสร้างกองทัพบก วางแผนการเคลื่อนย้ายกำลัง ตลอดจนรวบรวมข่าวสารให้แก่ผู้บังคับบัญชาตัดสินใจ แต่ในโครงสร้างกองทัพบกนี้ ตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบกขึ้นตรงต่อผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ หรือโดยสรุปก็คือ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นั่งอยู่ในตำแหน่ง "สั่งการ" และ "วางแผน" ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่เมื่อ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ชัดแย้งกับ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชแล้ว ก็จะทำให้ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกของ พ.อ.พระยาพหลฯ ค่อนข้างจะ "ลอย" จากอำนาจที่แท้จริงทันที และจากหลักฐานคำพิพากษาศาลพิเศษคดีกบฏ พ.ศ. 2482 ได้กล่าวถึงว่า ได้มีความพยายามอย่างน้อย 1 ครั้ง ที่นายทหารกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช "ได้ลอบประชุมกันที่ตึกทหารวังปารุสก์วัน เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงการณ์ของกองทัพบก โดยมีให้พระยาพหลพลพยุหเสนาเห็นด้วย"⁶⁰ นอกจากนั้นเป็นที่สังเกตว่า วังปารุสก์วัน ซึ่งเป็นที่ทำการทางทหาร และที่ทำการรัฐบาลนั้นถูกควบคุมไว้โดยนายทหารกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ตลอดทั้งยังเป็นที่บัญชาการทางทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชด้วย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบก ได้มีที่นั่งบัญชาการทางทหารอื่นใดที่ไหน (หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 วังปารุสก์วัน ยังคงเป็นที่บัญชาการทหารบกและที่ทำการรัฐบาล และ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามและกลุ่มนายทหารของเขาก็เข้ามาบัญชาการทางทหารในที่นี้ กล่าวโดยสรุปการที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ได้หันไปให้ความสนับสนุนแก่พระยามโนปกรณนิติธาดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อครั้งการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกานั้น พ.อ.พระยาทรงสุรเดช มีความหวังที่จะได้ตำแหน่งเป็นผู้นำทางทหารหรือผู้บัญชาการทหารบกที่แท้จริงแทน พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ส่วนนายทหารชั้นผู้ใหญ่คณะราษฎรอีก 2 นายนั้นคือ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ (ลละ เอมะศิริ, 2432-2509) ผู้มีบทบาททางการเมืองและทางทหารค่อนข้างเป็นบทบาทรองจาก 2 นายทหารชั้นผู้ใหญ่

⁶⁰ คำพิพากษาศาลพิเศษพยุหเสนา 2482 เรื่องกบฏ (พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2482), หน้า 17.

ช้างต้น และวางตัวเป็นกลางทางการเมือง ดังกรณีการงดออกเสียงในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในปัญหาเค้าโครงการเศรษฐกิจ ส่วน พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธนั้นมี บทบาทเป็นผู้ติดตามและสนับสนุน พ.อ.พระยาทรงฯ อย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่ก่อนการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

สาเหตุของการย้ายไปลาออกจากตำแหน่งทางการเมืองและทางทหารพร้อมกันทั้ง 4 นายทหาร คณะราษฎรนั้นยังไม่อาจระบุได้แน่ชัด⁶¹ แต่จากการศึกษาถึงบทบาททางการเมืองและบทบาททางทหารของกลุ่มผู้นำทางทหารของคณะราษฎร และบทบาทของกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ ในท่ามกลางความขัดแย้งและความมุงหวังของแต่ละฝ่ายในบริบททางการเมืองช่วง 1 ปีแรกหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นี้ กล่าวได้ว่า การย้ายไปลาออกของ 4 ทหารเสือครั้งนี้ "เป็นเกม" ที่ทุกฝ่ายได้ร่วมเล่น โดยมีเป้าหมายเพื่อชิงการเป็นผู้นำในกองทัพบก ไม่ว่าจะเป็น 4 นายทหารที่ลาออกเอง หรือพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มอนุรักษนิยม หรือ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ผู้นำกลุ่มนายทหารบกชั้นผู้น้อยคณะราษฎร สำหรับนายทหารทั้ง 4 ที่ลาออกนี้กล่าวได้ว่า ต่างก็ยังมุงหวังว่าตนจะได้กลับเข้าสู่ตำแหน่งเดิมอีกครั้ง ในส่วนของ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการขจัดออกจากตำแหน่งทางทหารของพระยามโนปกรณนิติธาดาและของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กล่าวได้ว่าการยอมรับการลาออกนั้นเป็นการแกล้งเกมจากแรงกดดันที่มีมาตลอดจากพระยามโนปกรณฯ และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช โดยหวัง "จะลองพระทัยพระปกเกล้าฯ ว่า ถ้าไม่เห็นด้วยคงจะรับสั่งและเรียกไปสอบถามจะได้เล่าเรื่องราวให้ฟัง"⁶² ซึ่ง พ.อ.พระยาพลฯ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ในช่วงนั้นว่า

หลังจากได้เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ความรับผิดชอบในความสงบราบคาบ วางทับอยู่บนหัวของท่าน ถ้าบ้านเมืองผันแปรไปในทางไม่ดีอย่างไร ท่านจะต้องรับผิดชอบท่านรู้สึกในความรับผิดชอบอันนี้เต็มที่ ได้มีเสียงพูดกันว่า ท่านจะดำเนินการปกครอง โดยท่านองมิลิตารี่ตึกเตเตอร์ชิป นอกจากนี้ยังมีคนอ้างชื่อท่าน

⁶¹ คูวัฒนา มโนไพโมกษ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 49, หน้า 87-32.

⁶² คำพิพากษาศาลพิเศษฯ อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 60, หน้า 24.

ไปในทางที่ไม่ชอบธรรม ทั้งนี้ย่อมจะเป็นเหตุนำความมัวหมองมาสู่ชื่อเสียงของท่าน เพื่อจะหลีกเลี่ยงความมัวหมองท่านองนี้ และประกอบกับร่างกายภายในทรุดโทรม ด้วยรู้สึกว้าที่ตรงหัวใจนั้นมีอาการเสียวแปลบเหมือนมีเหล็กคมมาคอยทิ่มแทงตามที่หมอเขาตรวจ จึงได้ตกลงใจว่าจะขอลาออกจากราชการเมื่อครบรอบปี⁶³

ความหวังในเบื้องต้นว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะยับยั้งการลาออกนั้นน่าจะมิอยู่เต็มเปี่ยมในตัว พ.อ.พระยาพหลฯ เพราะครั้งนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงการลาออกคนเดียว แต่เป็นการลาออกพร้อมกันทั้ง 4 นาย ซึ่งน่าจะสั่นคลอนเสถียรภาพของรัฐบาลได้ และหากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงยับยั้งการลาออก พ.อ.พระยาพหลฯ ก็จะสามารถพลิกกลับสถานการณ์ทางการเมืองและการทหารที่ถูกกดดันมาตลอดได้ทันที และจะสามารถแสดงบทบาทเป็นฝ่ายรุกทางการเมืองให้พระยามโนปกรณัมบริหารจัดการให้มีการเลือกตั้ง และขัดขวางในการเปลี่ยนแปลงสภาวะใดๆ ในกฎหมายเลือกตั้งและรัฐธรรมนูญ การลาออกของ พ.อ.พระยาพหลฯ พยุหเสนาครั้งนี้ไม่ใช่ครั้งแรก แต่ พ.อ.พระยาพหลฯ ได้เคยยื่นใบลาออกครั้งหนึ่งมาแล้ว หลังเสร็จงานฉลองรัฐธรรมนูญนับ 10 ธันวาคม และครั้งนั้น “ในหลวงไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต”⁶⁴ แต่ทว่าการลาออกในครั้งที่ 2 นี้ สถานการณ์ทางการเมืองนั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว จึงทำให้ “พระปกเกล้าฯ อนุญาตให้ลาออกเลยทีเดียว แล้วตั้งผู้บัญชาการทหารบกขึ้นใหม่ การที่กระทำไปดังกล่าวแล้ว พระปกเกล้าฯ ย่อมรู้เห็นด้วย เพราะการแต่งตั้งผู้บัญชาการทหารบกนั้น พระปกเกล้าฯ เป็นผู้ทรงแต่งตั้ง”⁶⁵

⁶³ “สัมภาษณ์พระยาพหลฯ,” ประชาชาติ 19 มิถุนายน 2476 เป็นคำสัมภาษณ์ในวันที่ 17 มิถุนายน.

⁶⁴ เสทือน คุณโลภณ, “ชีวิตการต่อสู้ของพระยาทรงสุรเดช,” สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์ 20:31 (20 มกราคม 2517) : 15.

⁶⁵ คำพิพากษาศาลพิเศษฯ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 60, หน้า 24.

สำหรับการลาออกของอีก 3 ทหารเสือนั้น กล่าวได้บุคคลที่มีส่วนสำคัญในการตัดสินใจให้มีการลงนามลาออกคือ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ส่วน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธนั้น น่าจะเป็นการลาออกตาม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช มากกว่าที่จะเป็นเหตุผลเฉพาะตัว⁶⁶ ซึ่ง พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนาได้ให้สัมภาษณ์ถึงการลาออกพร้อมกันทั้ง 4 นายนี้ว่า “ด้วยทั้ง 4 ท่านได้ให้คำสัตย์สัญญาไว้ต่อกันว่า ความทุกข์และสุขของอีกคนหนึ่ง ย่อมเป็นความทุกข์และสุขของคนทั้ง 4”⁶⁷ แต่คำอธิบายที่น่าเชื่อถือก็คือเป็น “กลอุบาย” ของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชที่ต้องการ “ลวง” พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนาให้ลาออกจากตำแหน่ง โดย “เมื่อพระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์และพระประศาสน์พิทยายุทธลาออกแล้ว พระยาพลพลพยุหเสนาจะได้ลาออกตามไปด้วย เพื่อให้อำนาจนั้นตกไปอยู่กับพระยามโนปกรณนิติธาดา”⁶⁸ และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชหวังที่จะได้เข้ากุมอำนาจในภายหลัง ความหวังของ 3 นายทหารนี้ว่าจะได้กลับสู่ตำแหน่งทางทหารอีกครั้ง โดยเฉพาะ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กับความหวังในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก กล่าวได้ว่า ไม่เกินจริง ดังจะเห็นได้ว่าก่อนหน้านี้จะมีการประกาศปลดนายทหารทั้ง 4 อย่างเป็นทางการในวันที่ 18 มิถุนายนนั้น การที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งมีกลุ่มนายทหารของตนเองคุมกำลังกองพันทหารราบส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ ได้พากันหลบออกไปพำนักที่บ้านในชนบทจังหวัดนนทบุรีตั้งแต่วันที่ 17 มิถุนายน นั้น (ดูบทที่ 5.1) โดยทั่วไปน่าจะถือได้ว่าเป็นช่วงสถานการณ์ที่ตึงเครียด แต่พฤติกรรมดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า พ.อ.พระยาทรงสุรเดชค่อนข้างมั่นใจที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการทหารบกจากพระยามโนปกรณนิติธาดา ส่วน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ก็ให้สัมภาษณ์อย่างมีความหวังว่าจะได้กลับเข้าสู่ตำแหน่งทางทหารเช่นเดิมโดยกล่าวว่า “เมื่อถึงคราวจำเป็น ชาติดต้องการ ท่านยินดีที่จะกลับมารับทำงานอีก”⁶⁹

⁶⁶ วิชา มโนโฆภักษ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 49, หน้า 91.

⁶⁷ “สัมภาษณ์พระยาพลลา,” *ประชาชาติ* 15 มิถุนายน 2476.

⁶⁸ *คำพิพากษาศาลพิเศษฯ*, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 60, หน้า 10.

⁶⁹ *ประชาชาติ* 19 มิถุนายน 2476. เป็นคำสัมภาษณ์ในวันที่ 17 มิถุนายน.

อย่างไรก็ตามเกมการลาออกของ 4 ทหารเสือนี้ โดยเฉพาะกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ก็ได้รับการ "หักหลัง" จากพระยามโนปกรณนิติธาดา เมื่อทั้ง 4 นายทหารถูกปลดออกจากตำแหน่งทางทหารในวันที่ 18 มิถุนายน หรือก่อนหน้าใบลาออกที่ระบุไว้ว่าจะสิ้นสภาพการเป็นนายทหารประจำการตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน เป็นต้นไป หรือวันครบรอบ 1 ปีของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 โดยในระยะที่แล้วนี้ให้ "ลาพักราชการ" การหักหลังครั้งนี้สามารถกล่าวได้ว่าไม่น่าแปลกใจนักสำหรับพระยามโนปกรณนิติธาดา เพราะหากยังคงให้ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกแก่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาก็น่าจะยิ่งขาดเสถียรภาพเพราะจะไม่มีใครคนอำนาจของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชได้ ตลอดทั้งในส่วนของ พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและกองทัพเรือ ก็ขัดแย้งกับ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชในแนวทางพัฒนากองทัพ ที่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชมุ่งส่งเสริมบทบาทของกรมอากาศยาน โดยลดทอนบทบาทของกองทัพเรือ (ดูบทที่ 3.2.4) และในวันที่ได้ปลดนายทหารทั้ง 4 นายนั้น พระยามโนปกรณนิติธาดาก็ได้ตั้งให้ นายพลตรีพระยาพิไชยสงคราม (แก้ป สรโยธิน, พ.ศ. 2425-2510) อดีตแม่ทัพกองทัพที่ 1 นายทหารนอกราชการซึ่งเป็นผู้ที่วางแผนการให้สู้กับการยึดอำนาจของคณะราษฎร เมื่อครั้ง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 (ดูบทที่ 1.4) เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ตั้งให้นายพันเอกพระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิน ทาราบ, พ.ศ. 2434-2476) เป็นนักเรียนเยอรมัน และแม้จะเป็นเพื่อนกับ พ.อ.พระยาพหลฯ และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช แต่หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ถูกย้ายจากอาชีพทหารไปรับราชการในกระทรวงธรรมการ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจของนายทหารทั้ง 2 ของคณะราษฎร ต่อ พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงคราม ได้เป็นอย่างดี และ พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงคราม ก็เป็นอดีตเสนาธิการทหารของ พล.ด.พระยาพิไชยสงคราม แม่ทัพกองทัพที่ 1 มาก่อน ดังนั้น การแต่งตั้งให้ พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงคราม เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก หรือกรมที่ทำหน้าที่ด้านเสนาธิการ ย่อมเท่ากับว่า เป็นการเปิดโอกาสให้นายทหารทั้งสองได้ทำงานร่วมกันอีกครั้ง ซึ่งย่อมสร้างความกลัวให้นายทหารคณะราษฎรระดับล่างโดยทั่วไป

บุคคลที่น่าสนใจในเกมแต่งตั้งนายทหารรักษาราชการของพระยามโนปกรณนิติธาดา คือ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ผู้นำนายทหารคณะราษฎรชั้นผู้น้อย ซึ่งมีตำแหน่งเป็นรองผู้บังคับทหาร

ปิ่นใหญ่ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ ในช่วงเวลาของความผันผวนทางการเมืองที่ผ่านมา พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ไม่ได้แสดงบทบาททางการเมืองใดๆ และในกรณีการรัฐประหาร 1 เมษายน ของพระยามโนปกรณนิติธาดา พ.ท.หลวงพิบูลสงครามก็ไม่น่าจะได้แสดงอาการขัดขืนแต่อย่างใดในการร่วมลงนามในพระราชกฤษฎีกาด้วย “เกรงจะเป็นภัยร้ายแรง จึงได้ลงชื่อตามพระยาพหลา ไป” กระทั่ง นายทวี บุญยเกษตร คณะราษฎรสายพลเรือน ได้อธิบายบทบาทดังกล่าวของ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามว่า “หลวงพิบูลฯ สนับสนุนการเคลื่อนไหวของพระยามโนฯ ครั้งนี้”⁷⁰ และในจดหมายที่หลวงพิบูลสงครามได้มีไปถึงหลวงประดิษฐมนูธรรมเพื่อปรับความเข้าใจในภายหลังเมื่อหลวงพิบูลสงครามได้ตกเป็นอาชญากรรมสงคราม พ.ศ. 2488 ว่า “บางทีอาจารย์อาจเข้าใจว่าผมเป็นคนช่วยปิดสภาและเนรเทศอาจารย์ เกี่ยวแก่หาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เรื่องนี้ ผมไม่ได้เป็นผู้ทำ”⁷¹ เห็นได้ว่าการรัฐประหาร 1 เมษายนนี้ หากมอง พ.ท.หลวงพิบูลสงครามจากทัศนะของคณะราษฎรสายพลเรือน โดยเฉพาะกลุ่มที่ใกล้ชิดกับหลวงประดิษฐมนูธรรม ย่อมต้องเคลือบแคลงใจในบทบาทของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เพราะกลุ่มของ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามเป็นกลุ่มที่คุมหน่วยกำลังในกรุงเทพฯ มากที่สุด ได้แก่ พ.ต.หลวงพรหมโยธี เป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 3 พ.ต.หลวงอำนาจสงคราม เป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ 8 พ.ต.หลวงกาจสงคราม เป็นผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 2 พ.ต.หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต เป็นผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 1 รอ. นอกจากนี้ยังมีกำลังทหารม้าอีก 1 กองพันภายใต้การนำของ พ.ต.หลวงทัศนัยนิยมศึก แต่ถ้าหากมองบทบาทของ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามจากทัศนะของตัวเอง และทัศนะของฝ่ายทหารก็คือ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ยังเป็น “ชั้นผู้น้อย” เกินกว่าที่จะเป็น “ผู้นำ” ในการขัดแย้งกับกลุ่มอนุรักษนิยมที่มี พล.ร.ต.พระยาราชวังสัน เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

⁷⁰ บันทึกของนายทวี บุญยเกษตร ใน Jayata Kumer Ray, *Portraits of Thai Politics* (New Delhi : Orient Longman Ltd., 1972), p. 71.

⁷¹ ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” ในสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, *เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์ สมัย พ.ศ. 2475-2500* (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 76.

และยังได้รับความสนับสนุนจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นายทหารชั้นผู้ใหญ่ของคณะราษฎรอีกด้วย อย่างไรก็ตาม การที่ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ไม่ได้แสดงบทบาทใดที่มีความเด่นในทางการเมืองและการทหาร ก็ช่วยให้เขารอดพ้นจากการเป็นเป้าหมายที่จะถูกจัดและถูกกดดันทางการเมืองและทางทหารในช่วงแรกนี้ และในทางกลับกัน พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ก็น่าจะได้รับการพิจารณาจากกลุ่มอนุรักษนิยมเพียงว่าเป็นบุคคลที่สามารถจะควบคุมได้โดยง่าย เพียงแต่ให้มีตำแหน่งที่สูงขึ้นในฐานะเป็นหัวหน้ากลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยที่คุมกำลังอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันในเกมของพระยามโนปกรณนิติธาดาที่ปลด 4 นายทหารเลื้อออกจากตำแหน่งทางทหารนั้น การที่สามารถดึง พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ให้มาสนับสนุนฝ่ายตน โดยการให้ตำแหน่งที่สูงขึ้น ก็ดูจะปลอดภัยกว่า ตลอดทั้งให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม “ไปทำความเข้าใจกับคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองฝ่ายทหารบก”⁷² โดยเฉพาะภายในกลุ่มของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และในเวลาเดียวกัน กลุ่มนายทหารของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ก็จะเป็นกลุ่มที่คานกำลังกับกลุ่มนายทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ซึ่งส่วนใหญ่ควบคุมกองพันทหารราบไว้ และความขัดแย้งระหว่าง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กับ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ที่มีมาตั้งแต่ต้นในเรื่องการปรับปรุงกองทัพ การยุบเลิกโรงเรียนเสนาธิการทหาร ตลอดถึงความพยายามของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชที่จะย้าย พ.ท.หลวงพิบูลสงครามไปอยู่ในหน่วยผู้ช่วยฝ่ายพลรบ⁷³ ก็น่าจะเป็นที่มั่นใจได้ว่าจะไม่มีการหันมาร่วมมือกันได้อย่างเด็ดขาด ส่วนในความสัมพันธ์ระหว่าง พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา กับ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีความสัมพันธ์เป็นพิเศษต่อกันแต่อย่างใดในช่วงที่ผ่านมา

ในอีกด้านหนึ่ง หลังการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน ก็ทำให้สถานภาพความเป็น “ผู้นำ” ของ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามในหมู่ทหารบกทหารเรือชั้นผู้น้อยของคณะราษฎร สูงเด่นขึ้น ในกรณีทหารเรือ ความเป็นผู้นำของ น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย ถูกจำกัดบทบาทมาจากพี่ชาย คือ พล.ร.ต.พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีนว่าการกระทรวงกลาโหม ดังจะเห็นได้จากกรณี

⁷² ประยูร ภมรมนตรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 33, หน้า 248.

⁷³ วัฒนา มโนโพนิกษ์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 49, หน้า 116-117.

น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย ต้องออกเสียงสนับสนุนฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา ในกรณีมติเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ และในสถานการณ์ดังกล่าวก็ทำให้ น.ท.หลวงศุภชลาศัยได้ขึ้นมาเป็นหัวหน้าสายทหารเรือแทน กล่าวคือ “ยิ่งนานวันหลวงสินธุซึ่งบ่นว่ารำคาญก็ชักปลื้มตัวทำให้พวกก่อการ (ฝ่ายทหารเรือ) อีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกท่านตีห่างพากันเกาะหลวงศุภชลาศัย” และขณะเดียวกัน “พวกทหารเรือที่ถูกหลวงสินธุทอดทิ้ง พากันไปชุมนุมที่กรมทหารปืนใหญ่บ้านหลวงพิบูล มีพลเรือนพวกหลวงประดิษฐไพเราะด้วย”⁷⁴ และการที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือนต้องไปลี้ภัยในฝรั่งเศส ความรู้สึกที่ต่อต้านกลุ่มอนุรักษนิยมอย่างรุนแรงน่าจะมีอยู่ในกลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยคณะราษฎร ดังในกรณี พ.ต.หลวงทักษิณนิยมศึก ผู้บังคับกองพันทหารม้าที่ 1 ซึ่งเป็นผู้ก่อการที่ปารีสได้แสดงออกต่อกรณีนี้ “ถึงกับสวดมนต์ถึงออกเตรียมบุญวงjárุสกัน”⁷⁵ แต่ได้รับการห้ามปรามจาก พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และการที่ พ.ต.หลวงทักษิณนิยมศึก ได้ถึงแก่กรรมในตอนกลางเดือนพฤษภาคม ก็ได้ทำให้นายทหารม้าที่บังคับกองร้อยได้มาขึ้นต่อความเป็นผู้นำของ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามเช่นกัน ดังนั้น เมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ปลดนายทหารทั้ง 4 ก่อนเวลากำหนด ทั้งยังได้แต่งตั้ง พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามจึงเป็นนายทหาร “ชั้นผู้ใหญ่” คนเดียวที่เหลืออยู่ขณะนั้น⁷⁶

อย่างไรก็ตาม ในเกมปลด 4 ทหารเสือ และแต่งตั้งนายทหารบังคับบัญชากองทัพใหม่นี้ ก็ไม่ได้หมายความว่า นายทหารคณะราษฎรซึ่งมี พ.ท.หลวงพิบูลสงครามเป็นผู้นำ กับกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำนั้นจะไว้วางใจซึ่งกันและกัน ในส่วนนายทหารคณะราษฎรย่อมเห็นแล้วว่า “หากขึ้นปล่อยให้บ้านเมืองตกอยู่ในกำมือของคณะพระยามโนฯ ต่อไปแล้ว ชาวคณะราษฎร

⁷⁴ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ) (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513), หน้า 57.

⁷⁵ ประยูร ภมรมนตรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 33, หน้า 239.

⁷⁶ อ.พิบูลสงคราม, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 42, หน้า 169.

อาจจะได้รับความเดือดร้อนโดยถูก “ศอกกลับ” จากคณะพระยามโนฯ”⁷⁷ ขณะเดียวกัน “ก็ปรากฏว่า พ.อ.พระศรีสิทธิสงคราม ผู้ซึ่งพอขึ้นนั่งบัญชาการเป็นเจ้ากรมยุทธการทหารบกก็กำลังเตรียมการออกคำสั่งย้ายผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองฝ่ายทหารให้พ้นจากหน่วยกำลังไปทั้งสิ้น”⁷⁸ โดยหลวงพิบูลสงครามเล่าว่า หาก “ไม่รวบรัดจัดการยึดอำนาจโดยฉับพลันแล้ว จะถูกฆ่าตายหมด เพราะ พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงครามหักหลัง พอขึ้นมานั่งบัญชาการ ก็เตรียมออกคำสั่งย้ายผู้ก่อการฝ่ายทหารให้พ้นการบังคับบัญชากรมกองทหารไปทั้งสิ้น นอกจากเป็นแผนการที่จะระวังมิให้พระยาทรงฯ กลับเข้ามาอีก นอกจากนั้นกลับคิดทำลายผู้ก่อการฯ อีกด้วย ดีแต่ที่มี ร.อ.ขุนอนุมาน (คำนึ่ง อมาตยกุล) เอาสำเนาคำสั่งมาให้ดู...”⁷⁹ และนี่คือเหตุผลของการรวมกำลังอย่างรวดเร็วโดยมี พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นหัวหน้าฝ่ายทหารบก หรือเลขานุการฝ่ายทหารบก น.ท.หลวงศุภชลาศัย เป็นหัวหน้าฝ่ายทหารเรือ หรือเลขานุการฝ่ายทหารเรือ โดย พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการรัฐประหารล้มรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา ยังคงตระหนักดีว่า คนยังไม่ใช่ “ชั้นผู้ใหญ่” พอที่จะเข้าคุมกองทัพได้ จึงได้เชิญ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา มาเป็นผู้นำอีกครั้ง

จากหลักฐานที่พอมีอยู่ได้ชี้ว่า⁸⁰ การติดต่อระหว่าง พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม กับ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เพื่อให้มาเป็นผู้นำการรัฐประหารของนายทหารคณะราษฎรครั้งนี้ ได้กระทำผ่าน 2 บุคคล ได้แก่ พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุญนาค) บิดาของนายประจวบ บุญนาค ซึ่งเป็นสมาชิกคณะราษฎร พระยาสุรียานุวัตรจัดได้ว่าเป็นบุคคลที่มีแนวความคิดก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ เคยเป็นเสนาบดีในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 โดย พ.ศ. 2448-2449 เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และ พ.ศ. 2449-2450 เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แต่ก็ต้องกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง เป็นบุคคลที่เจ้านายไม่ชอบใจเป็นอย่างยิ่ง การที่พระยาสุรียานุวัตร ได้รับมอบ

⁷⁷ จำลอง อิศระรงค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 35, หน้า 169.

⁷⁸ อ.พิบูลสงคราม, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 42, หน้า 167.

⁷⁹ ประยูร ภมรมนตรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 39, หน้า 266-267. เน้นโดยผู้เขียน.

⁸⁰ จำลอง อิศระรงค์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 35, หน้า 169-172.

หน้าที่ในการทบทวน พ.อ.พระยาพหลฯ นั้นเพราะ “เป็นผู้มีความรักใคร่สนิทสนมกับพระยาพหลฯ เป็นอันมากขนาดพูดอะไรพูดกันได้ และพระยาพหลฯ มักมีความเชื่อถือเกรงอกเกรงใจอยู่ด้วย” หลังการรัฐประหาร พระยาสุรียานุวัตร ก็เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกคนหนึ่งที่ได้นำหน้ารัฐมนตรี และเป็นผู้มีบทบาทในการให้คำปรึกษาด้านเศรษฐกิจเกือบตลอดสมัยรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลฯ หากไม่ถึงแก่กรรมเสียก่อน บุคคลที่ร่วมไปกับพระยาสุรียานุวัตร คือ นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ คณะราษฎรสายทหารเรือ ซึ่ง “เคยรับใช้พระยาพหลฯ อยู่เนือง ๆ นับว่าพระยาพหลฯ รู้จักอุปนิสัยใจคอดีอยู่ ซึ่งเมื่อจะพูดจาความเมืองต่อกัน คงจะทำให้เป็นที่เชื่อถือได้” หลังการรัฐประหาร นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ย้ายการเป็นข้าราชการทหารเรือมาเป็นข้าราชการพลเรือน โดยได้ตำแหน่งเป็นเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และได้เป็นรัฐมนตรีตลอดสมัยรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลฯ ในระยะหลังมาหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้รับชื่อว่าเป็น หัวหน้าสายพลเรือนในการรัฐประหาร 20 มิถุนายนครั้งนี้ ขณะเดียวกัน พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ก็ได้เคลื่อนไหวติดต่อทบทวน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ให้ร่วมมือในการทำรัฐประหารครั้งนี้ด้วย แต่ก็ได้รับการปฏิเสธ⁸¹ และ พ.อ.พระยาพหลฯ เป็นผู้สั่งให้นายทหารคณะราษฎรในสังกัดกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ที่ควบคุมกำลังทหารราบและโรงเรียนนายร้อยทหารบกให้เตรียมพร้อมในที่ตั้งเพียงอย่างเดียว ซึ่งการที่นายทหารของกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ให้ความร่วมมือด้วยนั้น น่าจะเป็นเพราะได้เห็นแล้วว่า พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ก็ถูกพระยามโนปกรณนิติธาดา “หักหลัง” ในการปลดออกจากตำแหน่งกลางอากาศ และนายทหารกลุ่มนี้ก็ได้อัปเดตชื่อว่าเป็นคณะราษฎร ที่จะต้องถูก “เด็ดหัว” ด้วยเช่นกัน

โดยสรุป การรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นการกระทำของนายทหาร คณะราษฎรอีกครั้ง ก่อนหน้าจะครบปีของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพียง 4 วันนั้น เป็นผลรวมของ ปัจจัยปัญหาทางรัฐธรรมนูญ ที่การรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา หรือกลุ่มอนุรักษนิยมได้รุกทางการเมืองที่จะขจัดคณะราษฎรออกไป และก่อให้เกิดความกลัวในหมู่ คณะราษฎรส่วนมากว่าจะมีการฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และฟื้นฟูพระราชอำนาจของ

⁸¹ เสถียร คุณโสภณ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 40, หน้า 141.

พระมหากษัตริย์อีกครั้ง ในขณะที่เดียวกัน การชิงเข้าคุมกำลังกองทัพของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา ก็ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญของการทำรัฐประหารโดยนายทหารคณะราษฎรครั้งนี้ หรือโดยรวมแล้วกล่าวได้ว่า การรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ก็คือ การต่อสู้ระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่อันสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นั่นเอง

5.3 ผลและความสืบเนื่องบางประการ

ผลของการทำรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 กล่าวได้ว่า รัฐบาลนับจากนี้เป็นต้นมาเป็นรัฐบาลคณะราษฎรอย่างแท้จริง และเป็นจุดเริ่มต้นของการที่คณะราษฎรไม่ประนีประนอมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ในแบบ 1 ปีที่ผ่านมาอีกต่อไป กระทั่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องสละราชสมบัติในท้ายสุด สำหรับการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวนั้น แม้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่สภาพการณ์โดยทั่วไปนั้นก็ยังไม่ได้แตกต่างไปจากสภาพการณ์หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นั่นคือ ปัญหาการยอมรับรัฐบาลชุดใหม่จากภายในและภายนอกประเทศ ตลอดจนปัญหาคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นปัญหาที่รุนแรงที่รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาชุดเผด็จการได้ทิ้งไว้ให้ และกลุ่มผู้นำคณะราษฎรที่เหลืออยู่ทั้งหมดก็เป็น "ชั้นผู้น้อย" ดังนั้น กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งจึงได้รับเลือกจาก พ.อ.พระยาพหลฯ ให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่าง ๆ แทนที่กลุ่มอนุรักษนิยมของพระยามโนปกรณนิติธาดา

คณะรัฐมนตรีชุดใหม่จำนวน 14 คน (ไม่นับนายกรัฐมนตรี) ที่ได้รับแต่งตั้งเมื่อวันที่ 24 มิถุนายนนั้น เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 9 คน เป็นกลุ่มผู้นำคณะราษฎร 5 คน ในส่วนของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มีรัฐมนตรีเพียง 3 คนของรัฐบาลชุดก่อนที่ได้รับการแต่งตั้งอีก ได้แก่ เจ้าพระยาธรรมาศกดิ์มนตรี ยังคงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ นายพลเรือตรีพระยาปริชาลยุทธ ผู้บัญชาการทหารเรือเป็นรัฐมนตรี การคงอยู่ในตำแหน่งของรัฐมนตรีทั้ง 2 คนนี้ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีมาตั้งแต่รัฐบาลชั่วคราวชุดแรก กล่าวได้ว่าเป็นเพราะการวางตัวเป็นกลางในท่ามกลางความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอนุรักษนิยมกับคณะราษฎรตลอดมา อย่างไรก็ตาม หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง

บังคับบัญชาในกองทัพเรือ โดย พล.ร.ต.พระยาปริชาตยุทธถูกปลดย้ายไปรับราชการในกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม อีก 3 วันถัดมา พล.ร.ต.พระยาปริชาตยุทธ ก็ได้ลาออกจากการเป็นรัฐมนตรี โดยมี น.อ.พระยาวิชิตชลธี (ทองดี สุวรรณพฤกษ์) ผู้บัญชาการทหารเรือคนใหม่ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีแทน อีก 1 คนได้แก่ พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ ซึ่งเพิ่งได้เป็นรัฐมนตรีลอยในรัฐบาลเผด็จการชุดก่อน ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย การตั้งพระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์) ซึ่งมีเชื้อสายเจ้านายให้ว่าการกระทรวงมหาดไทยนั้น น่าจะเป็นเพราะเหตุผลด้านภาพพจน์ของรัฐบาลที่ต้องการสร้างความมั่นใจให้แก่คณะเจ้านายและกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคณะราษฎรว่าในการรักษาความสงบภายในของรัฐบาลชุดใหม่จะไม่มีการกลั่นแกล้งยึดเหนี่ยวข้อกล่าวหาหรือการจับกุมคุมขังโดยไม่มีความผิด ตลอดทั้งกระทรวงมหาดไทยจะต้องเป็นผู้จัดการควบคุมการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมที่กำลังมาถึงนั้น การเลือก “คนกลาง” มาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยย่อมช่วยให้คณะราษฎรรอดพ้นจากการถูกโจมตีว่าโง่งมการเลือกตั้งหรือใช้กลวิธีที่จะเอาแต่บุคคลที่คณะราษฎรสนับสนุนให้ชนะการเลือกตั้งและจากการเลือกตั้งที่เป็นจริง คณะราษฎรก็สามารถหลุดพ้นจากข้อโจมตีดังกล่าวได้⁸²

สำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีก 6 คนนั้น ได้แก่ พล.ต.พระยาประเสริฐสงคราม ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ซึ่งเพิ่งถูกปลดออกจากประจำการเป็นนายทหารกองหนุน ในวันที่ 24 มิถุนายนเดี๋ยวนั้น ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ อดีตนายกลสมาคมคณะราษฎรและเป็นผู้สนับสนุนคณะราษฎรมาตลอด ซึ่งถูกพระยามโนปกรณนิติธาดา ล้างย้ายลดตำแหน่งจากการเป็นอธิบดีศาลพระอาญาและอธิบดีศาลคดีต่างประเทศไปเป็นเพียงผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์เมื่อวันที่ 3 ของการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีทำการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และในวันที่ 1 กันยายนถัดมาก็ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ กล่าวได้ว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

⁸² ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, “การเมืองไทยในระบบสภาผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ. 2476,” *ศิลปวัฒนธรรม* 9:9 (กรกฎาคม 2531) : 71-74.

ที่ได้รับความไว้วางใจจาก พ.อ.พระยาพหลาอย่างมาก โดยในระหว่างที่ พ.อ.พระยาพหลา ไปราชการหรือลาพักราชการ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์จะได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้รักษาราชการแทนตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พระยาสุริยานุวัตร ซึ่งเป็นผู้มีส่วนข้องเกี่ยวกับการรัฐประหารของคณะราษฎรที่ผ่านมาได้เป็นรัฐมนตรีลอย พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพล ผู้บังคับทหารราบ แม้จะไม่ได้เป็นสมาชิกคณะราษฎร แต่ก็เป็นผู้ใกล้ชิดคณะราษฎรในสังกัด พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ได้เป็นรัฐมนตรีลอยการแต่งตั้ง พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพลให้มีตำแหน่งทางการเมืองนั้น ในด้านหนึ่งน่าจะอยู่ในฐานะนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ซึ่งไม่มีผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้มีตำแหน่งทางการเมืองแต่ในอีกด้านหนึ่งกล่าวได้ว่า พ.อ.พระยาพหลา พยายามประสานความสามัคคีกับทหารกลุ่มของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ขณะเดียวกันก็ใช้ทหารกลุ่มนี้คานกำลังอำนาจกับทหารกลุ่ม พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ผู้นำนายทหารชั้นผู้น้อยที่กำลังเติบโตทางกำลังอำนาจอย่างรวดเร็ว

ที่น่าสนใจยิ่งก็คือ การกลับมาของอดีต 2 เสนาบดีในปลายสมัยระบอบเก่า คือ พระยาโกมารกุลมนตรี (ชิน โกมารกุล ณ นคร, 2434-2504) อดีตเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติระหว่าง พ.ศ. 2472-2475 แต่ต้องกราบบังคมทูลลาออกเนื่องจากขัดแย้งกับคณะเจ้านายในแนวทางแก ไขปัญหาการเงินการคลังของรัฐบาล ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ (เปลี่ยนชื่อจากกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ) และเจ้าพระยาศรัทธาภิบาล (จิตร ณ สงขลา) อดีตเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมระหว่าง พ.ศ. 2471 ถึงวันปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เป็นพี่ชายของพระยามานวราชเสวีอดีตรัฐมนตรีชุดก่อน และเป็นเพื่อนเรียนที่อังกฤษรุ่นเดียวกันกับพระยามโนปกรณนิติธาดา ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพระคลัง การแต่งตั้งให้สองอดีตเสนาบดีระบอบเก่ามาดูแลกระทรวงด้านเศรษฐกิจและการคลังนั้น เป็นการเลือกตัวบุคคลเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศที่จะยืนยันในหลักนโยบายที่รัฐบาลได้แถลงขอความไว้วางใจต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 26 มิถุนายนว่า “รัฐบาลจะกำจัดลัทธิคอมมิวนิสต์

โดยเคร่งครัด”⁸³ และ “รัฐบาลนี้ตั้งใจจะรักษาอัตราแลกเปลี่ยน ซึ่งใช้อยู่ ณ บัดนี้” โดย “ความประสงค์ก็จะให้พวกพ่อค้าและนายธนาคารเชื่อว่ารัฐบาลนี้ไม่เปลี่ยนกลับหน้าเป็นหลัง”⁸⁴ กล่าวโดยรวมก็คือ นโยบายที่สิ้นและกระชับของรัฐบาล และการคัดเลือกตัวบุคคลหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เข้ามาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระทรวงเศรษฐกิจและกระทรวงการคลัง ซึ่งเป็นกระทรวงที่สัมพันธ์กับประเด็นปัญหาทางการเมืองในช่วงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเช่นนี้ นั้น วางอยู่บนหลักการที่ว่า “อย่าให้คนสะทกสะท้านต้องให้คนเชื่อถือ”⁸⁵ และ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ก็ได้ดำเนินวิธีการสร้างความมั่นใจของคนทั่วไปต่อรัฐบาลใหม่ โดยการประสานความร่วมมือกับฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และเป็นปัญญาชนของประเทศ แต่ไม่เป็นฝ่ายนิยมเจ้าหรือกลุ่มอนุรักษนิยม โดยเชิญเข้าวังปารุสกวัน ที่ทำการของคณะรัฐประหาร ตั้งแต่วันแรกของการรัฐประหาร เพื่อปรึกษาแนวทางดำเนินงานของประเทศ เช่น พระยาสุรียานุวัตร ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ และหลวงวิจิตรวาทการ

ข้อที่น่าสังเกตคือ ในประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี ไม่ปรากฏว่าได้แต่งตั้งให้ใครมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ แต่ต่อมา พระยาอภิบาลราชไมตรี ปลัดทูลฉลองกระทรวงนี้ ได้รับแต่งตั้งให้ทำการแทนรัฐมนตรีว่าการ และได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในท้ายสุดเมื่อวันที่ 1 กันยายน ดังนั้น ในช่วงแรกของการตั้งคณะรัฐมนตรีน่าจะคาดการณ์ได้ว่า พ.อ.พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรี เป็นผู้ดูแลกระทรวงการต่างประเทศด้วยตัวเอง กระทั่งผ่านปัญหาการรับรองรัฐบาลชุดใหม่จากต่างประเทศแล้ว ปัญหาการรับรองรัฐบาลชุดใหม่หลังการรัฐประหารครั้งนี้

⁸³ พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ที่ออกเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2476 นั้น ต่อมาได้ให้มีการแก้ไขคำว่า “คอมมิวนิสต์” ทุกจุดในพระราชบัญญัติแก้ไขเป็น “คอมมิวนิสต์”.

⁸⁴ ร.ง.ส. ครั้งที่ 3/2476 (วิลาวัณย์), 26 มิถุนายน 2476.

⁸⁵ เพิ่งอ้าง. เป็นคำชี้แจงของ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ซึ่งหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายนนี้ พระองค์ก็มีบทบาทสูงเด่นในการเป็นที่ปรึกษาของ พ.อ.พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรี และบ่อยครั้งก็เป็นผู้ชี้แจงปัญหาต่างๆ แทนนายกรัฐมนตรีในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร แม้ว่าพระองค์ได้มีข้อจำกัดในการเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมืองในฐานะที่เป็น “เจ้า” ตามมาตรา 11 แห่งรัฐธรรมนูญก็ตาม.

กล่าวได้ว่าแตกต่างออกไปจากเมื่อครั้งปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพราะครั้งนั้นเป็นการเปลี่ยนระบอบการปกครอง แต่ครั้งนี้เป็นเพียงการเปลี่ยนคณะรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ความซับซ้อนของปัญหาการรับรองรัฐบาลครั้งนี้มีความสัมพันธ์กับปัญหาคอมมิวนิสต์อย่างแนบแน่น ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาหลักที่รัฐบาล พ.อ.พระยาพหลฯ จะต้องแก้ไข อันเป็นผลจากหนังสือพิมพ์เครือสยามปริเปรสของกลุ่มนิยมเจ้าได้สร้างภาพว่า พ.อ.พระยาพหลฯ และคณะรัฐประหารมีแนวโน้มเป็นคอมมิวนิสต์หรือนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นการวิพากษ์วิจารณ์จากบทสัมภาษณ์ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ฉบับลงวันที่ 19 มิถุนายน โดย พ.อ.พระยาพหลฯ กล่าวถึงหลวงประดิษฐมนูธรรมว่า เป็นแขนขาของคนที่ขาดไป และยืนยันว่าหลวงประดิษฐมนูธรรม ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ ทั้งอยากให้เรื่องนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดเจน⁸⁶ หรือกรณีหนังสือพิมพ์หลักเมืองพาดหัวข่าวหลังการรัฐประหารว่า "หลวงประดิษฐฯ จะกลับมาร่วมมือ (กับรัฐบาลชุดใหม่) อีก" โดยในข่าวกล่าวว่าได้รับการยืนยันมาจากหลายแหล่ง แต่ก็ยังไม่รับรองข่าวนี้ และหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ วารศัพท์ประกาศตัวว่าเห็นด้วยกับ "นโยบายแอนตี้คอมมิวนิสต์" ของพระยามโนปกรณนิติธาดา และได้ตั้งข้อสงสัยว่า "การปิดสภาที่แล้วก็เปิ่นเชิงเพราะสภาเป็นคอมมิวนิสต์ แต่เมื่อเปิดอีกจะนี้จะเปิ่นไฉน?"⁸⁷ อย่างไรก็ตาม เมื่อ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เรียกหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์เข้าพบเพื่อชี้แจงถึงข้อคำหนิของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ที่ทำให้เข้าใจว่า พ.อ.พระยาพหลฯ เอนเอียงไปทางคอมมิวนิสต์นั้น คำชี้แจงของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ก็ได้เป็นหลักฐานนโยบายที่ว่า "รัฐบาลจะกำจัดลัทธิคอมมิวนิสต์โดยเคร่งครัด" และแจ้งไปยังทูตและกงสุลต่างประเทศว่า รัฐบาลชุดใหม่ไม่มีแนวโน้มหรือเจตนาที่จะเป็นคอมมิวนิสต์ แต่จะใช้ นโยบายในการประสานความร่วมมือทางด้านธุรกิจการค้า ตลอดจนปกป้องผลประโยชน์ของคนทั่วไป⁸⁸ คำชี้แจงดังกล่าวของ พ.อ.พระยาพหลฯ มีความว่า

⁸⁶ รัตนา เมฆนันทไพสิฐ, "การเมืองกับกฎหมายการพิมพ์ (พ.ศ. 2453-2847)," (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 182.

⁸⁷ กขช., สร.0201.16/45, หลักเมือง 21 มิถุนายน 2476. และ กรุงเทพฯ วารศัพท์ 23 มิถุนายน 2476.

⁸⁸ กขช., สร.0201.16/26, "Note Verbale." ลง 22 June 1933.

ข้าพเจ้าขอรับรองด้วยเกียรติยศของข้าพเจ้า...ว่าคราวใดที่ข้าพเจ้ามีอินฟลูเอนส์ อยู่ในวงราชการ จะไม่มีคน 1 คนใดภายในวงรัฐบาลเป็นคอมมิวนิสต์เลย... ถ้าจะมีการเชิญตัวหลวงประดิษฐา กลับคืนมาแล้ว ก็จะต้องมีการชำระกัน อย่างขาวสะอาดเสียก่อน จนประจักษ์แจ้งว่าหลวงประดิษฐา ไม่ใช่ คอมมิวนิสต์แล้วจึงจะให้กลับมาได้⁸⁹

จากหลักฐานกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษได้แสดงให้เห็นว่าในช่วงต้นเดือนกรกฎาคมนั้น ปัญหา การรับรองรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้คลี่คลายลงไปแล้ว โดยนายเซอร์ซิล โดร์เมอร์ อัครราชทูตอังกฤษประจำสยามได้ส่งหนังสือไปยังกระทรวงการต่างประเทศของตน ลงวันที่ 1 กรกฎาคม โดยแนะนำว่า เป็นโอกาสอันดีที่จะรับรองรัฐบาลชุดใหม่ของสยาม⁹⁰

อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้นำระบอบใหม่มิยังคงระแวงระวังการแทรกแซงโดยกองกำลังของ ต่างชาติอยู่ตลอดเวลา ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อหนังสือพิมพ์ศรีกรุงได้ลงข่าวในฉบับวันที่ 21 มิถุนายนว่า พระยาศรีวิสารวาจา และนายประยูร ภมรมนตรี อดีตรัฐมนตรี "ได้ทำการจับจ้านบางอย่างนัยว่า เกี่ยวไปทางสถานทูต..." ก็มีผลให้พระยาศรีวิสารวาจาต้องรีบทำจดหมายด้วยลายมือถึง พ.อ.พระยา พหลพลพยุหเสนา ในวันเดียวกันนั้นเพื่อชี้แจงว่า ข่าวดังกล่าวไม่เป็นความจริงทั้งยังได้แจกแจงถึง การพบปะกับบุคคลต่าง ๆ เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน แต่ "ไม่ได้พบปะกับฝรั่งสักคนเดียว ส่วนทูตก็ไม่ได้ ไปหาเขาและเขาก็ไม่ได้มาหาผม"⁹¹ จดหมายฉบับนี้แปลความได้ว่า กลุ่มผู้นำระบอบใหม่อ่อนไหว กับข่าวในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระยาศรีวิสารวาจาเองย่อมต้องรู้สึกว่

⁸⁹ อ้างใน รัตนา เมฆนันท์ไพศรี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 86, หน้า 183.

⁹⁰ F.O. 371/17175, Cecil Dormer to Sir John Simon. 1 July 1933.

⁹¹ กขช., สร.0201.16/24, จดหมายพระยาศรีวิสารวาจาถึงนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ลงวันที่ 21 มิถุนายน 2476.

ประเด็นนี้เป็นปัญหาที่รุนแรงในฐานะที่ตนเองเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศมาตลอดในช่วง 1 ปีแรกหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ กระทั่งในจดหมายพระยาศรีวิสารวาจาได้เสนอว่า “เมื่อมีข่าวอย่างนี้ไม่เปนมงคลสำหรับตัวผม ผมกับเจ้าคุณมโน จึงใคร่จะไปอยู่หัวเมืองไกลๆ ลักพักหนึ่ง...เจ้าคุณ (พหลฯ) จะให้ผมกับเจ้าคุณมโนไปทางทิศใดได้ทั้งนั้น” ซึ่ง พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ก็อนุมัติให้ “จะไปเมื่อใดและที่ไหน ผมไม่มีความขัดข้องเลย แล้วแต่ความสะดวก”⁹²

ประเด็นหนึ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนในความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับประเทศญี่ปุ่น มหาอำนาจชาวตะวันออกในการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ครั้งนี้คือ กลุ่มผู้นำระบอบใหม่หรือคณะราษฎรใช้การติดต่อและการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศญี่ปุ่นในการเป็นเกราะป้องกันการแทรกแซงโดยกำลังจากต่างชาติ หรือใช้ญี่ปุ่นถ่วงดุลย์อำนาจกับอังกฤษและฝรั่งเศส สยามได้สร้างความสัมพันธ์อันดีอย่างไม่เคยมีมาก่อนกับประเทศญี่ปุ่น ในกรณีการงดออกเสียงประเทศเดียวกรณีมติให้ประณามการรุกรานแมนจูเรียของญี่ปุ่นในที่ประชุมสันนิบาตชาติเมื่อวันศุกร์ที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๕ กระทั่งได้เกิดข่าวลือในหนังสือพิมพ์ต่างประเทศว่า รัฐบาลสยาม “ดำเนินการเป็นตัวแทนของญี่ปุ่นในการซื้ออาวุธยุทธภัณฑ์หรือช่วยเหลือญี่ปุ่นอยู่อย่างหนึ่งอย่างใด” ทำให้กระทรวงการต่างประเทศสยามต้องออกคำแถลงการณ์ปฏิเสธว่า “เปนข่าวไม่มีมูลเลย”⁹³ แม้ว่ารัฐบาลจะได้ให้เหตุผลถึงการงดออกเสียงครั้งนี้ว่า เป็นการ “วางตนเป็นกลาง” แต่หนังสือพิมพ์ภายในประเทศก็ได้ตั้งข้อสงสัยว่า เหตุใดรัฐบาลจึงไม่เลือกทางเดินแบบประเทศเล็ก ๆ อีก 13 ประเทศ คือ ไม่เข้าร่วมประชุม และจะไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างอื่นใดกับประเทศอื่น ๆ หรือจากข้อสงสัยเหล่านี้ พระยาอภิบาลราชไมตรี ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศได้ตอบข้อสงสัยด้วยความมั่นใจในฐานะการเป็นชาติเอกราชครั้งแรกว่า “ในเมื่อเรามีสิทธิที่จะออกเสียงลงมติหรือมีออกเสียงลงมติก็ได้

⁹² กจช., ลร.0201.16/24, จดหมาย พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ถึงพระยาศรีวิสารวาจา ลงวันที่ 23 มิถุนายน ๒๔๗๕.

⁹³ “คำแถลงการณ์กระทรวงการต่างประเทศ,” ลงวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕, ประชาชาติ 3 มีนาคม ๒๔๗๕.

เราย่อมมีความพอใจที่จะเลือกทำสถานใดสถานหนึ่งก็ได้ แต่ความรู้สึกทั่ว ๆ ไปนั้นจะเป็นอย่างไรรู้ก็ตาม เห็นว่าไม่น่า Care”⁹⁴

อย่างไรก็ตามสำหรับญี่ปุ่นแล้ว บทบาทของสยามเป็นที่น่าชื่นชมและ “ขอบใจสยาม ที่มองเห็นอกญี่ปุ่น” โดยคณะกรรมการแผนกต่างประเทศในรัฐสภาญี่ปุ่นได้ลงมติขอบใจสยาม และ ต่อมาหัวหน้าคณะเกียกไก “แสดงความขอบใจและสรรเสริญสยาม”⁹⁵ ตลอดทั้งวิทยุแรงไกลของญี่ปุ่น ได้รายงานข่าวว่า “การที่สยามซึ่งเป็นประเทศเอกราชเล็ก ๆ ในเอเชียปฏิบัติไปดังนี้เป็นการแสดง มิตรภาพอันดีต่อญี่ปุ่น ข้าราชการและประชาชนทั่วไปพากันแสดงความยินดีมากที่มาระลึกว่าประเทศ ฝ่ายบูรพทิศด้วยกันเท่านั้น ที่จะเห็นอกเห็นใจญี่ปุ่นว่าอยู่ในฐานะอันชอบธรรมแล้ว”⁹⁶ แต่ที่เป็น ประโยชน์สำหรับรัฐบาลสยามที่สุด เป็นคำสัมภาษณ์ของนายมัตสึโอกะผู้แทนญี่ปุ่นที่เจนีวาว่า “ถ้า ชาวยุโรปพยายามจะยึดสยาม เราจะไม่ยอมให้ทำเช่นนั้นเลย ถ้าจำเป็นเราก็จะรบเพื่อสยาม”⁹⁷ ความรู้สึกที่ดีของญี่ปุ่นต่อสยาม เป็นสิ่งที่ผู้นำคณะราษฎรได้นำมาใช้อย่างถูกจังหวะ โดยในเช้า วันแรกของการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ฝ่ายคณะราษฎรได้เชื้อเชิญยาตาเบะ (Yatabe Yasukishi) อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำสยามเข้าพบเป็นการลับ ด้วย “หวังที่จะได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจาก ญี่ปุ่น ซึ่งทางฝ่ายญี่ปุ่นก็ได้แสดงความเห็นใจ และแจ้งว่ายินดีจะให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนและ วิชาการต่าง ๆ และก็หวังอย่างยิ่งว่า ไทยจะได้หลุดพ้นจากอิทธิพลของประเทศตะวันตก และหันมา ร่วมมือกับญี่ปุ่นโดยใกล้ชิดยิ่งขึ้น”⁹⁸ นอกจากนั้นก่อนหน้าที่ยาตาเบะต้องเดินทางกลับญี่ปุ่นในวาระ เปลี่ยนตัวอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำสยามก็ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ไทยว่า ยาตาเบะได้รับเชิญเข้า

⁹⁴ ประชาชาติ 2 มีนาคม 2475.

⁹⁵ ประชาชาติ 27 กุมภาพันธ์ 2475. และ 11 มีนาคม 2475.

⁹⁶ ประชาชาติ 11 มีนาคม 2475.

⁹⁷ ประชาชาติ 29 มีนาคม 2475.

⁹⁸ ทวี อีระวงศ์เสรี, สัมพันธภาพทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2524),

วังปารุสกวัน และได้ยืนยันว่า ญี่ปุ่นจะช่วยหยุดการแทรกแซงจากต่างประเทศ⁹⁹ อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเกิดสถานการณ์ที่ต้องใช้กำลังทหารต่อต้านการแทรกแซงจากต่างประเทศ ก็เป็นการยากยิ่งที่จะเชื่อได้ว่า กลุ่มผู้นำระบอบใหม่จะรู้สึกพึงพอใจที่ญี่ปุ่นจะส่งกำลังทหารเข้ามาเพื่อช่วยเหลือ เพราะนั่นเท่ากับว่า สยามเพียงแต่หลุดพ้นจากอิทธิพลของประเทศอังกฤษโดยมีประเทศญี่ปุ่นเข้าแทนที่เท่านั้น ปัญหาเอกราชสมบูรณ์ที่กลุ่มผู้นำระบอบใหม่ต้องการแก้ไขก็ยังคงเป็นปัญหาต่อไป หากทว่า ภาพลักษณ์ของความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศญี่ปุ่นในช่วง 4 เดือนที่ผ่านมา มีคุณประโยชน์ในการช่วยลดทอนท่าทีที่กตัญญูอย่างแข็งกร้าวของอังกฤษและฝรั่งเศสต่อรัฐบาลสยามใหม่

สำหรับกลุ่มผู้นำคณะราษฎรที่ได้เป็นรัฐมนตรีลอย 5 คนนั้น ในส่วนของสายทหารบกทหารเรือ ได้แก่ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม น.ท.หลวงศุภชลาศัย และ น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย ซึ่งต่างก็เป็นรัฐมนตรีลอยในรัฐบาลชุดก่อนมาแล้ว ซึ่งทั้ง 3 ต่างก็เป็นผู้นำนายทหารชั้นผู้น้อยของคณะราษฎร แต่ในขณะนี้นักลับเริ่มอยู่ในฐานะนายทหาร “ชั้นผู้ใหญ่” เพราะหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน นอกจาก พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาแล้ว บทบาททางทหารและทางการเมืองของ 3 นายทหารชั้นผู้ใหญ่คณะราษฎรถดถอยลงอย่างมาก การปรับเปลี่ยนตำแหน่งบังคับบัญชาในกองทัพบกเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ขณะที่ พ.อ.พระยาพหลฯ ได้กลับเข้าเป็นนายทหารประจำการ (เป็นผลจากใบลาออกเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน) โดยได้เป็นผู้บัญชาการทหารบกตามเดิม แต่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ไม่ได้รับให้กลับเข้าเป็นนายทหารประจำการ ตำแหน่งเดิมของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ได้เข้าแทนที่โดย พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ที่เลื่อนจากตำแหน่ง รองผู้บังคับทหารปืนใหญ่ และผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ ตำแหน่งเดียว ส่วนตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก พ.อ.พระยาอภัยสงครามก็ย้ายจากตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายธุรการมาดำรงตำแหน่งนี้แทน พ.อ.พระยาทรงสุรเดชไม่ได้รับการบรรจุให้เป็นนายทหารประจำการ จนกระทั่งเมื่อวันที่ 22 กันยายน โดยให้เข้าเป็นนายทหารประจำการ

⁹⁹ ศรีกรุง 9 สิงหาคม 2476. อ้างใน F.O.371/17175, Mr. Bailey to Sir John Simon, ลง 11 August 1933.

กรมยุทธการทหารบก เพื่อที่จะไปดูงานทางทหารในทวีปยุโรปตอนปลายเดือนเดียวกันนั้น แต่ก็ต้องลาออกจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นตำแหน่งทางการเมืองตำแหน่งเดียวที่มีอยู่สำหรับ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งเป็นนายทหารคนสนิทและเป็นผู้ช่วยที่ใกล้ชิด พ.อ.พระยาทรงสุรเดชมาตลอด แม้จะไม่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายทหารประจำการในวันที่ 24 มิถุนายน พร้อมกับแต่งตั้งนายทหารคนอื่นๆ แต่ในกลางเดือนถัดมาก็ได้มีคำสั่งแต่งตั้งย้อนหลังให้ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ คงเป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกต่อไปตามเดิม¹⁰⁰ แต่ก็ถูกย้ายไปเป็นนายทหารประจำกรมยุทธศึกษาทหารบกในวันเดียวกันกับที่บรรจ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เข้าประจำการ และได้ลาออกจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า พ.อ.พระยาทรงสุรเดชจะไม่ได้มีตำแหน่งหน้าที่ทางทหารและทางการเมือง แต่ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ยังคงมีอิทธิพลทางทหารอย่างมากยิ่ง นั้นเพราะนายทหารในสังกัดกลุ่มของเขายังคงคุมกำลังรบในกองทัพบก ซึ่งการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ไม่มีผลกระทบต่อการคุมกำลังรบของนายทหารชั้นผู้น้อย ดังนั้นจึงได้มีความพยายามที่จะติดต่อกับชกชนให้ พ.อ.พระยาทรงสุรเดชกลับเข้ารับราชการทหารและมีตำแหน่งทางการเมืองอีก “แต่พระยาทรงสุรเดชต้องการตำแหน่งในการบังคับบัญชาทหารจึงไม่สามารถจะตกลงกันได้”¹⁰¹ และ “ท่านไม่สามารถจะปฏิบัติได้ เพราะตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการนั้น ไม่เหมาะสมกับคุณความสามารถและความรู้หลักของท่านที่ได้ร่ำเรียนมา”¹⁰² หรือในระยะหลังมาก็ได้มีความพยายาม “ขอร้องให้ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เข้ารับราชการเป็นรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาล โดยวิงวอนขอร้องให้รับเป็นรัฐมนตรีกระทรวงใด ๆ ก็ได้ ตามแต่จะเลือก ยกเว้น ตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวกับการควบคุมกำลังทหาร” ซึ่งการ

¹⁰⁰ “ประกาศเรื่องตั้งนายทหารเข้าประจำการ,” ลงนามในคำสั่งวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2476. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 (23 กรกฎาคม 2476) : 1101.

¹⁰¹ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 44, หน้า 239.

¹⁰² สำนวน กาญจนลิขิต, พล.ส.เจ้าคุณทรงสุรเดช (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประมวลสาส์นสยาม, ม.ป.ป.), หน้า 74.

ข้อร้องเหล่านี้ ทำให้นายทหารกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดชเห็นว่า “เป็นการผูกมัดเหยียดหยามมากกว่าที่จะเป็นความหวังดี”¹⁰³ สิ่งก็ตามมาก็คือ ได้เกิดความขัดแย้งตลอดสมัยรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลฯ ระหว่างกลุ่มนายทหารของ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กับกลุ่มของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ด้วยนายทหารกลุ่มแรกมี “ความปรารถนาที่จะให้พระยาทรงฯ กลับเข้ารับราชการในหน้าที่เดิมอีก คือ ตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบกที่หลวงพิบูลฯเป็นอยู่”¹⁰⁴ ซึ่งเป็นการยากที่จะเป็นไปได้ จากความขัดแย้งดังกล่าว จึงทำให้นายทหารของกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิกฤติการณ์หรือเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกรณีการประชุมกันที่บ้าน พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ก่อนหน้าที่จะเกิดกบฏบวรเดช 3-4 วัน เพื่อ “ปรึกษากันถึงข้อยุ่งยากที่มีผู้จะล้มรัฐบาล” หรือกรณีนายพุ่ม ทับสายทอง ลอบยิงหลวงพิบูลสงครามที่ห้องสนามหลวง เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2477 หรือก่อนหน้านั้นสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพียง 10 วัน และในท้ายสุด นายทหารกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ก็ถูกขจัดออกไปจากบทบาททางทหารและทางการเมืองในกรณีคึกกฏ พ.ศ. 2482 สำหรับ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ จะได้รับแต่งตั้งให้เข้ารับราชการโดยย้ายจากตำแหน่งผู้บังคับทหารปืนใหญ่ไปเป็นปลัดพลเรือนกระทรวงกลาโหม แต่ก็เป็นการย้ายที่ทำให้หมดบทบาททางทหารนับแต่นั้นมา เพราะเป็นการย้ายจากตำแหน่งควบคุมกำลังรบมาเป็นตำแหน่งฝ่ายธุรการและไม่ได้เป็นรัฐมนตรีจนกระทั่งอีก 2 ปีกว่าถัดมา

การเปลี่ยนแปลงตำแหน่งบังคับบัญชาในระดับสูงในกองทัพเรือมีเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2476 โดย พล.ร.ต.พระยาปริยชาลยุทธ ผู้บัญชาการทหารเรือ ถูกย้ายไปรับราชการกระทรวงมหาดไทย ให้ น.อ.พระยาวิชิตชลธี เสนาธิการทหารเรือย้ายมาเป็นผู้บัญชาการทหารเรือแทน ในส่วนของผู้นำคณะราษฎรสายทหารเรื่อนั้น การรัฐประหาร 20 มิถุนายน ได้ทำให้ฐานะความเป็นผู้นำสายทหารเรือของ น.ท.หลวงศุภชลาศัย ลุงเด่นกว่า น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย และจากปัญหาของ พล.ร.ต.พระยาราชวังสัน พี่ชายและอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมที่อยู่ในกลุ่มอนุรักษนิยมของพระยา

¹⁰³ เพิ่งอ้าง, หน้า 105.

¹⁰⁴ เสถียร ศกุนโลภณ, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 10, หน้า 215.

มโนปรัภณณิตินาตา ทำให้ น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย “ขอให้ส่งเจ้าคุณราชา (วังสัน) ไปเป็นทูตเสีย และท่านก็ยอมยกการเป็นหัวหน้าพวกก่อการให้หลวงศุภชลาศัยดำเนินงานต่อไป”¹⁰⁵ ซึ่งทำให้ น.ท.หลวงศุภชลาศัย ได้ย้ายจากตำแหน่งผู้บังคับการกองเรือปืนมาเป็นรองผู้บัญชาการทหารเรือ ส่วน น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย ได้ย้ายจากตำแหน่งผู้ช่วยเสนาธิการทหารเรือและผู้อำนวยการโรงเรียนนายเรือมาเป็นเสนาธิการทหารเรือ อย่างไรก็ตาม ในอีกครั้งปีถัดมา สภาพการณ์ภายในกองทัพเรือได้แสดงให้เห็นว่า น.ท.หลวงศุภชลาศัย ไม่ได้เป็นที่นิยมในหมู่หน่วยทหารเรือ ตลอดทั้งไม่มีพรรคพวกเป็นฐานกำลังสนับสนุนของตนเอง ดังนั้น น.ท.หลวงศุภชลาศัยจึงถูกบีบบังคับจาก นายทหารเรือให้ย้ายไปรับราชการยังกระทรวงพลเรือน “ซึ่งคณะนายทหารเรือได้ร้องขอต่อรัฐบาล ให้ย้ายข้าพเจ้าไปรับราชการในกระทรวงอื่น ซึ่งไม่เกี่ยวกับวงการทหารเรือ... ฉะนั้นการส่งย้าย ข้าพเจ้าไปครั้งนี้ ย่อมจะเป็นการแสดงให้เห็นเป็นว่า “เลือกไล่ให้ไป” หาได้ย้ายไปด้วยดีอย่างเช่น ปกติ...”¹⁰⁶ ซึ่ง น.ท.หลวงศุภชลาศัยก็ได้ไปเป็นอธิบดีกรมพลศึกษา นับแต่นั้นมา ทำให้ น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย ได้กลับมาเป็นผู้นำคณะราษฎรสายทหารเรืออีกครั้งหนึ่ง และได้ขึ้นเป็นผู้รักษาราชการ ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ ตั้งแต่วันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2476 และอยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรืออย่างยาวนานถึง 18 ปี

อย่างไรก็ตาม หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน สิ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาททางการเมือง และการทหารเพิ่มมากขึ้นของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และ น.ท.หลวงศุภชลาศัย ก็คือ กรณีการส่ง จดหมายเตือนไปยังเจ้านายบางพระองค์และกลุ่มนิยมเจ้าบางคนเมื่อกลางเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2476 ได้แก่ นายพลเอกพระองค์เจ้าบรมเดช กฤดากร อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พล.ต.ท. พระยาอธิกรณ์ประกาศ อดีตอธิบดีกรมตำรวจ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ จักรพันธ์ อดีตสมุห

¹⁰⁵ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ) (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513), หน้า 57.

¹⁰⁶ กษ., สร.0201.8/32, จดหมายหลวงศุภชลาศัย เรียน หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2476.

เทศบาลมณฑลพายัพ พล.ต.ม.จ.ฉัตรมงคล โสณกุล อดีตจเรทหารบก พล.ต.ต.ม.จ.วงศ์นิรชร เทวกุล อดีตเจ้ากรมตำรวจภูบาล และ น.อ.พระยาศราภัยพิพัฒน์ อดีตเจ้ากรมเสมียนตรา ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้จัดการบริษัทสยามปริเปรส สารของคำเตือนในจดหมายได้ระบุว่าคนกลุ่มนี้ “ได้มีการประชุมและคิดอยู่เสมอในอันที่จะทำให้เกิดความไม่สงบแก่บ้านเมือง และทำให้รัฐบาลเป็นกังวล ซึ่งเป็นเหตุให้การบริหารราชการบ้านเมืองไม่ก้าวหน้าไปเท่าที่ควรจะเป็น ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้รับผิดชอบรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง จึงขอเตือนให้ท่านสงบจิตต์เสีย หากท่านยังซนจุ่นจ้านอยู่อีก คณะกิตกลงจะกระทำการอย่างรุนแรง และจะถือเอาความสงบของบ้านเมืองท่านนั้นเป็นกฎหมายอันสูงสุดในการกระทำแก่ท่าน ที่กล่าวมานี้มิใช่เป็นการขู่เข็ญแต่เป็นการเตือนมาด้วยความหวังดี”¹⁰⁷ จดหมายเตือนของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และ น.ท.หลวงศุภชลาศัย แม้ว่าจะได้กระทำไปในฐานะผู้รักษาความสงบเรียบร้อยแก่รัฐบาลคณะราษฎร แต่ก็เป็นการเตือนที่สร้างความหงุดหงิดให้แก่ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี โดยเฉพาะการเตือนเจ้านาย ซึ่ง พ.อ.พระยาพลพล ค่อนข้างที่อยากจะให้มีการประนีประนอมกันระหว่างคณะเจ้านายกับคณะราษฎรเพื่อที่จะไม่ให้เกิดสภาพ “ลบหลู่พระเกียรติของเจ้านาย” พ.อ.พระยาพลพล ได้มีบันทึกลายมือเพื่อให้ทำหนังสือชี้แจงไปยังราชเลขาการในพระองค์ว่า การที่นายทหารทั้ง 2 ได้ออกจดหมายเตือนก็ด้วย “ความประสงค์ก็เพื่อจะตักเตือนและให้ออกาสชี้แจงความจริงเท่านั้น ทั้งนี้ด้วยความตั้งใจจะดำเนินการโดยไม่ประหัตประหาร แต่อาการแห่งการที่ได้กระทำไปนั้น อาจเป็นที่เข้าใจผิดได้ หม่อมฉันจึงมีความเสียใจ” แต่ในบันทึกลายมือของ พ.อ.พระยาพลพล ได้ชี้ชัดลงไปว่า “เรื่องนี้หลวงพิบูลและหลวงศุภฯ มีเดือนเป็นส่วนตัว หาได้เกี่ยวในวงราชการไม่ ฉะนั้นจะให้รัฐบาลเข้าไปพัวพันด้วย ดูเป็นการไม่เหมาะ”¹⁰⁸ บทบาทของ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามได้เพิ่มมากขึ้นในฐานะผู้ปกป้องระบอบใหม่ หลังจากการปราบกบฏบวรเดชจนราบคาบในตำแหน่งผู้บังคับกองกำลังผสม กระทั่งได้ขึ้นมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง

¹⁰⁷ กจข., ลร.0201.8/16, สำเนาจดหมายหลวงพิบูลสงครามและหลวงศุภชลาศัย เรียน พระยาศราภัยพิพัฒน์ ลงวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2476.

¹⁰⁸ กจข., ลร.0201.8/38, หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล.

กลางโหมตอนกลางปี พ.ศ. 2477 ขณะที่ตำแหน่งทางทหาร พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นรองแต่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาในตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบก

ส่วนผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนที่เคยมีบทบาทมาแต่เดิมก็ถูกลดทอนลงไปตั้งแต่การรัฐประหารโดยพระยามโนปกรณนิติธาดา เช่น หลวงประดิษฐมนูธรรม นายตัว ลพานุกรม นายแนบ พหลโยธิน ดังนั้นตำแหน่งรัฐมนตรีลอยในรัฐบาลชั่วคราวครั้งนี้ จึงเป็นการขึ้นมาของผู้นำในระดับรองลงมา ได้แก่ หลวงนฤเบศรมานิต ซึ่งทำหน้าที่เป็นหัวหน้าด้านสืบราชการลับหลังปฏิวัติ พ.ศ. 2475 หลวงศิริราชโมดรี ซึ่งกลับจากการเป็นเลขานุการสถานทูตสยามประจำลอนดอนเมื่อปลายปี พ.ศ. 2475 อย่างไรก็ตาม บุคคลทั้ง 2 นี้ ก็ค่อนข้างขาดแคลนภูมิหลังประวัติและบทบาทในสมัยที่ขึ้นมามีบทบาททางการเมือง สำหรับหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้นหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ก็เปิดโอกาสให้เขากลับสู่ประเทศได้อีกครั้งหนึ่ง และ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาก็จะค่อนข้างชื่นชมต่อแนวความคิดทางเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าของหลวงประดิษฐมนูธรรม หรือกล่าวได้ว่านิยมในตัวหลวงประดิษฐ์ฯ ดังจะเห็นได้ในการนิมิตการแสดงคนปกป้องหลวงประดิษฐ์ฯว่าไม่ใช่คอมมิวนิสต์ แต่การที่หลวงประดิษฐมนูธรรมจะเดินทางกลับประเทศก็ยังไม่สามารถทำได้อย่างสะดวกนัก โดยติดขัดปัญหาคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นปัญหาทางการเมืองที่หลวงประดิษฐ์ถูกโจมตีอยู่ทางออกของปัญหานี้ สำหรับรัฐบาลคณะราษฎร ด้านหนึ่ง ได้ทำให้ปรากฏแก่สาธารณชนว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมได้ “รับรองว่าพร้อมที่จะร่วมมือกับรัฐบาลในอันจะดำเนินการตามหลักนโยบายทางเศรษฐกิจ ซึ่งรัฐบาลได้วางไว้แล้ว” ซึ่งจุดเน้นของนโยบายทางเศรษฐกิจที่สภาเศรษฐกิจ ซึ่งมีพระยาโกมารกุลมนตรีเป็นประธาน ได้วางหลักไว้ว่า “รัฐบาลจะไม่ใช้วิธีใหม่ใดๆ ที่จะบังคับซื้อที่ดินและบังคับจ้างแรงงาน”¹⁰⁹ อีกด้านหนึ่ง รัฐบาลก็พยายามให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เห็นว่าหลวงประดิษฐมนูธรรม ตลอดจนแนวนโยบายเศรษฐกิจของเขาไม่ใช่คอมมิวนิสต์ โดยการส่งสำเนาหนังสือของหลวงประดิษฐ์ที่ยอมรับการแก้ไขเค้าโครงการเศรษฐกิจตามข้อตำหนิของพระยาทรงสุรเดช ตลอดจนบันทึกความเห็นของพระยาโกมารกุลมนตรีที่ลั่นสงสัยในตัวหลวงประดิษฐ์ฯ (ดูบทที่ 4.2)

¹⁰⁹ กจช., (2) สร.0201.73/1, คำแถลงการณ์เรื่องหลวงประดิษฐมนูธรรม. ลงวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2476.

เพื่อทราบทุลเรียนปฏิบัติว่า เมื่อมีหลักฐานดังกล่าวจะสามารถเรียกตัวหลวงประดิษฐกลับได้หรือยัง¹¹⁰ แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าก็ยังไม่ทรงขัดข้อง เพราะตามความข้อคำพิพากษาของพระยาทรงสุรเดชว่าไม่ “ให้มีการบังคับซื้อที่ดิน คือประสงค์ให้ซื้อโดยสมัครหรือโดยขึ้นภาษีบางอ้อม” ซึ่งการที่ให้สามารถ “ขึ้นภาษีทางอ้อม” นี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเข้าใจว่า “รัฐบาลยังมีความประสงค์ให้ที่ดินทั้งหมดตกมาเป็นของรัฐบาล เช่น กำหนดภาษีที่ดินไว้สูงลิบ หรือกำหนดค่านาสูง...เจ้าของที่ดินหรือชาวนาย่อมไม่สามารถจะเสียภาษีอันสูงนั้นได้ และผลสุดท้ายก็ต้องนำที่ดินมาขายให้แก่รัฐบาล หรือยกให้แทนเงินภาษีที่ดินไม่มีการเสีย” เจตนาดังกล่าวพระองค์ทรงเห็นว่ารัฐบาลจะดำเนินนโยบาย “ริบทางอ้อม” ดังนั้นพระองค์จึงทรงปฏิเสธที่จะรับรองหลวงประดิษฐมนูธรรมด้วย “ยังไม่ทำให้ข้าพเจ้า “สิ้นสงสัย” ว่าจะใช้วิธีการเศรษฐกิจแบบโซเซียลิสต์อย่างแรง” และทรงยืนยันว่า “การเรียกหลวงประดิษฐกลับและตั้งเป็นรัฐมนตรีก็ย่อมอยู่ในความรับผิดชอบของนายกรัฐมนตรีไม่ใช่ข้าพเจ้าให้เรียกกลับ”¹¹¹ อย่างไรก็ตาม คณะรัฐมนตรีก็ยืนยันว่า “ได้ประชุมปรึกษาลงมติไม่ขัดข้องประการใดในการที่หลวงประดิษฐ์ฯ จะออกเดินทางกลับ (ประเทศ) ตามกำหนด” คือออกจากฝรั่งเศสวันที่ 1 กันยายน และถึงประเทศตอนสิ้นเดือนเดียวกัน¹¹² ในวันที่ 1 ตุลาคม หลวงประดิษฐมนูธรรมก็ได้รับประกาศแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีอยู่ในรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลฯ แต่การที่หลวงประดิษฐมนูธรรมเดินทางกลับประเทศและได้เป็นรัฐมนตรีก็ถูกใช้เป็นปัญหาทางการเมืองภายใน โดยฝ่ายกบฏบวรเดชใช้เป็นข้อกล่าวหาว่ารัฐบาลสนับสนุนคอมมิวนิสต์ และแสวงหาความสนับสนุนจากกลุ่มบุคคลที่กลัวคอมมิวนิสต์อย่างจริงใจ อย่างไรก็ตาม หลังจากคณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้าได้พ่ายแพ้ในคราวกบฏบวรเดช ทำให้ประเด็นปัญหาคอมมิวนิสต์กับตัวหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้คลี่คลายลงไปอย่างมาก โสณหลวงประดิษฐมนูธรรมก็เป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนที่มีบทบาทในการปรับปรุงโครงสร้างทางการเมือง

¹¹⁰ กจช., (2) สร.0201.72/1, สำเนาหนังสือเลขานุการคณะรัฐมนตรีทูลราชเลขานุการในพระองค์ ลงวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2476.

¹¹¹ กจช., (2) สร.0201.73/1 สำเนาพระราชกระแส.

¹¹² กจช., (2) สร.0201.73/1, หนังสือนายกรัฐมนตรี ทูล ราชเลขานุการในพระองค์ ลงวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2476.

เมืองภายในและแก้ไขปัญหาเอกราชสมบูรณ์ของประเทศ ตลอดจนเป็นคู่ที่ร่วมมือและแข่งขันในทางการเมืองกับ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม

ผลสำคัญประการหนึ่งของการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ก็คือ เกิดการยอมรับว่า ทหารต้องข้องเกี่ยวกับการเมืองเพื่อทำหน้าที่เป็น “ผู้พิทักษ์รัฐธรรมนูญ” ดังที่ได้เห็นแล้วว่าได้มีการกดดันนายทหารคณะราษฎรให้ออกไปจากวงการเมือง ซึ่งในที่สุด ประเทศก็อยู่ในสภาพไร้รัฐธรรมนูญ สมาชิกผู้แทนราษฎรก็ถูกล้ม ซึ่งในสภาพความเป็นจริงก็ไม่มีพลังพอที่จะไปคัดค้านรัฐบาลได้เลย ฝ่ายรัฐบาลไม่ยอมรับ “กติกา” จากสภาพดังกล่าวนี้ แม้ว่าฝ่ายสนับสนุนรัฐธรรมนูญจะได้ออมรับให้นายทหารคณะราษฎรเข้าข้องเกี่ยวกับการเมืองได้ ถึงจะผิดหลักการระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่ปัญหานี้เป็นปัญหาที่รุนแรงและลามารถูกใช้เป็นประเด็นโจมตีจากฝ่ายปฏิปักษ์คณะราษฎร พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีได้เปิดเผยตนเองอย่างเต็มที่ในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกเมื่อ 22 มิถุนายนว่า “ข้าพเจ้าไม่ใช่นักพูด ข้าพเจ้าเป็นนักรบ”¹¹³ และกล่าวว่าตนจะอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 10-15 วันเท่านั้น ซึ่งเป็นเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ และหลังจากนั้นจะได้ “กราบบังคมทูลพระกรุณาเรียนพระราชปฏิบัติด้วยความไว้วางใจของท่านทั้งหลาย (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) เพื่อทรงเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีที่เหมาะสมสมควรใหม่ต่อไป” ในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง สำระสำคัญของหนังสือกราบบังคมทูลนี้อยู่ที่ว่า

และเมื่อมาระลึกว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้บัญชาการทหารบกด้วย และเป็นนายกรัฐมนตรีด้วยดังนี้ ดุยี่ไม่เป็นการบังควร เป็นที่น่าครหาและกินใจสงสัยทั้งไทยและเทศ การจะกลายเป็นว่าสยามดำเนินการปกครองโดยใช้อำนาจทหาร

¹¹³ ร.ส. ครั้งที่ 1/2476 (วิสามัญ), 22 มิถุนายน 2476.

มีรัฐธรรมนูญไว้ข้างหน้าพลอยเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยอีกสถานหนึ่ง¹¹⁴

หนังสือกราบบังคมทูลฉบับนี้ได้แสดงให้เห็นว่า หลังจากกลุ่มอนุรักษนิยมได้ถูกกำจัดออกไปทำให้คณะราษฎรต้องเผชิญหน้ากับพระมหากษัตริย์โดยตรง ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงแสดงพระองค์ให้เห็นแล้วว่า สนับสนุนกลุ่มอนุรักษนิยมอย่างเต็มที่ ตลอดทั้งเปิดประเด็นกดดันให้นายทหารคณะราษฎรออกจากวงการเมืองในกรณีห้ามจัดตั้งสมาคมการเมืองหรือยกเลิกสมาคมคณะราษฎร ดังนั้นกล่าวได้ว่าหนังสือกราบบังคมทูลฉบับนี้เป็นความพยายามที่จะไม่ให้มีการใช้โจมตีคณะราษฎรในประเด็นทหารกับการเมืองอีกต่อไปในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงตระหนักดีว่า สถานการณ์ของพระองค์ได้เปลี่ยนไปหลังการรัฐประหาร จึงทำให้พระองค์ต้องทรงยอมรับว่า

ที่ท่าน (พ.อ.พระยาพหลฯ : ผู้อ้าง) วิเคราะห์การที่มีตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารบกจะทำให้คนทั้งหลายครหาได้ว่าประเทศสยามปกครองโดยอำนาจทหารนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ควรวิตก เพราะเวลานี้ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดครหาหรือสงสัยไปในทางนั้นเลย แม้แต่พวกหนังสือพิมพ์ซึ่งถือว่าเป็นปากเสียงของประชาชน และซึ่งในเวลานี้มีอิสรภาพและเสรีภาพในการพูดยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ไม่ปรากฏว่ามีเสียงระแวงไปในทางนี้เลย¹¹⁵

ซึ่งก็คือพระองค์ไม่สามารถยอมรับใบลาออกของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ และหลังจากเหตุการณ์กบฏบวรเดชก็ยิ่งเป็นความชัดเจนยิ่งขึ้นถึงการยอมรับว่าทหารต้องมียุทธบทบาทในการเมือง ในฐานะผู้พิทักษ์รัฐธรรมนูญหรือผู้ปกป้องระบอบใหม่ ดังจะเห็นว่าหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ซึ่งทำให้กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาต้องลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ขณะเดียวกัน

¹¹⁴ ร.ส. ครั้งที่ 4/2476, 5 กรกฎาคม 2476.

¹¹⁵ เพ็งอ้าง.

กลุ่มพลเรือนปีกซ้ายของคณะราษฎรก็จำต้องลาออกด้วยเช่นกัน เช่น นายทงวน ทองประเสริฐ ซึ่งอ้างว่า “ตนถูกกล่าวหาและถูกใส่ร้ายว่าเป็นคอมมิวนิสต์อยู่เนืองๆ”¹¹⁶ นายจรูญ สืบแสง นายхим วีระไวยยะ และนายสงวน ตุลารักษ์ สำหรับบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งให้เข้ามาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแทนนั้น ส่วนหนึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อีกส่วนหนึ่งเป็นนายทหารบกทหารเรือชั้นผู้น้อยของคณะราษฎร และหลังการเลือกตั้งครั้งแรก (รวมทั้งหลังกบฏบวรเดชด้วย) ก็สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนว่า คณะราษฎรสายทหารได้เข้ามาเป็นสมาชิกสภาประเภทที่ 2 มากขึ้นเมื่อเทียบกับสภาชุดแรก จากจำนวนสมาชิกสภาประเภทที่ 2 ทั้งหมด 78 คน มาจากคณะราษฎร 47 คน โดยมีจากสายทหารบก 16 คนจากเดิม 5 คน สายทหารเรือ 13 คน จากเดิม 3 คน สายพลเรือน 18 คน จากเดิม 25 คน

ปัญหาที่สำคัญสุดในการต่อสู้อย่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ คือปัญหารัฐธรรมนูญ ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาว่ากลุ่มใดเป็นฝ่ายรัฐบาลและควบคุมกำลังกองทัพ เพราะรัฐธรรมนูญเป็นเพียงตัวบทที่อาจไม่มีผลหรือไม่มีความหมายของ “รัฐธรรมนูญ” ที่แท้จริง อันหมายถึงอำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎร ในช่วงของการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์ประมุขของระบอบเก่ากับคณะราษฎรกลุ่มผู้นำระบอบใหม่จนกระทั่งเกิดการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาของกลุ่มอนุรักษนิยมนั้น ได้ทำให้หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน คณะราษฎรยืนยันอย่างมั่นคงต่อหลักการรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่ระบุถึงฐานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ว่าพระองค์ทรงเป็นเพียงพระประมุขอันเป็น “สัญลักษณ์” ที่จักต้องได้รับความเคารพ แต่หาไม้อำนาจที่จะข้องเกี่ยวกับการเมืองมากไปกว่าที่ตัวบทรัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้กำหนดไว้แล้วไม่ ดังนั้นความมุ่งหวังของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงไม่ได้รับการตอบสนองไม่ว่าจะในประเด็นที่พระองค์ปรารถนาจะเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิกสภาประเภทที่ 2 ตลอดจนการแก้ไขรัฐธรรมนูญในมาตราที่ว่าด้วยพระราชอำนาจยับยั้งกฎหมายที่ผ่านสภาผู้แทนราษฎร การต่อสู้อันซับซ้อนในช่วงแรกนี้ ได้แสดงตัวออกมาโดยความพยายามที่จะควบคุมองค์ประกอบของสภาผู้แทน

¹¹⁶ ร.ส. ครั้งที่ 1/2476 (วิสามัญ), 22 มิถุนายน 2476.

ราษฎรหรือควบคุมสมาชิกสภาทั้ง 2 ประเภท และการเป็นฝ่ายจัดตั้งรัฐบาลของกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่ได้รับ ความสนับสนุนและร่วมมือจากพระมหากษัตริย์ กระทั่งมีการประกาศใช้กฎหมายเลือกตั้ง 3 ฉบับที่ ได้แก้ไขสาระสำคัญจากฉบับเดิม และเมื่อฝ่ายคณะราษฎรได้ทำรัฐประหาร 20 มิถุนายน สาระสำคัญของกฎหมายเลือกตั้งก็ได้รับการแก้ไขให้กลับไปใช้ตามฉบับแรก¹¹⁷ (ดูบทที่ 2.2, 4.3) ส่วน กำหนดการเลือกตั้งยังคงเดิมตามที่ได้ประกาศเมื่อกลางเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2476 นั่นคือมีการเลือกตั้ง ผู้แทนตำบล 4,779 คน/ตำบลจาก 70 จังหวัด¹¹⁸ ในระหว่างวันที่ 1 ตุลาคม จนถึงวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 เพื่อเลือกผู้แทนราษฎรของแต่ละจังหวัดรวมทั้งหมด 78 คน ในระหว่างเดือน พฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคม¹¹⁹

อย่างไรก็ตามในช่วงระหว่างที่มีการเลือกตั้งผู้แทนตำบล คณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้าก็ได้ รวบรวมกำลังทหารบกต่างจังหวัดเข้าล้อมพระนครเพื่อบีบบังคับให้รัฐบาลคณะราษฎรลาออก หรือ เรียกว่า กบฏบวรเดช ตอนกลางเดือนตุลาคม ภายใต้การนำของ นายพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และ นายพันเอก พระยาศรีสิทธิสงคราม นายทหารนอกประจำการ เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า คณะผู้นำทางทหารของฝ่ายกบฏนั้นส่วนใหญ่เป็นนายทหารนอกประจำการ¹²⁰ ซึ่งเป็นกรณีที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า นายทหารคณะราษฎรมีปัญหาอย่างมากยิ่งในการควบคุม กองทัพตลอดทั้งปัญหาการเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา (ดูบทที่ 3.2.4) กบฏบวรเดช กล่าวได้ว่าเป็น ปฏิกริยาอย่างทันทีทันใดหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน ซึ่งจากบันทึกของนายทหารฝ่ายบวรเดช

¹¹⁷ ดูตารางเปรียบเทียบพระราชบัญญัติการเลือกตั้งทั้ง 3 ฉบับใน อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "การเมือง ไทยในระบบลัทธิผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ. 2476," *ศิลปวัฒนธรรม* 9:9 (มิถุนายน 2531) : 75.

¹¹⁸ "แจ้งความพระราชทานเชิญผู้แทนตำบล," *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 51 (11 ตุลาคม 2477) : 2299-2566. เป็นการนับจำนวนโดยผู้เขียน.

¹¹⁹ ดู อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *อ้างแล้ว* เชิงอรรถที่ 82, หน้า 71-75.

¹²⁰ ดูรายชื่อทหารชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายกบฏบวรเดชใน นิคม จารุมณี, "กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476," (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหา วิทยาลัย, 2519), หน้า 236.

ได้ชี้ว่า ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2476 ก็ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อรวบรวมกำลังทหารหัวเมืองกันแล้ว¹²¹ และความตั้งใจจริงของฝ่ายกบฏที่จะล้มรัฐบาลก็ได้แสดงให้เห็นโดยการต่อสู้กับตำรวจที่ปากช่อง ที่ทำให้ตำรวจตาย 2 นาย บาดเจ็บสาหัส 2 นาย ที่เหลือถูกควบคุมตัว¹²² ประเด็นที่สำคัญ คือ ในสภาพการณ์ต่อสู้ด้วยกำลังทหารระหว่างกบฏบวรเดชกับรัฐบาลคณะราษฎร ปัญหาที่อยู่เบื้องหลัง คือ การต่อสู้ระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่¹²³ ดังปรากฏในข้อที่ 5 ของ “หลักความมุ่งหมาย 6 ประการ” ของฝ่ายกบฏคือ “การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ต้องถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ซึ่งเป็นทั้งหลักการและความมุ่งหวังที่ขัดแย้งกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กับคณะราษฎร ในเรื่องสิทธิและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

ความฟ่ายแพ้ของกำลังทหารฝ่ายกบฏบวรเดชต่อกำลังทหารฝ่ายรัฐบาล ได้ก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันมากยิ่งขึ้นระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กับคณะราษฎร ในที่สุดพระองค์ก็ทรงเสด็จประพาสยุโรปและอเมริกา หลังจากผ่านพ้นการจัดตั้งรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ตามสมัยบทเฉพาะกาลแห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งในท้ายที่สุดของการต่อสู้ขัดแย้งกันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงนำพระองค์กับตำแหน่งพระมหากษัตริย์เข้า “ต่อรอง” กับรัฐบาลคณะราษฎร ซึ่งได้เริ่มต้นตอนกลางเดือนตุลาคม พ.ศ. 2477 ประเด็นใหญ่ ๆ ของข้อต่อรองของพระองค์ที่ทรงต้องการให้รัฐบาลยอมรับทุกข้อนั้นวางอยู่บนเรื่อง¹²⁴ 1) พระเกียรติของพระมหากษัตริย์ ในกรณีเกษียณตถก ทหารรักษาวัง ความระวางสงสัยและการกล่าวร้ายทับถมการทำงานของพระราชวงศ์จักรี 2) พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งต้องการให้มีการแก้ไข

¹²¹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจโท หลวงโหมรอนราญ (กรุงเทพฯ : บุญส่งการพิมพ์, 2520), หน้า 47.

¹²² เพิ่งอ้าง, หน้า 51.

¹²³ ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “กบฏบวรเดช : การเมืองของประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ของการเมือง,” วารสารธรรมศาสตร์ 13:1 (มีนาคม 2527) : 101-102.

¹²⁴ ดู แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478).

รัฐธรรมนูญมาตรา 39 ว่าด้วยพระราชอำนาจยับยั้งพระราชบัญญัติของพระมหากษัตริย์ และเรื่องวิธีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 3) ทรงขอให้มีการอภัยโทษ ให้เลิกปลดข้าราชการ ตลอดจนเลิกจับกุมฟ้องร้องผู้ตกเป็นจำเลยหรือผู้ต้องสงสัยในคดีกบฏวรวงศ์ และให้เลิกกล่าวร้ายทับถมการทำงานของรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาชุดรัฐประหาร ผลของการต่อสู้ด้วยตัวพระองค์เองนี้ จบลงด้วยการสละราชสมบัติเมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 ลำดับชุดของเหตุการณ์ทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่า เป็นเพราะชัยชนะของคณะราษฎรในการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476

บทสรุป

การรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เป็นการต่อสู้ขัดแย้งกันทางอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่ อันเป็นลำดับชุดของเหตุการณ์ที่อยู่ในบริบทของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 การรัฐประหารโดยนายทหารคณะราษฎรในวาระที่ยังไม่ถึง 1 ปีของการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ เป็นบทบาทของนายทหาร “ผู้พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ” เพื่อยืนยันว่าอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจอิสระสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎร พระมหากษัตริย์เป็นเพียงประมุขหรือ “สัญลักษณ์” ของประเทศเท่านั้น

ในสมัยการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือระบอบเก่านั้น พระมหากษัตริย์และคณะเจ้านายผู้ปกครองสยามต่างก็รับรู้ถึงกระแสลัทธิรัฐธรรมนูญหรือประชาธิปไตยที่เฟื่องฟูในโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457-2461) ที่กระแสลัทธิรัฐธรรมนูญนี้ได้เป็นพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในประเทศต่างๆ กระทั่งสยามกลายเป็นประเทศเอกราชประเทศเดียวในโลกที่ยังปกครองโดยบุคคลคนเดียวหรือโดยพระมหากษัตริย์ กลุ่มผู้ปกครองระบอบเก่าซึ่งอยู่ระหว่างกระแสลัทธิรัฐธรรมนูญกับการรักษาลาถาบันพระมหากษัตริย์และการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชก็ได้พยายามปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของสถาบันทางการเมือง ปกครอง โดยหยิบยืมรูปแบบบลภาผู้แทนราษฎรของระบอบรัฐธรรมนูญมาใช้เป็นช่วงๆ เพื่อผลประโยชน์ทางอำนาจในระบอบการปกครองของตนและลดทอนกระแสการเรียกร้องต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองจากผู้ถูกปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก “คนชั้นกลาง” ของสยาม แต่ลัทธิการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แตกต่างไปจากสองรัชกาล

ก่อนหน้าพระองค์อย่างมาก ด้วยความต้องการของคนชั้นกลางของสยามที่หวังจะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง หวังที่จะให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญและมีสภาผู้แทนราษฎรได้เพิ่มขึ้นอย่างมากยิ่ง ตลอดถึงสภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำอย่างรุนแรงของเศรษกิจได้ชี้ให้เห็นถึงควมไร้ประสิทธิภาพในการบริหารงานโดยบุคคลคนเดียวหรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช สภาพการณ์ดังกล่าวได้กดดันให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต้องทรงนำเสนอนวพระราชดำริทางการเมืองเพื่อที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไปอีกขั้นหนึ่ง โดยจะให้ประเทศมี “รัฐธรรมนูญ” และมีรูปแบบของสภาผู้แทนราษฎรหรือรัฐสภา ความหมายของคำว่า “รัฐธรรมนูญ” ในช่วงขณะนั้นเป็นความหมายอันเดียวกันกับคำว่า “ประชาธิปไตย” ซึ่งหมายถึง อำนาจอิสระของประเทศเป็นของราษฎร แต่สำหรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “รัฐธรรมนูญ” ตามแนวพระราชดำริของพระองค์ หมายถึงการยืนยันว่า “พระราชอำนาจสูงสุดตลอดทั่วพระราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์” โดยการตราไว้ให้เป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตาม พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ได้รับการคัดค้านจากคณะเจ้านายที่มีบทบาทในการบริหารการปกครอง การคัดค้านเหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็นสภาพการณ์ปกติของพลังเหนี่ยวต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใดๆ ในระบอบการปกครองหนึ่งๆ แต่ความไม่สามารถปรับตัวทางสถาบันการปกครองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชให้ทันต่อความต้องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของคนเบื้องล่าง ก็ทำให้เกิดข้อพิพาทกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางการเมือง และในท้ายสุด “คณะราษฎร” ซึ่งเป็นกลุ่มของข้าราชการทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน อันกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของคนชั้นกลางในสยาม ก็ได้ใช้กำลังอาวุธโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและพระราชอำนาจอันเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์ โดยการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญ อันมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประมุขอยู่ใต้รัฐธรรมนูญในการปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองหลังการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ของสยามที่ผ่านมาได้พากันละเลยที่จะพิจารณาบทบาททางการเมืองของพระมหากษัตริย์ในระบอบการเมืองแบบใหม่ หรือนัยหนึ่งกล่าวได้ว่า ได้ทำให้พัฒนาการทางประสพการณ์ในการเป็นผู้ปกครองของราชวงศ์จักรีที่มียาวนานถึง ๑๕๐ ปีสูญหายไปภายในเพียงวันเดียว ดังนั้น จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม สภาพการณ์ที่สับสนวุ่นวายทางการเมืองในช่วง ๑ ปีแรกของการปฏิวัติ จึงได้รับการพิจารณาเพียงว่า

เป็นการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมืองของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ ขณะที่คณะเจ้านายถูกกีดกันออกไปจากวงการเมือง ส่วนพระมหากษัตริย์ก็กลับกลายเป็นองค์พระประมุขที่ทรงพยายามชักนำให้เกิดประชาธิปไตยที่แท้จริงในสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากการอ้างอิงถ้อยความในพระราชหัตถเลขา สละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ที่จริงแล้วในระยะที่ไม่ถึง 1 ปีของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 คณะราษฎรกลับต้องทำรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ขึ้นอีกครั้ง เพราะสาระสำคัญของเหตุการณ์ทางการเมืองและการรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ก็คือการต่อสู้ระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่ อันสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นั่นเอง โดยต่อสู้ใน 2 ปัญหาสำคัญได้แก่ ปัญหาทางรัฐธรรมนูญ และการแย่งชิงการควบคุมกำลังกองทัพ

ในปัญหาทางรัฐธรรมนูญ การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพื่อสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญนั้น ปัญหาที่สำคัญ คือ จะจัดวางพระมหากษัตริย์ประมุขของระบอบเก่าให้อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ใดและมีอำนาจหน้าที่เพียงใดในระบอบใหม่ สำหรับคณะราษฎรซึ่งเป็นคณะที่โค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ย่อมไม่อาจไว้วางใจได้ว่าพระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย ตลอดจนทั้งกลุ่มนิยมเจ้า จะไม่พยายามรื้อฟื้นการปกครองระบอบเก่าขึ้นมาอีกครั้งในขณะที่ระบอบใหม่ยังอยู่ในระยะที่เริ่มต้น ดังนั้นจึงจัดวางตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในฐานะประมุขของประเทศ และเป็นสถาบันที่มีฐานะเท่าเทียมกับสถาบัน นิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ แต่พระมหากษัตริย์ยังมีอำนาจในการยับยั้งกฎหมายที่ผ่านการลงมติของสภาผู้แทนราษฎร ดังปรากฏในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 แม้ว่าในรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ซึ่งเป็นผลของการร่วมร่างรัฐธรรมนูญกัน 3 ฝ่าย ได้แก่ คณะราษฎร กลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำ และพระมหากษัตริย์ จะทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์ดีขึ้นและอยู่ในฐานะสูงขึ้นก็ตาม แต่สำหรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ แล้ว พระองค์ทรงหวังได้ใน 2 ประเด็นสำคัญ ประเด็นแรก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงหวังว่า พระองค์จะได้อำนาจในการเป็นผู้ที่ “เลือก” และ “แต่งตั้ง” สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ด้วยตัวของพระองค์เอง ประเด็นที่สอง พระองค์ทรงต้องการให้มีการตราไว้ในรัฐธรรมนูญว่า สภาผู้แทนราษฎรจะลงมติให้บังคับใช้กฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงยับยั้งไว้แล้วนั้น กระทำได้ก็เมื่อใช้คะแนนเสียง 3 ใน 4 แห่ง

สมาชิกสภาทั้งหมด ผลโดยรวมของทั้ง 2 ประเด็นที่ทรงมุ่งหวัง คือ พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจทั้งโดยพฤตินัยและนิตินัยอย่างแท้จริงในระบอบใหม่ หรือนัยหนึ่งการเปลี่ยนระบอบการปกครองก็จะเป็นเพียงการเปลี่ยนชื่อและรูปแบบบางประการของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชให้อยู่ภายใต้ชื่อของระบอบรัฐธรรมนูญ ความมุ่งหวังต้องการของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ช่างดันย่อมเป็นสิ่งที่ขัดแย้งโดยตรงกับความต้องการของคณะราษฎรที่จะจำกัดครอบงำและอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ ดังนั้น ความเป็นไปได้ใน 2 ประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมุ่งหวังก็คือ การที่พระองค์ทรงหันไปให้ความสนับสนุนและร่วมมือกับกลุ่มอนุรักษนิยมของพระยามโนปกรณนิติธาดา ซึ่งมีความขัดแย้งกับคณะราษฎรในปัญหาสมาคมการเมืองและปัญหาแนวนโยบายทางเศรษฐกิจ ให้ทำการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 เพื่อขจัดคณะราษฎรออกไปจากศูนย์อำนาจทางการเมือง ผลของการทำรัฐประหารครั้งนี้ ทำให้รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาชุดใหม่ เป็นรัฐบาลเผด็จการที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จทั้งอำนาจบริหารและนิติบัญญัติ

สำหรับปัญหาการแย่งชิงการควบคุมกำลังกองทัพหรือปัญหาทางกองทัพนั้น แม้ว่าหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างกองทัพและเข้าควบคุมตำแหน่งบังคับบัญชาระดับสูงของกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกองทัพบก ซึ่ง พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนาเป็นผู้บัญชาการทหารบก และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการซึ่งเป็นฝ่ายคุมกำลังพลรบทั้งหมดและเป็นผู้รั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก นอกจากนั้น นายทหารคณะราษฎรชั้นผู้น้อยยังได้เข้าเป็นผู้บังคับการกองพันทหารที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ หลายกองพันภาพโดยรวมของการเข้าควบคุมกองทัพนี้มันคงพอสำหรับการปกป้องคณะราษฎรและระบอบใหม่ แต่ปัจจัย 2 ประการที่ทำให้กลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นผู้นำสามารถทำรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกาสำเร็จ คือ ประการแรก กลุ่มอนุรักษนิยมได้กดดันบทบาททางการเมืองของนายทหารคณะราษฎรด้วยแนวความคิด “ทหารต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” ขณะที่นายทหารคณะราษฎรได้ขึ้นมาเป็นผู้บังคับบัญชาระดับสูงของกองทัพโดยการปฏิวัติ ตลอดจนได้รับตำแหน่งทั้งทางทหารและทางการเมืองควบคู่กันไป หรือเรียกได้ว่าเป็น “ทหารการเมือง” นั้น แต่กลุ่มอนุรักษ

นิยมได้กดดันบทบาททางการเมืองของผู้นำทางทหารของคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาททางการเมืองของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา จนไม่สามารถปกป้อง “สมาคมคณะราษฎร” และสมาชิกคณะราษฎรได้ดังในกรณีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมถูกโจมตีว่าเป็นคอมมิวนิสต์และต้องลี้ภัยไปฝรั่งเศส *ประการที่สอง* เป็นผลจากปัญหาการแย่งชิงความเป็นผู้นำทางทหารของคณะราษฎรเอง ระหว่าง พ.อ.พระยาทรงสุรเดช ซึ่งต้องการเป็นผู้นำทางทหารแทน พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา จึงทำให้กลุ่มอนุรักษนิยมดึงความสนับสนุนทางทหารจาก พ.อ.พระยาทรงสุรเดชได้ในการทำรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการรัฐประหารของกลุ่มอนุรักษนิยมก็เป็นเพียงการเริ่มต้น เพราะความสำเร็จผลในบั้นปลายตามความมุ่งหวังของกลุ่มอนุรักษนิยมและพระมหากษัตริย์ขึ้นอยู่กับการจัดนายทหารคณะราษฎรออกไปจากกองทัพ ดังนั้น ในช่วงวิกฤตทางการเมืองและทางทหารเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2476 จึงเกิดกรณี 4 นายทหารชั้นผู้ใหญ่หรือ “4 ทหารเสือ” ของคณะราษฎร ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งทางการเมืองและทางทหาร กรณีการปลด 4 ทหารเสือ “กลางอากาศ” ของพระยามโนปกรณนิติธาดา ตลอดทั้งการเตรียมการปลดนายทหารชั้นผู้น้อยของคณะราษฎรออกจากตำแหน่งบังคับบัญชากำลังทหาร วิกฤตดังกล่าวได้สร้างความกลัวแก่คณะราษฎรจนถึงขีดสุดว่าจะมีการรื้อฟื้นการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และคณะราษฎรจะต้องถูก “เด็ดหัว” จึงทำให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งได้กลายเป็น “ผู้นำ” ทางทหารของคณะราษฎรในห้วงขณะนั้น เคลื่อนกำลังทำการรัฐประหารเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ด้วยความร่วมมือของ น.ท.หลวงศุภชลาศัย โดยมี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้นำ การรัฐประหารครั้งนี้เป็นการกระทำของนายทหารบกทหารเรือของคณะราษฎรโดยเฉพาะ โดยไม่มีคณะราษฎรสายพลเรือนเข้าร่วมด้วย เนื่องจากถูกลดทอนบทบาททางการเมืองลงไปตั้งแต่ครั้งรัฐประหารของกลุ่มอนุรักษนิยม

การรัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เป็นการรัฐประหารครั้งแรกและครั้งเดียวในประวัติศาสตร์การเมืองไทยยุคใหม่ที่คณะทหารกระทำเพื่อพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ ผลสะท้อนที่สำคัญ 2 ประการของการรัฐประหารครั้งนี้ คือ *ประการแรก* ได้มีการยอมรับให้ทหารยังคงสามารถมีบทบาททางการเมืองต่อไปได้แม้จะขัดกับหลักการประชาธิปไตย เนื่องเพราะการรัฐประหารโดยพระราช

กฤษฎีกาของพระยามโนปกรณนิติธาดาได้แสดงให้เห็นแล้วว่า รัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎร ไม่อาจมีความมั่นคงได้หากไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากนายทหารคณะราษฎร ซึ่งเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสถาปนาระบอบใหม่ ดังจะเห็นได้ว่า ไม่เคยมีการเรียกรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ว่าเป็นรัฐบาลทหารแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ความสับสนของบทบาททหารในการเมืองในระยะหลังมานั้น ได้เปลี่ยนไปเป็นทหารเผด็จการ และทำรัฐประหารเพียงเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนตน *ประการที่สอง* เป็นจุดเริ่มต้นของรัฐบาลคณะราษฎรอย่างแท้จริง และเป็นจุดเริ่มของการที่กลุ่มผู้นำระบอบใหม่ไม่ประนีประนอมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ อีกต่อไป ความพ่ายแพ้ในการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ให้ความสนับสนุนและร่วมมือในการรัฐประหาร โดยพระราชกฤษฎีกาของพระยามโนปกรณนิติธาดา ได้รับการสานต่อโดยคณะเจ้านายและกลุ่มนิยมเจ้ารวบรวมกำลังทหารหัวเมืองเข้าบีบบังคับให้รัฐบาลคณะราษฎรลาออกในคราวกบฏบวรเดช ตอนกลางเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ แต่ก็พ่ายแพ้จากการปราบปรามด้วยอาวุธอย่างเด็ดขาดของทหารฝ่ายรัฐบาล และในท้ายสุด พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ทรงใช้ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของพระองค์ต่อรองกับรัฐบาลคณะราษฎรให้ยอมรับข้อเรียกร้องของพระองค์ แต่พระองค์ก็ต้องทรงสละราชสมบัติในที่สุดเมื่อต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เนื่องจากฝ่ายรัฐบาลคณะราษฎรไม่ยินยอมในข้อเรียกร้องของพระองค์ ซึ่งหนึ่งในข้อเรียกร้องเหล่านั้นก็คือ ทรงต้องการให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา ๓๙ ว่าด้วยอำนาจยับยั้งกฎหมายของพระมหากษัตริย์อันนับเป็นประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ต่อสู้ขัดแย้งกับคณะราษฎรมาตั้งแต่ต้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าในระยะหลังจากเหตุการณ์สละราชสมบัติ อำนาจและบทบาททางการเมืองของพระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า ได้ถดถอยลงไปอย่างมาก แต่คนกลุ่มนี้ก็ได้กลับฟื้นขึ้นมามีอำนาจและบทบาททางการเมืองอีกครั้งหนึ่งนับแต่การรัฐประหารปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา

ผนวก ก
รายนามสมาชิกคณะราษฎร 102 นาย

คณะราษฎรสายทหารบก	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
1. นายพันเอก พระยาพลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หัวหน้าสายทหารบก	รองจเรทหารบก	ผู้บัญชาการทหารบก
2. นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน)	อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก	ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ฝ่ายยุทธการ และผู้รั้งเจ้ากรมยุทธการ ทหารบก
3. นายพันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์ (ลละ เอมะศิริ)	ผ.บ.ก.ป. 1 รอ.	ผู้บังคับทหารปืนใหญ่
4. นายพันโท พระประคาลภ์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น)	ผู้อำนวยการแผนกโรงเรียน เลนาธิการทหารบก	เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก
5. นายพันตรี หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ชีตตะสังคะ)	ประจำกรมจเรทหารบก	รองผู้บังคับทหารปืนใหญ่
6. นายพันตรี หลวงลฤกษ์ยุทธศิลป์ (เพียร พริยะโยธิน)	อาจารย์วิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก	อาจารย์วิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก

คณะราษฎรสายทหารบก	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
7. นายพันตรี หลวงอำนวยสงคราม (ถม เกษะโกมล)	ประจำกรม เสนานิการทหารบก	ผ.บ.ก.ร. พัน 8
8. นายพันตรี หลวงวิจิตรกลยุทธ (เศียร สู่ศิลป์)		ประจำกองบังคับการ กรมยุทธศึกษาทหารบก
9. นายร้อยเอก หลวงชำนาญยุทธศิลป์ (เชย รมยะนันท์)	อาจารย์วิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก	อาจารย์วิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก
10. นายร้อยเอก หลวงกาลสงคราม (เทียน เก่งระดมยิง)	ประจำกรมเสนานิการ ทหารบก	ผ.บ.ก.ป. พัน 2
11. นายร้อยเอก หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (คว้น จินตะคุณ)	ผ.บ.ก.ป. 1 รอ. พัน 1 ร้อย 2	ผ.บ.ก.ป. พัน 1 รอ.
12. นายร้อยเอก หลวงชาญสงคราม (พาน ชาลีจันทร์)	ประจำกรมเสนานิการ ทหารบก	เสนานิการจังหวัดทหารบก พระนคร
13. นายร้อยเอก หลวงเขวงศักดิ์สงคราม (ช่วง ขวัญเขต)	ครูวิชาทหาร โรงเรียนเสนานิการทหารบก	กองร้อยนักเรียนนายร้อย กรมยุทธศึกษาทหารบก
14. นายร้อยเอก หลวงทัศนายนนิยมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี)	ครูแผนกโรงเรียนทหารม้า	ผ.บ.ก.ม. พัน 1 รอ.
15. นายร้อยเอก หลวงพรหมโยธี (มังกร ผลชีวิน)	ประจำกรมเสนานิการ ทหารบก	ผ.บ.ก.ร. พัน 3
16. นายร้อยเอก หลวงรณลธิพิชัย (เจือ กาญจนพินทุ)	ครูวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก	แผนกกองร้อย นักเรียนนายร้อย กรมยุทธศึกษาทหารบก

คณะราษฎรสายทหารบก	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
17. นายร้อยเอก หลวงลวลดีร์ณรงค์ (ลวลดี ตาระลวลดี)	ครูวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก	แผนกกองร้อย นักเรียนนายร้อย กรมยุทธศึกษาทหารบก
18. นายร้อยเอก หลวงเสรีเรืองฤทธิ์ (จรูญ รัตนกุล)	ประจำกรมเลนาธิการ ทหารบก	ประจำกองพันทหารสื่อสาร ที่ 1 รอ.
19. นายร้อยเอก หลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พึ่งพระคุณ)	หัวหน้าการตรวจอากาศ กองบังคับการทหารปืนใหญ่	ประจำกองบังคับการ ทหารปืนใหญ่
20. นายร้อยเอก ขุนสุจริตรณการ (ผ่อง นาคะบุษ)	ประจำกรมเลนาธิการ ทหารบก	แผนกกองร้อย นักเรียนนายร้อย กรมยุทธศึกษาทหารบก
21. นายร้อยโท ขุนจ่านงภูมิเวท (จ่านง (ก้าน) ศิวะแพทย์ (จ่านงภูมิเวท)	ประจำแผนก วางโครงสร้างแผนผังที่ กรมแผนที่ นายทหารฝึกหัดราชการ	ประจำกรมยุทธศึกษา ทหารบก
22. นายร้อยโท ขุนนิรันดร์ชัย (ลหวก นิลัญชัย (นิรันดร์))	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนเลนาธิการทหารบก	ผ.บ.ก.ป. พัน 4 ร้อย 1
23. นายร้อยโท ขุนพิพัฒน์สรการ (เท่ง พัฒนศิริ)	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนเลนาธิการทหารบก	ประจำกองบังคับการ ทหารปืนใหญ่
24. นายร้อยโท ขุนปลดประปักษ์ (ปลด ภาณุละวะ)	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนเลนาธิการทหารบก	ผ.บ.ก.ป. พัน 2 ร้อย 1
25. นายร้อยโท ขุนเรืองวิรุทธิ์ (บุญเรือง วีระหงส์)	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนเลนาธิการทหารบก	ประจำกองพัน ทหารปืนใหญ่ 2

คณะราษฎรสายทหารบก	ตำแหน่งราชการ	
	ก่อน 24 มิถุนายน 2475	หลัง 24 มิถุนายน 2475
26. นายร้อยโท ขุนวิมลสรกิจ (วิมล เก่งเรียน)	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนเสนาธิการทหารบก	ประจำกองพัน ทหารปืนใหญ่ 1 รอ.
27. นายร้อยโท ขุนศรีศรากร (ชลอ ศรีธนากร)	ประจำกองตรวจอากาศ กรมจเรทหารปืนใหญ่	ประจำกองบังคับการ ทหารปืนใหญ่
28. นายร้อยโท ไชย ประทีปะเลน	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนทหารม้า	ประจำกองพันทหารม้า ที่ 1 รอ.
29. นายร้อยโท ทวน วิชัยชัทตะ	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนทหารม้า	ประจำกองพันทหารม้า ที่ 1 รอ.
30. นายร้อยโท น้อม เกตุนุตติ	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนทหารม้า	ประจำกองพันทหารม้า ที่ 1 รอ.
31. นายร้อยตรี จำรูญ จิตรลักษณ์	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนนายทหารลัมการ	ประจำกองพันทหารราบที่ 3
32. นายร้อยตรี ลมาน เทพหัสติน ณ อยุธยา	นายทหารฝึกหัดราชการ โรงเรียนนายทหารลัมการ	ประจำกองพันทหารราบที่ 3
33. นายร้อยตรี อุดม พุทธิเกษมดริน		ประจำกรมแผนที่
34. นายดาบจาร์ล สุวรรณชีพ		

คณะราษฎรสายทหารเรือ	ตำแหน่งราชการ	
	ก่อน 24 มิถุนายน 2475	หลัง 24 มิถุนายน 2475
1. นายนาวาตรี หลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กรมหลวงนรินทรเทวี) หัวหน้าสายทหารเรือ	สำรวจราชการ กรมเสนาธิการทหารเรือ	ผู้ช่วยเสนาธิการทหารเรือ และผู้อำนวยการโรงเรียน นายทหารเรือ
2. นายนาวาตรี หลวงศุภชลาศัย (บุ่ง ศุภชลาศัย)	นายทหารฝ่ายเสนาธิการ กองทัพบกเรือ	ผู้บังคับการกองเรือปืน และผู้บังคับการ ร.ล. สุโขทัย
3. นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาลวัสดิ์ (ถวัลย์ ธารีพันธุ์)	สำรวจราชการกองทัพบกเรือ	ผู้ช่วยผู้บังคับหมวดเรือปืน ยามฝั่ง
4. นายเรือเอก หลวงนาวาวิจิตร (ผั่น อำไกรวัลย์)	ผู้ช่วยผู้บังคับหมวด เรือยามฝั่ง	ผู้บังคับการ ร.ล. ตอร์ปิโด 3
5. นายเรือเอก นิเทศกลกิจ (กลาง โรจนเสนา)	ต้นกล ร.ล. พาสีรั้งทวีป	ต้นกล ร.ล. รัตนโกสินทร์
6. นายเรือเอก หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวรณ สุวรรณชีพ)	ต้นเรือ ร.ล. พาสีรั้งทวีป	ผู้บังคับการ ร.ล. พาสีรั้งทวีป
7. นายเรือเอก ลงบ จรูญพร	ศึกษาวิชาโรงเรียน นายทหารเรือ	สำรวจราชการ กรมเสนาธิการทหารเรือ
8. นายเรือเอก ชลิต กุลกำธร	ศึกษาวิชาโรงเรียน นายทหารเรือ	สำรวจราชการ กรมเสนาธิการทหารเรือ
9. นายเรือเอก ลงวน รุจิราภา	หัวหน้าแผนกคลังกรรม กรมแพทย์พยาบาล ทหารเรือ	ตำแหน่งเดิม
10. นายเรือโท จิบ ศิริไพบุลย์	สำรวจราชการกองทัพบกเรือ	ต้นเรือ ร.ล. ตอร์ปิโด 4

คณะราษฎรสายทหารเรือ	ตำแหน่งราชการ	
	ก่อน 24 มิถุนายน 2475	หลัง 24 มิถุนายน 2475
11. นายเรือโท ทองหล่อ (ทหาร) ขำศิริบุญ	กองพันพาหนะ	ประจำกองยานพาหนะทหารเรือ
12. นายเรือเอก ทิพย์ ประลานลุษ	นายหมวดช่างยนต์ แผนกโรงงานการจักร กรมอุทลวง	ประจำแผนกสารวัตรช่าง กรมอุททหารเรือ
13. นายเรือโท ประเสริฐ ลุษสมัย	กองพันพาหนะ	ประจำกองยานพาหนะทหารเรือ
14. นายเรือโท วัน รุยาพร	สำรองราชการกองทัพอเรือ	ทำการในหน้าที่ต้นกล ร.ล. พาสีรังทวีป
15. นายเรือโท ชล (หลี่) ลินธุโสภณ	ประจำแผนกปืน ร.ล. ลุโขทัย	สำรองราชการ กรมเสนาธิการทหารเรือ
16. นายเรือตรี กุหลาบ กาญจนลกุล	กองพันพาหนะ	ประจำกองยานพาหนะทหารเรือ
17. นายเรือตรี ชื่น รัคมิทัต	กองพันพาหนะ	ประจำกองยานพาหนะทหารเรือ
18. นายเรือตรี ทองดี ระงับภัย	ประจำกรมสารวัตรใหญ่ทหาร	ประจำกองยานพาหนะทหารเรือ

คณะราษฎรสายพลเรือน	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
1. อำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) หัวหน้าสายพลเรือน		อาจารย์สอนโรงเรียน กฎหมาย ผู้ช่วยเลขานุการ กรรมการกรรมาธิการร่างกฎหมาย
2. อำมาตย์ตรี หลวงศิริราชไมตรี (จรรยา สิงห์เสนี)		เลขานุการ ประจำสถานทูตสยาม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ
3. รองอำมาตย์เอก หลวงไกรทอภัยวงศ์ (ควง อภัยวงศ์)		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
4. เลวทตรี หลวงนฤเบศร์มานิตย์ (สงวน จุฑะเดมย์)		กรมฝิ่น กระทรวงการคลัง
5. รองอำมาตย์เอก หลวงชำนาญนิติเกษตร (อุทัย แลงมณี)		กรมทะเบียนที่ดิน กระทรวงมหาดไทย
6. รองอำมาตย์เอก หลวงอรรถสารประสิทธิ์ (ทองเย็น หลีละเมียร)		กรมฝิ่น กระทรวงการคลัง
7. รองอำมาตย์เอก หลวงอรรถกิติกำจร (กลิ้ง พนมยงค์)		กรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย
8. รองอำมาตย์เอก หลวงสุนทรเทพหัตถิน (สพรั่ง เทพหัตถิน ณ ออยุธยา)		กรมรถไฟ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
9. รองอำมาตย์เอก หลวงเตชาตวิวงศ์วรวัฒน์ (ม.ล.กรี เตชาตวิวงศ์)		กรมรถไฟ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ

คณะราษฎรสายพลเรือน	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
10. รองอำมาตย์เอก ตั่ว สพานุกรม		กรมแยกธาตุ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
11. รองอำมาตย์เอก ประจวบ บุนนาค		กรมแยกธาตุ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
12. รองอำมาตย์เอก ม.ล.อุตม สนิทวงศ์		กรมรถไฟ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
13. นายแนบ พหลโยธิน		ฝึกหัดผู้พิพากษา กระทรวงยุติธรรม
14. รองอำมาตย์โท ทวี บุญเกิด		กรมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
15. รองอำมาตย์เอก (นายร้อยโท) ประยูร ภมรมนตรี		กรมเลขาธิการ คณะกรรมการราษฎร
16. นายวิลาศ โอสถานนท์		กรมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
17. รองอำมาตย์โท จรูญ สืบแสง		กรมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
18. นายเล็ง ศรีลมวงศ์		กรมรถไฟ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
19. นายดิเรก ชัยนาม		กระทรวงยุติธรรม
20. นายวิเชียร สุวรรณทัต		กรมร่างกฎหมาย คณะกรรมการราษฎร

คณะราษฎรสายพลเรือน	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
21. รองอำมาตย์โท ชุณหะ ปิลพานนท์		กรมทะเบียนการค้า กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
22. นายสวัสดิ์ โสติกทัต		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
23. นายจิตตะเสน ปัญจะ		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
24. นายยงค์ เยอร์เกนส์ (พลบุล)		กรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร
25. นายเอก สุภโปฏก		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
26. นายสุรินทร์ ชินนัย		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
27. นายศิริ ชาดินันท์		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
28. นายเฉียว ปทุมรส		กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
29. นายบรรจง ศรีจัญญ		กรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร
30. นายประเสริฐ ศรีจัญญ		กรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร
31. นายแซม มุสตาฟา (พรหมยง)		กรมพาณิชย์

กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ		
คณะราษฎรสายพลเรือน	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
32. นายการิม ศรีจัญญ (ซาฟิฮ์)		กรมพาณิชย์ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
33. นายสงวน ดุลารักษ์		กระทรวงยุติธรรม
34. นายхим วีระไวทยะ		กระทรวงยุติธรรม
35. นายทงวน ทองประเสริฐ		กรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย
36. นายบุญล้อม พึ่งสุนทร		กรมเลขาธิการ คณะกรรมการราษฎร
37. นายเจริญ ปัทมโร		กรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร
38. นายทองเปลว ชลภูมิ		กระทรวงยุติธรรม
39. นายบุญจือ (บุญจือ) อังควัฒน์		กรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร
40. นายชุบ คาลยาชีวิน		กรมเลขาธิการ คณะกรรมการราษฎร
41. นายกลั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา		กรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร
42. นายลอน บุญจุ		กรมเลขาธิการ คณะกรรมการราษฎร
43. นายยล สมานนท์		กระทรวงการคลัง

คณะราษฎรสายพลเรือน	ตำแหน่งราชการ ก่อน 24 มิถุนายน 2475	ตำแหน่งราชการ หลัง 24 มิถุนายน 2475
44. นายอิน สมานนท์		กรมรถไฟ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
45. นายร้อยตำรวจโท เซย กลัญชัย		
46. นายร้อยตรี เทียง เฉลิมศักดิ์		
47. นายจำนง บุรวีเชต		
48. นายผูก ปาลธรรมิ		
49. นายประวัติ ศรีจรรยา		
50. นายวนิช ปานะนนท์		

- ที่มา:
1.

กชช., สร.0201.16/48, เรื่องรายนามผู้เริ่มก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง.
2.

พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี, บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่าด้วยกำเนิด ความมุ่งหมายการปฏิบัติ ความสำเร็จ และความผิดพลาด (กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2517), หน้า 110-116.
3.

ประเสริฐ ปัทมะลุนธ์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (กรุงเทพฯ: ช.ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 1-5.
- หมายเหตุ:
1.

จัดแบ่งลายคณะราษฎรโดยใช้หลักอาชีพเป็นเกณฑ์
2.

ในส่วนตำแหน่งราชการก่อน 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ของสายพลเรือนไม่ได้ใส่ไว้ โดยมีสมมติฐานว่าน่าจะสังกัดหน่วยงานเดิมที่ระบุไว้หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ยกเว้นบุคคลที่สังกัดกรมเลขาธิการและกรมพัสดุแห่งชาติ คณะกรรมการราษฎร

ภาคผนวก ข
ลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2475-2477

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
พ.ศ. 2475	
24 มิ.ย.	- การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เริ่มต้นระบอบรัฐธรรมนูญ
27 มิ.ย.	- ประกาศใช้ “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว” (“รัฐธรรมนูญ” ฉบับแรกของประเทศไทย)
28 มิ.ย.	- เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรก โดยคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ตั้งสมาชิกสภาจำนวน 70 คน
	- พระยามโนปกรณนิติธาดา ได้รับเลือกเป็น ประธานคณะกรรมการราษฎร
	- ตั้งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ 7 คน มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะฯ
6 ก.ค.	- “ประกาศจัดระเบียบป้องกันพระราชอาณาจักร” เพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างของกองทัพบ

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
	<ul style="list-style-type: none"> - แต่งตั้งนายทหารคณะราษฎรเข้าคุมกำลังกองทัพบก โดย พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้บัญชาการทหารบก พ.อ.พระยาทรงสุรเดช เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ และผู้รั้งเจ้ากรมยุทธการทหารบก
9 ก.ค.	<ul style="list-style-type: none"> - ประกาศปลดนายทหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งทหารบกทหารเรือของระบอบเก่า เป็นรุ่นแรกรวม 41 นาย
25 ส.ค.	<ul style="list-style-type: none"> - สมาคมคณะราษฎรจดทะเบียนเป็นสมาคมการเมืองสมาคมแรกของสยาม
23 ก.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - สถาปนาราษฎรแต่งตั้งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญอีก 2 คน รวมเป็น 9 คน
10 ธ.ค.	<ul style="list-style-type: none"> - ประกาศใช้ “รัฐธรรมนูญ” ฉบับถาวร - โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรี
16 ธ.ค.	<ul style="list-style-type: none"> - ประกาศใช้พระราชบัญญัติการเลือกตั้ง
18 ธ.ค.	<ul style="list-style-type: none"> - พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี แปรพระราชฐานไปประทับ ณ วังไกลกังวล หัวหิน และนับจากนี้ น้อยครั้งมากที่จะทรงเสด็จกลับกรุงเทพฯ
20 ธ.ค.	<ul style="list-style-type: none"> - รัฐบาลชั่วคราวแถลงนโยบายเพื่อขอมติความไว้วางใจรัฐบาลจากสภาผู้แทนราษฎร โดยรัฐบาลชั่วคราวมีภาระสำคัญที่จะต้องจัดให้มีการเลือกตั้งครั้งแรกในราวเดือนเมษายน พ.ศ. 2476 หรืออีก 4 เดือนข้างหน้า

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
7 ม.ค.	- กลุ่มที่จะจัดตั้ง "คณะชาติ" เป็นสมัชชการเมืองตามกฎหมาย ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพื่อเป็นการขอพระบรมราชานุญาต แม้ว่าการนำคณะราษฎรได้ยอมรับให้มีการจัดตั้งสมัชชคณะชาติเพื่อแข่งขันทางการเมืองกับสมัชชคณะราษฎรแล้วก็ตาม
31 ม.ค.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยามโนปกรณนิติธาดาแนะนำให้ยุบเลิกสมัชชคณะราษฎร และห้ามจัดตั้งสมัชชทางการเมือง
16 ก.พ.	- มติคณะรัฐมนตรีเรื่องสั่งห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกสมัชชการเมืองหรือสมัชชคณะราษฎร
17 ก.พ.	- คำสั่งกลาโหมตามมติของคณะกรรมการกลางกลาโหม ให้ทหารและข้าราชการกระทรวงกลาโหมลาออกจากการเป็นสมาชิกสมัชชคณะราษฎร - กระทรวงมหาดไทยออกคำสั่งให้จัดเตรียมการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1
21 ก.พ.	- คณะรัฐมนตรีออก "คำแถลงการณ์" เรื่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะไม่เสด็จกลับคืนพระนครเนื่องในวันพิธีฉัตรมงคล เพราะทรงประชวร
24 ก.พ.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ไม่เสด็จกลับคืนพระนครจากวังไกลกังวล หัวหิน เนื่องในวันพิธีฉัตรมงคล

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
5 มี.ค.	- พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบก ออกประกาศ “คำชี้แจงของผู้บัญชาการทหารบก” ยอมรับให้ทหารต้องลาออกจากการเป็นสมาชิกสมาคมคณะราษฎร
12 มี.ค.	- คณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมที่คณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้ง ได้พิจารณาลงมติเห็นชอบในหลักการเค้าโครงการเศรษฐกิจด้วยคะแนนเสียงข้างมากอย่างเด็ดขาด 8 ต่อ 4 งดออกเสียง 2 เสียง ผู้ที่คัดค้านเป็นกลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดา
17 มี.ค.	- พระยานิติศาสตรไพศาลย์ นายกสมาคมคณะราษฎร ได้คัดค้านในสภาผู้แทนราษฎรต่อคำสั่งของรัฐบาลที่ห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองที่ขัดต่อกฎหมายรัฐธรรมนูญ (การประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 57/2475)
25 มี.ค.	- คณะรัฐมนตรีได้ประชุมพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นครั้งแรก เป็นเพียงการแสดงความเห็นโดยไม่มีการลงมติ ซึ่งที่ประชุมเสนอให้ รอคอย พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา กลับจากต่างจังหวัด
28 มี.ค.	- คณะรัฐมนตรีประชุมพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นครั้งที่ 2 พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ยื่นพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ต่อเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมให้หลวงประดิษฐมนูธรรมอ่าน คณะรัฐมนตรีได้ลงมติกลับมติของคณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ โดยสนับสนุนนโยบายเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณนิติธาดา 11 เสียง สนับสนุนนโยบายเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมรวม 3 เสียง งดลงคะแนน 5 เสียง

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
29 มี.ค.	- กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาได้อพยพเข้าไปอยู่ในวังปารุสกวัน ซึ่งนายทหารกลุ่ม พ.อ.พระยาทรงสุรเดชคุมอยู่
30 มี.ค.	- ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติลับด้วยคะแนนเสียงข้างมาก 38 ต่อ 11 ให้รัฐบาลสั่งยกเลิกคำสั่งห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิก สมาคมการเมือง โดยให้ออกเป็นกฎหมายบังคับใช้แทน (การประชุม สภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 58/2475)
31 มี.ค.	- เข้า : เกิดความวุ่นวายที่สภาผู้แทนราษฎรในการประชุมครั้งที่ 59/2475 โดยมีกองทหารตรวจค้นอาวุธสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทุกคนหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม และมีทหารนั่งถืออาวุธในห้อง ประชุมสภาและห้ามสมาชิกออกนอกห้องประชุม คำ : นายประยูร ภมรมนตรี เลขานุการคณะรัฐมนตรี ได้เข้าควบคุม การพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษตลอดคืน
พ.ศ. 2476	
(เสาร์) 1 เม.ย.	- พระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ (รัฐประหาร 1 เมษายน พ.ศ. 2476)
(อาทิตย์) 2 เม.ย.	- รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาประกาศใช้พระราชบัญญัติ คอมมิวนิสต์และห้ามจัดตั้งสมาคมการเมือง ซึ่งมีผลให้สมาคมคณะ ราษฎรต้องเปลี่ยนเป็นสโมสรคณะราษฎร ที่มีวัตถุประสงค์ไม่เกี่ยวกับ การเมือง

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
7-8 เม.ย.	- หนังสือพิมพ์ประชาชาติลงคำสัมภาษณ์ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ที่ปฏิเสธว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์ และเร่งให้รัฐบาล จัดให้มีการเลือกตั้งโดยเร็ว ทั้งคิดว่ารัฐบาลจะไม่เปลี่ยนแปลงสาระสำคัญของกฎหมายเลือกตั้ง
12 เม.ย.	- หลวงประดิษฐมนูธรรมเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ลี้ภัยไปยังฝรั่งเศส ในฐานะบุคคลธรรมดา - หนังสือพิมพ์ประชาชาติลงคำสัมภาษณ์หลวงประดิษฐมนูธรรมที่เชื่อว่าเหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่ได้มีสาเหตุมาจากเค้าโครงการเศรษฐกิจของตนแต่อย่างเดียว
กลางเดือน เม.ย.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน เงินทุนส่วนพระองค์ให้รัฐบาลจัดพิมพ์พระบรมราชวินิจฉัย เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม 3,000 ฉบับ เพื่อ แจกจ่ายให้ทราบข้อความโดยทั่วกัน
27 เม.ย.	- พระยามโนปกรณนิติธาดา ให้สัมภาษณ์เป็นครั้งแรกว่า การเลือกตั้ง จะมีขึ้นในเดือนตุลาคมเป็นอย่างช้า และกฎหมายเลือกตั้งจะมีการ แก้ไขเล็กน้อยแต่ไม่แก้ไขในสาระสำคัญ
10 มิ.ย.	- “4 ทหารเสือ” คณะราษฎร ได้แก่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งทางทหาร และทางการเมือง โดยใบลาจะมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน เป็นต้นไป

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
12 มิ.ย.	- พระยามโนปกรณนิติธาดาและพระยาศรีวิสารวาจา เดินทางไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า
13 มิ.ย.	- นายประยูร ภมรมนตรี นำใบลาออกของนายทหารทั้ง 4 ไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า ฌ วังไกลกังวล หัวหิน ซึ่งพระองค์ก็ทรงยอมรับให้ลาออกได้
14 มิ.ย.	- หนังสือพิมพ์เริ่มเสนอข่าวการลาออกของ 4 ทหารเสือ
	- รัฐบาลประกาศใช้กฎหมายเลือกตั้งรวม 3 ฉบับที่แก้ไขสาระสำคัญจากฉบับเดิม และกำหนดให้การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรมีขึ้นระหว่างเดือนพฤศจิกายนกับธันวาคม พ.ศ. 2476
	- หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ถูกสั่งปิดจากบทความเรื่อง “ทหารเสือทั้งสี่ ลาออกจากตำแหน่ง”
	- พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา กล่าวถึงสาเหตุการลาออกว่า เป็นเพราะโรค “เจ็บปวดที่หัวใจ”
16 มิ.ย.	- พระยามโนปกรณนิติธาดา ได้ย้ายที่ทำการรัฐบาลออกจากวังปารุสกวันเข้าไปตั้งที่ศาลาลูกขุนใน ในพระบรมมหาราชวัง และรัฐบาลเหลือรัฐมนตรีที่ทำงานอย่างจริงจังเพียง 4 คน
(เสาร์) 17 มิ.ย.	- พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ได้พาภรรยาหลบออกจากกรุงเทพฯ ไปพักอยู่ที่บ้านนอก อำเภอบางเกร็ง นนทบุรี

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
(อาทิตย์) 18 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา กล่าวแก่กรรมการโรงงานมักกะสัน กรมรถไฟหลวงที่ไปคำนับเยี่ยมว่า “ถึงอย่างไรท่านก็จะไม่ทอดทิ้งคนทั้งหลายไป ท่านคงจะกลับมาอีกเป็นแน่นอน และจะกลับมาทันทีเมื่อบ้านเมืองอยู่ในที่คับขัน” - พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ กล่าวว่า “เมื่อถึงคราวจำเป็น ชาดิต้องการ ท่านยินดีที่จะกลับมารับทำงานอีก” - พระยามโนปกรณนิติธาดา มีคำสั่งปลด 4 ทหารเลื้อออกจากตำแหน่งทางทหารก่อนกำหนด และตั้งให้นายทหารนอกราชการ 2 นายคือ พล.ต.พระยาพิไชยสงคราม และ พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงคราม กลับเข้ารับราชการทหารในตำแหน่งรักษาราชการผู้บัญชาการทหารบกและเจ้ากรมยุทธการทหารบก และให้ทั้งสองเป็นรัฐมนตรีด้วย ทั้งยังตั้งให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ
(จันทร์) 19 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - เจ้ากรมยุทธการทหารบกคนใหม่เตรียมการออกคำสั่งปลดย้ายนายทหารคณะราษฎรชั้นผู้น้อยออกจากการเป็นผู้บังคับบัญชาหน่วยกำลังรบ - พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ให้สัมภาษณ์ว่า นับแต่วันที่ 1 เมษายน เป็นต้นมา พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี ไม่เคยเดินตามวิถีทางรัฐธรรมนูญเลย - หนังสือพิมพ์ประชาชาติถูกสั่งปิดโดยไม่มีกำหนด

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
(อังคาร) 20 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - คณะทหารบกทหารเรือคณะราษฎรทำการยึดอำนาจ โดยควบคุมสถานการณ์ในกรุงเทพฯ ไว้ได้ตั้งแต่เวลา 05.00 น. - พระยามโนปกรณนิติธาดา ส่งโทรเลขกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
21 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - โปรตเกล้าฯ แต่งตั้ง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี
22 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ - กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในใบลาออกฉบับเดียวกัน
23 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงให้ราชเลขานุการในพระองค์ ทำหนังสือถึง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี มีให้เอาโทษแก่กลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา
24 มิ.ย.	<ul style="list-style-type: none"> - พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เป็นผู้บัญชาการทหารบกอีกครั้ง ส่วน พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ฝ่ายยุทธการตำแหน่งเดียว พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ ได้เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม สำหรับ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธยังไม่ได้รับตำแหน่งใด
สิงหาคม	<ul style="list-style-type: none"> - นายทหารนอกประจำการและในประจำการของฝ่ายกบฏวรเดช ได้เคลื่อนไหวเพื่อรวบรวมกำลังทหารล้มรัฐบาลคณะราษฎร

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
12 ส.ค.	- ประกาศใช้พระราชบัญญัติการเลือกตั้งที่สาระสำคัญได้รับการแก้ไขจากสภาผู้แทนราษฎรให้กลับไปเหมือนฉบับที่ 1 ส่วนกำหนดการเลือกตั้งยังคงเดิม
28 ก.ย.	- พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ลาออกจากความเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเดินทางไปดูงานด้านทหารที่ประเทศยุโรป
30 ก.ย.	- หลวงประดิษฐมนูธรรม เดินทางกลับสู่ประเทศ
1 ต.ค.	- ประกาศตั้งหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นรัฐมนตรี
10 ต.ค.	- ฝ่ายกบฏบวรเดชเริ่มเคลื่อนกำลังทหารต่างจังหวัดเข้าล้อมกรุงเทพฯ - กำลังทหารจากนครราชสีมาของฝ่ายกบฏบวรเดช ปะทะกับขบวนรถไฟที่บรรทุกตัวรถมาจากกรุงเทพฯ ที่ปากช่อง นครราชสีมา ผลตำรวจตาย 2 บาดเจ็บสาหัส 2
11 ต.ค.	- กำลังทหารฝ่ายกบฏบวรเดช ยึดที่มั่นในการล้อมกรุงเทพฯ เพื่อบังคับให้รัฐบาลคณะราษฎรลาออก
16 ต.ค.	- กำลังทหารฝ่ายกบฏบวรเดชเริ่มถอยหนีจากที่มั่น หลังจากกำลังทหารฝ่ายรัฐบาลปราบปรามอย่างหนัก
17 ต.ค.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และคณะเจ้านายพากันอพยพทั้งโดยทางเรือและรถไฟออกจากวังไกลกังวล หัวหิน มุ่งไปยังจังหวัดสงขลา
26 ต.ค.	- กบฏบวรเดชยุติ ผู้นำทางทหารของฝ่ายกบฏหลบหนีไปยังอินโดจีน ฝรั่งเศส

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
30 ต.ค.	- จัดตั้งศาลพิเศษ เพื่อพิจารณาคดีกบฏ
พฤศจิกายน	- การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกใน 70 จังหวัดทั่วประเทศ
12 พ.ย.	- ประกาศใช้พระราชบัญญัติจัดการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ
ปลายพฤศจิกายน	- เจ้านายจำนวนมากพากันย้ายที่ประทับจากจังหวัดสงขลาไปยังป็นังมาเลเชีย
9 ธ.ค.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีเสด็จพระราชดำเนินจากจังหวัดสงขลากลับคืนสู่พระนคร
10 ธ.ค.	- เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร
16 ธ.ค.	- โปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี
12 ม.ค.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปและสหรัฐอเมริกา
	- สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
พ.ศ. 2477	
14 ต.ค.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงติดต่อกับรัฐบาลคณะราษฎรในประเด็นการสละราชสมบัติ
23 ก.พ.	- พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม รองผู้บัญชาการทหารบกและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ถูกลอบยิงที่ท้องสนามหลวง

วันเดือนปี	ลำดับเหตุการณ์
2 มี.ค.	- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสละราชสมบัติ ขณะที่ทรงประทับ ณ ประเทศอังกฤษ

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกระทรวงกลาโหม. ร.7 ก.1/15. “การประชุมของกระทรวงกลาโหม พ.ศ. 2469-2473.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.1/2. “รายงานทูตและกงสุลสยาม กรุงวอชิงตัน.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.2/3. “รายงานทูตและกงสุลสยาม กรุงลอนดอน.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.3/9. “รายงานทูตสยามกรุงเบอร์ลิน.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.4/5. “รายงานทูตสยามกรุงโรม.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.6/2. “รายงานทูตสยามกรุงปารีส.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.7/2. “รายงานทูตและกงสุลสยามประเทศ ญี่ปุ่น.”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.7/3. “ทูตและกงสุลสยามประจำ กรุงโตเกียว (ญี่ปุ่น).”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.6.8/11. “ทูตและกงสุลสยามกรุงมะดริด (สเปน).”

_____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.21/24. “เรื่องญี่ปุ่นแก้กฎข้อบังคับ เงินเดือนข้าราชการเพื่อลดเงินเดือนสำหรับช่วยการเงินของรัฐบาล.”

- _____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.21/27. “เรื่องทูตญี่ปุ่นขอให้รัฐบาลสยามช่วยเหลือในการที่จีนจะบอยคอตต์.”
- _____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.21/31. “เรื่องพระเจ้าแผ่นดินญี่ปุ่นถูกขว้างด้วยระเบิด.”
- _____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.21/33. “เรื่องอัครมหาเสนาบดีญี่ปุ่นถูกทำร้าย.”
- _____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.30/2. “เรื่องการจลาจลในพม่า.”
- _____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 ต.33/6. “เรื่องประเทศสเปนเกิดการจลาจล พระเจ้าแผ่นดินทรงลาออกจากราชสมบัติ และเปลี่ยนพระเพณีกองการปกครองเป็นรีพับลิค.”
- _____. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ. ร.7 รล.6/1. “รายงานกรรมการองคมนตรี พ.ศ. 2468.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ. สบ.1/6. “ความเห็นเรื่องควรจัดให้สมาชิกรัฐมนตรีได้มีการทำและออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ (21-30 เมษายน 2460).”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ. สบ.1/7. “กราบบังคมทูลความเห็นเรื่องรัฐบาลสยามอยู่ได้อีกกี่เดือนชั่งกฤษมากเกินไป (6 สิงหาคม 2460).”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ. สบ.1/7. “รายงานประชุมปลุกษาราชการในการที่กรมยุทธนาธิการมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับกรมทหารเรือและกระทรวงทหารเรือ.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ. สบ.1/22. “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม.จ.บวรเดชรับราชการในกระทรวงกลาโหม.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ. สบ.1/23. “กรมเจรทหารปืนใหญ่ถวายความเห็นซึ่งได้รวบรวมเป็นข้อหารือรวม 9 ข้อ เพื่อขอพระราชดำริวินิจฉัยก่อนการประชุมใหญ่”

- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.47/32. “บันทึกการปกครอง.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.47/56. “บันทึกจัดการกองทัพเรือสยามของพระยาราชวังสัน เสนาธิการทหารเรือ.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.47/83. “โปรดเกล้าฯ ให้เลือกกองคนตรีเป็นกรรมการ 40 คน และร่างพระราชบัญญัติกองคนตรี 2470.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.47/99. เรื่องทรงปรึกษาดังตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แทนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีฯ ซึ่งประชวร กราบถวายบังคมลาออกไปพักรักษาพระองค์ในยุโรป พ.ศ. 2470.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.47/233. “สำเนาบันทึกกระแสพระราชดำรัสในคราวการประชุมใหญ่ กระทรวงกลาโหม.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.47/242. “ลับโปรดเกล้าฯ ให้ส่งบันทึกความเห็นของเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ นายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์, พระยาศรีวิสารวาจา เรื่อง “เค้าโครงแห่งระบบการปกครองที่จะเปลี่ยนแปลง” (12 มี.ค. 2474).”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.52/340. “พระยามโนปกรณนิติธาดา.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.52/380. “พระยาราชวังสัน.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.52/421. “เจ้าพระยาวรวงษาธิพัฒน์.”
- _____. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาตากษานาฎ. สบ.2.52/481. “พระยาศรีวิสารวาจา.”
- _____. เอกสารส่วนบุคคล พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์. สบ.3.8/28. “ข้อความเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ.”

- _____. เอกสารส่วนบุคคล พระยานิตศาสตร์ไพศาลย์. สบ.3.8/31. “แถลงการณ์การเลือกตั้งผู้แทนตำบล.”
- _____. เอกสารส่วนบุคคล พระยานิตศาสตร์ไพศาลย์. สบ.3.10. “สภานายกสมาคมคณะราษฎร พ.ศ. 2475.”
- _____. เอกสารส่วนบุคคล พระยานิตศาสตร์ไพศาลย์. สบ.3.13. “เบ็ดเตล็ด.”
- _____. เอกสารส่วนบุคคล พระยานิตศาสตร์ไพศาลย์. สบ.3.14. “สิ่งพิมพ์เบ็ดเตล็ด.”
- _____. เอกสารส่วนบุคคล นายเอก วิสกุล. สบ.9.2.1 “หนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร ฉบับปฐมฤกษ์.” เล่ม 1-2.
- _____. เอกสารส่วนบุคคล นายเอก วิสกุล. สบ.9.2.3 “ข่าวตัดจากหนังสือพิมพ์.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/13. “หลวงวรนิติปรีชา.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/16. “พระยาศรภักยพิพัฒน์.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/20. “พระยาสุริยานุวัตร.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/29. “พระยาศรีวิสารวาจา.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/30. “พระยาประมวญวิชาพูล.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/32. “หลวงคุภชลาศัย.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.8/38. “ม.จ.วงศ์นิรชร เทวกุล.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.15. “คติความต่าง ๆ.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. สร.0201.16. “เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.”

3 กล้อง

- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (2) สร.0201.4. “เบ็ดเสร็จกระทรวงกลาโหม.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (2) สร.0201.4.1. “กรมทหารรักษาวัง.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (2) สร.0201.4.2. “กองทัพอากาศ.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (2) สร.0201.35.1. “การเลือกตั้ง.”
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (3) สร.0201.53. “ภาพยนตร์.” กล้องที่ 1
- _____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (3) สร.0201.62. “โครงการต่าง ๆ.” กล้อง 1-2

..... เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี. (3) สร.0201.65.1. "ทรัพย์สิน." 8 ก่อ่ง

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 49-51, พ.ศ. 2475-2477.

ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย. เล่ม 49-51, พ.ศ. 2475-2477.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร. พ.ศ. 2475-2477.

เอกสารชั้นต้นที่เป็นไมโครฟิล์ม

เอกสารกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

กุหลาบ สายประดิษฐ์. เมืองหลังการปฏิวัติ 2475. กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์, 2518.

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. การปฏิวัติ 2475. พระนคร : แพรวพิทยา, 2514.

โกมารกุลมนตรี, พระยา. ประมวลไวยากรณ์. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2504.

คณะกฎหมาย. เผยแพร่รัฐธรรมนูญ. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2506.

คทาตำ. สุสานนักการเมือง. พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, 2506.

คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ. พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2482.

โฆษณาการ, สำนักงาน. คู่มือพลเมือง. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2479.

จอห์นสตัน, เดวิด บรูซ. สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวไทย พ.ศ. 2423-2473. พริกรมม์ เอี่ยมธรรม บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

จักรปาณิศรศิลาวิสุทธ์, หลวง. คำอธิบายธรรมเนียมอุปการของแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ. พระนคร : โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, 2475.

จำรัส สุขุมวัฒน์. แผนการปฏิวัติ. พระนคร : โรงพิมพ์บริษัทรัฐภักดีจำกัด, 2491.

จำลอง อิศระรงค์. ละครการเมือง. พระนคร : บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด, 2492.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก์. 3 เล่ม พิมพ์ครั้งที่ 7 พระนคร : คลังวิทยา, 2514.

_____. เจ้าชีวิต. พระนคร : คลังวิทยา, 2505.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์. บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2524.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2529.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411-2475. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2523

_____. ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : พิมพ์, 2519.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 14 ตุลา คณะราษฎรกับกบฏบวรเดช. กรุงเทพฯ : ชมรมประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ. สัตว์การเมือง. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต. บรรณาธิการ. เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์. บรรณาธิการ. การเมือง-การปกครองไทยสมัยใหม่ : รายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติการเมืองไทยยุคปัจจุบัน. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม) คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

ชิด มั่นศิลป์ สีนาดโยธารักษ์, พล.ท. สีนาดร่ำพึง เรื่องระบบการปกครองบ้านเมืองของเรา. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์ จำกัด, 2526.

ชำนานยุทธศาสตร์, นายพันโท หลวง. คำบรรยายเรื่องทหารเป็นผู้นำ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2480.

ชิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม. ชิม วีระไวทยะ ผู้แปลและเรียบเรียง. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477.

แซร์, ฟรานซิส บี. พระยาภิรมย์ภักดี. อาระดา กรีนกุล และคณะ แปล. พระนคร : ก้าวหน้า, 2514.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระเกียรติประวัติของจอมพลเรือ จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต. พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2507.

ดำรงราชานุภาพ, ลมเด็จพระยา. ชุมชุมปาฐกถาแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม. พิมพ์ครั้งที่ 3 พระนคร : ศุภลภา, 2514.

_____. ประวัติบุคคลสำคัญ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2531.

เดือน บุญนาค. กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งปิตุสดาร. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2478.

_____. ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก. พระนคร : เสริมวิทยบรรณาการ, 2500.

เดือน บุญนาค และไพโรจน์ ชัยนาม. คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ (รวมทั้งกฎหมายการเลือกตั้งด้วย). พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2477.

_____. รบอบเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ (โซเวียตฟิสิกส์-เนชั่นแนลโซเซียลลิสม์). พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2480.

ตรีศิลป์ บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500), กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2523.

ถนอมสุข นุ่มนนท์. ยังเติร์กรุ่นแรก : กบฏ ร.ศ.130. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2522.

แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478.

ทรงสุจริต นวรัตน์, ม.ร.ว. และ นิมิตรมงคล นวรัตน์, ม.ร.ว. พรรคการเมืองสยามแบบต่างประเทศ. พระนคร : โรงพิมพ์เจตนาผล, 2481.

ทวน วิริยาภรณ์, ผู้รวบรวม. พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าหลวง พระมหากษัตริย์เจ้า พระปกเกล้า และพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. ธนบุรี : ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2507.

ทองเปลว ชลภูมิ. คำบรรยายเบื้องต้นแห่งกฎหมายเลือกตั้ง. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2477.

ทวี อีระวงศ์เสรี. สัมพันธภาพทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

ทวี บุญยเกตุ. คำบรรยายและบทความบางเรื่อง. พระนคร : ศุภสภา, 2515.

ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล. **ปฐมทวศน์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพฯ : สถาบันสันติ
ประชาธรรม, 2531.

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอกมังกร พรหมโยธี.
ม.ป.ท., 2509.

ที่ระลึกในงานรัฐพิธีพระราชทานเพลิงศพ พณฯ ดร.ด้วง ลพานุกรม. กรุงเทพฯ : การพิมพ์ไทย, 2484.
ไทยน้อย. (เสลา เรขะรุจิ). **พระยาพหล. พระนคร : แพร่พิทยา, 2497.**

_____. **ฝันร้ายประชาธิปไตย 42 ปี**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2517.

_____. **25 คติภพ**. พระนคร : สำนักพิมพ์ประมวลสาส์น, 2513.

_____. **10 นายกรัฐมนตรี**. พระนคร : แพร่พิทยา, 2502.

_____. **หัวลิบบุคคลสำคัญ. 3 เล่ม** พระนคร : แพร่พิทยา, 2503-2508.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมือง ในการปฏิวัติสยาม 2475**.
กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่น. วิทยาวรรณกรรม**, พระนคร : แพร่พิทยา,
2506.

นายหนวย. (คิลปชัย ชาญเฉลิม). **เจ้าฟ้าประชาธิปก ราชนัผู้นิราศ**. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2495.

นเรศ นโรปกรณ์. **100 ปีพระยาพหลฯ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2531.

นิมิตรมงคล นวรัตน์, ม.ร.ว. **เมืองนิมิตรและชีวิตการกบฏสองครั้ง**. พระนคร : โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์, 2513.

นิรันดร์ชัย และ คหาตา. **หลุมศพสยาม**. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2508.

- บันทึกคำสัมภาษณ์พระยามานวราชเสวี. (เอกสารโรเนียว) ภาควิชานิติศึกษาทางสังคมปรัชญา และประวัติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- บุญชนะ อัดถากร. บันทึกวิเคราะห์และวิจารณ์ 16 นายกรัฐมนตรีไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ ศ. บุญชนะ อัดถากร เพื่อการศึกษาและวิจัย, 2526.
- บุญทอง เลขะกุล. ผู้รวบรวม. คู่มือระบอบใหม่. พระนคร : โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2477.
- บุญเรือง จลรักษา. ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. พระนคร : ศิริอักษร, 2482.
- ประเจิดอักษรลักษณ์, หลวง. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. พระนคร : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ การเมือง, 2477.
- ประยูร ภมรมนตรี, พล.ท. ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2518.
- _____. บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่าด้วยกำเนิด ความมุ่งหมาย การปฏิบัติ ความสำเร็จและความผิดพลาด. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2517.
- ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. พระนคร : จัดพิมพ์โดยโรงเรียนนายร้อย พระจุลจอมเกล้า, 2510.
- ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี. กรุงเทพฯ : ช.ชุมชุมช่าง, 2517.
- ปรีดา วัชรวงกุล. พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : หก. การพิมพ์พระนคร, 2520.
- ปรีดี พนมยงค์. ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- _____. คำอธิบายกฎหมายปกครอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, 2513.
- พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม. บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลง การปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

พระยามานวราชเสวี ครบ 7 รอบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2517.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. อดีตชีวประวัติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดิเรกสาร, 2527.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น). พระนคร : บริษัท การพิมพ์ไทยสามัคคี จำกัด, 2493.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2492.

พิมพ์แจกในงานบรรจุอัฐินายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิณ). พระนคร : โรงพิมพ์ กรมอุทกศาสตร์, 2483.

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนายวิช ปานะนนท์. ม.ป.ท., 2490.

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอกหลวงสุทธินสาร รมกร. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2511.

พิมพ์ถวายสนองพระคุณในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พลเอก พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น อิศวรอุคมศักดิ์. พระนคร : บริษัทประชาช่าง, 2496.

ไพโรจน์ ชัยนาม. การร่างรัฐธรรมนูญใหม่และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ. พระนคร : โรงพิมพ์ พาณิชสุภผล, 2488.

_____. คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ (โดยสังเขป). พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495.

มอเรลล์, เดวิท และริชาร์ด โดเนอร์. ประวัติทางการเมืองของ ดร.ปรีดี พนมยงค์. ศรีนยา บำรุงพงศ์ ผู้แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2526.

มานวราชเสวี, พระยา. บรรณาธิการ. ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่ พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

มติมหาธาราษฎร์, กองบรรณาธิการ. รวบรวม. หลวงประดิษฐมนูธรรม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2527.

มัญญ บริสุทธี. คณะรัฐมนตรี. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508.

ไมตรี เด่นอุดม. ผู้แปลและเรียบเรียง. โลกพระศรีอารยของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, 2516.

มิลตัน ออสบอร์น. สังเขปประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดย ธนาลัย สุขพัฒน์ธีและคณะ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2528.

รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

รวบรวมคำแถลงการณ์และประกาศต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือนและราษฎรทั่วไป. พระนคร : ศรีกรุง, 2476.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ. 2475-2530. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

ราเชนทร์ วัฒนปรีชากุล. ชีวิตการต่อสู้ของนักหนังสือพิมพ์ที่น่าสนใจ. กรุงเทพฯ : ศูนย์รวมข่าวเอกลักษณ์, 2530.

เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (ล่อ ไกรฤกษ์). พระนคร : โรงพิมพ์ไตรณสาร, 2499.

เลขาวิจารณ์, หลวง. ผู้รวบรวม. รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคมตั้งแต่ พ.ศ. 2470-2474. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2474.

เลื่อน ศรภักย์วนิช. ผันร่ายของข้าพเจ้า. พระนคร : สำนักพิมพ์ศรภักย์, 2512.

วัลย์วิภา จรูญโรจน์, ม.ล. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองของ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477). สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

วิจิตรมาตรา, ขุน. 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ขุนวิจิตรมาตรา 9 ตุลาคม 2523.

วิจิตรวิาทการ, หลวง. การเมืองการปกครองของกรุงสยาม. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475.

_____. คณะการเมือง. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475.

_____. ประมวลเรื่องการเมืองต่างประเทศ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2475.

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ และคณะ. คณะราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย. เอกสารประกอบการสัมมนา
ผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 โดยสำนักวิจัยและพัฒนา ร่วมกับคณะศิลปศาสตร์
วิทยาลัยเกริก 9-10 พฤษภาคม พ.ศ. 2528.

วิเทศกรณีย์. ความเป็นมาแห่งระบอบประชาธิปไตยไทย. พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, 2511.

วุฒิชัย มูลศิลป์. แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411-2475. กรุงเทพฯ : พันนี้พับบลิชชิง, 2526.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. บรรณาธิการ. การปฏิวัติครั้งสำคัญของโลก. กรุงเทพฯ :
เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.

ศักดิ์ ไทยวัฒน์. เกร็ดการเมืองบางเรื่องของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับข้าพเจ้า. ซี.พี. การพิมพ์,
ม.ป.ป.

"ศรภักย์" ดาย. ม.ป.ท., 2511.

ศิริรัตนบุษบง, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า
บริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต. กรุงเทพฯ : บริษัทजनवाणिश्य จำกัด,
2524.

สกินเนอร์, วิลเลียม เจ. สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.

สงบ ลุริยพันธ์. ประวัติ 11 นายกรัฐมนตรี. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, 2513.

สงวน ตูลาลักษณ์. ผู้แปลและเรียบเรียง. ลัทธิโซเชียนลิสม์หมายความว่าอย่างไร. พระนคร :
โรงพิมพ์ 24 มิถุนายน, 2475.

สนธิ เตชานันท์. ผู้รวบรวม. แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย
ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ไทยเกษม, 2519.

สนิท เจริญรัฐ. โอ้ว...อาณาประชาราษฎร์. พระนคร : แพร์พิทยา, 2507.

สรวิศสมรรถ, หลวง. ความรู้ทั่วไปในการทหาร. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์
และการเมือง, 2478.

สมาคมนักศึกษาแห่งประเทศไทย. เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ใน
เหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500. พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516.

สว่าง ลานเหลือ. 37 ปี แห่งการปฏิวัติ. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, 2514.

สัมภาษณ์พิเศษ ๖พญา ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ 48 ปี แห่งการเปลี่ยนแปลง
การปกครอง 24 มิถุนายน 2523. สัมภาษณ์โดย ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของ
ประชาชน. กรุงเทพฯ : หจก.เกษมการพิมพ์, 2523.

ลารานูประพันธ์, หลวง. บันไดการเมือง, พระนคร : ม.ป.ท., 2479.

สำรวจ กาญจนสิทธิ์. ท.ส. เจ้าคุณทรงสุริเดช. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประมวลสาส์นลายม, ม.ป.ป.

สุพจน์ ด้านตระกูล. พระปกเกล้าฯ กับ คณะราษฎร. กรุงเทพฯ : จีวรวรรณสรณ์, 2526.

สุพจน์ ด้านตระกูล. ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2517.

สิริ เปรมจิตต์. ชีวิตและงานของปรีชัชวรณ์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2516.

_____. ชีวิตและงานของ พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2521.

สิริ เปรมจิตต์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย 30 ปี. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, 2504.

_____. ประวัติรัฐธรรมนูญไทยฉบับแรก พ.ศ. 2475 ถึงฉบับปัจจุบัน. พระนคร : โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2511.

สุรพันธุ์เสนี, พระยา, พ.อ. (อิน บุนนาค). ฝันร้ายในชีวิตของข้าพเจ้า. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2515.

เสนห์ จามริก. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.

เสนานิการว่าสิก. จัดทำในโอกาสวันคล้ายวันสถาปนาโรงเรียนเสนานิการทหารบกครบรอบ 60 ปี ม.ป.ท., 2513.

เลลา เรขะรุจิ. ประสบการณ์ 34 ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย. พระนคร : แพร่พิทยา, 2509.

_____. 1 ศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย. พระนคร : รวมสาส์น, 2510.

เสาวรักษ์ (ร.ท.จกกล ไกรฤกษ์). ตัวตายแต่ชื่อยัง. พระนคร : เกื้อกูลการพิมพ์, 2508.

เสทื้อน ศุภโสภณ. ชีวิตทางการเมือง ของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์. พระนคร, วัชรินทร์
การพิมพ์, 2514.

ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2526.

หลุย คีรีวัตร. ประชาธิปไตย 17 ปี. พระนคร : โรงพิมพ์วิบูลกิจ, 2493.

เหรียญ ศรีจันทร์ และ เนตร พูนวิวัฒน์. ประวัติปฏิวัติครั้งแรกของไทย ร.ศ.130 (พ.ศ. 2454).
พระนคร : โรงพิมพ์กิมหลี่หงวน, 2503.

โหมรอนราญ, หลวง. เมื่อข้าพเจ้าก่อการกบฏ. พระนคร : โรงพิมพ์นครชัย, 2492.

อ.พิบูลสงคราม. จอมพล ป. พิบูลสงคราม. (เล่ม 1-3) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มนตรี, 2518.

อัจฉราพร กมฺพิสัย. ปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475 : ภาพสะท้อนจากงานเขียน
ทางหนังสือพิมพ์ เอกสารวิจัยฉบับที่ 28 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2532.

อนุสรณ์ในงานวันพระราชทานเพลิงศพ พลโทกาจ กาจสงคราม. พระนคร : โรงพิมพ์
กรมการทหารสื่อสาร, 2510.

อนุสรณ์ในงานวันพระราชทานเพลิงศพ หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (คว้น จินตะคุณ). พระนคร :
โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์, 2507.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรีควง อภัยวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2511.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท.จกกล ไกรฤกษ์. พระนคร : ศูนย์การพิมพ์, 2512.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรีหลวงจบกระบวนยุทธ (แช่ม กระบวนยุทธ).
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2520.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกช่วง เซวงศักดิ์สงคราม. พระนคร : แผนกแผนภาพและ
การพิมพ์, 2505

อนุสรณ์ พลตรีไชย ประทีปะเสน. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2505.

อนุสรณ์ ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2510.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงเดชาดิวงส์วรวัฒน์ (ม.ล.กรี เดชาดิวงส์). พระนคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์ 2490.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาเทพวิฑูรพหุลศรดาบดี (บุญช่วย
วณิกกุล). พระนคร : โรงพิมพ์ดิเรกสาร, 2493.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยาโทณวณิกมนตรี. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2515.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาปรีดานฤเบศร์ (พัก พันธุ์พัก).
พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2508.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน). พระนคร :
มงคลการพิมพ์, 2510.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแนบ พหลโยธิน. พระนคร : กรมธนารักษ์ กระทรวง
การคลัง, 2515.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาพิไชยสงคราม (แก้ป สรโยธิน). พระนคร :
โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.อ.พระพิณจชนคดี (พิณิจ อินทรสุด). พระนคร :
โรงพิมพ์จันทว่า, 2513.

อนุสรณ์ในพิธีบรรจุอัฐิ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. พระนคร : โรงพิมพ์กัณฑ์ประดิษฐ์,
2507.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงรณลธิธิพิชัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยพัฒนา
การพิมพ์, 2516.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาวางศานุประพัทธ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรธนากร, 2484.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาโท พระวิชิตรชลชัย (จันทร์ วิชิตรชลชัย). พระนคร :
โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2511.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี (กระแสด ประวาฬนาวัน).
พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง อุณตระกูล).
พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนาวาตรี หลวงศุภขลาคัย (บุ่ง ศุภขลาคัย).
พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2508.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ณ. ท่าน ส. อดัมศักดิ์มนตรี เทพหัสดิน ณ อยุธยา.
พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2486.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี สงวน รุจิราภา. พระนคร : โรงพิมพ์อุดม, 2499.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ).
กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2513.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือเอก ลินธุ์ กมลนาวัน. 2 เล่ม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
กรมสารบรรณทหารเรือ, 2520.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจโท หลวงโหมรอนราญ. กรุงเทพฯ : บุญส่ง
การพิมพ์, 2520.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ, พลตำรวจเอก อุดล อุดลเดชจรัส. (พระนคร : โรงพิมพ์ตำรวจ : 2513.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ, พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา). พระนคร : กรมแผนที่ทหารบก, 2504.

เอกสารการสัมมนาวิชาการเรื่อง รัตนโกสินทร์ : การเมืองการปกครองสมัยประชาธิปไตย. ณ ห้องประชุมหอสมุด วิทยาลัยครูสวนสุนันทา วันที่ 13-15 ธันวาคม 2532.

ฮอลล์, ดี.จี.อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอนันท์ กาญจนพันธ์ บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.

บทความ

“248” (นามแฝง). “ต้อนรับคณะราษฎร.” นาวิกศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1735-1743.

กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร. “การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ.” วารสารธรรมศาสตร์ 6:1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) : 149-180.

กาญจนลังกาศ, พ.ท.ม.จ. “สภาพในมหาสมุทรแปซิฟิก.” ยุทธโฆษ 40:9 (มิถุนายน 2475) : 1298-1324.

“การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม.” นาวิกศาสตร์ 15:8 (สิงหาคม 2475) : 1744-1788-16:2 (กุมภาพันธ์ 2475) : 305-310.

เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์. “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5:3 (ธันวาคม-กุมภาพันธ์ 2511) : 25-44.

จาริก (นามแฝง) “วันที่ 24 ที่เชียงใหม่.” นาวีกาศาสตร์ 15:9 (กันยายน 2475) : 1858-1865.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” วารสาร
ธรรมศาสตร์ 11:2 (มิถุนายน 2525) : 54-61.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “ปรีดี พนมยงค์ กับการเมืองไทย.” จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ 3:3 (เมษายน - มิถุนายน 2519) : 76-81.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์.” วารสารธรรมศาสตร์ 3:3 (พฤษภาคม
2517) : 94-115.

ณรงค์ พ่วงพิศ. “การเมืองไทยสมัยใหม่ยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก.” วารสารประวัติศาสตร์
3:3 (กันยายน - ธันวาคม 2521) : 1-23.

_____. “150 ปี ของการประนีประนอมทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทย.” วารสารประวัติศาสตร์
5:3 (กันยายน - ธันวาคม 2524) : 1-33.

ณัฐวุฒิ สุธิสสงคราม. “พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีคนแรกของไทย.” รัฐสภาสาร 36:6
(มิถุนายน 2527) : 60-80-32 : 10 (ตุลาคม 2527) : 78-84.

เดือน บุนนาค. “ประวัติรัฐธรรมนูญประเทศฝรั่งเศส.” นาวีกาศาสตร์ 15:11 (พฤศจิกายน 2475) :
2337-2376.

อรรถศักดิ์ เพชรเล็สอนันต์. “การเมืองไทยในระบบสภาผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ.
2476.” ศิลปวัฒนธรรม 9:8 (มิถุนายน 2531) : 62-85. และ 9:9 (กรกฎาคม 2531) :
68-76.

_____. “การเรียกร้องดินแดน พ.ศ. 2483 : พิจารณาปัจจัยภายในเชิงคำอธิบาย.” สมุด
สังคมศาสตร์ 12:3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533) : 23-83.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “กบฏบวรเดช : การเมืองของประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ของการเมือง” วารสารธรรมศาสตร์ 13:1 (มีนาคม 2527) : 92-118.

_____. “ระบอบรัฐธรรมนูญ จอมพล ป. พิบูลสงคราม : การก่อรูปของแนวความคิดและความหมายการเมือง” รัฐศาสตร์สาร 14:3-15:1 (กันยายน 2531-เมษายน 2532) : 228-274.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม : พรหมแดนแห่งความรู้.” วารสารธรรมศาสตร์ 11:2 (มิถุนายน 2525)

นวนิติ เศรษฐบุตร. “ทหารในฐานะนักเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัย พิจารณากรณีการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475.” วารสารสังคมศาสตร์ 15:2 (เมษายน-มิถุนายน 2521)

นิติศาสตร์ไพศาลย์, พระยา. “คำอธิบายหลักธรรมนูญสยามเปรียบเทียบกับกฎหมายธรรมนูญอังกฤษ.” นาวิกศาสตร์ 5:10 (ตุลาคม 2475) : 2041-2099.

นิยม สุขรองแพ่ง, “นายร้อยโท ขุนศรีศรากร ผู้อุทิศให้กับการปฏิวัติ.” ศิลปวัฒนธรรม 5:8 (มิถุนายน 2527) : 6-21.

ประเสริฐสงคราม, นายพลตรี พระยา. “เดือนเพื่อนนายทหาร.” ยุทธโฆษ, 40:3 (พฤศจิกายน 2474) : 1363-1371.

_____. “หลักที่นายทหารควรปฏิบัติ.” ยุทธโฆษ, 40:6 (มีนาคม 2474) : 1703-1714.

ปัญญาคุณ ปุณณะวังโส, พระ (อดีต พล.ต.ต.ชลอ ศรีศรากร) “ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” วารสารธรรมศาสตร์ 3:1 (มีนาคม 2527) : 82-91.

พรชัย คุ่มทวีพร. “เจตนารมณ์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และการวิเคราะห์ปรัชญาเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์.” วารสารธรรมศาสตร์ 13:4 (ธันวาคม 2527) : 51-81.

- มนตรี เจนวิทย์การ. “การเมืองไทย : ภาพสะท้อนในคอลัมน์ซุบซิบนิตินทาของหนังสือพิมพ์.”
รัฐศาสตร์สาร 8:2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2525) : 1-32.
- มนัสชัย นำทรงพล. “สาเหตุการปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475.” ปาจารย์สาร 8:3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2524) : 12-24.
- มัทนา เกษกมล. “การเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.”
สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 14:3-4 (เมษายน-พฤษภาคม 2519).
- ยุทธศึกษาทหารบก, กรม. “คำปริยายว่าด้วยกรณียะของทหารและผู้แทนราษฎร.” 1:39 (21 มิถุนายน 2476) : 64-75.
- ราชวังสัน, นายพลเรือโท พระยา. “ยุทธศาสตร์ทางอากาศ.” นาวิกศาสตร์ 15:11 (พฤศจิกายน 2475) : 2262-2305.
- วฤทธิ (นามแฝง). “ความรู้สึกเมื่อวันสงฆ์รัฐมนตร.” หนังสือพิมพ์ทหารบก 1:26 (22 มีนาคม 2475) : 31-35.
- วัลย์วิภา จรุงโรจน์, ม.ล. “แนวพระราชดำริทางการเมืองของรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468 - 2475).”
วารสารประวัติศาสตร์ 1:2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2519) : 20-34.
- _____. “เบื้องหลังการลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมของพระองค์เจ้าบรมวงศ์ฯ ในปี พ.ศ. 2475.” วารสารธรรมศาสตร์ 6:3 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2520) : 4-26.
- สมชาย สุวรรณศิริ. “ทางเดินของปัญญาชนไทย : จาก ปรีดี พนมยงค์ ถึง เสกสรรค์ ประเสริฐกุล.”
ปาจารย์สาร 8:1 (กุมภาพันธ์-มีนาคม 2524) : 10-41.
- สมบูรณ์ ยุทธวิชา, นายเรือเอก หลวง. “โรคที่มีประจำสมาคมมนุษย์.” นาวิกศาสตร์ 15:11 (พฤศจิกายน 2475) : 2325-2337.
- สวลีดี จันทมน. “นายทหารกับสุภาพบุรุษ.” นาวิกศาสตร์ 15:10 (ตุลาคม 2475) : 2033-2040.

สารานุกรมประพันธ์, นายพันตรี หลวง. “ทหารรัฐธรรมนูญ.” หนังสือพิมพ์ทหารบก 2:7 (15 ธันวาคม 2476) : 142-155.

สุเทพ สุนทรภัสช์. “จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและอุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2475).” สังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) 6:1 (เมษายน-กันยายน 2525) : 133-148.

สุภา ศรีชัย. “ปฏิวัติ 24 มิถุนา ยุทธวิธีการรัฐประหารครั้งแรกของไทย.” ปาจารย์สาร 8:3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2524) : 25-31.

สุวิมล ชาญมานนท์. “การจำกัดอิทธิพลชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6.” วารสารธรรมศาสตร์ 4:1 (มิถุนายน-กันยายน 2517) : 70-82.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. “ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหว 24 มิถุนายน 2475.” วารสารธรรมศาสตร์ 11:2 (มิถุนายน 2525) : 62-68.

เสถียร คุปโสภณ. “ชีวิตการต่อสู้ของพระยาทรงสุรเดช.” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 19:27 (7 มกราคม 2516) : 15-16, 44.-21:39 (16 มีนาคม 2518) : 15-16, 32.

หนู แจ่มผล, นายเรือเอก. “ญี่ปุ่น-อเมริกา-จีน.” นาวิกศาสตร์ 15:6 (มิถุนายน 2475) : 1263-1298.

อภัยเทวเดช, นายพันตรี หลวง. “ความเจริญของเพื่อนบ้าน.” ยุทธโฆษ 50:8 (พฤษภาคม 2475) : 1989-2005.

วิทยานิพนธ์

กนกวลี ชูชัยยะ. “พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. 2475-2524.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

- กรพันธุ์ ทวีตา. “บทบาททางการเมืองของกลุ่มผู้นำในกองทัพเรือไทย พ.ศ. 2449-พ.ศ. 2494.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.
- จิตรารณ ไชยกันทา. “การจัดการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477).” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- แจ่มจันทร์ วงษ์วิเศษ. “การปรับปรุงกองทัพบกไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- ชาญชัย รัตนวิบูลย์. “บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2519.
- เทียมจันทร์ อำแหว. “บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2487).” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- ธงชัย พึ่งกันไทย. “ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468-2500.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ. 2470-2480.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

- นัยนา หงษ์ทองคำ. "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร." วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- นิคม จารุมณี. "กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476." วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติด
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- ภารดี มหาขันธ์. "การปฏิรูปการบริหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว."
วิทยานิพนธ์ ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร,
2518.
- ภูธร ภูมะธน. "การศึกษาศาลพิเศษ พ.ศ. 2476 พ.ศ. 2478 พ.ศ. 2481." วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- รัชณี กัลยานคุณาวุฒิ. "ที่มาของรัฐธรรมนูญไทย." วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- รัศมี ชาดะสิงห์. "บทบาทของพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีในระยะหกปีแรก
ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2476-2481)." วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- รัตนา เมฆนันทไพศิฐ. "การเมืองกับกฎหมายการพิมพ์ (พ.ศ. 2453-2487)." วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตร์
มหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- วัลย์วิภา จรูญโรจน์, ม.ล. "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว : การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์." วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- วารุณี โอสถารมย์. "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475." วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

- วิภาลัย อีรัชย์. “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- วิภา มโนพิโมกษ์. “ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- ศิริพันธ์ บุญศิริ. “บทบาททางการเมืองและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- สมปอง คงชัย. “วิกฤตการณ์ทางการเมืองของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2475-2481.” วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2520.
- สิริรัตน์ เรืองวงศ์วร. “บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2491.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- สุดดี เจริญพงศ์. “ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- สุวิมล พลจันทร์. “กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ.” วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- อัจฉราพร กมฺพิสัย. “กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองและการปกครองและกลุ่ม ทหารใหม่.” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

หนังสือพิมพ์

- กรรมกร. 15 ตุลาคม - 1 เมษายน 2475.
- ความเห็นราษฎร. 27 พฤษภาคม 2475 - 11 เมษายน 2476.
- เฉลิมประเทศ. 2 สิงหาคม 2476 - 22 พฤษภาคม 2476.
- เฉลิมรัฐธรรมนูญ. 10 ธันวาคม 2475 - 13 ธันวาคม 2475.
- ไทยเขม (รายเดือน). พฤษภาคม 2476 - เมษายน 2477.
- ไทยเขมรวมข่าว (รายสัปดาห์). สิงหาคม 2471 - เมษายน 2478.
- ไทยน้อย. 6 กรกฎาคม 2475 - 30 กันยายน 2475.
- ประชาชาติ. 3 ตุลาคม 2475 - เมษายน 2478.
- ประชาไทย (รายสัปดาห์). ธันวาคม 2475 - กุมภาพันธ์ 2475.
- 24 มิถุนายน. 14 กันยายน 2475 - 19 กุมภาพันธ์ 2475.
- ราษฎรตรีบุรณ. 17 มิถุนายน 2475 - 25 มิถุนายน 2476.
- ศรีกรุง. มกราคม 2469 - 28 สิงหาคม 2475.
- สมัยราษฎร. 1 ตุลาคม 2475 - 5 พฤศจิกายน 2475.
- สยามรัตน์. 17 พฤษภาคม 2475 - 23 พฤษภาคม 2475.
- สยามหนุ่ม. สิงหาคม 2475 - 5 มิถุนายน 2475.
- 10 ธันวาคม. 24 มกราคม 2475 - 5 มิถุนายน 2476.
- หลักเมือง. 1 เมษายน 2475 - 31 มีนาคม 2475.

ภาษาอังกฤษ

- Batson, Benjamin Arthur. **The End of the Absolutee Monarchy in Siam**. Singapore: Oxford University Press, 1984.
- Batson, Benjamin Arthur. (ed). **Siam's Political Future : Documents from the Absolute Monarchy**. New York : Cornell University, Southeast Asia Program Data Paper No. 96, 1974.
- Charivat Santaputra. **The Foreign Policy 1932-1946**. Bangkok : Thai Khadi Reseach Institute, Thammasat University, 1985.
- Charnvit Kasetsiri. “The first Phibun Government and Its Development in World War II.” **The Journal of the Siam Society** Vol. 62 part 2 (July 1974) : 25-88.
- Coast, John. **Some Aspects of Siamese Politics**. New York : Institute of Pacific Relations, 1953.
- Crosby, Sir Josiah. **Siam : the Crossroads**. London: Hollis and Carter, LTD., 1945.
- Landon, Kenneth Perry. **Siam in Transition**. London : Oxford University Press, 1939.
- Neuchterlein, Donald E. **Thailand and the Struggle for Southeast Asia**. New York : Cornell University Press, 1965.
- Ray, Jayanta Kumer. **Portraits of Thai Politics**. New Delhi : Orient Longman Ltd., 1972.
- Riggs, Fred W. **Thailand : The Modernizatoin of a Bureaucratic Polity**. Honolulu : East - West Center Press, 1966.
- Sivaram, M. **The New Siam in the Making**. Bangkok : Stationers Printing Press, 1936.

- Supaporn Jarunpattana. **Siam-Japan Relations 1920-1940**. Tokyo : Institute of Developing Economies, Visiting Research Fellow Monograph Series No.159, 1989.
- Terwiel, B.J. **Field Marshal Plaek Phibun Song Khram**. St.Lucia : University of Queensland Press, 1980.
- Thawatt Mokarapong. **History of the Thai Revolution: A Study in Political Behavior**. Bangkok : Chalermnit, 1972.
- Thompson, Virginia. **Thailand : The New Siam**. New York : Paragon Book Reprint Corporation, 1967.
- Wilson, David A. **Politics in Thailand**. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1962.
- Wyatt, David K. **Thailand: A Short History**. Bangkok: Thai wattana Panich, 1984.

ประวัติผู้เขียน

อัครศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
Thamrongsak Petchlert-anan

การศึกษา

- รัฐศาสตร์บัณฑิต (การเมืองการปกครอง) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2527.
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2533.

การทำงาน

- ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต และดำรงตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาสังคมศาสตร์.
- รายการวิทยุ “วิเคราะห์การเมืองไทยประจำสัปดาห์” วันพุธทางสถานีวิทยุ F.M. 91 (สวพ. 91) เวลา 15.40-16.00 น. โดยประมาณ.
- รายการวิทยุ “พาเที่ยวทั่วไทย” วันเสาร์ทางสถานีวิทยุ F.M. 92/A.M. 1161 (กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ) เวลา 16.40-17.10 น.

ผลงาน

- การวิจัยเรื่อง “การเมืองไทยในระบอบสภาผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ. 2476” พิมพ์เผยแพร่ใน วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2531), หน้า 62-85. และปีที่ 9 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2531), หน้า 68-76.
- การวิจัยเรื่อง “การเรียกร้องดินแดน พ.ศ. 2483 : พิจารณาปัจจัยภายในเชิงคำอธิบาย” พิมพ์เผยแพร่ใน วารสารสมุดสังคมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533), หน้า 23-83.
- รวบรวม “เอกสารประวัติศาสตร์ 2475” พิมพ์เผยแพร่ใน ชานววิทย เกษตรศิริ. 2475 : การปฏิวัติสยาม กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.

ผู้อุปถัมภ์เอกสารวิชาการสถาบันเอเชียศึกษา

นายพิชัย รัตตกุล
นายอุเทน เตชะไพบูลย์
นายเต็มศักดิ์ ตั้งเจตนาพร
นายมาสะฮิเดะ ชินูซาวะ
นายกำพล วัชรพล
สมาคมหอการค้าไทย-จีน
ธนาคารกรุงเทพ จำกัด
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ

ISBN 974 - 334 - 993 - 6

9 789743 349935

C 112

2000 250.00 บาท